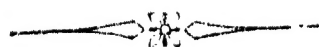

विजयवाणी.

(છબી વિષે દોહરો.)

આહાવા જ્યાં કૃતિ વિષે, ત્યાં તન-મન-છબિ વાત ;
વિજયવાણિ છે પ્રતિનિધી, કર્તા—કુદરત માત !—૧.

વિજયવાણી.

(પુષ્કળ વધારા તથા વિસ્તીર્ણ ટીકા સહિત.)

વિજયવાણીનો સાક્ષિયિક ઉદ્દેશ.

(ઝોતિવૃત્તઃ)

વિવિધ અ-રંગ તરંગે, ઝખકિ વિજળિ ઝટ સિયે ધુમટ તાણી;
શાણિ બોધ નિતિ સંગે, વ્યંગે રસ રાખતી વિજયવાણી!-૧.

આવૃત્તિ ૨ છ.

મુંબઈ:

“નિર્ણયસાગર” પ્રેસ.

સંવત ૧૯૩૮-૩૯-સને ૧૮૮૨-૮૩.

(સર્વાધિકાર સ્વાધીન.)

ટીકા.

છબી વિષેના દોહરા વિષે.—આ કૃતિ મહારી છે. આ કાવ્ય કહાણું કરેલું છે, એવી રીતનો જ્યાં અહંભાવ-મંડુપાણું (દૈવીઅવસ્થા વિષેના સવૈયો જુઓ—પાને ૧ લે) હોય, ત્યાં તનની ને મનની છબી વિષે વાર્ત કરવામાં આવે; પરંતુ, વિજયવાણી માત્ર એક પ્રતિનિધિ છે— કર્તા તો સાક્ષાત્ કુદરત માતા છે: અર્થાત્ કુદરતનાં બોલવાનો વિજયવાણી માત્ર પ્રતિધ્વનિ છે.—વ્યંગાર્થ—વિજયવાણી કુદરતી છે! અર્થાત્ વિજયવાણીનું આખું પુસ્તકજ કુદરતની છબી રૂપ છે, ત્યાં પછી તનની ને મનની છબીની વાર્ત કરવાની ક્યાં રહી,!!

એક મહારા મિત્રે એક દિવસ મને પુછ્યું કે “કેમ વિજયવાણી”, (એ મિત્ર તસવીરનું કામ કરેછે, ને પ્રસંગે વિનોદમાં એ પ્રમાણે પુસ્તકનાં નામથીજ મને બોલાવેછે)—“પુસ્તકમાં છબી બની મુકવાનો વિચાર કેમ છે?” ત્યારે તેના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં, એ છબી વિષેના દોહરો બન્યો હતો !

વિજયવાણીના લાક્ષણિક ઉદ્દેશ વિષે.—ખ-એટલે આકાશ, અને એ ઉપરથી ખ-રંગ એટલે આકાશી રંગો; એવા વિવિધ-એટલે તરેહ તરેહના આકાશી રંગો, ને તેના તરંગ એટલે જે હરેર (જેમ નદીની હરેર તેમ) તેને વિષે જેમ વિજળી ઝબકારો કરીને પાછી અલોપ થઈ જતી હોય, તેમ મન રૂપી આકાશના તરેહ તરેહના રંગ, અને તેના તરંગ-એટલે તર્ક, તેમાં અર્થઅમલૃતિ રૂપી વિજળી સહજ ધસારો રૂપે માલમ પડીને, જાણે પાછો પોતાનો ધુમટો તાણી લેતી હોય તેમ બેમાલુમ થઈ જાયછે; વળી જ્યારે નીતિ અને બોધના વિષયો ઉપર બોલવાનું આવેછે, ત્યારે તેવે પ્રસંગે શાણી-ઠાવકી જણાયછે; અને મુખ્યત્વેકરીને, જે કંઈ રસની વાતો હોયછે તે વ્યંગમાં એટલે ઊડાણમાં સપેટેલી રાખેછે—એવી વિજયવાણી છે !

અર્પણપત્રિકા.

(કવિત્ત—મનહરછંદ.)

મુંબાઈ નિવાસિ “સર” મંગળદાસ “નાઈટ્”
‘સ્ટાર ઓફ ઇન્ડિયા’ ખિતાબ ધરનાર છે ;
એસોશિયેશનમાં પ્રમૂખ-સ્થાને સાત વર્ષ,
પ્રજના સંભાળ્યા હક જોધારાં-આધાર છે ;
ધારા બાંધનારિ સભામાં ખિરાજ આઠ વર્ષ,
શ્યા વળિ આપ ખરા દેશ-હિતકાર છે ;
રાજનામાં સમયે મુંબાઈ સરકારે કહ્યું :—
“ખરા તમે દેશ તણા હિત ઇચ્છનાર છે.”—૧.
પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ જ્યારે મુંબાઈ પંધાર્યા ત્યારે,
આપની અનેક એવી લાયકી વિચારિને ;
શોખ રીતે સનમાન આપ્યું આપને મુકામ,
ગિરગામ પોતે જાતે બંગલે પધારિને ;
“કેવી શોભા તે પ્રસંગે ! કેવાં સહુ દેા ઉમંગે !”
“દિવશ શો રંગે !”—કરે વાત સદૌ સંભારિને ;
એવા પ્રસંગની યાદગિરિમાંજ આંદ એક,
મોકલાવ્યો પ્રિન્સે છેક વિલાત સિધારિને.—૨.
સિત્તેર હજાર ખર્ચિ સ્વર્ગવાસિ પત્નિ અર્થે,
દાર્દ સાડ કલ્યાણીમાં દવાખાનું સ્થાપ્યું છે ;
વિદ્યાભ્યાસિઓને કરવા પ્રવાસ યૂરોપમાં,
રૂપૈયા હજાર-વીસ ઉત્તેજન આપ્યું છે ;

પચ્ચિસ હજાર દામ આપિને કપોળ-ફંડે,
 નિરાશ્રિત ન્યાતિજન કેરું દુખ કાઢ્યુંછે ;
 ધર્મશાળા બક્ષિને વળિ હજાર-પચ્ચિસનિ,
 નાણું સર્વે વૃણિકાનાં સુખ અર્થે થાપ્યુંછે.—૩.
 પેઢી દર પેઢી તણા ન્યાત કરા શેઠે પહેલાં,
 નાણાં પોતાની બાસે રાખેલાં આખિ ન્યાતનાં ;
 કારટથી તેની પાસે ન્યાતના અપાવ્યા હક,
 પંદર હજાર જર ખરચિને ગાંઠના ;
 • દેશમાં સુધારો થંવા સ્ત્રીકિળવણી-ખી વાવી,
 વહેમ દૂર કરવા તમામ હિંદુ જાતના ;
 પ્રારંભમાં કન્યાશાળાં સ્થાપીછે મુંબાઈમાં જ્યાં,
 બાળાઓ ભણેછે ભણુતર ભલિ ભાતનાં.—૪.
 વિદ્વજ્જન કેરા પરિશ્રમની કદર જણી,
 ઉત્તેજન દેવા ધરો દિલમાં ઉદારતા,
 સર્વથી છે શ્રેષ્ઠ—નયિ જીવી તેવી કિરતિ એ,
 નામ કરે અમર એવી છે એજ વારતા ;
 મુસદ્દિપણાંની હંદિ અક્કલ વાપરિ કરિ,
 દેશનિ ગરજ ખરેખરિ પૂરિ પાડતા ;
 વિજયવાણી કહેછે વન્ય દેશ-દાઝ ધરિ,
 તન મન ધન અર્પિ જન-મન ઠારતા.—૫.

પ્રસ્તાવના.

(કવિતા.)

કામિનિ કંચન નિશ દિન મન રંજન,
અંજન મુહ કર સારે જગૃકં ડગતહૈં ;
અખંડ આનંદ વામૈ મનકો ભુલાય દિયો,
કિયો સખ ખસ મુહ દિખાય જગત હૈં ;
કાહુ બિરલા ખાનો સુનત ચોક ઉઠે,
આહા કેસી ફિર બિદ્યાનંદ લગન લગતહૈં ;
બિજય ભવન ન્યારે ન્યારે મત પવનસો,
કવન પતંગ બડે જોશપે ઉડતહૈં-૧.*

આજથી ૧૪-૧૫ વર્ષ ઉપર એટલે સને ૧૮૬૮ ના સાલમાં બનેલું કાવ્ય વિજયવાણી એવે નામે સને ૧૮૭૦ માં છપાવી બહાર

* એ કવિત્તની પહેલી તથા બીજી કડીના અર્થ રપટ રીતે સમજાય તેવા છે, એટલે તે વિષે વિસ્તાર ન કરતાં, માત્ર ત્રીજી તથા ચોથી કડીની દૃષ્ટાંત રૂપ ટીકા લખું છું:—જેમ મચ્છંધર યોગી એક પ્રસંગે મોહના પાશમાં નિમગ્ન થઈ જઈ નાના પ્રકારના સંસારી વૈભવમાં લપટાયો હતો, તે પછી તેની પાસે તેના ચેલા ગોરખે આવીને “ચેત મચ્છંધર ગોરખ આયા” એવી રીતનો સૂચક આદેશ પોકાર્યો હતો, તે સમયે તે મચ્છંધર યોગી, જે પોતાની આગવી સ્થિતિ વિસરી ગયો હતો તે, પોતાના ચેલા ગોરખની વાણી સાંભળતાંજ મોહપાશ રૂપી નિદ્રામાંથી ચોકી ઉઠીને—રાજપાટ આદિ તમામ વૈભવનો પરિત્યાગ કરી પાછો પૂર્વની પેઢે યોગાભ્યાસમાં આત્મિક સુખનો અખંડ આનંદ લેવા લાગ્યો હતો ; તેમ, અરે કાઈ એવો વિરલો પુરૂષ છે, કે જે વિજયવાણી સાંભળીને ચોકી ઉઠે ? આહા, એમ થાય તો પછી વિદ્યાનંદની કેવી લગન એટલે લેહ લાગી રહે ? ! વિજય કહેછે કે આ ભવન એટલે જગત તે જાણે આકાશ, તેને વિષે વિવિધ પ્રકારના મત રૂપી પવનથી કાવ્ય રૂપી પતંગ બહુ જોશથી ઉડી રહેલા છે !

પાડવામાં આવ્યું હતું. એ પુસ્તકની છપાયેલી પ્રતો હવે પુરી થઈ છે. ત્યારપછી, ૧૨ વર્ષમાં જે નવું કાવ્ય બનેલું છે, તે આગલાં પુસ્તકમાં ઉમેરી વિન્યવાણીની બીજી આવૃત્તિ જ્ઞાર પાડવાને કેટલાક મિત્રો-એ મને ભલામાણ કરેલી, તેમ મારી પણ એ પ્રમાણે કરવાની વૃત્તિ થઈ, તે ઉપરથી આ પ્રસંગે મેં આ બીજી આવૃત્તિ છપાવી જ્ઞાર પાડી છે.

કવિતા એ શબ્દ આજ કાલ ઘણો સાધારણ થઈ પડ્યો છે ; પરંતુ, કવિતા કોને કહેવી, ઉત્તમ કવિતાનાં લક્ષણ કયાં, કવિતાનો જીવ કયો, અને કવિતાનું શરીર તથા તેનાં વસ્ત્રાભૂષણ, જે કે વાસ્તવિક રીતે તેના જીવ કરતાં આછાં અગત્યનાં છે, એમ છતાં, (જેમ બીજી બધી બાબતોમાં ઉપરના દેખાવ ઉપરથીજ લોકોમાં અભિપ્રાય બાંધી દેવાનો રિવાજ સુગમ પડી ગયો છે તેમ) વધારે અગત્યનાં ગણાય-લાં છે, તે શરીર તથા વસ્ત્રાભૂષણ કયાં,—વિગેરે બાબતોનો ભેદે પિછાનવાની સમજ, હાલમાં લોકોમાં કેળવાણીનો જ્ઞેકે દિન પ્રતિ દિન વધારો તથા ફેલાવો થતો જાણાય છે, તોપણ હજી, પૂરેપૂરી આવી હોય એમ જોવામાં આવતું નથી ; ને વળી એ બાબતો ઉપર આધુનિક મતો ઉત્પન્ન થતા દેખાય છે. તેટલામાટે, કવિતાનો જીવ, જે કે મુખ્ય વાત છે, તે વિષે આ ફેરફારો જે બોલ કહેવા જરૂરના છે. કવિતામાં રહેલી વ્યંગાર્ય-ચમત્કૃતિ એ તેના જીવ છે, અને એ ચમત્કૃતિ કવિતા-માં ઘણુંકે પ્રસંગે માત્ર મલમ આણસારા રૂપે રહેલી હોય છે—તે આણ-સારો, જે આંખ ઘણીજ તીક્ષણ અને જગૃત હોય તેનાથીજ દેખાય; પણ આહા ! તે દેખાયા પછી, મનચક્ષુની આગળ કેવું એક વિ-શાળ ને રમાણીય મેદાન, પોતાનો દેખાવ, તર્ક રૂપી લીલોતરીથી ફળદ્રૂપ-લીલોછંમ—ખુલ્લદ-ચીકાર, રસ રૂપી આસનાં ખુંદ ઉપર બોધ રૂપી પ્ર-કાશથી સ્વચ્છ—શાંત—શીતળ—ચકચકિત, અને મસ્તી રૂપી વાયુની મોહન-મધુરી, તથા વખતે મંદ અને વખતે સમુદ્રનાં અવાજ કરતાં ને ઉછળતાં મોજાં જેવી દહેરથી ડોકી રહેલો, બતાવે છે ? ! ! ! કવિતા કેટલીક વખત ચિત્રનું, કેટલીક વખત ગાયનનું, અને કેટલીક વખત નીશાનું, કામ કરે છે :—વાંચનારને સ્થિતિ, સમય, સ્થળનું બના

પ્રસ્તાવના.

ન રાખી, કવિતા પોતાનાજ રસમાં તેને મગ્ન—તક્ષીન કરી નાખેછે;—
તે વાંચતો નથી, પણ તેમાં વર્ણેલી વસ્તુ જાણે આંખેહૂળ પોતાની
આગળ દેખેછે; તે વાંચતો નથી, પણ જાણે તેના કાનમાં કંઈ સુ-
સ્વર ઝીણા ધ્વનિના ભાણુકારા પડેછે; અને ટુંકામાં, તે વાંચતો નથી,
પણ તે કવિતામાં કવેલી વસ્તુઓના પોતાની સર્વ જ્ઞાનેન્દ્રિયે કરીને
ઉપભોગ કરેછે; અને કદાચિત્ કોઈ બેળા કર્મેન્દ્રિયો પણ શૂંતિ પામે
તો તેમાં કશું અસંભવિત કે આશ્ચર્યકારક નથી! કવિતા, (જેને કવિતા
એ નામ અપાય એવી,) પોતાની અલૌકિક—ચિત્તવેદક—ઝંતરસા ભરેલી
વાણીની છટાથી, સુખકર નસિહતથી, અને ચોમાસાંના વિવિધ અને
ઊંડી આંખે વળગતા આકાશી રંગો જેવા (પણ તેવા ક્ષણભંગુર નહીં)
તર્કના રંગોથી, દેવિ ગંભિરતા બતાવી પોતાના ભક્તને સદા રિઝવેજ
છે, અને હરિણામે, તેને સર્વોત્કૃષ્ટ જે શાંતિ—સુખ તે આપેછે! કોઈ
અમુક કવિતામાં આ ઠેકાણું—આ કહીમાં—આ શબ્દોમાં કવિતાની
ખુબી છે—એમ બતાવવું એ ઘણી કઠિણ વાત છે;—હા, કેટલીકવાર
કેટલાક શબ્દોમાં માધૂર્ય લાગે, કેટલીકવાર કેટલીક કહિયો મનેન્દ્રિયે
હિલવે; પણ ઘણીકવાર એક આખી કવિતા તપાસી જતાં કોઈ અ-
મુક કહી કે શબ્દો ચુંટી ન કહાય; ને એમ છતાં આખી કવિતા
ઉપર જીમદાર નજર કરતાં તે કવિતા ખરેખરી અસરકારક હોય! અ-
ર્થાત્, એવી તરેહની માર્મિક કાવ્યકળા જે શબ્દ દ્વારે કવિયે બતાવેલી
(અરે ભુલુંછ, કવિથી બતાવાયલી), તેનું નામ કવિતા!!! અંગ્રેજી મહા-
કવિ શેક્સપિયરે કેવી આજ્ઞદ વાળ્યા આપણને વારસામાં આપેલીછે:—

“And, as imagination bodies forth

“The forms of things unknown, the poet's pen

“Turns them to shapes, and gives to airy nothing

“A local habitation and a name.”

—*Mid Summer Night's Dream, Act V, Sc. 1, 12-17.*

(સારસા.)

નવીન વસ્તુ ન સુણેલ, છાયા પાડે કલ્પના;

નામ ઠામ રૂપ ખેલ, નાસ્તિત્વે કવિ—કલમના!—૧.*

* નાસ્તિત્વ એટલે અસ્તિત્વ નહીં તે, એટલે એનો અર્થ એવો

પરંતુ, એ વ્યાખ્યા વિશેષે કરીને નાટક રૂપ કાવ્યને માટે આપેલી હોય એમ જાણાયછે—અલબત્ત, કવિતામાં નવિનપાણું અથવા નવિનપાણીનો ભાવ, ને તેટલામાટે વ્યંગાર્થ તો રહેલાં હોવાંજ જોઈએ. કવિતા ખુબીવાળી હોય કે જોડવાળી હોય, તોપણ તેની ખરી ખુબી ધ્યાનમાં જોડ પિછાનવી એ, વાંચનારનાં વિદ્યા, અનુભવ, રસજ્ઞાન, બુદ્ધિ, તર્કશક્તિ, અને લક્ષ્યપૂર્વક મનન કરવાની ટેવ,—એ ઉપર આધાર રાખે છે. એકની એકજ કવિતા કોઈને ખુબીવાળી લાગે અને બીજાને તે કદાચ જોડવાળી લાગે, તે ઉપરથી તે કવિતા ખુબીવાળી કે જોડવાળી ન થઈ જાય—તે તો જે હોય તેજ રહે! તોપણ, જેવી હોય તેવી તે સૂઝ અને રસિકજનોની આગળ ઢંકાયલી રહેતી નથી—

॥ यदिसंतिगुणाः पुंसां विकसंत्येवतेस्वयं ॥

॥ नहिक्स्तूरिकामोदः शपथेनविभाव्यते ॥ १ ॥

(કુવલયાનંદ.)

અર્થ:—જો પુરુષોમાં (કિંવા, કંઈ પણ વસ્તુમાં—કે કવિતામાં) ગુણ હોયછે, તો તે પોતાની મેજેજ વિકસેછે—કસ્તુરીનો સુગંધ શપથે કરીને જાહેર નથી થતો, કિંતુ, તે પોતાની મેજેજ પ્રસિદ્ધ હોયછે.—

એમ છતાં, આ ગ્રંથનાં ૧૦૦ પૃષ્ઠ કિંવા અમુક ભાગ વિષે, કવિ નર્મદાશંકર, ૨૦ ઝવેરીલાલ, ૨૦ નગીનદાસ વકીલ, ૨૦ મનસુખરામ, તથા ૨૦ રણછોડભાઈ,—એ સદ્ગૃહસ્થો તરફથી જે કંઈ તેઓના જાણુયા તથા માન્યા પ્રમાણેના યથામતિ અભિપ્રાયો મળેલા, જે કે આ ગ્રંથને માટે નિકળેલાં પ્રસિદ્ધિપત્રમાં લોકોની આગળ મુકવામાં આવેલાં છે, ને જેને માટે વિનયવાણી આભારી છે; તે અભિપ્રાયો સાથેના,—સ્થાલીપુલાકંન્યાયાનુસારે આખા ગ્રંથ વિષે, સર્વમાન્ય પ્રસિદ્ધ પંડિત શીઘ્ર કવિ ગદૂલાલાજીનો જે અભિપ્રાય તે, સામાન્ય લોકોને વિશ્વાસ બેસવા સાર મુખ્ય આધાર રૂપે, આ પ્રસ્તાવના પાછળ દરસાવ્યોછે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કવિતામાં જ્યારે વ્યંગાર્થ રહેલા હોયછે, ત્યારે તેવી કવિતાને રસિક અને વિદ્વજનો ઉત્તમ કવિતા કહેછે:—

કે કંઈ નહીં; હવે એ કંઈ નહીં—માંથી કવિજન પોતાની કાવ્યકળાએ કરીને સર્વ કંઈ ઉપજાવેછે, ને પછી ન સાંભળી હોય તેવી વસ્તુની કલ્પનાએ કરીને છાયા પાડીને, તેનાં નામ, ઠામ, રૂપ, રંગ, સ્વભાવ, વિગેરેનું વાણીમાં કવિલોક જે ચિત્ર આપેછે, તેનું નામ કવિતા!

૨૩૭

પ્રસ્તાવના.

૧૧

(ફુલો.)

“ દૂર્ગ કાવ્ય કુસમાંકુ કુચ, ઉખ કઠોર તૈં સાર ;
તન મન ખાની તુલસિદત્ત, ભત્ર કોમલ વહુ ચાર.”—૧.

(દયારામકૃત-સતસૈયા.)

અર્થ:—કિલ્લો, કાવ્ય (કવિતા), કોહિણું, સ્તન, અને સેરડી—એ જેમ કઠિણ હોય તેમ સારાં; અને તન, મન, વાણી, તથા તુલસીપત્ર—એ ચાર કુસળાં હોય તો ઠીક... હવે એવી કઠિણ કવિતા સામાન્ય લોકોને અનુકૂળ પડતી નથી, માટે એવા પ્રકારની કવિતાને ઠીકાની અવશ્ય કરીને જરૂર રહેછે—અને કવિતાને (જેને કવિતા એ નામ આપી શકાય એવી હોય તેને) ઠીકા તો જોઈએ;—કારણ કે, ગદ્યમાં ને કાવ્યમાં આટલોજ તફાવત છે કે, ગદ્યમાં સઘળા વિચારો વિસ્તારથી અને મનમાનતા ખુલાસાથી લખનાર ખતાવી શકેછે, પરંતુ, કાવ્યમાં પદઅધારણના નિયમોની હદને લીધે ઘણી વાર તેમ થઈ શકતું નથી. કેટલાંક મિત્રમંરણોમાં કવિતા પ્રથમ વાંચેલી, તે વેળાના કરતાં જ્યારે તે કવિતા મેં ખુલાસો કરીને સમજાવેલી, ત્યારે તેઓને વધારે મગ્ન સ્થિતિમાં જોયલા, એટલુંજ નહિં પણ, તેઓએ પોતેજ મહારી કવિતાની ઠીકા આપવાની મહેને ભલામણ કરેલી તે ઉપરથી, તેમજ કવિતા બન્યા પછી તેમાંના મહારા મનના વિચારો લોક શુદ્ધ રીતે સમજે તેને સાર મહેને પોતાને ઠીકા આપવાની જરૂર માલુમ પડેલી તે ઉપરથી, હવે આ આવૃત્તિમાં મહેને જરૂર જણાયેલી તેવી ઠીકા આપવામાં આવેલીછે. કવિતાની ઠીકા, એ કવિતાના અર્થમાં પ્રવેશ કરાવનાર માત્ર સૂચક અને સાધન રૂપ એક દાર છે. કવિતાના અર્થનું ગર્ભિત ગાંભીર્ય, અથવા તેનું વ્યંગ્ય-મત્કૃતિ રૂપ જે રંગમંડપ, તે કંઈ જેવું અસલ કવિતામાં રહેલું હોયછે, તેવુંજ સ્પષ્ટ રીતે ઠીકામાં ખતાવી શકાતું નથી. દૂધ, એ શરીરને પુષ્ટિ અને આરોગ્યતાને અર્થે એક સર્વોત્કૃષ્ટ અને મૂળ પ્રકૃતિ રૂપ પદાર્થ છે;—તેનું પછી દહીં—છાસ—માખણ—ઘી વિગેરે બીજા વિકૃતિ રૂપ પદાર્થો થાયછે; પરંતુ, એ બીજા પદાર્થો, શરીરની પુષ્ટિ અને આરોગ્યતા રાખવાની બાબતમાં, મૂળ પદાર્થ જે દૂધ તેના જેવા નથી,—એવો પૈદક વગેરે શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત છે. તેમજ, કવિતા એ મૂળ પદાર્થ

છે, અને ટીકા એ તેનું વિકૃતિ રૂપ છે. મેં જે આ પુસ્તકમાં ટીકા આપીછે, તે ખરેખરી જરૂરની જાણાયેલી તેટલીજ માત્ર આપેલીછે—કારણ કે જેની તર્કશક્તિ અને રસિકતા હંચા પ્રકારની હોય એવાં વાંચનારને હદ બાંધી આપવાના કરતાં, તેઓને પોતપોતાની કલ્પના અને રસિકતા પ્રમાણે યથેચ્છ આનંદ લેવાને મુખત્યારી આપવી—એ મેં વધારે દુરસ્ત ધ્યાન્યુંછે; કેમકે, કવિતાની ભાષા કેટલેક પ્રસંગે માત્ર સૂચક રહેછે. તેમજ વળી કેટલેક પ્રસંગે જે વિસ્તારથી ટીકા આપવામાં આવેલીછે તે સામાન્ય લોકોને સમજવા સારૂ આપેલીછે.—ઉપર બીજાં પેરેગ્રાફમાં, મહત્ત્વ આણસારા રૂપે રહેલી કવિતામાંની વ્યંગાર્થચમત્કૃતિ માલમ પડ્યા પછી જે વિશાળ અને રમાણીય મેદાન દેખાવવાની વાત લખેલીછે, તે વિશાળ અને રમાણીય મેદાન કેવા પ્રકારનાં હોયછે, તેના સહેજ સહેજ કોઈ કોઈ ઠકાણે એવે પ્રસંગે માત્ર નમુના બતાવેલાછે.—એ ટીકામાં વગર જરૂરનું, કે આડું અવળું તાણીતુસીને—ન હુતાનું હુતું કરીને બતાવેલું હોય એવું કંઈ નથી; પરંતુ, ઘણેક પ્રસંગે ઘણાક કુદરતી વિચારો હજી પૂરતી રીતે મનમાનતી મોકળાસથી બતાવવામાં આવ્યા નથી; કેમકે, ગુજરાતી ભાષામાં એવા પ્રકારની વિસ્તારવાળી ટીકા વાળાં પુસ્તક થોડાંજ છે—બલકે આ હજી પ્રથમ અને નવીનજ છે, અને લોકો એવાં પુસ્તક વાંચવાને હજી જોઈએ તેવી રીતે દેવ યલા નથી; તોપણ, આ ગ્રંથ સામાન્ય રીતે લોકોપયોગી થાય—માત્ર એટલાજ હેતુથી, આ પુસ્તકમાં ટીકા આપેલીછે; અને ગ્રંથકારે પોતાના ગ્રંથની પોતાની મેળેજ ટીકા ન આપવી—એવો સંપ્રદાય છે, એમ છતાં, આવશ્યકતાએ એ પ્રમાણે કરવાનો ગ્રંથકર્તાને અધિકાર જાણાવ્યોછે: તેટલામાટે, એ અધિકાર કીલીદારે વિનયવાણીની કેડે ફરતા ચોકરદમ ટીકા રૂપી કૂચીઓના મુમખા ટાંકી દીધેલાછે—હવે, ઉપર ઉપરથી જવલેજ દેખાય એવો આગ્રધાર્યો માલ મેળવવાની જેઓને અલિરુચિ હોય તેવા ગુણગ્રાહકોએ, એ ટીકા રૂપી કૂચીઓ વડે ગૂઢાર્થ રૂપી તાળાં ઉઘાડીને, આ પુસ્તક રૂપી પેટીના શાહુવખોરા શોધી તથા તપાસી જોઈને, તે માંહેલો માંધો જે માલ, તે જેમ સસ્તે ભાવે લઈ શકાય તેમ કરારે લઈ લેવો—પરંતુ, તે

પાચન થવો જોઈએ!—વિજયવાણી એ વિષે પોતાનાં ખરાં દિલની ઉદારતાથી પ્રકુલિત છે !

નીચલી કવિતાઓ મહિલા કઠિણ શબ્દોના માત્ર અર્થ, આપેલાછે અને તેમાં વર્ણેલા વિષયોના સહજ ઇસારા ખતાવ્યાછે; કેમકે, એ કરતાં વિશેષ વિસ્તારવાળી ટીકા આપવાનું પ્રયત્ન કરવું, એ માત્ર પ્રકૃતિની અનુચિત વિકૃતિ કરવા સરખું છે:—

ગુલકળીનાં કુલની લપટ.—સૃષ્ટિચિત્ર.—સદ્ગુણની સમાજ.—સત્વનું હાસ્ય.—
મેળે ધારણ કીધેલો વપ.—તર્કનીશો.—છેલ્લું બોલવું.— સમાપ્તિ.

(કવિતા.)

ખલંકમેં ખેલ જૈસો રેલવેંકો અજબ હૈં,
ખતુનકી રહેલ વૈસી હવામેં ચલતહૈં ;
ત્યુંહિં આગે કાઢજોડાં ઘૂમતાથા ગગનમેં,
આકાશખાનીકી ખાત કાહુ ન કલતહૈં;
સુનત બિજયખાની રિઝેંગા હોવૈંગા જ્ઞાની,
અજ્ઞાની ખોલેંગા સખ ખાતહીં ગલત હૈં ;
ખી ખાચે, લેકિન, બિજયકું હૈં યકીન,—
કતુ બિન કખાહૂ ન ખાની—ફલ યૂં ફલતહૈં !—૧.*

મુંખઈ. કાર્તિકી પૂર્ણિમા, } વિજયાશંકર કેશવરામ ત્રિવેદી.
વાર શનિ, સં ૧૯૩૯.

* જેમ હાલને સમયે પૃથ્વી ઉપર આગગાડીનો ખેલ અચરતી ઉપજાવનારો છે, ને હવામાં ખતુનની રહેલ કરવામાં આવેછે, તેમજ, પ્રાચીન કાળમાં યંત્રકળાએ કરીને કાઢના ઘોડાઓ આકાશને વિષે ઉડતા હતા, ને વળી આકાશવાણીઓ થતી હતી,—એ વાતો હાલમાં કાઢના સમજવામાં આવતી નથી ; તેમ, વિજયવાણી (જે તેમાં રહેલાં વ્યંગને લીધે ગેબી અવાજના સરખી છે તે) સાંભળીને જે જ્ઞાની હશે તે તો આનંદ પામશે, ને બાકી ખીજા લોકો તો કહેશે કે એમાં કહેલી સઘળી વાતો ગલત—એટલે મિથ્યા સરખી છે. વિજય કહેછે કે મેં ખી

તા૦ ૩૦

આ ગ્રંથમાં કવિતાની નીચે ટીકા આપવામાં,— સામાન્ય લોકોને સમજવા સારૂ કીચે કીચે ઠોકાણે ટીકાની ખરેખરી જરૂર છે—એ વિષે, એક ત્રાહિત વાંચનાર તરીકે, જે કેટલીક સૂચના મિ० ઇચ્છારામ સૂર્યરામના તરફથી મળેલી, તે લક્ષમાં લઈ આ વિજયવાણીની ટીકા આપવામાં આવેલી છે, અને તેને માટે વિજયવાણી આભારી છે.

મુખ્ય, મકરસંક્રાંતિ, સંવત ૧૯૩૬.

વિ० કે०.

વાચ્યાં છે, પરંતુ મહારી પાતરી છે કે કેવું વિનાં વિજયવાણીનાં ફળ એ પ્રમાણે ફળવાનાં નથી.—એ ઠોકાણે, કેવું શબ્દનો ભાવાર્થ એવો—કે વિજયવાણીનું પુરતક સુષ્ણ વાંચનારાઓના હાથમાં જઈને, તથા એમાં લખેલી વાતોની તુલના થઈને, પછી એમાં કહેલી નીતિ બોધની વાતોનો અમલ કરવાની આપણી આર્ય પ્રજામાં ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવાનો યોગ આવવો તે. અને એમાં વાણીફળનો ભાવાર્થ એવો—કે એમાં કહ્યા પ્રમાણેની મનુષ્યોની ફેલેણી થવા તે.

અભિપ્રાય.

આ “વિનયવાણી” નામના ગ્રંથનો કટલોક ભાગ જે. સાં-
ભળ્યો તે ઉત્કૃષ્ટ છે, ને તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે એ ગ્રંથ
ઉત્તમ છે; જેમ ચરમાંથી એક કણ તપાસી જોતાં સંપૂર્ણ ચ-
રનું જ્ઞાન થાય છે, તેમ તે ભાગ ઉપરથી, સંપૂર્ણ ગ્રંથ ઉત્કૃષ્ટ
છે એમ જણાય છે. કવિતા બનાવવામાં મુખ્ય ત્રણ હેતુ છે:—
પ્રથમ હેતુ-શક્તિ, બીજો હેતુ-શાસ્ત્ર તથા લોકવ્યવહાર વગે-
રનો અનુભવ, અને ત્રીજો હેતુ-કાવ્યજ્ઞ પાસે અભ્યાસ છે;—
તો આ ગ્રંથ બનાવનારમાં કવિત્વશક્તિ, તથા લોકવ્યવહારા-
નુભવ-નિપુણતા ધણી ઉત્કૃષ્ટ છે, તેથી આ ગ્રંથમાં સ્વભાવોક્તિ
સ્થલે સ્થલે ઉત્તમ પ્રકારની છે. આ ગ્રંથ લોહાપયોગી છે,
તેથી સુજ લોહા તરફથી આશ્રયનું તે પાત્ર છે. અંકુરને જેમ
પાણી સીંચવાથી વૃક્ષ થાય છે, અને તેથી વધારે લોહાપયોગ
સિદ્ધ થાય છે, તેમ આવા ગ્રંથોને આશ્રય આપવાથી નવીન
પ્રસિદ્ધ થતા કવિઓને મદદ થાય છે, ને તેથી લોહાપકાર
સિદ્ધ થાય છે;—માટે આ કવિને સુજ સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સારો
આશ્રય મળશે એવી આશા છે.

મિતિ, આશ્વિન સુદિ ૧૨, ૧
સોમે, —સંવત ૧૯૩૮.

લિં—પ્રસિદ્ધ પંડિત, શીઘ્ર કવિ,
ગદ્ગદાલાલ વિં. ધનશ્યામજી.

અનુક્રમણિકા.

કુદરત સંબંધી.

આંક.	વિષયોનાં નામ, તેના રાગના નમુના સહિત.	પૃષ્ઠ.
૧-	મંગળાચરણ-કુદરત દર્પણ. (સંદ્રવિજય વ્રત.).....	૧
૨-	દૈવી વ્યવસ્થા..... (, ,).....	,,
૩-	દુનિયાંદારી દર્મણ..... (રાગ ઝોખાહરણનો).....	૨
૪-	દુનિયઈ નાટકનો ખેલ... (રાગ ગરબા-તાલ ઝેફો)...	૧૫
૫-	વાનપ્રસ્થ આશ્રમ હાલને સમે વિસારી મુકવામાં આવ્યોછે તે વિષે.....(કવિત્ત.).....	૧૭
૬-	કવિની સ્થિતિ અને તેનાં કારણ. (, ,).....	૨૦
૭-	કાવ્ય સ્તોત્ર.....(ગીતિવ્રત તથા દોહોરા)...	૨૩
૮-	ગુલકળીનાં ફૂલની લપટ.....(કવિત્ત.).....	૨૫
૯-	ઉત્તમ કવિતાનું લક્ષણ.....(, ,).....	૨૭
૧૦-	સૃષ્ટિ ચિત્ર. (ગરબી-રાગ પરજ-“મહોલે પધારો મહારા રાજ, માણીગર, મહોલે પધારો”-એ રાહ.).....	૨૮
૧૧-	જ્ઞાન રૂપી સૂર્યનો પ્રકાશ. (પદ-રાગ ધનાસરી-“નિરધનકો ધન રામ, હમારો, નિરધનકો ધન રામ”-એ રાહ.).....	૨૯
૧૨-	તત્વોપદેશ.....(કવિત્ત.).....	૩૧
૧૩-	તર્કરંગ.....(, ,).....	૩૨
૧૪-	સૃષ્ટિસત્વ-પ્રવેશક.....(ગીતિવ્રત.).....	૩૩
૧૫-	પ્રુદ્ધિ દેવીનું સ્તવન.....(છંપયવ્રત.).....	૩૪
૧૬-	મન રૂપી રત્ન. (ગરબી-“તું કાંહાં ગઈતી રે, કે હરિમુખ જોવાને”-એ રાગ.).....	૩૫
૧૭-	કદપના. (પદ-“મોજ ઉડ ગલી પવનકે સંગ-એ રાહ.)...	૩૮
૧૮-	મન રૂપી દુનિયાં.....(દોહોરા.).....	૪૧
૧૯-	ભાવીપદાર્થ. (પદ-રાગ ખમાચિ-“ ખિગડી કોન સુધારે, નાથ ખિન, ખિગડી કોન સુધારે રે”-એ રાહ.).....	૪૨
૨૦-	પ્રભાત વર્ણન. (રાગ રામકળી-“જાગિયેં રઘુનાથ કુંવર, પંછિ બેન ખોલે”-એ રાહ.).....	૪૬

આંક.	વિષયોનાં નામ, તેના રાગના નમુના સહિત.	પૃષ્ઠ.
૨૧-	દુનિયઈ નાટક. (રાગ કેરબો-“બરસાનેકી ડગર ખતાદે, મે બૂલી રે ખતાદે”-એ રાહ.).....	૪૭
૨૨-	સાન પ્રભાત.....(બૂલાણાવત.).....	૪૯
૨૩-	સાન જ્યોતિ.(“ ”).....	૫૨
૨૪-	અસાનનું તિમિર અને સાનનો પ્રકાશ. (ગરબી-“આ શું જોએ રે આંખ તું”-એ રાગ.)	૫૩
૨૫-	સદ્ગુણની સમાજ. (પદ-રાગ પરજ-“તારૂં ગોકુળ જોવાને આવ રે મથુરાના વાસી”-એ રાહ.).....	૫૬
૨૬-	પ્રસન્નધામ વર્ણન. (“ ” “ ”)	૫૯
૨૭-	અનુભવાનંદ. (“ ” “ ”)	૬૧
૨૮-	સાન થયા પછીનો સંતોષ અને આનંદ. (પદ-રાગ કાશી-સાનતે રાહ.).....	૬૩
૨૯-	સાનાનો.....(“ ”)	૬૪
૩૦-	વિદ્યાનંદ. (ગરબી-“મારગડો મ્હેલોને મોહન લાલજી”-એ રાગ.).....	”
૩૧	” (પદ-રાગ ધનાસગ્રી-“નિરધનકો ધન રામ, હમારો, નિરધનકો ધન રામ ”-એ રાહ.).....	૬૭
૩૨-	વિદ્યાદેવીની આરાધના. (પદ-“જગ સહુ મિથ્યા ભાસે રે, જાગીને જોતા!”-એ રાગ.).....	૬૮
૩૩-	સાનપૂર્વક ઈશ્વરસ્તુતિ. (“ ”)	૭૦
૩૪-	ઈશ્વર લીલા. (ગરબી-“મળજો મળજો મળજો રે, મારા સ્થામ, કાલે મળજો”-એ રાગ.).....	૭૫
૩૫	” (માત્રામત્તમયૂર-રાગ આરવાનો.).....	૭૭
૩૬-	સાનપૂર્વક ભક્તિ. (ગરબી-“મળજો મળજો મળજોરે, મારા સ્થામ, કાલે મળજો”-એ રાગ.).....	૭૯
૩૭-	ઈશ્વરસ્તુતિ. (પદ-રાગ વસંત-“ક્યમ ભરિયે રે ક્યમ ભરિયે, જળ જમુનાનું નીર, નંદનો કુંવર કેડે પડ્યો, ક્યમ ભરિયે”-એ રાહ.).....	૮૦
૩૮	” (પદ-રાગ પરજિયો-“યા જગમેં નહિ કોય, અપના, યા જગમેં નહિ કોય”-એ રાહ.).....	૮૧
૩૯	” (“ ”).....	૮૨

આંક.	વિષયોનાં નામ, તેના રાગના નમુના સહિત.	પૃષ્ઠ.
૪૦-	ધંધરસ્તુતિ અને પ્રાર્થના. (ગરખી-“મારગડો મહેલોને મોહન લાલજી”-એ રાગ.).....	૮૩
૪૧-	ધંધર પ્રાર્થના. (પદ-રાગ કાશી-“અતુરાં એટક એવું જાણી રે”-એ રાહ.).....	૮૪
૪૨	“ („ ચાલતે રાહે.).....	૮૫
૪૩	“ (પદ-રાગ પરજિયે-“યા જગમેં નહિં કોય, અપના, યા જગમેં નહિં કોય”-એ રાહ.).....	૮૬
૪૪	“ (પદ-રાગ ધનાસરી-“નિરધનકો ધન રામ, હમારો, નિરધનકો ધન રામ.”-એ રાહ.).....	„
૪૫	“ (પદ-રાગ જોગી અસાવરી-“ઈસ તન ધનકી કોન ખદાઈ.”-એ રાહ.).....	૮૭
૪૬	“ (દિગુણનારાચરણ.).....	૮૮
૪૭-	દુઃખ અથવા ભયની જોને જરાંકાઠા થઈ ગઈ હોય એવી સ્થિતિમાં આવી પડેલાં મનુષ્યને એક અસાધારણ રીતનો ઉપયોગી બોધ. (પદ-રાગ કાશી-ચાલતે રાહે.).....	૮૩
૪૮-	સહજાનંદ. (પદ-રાગ ધનાસરી-“નિરધનકો ધન રામ, હમારો, નિરધનકો ધન રામ.”-એ રાહ.).....	૮૫
૪૯-	હિંમત ન હારવા વિષે. (પદ-રાગ કાશી-ચાલતે રાહે.).....	૮૬
૫૦-	જીવને શિક્ષા. (પદ-રાગ પરજિયે-“યા જગમેં નહિં કોય, અપના, યા જગમેં નહિં કોય”-એ રાહ.).....	૮૮
૫૧-	સુખી થવાના માર્ગ વિષે મનને બોધ. (લાવણી-“ઈસ્ક દિવાના કમૂ ન હોના સુનહો મિયાં લાલા”-એ રાહ.).....	૮૯
૫૨-	સત્વોપદેશ.....(કવિત.).....	૧૦૧
૫૩-	કુદરત દોરવે તેમ દોરાવું. (પદ-રાગ કાળિંગડો-હરદાસી રાહે.).....	૧૦૩
૫૪-	ઈષ્ટદેવી કુદરતનો અનુગ્રહ. (પદ-રાગ ખમાચિ-“ખિગડી કોન સુધારે, નાથ ખિન, ખિગડી કોન સુધારે રે”-એ રાહ.)...	૧૦૪
૫૫-	હરકતમાં બરકત હોવા વિષે. (પદ-રાગ કાળિંગડો-હરદાસી રાહે.).....	૧૦૭
૫૬-	મોતનો ભય ન રાખવા વિષે. („ હિંદુસ્તાનીમાં.).....	૧૦૮
૫૭-	કાળનું અકળિતપાંખું. (પદ-રાગ ધનાસરી-“નિરધનકો ધન રામ”-એ રાહે-હિંદુસ્તાનીમાં.).....	૧૦૯

- આંક. વિષયોનાં નામ, તેના રાગના નમુના સહિત. પૃષ્ઠ.
- ૫૮-અવિદ્યાતી અગન અને અક્ષસાનની લગન. (પદ-રાગ ભેરવી ચાલતે રાહે-હિંદુસ્તાનીમાં.) ૧૦૯
- ૫૯-વૈદ્યાવરથામાં જોનું મન માયામાં લપટાઈ રહ્યું હોય એવાં મનુ-
ષ્યને બોધ. (હોળી-રાગ કાશી-ચાલતે રાહે-હિંદુસ્તાનીમાં.) ૧૧૦
- ૬૦-ખિલાગ રાગનાં ઉપદેશી રૂવરૂપનું ચિત્ર. (પદ-રાગ ખિલાગ-
“મત કાહુ ઈસ્કકે, પ્રદે પૂરે ના”-એ રાહે-હિંદુસ્તાનીમાં.) ૧૧૧
- ૬૧-આત્મિક સુખ.....(દુહા-હિંદુસ્તાનીમાં.)..... ”
- ૬૨-જીવને શિક્ષા. (પદ-રાગ કાશી-“ગર્ભવાસ રાખ્યો રે,
કિરપા તને બહુ કરી”-એ રાહ.)..... ૧૧૨
- ૬૩-નારિતકને બોધ.....(હોળી-રાગ કાશી-ચાલતે રાહે.)... ”
- ૬૪-જીવને શિક્ષા. (પદ-રાગ કાશી-“ગર્ભવાસ રાખ્યો રે, કિરપા
તને બહુ કરી”-એ રાહ.)..... ૧૧૪
- ૬૫ ” (પદ-રાગ સે:૨૭-“ચાલ બેહલી અલબેલિ
ચારિ રાધે”-એ રાહ.)..... ૧૧૫
- ૬૬ ” (પદ-“દુનિયામાં ડાહ્યો, ડાહાપણમાં શિદ્ધ હોય”-
એ રાગ.) ૧૧૬
- ૬૭-છળ પ્રપંચનું વાગ્યું.....(કવિત્ત.)..... ૧૧૭
- ૬૮-માયાનું પ્રાપ્ત્ય. (રાગ કૃષ્ણ-“બરસાનેકી ડગર બતાદે,
મે ભૂલી રે બતાદે”-એ રાહ.)..... ૧૧૯
- ૬૯-સંવતનું હાર. (ગરબી-રાગ-“મિઠડાં ગોરસ લો ગોરસ
લો”-એને મળતો.)..... ૧૨૦
- ૭૦-વૈરાગ્ય(પદ-રાગ ધનાસરી-“નિરધનકો ધન રામ,
હમારો, નિરધનકો ધન રામ.”-એ રાહ.)..... ૧૨૨
- ૭૧ ” (”)..... ૧૨૩
- ૭૨-જીવને શિક્ષા. (પદ-રાગ કાશી-ચાલતે રાહે.)..... ૧૨૪
- ૭૩-મનને બોધ. (પદ-“કાયા વાડીના ભંમરા”-એ રાગ.)... ૧૨૬
- ૭૪-જીવને શિક્ષા.....(અંદ્રાવળા.)..... ”
- ૭૫-માયાથી મુક્ત થવાની રીત. (લાવણી-“કરમે કળેડું મારે
જગમાં વગોણું, દુખ કોને કહિયે, અરરરર, દુખ કોને કહિ-
યે.”-એ રાહ.)..... ૧૨૯
- ૭૬-વ્યક્તિ.....(શાદૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.)..... ૧૩૨
- ૭૭-ખરી સાધના કોનું નામ ?.....(કવિત્ત.)..... ૧૩૩

- આંક. વિષયોનાં નામ, તેના રાગવા નમુના સહિત. પૃષ્ઠ.
- ૭૮-આ જગતનો આભાસ, એ માત્ર મનુષ્યના અંતરાત્માનું પ્રતિબિંબ છે.(કવિત્ત.)..... ૧૩૪
- ૭૯-આત્મજ્ઞાન વિનાં મનુષ્યાદેહ મિથ્યા છે...(, ,)..... ,
- ૮૦-જીભને શિખામણ.(, ,)..... ૧૩૫
- ૮૧-ઐક્યતાનો રસ.(, ,)..... ૧૩૬
- ૮૨-મેળે ધારણ કીધેલો વેષ.....(, ,)..... ૧૩૮
- ૮૩-આત્મસ્વરૂપ વિષે. (કુમરી-રાગ ઝીંજેડી-"લાજ તણ રે રામા, સ્યામા તોરે કારન મેં તો, લાજ તણ રે."-એ રાહ.) ૧૩૯

નીતિસંબંધી.

- ૮૪-તરૂણ બોધ. (ગરબી-"સાંભળ રૈ તું સજની મારી, રજની ક્યાં રમિ આવીજી"-એ રાગ.)..... ૧૪૦
- ૮૫-લોકહિતોપદેશ, ભાગ ૧ લો. (પદ-રાગ પરજિયો-"યા જગમેં નહિં કાય, અપના, યા જગમેં નહિં કાય."-એ રાહ.) ૧૪૫
- ૮૬ , , ૨ જો. (પદ-રાગ ખમાચી-"ખિગડી કાન સુધારે, નાથ બિન, ખિગડી કાન૦"-એ રાહ.)..... ૧૪૬
- ૮૭ , , ૩ જો. (પદ-રાગ કાળિંગડો-હરદાસી રાહ.) ૧૪૮
- ૮૮ , , ૪ થો.(દોહરો.)..... ૧૫૦
- ૮૯-અકળામણ.(સવૈયા એકત્રીસા.)..... ૧૫૪
- ૯૦-સ્વતંત્રતા(નારાયણવ્રત.)..... ૧૫૫
- ૯૧-ઉદ્યમ.(માલિનિવ્રત.)..... ૧૫૭
- ૯૨-પ્રબોધ પરચીસી.(કુંડલિયા.) ૧૬૧
- ૯૩-સારાં કામ કરનારને ઉત્તેજન.....(કવિત્ત.) ૧૬૯
- ૯૪-શ્રીમંતોની મિથ્યા મહોદાઈ વિષે. (લાવણી-"થાલી ભર કર કંચન લાયે, હ્યો પાવા તેરી ઝોલીમે"-એ રાહ.)..... ,
- ૯૫-સજ્જન મનુષ્ય કોને કહેવું તેનાં લક્ષણ. (પદ-રાગ ધના-સરી-"નિરધનકો ધન રામ, હમારો નિરધનકો૦"-એ રાહ.) ૧૭૦
- ૯૬-મનુષ્યના અવગુણ અને ગુણ.....(છપ્પયવ્રત.)..... ૧૭૨
- ૯૭-હિતશત્રુઓ વિષે. (પદ-રાગ પરજિયો-"યા જગમેં નહિં કાય, અપના, યા જગમેં નહિં કાય"-એ રાહ.)..... ૧૭૪

આંક.	વિષયોનાં નામ, જેના રાગના નમુના સહિત.	પૃષ્ઠ.
૯૮-	અનુભવ.....(છપ્પા.).....	૧૭૫
૯૯-	જીભનાં જોર વિષે-કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ... (ચોપાઈ.)	૧૭૭
૧૦૦-	જેનાં કામ જો કરે.....(કવિત્ત.).....	૧૮૦
૧૦૧-	કદર.....(,).....	૧૮૧
૧૦૨-	વળાણીસી-વિજય કહે એમાં શું વળ્યું? ! ... (ચોપાઈ.) ...	૧૮૨
૧૦૩-	હાલેણા દેણી. (૫૬-રાગ પરજિયા-“યા જગમે” નહિં કાપ, અપના, યા જગમે” નહિં કાપ.”-એ રાહ.).....	૧૮૪
૧૦૪-	મન.....(કવિત્ત.).....	૧૮૫
૧૦૫-	જો જોવું તેને તેવું મળેછે.(,).....	૧૮૬
૧૦૬-	વિધવા બાધ. (આખખો-“જીવને શ્વાસ તણી સગાઈ, ધરમાં ઘડી ન રાખે ભાઈ”-એ રાહ.)	૧૮૭
૧૦૭-	મિત્ર વિયોગ, ભાગ ૧ હો.....(દોહોરા.).....	૧૮૮
૧૦૮-	જોગવાઈનો ઉપયોગ કરવા વિષે-મનને ઉપદેશ. (૫૬-રાગ ધનાસરી-“નિરધનકો ધન રામ, હમારો”-એ રાહ.).....	૧૮૯
૧૦૯-	સમયસૂચકતા વિષે. (૫૬-રાગ કાશી-ચાલતે રાહે.).....	૧૯૧
૧૧૦-	મરતી.....(ચોપાઈ.).....	૧૯૨
૧૧૧-	કસરત (અંગની તથા મનની-એ બંનેની.)-(છપ્પા.)	૧૯૬
૧૧૨-	આરોગ્યતા દેવીની રતુતિ.(,)	૧૯૯
૧૧૩-	શોકતર-દલગીરીનાં ઝાડ તળે વિચારનું જીભું રહેવું. (૫૬- રાગ પરજ-“તાં જોકુળ જોવાંને આવરે મથુરાના વાસી.” -એ રાહ.).....	૨૦૩
૧૧૪-	તર્કનીશો.....(લાવણી તથા છપ્પય.).....	૨૦૫
૧૧૫-	મિત્ર વિયોગ, ભાગ ૨ જો.....(દોહોરા.).....	૨૦૯
૧૧૬-	રસિકતા.(,).....	૨૧૨
૧૧૭-	પૂર્વસંસ્કાર.....(ભુજંગીવૃત્ત.).....	૨૧૪
૧૧૮-	અભિમાન ન કરવા વિષે.....(છપ્પા.)	૨૧૫
૧૧૯-	પ્રત્યોત્તર.....(છપ્પય તથા દોહોરા.).....	૨૧૭
૧૨૦-	ગરજ વિષે.....(છપ્પા.).....	૨૧૮
૧૨૧-	મમત વિષે.....(કવિત્ત-મનહરછંદ.).....	૨૨૧
૧૨૨-	કુટ્ટેવ વિષે.....(સવૈયો.).....	૨૨૩
૧૨૩-	સુખદુષ્પાનુભવ.....(ચોપાઈ.).....	૨૨૪
૧૨૪-	મનનો અસ્થિર સ્વભાવ. (૫૬-હરદાસી ચાલતે રાહે.).....	૨૨૮

આંક.	વિષયોનાં નામ, તેના રાગના નમુના સહિત.	પૃષ્ઠ.
૧૨૫-	સંસારને વિષે સુખ શેમાં છે ? (૫૬-હરદાસી ચાલતે રાહે)	૨૩૨
૧૨૬-	સુખ તથા દુખનો વખત.....(કવિત્ત.)...૧...	૨૩૪
૧૨૭-	શાંતિનું સુખ.(,,).....	૨૩૫
૧૨૮-	બેઠક-સમાધાનનું સુખ. (લાવણી-“ થાલી ભર કર કંચન લાયે, હ્યો ખાવા તેરી ઝાલીમે ”-એ રાહ.).....૧...	૨૩૬
૧૨૯-	અનુકૂળતાનું સુખ.....(દોહોરા.).....	૨૩૭
૧૩૦-	નિવૃત્તિ.....(ઓપાઈ.).....	૨૩૮
૧૩૧-	જડીબુટ્ટી વિષે.....(,,).....	૨૪૦
૧૩૨-	મનને બોધ.....(કવિત્ત.).....	,,
૧૩૩-	સત્ય અને અસત્ય.....(,,).....	૨૪૧
૧૩૪-	સ્વાર્થ.....(,,).....	,,
૧૩૫-	અન્યાય અને સ્વાર્થ.....(,,).....	૨૪૨
૧૩૬-	રૂવભાવની પરીક્ષા થઈ જતી(,,).....	,,
૧૩૭-	ઠગારી ખુશી.....(,,).....	૨૪૩
૧૩૮-	મનના ગુણ અને અવગુણ.(,,).....	૨૪૪
૧૩૯-	મનની ભ્રમણતા.....(સર્વેચો.).....	૨૪૫
૧૪૦-	મનની ભુલથાપ.....(કવિત્ત.).....	,,
૧૪૧-	ગેરવાજખી કહડાતો વાંક(,,).....	૨૪૬
૧૪૨-	વેગળે રહીને જોવામાં ખુખી.....(,,).....	૨૪૮
૧૪૩-	તુકમે તાસીર ને સોખતે અસર.....(,,).....	,,
૧૪૪-	કલિયુગ રૂપી પિંડારો.(,,).....	૨૫૦
૧૪૫-	રાહુ પ્રત્યે ચંદ્રનાં વચન.....(,,).....	૨૫૧
૧૪૬-	ધડિયાળ.(,,).....	૨૫૨
૧૪૭-	બહેમ રૂપી દીવો. (૫૬-રાગ કાશી-“ગર્ભવાસ રાખ્યો રે કિ- રપા તને બહુ કરી”-એ રાહ.).....	૨૫૩
૧૪૮-	અવદશા રૂપી તડકો. (૫૬-કાશી-ચાલતે રાહે.).....	૨૫૫
૧૪૯-	કૃપાવૃષ્ટિ. (૫૬-રાગ દેસ-“ કામણુ દીસેછે અલખેલા તારી આંખમાં રે ”-એ રાહ.).....	૨૫૬
૧૫૦-	દેશ સુધારા ચિન્હ. (,,).....	૨૫૭
૧૫૧-	આર્યોત્કર્ષ.....(ગીતિવૃત્ત.).....	૨૫૮
૧૫૨-	બહેમસાગર અને સુધારા શહેર. (ગરખી-“ સખિ કારતક માસે કંથ, ગયા મને મહેલી રે.”-એ રાગ.)	૨૬૦

- આંક. વિષયોનાં નામ, તેના રાગના નમુના સહિત. ૫૪.
 ૧૫૩-આશા-વિધાસ.....(તોટકવૃત્ત.)..... ૨૬૩
 ૧૫૪-સહજ ખુશી-આશા. (પદ-રાગ ધનાસરી-“ નિરધનકો
 ધન રામ, હમારો, નિરધનકો ધન રામ.”-એ રાહ.)..... ૨૬૪
 ૧૫૫-આશા.(રાગ-સોરઠ મહાર-“કાંછી બોલા મહારાજ”-એ રાહ) ૨૬૫

રંગાર.

- ૧૫૬-રાધિકાનું સ્વપ્ન. (પદ-“કાનુડો કામણગાળો રે, સાહેલી
 આ તો, કાનુડો કામણગાળો રે”-એ રાગ.)..... ૨૬૭
 ૧૫૭-સખી શ્યામને મળ્યાની હોંસ મનમાં જો. (ગરખી-“ઓરો
 આવની સહુણા પ્રભુ શામળા જો”-એ રાગ.)..... ૨૬૮
 ૧૫૮-આવોતી ગોકુળ ગામ, હવાં તો, ગોકુળ આવો. (ગરખી-
 “મ્હોલે પધારો મારા રાજ, માણીગર, મ્હોલે પધારો”-
 એ રાગ.)..... ૨૬૯
 ૧૫૯-વિશવાસ કઈ પેરે આણિયે, આધવ કહો, વિશવાસ—
 (ગરખી-“માને તમારું તે તો ઘેલડી, છખીલા કહ્યું મા-
 ને તમારું તે તો ઘેલડી”-એ રાગ.)..... ૨૭૦
 ૧૬૦-મળિયો અલખેલો, -આજે સખી, મળિયો અલખેલો-(ગ-
 રખી-“વાંસલડી વાજો, -સાંજે આજ, વાંસલડી વાજો”-
 એ રાગ.)..... “
 ૧૬૧-છેલા અલખેલડા માયા તે લગાડી રે. (દાદરો-રાગ ઝીંજોટી-
 ચાલેતે રાહે.)..... ૨૭૧
 ૧૬૨-છેલ કહાના લાગી મુને તારી એક લેહ.....(કવિત.) ૨૭૨
 ૧૬૩-ગુમાની છેલા હો કયાં ન સુધ લે? (કુમરી રાગ જિજ્ઞો—
 ચાલેતે રાહે.)..... “
 ૧૬૪-સખી છેલાકી છતિયાં. (કુમરી-“લાગી રે મેરી જન, નેન-
 કટારી હો, લાગી.રે મેરી જન”-એ રાહ.)..... ૨૭૩
 ૧૬૫-આલી કપ આવેંગે દિલજની. (સોહિણી-મિશ્રિત પરજ-
 “મગ ચલત કાનધર અટકી”-એ રાહ.)..... “
 ૧૬૬-આલીરી મિલાદે રસિયારાજ. (ભેરવી-“કરવટિયાં લેને દે”-
 એ રાહ.)..... ૨૭૪

- આંક. વિષયોનાં નામ, તેના રાગનાં નમુના સહિત. ૫૪.
- ૧૬૭-ખરાં દર્દી દિલનું ચિત્ર-પ્રિતમ ખિન, કૈસેં લગે જગ નીકા ?-
(રાગ-જેગી અસાવરી-" મિરજાને ખેત ઉજારો"-એ રાહ.) ૨૭૪
- ૧૬૮-દેખનેકું પ્યારે દિદાર તેરા, ક્યા કહું મેં ધનિતાર ચાર. (ગ-
ઝલ-"મેંતાપ હોકે કલહઝડરે તેરે, ચાર તક રહે"-એ રાગ.) ૨૭૫
- ૧૬૯-એક સાચી અને પતિવ્રતા સ્ત્રીનાં પોતાના સ્વામિ પ્રત્યે વ-
ચન-પાછલી રાતનું વર્ણન. (પ્રભાતિયું-" જળ જતાં આજ
ધુંધટડામાં મોહનનું મુખ દીકું રે "-એ રાગ.)..... ૨૭૬
- ૧૭૦-બહાલા આમ તે શું ગયો છોડી ? (૫૬-રાગ જેગી-મરસિ-
યાંને ચાલતે રાહે.)..... ૨૭૮
- ૧૭૧-આ મધુકર રે ડંખ દઈ ક્યાં ઉડ્યો ? (ગરખી-" આ પાંસ-
લડી, વેરણુ થઈ લાગી રે વ્રજની નારને "-એ રાગ.)..... ૨૭૯
- ૧૭૨-માયા રૂપી માયા પીવા ચાહ્યો તે માયાને કાળે...(કવિત્ત.) ૨૮૧
- ૧૭૩-હું જ્યમ રાખે ન વિશ્વાસ પ્યારા દાસીનો તું.....(,) , ૨૮૨
- ૧૭૪-સખી આજ રહવારમાં સૂર છે સુણાવી ગયો.....(,) ૨૮૨
- ૧૭૫-નાનુક શી કળિ ખીલિ રહી ભવવાડિ વિષે નવજેખન નારી!-
(સવૈયો.)..... ૨૮૩
- ૧૭૬-નાનુક લલના, હાવાં તો ઉઘાડ તું. (ફેરખો-"ખરસાનેકી
ડગર ખતાદે, મેં ભુલીરે ખતાદે "-એ રાગ.)..... ૨૮૪
- ૧૭૭-મોહનાં વેણુ તારાં મન હરેછે. (રાગ ખારમાસીનો-" હમકું
છાંડ ચલે ખન માધૂ "-એ રાહ.)..... ૨૮૫
- ૧૭૮-ખિજય કહત દુર્લભ ખડો, યહ જગ દીલ-મિલાપ.....(દુહા.) ૨૮૭
- ૧૭૯-રે ગુલાખ ગુણુ ગાહું શા, કામળ મિઠડાં પૂલ.....(દોહોરા.) ૨૮૮
- ૧૮૦-પ્યારી આજ ઘેરો રંગ લાગે-વસંતઋતુ જોઈ આપતી
આગે-પ્યારી (હોળી-" ગુલાલામેં રાધા પ્યારી, જાઈ
જુઈમેં કનૈયા ખિરાજે-ગુલાલામેં"-એ રાહ.)..... ૨૯૦
- ૧૮૧-હારે પ્યારી અધર-ચુંખન લેવા દે ! (હોળી-" હારે પ્યારી
એક વીંટી મને આપ "-એ રાહે.) ૨૯૧
- ૧૮૨-એક આશકે પોતાની માશુકની નાકની વાળી ઉપર જણા-
વેલો ક્રોધ-રે નથની રંગમાં કર્યો ભંગ તે. (ફેરખો-"ખર-
સાનેકી ડગર ખતાદે, મેં ભુલીરે ખતાદે "-એ રાહે.).... ૨૯૩
- ૧૮૩-આ પ્યારી એકલડો મુકી ક્યાં ગઈ ? (ગરખી-" મારગડો
મહેલોને મોહન લાલજી "-એ રાગ.)..... ૨૯૪

આંક. વિષયોનાં નામ, તિના ચૂગના નમુના સહિત. પૃષ્ઠ.

૧૮૪-આ શી કીધી ધાત રે ? (૫૬-રાગ ઉદાસી-“મેરે દિલોબન રે”-એ રાહ.)..... ૨૯૫

૧૮૫-આંદા ઊંચો ગંગન રહ્યો ચળકે રે. (૫૬-રાગ પરજ-“તારે” ગોકુળ જોવાને આવ રે, મથુરાના વાસી”-એ રાહ.)..... ૨૯૮

૧૮૬-આહા સુવાયુ શિત ખૂખ વાએ.....(ઉપજતિ)..... ૨૯૯

૧૮૭-મિથ્યા કહ્યું મહારું ગયું સૈહુ છે.....(,)..... ૩૦૦

૧૮૮-મુગો રહેવા ધણેરો હું મહાહું, તોયે બોલાઈ જાય રે ! (ગરખી-રાગ સીતાના મહિનાનો.)..... ૩૦૧

૧૮૯-ધ્યારી પડવું પડે જીદાં આમ, આંબું હંધું જ્યાંહ રે. (,) ૩૦૩

૧૯૦-ધ્યારી તું તો બહુ સાંભરે. (ગરખી “વાંકું મા જોશો વરણા-બિયા”-એ રાગ.)..... ૩૦૫

૧૯૧-ઓ ધ્યારી તું ત્યાં પડી, હુંતો પડ્યોહું આંહ....(દોહોરા.) ૩૦૭

૧૯૨-તારામાં તારાપણું, ઓ ધ્યારી જો હોય.....(,)... ૩૦૮

૧૯૩-મર્મ માંહ ઓ માનુની, લખે લેખ તૂં ઠીક....(દોહોરા.)... ૩૧૧

૧૯૪-ધ્યારી આ પ્રદેશ દુર બહારો બહાર જવું પડે...(કવિત)... ૩૧૩

૧૯૫-ઓ ધ્યારી તું ક્યમ ટેક મુકી આ મુકાવે આજ ? (,)... ૩૧૪

૧૯૬-અરે તૂરી તૂર તારું કેમ લાલ બેઠું જાંખું.....(,)... ,

૧૯૭-અરે તૂરી આવ પાઈ પીલે પીલ તૂર.....(,)... ,

૧૯૮-વાટમાં નમૂનો દીઠો ઓ ધ્યારી તરૂંપ તારો.....(,)... ૩૧૫

૧૯૯-પગલાં ન ઉપડે રડાઈ જાય આંખથી-(આરાક માશુકને જીદાં પડતી વખતના દેખાવવું ચિત્ર).....(,)... ૩૧૬

૨૦૦-બોલવાનું હજી તો બહુ બહુ રહ્યુંછ તોમ.....(,)... ૩૧૭

૨૦૧-ધ્યારી પાછી મળશે તું કહેની હવે ક્યારે ? (હોળી-રાગ ખમાચિ-“પ્રિતમ તેરી પતિયાંમેં જિયરા ભટકે”-એ રાહ.) ૩૧૮

૨૦૨-આજ કહે મિઠિ વાત તું મર્મનિ.....(ઇંદ્રવિજયવ્રત.) ... ૩૧૯

૨૦૩-ધન ધન સમય શુભ આજ. (લાવણી-“શા હતા આપણા બહાર”-એ રાહ.)..... ૩૨૦

૨૦૪-ધન ધન દિન ધ્યારી પ્રેમે લેહેલિન બન્યાં.....(કવિત)... ૩૨૨

આંક. વિષયોનાં નામ, તેના રાગના નમુના સહિત.

૫૪.

રુદ્રુટ વિષય સંબંધી.

૨૦૫—સંક્રાંતની સહવારે આકાશમાં ચગતા કનકત્રા. (રોલાવૃત્ત.)	૩૨૪
૨૦૬—ભાષાન્દર.....(ગીતિવૃત્ત.)	૩૩૧
૨૦૭—ચલિયાંનો માળો.....(„)....	૩૩૨
૨૦૮—એકાક્ષરી દુહો.....	„
૨૦૯—ચિંતા વિષે.....(દોહોરો.).....	૩૩૩
૨૧૦—કવિતાના ધંધા વિષે.....(„).....	„
૨૧૧—તત્વમોધ.....(„).....	૩૩૪
૨૧૨—આગગાડી.....(કવિત્ત.).....	„
૨૧૩—રાણી વિઠ્ઠોરિયાનો જય.....(ઇંદ્રવિજયવૃત્ત).....	૩૩૫
૨૧૪—બ્યાજસ્તુતિ.....(કવિત્ત.).....	„
૨૧૫—પૈસાનો ગેરઉપયોગ.(„).....	„
૨૧૬—કામિનિ-લક્ષણ.....(દોહોરો.).....	„
૨૧૭—વપ્પત વિષે.....(છપ્પય વૃત્ત)	૩૩૬
૨૧૮—વર્ષાઋતુમાં એક સહવારનો દેખાવ. (ટપ્પો-રાગ ભેરવી— “ મદકી ભરી, ગ્વાલની પટ ખોલદા ”—એ રાહ.).....	૩૪૦
૨૧૯—શરદ ઋતુની સાંજ. (પદ-રાગ હમીરકલ્યાણ—“ મદનમોહ- નકી, એ ખાંસુરી, મદન મોહનકી-ખાજી ”—એ રાહ.)...	૩૪૨
૨૨૦—શરદપુનેમ—માણેકઠારી પુનેમની રાત. (રાગ સોરઠ—“ મા- ફાંદાનિ રાત ”—એ રાહ.).....	૩૪૩
૨૨૧—વિચાર શક્તિ.....(કવિત્ત.).....	૩૪૪
૨૨૨—સ્વપ્ન પ્રત્યે ભાષણ.....(છપ્પયવૃત્ત).....	૩૪૫
૨૨૩—નિદ્રા પ્રત્યે ભાષણ.....(દોહોરો.).....	૩૪૬
૨૨૪—શ્રવ પ્રત્યે નિવૃત્તિ-નિવેદન. (રાગ મહાડ—“ છલકારીના દોલા હાલો બહેલા ચાલો મોરા રાજ ”—એ રાહ.).....	૩૫૨
૨૨૫—છેલ્લું ખોલવું. (ગરબી—“ આ શૂંળેએરે આંખ તૂં ”—એ રાગ)	૩૫૩
૨૨૬—સમાપ્ત.....(કવિત્ત.).....	૩૫૫

હિંસા નિષેધક અષ્ટાદશી*.

(રામ નાગદમણનો—“મારું માણિકું રીસાયું રે, સામજિયા” —એ હાળ.)

રંક પ્રાણીનો સુણજો પોકાર રે, —લોકડિયાં;
 હમો પશુપર.આ શા પ્રહાર રે, —લોકડિયાં;
 ધરો કંઈક વિવેક વિચાર રે; —લોકડિયાં, —રંક પ્રાણીનો સુણજો—ટેક.
 વાચ્યા વિનાં હમો છેયે અવાચક, લાચાર સરવે પ્રાણી;
 સુખ દુખ માત્ર સુચવિયે લક્ષણે, મૂળી હમારી વાણી રે. —લોક૦—રંક૦—૧.
 તન-ખળ મન-ખળ સૂઝે તેતૂં પાણ, વાચ્યા ન મૂળ મળેલી;
 વકિલ હમારું કોઈજ નથી, —એક પ્રભૂ હમારો બેલી રે. —લોક૦—રંક૦—૨.
 મનમાં હમે સહુ સમજી રહિયે, નિર્દોષ છેયે નોધારાં;
 કોઈ સમે હમો મનખાદેહમાં, ભાન્ડુ હતાં રે તમારાં રે ! —લોક૦—રંક૦—૩.
 સાથે બેસીને રનેહથી જમતાં, રમતાં કરતાં ક્રીડા;
 તેને ડોકાણે આજ હવે તમે, શિદ હમને દો પીડા રે ? —લોક૦—રંક૦—૪.
 કર્મયોગે આ પશુ-ચોનીમાં, પીડા પામિયે મ્હોટી;
 લક્ષ-ચોર્યાસીની વેદ-પુરાણે, વાત નથી કહી ખોટી રે ! —લોક૦—રંક૦—૫.
 આજ હમારો ને કાલ તમારો, ફરતા ફરતી વારો;
 નાહક શિદ સંતાપો હમને ? કંઈક વિવેક વિચારો રે ! —લોક૦—રંક૦—૬.
 પ્રાણિમાત્રમાં ચેતન રૂપે, આત્મા સહુનો સરખો;
 વાત પ્રત્યક્ષ એ વિસરી જઈને, હિંસા કરી શિદ હરખો રે ? —લોક૦—રંક૦—૭.
 દાક્તર જ્યારે નસ્તર મૂકે, દુખ લાગે મૃત્યુ જોવું;
 કહો હમોને કાખ્યાથી હમને, દુઃખ થતું હશે કેવું રે ? —લોક૦—રંક૦—૮.
 માનવિનાં ખુન માટે જગમાં, દેહાન્ત દંડ દેવાએ;
 ખૂન હમારાં નિત્યે કરે તે, —“ખાટકિ” માત્ર કહેવાએ રે ! —લોક૦—રંક૦—૯.

* એ વિષય, આ પુસ્તકની સમાપ્તિનું કવિત્વ છપાઈ રહ્યા પછી, છેલ્લીવારે પ્રસ્તાવના તથા અનુક્રમણિકા છપાતી વખતેજ બનવાનો યોગ આબ્યા, એટલે એ જ છેલ્લો, તે એવી કુદરતી રીતે સહુથી મ્હોલોજ આવીને, બહુ લોકાનું ખાસ ધ્યાન ખેંચવાને સરજેલો હોય તેમ, એ ડોકાણે-વિજયવાણીને દ્વારે દ્વારપાળ બની ઉભો રહેલો છે !

હસાલ કરવાની વાત કહો એ, ખરી હુલાસાઓરી !

માણસ થઈને રાક્ષસ જેવાં, કર્મ કરો 'કાં' અધોરી રે ?-લોક૦-રંક૦-૧૦.

ગાજર ભીતર ગર ન જડે, પડ જયમ જયમ જૂદાં પાડે;

કાંદો કાંપીને કંદ ખોળો તે, કહો કાંદો શો કહાડે રે ?-લોક૦-રંક૦-૧૧.

પુષ્ટી સ્વાદનાં નિમિત્ત ખતાવી, શોષો તમે જે સત્ત્વ;

તેથી અધિક વનસ્પતિમાં ને, અંન દૂધમાં છે તત્ત્વ રે !-લોક૦-રંક૦-૧૨.

તન-ખળ ને વળિ ખુદિ-ખળે ને, મહાજન જગમાં કહાવે;

વનસ્પતી ફળઅહાર વડે તે, નિજ નિર્વાહ ચલાવે રે !-લોક૦-રંક૦-૧૩.

અર્ધ દિવશના અહારને અર્થે, જિંદગિ હમારી લો આખી !

કાણે દુટે આવી ખુદિ તમારી, છેક અંટ કરી નાખી રે ?-લોક૦-રંક૦-૧૪.

એકલા ખાટકિ દોપિ નહીં પણ, દોષી ભક્ષી સમજા !

ધિક છે કૂર ચંડાળ જે એવા, પાપ તણા ભરે ઢગલા રે !-લોક૦-રંક૦-૧૫.

દૂકાળ મરકી દૈવ-કોપે કરી, શિક્ષા દિસે પ્રભુ દેતો;

તોય તમે દુષ્ટ દુનિયાંના લોહો, કેમ હજી નવ ચેતો રે ?-લોક૦-રંક૦-૧૬.

અકળામણનાં માર્યાં હમે આ, ખોલ્યાં છેયે કડવું !

સૃષ્ટિમાં સહુના હક જળવાય તો, શૂં કરવા પડે લડવું રે ?-લોક૦-રંક૦-૧૭.

દાઝ આણી આજ વિજયવાણીએ, વાચા દિવીછે હમને;

માટે, હવે સહુ મુકળે કેડો, આશિશ દેશ તમને રે !-લોક૦-રંક૦-૧૮.

વિજયવાણી.

કુદરત સંબંધી.

મંગળાચરણ—કુદરત દર્પણ.

(ઇંદ્રવિજયવૃત્ત.)

હે પ્રભુ આ શિ રૂચી રચના, કરિ નાજ માણા અતિ વિસ્મયકારી;
રંગ વિચિત્રથિ ચિત્રિ વિરાટ, સ્વરૂપ અગાધ શું દાખવું ભારી;
આ શિ સ્વભાવ લિલા દરસાવિ, મનોમન સાક્ષિ પુરાવતિ ત્હારી;
હે પ્રભુ ઝાંખિયિ મુક્ત થયો, વળિ વીજય આજ ટળ્યો વેશધારી !^૧—૧

દૈવી વ્યવસ્થા.

હું કરું હું કરું માનિ રહ્યા જિવ, એવિ જિવોનિ દિવાનિ અવસ્થા;
કો જન ભોગવતું સુખ પાલખિ, હેલકરી ખડુ હોયજ સસ્તા;
કોઈ નસીખ કહે કોઈ ઉદમ, લોક કરે અનુમાન અમસ્તા;
વિશ્વ વિષે વડિ વસ્તુ પ્રતાપિ, વખાણું હું વીજય દૈવીવ્યવસ્થા !^૨—૧

૧.—એ ઇંદ્ર અથવા સર્વેશ્વરી પહેલી તથા બીજી કડી સમજાય તેવી છે તેથી તેના અર્થનો વિસ્તાર ન કરતાં માત્ર ત્રીજી તથા ચોથી કડી વિષે ટીકા લખું છું:—૨જ, તમ, અને સત્વ એમ ત્રિગુણ જેમાં રહેલા છે એવા જે મનુષ્યના સ્વભાવો તે જ્યારે કામ, ક્રોધાદિ, વડરિપુઓથી ઉરકરાય છે ત્યારે હે પ્રભુ, ત્હારી નાટકલીલા અલૌકિક રીતે દિપે છે—અને એ સ્વભાવલીલા પરસ્પર આત્માએ આત્માની જાણે મનોમન સાક્ષી પુરાવે છે, અને ત્હારાં અસ્તિત્વ વિષે હમારી ખાતરી કરી આપે છે. હે પ્રભુ, એ પ્રમાણે બાહ્ય-અંતર કુદરતરૂપી દર્પણને વિષે ત્હારાં પ્રતિબિંબની મૂળે ઝાંખી થઈ એથી હું આ સંસારના ત્રિવિધ તાપથી મુક્ત થયો છું—અને વળી હું જે આજ લગી વેશધારી હતો તે પણ એ ત્હારી ઝાંખીના પ્રતાપે કરીને ટળી ગયો છું.

૨.—એ સર્વેશ્વરીમાં પણ પહેલી તથા બીજી કડી સમજાય તેવી છે. ત્રીજી પણ સમજાય તેવી છે, તો પણ તેનું અનુસંધાન ચોથી સાથે રહેલું છે

દુનિયાંદારી દર્પણ.

(રાગ આખાહરણના.)

દર્પણ દર્પણ દુનિયાંદારી, ખહુ દર્શક ને ચમત્કારી ;
 જેવું છે તેવું તરૂપ જોશો, બહાર ચળકાટ ભીતર દોષો.—૧
 દિસે પાછલિ પાસ કહલાઈ, ઉપલી છે અતીસં સફાઈ ;
 મૂખે મીઠાસ મનમાં કટારી, એવી દંભિ છે દુનિયાંદારી.—૨
 માયાદર્શક કાચ છે મ્હોટો, તેમાં ખેલ દિસે ખુબ ખોટો ;
 ચોકઠાંમાં ન લેવાય વાંધો, ન જડે એવો મેળવ્યો સાંધો!—૩
 જોકે તકલદિ ધાટ તમામ, તોય કુદરત જેવું કામ ;
 ભેદ અસલ નકલમાં ન ભાસે, જોતાં બ્રાંતિધિ ચિંતભ્રમ થાશે.—૪
 હવે વર્ણન કરું વિસ્તારી, સહુ સુણજો નર ને નારી ;
 એઠી કદપના ખાળા જોવા, લાગિ સામટિ હસવા ને રોવા.—૫
 ધડિમાં નયણે આણુતિ નીર, ધડિમાં ભયથી કંપે શરીર ;
 ધડિમાં ક્રોધે લોચન રક્ત, વળિ વેરાગ ઉપજે કો વખત.—૬
 એમ નવે? રસ ભાવને ચાખે, અશ્રુ પળ પળ લૂછી નાખે ;
 પણ પાછી જેવી ને તેવી, ખાળા જોતાં ન થાકે એવી.—૭
 નાના વિધના અનુભવ જોતી, રોતી તોપણ ફરિ ફરિ મ્હોતી ;
 દર્પણ કારમું માયાવી એવું, જોતાં તૂમ થવાય ન તેવું.—૮

માટે ત્રીજી તથા ચોથી એ બેની ટીકા લખું છું:—કોઈ નસીબને મ્હોટું
 માને છે ને કોઈ ઉઘમને મ્હોટો માને છે એમ લોકો કંઈ કંઈ તરેહનાં અનુ-
 માન કરે છે તે સધળાં અમરતાં એટલે નકામાં છે—કારણ કે આ જગતને
 વિષે વિજય કહે છે કે સહુથી મ્હોટા પ્રતાપવાળી એક દેવી એટલે ઇશ્વરી
 કુદરતની વ્યવસ્થાજ છે તે વિનાં બીજું કંઈ નથી અને તે વડેજ બીજું સર્વ
 કંઈ છે ! (ભાવાર્થ:—કવિ પ્રારબ્ધવાદિ છે !)

૧.—એ દુનિયાંદારીનાં દર્પણનું ચોકડું એવી રીતે ગોઠવેલું છે કે તેમાં
 કોઈથી કશી રીતનો વાંધો લઈ શકાય નહીં, કેમકે એમાં જે વાંધો લે તે
 વાંધો રહે !!!

૨.—કાચશાસ્ત્રને વિષે શૃંગાર, હાસ્ય, કરુણા, રૌદ્ર, વીર, ભયાનક,
 ખીભત્સ, અદ્ભુત, અને શાંત એવા જે નવ રસ કહેલા છે તે નવે રસના
 ભાવોનો અનુભવ એ કદપના તરુણીને દુનિયાંદારી દર્પણમાં જોતાં
 મળે છે; એમ છતાં તે પાછી ફરી ફરીને એ દર્પણ જોતાં ધરાવી નથી.

જેવી ભાવના તેવું ભાસે, દાખે અનુભવ બેસી પાસે ;

સ્મૃતિ સાહેલી બેઠી જોડે, જોય કલ્પના દર્પણ કાડે.—૯^૧

લુછયું અનુભવે દર્પણ જ્યારે, પડિ અખળા ગુંડે વિચારે ;

સ્મૃતિ જોઈને અનુભવ કૂલ્યો, એવે દર્પણનો પટ ખૂલ્યો.—૧૦^૨

• કલ્પનાએ દિઠો અર્થવાદ^૩, વિના સ્વાર્થ બિંબે ન વિવાદ ;

દિસે ખાંણયિ પરાપકારી, અર્થવાદિ છે દુનિયાંદારી.—૧૧

એ તો ખલુસી છે અર્થવાદ, એની ખલુ બોલી ખલુ એના સાદ ;

આખાં વિધમાં એનો પાશ, માણસ માત્ર એનાં છે દાસ.—૧૨

સદાચાર કિંવા દુરાચાર, સરવેનો એ દારવનાર ;

એને ઈસારૂં સહુ કોઈ વરતે, કાગત જે માયા કા ભજે મરતે.—૧૩^૪

અર્થ સાચો જો સમજાય, તો તો જીવનમુક્ત થયાય ; •

અર્થ પોતાનો જન ન પિછાને, અર્થ જાણિ અનર્થને માને.—૧૪^૫

૧.—એ કલ્પના તરુણીની જેવી પોતાની કૃતિ હોય તેવું એ દર્પણમાં તેને ભાસમાન થાયછે. એક પાસ અનુભવ બેઠેલો છે તે તેને બધું ખતાવતો જાયછે; અને બીજી પાસ પોતાની બેઠેનપણી જે સ્મૃતિ તે બેઠેલી છે તે તેને બધું યાદ દેવડાવતી રહેછે—ને એની રીતે કાઢીલી કલ્પના તે બેની વચ્ચે બેસીને દુનિયાંદારી દર્પણ જોયછે ! (એ કડીમાં જે વર્ણન છે તેનું હાવભાવ સાથે કોઈ ચિત્રકાર ચિત્ર પાડે તો થાય એમ છે !)

૨.—અનુભવે દર્પણને લુછીને સાફ કર્યું, ને એ પ્રમાણે (જેમ કોઈ ફોટોગ્રાફર ‘કમેરા’ યંત્રનું મોહોડું ખોલવાનું કરતો હોય તેમ) તૈયારી કરવા માડી, ત્યારે કલ્પના ગુંડા વિચારમાં પડી કે હવે એમાં જોઈએ શું દેખાયછે ! એટલામાં સ્મૃતિ તથા અનુભવ એ બેહુતી આંખે-આંખ મળી એટલે અનુભવ ઉમળકાથી કૂલ્યો કે તરતજ દર્પણમાં અફ-સ્માત કંઈ દેખાવા લાગ્યું. •

૩.—અર્થવાદ એટલે સ્વાર્થ-મતલબી-યાપણું—હર વખતે હું ને મહાઈ એમ કરી રહેલો મનનો જે આગળ પડતો જોરસો તે; એ દુનિયાંદારી દર્પણને વિષે કલ્પનાના જોવામાં આગ્યો.

૪.—કોઈ મોક્ષપ્રાપ્તિના હેતુથી માયાનો પરિત્યાગ કરી આ સંસારમાંથી પોતાનું મન કહાડી લેછે, અને કોઈ મરતાં સુધી પોતાનું મન ઉલટું વધારે લટુ ખતાવી દઈ પોતે એ માયામાંજ મચી રહેછે. હવે એ બંને જાણ-ને એ પ્રમાણે બે જુદે જુદે રસ્તે દારવનારો એ એક અર્થવાદ પોતેજ છે.

૫.—આ મનુષ્યાદેહ ધારણ કરવાનો હેતુ, શો છે એ વાત જાણીને જો માણસ પોતાનો સૌચો અર્થ સમજે તો તે જીવનમુક્ત થાયછે; પરંતુ માણસો પોતાના અર્થને ઓળખતાં નથી, અને જે અનર્થ છે તેનેજ અર્થ કરીને માનેછે, એટલુંજ નહીં પણ તે અનર્થની ઉલટી ભક્તિ કરેછે.

- કલ્પનાએ દિઠા બહુરૂપી, પ્રીતિ ઉપજિ તે રાખી છૂપી ;
 જેનું નામ છે સ્વાર્થ વિખ્યાત, તેની વિસ્તારિ કહું હવે વાત.—૧૫
 દર્પણ કારમું માયાવી એવું, માંહ જોવાય સંભળાય તેવું;
 દર્પણમાંથી વર્ણો સ્વાર્થ આમ, સહુ સુણજો લોક તમામ.—૧૬
 “આપ્યું વચન હોય મળવાનું, કામ આપણું હોય પોતાનું;”
 “ત્યારે જાવું એ ઘડી પહેલાં, વેળા ચૂકિએ તો પડે વેલા.”—૧૭
 “પણ કાર્ય જો હોય પરાયું, કહેવું ‘મળવું ભૂલિ જવાયું’;
 “કાં તો કહાડવું તપિયત બહાનું, કે અગત્યનું કામ પડ્યાનું.”—૧૮
 “એવાં વચન અનેક તોડાય, એ તો વહિવટ જગનો ગણાય;”
 “પણ જો અને તો નવરાસે, મળ્યાથી કૂળ કંઈ પણ થાશે.”—૧૯
 “અનિ આણસમજનું ભુલિ જાવું, વળિ મતલમે બહેસં થાવું;”
 “વિનાં કામ સલામ ન લેવી, રીતો રાખવિ સરવે એવી.”—૨૦
 “કદિ આપણો લાભ ન ચુકવો, શરમાળ સ્વભાવજ ચુકવો;”
 “ન મુકાય તો આંખો મિચવી, અર્થસો કટિ મુનિવ્રતે ટિંચવી.”—૨૧
 “સગા બાપયિ ના શરમાવું, તે વેળા’ તેથી સવાયાં થાવું;”
 “લટ્યાથી હોય અર્થ જો સરતો, તો મુકી દેવો મમત પડતો.”—૨૨
 “પણ મમત છે મૂર્ખ કપૂત, હારે ત્યમ રમે બમણું દૂત;”
 “ન વિચારે પોતાનો ઉદ્દેશ’, ધુળધાણી કરે મુજ દેશ.”—૨૩
 “જ્યારે ચહડતો પોતાને તાને, ત્યારે નાજ કદી કોનું માને;”
 “માટે અંકુશમાં રાખિ મન, દેવું એને’ ન ઉત્તેજન.”—૨૪
 “સામ દામ ભેદ ને દંડવું, કરિ અનુક્રમે ઊપાય મંડવું;”
 “અર્થ આગળ જોવું ન કાંઈ’, સ્નેહ, પાછલા ગૂણ, સગાઈ.”—૨૫

૧.—એ બહુરૂપી અર્થવાદને જોઈને કલ્પનાને પ્રીતિ ઉપજી પણ તે તેણે બહાર કાઢીને જણાવી નહીં.

૨.—“ીજનું સધળાં દર્પણમાં માત્ર જોઈ શકાયછે, પરંતુ આ દર્પણમાં શબ્દ પણ સાંભળવામાં આવેછે !

૩.—મુશ્કેલી; આપદા; હરકત.

૪.—મુગાં મુગાં આપણે આંખ

મીચીને પોતાનું કામ કહાડી લેવું શરમાવું નહીં (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૫ મી.)

૫.—સ્વાર્થની—મતલબની વખતે.

૬.—પો-

તાનું હિત—સ્વાર્થ.

૭.—મમતને.

૮.—પાછલા ગુણ

એટલે આપણા ઉપર પેહેલાં જે કંઈ ઉપકાર થયલા હોય કે આપણને કા-
 ધ્યે કંઈ ફાયદા કસ્યા હોય તે. સ્વાર્થની વખતે દોસ્તી, ઉપકાર, સગપણ,
 એ કશી વાતનો વિચાર ન કરવો, ને તમામ જાણે ભુલી જવું, આપણે
 તો આપણો સ્વાર્થ સાધવો (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૭ મી.)

- “હાય શિરથી ઉતરતો ભાર, સંગો પાપ ન જોવો તે ઠાર;”
 “સહુથી પોતાનું રક્ષણ કરવું, પૈસો સ્ત્રી સુત સહુ પરહરવું.”—૨૬^૧
 “થાઓ સૂઝે તેમ સામાનું, જેવું આપણું હીત પોતાનું;”
 “વશ મરો કે કન્યા મરો, જોશિનું તરબાણું ભરો.”—૨૭.
 “સર્વે દુર્યુણ સદ્ગુણ ખીજ, મુજ પુત્ર અને ભતરીજ;”
 “પરમાર્થ છે ભ્રાતનું નામ, પૃથિવ મેંલિધિ દઈ તેને ગામ.”—૨૮^૨
 “તે ન આવે કા દી મુજ દેશે, તેને ગામ હું જાઉં તેને વેશે;”
 “તેની રીતભાત શિખિ આવું, ભત્રિજા ધણા ભુરખી લાવું.”—૨૯^૩
 “ઠામ ઠામ કરું તેને વેશે, કા ન ઓળખે મુજને લેશે;”
 “કા ન જાડો સદે મુજ મર્મ, પરમાર્થનાં નામનો ભર્મ.”—૩૦^૪
 “દર્શાનાં નિશાળો સ્થપાવું, કળા હું નર બહુ ખતલાવું;”
 “બધે પરમાર્થમાં મ્હારું નામ, મુદ્દે કરતો હું મ્હારું કામ.”—૩૧
 “મ્હારી વાત તો બહુ છે મ્હોટી, કલ્પના તુને નહિં કરું ખોટી;”
 “કરજો મનન તું દિવસને રાત્રી, ત્યારે થારો ત્હારી સહુ ખાત્રી.”—૩૨

૧.—આપણા માથા ઉપરથી જોખમ કે વિધ્ન ટળીને જો કદી તે આપણા સગા પાપને માથે પડતું હોય તો તેની ચિંતા કરવી નહીં, કેમકે આપણી જાત કરતાં સઘળું ઉતરતું ગણવાનું છે (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૮ મી)—પૈસો, સ્ત્રી, છોકરાં વિગેરે એ બધું જતાં પણ આપણી જાત સહીસલામત રહેતી હોય તો તે સર્વનું આપણી જાત માટે કુરબાન કરી દઈ બળિદાન આપતાં જરા પણ આચકા ખાવો નહીં. બેધડક તેમ કરવું (સદરહુ કલમ ૮ મી!).

૨.—ગામ એટલે ગામડું. પૃથિવનો માત્ર એક ન્હાનો ભાગ તેને રહેવાને આપ્યો છે—ખાત્રી આખી પૃથિવ ઉપર મ્હારો અમૂલ ચાલે છે. દુર્યુણો તે મ્હારા પુત્રો અને સદ્ગુણો તે મ્હારા ભત્રીજા થાય છે.

૩.—તેને વેશે એટલે મ્હારા ભાઈ પરમાર્થનો વેશ લઈને હું તેને ગામ જાઉં અને તે પરમાર્થની રીતભાત—દળ સહુ શીખી લાવું છું; અને મ્હારા ભાઈના છોકરા જે સદ્ગુણો મ્હારા ભત્રીજા થાય તેઓમાંથી ધણાકને મ્હારા છોકરાઓ સાથે એટલે દુર્યુણો સાથે દોસ્તી કરાવી તેઓને સ્વાર્થની વાતોનો ઉપદેશ કરાવીને તથા જાતે તેમ કરીને મ્હારી મંડળીમાં દાખલ કરું છું.

૪.—ઠકાણે ઠકાણે તેનો એટલે પરમાર્થનો વેશ લઈને હું ફરું છું. ત્યારે સ્વાર્થ છું એમ કોઈ મને નથી જાણતા—પરમાર્થજ છું એમ જાણે છે. પરમાર્થનાં નામનો ભર્મ એટલે માત્ર નામનોજ પરમાર્થ.

ખોલ્યો ખદ્દરૂપી એટલિ વાત, રૂપ ખદ્દયું ને ખદ્દલી જાત ;

મુખ ઠાવકું ચંચળ નયનો, જાણેન્ધાક ન કા દી ભયનો ?—૩૩

ધરડાચાર ડહાપણ હુંશિયારી, એવાં નામો છે દુનિયાંદારી ;

કલ્પનાએ દિઠી ચતુરાંને, જોણે ખોધ આખ્યો આપ્રમાણે.—૩૪

“અરે સુણને તું મહારી ઢુંડેની, ખોધ મહારો તું માની લેની ;”

“ખદ્દુ.સાચું ન ખોલિશ ખાઈ; સાચા ખોલિ સમાય ન ક્યાંઈ.”—૩૫

“જુઠાણું પ્રસયૂંછે જગમાં, વ્યાખ્યું તમામ રગે રગમાં ;”

“સાચ જૂઠને છે અતિ વેર, કહે સત્ય ટકે કઈ વેર ?”—૩૬

“વેર વાંઢાને પરણાને, વેર મૂરખને ને ભણાને ;”

“વેર અકરમી સકર્મીને, વેર પાપી ને ધરમીને.”—૩૭

“સત્ય તો માત્ર છે મ્હોડીયે, નિકળે ભોપાણું પેટું ફોડીએ ;”

“જોડી નજર પરખ ખુઝ ક્યાં છે, ઉપલાં ડોળથી સહુ કો શાયે.—”૩૮

“કોડી ઘોતાં કાઢવ આવે, ખાંધી મુઠ્ઠી લાખનિ કલાવે ;”

“ચૂસા માઠીના જ્યાં જ્યાં ધર, લાગે દૂરથી રુડા ડુંગર.”—૩૯

“ધરતી આખી કદિ ન ઢંકાય, પગે જોડા મ્હેરી લેવાય ;”

“ખોલવામાં રાખવિ ખારી, એ તો રીત છે દુનિયાંદારી.”—૪૦

“સુધું ભોળું અને સતવાદી, એ તો તખિયત કહેવાય માંદી ;”

“જ્યારે આવડત શક્તિ ન ચાલે, ત્યારે ડોળ સાધૂનું ધાલે.”—૪૧

૧.—પુરુષનું ૩૫ મુઠ્ઠી સ્ત્રીનું ૩૫ લીધું, અને મુખ એવું ઠાવકું કે જાણે આખી દુનિયાંનું ડહાપણ તેમાં સમાઈને ઠરી રહેલું હોયની; આંખ એવી ચંચળ કે જાણે કોઈ ભક્તભલા મદારીની લાથચાલાકી તેની આગળ પૂકડાઈ ગયા વગર રહે નહીં—અને વળી જાણે કોઈ દિવસે મૃત્યુ કે રોગ કે કશી આપદા આવવાનું ન હોય એવી ખાતરી હોય ધયા તેની પરવા ન હોય તેવો એનો મ્હેરો દેખાયો—આંખ ચમકતી અને વગર પલકારે પલકારા મારતી હોય એવી લાગતી દેખાઈ !

૨.—એવી જો ચતુર એ દુનિયાંદારીની હોંશિયારી તેને કલ્પનાએ દર્શાવ્યાં દીઠી.

૩.—મથાળે; (જેમ ધીના ધાડવા કે કુંડાંને મ્હોડીયે ધી ચોખ્ખું હોય ને અંદર તપાસતાં દગો માલમ પડતો હોય તેમ.)

૪.—દુનિયાંદારીની રીત પ્રમાણે જો ભેદ પ્રપંચવાળું, દંભી, મિંકું, અને જુઠું હોય તે સાજી તખિયતવાળું—તંદુરસ્ત જાણવું અને ખાકી એવું જો નહીં તે તો માદું—રોગી—બેવકૂફ જાણવું (દુનિયાંદારીના કાષ્ઠાની કલમ ૧૦ મીનું દુનિયાઈ ડહાપણ !)

- “વારે વારે તે^૧ ઠાકર ખાય, તોય ના ચેતિ તે રસ્તે જાય ; ”
 “લોક સૂધાને ખહુ સપડાવે, જાણીજોઈ ઠાકર ખવડાવે.”—૪૨
 “પડ્યા જીપર પાટૂ^૨ મારે, પડે ગંમત લોકને ત્યારે ; ”
 “જીગડું જીગડું ગોઠવિ કાંઈ, સનેહી સાથે લડાવે લડાઈ.”—૪૩
 “ધર ખાંધવું છે દોહલું, તોડી પાડવું તો ખહુ રહેલું ; ”
 “કળિયો પારકો જીવા સમાન, હસવું મિનિને મુષકની હાણી.”—૪૪
 “દુનિયાં છે તિખળી ને તોફાની, કરેં સૂધાને સહુ છેડખાંની ; ”
 “માટે મન ડસવાનું ન હોય, બહાર કુંકવાટો^૪ રાખવો તોય.”—૪૫
 “જેને આવડત^૫ તે તો મહાલે, દુનયાંદારીમાં ગંમત ભાજે ; ”
 “કહેવાય ખળિયાના બે ભાગ, મારે સોકટિ જોઈને લાગ.”—૪૬
 “ખાઈં લુચ્ચાંને છે દિવાળી, કહાડે તકરાર દલિલવાળી ; ”
 “જમરાજને^૬ જે જિતિ આવે, કહો કમજ અહિં તે ન કાવે ? !”—૪૭
 “ઉઘમ જાપાય હોય જે સાચો, રામખાણુ ફરે નજ પાછો ; ”
 “તેવિ રીતે તે^૭ ઉઘમ કરિયે, વસા નવાણુ પારજ પડિયે.”—૪૮

૧.—તેવું સુધું, ભાણું ને સાચું હોય તે માણસના ઉપર વારંવાર મિથ્યા અપવાદ આવ્યાં કરેછે. ૨.—તેવાં સાચાં માણસ ઉપર જ્યારે એવી રીતે મિથ્યા અપવાદ આવેછે ત્યારે તેવી મુસીબત ભરેલી નિરાધાર સ્થિતિને વખતે લોકો તેને ઉલટા એવી રીતે ઠપકા આપેછે કે ‘બેવકુફ છે, એવું તે કાઈ સતવાદીપણું રાખવું હોશે ? !’ વગેરે. ૩.—લોકને હસવું થાય ને પેલાને પ્રાણસંકટ હોય. ૪.—મનમાં કદાચ કાંઈને કરડવું નહીં એમ હોય તોપણ બહારથી ખતાવવાને પણ કુંકાડો રાખવો (વ્યવહારમાં ચાલતી સર્પની એક દૃષ્ટાંતરૂપ દંતકથા ઉપરથી)—કે કાંઈ વારેવારે આપણને ઈજા કરવા આપણી પાસે આવતાં અચકાય. (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૧૨ મીનો ખેડી ખાંધણીનો ખાધ !)

૫.—દુનિયાંમાં કવી રીત રાખી હોય તો કાવિયે છેયે અને સુખ ભોગવિયે છેયે—એ વાતની જેને માહિતી હોયછે, ને એ રીતે જાણીને તે પ્રમાણે જેને ચાલતાં આવડેછે તે. ૬.—જમરાજને એક ઠગ જીતી આવેલો એવી લોકોમાં જે એક દંતકથા ચાલેછે તે ઉપરથી. ૭.—જેમકે કંઈ નોકરી મેળવવી હોય કે કાંઈ મુકદ્દમો જીતવો હોય તો જે અધિકારીના હાથમાં તે નોકરી આપવાનું અથવા તે મુકદ્દમો ચુકવવાનું હોય તે અધિકારીની વૃત્તિ તપાસીને તે પ્રમાણે ધટતો ઉઘમ કરવો.

૮.—જેમકે કંઈ નોકરી મેળવવી હોય કે કાંઈ મુકદ્દમો જીતવો હોય તો જે અધિકારીના હાથમાં તે નોકરી આપવાનું અથવા તે મુકદ્દમો ચુકવવાનું હોય તે અધિકારીની વૃત્તિ તપાસીને તે પ્રમાણે ધટતો ઉઘમ કરવો.

૯.—જેમકે કંઈ નોકરી મેળવવી હોય કે કાંઈ મુકદ્દમો જીતવો હોય તો જે અધિકારીના હાથમાં તે નોકરી આપવાનું અથવા તે મુકદ્દમો ચુકવવાનું હોય તે અધિકારીની વૃત્તિ તપાસીને તે પ્રમાણે ધટતો ઉઘમ કરવો.

“કામ કરવું તે હારનિ આશે, કૃત્તે યોગ હશે તોજ થાશે ;”

“કૃત્તે ક્વચિતજ આવેછે બહેલી, આવે હાર અવળઅંડિ પહેલી” —૪૯

“જે વાતનિ હોયછે કાળ, તે તો નિશ્ચે બને તત્કાળ ;”

“માટે મૂરત જોવા ન રહેવું, તકે ખીડું ઝડપી લેવું.” —૫૦

“જે વિંધાયું તે ગણવું મોતી, વાત ઉપલક રાખવિ ખોટી ;”

“રાખ્યાં લટકતાં જે લગન, તેમાં સોળસેં આવે વિધન.” —૫૧

“હોય નજિવું સૂઝે તેવું, તે થકી પણ ખીટાં રહેવું ;”

“દાહાડો પડતો આપણા જોઈ, સજે વેર લેવા સહુ કાઈ.” —૫૨

“આવે જીવબંધ પડતિનિ દમણી, વાગે દુખતી આંખે ઝોક ખમણી ;”

“કલેશ કરવો નહીં દુખકાળ, એસવું લઈને કરતાળ.” —૫૩

“રહેવું પડતીમાં ધૈર્ય ને આશે, કા ન જાણે કાલે શું થાશે ;”

“પડતાં પહેલાં વસાઈ તો ધામે, નર જીવતો ભદ્રા પામે.” —૫૪

“કરે કાળ શિ કહું ખલિહારી, જળ ત્યાં સ્થળ ને સ્થળ ત્યાં વોરી ;”

“ચમત્કારોનો એ છે ભંડારી, શિખવે અનુભવ દુનિયાંદારી.” —૫૫

“ભાવી તે ક્યમ મિથ્યા થાશે, વલોપાતે રહ્યું હિર જાશે ;”

“ગઈ તિથિ ન વાંચે કાઈ, ગાવાં ગીત સમયને જોઈ.” —૫૬

“જે આગલિ રાતનું મરશે, તેને રોનારાં ક્યાંલગી રડશે ;”

“થાકે નિદ્રા આવશે જ્યારે, મેજે રોતાં રહેશે ત્યારે.” —૫૭

“રોવું એ છે રીત જનાની, ધી ન નિકળે વલોવે પાણી ;”

૧.—એવો કંઈ દુચકા જણાયછે કે હાર ધણું કરીને પેહેલી આવેછે, ને કૃત્તેહ મોટી ને છલ્લી આવેછે.

૨.—જેમ ગાડીની એક આખી હારની હાર આવતી હોય તેમ માણસની પડતી દશા આવેછે ત્યારે તેને સઘળી પાસથી ઉપરા ઉપરી સામઠાં દુઃખ આવી પડેછે.

૩.—પાણી.

૪.—કાળના પેટમાં ધણા ચમત્કારો ભર્યાછે—જેમ જેમ કાળ જતો જાયછે તેમ તેમ નવી વાતો, નવા ચમત્કારો, ન ધારેલી વાતો, આપણા જોવામાં આવેછે—અને તેથી આપણને દુનિયાંદારીના નવા નવા અનુભવો મળેછે.

૫.—જે દુઃખ પડ્યું હોય તેને માટે મિથ્યા શોચ—કલેશ કરવાથી જે સ્થિતિ હોય તે કરતાં પણ ઉલટી વધારે દુઃખી થાયછે, અને દુઃખના વખતમાં હિંમતથી તે દુઃખને ખમવાની જે આપણી શક્તિ તે પણ જતી રહીને આપણે બુલાં બની જઈએ છીએ.

- “એમ દુઃખ થકી ના ડરવું, નિજ ભૂલ^૧ તપાસિ સૂઝરવું.”—૫૮
- “પાણી ઝહેલી બાંધવી પાળ, નિર્ભરાખિયે મિત્રિ રસાળ;”
- “સભા સોહતું બોલીયે, હા નિ કહિ રાજ દિસિ^૨ ડોલીયે.”—૫૯
- “કાણામે કાણું શાને કહિયે, મરે ગોળે તો વિખા શું દઈયે;”
- “સાકર સાગી છે સાગી ન સૂંઠ, બકરું કહાડતાં પેસે જાઠ.”—૬૦
- “વળિ કાનો ન કરવો વિશ્વાસ, છાની વાત ન કરવી કા પાસ;”
- “એથી થાવું પડે તેના દાસ, ઠરિયે મૂરખ થઈયે નિરાશ.”—૬૧
- “થતા સેંકડો વિશ્વાસઘાત, એ તો સાધારણ છે વાત;”
- “સ્વાર્થ આગળ સહુ^૩ દે વિસારી, એ તો રીત છે દુનિયાંદારી.”—૬૨
- “ન્યાય તે સમે કા નવ જોય, કહશે એ તો એમજ હોય;”
- “ન્યાય અન્યાય અનુકુળતાનો^૪, ફાવે તેમ ફરી બેસવાનો !”—૬૩

૧.—જે કારણથી અથવા જે ભુલથી આપણને દુઃખ પડ્યું હોય (જેમ કોઈ વખતે આપણે પોતાની સાચવટ કેમ મુકી દઈયે એવા દુનિયાંદારીની રીત પ્રમાણે જંધા વિચારમાં રહીને જે ભુલ કીધી હોય તે તેમ) તે કારણ અથવા તે ભુલ ફરીથી એ પ્રમાણે ન બને તેને માટે આવતા વખતમાં સાવચેતીથી રહેવું (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૨૦ મીનું મહાવાક્ય !)

૨.—જે વાત આપણને રચતી ન હોય તેવી વાત કદાચ કોઈ કરે તો પણ તે વાતમાં સામું ન થતાં વાડ, હાજી, —એમ કહીને જાણે તે વાતમાં આપણને કશી હરકત ન હોય ને તેથી ઉલટાં રાજ થયાં હોઈયે તેવાં દેખાઈયે, એટલુંજ નહીં પણ ડોલિયે, એટલે જાણે તે વાત તદ્દન આપણને રચતીજ હોય તેવું ડોળ ખતાવિયે.—(દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૨૧ મીના આધાર ઉપરથી આપવામાં આવતી આસા !)

૩.—પોતાના સ્વાર્થની વાત આવે તે કહાણે તે વેળા સઘળી વાતો વિસરી જઈને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો, એ તો દુનિયાંદારીની છયોંક રીતજ છે—અને સઘળાંજ માણસો સ્વાર્થની વખતે એ પ્રમાણે કરેછેજ, અને પોતાના સ્વાર્થ આગળ આપણા તમામ ગુણ ભુલી જાયછે—માટે એ સઘળી એવી એવી રીતો શીખી લઈને તે પ્રમાણે ચાલવું—(દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૨૪ મીની ચોતરસી ચતુરાઈ !)

૪.—ન્યાય કે અન્યાય આ દુનિયાંમાં કોઈ જોતું નથી—જેમ ફાવતું આવે તેમ વાજખી કે ગેરવાજખી પોતાની મરજી તથા અનુકુળતા પ્રમાણે માનેછે.—જે ફાવતી વાત હોય તો તે ગેરવાજખી છતાં વાજખી ગણાયછે અને ફાવતી ન હોય તો તે વાજખી છતાં ગેરવાજખી કે વગર જરૂરની ગણાયછે, એટલે પછી તેનો અમલ થઈ શકતો નથી—(દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૨૫ મીનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ !)

“સ્વાર્થ પેટનો તેની એ વેઠ, પેટથી ખીજું સરવે હેઠ;”

“પેટ શિખવે ઢોંગ લુચ્ચાઈ, પેટ લાંબો લડાવે લડાઈ.”—૬૪

“નશ્કટ ચાકરિ પેટ કરાવે, પેટ લજ્જા કશી ન ધરાવે;”

“પેટ વિપરીત^૧ કર્મ સુઝાડે, પેટ દિપક વિવેક ખુઝાડે.”—૬૫

“જર જોડે જમીન લડાઈ, લડવામાં છે ઝાઝી વડાઈ;”

“વળિં મતલબે મમત ન મુકિયે, પાસા ચીપિને દાવ ન ચુકિયે.”—૬૬^૨

“આડે લાકડે આડો વેહ, થાય લુચ્ચું તેને દઇયે છેહ;”

“પશુ ના સમજે પગે લાગે^૩, ભુત ચૌદમે રતનેજ ભાગે.”—૬૭

“જેની સાથે થયું તેના જેવું, એં તો ધટિતજ છે એમ કહેવું;”

“માટે દોષ એમાં નવ ગણિયે, હણતાંને તો નિશ્ચે હણિયે.”—૬૮

“વળિ કરવું કામ જાણેથી, ફાવે ખહુશ્રુતનું ખહુ એથી;”

“પડે મહેનત એમાં ન ઝાઝી, માને સહુ વળિ ગણિને કાજ.”—૬૯^૪

“પણ વર્તવું સમયને જોઈ, વેળા મુનિવ્રતની હોય કાઈ;”

૧.—દુકાળના વખતમાં મા પોતાનાં ખચ્ચાંનો જે ધાત કરેછે એ વિપરીત કર્મ છે; વળી કેટલાંક પેટને માટે પોતાની ખાળકીઓને વેશ્યાને ત્યાં વેચેછે એ પણ તેવુંજ છે—અને એવાં એવાં અનેક વિપરિત કર્મો પેટ માણસ પાસે કરાવેછે, અને વિવેકશી જે દીવો તે હોલની નાખેછે.

૨.—વડાઈ એટલે મહોટાઈ. વળી મતલબની વખતે એટલે આપણા સ્વાર્થ થતો હોય તેવી વખતે તો મમત કદી પણ છોડવોજ નહીં, અને લુચ્ચઈ ડોંગઈ—પ્રપંચ કરીને વળકવળે પણ સ્વાર્થ સાધવામાં ચુકવું નહીં. (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૨૭ મીની સૂચી ને સાદી શિખામણ!!)

૩.—વાધ કે સિંહ હોય તેની આગળ પગે પડીયે તેથી તે કંઈ આપણને છોડે નહીં, તેમ કુર અને નિર્દય મનુષ્યની આગળ કાલાવાજા કચ્ચાથી કે નરમાસ રાખ્યાથી કશું ફળ થાય નહીં.

૪.—ખહુશ્રુત એટલે જેણે સાંભળી સાંભળીને ધણું જાણી લીધું હોય તેવું માણસ. એવાં માણસ પોતાની જીભના તડાકાથી તથા સફાઈથીજ પોતાનું કામ કહાડી લેવામાં ધણું ફાવી ગયલાં હોય એમ માલમ પડેછે. એવી રીતે જીભે કામ કહાડી લેવામાં કંઈ તસદી પડતી નથી, અને વળી સધળા લોક એવાં માણસને કાજ એટલે ઉપરી—ડાહું—ખખરદાર જાણીને તેને માન આપેછે—તેટલા માટે જીભે કામ કરવું. (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૨૯ મીની અકલમંદ ઉસ્તાદી!)

2170

“પડે પોપટ બંધીખાને, પડે ફરવું પ્રદેશ ડાહ્યાને.”-૭૦

“બાઈ સહુથી મ્હોટું છે ધન, વસુ વિનાં પશુ છે જન;”

“સર્વે ગૂણો રહ્યા છે ટકામાં, એ વિનાં સર્વે ગૂણો નકામા.”-૭૧.

“પૈસાવાળાંને ધડપણ સૂખ, થાય ચાકરિ પામે ન દૂખ;”

“માંભીજ કાઈજ કહિ બોલાવે, સહુકા સગપણ કહાડતું આવે!”-૭૨

“પૈસાદારનાં છોકરાં ડાહ્યાં, નિરધનનાં કહેવાય છરાયાં;”

“પૈસાદારનું મિઠૂં લોહી, જાય ગરિખનાં ગુણ કાંતિ કોહી.”-૭૩

“માટે તાડ્યાં કરવો લાગ, મુલો મેળવવા થવું વાધ;”

“નીસાસાની ન ધરવી ચંત, થવું હોય જો ઝટ શિખંત!”-૭૪

“એમ જ્યાં ત્યાંથી કરવી પૂંછ, નથિ વાત અવશ્યનિ દૂછ;”

“દેવી ખુશાને ખાળક કન્યા, ખાવા લેવા તેમાં રોનો અન્યા?”-૭૫

૧.-પણ કાઈ વખત એવો હોય છે કે તે પ્રસંગે મુગા રહેવા-માંજ મજા-ફાયદો હોય છે, કેમકે ડહાપણ કરવા જતાંમાં તે કામ આપણેજ કરવું પડેછે-પોપટને જ્યારે બોલતાં આવડેછે ત્યારે તે પાંજરે પડેછે, અને ખીજાં પક્ષીઓ કરારે છુટાં ફરેછે-તેમજ વળી ‘ડાહ્યો દિકરો દેશાવર ભોગવે’ છે-તેટલા માટે એવે પ્રસંગે મુગાંજ રહેવું. (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૩૦ મીની તાજકલમ!)

૨.-અનેક ખુખીઓ અને સારા ગુણો કાઈ માણસનામાં હોય પરંતુ તેની પાસે જો પૈસો ન હોય તો તેના તે તમામ ગુણો નકામા છે, એટલે તેની ખુખીઓ તથા ગુણો દીવી નિકળતાં નથી, કેમકે ગરીબાઈનાં મુકાં અને સાદાં પાત્રમાં ગમે એવી ખુખીઓ કે સારા ગુણો રહેલા હોય તોપણ તે તરફ કાઈ જોતુંજ નથી; અને એટલાજ કાગણથી કેટલાક પાકા વેપારીઓ જુજ કિંમતની નજિવી જનસને દોઢ રૂપિયાની દમ્બકદાર ડબ્બીમાં રાખી તેનું મોઢું અને મનમાનતું મૂલ ઉપજાવેછે!

૩.-છરાયાં એટલે ગાંડાં. પૈસાદારનાં છોકરાં સાડીત્રણ પાંસળી હોય તોપણ તે ડાહ્યાં-ખમરદાર ગણાયછે; અને ગરીબનાં છોકરાં ડાહ્યાં હુશિયાર-ચાલાક હોય તોપણ તે ગાંડાંમાં ખપેછે. ગરીબનામાં સારા ગુણ હોય-ખુખસુરતી-સ્વરૂપવાન કાંતિ હોય તોપણ તે સાધારણમાં ખરી જાયછે.

૪.-માટે મુલો મેળવવાને વાધની પેઠે કુરતા રાખીને પણ તક જોયાં કરવી. પછી એ પ્રમાણે પૈસો મેળવવામાં જે ખીચારાં ગરીબ ગરખાંઓનું નુકસાન થાય ને પછી તે નિશ્વાસ મુકે તો તેની કશી ફિકર કરવી નહીં, કેમકે એ તો કાંઈને નુકસાન થયા શિવાય આપણને લાભ થઈ શકેતોજ નથી. (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૩૧ મીની ઉધાડી વાત!)

- “હશે પૈસો તો બેઠી ખારો, ચિંતા નહિં કદિ વિધવા યારો;”
 “કશિ વાતનિ પડશે ન તાણુ, સુખ મનમાનતું વધુ^૧ જાણુ.”—૭૬
 “કર્મો^૨ દુનિયામાં થાય જે છાનાં, ખતાવાય તેનાં ખહુ બહાનાં;”
 “નયિ લોકને તે કંઈ અજાણાં, તેતો પંચે છે પરમાણ્યાં!”—૭૭
 “કદિ ખાણિ નીતિ ન ચુકિયે, દુનયાંદારિની રીત ન ચુકિયે;”
 “કરિયે દેવ મંદિર ને દહેરાં, કદિ થઈયે ન કાસું નમ્હેરાં^૩.”—૭૮
 “હોય બોલતું જે કા પછાડી, તેને પાડવું થંડું જમાડી^૪;”
 “છતાં એમ જો છોડે ન લવવું, છો લવે તેને નાજ લેખવું!”—૭૯
 “ખાઈ ઝલાય ન જગ મ્હોડું કમે, એ તો આમે બોલે ને તેમે;”
 “બોલે જે વેળા જેવું લાગે, હોલક બંને પાસનિ વારે.”—૮૦
 “ઘડા ઢંગ રહિત બેઠંગી, એતો દુનિયાં છે દારંગી;”
 “લાભ થાય ત્યાં ધરવી ન લાજ, પછે ત્રણે જગનું રાજ.”—૮૧
 “ખાઈ ખાધે પીધે છે દિવાળી, રખે કરતિ કસર પેટ ખાળી;”
 “ઘેર દૂઝાણું ને લુપ્ત ખાય, એવો કાણુ મુરખનો રાય?”—૮૨
 “કા દી સ્વામિસું ધરિયે માન^૫, તો ઘડાવે ખુકડી કાન;”
 “પ્રીતિ ક્રોધ આદિ મનોભાવ, તેનો બહાર^૬ ન દઈયે દેખાવ.”—૮૩
 “કાઈ પામે ન મનનો ભેદ^૭, ગમે તેવિ ખુશિ કે ખેદ;”

૧.—કોઈ પણ વાતનું સુખ મળવામાં કશી અડચણ પડશે નહીં ને વળી જે સુખ પોતાની મરજી પ્રમાણેનું મળેછે તેમાં વધારે હેજત પડેછે એમ સમજવું. (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૩૩ મીનું તોળેવું તાત્પર્ય!!!)

૨.—કુકર્મો—નઠારાં—પાપનાં કર્મો. એવાં કુકર્મો દુનિયાંમાં થયાંજ જાયછે, અને તે સધળાં લોકોએ ગર્ભિત રીતે કબુલ રાખેલાં છે; કમકે નહિં તો અખાડા કાન કરવામાં ન આવે.

૩.—મ્હેર વગરનાં. (હંમેશાં પ્રસંન વદન રાખવું, અને મ્હોડે સાકરના રવા પિરસવા—(દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૩૪ મીની ચાખ્ખી ચાખ્યા વગરનાં ચિબડાં જેવી રીત!)

૪.—જે જેની મનકામના હોય તે તેની ઈચ્છા પૂર્ણ કરીને, અથવા તો તેના પેટમાંની ચુંક મટાડીને. (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૩૫ મીનું પકવાન!)

૫.—જરા મોઢાં થઈને રિસાઈયે તો પછી માનુનીનું મન મનાવવાને ધરવાળો ધરેણું ઘડાવે.

૬.—મ્હોડાં—મ્હેરા ઉપર.

૭.—આપણી અંદરની ખુશી કે દલગીરી જે હોય તે કાઈને જણાવિયે નહીં—ઉલટું ડોળ ધાલીયે. (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૩૬ મીની એવી ઉલટી રીત!)

- “ મનમાં ખૂશી મુખે ખિન દિસિયે, મનમાં દલગિર બહારયિ હસિયે ! ”—૮૪
- “ કામ ક્રોધ લોભ મદ મોહ, મત્સર મમતા દંભ ને દ્રોહ ; ”
- “ જોતાં એ સરવેનાં કુટુંબો,^૧ પાછ થાકિ તું પામે અચુંબો ”—૮૫
- “ વણિ ઉદય ધૈર્ય વિવેક, એનાં પણ છે કુટુંબ અન્નક ; ”
- “ માંહોમાંહે સંબંધિ થયાંછે, એકાકારે એ સરવે બન્યાંછે. ”—૮૬
- “ માટે કરતાં ન લાંબો વિસ્તાર, તુને સંસેપમાં કલ્હો સાર ; ”
- “ ભેટ સહુની વતી તું મુજને, એટલે જાણું સહુ^૩ ભેટ્યાં તુજને ! ”—૮૭
- “ સહુની તરફયિ કરિ વકિલાત, કહિ તુજને આ સંધી વાત ; ”
- “ જ્યમ જ્યમ કરશે તું વધતો વિચાર, ત્યમ ત્યમ સમજશે સધળો સાર. ”—૮૮
- “ ધાર્યો વૈભવ^૪ વરજાત આરો, થોડા દિનમાં લગન મુજ થાયે ; ”
- “ લઈએ સુખ હાલ જ્યાંજગિ શક્તિ, છેજ આખર ધડપણે ભક્તિ ! ”—૮૯
- ખોલો પાછલા સમજાય કાચા, પડિ બંધ દર્પણની વાચા^૫ ;
- કલ્પના અનુભવ ને સ્મૃતિ, જોય દર્પણમાં મર્મ અતી. —૯૦
- માંહોમાંહે ખુલાસા પૂછે, સાનંદાશ્ચર્યે કહે આહા શું છે ? !
- તળે ઊપર જેમ તપાસે^૬, તેમ સ્વરૂપ તદ્રૂપ ભાસે. —૯૧

૧.—એ પરિપુ આદિ લઈ તમામ દુર્ગુણોનાં કુટુંબો.

૨.—એ દુર્ગુણ સદ્ગુણોનાં કુટુંબોમાં એક ખીજાને સંબંધ થવાથી તેઓ તમામ એકાકાર અને મિથ્ર થઈ ગયાં હોય એમ દલાલમાં જણાયછે.

૩.—માટે એ સહુને બદલે તું મળેને મળ-મહારૂં કહ્યું માન, એટલે તું સહુને મળ્યા ખરોખર છે એમજ સમજજે !

૪.—વિષયાનંદ. મહારી મા આશા છે, તેણે એ વૈભવ વર જોડે થોડા દાહાડામાં મળેને પરણાવવી ધારેલી છે—હાલ જીરાનીમાં તો સુખ લઈ લઈએ—ભક્તિ તો પછી ધડપણે છેજ તો. (દુનિયાંદારીના કાયદાની કલમ ૪૦ મીનો ચક્રા વચ્ચે ચોકસી કરી ચુકવેલો ચુકાદો !)

૫.—એ પાછલા શબ્દોનો મુદ્દો કલ્પનાથી ખરોખર સમજાયો નહીં અને એ પ્રમાણે દર્પણમાંથી સંમળાનું બંધ થયું. ત્યારે જે જે વાત તેમાં સંમળાયેલી તે બધાંમાં કલ્પના, અનુભવ, અને સ્મૃતિ, એ ત્રણેને ધણી મર્મ એટલે મુદ્દાની વાત રહેતી હોય તેવું હવે જણાવવા લાગ્યું.

૬.—એક ખીજાને.

૭.—દર્પણમાં અથવા આ કવિતામાં.

૮.—પોત પોતાનાં પ્રતિબિંબો જણાયાં તે, અથવા પોતપોતાના જે જે અનુભવો તે તે એ દર્પણમાં આપેલૂં ખાલમ પડ્યા તે.

એવામાં ખનિ ત્યાં અકસ્માત, એક અતિ દુષ્પ દૈવનિ વાત ;
 એક^૧ પાસથિ આબ્યો રોગ, ખિન્ન પાસે મૃત્યુ લેવા ભોગ.—૯૨
 વળગ્યો વૈભવ વરને રોગ, લીધો કન્યાનો મૃત્યુએ ભોગ ;
 વાતો રહિ અર્ધ મૂનની મનમાં, કહેર થઈ ગયો બહીવા લગનમાં.—૯૩^૨
 આશા માત ને ઉદમ તાતે, રોતાં રોતાં ક્રિયા કિધિ જાતે ;
 ત્યારે ઉપજ્યો સ્મશાનવૈરણ, ધાર્યો કરવા સંસારનો ત્યાગ!—૯૪
 પણુ ઘેર આવી વાત બૂલ્યાં, પાછાં દર્પણમાં જોઈ ડૂલ્યાં ;
 આશાએ દિહું સ્વરૂપ અંમર, ઉદમ પાછી ખાંધી કંમર!!—૯૫^૩
 કલ્પના અનુભવ ને રમૂતી, એવું જોઈ પામ્યાં અચરતી ;
 ભેદ સ્નાની જાણે દર્પણનો, મોહમાયા તણું આવણનો.—૯૬
 મરે કુવારો પણુવાને કાડે, પરણ્યો છૂટો થવા શિર ફાડે ;
 ત્યમ ખટપટ દુનિયાંદારી, ખરા સ્નાનીને લાગે અકારી.—૯૭
 દાખું દર્પણ દુનિયાંદારી, ખંને^૪ ખાળુએ જોજો વિચારી ;
 એ તો દુનિયાંનું દર્પણ, કર્યું દુનિયાંને અર્પણ!—૯૮
 સંવત ઓગણીસે સાડત્રીસ, વય એ દિન ખાદ^૫ ખત્રીસ ;
 કાર્તિક સુદ તેરસ રવિવાર, કવિ અનુભવિ સુચર્યો સાર.—૯૯

૧.—દર્પણમાં એક ખાળુએથી; ને ખીન્ન પાસે—ખીન્ન ગમથી.

૨.—વૈભવને મંદવાડ આબ્યો—(એ પ્રમાણે દુનિયાંમાં ખનેજ છે—
 અતિસે ખાંતપત્ત, અમિતાહાર, એ રોગનું ઘર છે.) અને કન્યા જે દુ-
 નિયાંદારીની હોંશિયારી—જે કે ઘડપણમાં ભક્તિ કરવાનું ધારતી હતી
 તેને એકાએક માતે ઝડપી લીધી, જેથી તેને ભક્તિ કરી દેહનું સાર્થક
 કરવાનો વખત એ પ્રમાણે ન મળ્યો. (એ વાત પણુ ખનેજ છે.) અને
 એવી રીતે વિવાહને હકાણે કહેર થઈ ગયો.

૩.—સ્મશાનસ્નાન તે સ્મશાનમાં રહેતાં સુત્રીજ રહેછે—ઘેર આપ્યા
 પછી પાછું સધણું વિસરી જવાયછે. અને આ દુનિયાંદારીનું દર્પણ
 એવું છે કે તેમાં જોયાથી પાછું આશાને પોતાનું રૂપ અમર એટલે ન મરે
 તેવું ભાસેછે; અને ઉદમ સંસારનો ત્યાગ કરવાની વાત જાણી મુકીને
 કંમર ખાંધી વળી પાછો ઉદમ કરવા મંડી પડેછે.

૪.—આ દુનિયાંની એ ખાળુ છે—એક પાસું ઉજળું અને ખીણું કાળું
 છે, તે ખંને ખાળુની વાતો આ દર્પણમાં ખૂટાવી છે, તે વિચારી જોજો.
 અને એ દર્પણ દુનિયાંનું છે માટે એ દુનિયાંનેજ અર્પણ કર્યુંછે—ઘટારત
 રીતે.

૫.—એ દિવસ પછી કવિની વય ૩૨ વર્ષની થઈ.

છે વિજયાશંકર નામ, પિતા ત્રિવેદિ કરામરામ ;
વડનગરે નાગર ન્યાત, જન્મજ્મિ સુરત પ્રખ્યાત. —૧૦૦
કાવ્યરસમાં રહે નિરાદીન, કવિ મગ્ન હુબ્બો તદ્દલીન ;
જુએ ખેલ પોતે નિર્વિકારી, મોજ કવિજનની છે મ્યારી !—૧૦૧

દુનિયઈ નાટકનો ખેલ.

(રાગ-ગરબો; તાલ-એકો.)

શી મચિ હરનિશ મહંમાયા રે; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે ? !
કરિ સ્વાધિન વાહન કાયા રે; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૧
મન મુનિમે આધૂં ભાડે રે; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
કહો કાણુ હવે ના પાડે રે ? દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૨
ધણિ આત્મા ખેડા મુનિજીત રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
મન મુનિમ ચલાવે વહિવટ રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૩
દિહું તત્વ સંધું પૈસામાં રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
ત્યાં આત્મિક મુખ તે શામાં રે ? ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૪
સહુ કંચન કાજ વેચાણું રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
મુકિ સત્ય ગ્રહૂં જૂઠાણું રે ;—દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૫
છે રુચ્યા વિવિધ ઉપભોગો રે ; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
નથિ દિસતા ભીતર રોગો રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૬
સહુ ઇંદ્રીઓ ખહુ દોડેરે ; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
ત્યમ મુનિમ દોડતો જોડે રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૭.

૧.—કવિને એ દુનિયાંદારી દર્શણમાં કહેલી તમામ વાતોમાં કશુંએ લેખન નથી—કારણ કે તેનો આનંદ એમાં રહેલો નથી—તેનો આનંદ તો કંઈ ન્યારો—જુદા પ્રકારનોજ છે ! ૨.—કાયારૂપી વાહન.

૩.—જે ઇંદ્રીયાના વિષયભોગો છે તેજ મૂળ રોગની ઉત્પત્તિનાં કારણો છે; માટે એ ભોગરૂપી ગુપ્તિઓને વિષે રોગરૂપી જે છુરીઓ રહેલી હોયછે તે લોકો તપાસીને જોતા નથી—માત્ર ઉપરનોજ દેખાવ જોયછે.

૪.—જેમ ઇંદ્રીયો દોડેછે, એટલે આંખ કે કાન જેણીગમ દોડેછે, તેમ તેણીગમ તેની સાથે મુનીમ જે મન તે પણ દોડેછે, અને જ્યાં ત્યાં માયું મારીને આગળ પડીને પોતે મોખરે રહીને કારભાર કરવા લાગેછે.

એ તો જ્યમ કાખાવાળો રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !

ગળિ લાગે એને ગાળો રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૮

સહુ મળિને કરતાં કુદડી રે ; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !

ખુખ ધમર ચકર ધૂમરડી રે ; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૯

અતિ તાલ પડેછે ઠમકરે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !

ખહુ ધરણી ધૂતે ધમકે રે ; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૧૦

મનવિકાર બહોળા ધૂમે રે ; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !

મુકિ હદ આખરપર ઝૂમે રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૧૧

આ ભવાન્ધિ મોજાં મહાંએ રે ; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !

ખહુ નાવ તણાયું જાએ રે ; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૧૨

છે ગાઠ અસાન અંધારું રે ; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !

ખહુ વેગજું રહિ ગયું ખાંડું રે ; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૧૩

મહામોહનિ દીવાદાંડી રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !

જ્યમ નજરબંધિની હાંડી રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !—૧૪

૧.—એ મન મુનીમ જાણે કાખાવાળો હોય અને ઇંદ્રિયો કાખાવાળી-યો હોય તેમ તેઓની વચ્ચે જોડા રહીને તે તેના ભેગો નાચવા કુદવા લાગેછે, અને તેઓ જ્યારે કાઈ વખતે “ અરે જાજા, ત્યારે લીધે હમે કસાયાં છઈયે ”—એમ કહીને એને ગાળો દેછે ત્યારે તે ગાળો ખાવી એને ખહુ ગળી લાગેછે—અને એવી રીતે ગાળો ખાવામાં પણ તે લાવો આરિયો માની લેછે !

૨.—મનોવિકાર એટલે મનતા જોરસા—ક્રોધ, મમત, વગેરે તે એટલે લગી જાયછે કે છેક ટોચપર—એનપર વાત આંવે ત્યાંલગી આવી જતાં તેઓ જરા પણ અચકાતા નથી કે વાર લગાડતા નથી ને પછી એ પ્રમાણે હદ મુકીને આખર ટોચ ઉપર ઝડપતાં પડી મરવાથી પણ ડરતા નથી.—(એ ૧૧ મી કડી સુધી પૃથિવ ઉપરના ખેલનું વર્ણન થયું.)

૩.—(હવે એ ૧૨ મી કડીયાં પાણી ઉપરના ખેલનું વર્ણન શરૂ થાયછે.) આ કાચારી નાવ—બહાણુ ભવસાગરને વિષે મોજાંમાં જાયું નીચું અક-જાનું તણાયું જાયછે.

૪.—જે મુકામ—મુદ્દા—ધોરણ—હેતુ ઉપરથી એ નાવ આ ભવસાગરમાં ચાલવું શરૂ થયું (જે કારણસર—જે હેતુથી મનુષ્યદેહ ધોરણ કરવામાં આવ્યો) તે મુકામ—મુદ્દા—ધોરણ—હેતુ રૂપી ખાંડું.

૫.—દીવાદાંડી તો બહાણુવટીએને રસતો ખતાવવાને ઉપયોગી હોયછે, અને વળી તે પ્રકાશ આપેછે; પણ આ મહામોહની દીવાદાંડી

છે માઝમ' રાત ઝમકતી રે; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
 વિજળી ધનધોર ચમકતી રે, દુનિયઈ નાટક ખેલેછે!—૧૫
 ખહુ વા વંટોળ તોફાને' રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
 નંરહે ધોરણ સૂકાને' રે; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે!—૧૬
 તવ નાવ ખડક અથડાએ રે; દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
 કુટિ પેટું પાણિ ભરાએ રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે!—૧૭
 પછિ મુનિમ ધણે પસ્તાએ રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
 ઝોવારો' ન જડે ક્યાંએ રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે!—૧૮
 આત્માની ઉઘડી આંખો રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
 આવીન ચૈતનને પાંખો રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે!—૧૯
 આ એવો ખેલ ભયંકર રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે !
 જોઈ પિન છું વિજયાશંકર રે ! દુનિયઈ નાટક ખેલેછે!—૨૦

વાનપ્રસ્થ આશ્રમ હાલને સમે વિસારી મુકવામાં
 આવ્યોછે તેવિષે.

(કવિત.)

નિત્ય ઉઠી એનું એજ ખાવું પીવું સુવું રહેજ,
 તોય તેમાં માને જનો નિરંતર સ્વાદ છે;
 સંસારમાં એજ સાર એવા સર્વેના વિચાર,

એવી છે કે જેમ કાઈ વાદીગરની હાંડી હોય તેવી છે. તે ઉલટો સુધો રસ્તો
 ભુલાવીને આડે રસ્તે દોરવેછે, અને એનો પ્રકાશ એવો છે કે તે પ્રકાશ
 વડે માત્ર અંધકારજ જણાયછે—અર્થાત્ તેનો પ્રકાશ તેજ અંધકાર રૂપ
 છે ! ૧.—ઝમ ઝમ અવાજ થઈ રહેલો અને ધોર અંધારી એવી.

૨.—દુનિયઈ ગિરફતારીમાં.

૩. જે સુધે રસ્તે હાંકવું જોઈએ

તે સુધા રસ્તાનું ધોરણ પણ ન રહે.

૪ પછી ગમે તેવે

આડે રસ્તે જઈને મુશ્કેલી રૂપી ખડકની સાથે એ કાયા રૂપી નાવ
 અથડાયછે, ત્યારે પછિ તેમાં ગભરામણ રૂપી પાણી ભરાયછે.

૫.—કીનારો—ઉપાય—ઈલાજ—રસ્તો.

૬.—ત્યારે પછી આખરે

આત્માને પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત આવ્યો—સમજ પડવા માંડી, પણ
 એટલામાં આંખો ઉઘડી ગઈ—દોળા ચહડાવી દીધા, ન ચૈતનને પાંખો

આવી—એટલે મૃત્યુ થયું.

૭.—ખાવું, પીવું, ને સુવું.

ઉદ્યમ વ્યાપાર મૂળ હેતુ એજ નાદ^૧ છે ;
 વિસાર્યો એકાંતવાસ^૨ વિદ્યાભ્યાસ^૩ હેતુ કુખ્યો,
 ભક્તિનો આભાસ માત્ર વાદ^૪ ને વિવાદ છે;
 અર્થવાદ^૫ બાદીએ વિજય વિશ્વ વ્યાધિગ્રસ્ત,
 વાનપ્રરથ આશ્રમને કરી મુક્યો બાદ છે !—૧
 માનવને મુકાબલે જ્યાંનમાં ધ્યાન પણ,
 સાનવાળા, કે અમુક^૬ કાળે કામ ઈચ્છતા ;
 પદભ્રષ્ટ^૭ થયા લોક મુકે પોક હવે ફોક,

૧.—લોકો જે ઉદ્યમ વ્યાપાર કરે છે તે કરવાનો મૂળ હેતુ પણ એજ છે,—એવી રીતે જન્મનો હેતુજ જાણે કંઈ એજ હોય તેમ લોકોને એ બાબતનો નાદ લાગી રહેલો જણાય છે.

૨.—વસ્તીનો જ્યાં ઘોંઘાટ નહીં તેવે ઠેકાણે રહેવામાં જે આનંદ છે તે હાલના વખતમાં સહુએ વિસારી મુક્યો છે.

૩.—વિદ્યાભ્યાસ શા માટે કરવો, ને તેનો ખરો હેતુ શું છે, એ સમજ પણ હાલમાં હોય એમ જણાતું નથી; કારણ કે ભણવાનો હેતુ નોકરી કરીને પગાર લાવવા શિવાય બીજો કંઈ હોય એમ આજકાલ કોઈ સમજતું નથી !

૪.—ઈશ્વર ભક્તિ પણ કોઈ ખરા ભાવથી ને શુદ્ધ મનથી કરવું હોય એમ જણાતું નથી—માત્ર હમે ધર્મની બાબતમાં સાંઝે સ્નાન ધરાવીએ છીએ—એમ ખતાવવાને વાદવિવાદ ને તકરાર ચલાવવાને શોખીન હોય એવા ઘણા લોક માલમ પડે છે. (એ પ્રમાણે જે હાલની સ્થિતિ જોવામાં આવે છે તેનું કારણ નીચે ખતાવેલું છે તે છે.)

૫.—અર્થવાદ એટલે સ્વાર્થ—મતલબિયાપણું તે રૂપી જે બાદી એટલે અજીરાણવાયુ તેણે કરીને વિજય કહે છે કે આખું વિશ્વ એટલે જગત વ્યાધિગ્રસ્ત એટલે રોગી બની ગયલું છે; અને તેથી કરીને શરીર અને મન એ બંને જોનાં નિરોગી—તંદુરસ્ત હોય તેઓનેજ અનુકુળ આવે એવો જે વાનપ્રરથ આશ્રમ તે હાલને સમે બાદ કરી મુકવામાં આવ્યો છે, એટલે હવે કોઈ એ આશ્રમના ધર્મ પાળવાની વૃત્તિ કરતુંજ નથી !

૬.—મનુષ્યજાતને મુકાબલે ધ્યાન પણ સાનવાળા જણાય છે, કેમકે વર્ષમાં એક મુકરર ઋતુને વિષેજ તેઓને કામચલા ધાય છે.

૭.—પરંતુ પોતાના મનબાદેહનો જે હેતુ તેથી ભ્રષ્ટ થયેલા એવા જે લોક તે હવે કોઈ વાર આવી પોતાની અધમ સ્થિતિ વિષે પશ્ચાત્તાપ કરે તે ફોક છે.

કાકનો ઉદ્દેશ^૧ કાક વિરલાજ પ્રીછતા;
 દેહને લડાવે લાડ આત્માનાં ભીડી કમાડ,^૨
 ખગાડના^૩ છોડને એ કાડે પાણી સીંચતાં;
 વિજયમાં હવે વિજય આંચો છે એવો સમય,
 વાનપ્રસ્થ આશ્રમને ગૃહસ્થાશ્રમિ નિંદતા^૪ !—૨
 એતન્ય સ્વરૂપ આત્મા ભુલી ગય નીજ^૫ ૩૫,
 તનસું બન્યા તદ્દુપ^૬ અહંભાવ^૭ ધરીને;
 પોતાનાં^૮ વિસારી દેહનાં વિચારિ દુખ સુખ,
 દેહને પ્રીસતાં^૯ નીજ બૂખ ગેઈ મરીને;
 ઇંદ્રિય શ કરતા તે થયાછે ઇંદ્રિયે^{૧૦} વશ,
 દિવસ કે રાત તે ન જોય પાછા ફરીને;

૧.—કાકશાસ્ત્ર લખનારનો ઉદ્દેશ—હેતુ કાઈ વિરલા પુરુષ હોય તેજ સ-
 મજેછે—તેનો હેતુ લોકોને નિયમમાં રાખવાનો તથા પ્રજાવૃદ્ધીની રીત
 વધારે સુધરેલી અને વિવેકી કરવાનો છે.

૨.—૩.—આત્મબોધ—આત્મકલ્યાણ—આત્માનંદ એ સૌ ને છોડ તેને
 હવા, પાણી, પ્રકાશ વગેરે ન મળે એવી રીતે તેના માર્ગ બંધ કરીને—
 દેહને સહુ લોક લાડ લડાવેછે; અને એ પ્રમાણે વિષયાસક્તપણાં રૂપી
 ને ખગાડનો છોડ તેને ઘણી હાંસથી પાણી સીંચેછે.

૪.—વિજય કહેછે કે વાનપ્રસ્થ આશ્રમને ગૃહસ્થાશ્રમી લોક નિંદેછે,
 એવો વખત હાલમાં આંચોછે—પૂર્વે એમ નહોતું.

૫.—પોતાનું ૩૫.

૬.—તદાકાર—તેજ,—જુદા—ભિન્ન નહીં એવા.

૭.—એ પ્રમાણે દેહાભિમાન ધરીને હમારી જીવાની, હમારી ખુબસુરતી,
 હમારી તંદુરસ્તી, હમારું બળ, હમારું સર્વ કંઈ, એમ હમે ને હમારું
 કરી માની રહેલાછે, અને દેહ તેજ પોતે છે એમ સમજેછે.

૮.—આત્માનાં વિસારીને માત્ર દેહનાંજ દુખ સુખને વિષે કાળજી
 રાખતા હોય એમ જણાયછે.

૯.—દેહને પીરસતાંમાં—દેહના સુખદુખનીજ કાળજી રાખતાંમાં આ-
 ત્માની ભુખ છવાઈ જાયછે, એટલે નહીં સરખી થઈ જાયછે.

૧૦.—જે પૂર્વે ઇંદ્રિયોને સ્વાધીનમાં રાખતા તે હાલમાં પોતે ઉલટા
 ઇંદ્રિયોને સ્વાધીન થઈ રહ્યાછે,—અને દિવસ છે કે રાત છે તે પણ પાછું
 ફરીને જોતા નથી.

વાનપ્રસ્થ આશ્રમનું કામ શું વિનય હવે,
પોતાની કદર^૧ પોતે ગયાછે વિસરીને !—૩

કવિની સ્થિતિ અને તેનાં કારણ.

(કવિત.)

કવિનાં કવનનું મનન કાઢ કરે નહીં,
કવિજન કવે તે તો લોક જાણે^૨ લવેછે;
તન રોગ વૈદ ને વપ્રીલ દાખે ધન-જોગ,
મનના વિકાર ભોગ કવિજન કવેછે;
વૈદ ને વપ્રીલની જરૂર પડે જગતમાં,
કવિની જરૂર કા કવચિત્ત અનુભવેછે;
જડપુદ્ધિ જમાનો ખેડ જડ ચીજો જાળવેછે,
એજ અનુભવ વિનયને થયો હવે છે!!—૧

૧.—હવે એવા કાળને વિષે વાનપ્રસ્થ આશ્રમનું શું કામ રહ્યું? કામ કુંઈજ નહીં, કારણ કે આત્માઓ હાલમાં પોતાનાં સ્વરૂપની તથા પોતાનાં અંશીપણાંની કદર પોતેજ વિસરી ગયલાછે.

૨.—લોક જાણે લવેછે—એમાં દ્વયર્થ છે:—એકનું તો ઉદાહરણ એવું કે ધણુ લોકો તુળસીદાસ કવિની “તુલસી યા સંસારમે, ભાત ભાતકે લોક; હિલિયેં મિલિયેં પ્રેમસોં, નદી નાવ સંજોગ” —એ સાખી મ્હોડે બોલેછે, અને તેઓ જાણે માત્ર બોલવામાંજ તે સાખીના કર્તા તુળસીદાસના કરતાં વધારે ખડાઈ માનેછે. પણ તે માત્ર મ્હોડે બોલેછે એટલુંજ, કુમકે તે લોકો તે પ્રમાણે સમજીને જો વર્તતા હોય તો પછી દેવ લોકાને રેહેવાનું રથજ જે સ્વર્ગ તેનાં જેવાં સુખનો અનુભવ આ જગતને વિષે થાય; પરંતુ તેમ નથી, એ તો લોકો જાણે કવિનાં કવનનું મનન કસ્યા વગર પોપટની પેઠે માત્ર લવારો કરેછે—લવેછે! ખીજો અર્થ:—લોકો એમ જાણેછે કે કવિઓ જે કવિતા કરેછે તે લવેછે, પણ એમ જે લોકો જાણેછે તે તેઓની ભુલ છે, કારણ કે મનના જે વિકાર—રોગ અને મનનાં જે ભોગ—આનંદ—સુખ તેનું કવન કરનારા કવિજન છે.

૩.—તન અને ધન એ જે જડ પદાર્થોને.

સ્વર્ગ નહિ પૃથિવ વર્તમાન ભૂત ને ભવિષ્ય,
 જ્ઞાન વડે કવિ સંધું સાનમાં ખતાવેછે;
 જ્યાં ન ધોંચે રવિ ત્યાં કવિની ગતિ એવી કહેતી,
 વાસ્તવિક^૨ વિશ્વ પાસે કબુલ કરાવેછે;
 માનસિક સ્થિતિયોનો કવિ અનુભવિ વૈદ,
 કવિ આગે કોની કદિ ઉસ્તાદી ન ફાવેછે^૩;
 જડ^૪ આ જમાનો ક્યાંથી જાણે ચૈતન્ય-પ્રતાપ^૫,
 અનુભવિનેજ કવિનું કવન ભાવેછે !-૨.
 પૈસે કોઈ પૂરો ને અફલે અધુરો પોતાને,
 માને નહિ નિચે કરી આખા આ ભૂવંતમાં;
 કવિને વખાણનારા થોડા તેનું કારણ કે,
 ઘણા પોતાનેજ કવિ માનનારા મનમાં^૬ !
 ભુત વાસ પીપળે સુથાર-ચિત્ત ખાવળિયે,
 જડ આ જમાના તણું^૭ તંત્ર અને ધંતમાં !

૧.-કહેવત.

૨.-ખરેખરી, ચોગ્ય; ઘટારત.

૩.-જેમ શરીરની સ્થિતિનો અનુભવ વૈદને હોયછે તેમ માનસિક એટલે મનની અનેક પ્રકારની સ્થિતિયોનો અનુભવ કવિને હોયછે, અને તેનાં આપધ-ઉપાય કરવાને માટે કવિઓ તેના વૈદ છે. વળી કવિ આગે એટલે કવિની આગળ કોઈ પણ માણસની ઉસ્તાદી એટલે તે કવિને છે-તરવાની તદખીર કદી પણ ચાલી શકતી નથી. કવિલોક સામાના મનની વાત સહેલથી પિછાની લઈ શકેછે.

૪.-જડ બુદ્ધિવાળો.

૫.-ચૈતન્ય વસ્તુમાં કેટલું દૈવત-સામર્થ્ય-પરાક્રમ-રહેલું છે તે વાત.

૬.-મ્હોડેથી જાણાવે નહીં તો પણ પોતાના મનમાં એમ ધારે કે “એમાં શું? આપણને અભ્યાસ હોત તો આપણે પણ કવિતા કરી શકત—વખતે આપણે પણ મનમાં ખાનગી કેવા કેવા તરંગો કરીએ છીએ, અને કેવા કેવા આપણા મનમાં પણ કવિ લોકોના જેવા બુદ્ધાઓ ઉડેછે?! હવે એ સઘળા આપણા તરંગ અને બુદ્ધાઓને સંભારીને એકઠા કરી કવિતાના આકારમાં બહાર કહાડી ખતાવિયે તો આપણે પણ કવિ કહેવાઈએ એમાં શું?!” એમ ઘણાં લોકો મનમાં “હમે પોતે પણ કવિજ છીએ” એમ માનેછે. (કહેવું સહેલ કરવું મુશ્કેલ-એવાં વળણની, જામનાં જોર વિષેની કવિતા આ પુસ્તકમાં છે તે જુઓ.)

૭.-જમાનાનું ચિત્ત.

ભગૃત કે સ્વપ્નમાંથી .વિજય કવિતા ગાય,
 અહોનીશ કવિનું ચિંતન છે ચૈતનમાં^૧ !-૩
 કવિ થવા કોં ન કરે મન^૨ તેનાં બે કારણ,-
 ગાંઠનું^૩ ગોપીચંદન ધસવાનો ખેલ છે !
 વળિ જેની પાસે ધંધ વિદ્યા ભણિ કરે મન,
 સંસ્કાર વિના કવન કરવું મુશ્કેલ છે;
 શબ્દ^૪-રચના ને કો કો ચૂટકા^૫ અભ્યાસે આવે,
 વ્યંગ અર્થચમત્કૃતિ^૬ આવવી ન રહેલ છે;
 વિજય જ્યાં જડ ને ચૈતન્યનો વિવેક નથી,
 ન સુઝે^૭ કિયો તંપાકુ કિ નાગરવેલ છે !-૪
 જ્ઞાન અને તર્ક તણી ખાણ^૮ જાણી કવિને,

૧.-ભગૃદવસ્થામાં કે પછી સ્વપ્નાવસ્થામાં કવિનું ધ્યાન નિરંતર ચૈતનમાંજ રમી રહેલું છે-તન અને ધન જેવા જડ પદાર્થોમાં વળગેલું નથી !

૨.-મરણ; ઈર્ષ્યા.

૩.-કવિતાનાં પુસ્તક છપાવવા કરવામાં.

૪.-પદ્યધારણના નિયમો પ્રમાણે માત્ર કવિતાનું સાધારણ વિચાર-રેવાણું ખોખું બનાવવું તે.

૫.-૬.-મધ્યમ અને કનિષ્ઠ વર્ગના લોકોને જરા રહેલથી સમજ પડી જાય તેવા હાસ્યરસ વાળું રહેજ રહેજો માત્ર જે કંઈ ખટકોખાલું કરવું તે. કોઈ પણ સાધારણ ખુદીનો મનુષ્ય હોય તે એ પ્રમાણે જો કવિતા કરવાનો અભ્યાસ રાખે તો તે એવી શબ્દરચના વાળી અને ચૂટકાવાળી કવિતા તો બનાવી શકે; પરંતુ વ્યંગ અર્થચમત્કૃતિ એટલે ગુહ્ય વાળી અને ઉત્તમ વર્ગના લોકોને આનંદ પમાડે એવા ચમત્કારિક અર્થ વાળી કવિતા કરવી એ ઘણી કઠિણ અને દુર્લભ વાત છે.

૭.-વિજય કહે છે કે જ્યાં જડ અને ચૈતન્ય એ બે પદાર્થો વચ્ચે જે ભેદ રહેલો છે તેજ પિછાનવાનો જેનામાં વિવેક નથી તેવાં મનુષ્યને કંઈ કવિતા નાગરવેલનાં પાન સરખી છે અને કંઈ કવિતા તંપાકુ જેવી ગણવા સરખી છે એ વાત તે કેમ સુઝી શકે ? નજ માલમ પડે, કારણ કે વિવેક ચક્ષુઓ તો ગયલાં હોય.

૮.-જેમ ધાતુની, રત્નની, ખાણ તેમ તર્કનો ખુદે નહીં તેવો ખજાનો.

લૂંટાવે ખોભે કાવ્યદાન^૧ કા કાળે ન ખોટ છે;

લૂંટો ભાઈ લૂંટો અંશિ રસિક જનો રહ્યો લૂંટો,

કવિસ્થિતિને ન કા દી ભરતી કે ખોટ^૨ છે !

એથી^૩ કા અમસ્તિ^૪ કે ન સસ્તિ^૫ જાણા કવિતાને,

કિંમત કદર જાણી ભોજરાજે મ્હોટ છે;

જડ આ જમાના તુને ભોજરાજની છે આણ,

વિજયવાણિને જાણ ચૈતનની ચોટ^૬ છે !-૫

કાવ્યસ્તોત્ર.

(ગીતિવૃત્ત.)

ઉદ્દીપન^૭ કરિ અનુભવ, ભ્રેષ્ઠિ હૃદય દેતિ જ્ઞાન આનંદ;

પૂર્ણ પ્રેમરસ પાતી, કવિતાદેવી તું ભક્તસુખકર્દ-૧

(દોહારા.)

કવિતા હું તુજને લહું^૮, અર્થ તર્કની ખાણ^૯;

ચિત્ર દર્દ શૈલી જહાં, હોય ભરી રસ વાણ^{૧૦}.-૨

૧.-જેમ ધણુ વપ્પને સોનાદાન, રૂપાદાન, તાંબાદાન, વજ્રદાન, કહેવામાં આવેછે તેમ કાવ્યદાન.

૨.-જેમ સમુદ્રને વિષે ભરતી અને ખોટ થાયછે તેમ કવિની સ્થિતિને વિષે કોઈ કાળે ભરતી ખોટનો સંભવ નથી-તે તો નિરંતર કાવ્ય કરી કરીને લોકોની આગળ મુકયોજ જાયછે. ૩.-એ ઉપરથી.

૪.-વિસાત વગરની.

૫.-સોંધી કિંમતની.

૬.-જેમ બંદુક ધયા તીર કરીને, તેમ ચૈતન કરીને મારવા ધારેલું એવું જે નિશાન તે. ૭.-ઉસ્ફુરેને; જાગૃત કરીને.

૮.-ભક્તનાં સુખનું મૂળ.

૯.-સમગ્રનું.

૧૦.-અર્થોનો તથા તર્કોનો અખુટ ભંડાર.

૧૧.-એ પ્રમાણે

કવિતા એ તર્કનો ભંડાર છે; પણ તેમાં વર્ણેલા વિષયનું આમેહુખ વાણીએ કરીને ચિત્ર આપેલું હોય, વળી તેમાં દર્દ એટલે લાગણીનું મસ્તપણું--રસની ખુશીને વિષે તક્ષીનપણું, અને માર્મિક ધ્રુપા ભેદો રહેલા હોય, ને તે વળી શૈલી એટલે તેની રીતે-તેની ઢબમાં તે દર્દ દરસાવેલું હોય, તેમજ

આશ્ચર્યે હું જોઉં છું, સંતુલું સુંદર રૂપ;
 ભાજો ભાવિક ભક્ત હું, વરણિ ન શકું તું અનૂપ^૧.—૨
 સ્વચ્છ શીત^૨ રસ પિયું ઝરે^૩, હરખે આંસૂ વેહ;
 વધતો જયમ મુજ ભાવ ખડુ, વર^૪ ત્યમ તું શુભ દેખ.—૩
 દાખવતી^૫ શાં સાન^૬—વટ, પ્રૌઢપણે અનહદ^૭;
 કામળ હેડું ઠારતી, નેક^૮ થાય જો ખદ.—૪
 ભક્તિરસે ભીંજાઉં હું, કવિતા તું તો દેવિ;
 ભાન કરે જગદેવનું, સેવી ભાવે એવિ^૯.—૫
 રતનન કદં હે દેવિ આ, વિનય ભક્ત હું તૂજ;
 ચતાંજ દર્શન મુક્ત છું, ઉપમા છે આ જૂજ^{૧૦}.—૬
 જોરસે તર્ક વિંટાયલો, વાણિ મસ્તિરસ^{૧૧} પાઈ;
 તે કવિતા જાંચી વિનય, દાખે જે દુનિયાઈ.—૭

તે કવિતાની વાણી રસની ભરેલી હોય, ત્યારે તેવી કવિતા તે તર્કનો બં-
 ડાર અને ઉત્તમ પ્રકારની કવિતા કહેવાય (એવી જે કવિતા તેને હું અર્થનો
 તથા તર્કનો અખુટ બંડાર સમજું છું.) ૧.—અતુલ્ય; સર્વોત્કૃષ્ટ.

૨.—થંડો.

૩.—રસના ઝરામાં અથવા ઝરાણમાં.

૪.—વરદાન (જેમ જેમ મ્હારો ભાવ હે કવિતા દેવી, ત્હારા ઉપર વ-
 ધ તો જાયછે તેમ તેમ તું ત્હારે કૃપાપ્રસાદે કરીને મ્હારો અનુગ્રહ કરેછે.)

૫.—ખતાવેછે.

૬.—સાની પુરષોના કેવા ટેક હોય છે તે.

૭.—સોહં સોહં એટલે તે હું તે હું એવાં જે વેદાંતનો મત તે.

૮.—જો હૈયું ખદ એટલે નઠારું—મલીન—અપવિત્ર હોય તો તે ત્હારી
 કૃપાએ કરીને નેક એટલે સ્વચ્છ—પવિત્ર—નીતિમાન—ભલું—સખી બનેછે.

૯.—જો ભાવથી ત્હારી સેવા કીધી હોય તો તું એવી છે કે જગતનો
 દેવ જે જગદીશ્વર—ચૈતન્યપ્રભુ તેને વિષે તું સમજાણ—બોધ આપેછે.

૧૦.—ત્હારાં દર્શન મને થયાં તેવાજ હું આ સંસારના ત્રિવિધ તાપ
 થકી મુક્ત થઈ ચુકાણું એમ હું સમજું છું—અને એ જે હું કહું છું તે
 ઉપમા જુજ છે એટલે કશામાંજ નથી, કારણ કે તું તો અનુપ—અતુલ્ય—
 સર્વોત્કૃષ્ટ છે એમ હું પૂર્વે કહિ ગયો છું.

૧૧.—તક્ષીનપણાના રસથી ભરેલી હોય તેવી વાણી.

ગુલકળીનાં ફુલની લપટ*.

(કવિત.)

લપટ શી ત્હારી ઠારે મગજ ઓ બહાલાં ફુલ,
 મિઠાસ શિયાળે સ્હીરા ખીર ને ગેભરસી;^૧
 કામળ પાંખડિ સકુમાર અંગ રંગ ત્હારો,
 સંગ કેમ છોડું હું તો ચાંપું છાતી સરસી;^૨
 જન્મ ત્હારો ત્યાં જ્યાં ચંદ્ર ચંદ્રિકા^૩ શિતળ અમિ,
 શુદ્ધ અંતઃકર્ણ પ્રેમઝરુ રહ્યાં વરસી;
 ધન્ય સ્વર્ગો^૪ બહાલ ભુલાવે ફની જંબળ,
 એક ત્હારેજ માટે વિજય રહ્યો ઝાઝો તરસી.—૧
 મસ્ત પાછો રાગે^૫ ઉપજાવ્યો અનુરાગ તે,

* સને ૧૮૭૧-૭૨ માં રેલવે ખાતામાં ટેલેગ્રાફ હાશીસમાં હું તારના કામ ઉપર હતો, તે વખતે વડોદરાના સ્ટેશન ઉપર જ્યાં સુધી હું રહેલો ત્યાં સુધી તે સ્ટેશન ઉપરના ખાગમાંથી ગુલકળીનાં ફુલ લઈ આવી હું ટેલેગ્રાફ હાશીસમાં તારના યંત્ર પાસે તેની લપટ લયાં કરાય એવી રીતે રાખીને તારનું કામ કરતો હતો, કેમકે એ ફુલનો મને ખુબુ શોખ હતો. એ પ્રમાણે એ ફુલ ઉપરનો જે મ્હારો પ્રેમ તે તે હાશીસમાંના એક મ્હારા મિત્રને જાણીતો હતો. પછી જ્યારે વડોદરથી સાબરમતીનાં સ્ટેશન ઉપર મ્હારી ખદલી થઈ ત્યારે એક પ્રસંગે તે મ્હારા મિત્રે એક પત્ર મોકલ્યો તેની સાથે તેમાં એ ગુલકળીનાં થોડાં ફુલ પણ ખીડીને મોકલ્યાં. તે પ્રસંગે એ ફુલો જોઈને તથા મ્હારા મિત્રનો ભાવ જોઈને મ્હારો પ્રેમ ઉભરાઈ ગયો હતો, અને તે ઉભરામાં એ કવિતો લખાયાં હતાં. એ વખતે મ્હારાં મનની વૃત્તિ ઉદાસી રહેતી હતી, અને મ્હારાં વૈરાગ્ય તરફ વળાણ હતું, તે એ કવિતોમાં સ્પષ્ટ જણાય છે. મ્હને કવિતા શિવાય ખીજ કશામાં આનંદ લાગતો નહોતો તે પણ એમાં માલમ પડે છે. એ પ્રમાણે એ કવિતો માંહેલા વિષયનો ઇસારો કર્યો.

૧.—શિયાળાની ઋતુમાં ખીજે દિવસે ટાહાડો સ્હીરો, દુધપાક, અને ગેભર ખાવામાં જેવી મિઠાસ અને દહેજત લાગે છે તેવી મિઠાસ, અરે પત્રમાં ખિડાઈ આવેલાં ગુલકળીનાં ફુલ, ત્હારે વિષે રહેલી છે.

૨.—છાતી સાથે (પાંખડીને).

૩.—ચંદની.

૪.—સ્વર્ગલોકના સરખો નિર્મળ-પવિત્ર પ્રેમ.

૫.—કવિ-

તાના રાગ ઉપર.

અથાગ ને હોલાવી આગં બહાલાં કુલ આવીને;^૧
 ફાવી ફાવી આપર ન ફાનીમું^૨ ફાબો વિજય,
 તોફાની લુચ્ચિને છતી^૩ જ્યાં વિસારું ભાવીને ;
 કુળિ પ્રેમાળી એ ગુલકળિ પાણી સીંચવે,
 વિજય હવે એવફા^૪ ન થાહ કદિ વાવીને ;
 સુતાં પણ રહોડ^૫ માંદ્ય રાખી ત્હારી લૈશ મઝો,
 તૂં તો રહો વિસારે દુઘ્ધા લપટે લડાવીને.—૨^૬
 કપટની^૭ વાસે ખટપટિ જનો લપટાય,
 અપટમાં કો દી ચપટાય^૮ તેમાં શી નવાઈ ?
 કામિનિ કંચન આ સંસારે એ એ કૂત્ર એમાં,
 એતી વાસે^૯ ધાનારાતી જોવા જેવી છે ભવાઈ !
 તેઓ તો તથાપિ પોતાનેજ ડાહ્યા માને,
 પણ એ એથી વિગ્રસ્ત ભક્તોનેજ અંતે એલી સાંઈ ;^{૧૦}
 વિજય કવિતા કળિ શાંતિ રસ કૂન છે,
 અમુલ આહા કો વિગ્લો કળે એમાં જે કમાઈ ?!—૩^{૧૧}
 સંતોષને વૃક્ષ શુદ્ધ આનંદનું પુષ્પ,
 તેને પ્રેમફળે પૂજતાં દેવિ કવિતા શીઝરો ;

- ૧.—પતમાં ખીડાઈ આવીને. ૨.—આ ક્ષણિક-પ્રપંચી દુનિયાંની સાથે. ૩.—ભાવીને વિસારું,—એટલે પ્રવૃત્તિને છોડી દઈને નિવૃત્તિ રાખી,—એટલે પછી એ તોફાની અને પ્રપંચી દુનિયાંને છૂટ્યા ખરોખર છે. ૪.—ત્હારી સાથે મેં જે પ્રેમ બાંધ્યોછે તે હવે વધારવામાં હું કદી ચુકનાર નથી. ૫.—ખીજાના ઉપર મ્હારી પાસે. ૬.—ત્હારી સુગંધી આવી મ્હને લાડ લડાવીને. ૭.—માયિક પ્રપંચની પીમળે. ૮.—સંકષ્ટમાં આવી પડે. ૯.—સ્ત્રી અને સુવર્ણ એ એ કુત્રની પીમળ પાછળ દોડનારાતી. ૧૦.—કનક અને કામિની એ એમાં જેનું મન નિમગ્ન થયું નથી એવાજ ભક્તના ઉપર પરમેશ્વર પ્રસન્ન રહેછે. ૧૧.—વિજય કહેછે કે કવિતાની કળી જ્યારે ખીલેછે ત્યારે તેનું શાંતિ રસ ભર્યું કુલ પ્રાપ્ત થાયછે ; તે કુલ અમુલ્ય છે, અને એમાં જે કમાઈ (પૈસાની નહીં પણ વિદ્યાની) જેને વિદ્વાન લોક સાચી કમાઈ ગણેછે તે કવી જાંથા પ્રકારની છે, એ વાત આહા કાણુ કળે એટલે પિછાને—જાણી શકે ?!

કુદરત ખાગે સમીસાંજે ને સ્હવારે,
 ઋતુ ઋતુ ફેરે જ્હારે મન રસાનંદે ભીંજશે ;
 છ રિપુ ન દમે ત્રણુ ભવતાપ સમે,
 કાબ્ય કલ્પવૃક્ષે રમે સંધા મનોરથ સીઝશે ;
 શાંતિ રસ વાસે મગન આત્માનુભવે વિજય,
 કહો દુનિયાંઈ વાયુ પછે કોને વીંજશે ?!—૪.

ઉત્તમ કવિતાનું લક્ષણ.

[કવિત—મનહુરછંદ.]

કવિતા તે શીકા વનાં નજ સમજાંઈ જાય,
 કેમકે તે વિષયોનો વિષય ખનાવેછે;
 શબ્દમાં જુદો વિષય અર્થમાં જુદો વિષય,
 રસમાં ન્યારો વિષય ભાવથી ખતાવેછે ;
 ઉપર ઉપરથી વિજય રહો કો વાંચી રાચે,
 ભિતરનો નાય તે જવલ્લેજ નચાવેછે ;
 અષ્ટરસ સરિતાથી તારે ગદ્યતુંખિ પણુ,
 શાંતિ છતાં મરત નાવ કાચ્યજ તરાવેછે.—૧.

૧.—જે જે મનની ઇચ્છાઓ હોય તે તે ખંધી પુરી પાડે એવું જે કવિતા રૂપી કલ્પવૃક્ષ તેને વિષે રમ્યાથી.

૨.—વિજય તો શાંત રસનાં ફુલની સુગંધ લેવામાં નિમગ્ન થયેલો અને વળી આત્માના અનુભવમાં દેહના અહંભાવથી નિરાળો રહેલોછે ત્યાં પછી દુનિયાંનો વાયુ કોને પંખો નાખનાર છે ?!

૩.—જ્યારે વાંચનારનાં વિદ્યા, અનુભવ, રસજ્ઞાન, બુદ્ધિ, તર્કશક્તિ, એ સહુ જાગ્યા પ્રકારનાં હોય, અને વળી જ્યારે લક્ષ્યપૂર્વક મનન કરવાની તેને ટેવ હોય ત્યારેજ.

૪.—કાબ્યશાસ્ત્રને વિષે જે નવ રસ કહ્યાછે તેમાંના આઠ રસનાં વર્ણન ગદ્યમાં એટલે સાદી ઈખારતમાં થઈ શકેછે, પરંતુ શાંત રસને વિષે વાંચનારને તદ્દીન—નિમગ્ન—મરત ખનાવી દઈને તેને મજા આપવાનું કામ તો જે ઉત્તમ કવિતા હોય તેજ એકલી કરી શકે.

.સૃષ્ટિ. ચિત્ર.*

(ગરબી—રાગ પરજ)

દેખું કેવો દેખાવ, વિજય આ, દેખું કેવો દેખાવ ;
 ઉપજે અદકો ભાવ, વિજય આ, દેખું કેવો દેખાવ ?!—દેખું કેવોજ-ટેક.
 કવિ ચિતરે વાણી વડે, સૂર વડે ગાનાર ;
 ચિત્રકાર વળિ કલમથી, ચતુરધનો નહિ પાર.—વિજય આ, દેખું-૦-૧.
 નાટકરૂપે દાખવ્યું.^૧ સૃષ્ટિ તણું મંડાણ ;
 અનેક ચિત્રો એકમાં, ચિત્રસ્થાં કરું શું વખાણ!—વિજય આ, દેખું-૦-૨.
 જન્મ થકી તે મારું લગી, અનેક અનુભવ થાય ;
 જગમાં જિવતાં જનને, હરખ અને વળિ હાય.—વિજય આ, દેખું-૦-૩.
 ત્રણ અવરથા માંછ તો, ત્રણસેં રિથિતિ પદલાય ;
 તે સરવે દરસાવિયું, એકજ ચિત્રની માંછ.—વિજય આ, દેખું-૦-૪.
 સત્ય અસત્યનિ લડઈમાં, કાવતું અસત જણાય ;
 પણ અંતે જય સત્યનો, જોઈ અસત હિજરાય.—વિજય આ, દેખું-૦-૫.
 હિજરાતાં પણ અસત-મદ, ઉલટો વધ્યો જણાય ;
 ધન્ય ચિતારાની ખુખી, સત્ય જરા ન કુલાય.—વિજય આ, દેખું-૦-૬.
 રંગ પુચ્છા શા કુદરતી, છાયાથી વધુ રહોય ;
 હાવભાવ તે તો વળી, અસલજ જાણે હોય.—વિજય આ, દેખું-૦-૭.
 પણ નીહાળી નિરખતાં, અજબ ખુખી છે એક ;
 મધ્યખિંદુ શી મભમ^૨ ઢખ, પાંખડિ કાણું અનેક !—વિજય આ, દેખું-૦-૮.

*એક કલ્પિત તખ્તમાં જાણે સૃષ્ટિનું ચિત્ર જણાયછે તે જોઈને વિજય જાણે પોતાના આત્મા પ્રતિ આત્મભાષણ કરતો હોય તેવી રીતે એ કવિતામાં સૃષ્ટિ ચિત્રનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન કરેલું છે. એ કવિતામાં કરેલાં વર્ણન ઉપરથી એ પ્રમાણે ચિત્ર પણ ચિતરી શકાય.

૧—દરસાવ્યું છે—ખતાવ્યું છે. (કાણે ?—જે નાટકકાર—સૂત્રધાર—ચિત્રકાર તેણે !)

૨.—ચિત્ર વર્તુલાકારમાં છે, તેની વચમાં જાણે મધ્યખિંદુની જગાએ એવી રીતની કુંઈ ભરમ ભરેલી—આંતિ ઉપજે તેવી રંગની મેળવણીએ કરીને અને માર્મિક ચિત્રકળાએ કરીને મભમ ઢખમાં એક કુંઈ મધ્યખિંદુ

આગળ વધતાં રંગ તો, ઘેરા ધણા જણાય ;
પણ તે પાછા પરિધમાં, લય કેવા થઈ જાય !—વિજય આ, દેખું—૯.^૧
રૂપાંતર^૨ વિસ્તારતાં, ચિત્ર યોગણું થાય ;
વિજય વસ્તુ વિરલું લહે, ચિતરી ટૂંકા માંછ !—વિજય આ, દેખું—૧૦.

જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો પ્રકાશ.

(૫૬—રાગ ધનાસરી.)

નવિનપણું ચિજ નથી; જગતમાં, નવિનપણું—ટેક.

જે કંઈ છે કહેવાય અનાદી; તેનું તેજ મૂળથી. જગતમાં, ન૦—૨.

એકજ દીસે અનેક રૂપે; રૂપાંતર ભેદથી.^૩—જગતમાં, ન૦—૨.

અસલ નકલમાં ભેદ ન હોયે; દ્વૈતભાવ^૪ ક્યાંહથી?—જગતમાં, ન૦ ૩.

સ્થાવર જંગમ જડ ચૈતન સહુ; ભેદ કહું શા કથી^૫?—જગતમાં ૦ ૪.

દરસાવેલું છે કે જણે તમામ મુદ્દો તેનીજ અંદર સમાયલો હોય, અને તે-
માંથી પછી અનેક પાંખડીઓને રૂપે અથવા કિરણોને રૂપે આ સૃષ્ટિના
ખીજ અનેક—વિવિધ પ્રકારના રંગો ફરી નિકળતા હોય તેવું માલમ પડે છે.

૧.—પછી એ પ્રમાણે નિકળેલા રંગો આગળ વધતાં એટલે મધ્યખિંદુ
અને પરિધની વચમાં ધણા ઘેરા એટલે ભરેલા હોય તેવા જણાય છે,
પણ તે પાછા ધીમે ધીમે પરિધ સાથે મળતી વખતે છેક આછા અને બે-
માલુમ થઈ જતા હોય તેવા જણાય છે.

૨.—હવે એ ચિત્રનાં રૂપાંતર કરિયે એટલે એના નવાં નવાં આકાર-
ધાર ખતાવિયે અને વિસ્તારથી અર્થ કરવા જઈયે તો યોગણું વિસ્તાર
થઈ જાય, માટે ટૂંકામાં એ ચિત્રનું વર્ણન કરું છે તેની મઝા કાઢી વિરલું.
તરંગી વાંચનાર હશે તેજ લઈ શકશે.

૩.—એકજ વસ્તુ ભિંન ભિંન રૂપે ભાસવાનો જે તે વસ્તુને વિષે મા-
યાવી ચમત્કાર—માર્મિક મુદ્દો રહેલો છે તે મુદ્દાને લીધે.

૪.—અસલ એટલે મૂળ વસ્તુ અને નકલ એટલે મૂળ વસ્તુ ઉપરથી જે
ખીજો તેનાજ જેવો તદ્રૂપ નમુને નમુનો એવી જે ખીજ વસ્તુ તેનું નામ
નકલ. હવે એ અસલ અને નકલ એ બે વસ્તુમાં વસ્તુતઃ કંઈ ભેદ—તદ્વા-
વત નથી—તરમાત્ તે બંન્નો વસ્તુ એકજ છે, તો પછી દ્વૈતભાવનો
સંભવજ ક્યાંથી ?

૫.—સ્થાવર, જંગમ, જડ, ચૈતન, આદિ લઈ તમામ પદાર્થો જે ભાસે છે
તે વસ્તુતઃ એકજ છે, તો પછી તે સધળાને વિષે વિસ્તારથી આ ઠંકાણું
કથન કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી.

અનુભવસિદ્ધ વસ્તુ છે એકજ ; ભેદ માત્ર ભેખથી^૧.—જગત૦—૫.
 કસ્યો જાયછે સતત^૨ જગતનો; કાહોલૂ કે કાળથી !—જગત૦—૬.
 ખહુ ખીલાયું ખહુ ચૂસાયું; ફરિ ફરિ શોધ્યું મથી^૩.—જગતમાં૦—૭.
 ને ને અનુભવ બૂતકાળના; તેજ વર્તમાનથી.^૪—જગતમાં૦—૮.
 ભવિષ્ય રૂપ લે વર્તમાનનું; બૂત તણું ત્યાંહથી.—જગતમાં૦—૯.^૫
 ત્રિગુણાત્મક સહુ ત્રિગુણિ^૬ અવસ્થા; મૂળ પ્રથમ ઐક્યથી.—જ૦—૧૦.
 રથ તો જૂનો પણ તે નવિનજ; નવિન હોય સારથી.^૭—જ૦—૧૧.
 ભેદ નવિનપણું નથિ બંનેમાં;^૮ થયું વિસ્મૃતિ^૯ માંહથી !—જ૦—૧૨.
 ને જ્યમ ધાયો તે ત્યમ પાયો; હિંસે નવિન દૂરથી^{૧૦} !—જગત૦—૧૩.

૧.—દેખાતા વેશ—૩૫—આકારથી.

૨.—નિરંતર; હંમેશા.

૩.—જેમ જેમ નવા નવા જમાનાની

નવી નવી પ્રજાઓ ઉત્પન્ન થતી ઝઘડેમ તેમ તેઓએ પાછા નવા નવા શોધો કસ્યા, અને ફરી ફરીને મથન કરીને તપાસ્યું. એમ છતાં ને મુખ્ય મુદ્દાની વાતો છે તેને વિષે કંઈ નવિનપણું તેઓને માલમ પડી શક્યું નથી.

૪.—આપણા પૂર્વજો ને ને કરતા તે તે આપણે કરિયે હોયે, આપણો વર્તમાનકાળનો અનુભવ બૂતકાળના અનુભવ કરતાં કંઈ જુદો પડતો હોય એમ નથી.

૫.—હાલ ને ભવિષ્યકાળ ગણાયછે તેજ નજર-

દીક આવતાં આવતાં કોઈ સમે વર્તમાનકાળનું રૂપ લઈ લેશે, એટલે હાલ ને ભવિષ્યકાળ છે તેજ કોઈ સમે વર્તમાનકાળ થશે, અને પાછો તેજ કાળ એજ પ્રમાણે વર્તમાનકાળનું રૂપ બદલીને બૂતકાળનું રૂપ લેશે એટલે બૂતકાળ ગણાશે—પરંતુ વસ્તુતઃ કાળ તો એકનો એકજ છે, તે નિરંતર એ પ્રમાણે રૂપાંતરના ભેદ કરીને જૂદે જૂદે રૂપે ભાસેછે, તથા જૂદે જૂદે નામે ઓળખાય છે.

૬.—સત્વ, રજ, અને તમ એ ત્રણ

ગુણ વાળી અને તેમજ વળી ઉત્પત્તિ, રિથિતિ, અને લય જેનો છે એવી ને આ સૃષ્ટિની સર્વ વસ્તુઓ તેની એ ને ત્રણ પ્રકારની અવસ્થા તે પણ મૂળ પ્રથમ ઐક્યમાંથીજ ઉત્પન્ન થયલીછે.

૭.—નવો રથ હાંકનાર

આવે તેને તો તેના આગલા સારથીના વખતનો ને રથ તે નવોજ જોવામાં આવે એટલે પછી જુનો છતાં તેના મનથી તો તે નવોજ લાગે એમાં નવાઈ નથી.

૮.—જુનામાં અને નવામાં અથવા જુના

અને (ભાસતા) નવામાં એ બંન્ધોમાં.

૯.—એ ને નવિનપણું

ભાસેછે તેનું કારણ ચૈતન્યબ્રહ્મ ને આત્મસ્વરૂપ તેની વિસ્મૃતિ છે (માનસિક અજ્ઞાન રૂપી નિદ્રાવસ્થાને લીધે.)

૧૦.—આધેથી નવું

માલમ પડેછે (કુંગરા દૂરથી રળિયામણા—નવઈ ભરેલા.)

નવિનપણું જનમી જીવેછે; સંશય અસાનથી^૧!-જગતમાં૦-૧૪.
સાન થતાં નહિસૂ^૨ તે થાયે; તિમિર^૩ જેમ સૂરથી.^૪-જગતમાં૦-૧૫.
પછે સહજધર જનમ મરણ નહિ; વિજય મુક્ત હોમથી^૫!-જગત૦-૧૬!

તત્વોપદેશ.

(કવિત.)

જેમાં મુખ જોયાયકી ઉલટું ખેડાળ દીસે,
એવાં દરપણને જરૂર ભાગી નાખવું;
જેની દવા ખાવી નવાં રોગ-ખરિ રોખ્યા જેવી છે,
એવા જીટવૈદ તણું ઔપધ ન ચાખવું;
જે હમેશ સૂચવે, વિશેષ ઉપજાવિ^૬, દોષ,
એવા દંભિ મિત્રસું ન મિત્રપણું રાખવું;
વિજય જે જે સંશય હોમના પ્રસંગ^૭ તે તે-
ઉમંગના ભંગ^૮ જાણી સૃષ્ટિ-ચિત્ર ઝાંખવું!-૧.

૧.-નવિનપણું જે ઉત્પન્ન થઈને દેખાયછે અને રહેછે તે જ્યાં
લગી વેહેમ અને અસાનપણું હોયછે ત્યાં લગી તે નવિનપણું ભાસે-
છે અને રહેછે, અર્થાત્ સંશય અને અસાનતામાંથીજ એ નવિનપ-
ણાંની ઉત્પત્તિ છે, અને તેની સાથે એની સ્થિતિ રહેછે. તેમજ વળી અંતે
એ સંશય અને અસાનપણાંના લયની સાથે એ નવિનપણાંનો પણ લય
થાયછે. ૨.-નહીં સરખું. ૩.-અંધારું.

૪.-સૂર્યથી (જેમ સૂર્યોદય થતાં અંધારું નાશ પામે તેમ.)

૫.-કુંઘ નવિનપણું ચિજ છે એવા હોમથી (વિજય મુક્ત છું.)

૬.-નવાં વધારે દોષ-ભુલ-ખોડ-ખામી-કસુર-એખ ન હુતાનું હુટું
કરી ઉત્પન્ન કરીને-ખનાઈને આપણને સૂચવે એવા દંભી-કપટી (હિત-
રાત્રી) સાથે મિત્રાચારી ન રાખવી. ૭.-વિષય-ખાખત-પ્રકરણ.

૮.-નાશ-ભાગી પડવું તે. (જે જે સંશય ઉત્પન્ન થઈને તેમાંથી પછી
મનને વિષે હોમની ખાખત ઉભી થાય તે તે સંશય. ઉમંગમાં ભંગ કરના-
રા-ઉમંગનો નાશ કરી તેને ભાંગી પાડનારા છે એમ સમજીને આ ત-
મામ સૃષ્ટિ-ચિત્ર જોવું!)

તર્કરંગ.

(કવિત.)

અરે તર્કરંગ તુંથિ રંગ રંગ જોઈ,
 સદા ઉમંગમાં રહેજો છોકું નાજ તારા સંગને ;
 હજિ જગિ રાખી તંગ^૩ જંગમાં^૪ જીતાડ્યો મહેને,
 કરે હવે ડંગ^૫ તોય વક્ષ^૬ રાખું ઢંગને ;
 દુનિયાંના બેઢંગિ પ્રસંગથી તું રાખે દૂર^૭,
 પૂર દરસાવે હૃદે હરીરંગ બંગને ;
 વિજય છ રિપૂ જીતી થવાય જીવનમુક્ત,
 ત્હારી રહાયતા વડે પમાય ઉક્તિ બંગને.-૧૬

૧.-શોભું-દીપું.

૨.-ત્હારી સાથે જો મ્હારે મિત્રાઈ-રનેહ

થયોછે તે હવે હું કદી છોડનાર નથી.

૩.-ટટાર.

૪.-પડ્રિપુ સાથે ચાલતાં) બુદ્ધમાં.

૫.-તટસ્થ-વિરમય

પામેલો. ૬.-અતિસેં તરંગના ધરમાં ગયાથી અતિ વિરમયે
 કરીને હું કદાચિત્ દિંગમૂઠ ખતી જાજી તોપણ ત્હારી સાથે જો મ્હારે
 પ્રીતિ બંધાયલીછે તેમાં હું કદી બેવક્ષ થનાર નથી.

૭.-૮.-આ પ્રપંચી અને બેઢંગી દુનિયાંની સાથેના વ્યવહારથી તું
 મહેને વેગજો રાખેછે; દુનિયાંની ખટપટમાં મચ્યા રહેવાના કરતાં એકાં-
 તવાસમાં રહેવાથી વધારે ઉજવલ અને જીયા પ્રકારનો આનંદ પ્રાપ્ત
 થાયછે એવો તું મહેને અનુભવ કરાવેછે, અને ભરપૂર રીતે ઈશ્વરની
 લીલાના તરેહ તરેહના રંગો મ્હારાં હૃદયને વિષે તું દરસાવે એટલે ખતાવેછે.

૯.-વિજય કહેછે કે કામ ક્રોધાદિ જે છ શત્રુઓ તે પડ્રિપુને ત્હારા
 સમાગમના અનુગ્રહે કરીને જીતીને જીવનમુક્ત થવાયછે, અને વળી
 ત્હારી રહાયતાએ-કૃપાએ કરીને, ઉક્તિ એટલે બોલવું-વાણી તે કેરી કે
 બંગ વાળી એટલે ગુહ્ય-ગર્ભિત અર્થ વાળી એવી જે વાણી તેને પામી-સ-
 મજી શકાયછે.

સૃષ્ટિ સત્વ—પ્રવેશક*

(ગીતિ વૃત્ત.)

એક પ્રસંગે આત્મા, સ્વતઃ^૧ સદા જે સાક્ષિભૂત ઝલાવે;
 શાન વિવેક સુમંત્રી^૨, લઈ સંગે સૃષ્ટિ સત્વ દરસાવે.—૧.
 સકળ વસ્તુ સૃષ્ટિની, સૃષ્ટીસંગ્રહસ્થળે મળી મેળે^૩;
 છે ફરમાસુ નવાઈ, જે જેને મન ગમે તેહ તે લે.—૨.
 રતન ભરી છે પેટી, ગુહાર્થ તાળૂં, ટિકા કુંચી ઝુમખા;
 ખોલિ પઢો પુસ્તક આ, મેવો છે રસભરયો દ્રાક્ષ લુમખા!—૩.
 ફરિ ફરિ ખોળી જોશો, લક્ષ દઈને ખુણા ખોચરામાં;
 મળશે મયને નૈવનિત, માત્રા^૪ પડિકાં ભચ્યાંછ બહુ આમાં!—૪.
 નવિન^૫ વાત સુવિચારો, તરંગિ રંગો વ્યંગ ચમત્કારો;
 વાંચિ ગ્રંથ આ જોશો, મનરંજન^૬ છે સુખોધ કરનારો.—૫.

* સૃષ્ટિસત્વ,—એ નામનો મં એક ગ્રંથ લખવો ધાર્યોછે, તેના પ્રવેશકને માટે ઉપલી કવિતા બનેલીછે તે ઉપરથી તેમજ એ ગ્રંથનાં નામ ઉપરથી તે કેવા પ્રકારનો થશે તે સહજ વાંચનારના ધારવામાં આવશે, એટલે તે વિષે આ ઠંકાણે વિસ્તારથી લખવાનું મહેને કંઈ પ્રયોજન જણાતું નથી; તોપણ ઉપલી કવિતામાં આત્મપ્રશંસા છે એવો અગાઉથી અપવાદ મુકવાનું લોકને કારણ ન રહે એવા હેતુથી મ્હારે આટલું તો કહેવું જોઈયે કે હાથથી તે દરખાઈજ શોભે તેમ ઉપલો પ્રવેશક સૃષ્ટિસત્વ ગ્રંથને આરંભેજ શોભે—કારણ કે આ ઠંકાણે તો એમાં જે કહેલુંછે તે વાસ્તવિક છે કે શી રીતે તે વિશે લોકની ખાત્રી કેમ કરી શકાય? એમ છતાં આ ઠંકાણે એ કવિતાને જગા આપવામાં મ્હારેક ઉદ્દેશ માત્ર એટલોજ છે કે એ કવિતા ઠંકાણે રહે.

૧.—પોતાની મેળે.

૨.—સારા પ્રધાનો.

૩.—સૃષ્ટિ રૂપિ જે સંગ્રહસ્થાન તેના જે મેળો એટલે તમાસો તેમાં એ સઘળી વસ્તુઓ ગોઠવાયલી છે;—ખીજો અર્થ:—એ સંગ્રહસ્થાનને વિષે એ તમામ વસ્તુઓ મેળે એટલે પોતાની મેળે—સ્વાભાવિક રીતે આવી મળેલી છે;—ત્રીજો અર્થ:—એ સઘળી વસ્તુઓ જુમલે એકઠી—કુલ સરવાળે મળેલી છે.

૪.—જાળવણ્યમાન આપધની માત્રાઓ તથા પડિકાંઓ—ઉપદેશ—ખોધ—અને અસર તથા હિતકારક, ગુણ લગાડ્યા વિનાં નજ રહે તેવી નસિહતની વાતો.

૫.—નવી નવી

વાતો, સારા વિચારો, તર્કના રંગો, અને વ્યંગમાં રહેલા ચમત્કારો, એ સઘળું એ ગ્રંથને વિષે છે, તે ગ્રંથ વાંચી જોશો એટલે અનુભવશો.

અતિશયોક્તિ નવ ગણશો; હેતુ નથિ મુજ આત્મપ્રશંસાનો;
 હેતુ માત્ર સુચનાનો, કે આ પુરતક રખે પોયું માનો!—૬.
 કદાપિ હાલ મનીશે-ચોયું, તથાપિ પરિણામે સ્થાને;
 માલ જાણાશે મોઘો, જ્યમ જ્યમ જન અનુભવશે સ્વાત્માને?—૭.
 કવિના ગુણ ન જાણાએ, જિવતાં લગિ નજ દિસે સ્વરૂપે કવિનું;
 પાછળથી કહેવતમાં, કવિપણ ગણાય જહાં નહીં રવિનું!—૮.
 સમાન સ્તુતિ કે નિંદા, દ્રવ્ય કાર્તિ લોભી નથિ મન કવિનું;
 પૂર્ણ આત્મસંતોષે, વિજય માત્ર ધ્રુવે હિત માનવિનું.—૯.
 રસિક વાંચનારાં જન, કશે વાંચિને એક ચિત્ત મનન;
 પ્રથમ ગ્રંથ આરંભે, સુણો હવે બુદ્ધિદેવિનું સ્તવન.—૧૦.

બુદ્ધિ દેવનું સ્તવન.

(છપ્પથ વૃત્ત.)

અહો બુદ્ધિ તવ બૂઝ, કંઈ શી કહું બલિહારી;
 અમલ ચાલતો તૂજ, અગર જો કહાવે નારી!^૧
 વિદ્વાની તોફાન,^૨ માન એ સંધું તૂને;
 ઉડા નવિન સુખોધ, શોધ ને સુખદ^૩ સહુને;

૧.—એમ લખવાનું કારણ એ છે ને એ ગ્રંથને વિષે બહુધા વેદાંતની વાતો લખવામાં આવશે; અને વળી તમામ ને મનોવિકારો-પરિપુ આદિ લઈ તમામ દુર્ગુણો, તથા સદ્ગુણો-છે, તે સધળાઓના નાના પ્રસંગે નાના પ્રકારના આ સૃષ્ટિને વિષે ને આપારો ચાલતા જોવામાં આવેછે, તે સધળાનો આબેહુબ ચિતાર એ ગ્રંથને વિષે દરસાવી, સ્વાત્માનું એટલે મનુષ્યના પોતાના ચૈતન્ય આત્માનું સ્વરૂપ દરસાવી આપવામાં આવશે.

૨.—અમુક કવિ કયા વર્ગના છે એ તેની હયાતીમાં જોવાતું નથી.

૩.—(આકરણની રીતે બુદ્ધિ એ શબ્દ નારી જાતિમાં (સ્ત્રીલિંગે છે.) હે દેવી, તું નારી કહેવાયછે તેમ છતાં આખાં વિશ્વમાં હારોજ અમલ ચાલેછે—(ને બુદ્ધિવાન હોય તેજ રાજ કરેછે.)

૪-૫.—વિદ્વાન લોકો ને કઈ કઈ તરેહના નવિન વિચારો-મતો-ગ્રંથો-ધર્મસંબંધી વાદવિવાદો-અને કઈ કઈ તરેહનાં હાસ્યરસજનક તોફાનો—ઉત્પન્ન કરેછે, નવા નવા સારા સારા મોઘો-ઉપદેશો કરેછે, વળી સુખદ એટલે સહુને સુખ આપે તેવી વરાળ યંત્રોની-વીજળીના તા-

પશુ પક્ષી તે વશ કરિ લિધાં, વળિ વશ ક્રીધાં તત્વને; .
તુજ ખજ ખગોળ^૨ લગિ મ્હોંચિયું, દાખ સૃષ્ટિનાં સત્વને.—૧

મન રૂપી રત્ન.

(ગરબી.)

એક અમુલ્ય અનુપ રત્ન, સુખનું મૂળ^૩ કહાવે ;

જન ન કરે તેનું જતન, સુખ ક્યાંથી પાવે ?—એક અમુલ્ય—ટેક.

તન મન ધન જગમાં ત્રણ વસ્તુ. સર્વ થકા છે મ્હોટી રે ;

એ ત્રણનું સુખ મેળજવા જન, કરે પ્રયત્નો કોટી.—સુખનું મૂળ કહાવે.—૧

મન રાજાને પ્રધાન તન છે, ધન વળી સુખ સાધન રે ;

એ ત્રણમાં શું અસલ અધિક છે, એ નથી જોતાં જન.—સુખનું—૨^૪

રની અને એવી ખીજ અનેક રીતની શોધો કરેછે, એ સધળી વાતોનું માન—યશ તુનેજ છે, કેમકે એ સધળું તું ખુદિ દેવીની કૃપા વડેજ થાયછે.

૧-૨.—મ્હોટા મ્હોટા સિંહ, વાઘ, હાથી. સર્પ, આદિ પ્રાણીઓ-ને તે વશ કરી લીધાંછે; વળી તાવને એટલે પંચમહાભૂતને પણ તે વશ ક્રીધાંછે, ને એ તત્વો પાસે તું ત્હારી ઇચ્છા પ્રમાણે કામ કરાવેછે; તે ખગોળવિદ્યા પણ ઉપજવી છે, અને ગ્રહો તથા નક્ષત્રોનાં માપ, રિયતિ, પરસ્પરનાં અંતર, ગતિ, એ સહુ જાણી લીધેલું છે; માટે એવી જો તું ખુદિ-દેવી તે આ સૃષ્ટિમાં સવ-સારાંશ શો રહેલોછે તે ખતાવવાની કૃપા કર.

૩.—સુખનું મૂળ મનને પોતાને વિષેજ રહેલું છે. આ સંસારના અનેક દૈભવો અને સુખો કદાચિત્ કોઇને સાનુકુળ હોય, તથાપિ જો સારને કરીને તેનાં મનને વિષે શાંતિ અને સમાધાનિ—સંતોષ પ્રાપ્ત થયાં નથી, તો પછી તે સર્વ દેખાતાં સુખ છતાં તેને સુખ નથીજ નથી; અને જોનાં મનનું સારને કરીને સમાધાન થયું છે, તેને એ સર્વ દેખાતાં સુખને અભાવે પણ નિરંતર સુખજ છે.

૪.—મન એ રાજા છે અને શરીર એ તેનો પ્રધાન છે; ધન એ માત્ર એ મન અને શરીર એ બંને સુખ થવાનું સાધન એટલે એક ઉપાય છે—અર્થાત્ મન અને શરીર એ બંધા ધન છેક કનિષ્ઠ પંક્તિનું છે, અને મન તથા શરીર એ બંને ધન એટલે પૈસો જાણે એક ખાવાસ અથવા ચાકર હોય તેવો છે. હવે એ તન, મન, અને ધન એ ત્રણ વસ્તુઓમાં કંઈ વસ્તુ મુખ્ય અને એજ છે, એ વાત વિષે કોઈ વિચાર કરવું નથી.

તન મનને જીવજની દોસ્તી, ક્ષણ પાણુ ન રહે ન્યારાં રે ;
 તન કુંદનમાં દીપે રતન-મન, ધન ઓપે બેહુ ખ્યારાં.—સુખનું—૩.^૧
 મિત્ર-સુખે સુખી મિત્ર-દુખે દુખી, એ દોસ્તીની રીત રે ;
 અવધડ નડતી દુર કરવાને, ધનસૂં ખાંધી પ્રીત.—સુખનું—એકઠ—૪.^૨
 મન પારો તન સીસીમાં ધાલ્યો, ધન સ્હડઉતર કરાવે રે ;
 સીસી કાઠે પારો ભાગે, ધન પછી નાજ તરાવે !—સુખનું—એકઠ—૫.^૩
 ઘણા ગણે ધન વધુ મન તનથી, કે રાખે તન તાજૂં રે ;
 ઠિક નહીં મન મણિ મેલું કરવું, વણિ બેહી ધસી ઝાજૂં.—સુખનું—૬.^૪

૧.—મન અને શરીર એ બેને જીવજની એટલે, મરતાં લગી તેઓ એક ખીજાંને ન છોડે તેવી મૈત્રી છે, અને એક ક્ષણ વાર પાણુ એક ખીજાંથી તેઓ વેગળાં થતાં નથી. શરીર એ જાણે એક સુવર્ણની વીંટી છે, તથા તે વીંટીમાં મન રૂપી રતન બેસાડેલું છે, અને ધન એ જાણે તે બેહુનાં જોડાંને ઓપે છે, એટલે ચળકાવે-દીપાવે છે.

૨.—મિત્રને સુખ હોય તો પોતાને સુખ, અને મિત્રને જો દુખ હોય તો પોતાનેજ દુખ જણાય, એવું સાચી મૈત્રીનું લક્ષણ છે. તેમજ મન અને શરીર એ બેનું જોડું એક ખીજાંનાં સુખથી સુખી, અને એક ખીજાંનાં દુખથી દુખી રહે છે; અને આ સંસારના સઘળા વ્યવહાર ચલાવવામાં, તથા પોતાનું રક્ષણ કરવામાં, તેમજ પોતપોતાના આનંદ મેળવવામાં, જે અડચણ નડે તે સઘળીના નિવારણાર્થે, એ મન અને શરીર એ બે જાણાંએ ધનની સાથે રનેહ ખાંધે છે.

૩.—મન રૂપી પારો જાણે કાયા રૂપી કાચના જેવી કાવલી સીસીમાં ધાલ્યો છે, તે ધનની તેજ મંદીની ગરમી શરદીથી સ્હડતો ઉતરતો માલ-મ પડે છે. એ કાયા રૂપી સીસી કાઠ દાહાડો કુટી જાય છે—એટલે મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે, ત્યારે તે માંહેલો એ મન રૂપી પારો ભાગી જાય છે, અને જે ધનની તેજથી એક વખતે એ પારો ઝુલાતો હતો, તેજ ધન પછી એવે આખર વખતે તેને તરાવવું નથી—એટલે પેહેલાંની માફક જીવો આણી શકવું નથી, પણ ઉલટું કુખાવે છે,—એટલે તેને વિષે તે મનની વૃત્તિ રહેવાથી તે પ્રાણીને અંતે એ પ્રમાણે અસદ્ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે (એવો બંધાર્થ છે.)

૪.—હજારે નવસેં ને નબાણુ માણસો મનને અને શરીરને ધનના કરતાં ઉતરતી અગત્યતાનાં ગણે છે, કેમકે ધનને માટે જેટલી તેઓ કાળજી અને ચિંતા રાખે છે, તેટલી કાળજી અને ચિંતા તેઓ મન અને શરીરને માટે રાખતાં હોય એમ જોવામાં આવતું નથી ! વળી કેંક જણા કસરત, ખાનપાન, લુગડાં ધરેણાં, વિગેરેથી શરીર

ત્રણ શોભે સંબંધ પ્રમાણે, સુખ સંપૂર્ણ થાય રે ;

ન્યૂનાધિકતા એમાં થાતાં, ઉણાપણું કહેવાય.—સુખનું—એક—૭.^૧

ફિલસુફી દુર્લભ, એતિ જરૂરની, હું નર વળી અનેક રે ;

જગવ્યવહાર ન એક ચાલે, પણ ઉપરી તો એક.—સુખનું—૮.^૨

રૂપે પવન આકાશી રંગે, મહિમા જેનો મ્હોટો રે ;

જેની કુશળતા જળવતાં રહે, ન ખિન્ન ખેનો ટોટો.—સુખનું—એક—૯.^૩

ની મહાવજતમાં હમેશાં મશાગુલ રહેતા હોય એમ માલમ પડેછે, પરંતુ વિજય કહેછે કે મન રૂપી રતને વિષે એ પ્રમાણે છેક ગફલતીમાં રહીને તેને વિદ્યા તથા કૃણવણીથી ન સુધારતાં મેલ ચ્હડવા દેવો, ને ઝાંખું પડવા દેવું, એ વાત દુરસ્ત નથી; તેમજ વળી છેક તેને વિદ્યા અને કૃણવણીની સાથે નિરંતર અતીસૈં નકામું—હૃદયી જાદે-ધસધસ કર્યા કરીને, (નકામાં ટાયલાં ભરેલાં પુસ્તકો જે હાથમાં આવે તે, તેની યોગ્યતા અ-યોગ્યતાનો વિવેક—વિચાર રાખ્યા નવજર, વાંચેજ સિદ્ધિ, એમ જાણીને વાંચ વાંચ કર્યા કરીને,) અમુલ્ય વસ્તુ જે મન રૂપી રત તેને જેમી-ફાંટાદાર—વિલક્ષણ વૃત્તિનું ખનાવી દેવું, એ વાત પણ ઠીક નથી !

૧.—તન, મન, અને ધન એ ત્રણમાં જેને વિષે જેટલી અને જેવી સંભાળ રાખવી યોગ્ય જણાય, તેને વિષે તેટલી અને તેવી સંભાળ રાખવામાં આવી હોય, તોજ સંપૂર્ણ સુખ પ્રાપ્ત થાયછે, અને તેમાં જેટલું કમી—જરૂરીપણું થયું હોય, તે પ્રમાણમાં તેટલી સુખને વિષે ખામી રહેલી જાણવી.

૨.—જગતને વિષે ફિલસુફી એટલે તત્વજ્ઞાન એ દુર્લભ વસ્તુ છે, એતિવાડીનું કામ જરૂરનું છે, અને એ શિવાય ખીજા અનેક લોકોપયોગી હું નરો છે, જેણે કરીને આ જગતનો તમામ વ્યવહાર ચાલી રહેલો જોવામાં આવેછે—એકલાં તત્વજ્ઞાને કરીને કંઈ આપે, આ સંસારનો વહિવટ ચાલી શકે નહી, એ વાત ખરી છે, તોપણ એમ છતાં, સહુથી શ્રેષ્ઠ અને સર્વનો ઉપરી—રાજા તો જે બુદ્ધિવાન—વિદ્વાન—તત્વજ્ઞાની હોય તેજ ગણાયછે—અર્થાત્ તન—ખજા અને ધન—ખજના કરતાં—મન—ખજ ચ્હડતું છે.

૩.—રૂપ જેનું પવનના જેવું છે, રંગ જેનો આકાશના રંગો જેવો છે, અને વળી જેનો મહિમા—પ્રતાપ ધણી મ્હોટો છે—જાનો નથી, કેમકે જેનો ગુણ અને ચરિત્રોનું નિરૂપણ કરતાં પુસ્તકોનાં પુસ્તકો લખ્યાં હોય તોપણ જેનો પાર ન આવે, એવો વિસ્તારૂ વિષય જેનો છે, એવું જે આ મનુષ્યનું મન, (જેની કલ્પના વડે આખી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈછે,) તે મનની કુશળતા જો જળવવામાં આવે, તો પછી ખીજાં એ જે તન અને ધન તેને વિષે કદી ઉણાપણું રહેજ નહીં.

આગ્રહ ઉદયમ વિવેક શાંતી, વળિ સંતોષ ઉમંગ રે;
 આરોગ્યતા કસરત એ સહુ મળી, રાખે રૂડો રંગ.—સુખનું—એક—૧૦.^૧
 નિરોગી તન, મન રસિક હોય તો, જગલીલા ભરપૂર રે;
 નવલરંગિ નભધરા થઈ રહે, ઉમંગ માય ન ઊર !—સુખનું—એક—૧૧.^૨
 ખરી પરખ ને કરે ઝવેરી, ફૂંપ સહુ તેનાં વામે રે ;
 રાખે નિર્મળ રતન જતન કરિ, વિજય વતન નિજ પામે !—સુખનું—૧૨.^૩

કલ્પના.

(૫૬૦)

અજખ તું કરે કલ્પના ગજખ ;—અજખ તું
 હું તો જોઈ રહું કરીને અદખ !—અજખ તું—ટૅક.
 કલ્પાઈ ઘોડો તુંથિ પોઈશ છે, તેજિ એવિ તુજ જલદ ;
 લઈ અસ્વાર^૫ તું અંતરિક્ષ ઊડે, રહડે ગગનને તપક^૬.—અજખ તું—૧.
 ગતિ અમાય તુજ ગણતાં થાકે, સંખ્યા કાઢી અખજ ;
 ત્રેલોક્યે ધુમિ આતી પાછી, પડે તું મુકામપરજ^૭ !—અજખ તું—૨.

૧.—એ કડીમાં જોડલી વાતો ગણાવેલી છે. તે સઘળી વાતો જ્યારે એ મન રાજની તેહનાતમાં નિરંતર હાજર રહેતી હોય, તોજ તે રાજના વિજયી પ્રતાપ—રંગ વિરાજતો રહે.

૨.—શરીર નિરોગી હોય, અને મન રસિક હોય, તો આ જગતની લીલા આછી નથી—ભરપૂર છે; નવા નવા અને વિધ વિધના રંગોની એ મન રૂપી આકાશને વિષે એવી જાણે એક રસીલી ઘટા થઈ રહે, કે તેથી તે મનના જાણે આનંદ ઉભરાઈ જતો હોય, એવો અનુભવ થાય !

૩.—એ મન રૂપી રતની ખરી પરિક્ષા કરે એવો ને ઝવેરી હશે, તેનાં સઘળાં દુઃખો જતાં રહેશે; અને વિજય કહે છે કે ને પુરૂષ એ મન રૂપી રતનનું જતન કરીને તેને નિર્મળ રાખશે, તે પરિણામે પોતાને વતન એટલે સ્વદેશ જશે—અર્થાત્ પોતાનો કર્ત્તા અને આ જગતનો પિતા એવો મૂળ ને પરબ્રહ્મ તેના વિષેનું જ્ઞાન તે પામશે.

૪.—જેના જેવો વેગ (કલ્પના શિવાય) ખીખ કાઢીને નહીં એવો પાણીદાર લીલો ઘોડો.

૫.—આત્મા રૂપી અસ્વારને.

૬.—જ્યાંમાં જસું સ્થાનક ને સમભૂમિકા કહેવાય છે ત્યાં.

૭.—પ્રથમ ને વિષય ઉપરથી ઉપડેલી હોય તેજ વિષય ઉપર આખરે ઉતરીને તું પાછી પોતાના મુકામ ઉપર આવે છે.

ખડુન ખિચાઈ દેખાદેખી, કરે ઊડવા તણપ;^૧

ઉડતાં તો તે રહડે હવાપર, પણ પછિ આખર ગણત.^૨—અનખ તું—૩.

વળિ હવાઈ પણ ગગને ઉડતી, છુટિને સરરર સડપ ;

પણુ^૩ તે ઝડપનિ હદ ઝટ આવે, ગતિ ત્હારીની નહીં હદ.—અનખ તું—૪.

અચરત ઉપજે એી કરતા, વાદીગર ખહુ રમત ;

પણુ તે તુચ્છજ ત્હારી આગળ, અધિક^૪ ગહન તુજ ગમત.—અનખ તું—૫.

વિવિધ રંગિ ભવરચના^૫—ચિત્રે, કૌતુક ત્હારો કસખ;

નીજ રંગે તું નયનજ રંગી, ચત્રાવતી નીજ કુરખ.^૬—અનખ તું—૬.

જાગ્રત કરતાં અધિક સ્વપ્નમાં,^૭ ખેલે તું ખેધડક ;

સ્વેચ્છાએ તું ગ્રીષ્મજ દાખે, હોય ઋતૂ જો શરદ.—અનખ તું—૭.

નવિનજ ગ્રંથ તું સ્વપને વાંચે, ગ્રંથકાર ખનિ તુરત ;

છટા દલિલથી કરતી ભાષણુ, ચોજ્યું એ કે વખત ? !—અનખ તું—૮.^૮

દિવશે આ સંસારી ખટલે, વિચાર ત્હારો ગરક ;

૧.—આતુરતા ભર્યું પ્રયત્ન.

૨.—જેનું કામ ડોકાણું—પાયો.

નહીં એવું (થઈ જાયછે.)

૩.—હવાઈ એકદમ ઊંચી રહડેછે

ખરી, પણ તેની ગતિ તરત થાકી જઈ તે અધવચ ફસડી જાયછે; પરંતુ ત્હારી ગતિ તો ખેલદ છે.

૪.—વાદીગરના ખેલ કરતાં ત્હારી

ગમત અતિસે ગહન એટલે ઊંડી—છુપી, અને સમજવી અઘરી પડે તેવી છે.

૫.—આ સૃષ્ટિની રચનાનાં રંગમેરંગી ચિત્રને વિષે.

૬.—(કેમકે), ત્હારો પોતાનો જે રંગ હોય તેજ રંગ તું હમારી આંખને ખતાવેછે (જેમ લીલાં ચશમાં પહેરીને જોયાથી સધળું લીલું દેખાયછે,

અને લાલ અથવા બીજા કોઈ રંગનાં ચશમાં પહેરીને જોયાથી સધળું તે પ્રમાણે દેખાયછે તેમ;) અને પછી તું ત્હારો કુરખ એટલે અધિકાર—

દાર—સત્તા—અમત્ત મનમાનની રીતે ચલાવેછે. ૭.—સ્વપ્નાવસ્થામાં કલ્પનાનું જોર વિશેષ ચાલેછે.

૮.—કોઈ દિવશે વાંચ્યામાં આંખો ન હોય એવો નવોજ ગ્રંથ તું સ્વપ્નને વિષે વાંચેછે—હવે એ ગ્રંથનો કર્તા કાણુ જાણવો ? કર્તા ખીજો

કોઈ નહીં—એ તુંની તુંજ તરત એકજ વખતે ગ્રંથકાર પણ પોતેજ ખનેછે, અને પાછો તે ગ્રંથ વાંચેછે પણ તું પોતેજ. વળી છટા અને દલિલની સાથે તું કોઈવાર ભાષણુ કરવા મંડી પડેછે—હવે એ ખધું તે ચોજ્યું એટલે

ગોઠવ્યું—ઘડવું કઈ વખતે ? (તે સમજાતું નથી એવી ત્હારી ગહન ગતિ છે.)

પણ રજનીએ પારિક ભરતી,^૧ તર્ક તણું તું ભરત.—અજ્ઞપ્તું—૯.

એવામાં કદિ મળે નિશો તો, વધી જાય તુજ ઝમક !

પછે ત્હારી મતિ તુંજ જાણતી, પડે ન ખિન્નને સમજ^૨!!—અજ્ઞપ્તું—૧૦.

ગુણ ત્હારા ગણતાં ન ગણાએ, અગમ્ય ઊપજ નિપજ ;

સારી કુદરત વાડીને તું, કરિને એઠી કમજ^૩.—અજ્ઞપ્તું—૧૧.

રે માળણ મનમાન્યાં ડૂલો, ચુંડી લેતિ તું ચડપ ;

અદલ પદલ ફળ ફૂલ કરીદે, ખુશિ દલગિરિ સુખ દરદ.—અજ્ઞપ્તું—૧૨^૪.

વિશાળ નિર્મળ રસિક કલ્પના, મોળે તુજને મક્ત ;^૫

જાણે તુજ ખુશિ માટે મળિયો, મિલાવડો આ જગત!—અજ્ઞપ્તું—૧૩.

આછીની વધુ વધુની આછી, છાયામાં દે તસર ;

ગમતાંમાં તું ગૂણજ દાખે, આણુગમતાંમાં કસર.—અજ્ઞપ્તું—૧૪.^૬

૧.—પણ રાત્રિએ નિરાંતની વખતે, તું તર્કનાં પારિક ભરત ભરેછે, એટલે નાના પ્રકારના ઊંડા તરંગો અને ખુદાઓ ઉઠાવેછે.

૨.—તે વખતે પછી ત્હારા તર્કના તરંગોના ભાવાર્થ એવા ઊંડા હોય-છે, કે તેમાં ખીણું કોઈ પેસી શકતું નથી, અને ત્હારા મુદ્દા પછી એવે પ્રસંગે કોઈ ખીણું સમજ શકતું નથી.

૩.—આ સૃષ્ટિ રૂપી

આખો પાગ તે ત્હારે ઇજરે રાખેલોછે, ને તે તમામ તે ત્હારે સ્વાધીન કરી લીધેલોછે, તે ઉપર તું ત્હારા માલીકીપણાના અને મુખત્યા-રીના તમામ હકો મનમાનવી રીતે ખખવી જાયછે.

૪.—અરે એ સૃષ્ટિ રૂપી આખો પાગની તું માળેણુ છે—તું એ પાગ-માંથી ત્હારી ઇચ્છામાં આવે તેવાં ફૂલો ચપળતાથી ચુંડી લેછે, અને પછી ખુશી, દલગીરી, સુખ, દુખ, વિગેરે અનેક તરેહનાં જો ફળ અને ફૂલ તેને તું અદલ પદલ કરીદેછે, એટલે ખુશીને હેઠાણે દલગીરી અને દલગીરીને હેઠાણે ખુશી, તેમજ વળી સુખને હેઠાણે દુખ અને દુખને હેઠાણે સુખ, એમ ત્હારી નજરમાં આવે તેવી રીતે તું ખુશી, દલગીરી, સુખ, દુખ, એ સહુ પોતાની મેળે મિથ્યા માનીલેછે—અર્થાત્ વાસ્તવિક રીતે વિચાર કરી જોતાં એ પ્રમાણે માની લેવાનાં યથાર્થ કારણો હોતાં નથી (એવો વ્યંગાર્થ છે.)

૫.—અહો વિસ્તીર્ણ, સ્વચ્છ, અને રસિક કલ્પના, ત્હને વગર પૈસે અનેક આનંદો અને મોજ મઝાઓ મળેછે—આ આખાં જગતનો મિલાવડો—પ્રદર્શન—તમાસો એકઠો મળેલોછે તે જાણે ત્હારે જ માટે મળ્યો હોયની !

૬.—આછાંનું વધતું અને વધતાંનું આછું બનાવીને તું બતાવેછે, કેમકે ચિત્રમાં છાયાની અંદર જો મરંગની

વિવિધ મોહિની ભર્યું માયાવી, સૃષ્ટિ-ચિત્ર જે અજબ ;
તે સજિવન રસિલું દિસવાનો, એકજ તું છે સખખ. -અજબ તું-૧૫.^૧
સાની મુગુતો લેહ ધ્યાનમાં, 'પ્રહ્લનાદની ભણુક ;
અરે કલ્પના સૃષ્ટિ હારિયા, વિજય થયોહું સડક ! -અજબ તું-૧૬.^૨

મન રૂપી દુનિયાં.

(દોહોરા.)

આ મન મહોટી દુનિયાં, એવી દુનિયાં કોડ;
અરે શોધતાં ના જડે, વળી એક પણ જોડ.—૧.^૩
એકકથી ન્યારી અતી, પણ વળિ જુમલે એક;

તસર-છાંટ રેઆઓ પાડેલી હોયછે, તેમ આ સૃષ્ટિનાં ચિત્રમાં તું આ-
છીની વધતી અને વધતીની આછી એમ છાયા પાડેછે-ગમતી વસ્તુમાં
ગમે તેટલા અવગુણ ભર્યા હોય તેમ છતાં તે સધળા અવગુણો નજરે
ન પાડતાં તું તે વસ્તુમાં સધળા સારા ગુણોજ દેખાડેછે, અને આણ-
ગમતી વસ્તુમાં ગમે તેટલા સારા ગુણો હોય તેમ છતાં તે સધળા સારા
ગુણો ડાળી નાખીને તે વસ્તુમાં તું તમામ કસુર, ખામીઓ, અને અવ-
ગુણોજ ઉપજાવી દેખાડેછે.

૧.-નાના પ્રકારની મોહિનીથી ભરપૂર એવું મોહરૂપ જે આ અજબ
તરેહનું સૃષ્ટિનું ચિત્ર તે સજિવન એટલે પાછું જીવનું ધ્યક્ષ-ચૈતન્યવાળું-
ચાલાક-અને રસિલું-રસભર્યું એવું જે દેખાયછે તેનું કારણ પીજ-મૂળ
પાયો-નિમિત્ત-તુંજ છે (કેમકે સુષુપ્તિ અવસ્થામાં એટલે ઘોર નિદ્રાની
વખતે આ તમામ સૃષ્ટિ જડરૂપ સરખી રહેછે, પણ જાગૃત અવસ્થામાં
કલ્પનાનો વ્યાપાર પાછો જારી થતાં વારનેજ તે તમામ સૃષ્ટિ પાછી જાણે
સજિવન થયા સરખી બની જાયછે.)

૨. સાની પુરૂષ પોતાનાં સાનની લેહમાં-ધ્યાનમાં સોહં સોહં એવો
જે ધ્વનિ-અનહદનાદ સાંભળેછે તે પણ હારેજ પ્રતાપે કરીને. અરે
કલ્પના, હારી જે આ તમામ સૃષ્ટિ તે જોઈને હું વિજય તો જાણે
વિસ્મય પામીને તટસ્થ સ્તબ્ધ-ચિત્તરૂપ બની ગયેલા છું !

૩.-આ મનુષ્યનું મન એજ એક મહોટી દુનિયાં છે, અને એવી દુ-
નિયાં એટલે મન કંઈ કરોડો છે, એમ છતાં તે કરોડો મનમાંથી એક
પણ એવી જોડ મળી આવતી નથી કે જે મન એક પીજ સાથે તમામ
વાતે મળતાં આવતાં હોય.

ગણુઈ, એજ દૃષ્ટાંત લે, જુરલે શક્તી એક.—૨.^૧

જેમ નિચે ત્યમ થઈ ઉપર,—પાન, ગણાયા એમ;

જોનિ પાન જન વણિ વણિ, વણિ ત્રગડે તે રેલ.—૩.^૨

અજબ કળા, કુદરત તણી, અવર ન એવિ નવાઈ;

ડખિ જોવડાં મગજમાં, દુનિયાં આખિ સમાઈ!!!—૪.^૩

ભાવી પદાર્થ.

(૫૬—રાગ ખમાચિ.)

ભલા ભલા ભૂલ્યાછે ભવમાં, ભાવી પદાર્થ મ્હોટો રે;

ભાવી પદાર્થ ભારે ભવમાં, ભાવી પદાર્થ મ્હોટો રે.—ભલા ભલા—ટેક.

૧.—એવી જો એ મનરૂપી કરોડો દુનિયાં જો કે એવી રીતે એક એકથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની તથા જુદા જુદા દેખાવની માલમ પડેછે તે તમામ વળી જુમલે એકઠી મળીને આ આપણી આખી દુનિયાં બનેલીછે—અને એનેજ આપણે વ્યવહારમાં દુનિયાં ગણીયે છીએ. એજ દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજવાનું છે કે પરબ્રહ્મની અનેક શક્તિઓ જોને કે અનેક દેવ દેવીઓનાં રૂપ આપવામાં આવેલાંછે તે સર્વ શક્તિઓ એજ પ્રમાણે જુમલે એકઠી મળીને પરબ્રહ્મ વસ્તુ મૂળ એકજ છે.

૨.—એકડો કેવો છે ? તો કે એનું માથું શૂન્યનું બનેલુંછે, અને એનું નીચલું શરીર એક પાનનું બનેલું છે.—હવે જેમ નીચે એક પાન છે તેમજ ઉપર એક પાન એવીને વધારીયે એટલે એ (બગડો) ગણાયછે. અરે મન, તું જોણી કે વળી એજ નીચલી અને ઉપલી એ એ પાનો વાંકી વળી એટલે ત્રગડો બન્યો, અને એ પ્રમાણે ત્રગડો બન્યો કે એકડાની એક પાનની બગડામાં જો એ પાન બની હતી તે પાછી ત્રગડામાં વણી રહેછે, કેમકે બગડામાં જો એ પાનને લીધે એકી ગણાઈ હતી તેજ એ પાન ત્રગડામાં વાંકી વળી એટલે ત્રગડો પાછો એકીમાં ગણાયો!—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને રૂદ્ર; ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લય; સત્વ, રજ, અને તમ; એ પ્રમાણે આખી આ સૃષ્ટિ ત્રિગુણાત્મક છે. પછી ત્રણથી તે તેવીસ કરોડ સુધી અને તે ઉપરાંત જઈયે તોપણ એકીની ગમે તેટલી એકી થઈને પરિણામે પાછી એકીજ આવી રહેવાનીછે એવો સિદ્ધાંત છે !

૩.—એક ન્હાનું સરખું દાખડી જેવડું મગજ—માથું (કેમકે વિચાર કરનારી વસ્તુ મન—કલ્પના—તર્કશક્તિ એ તાળવાંની—ખોપરીની જગાએજ રહેલી છે) તે ન્હાનાં સરખાં મગજમાં આ મ્હોટી આખી દુનિયાં સમાઈ રહેલી છે (આખી દુનિયાંનું જ્ઞાન તેમાં રહેલુંછે) એના જેવી ખીજ નવાઈની વાત શી છે ? ! !

સાની મૂતી મ્હોટા તે પણ, ભાવી આગળ જૂલે રે;
 ફૂંચી એની પ્રભુને સ્વાધિન, ભેદ કાચિ નવ ખૂલે રે.—ભલા ભલા૦-૧.
 બિભૂ^૧ બુદ્ધિબળ ખહૂ ચલાવી, કરતા શોધ અનેક રે;
 પણ અહિ^૨ આગળ હદ આવી રહે, જડે ઉપાય ન એકરે.—ભલા ભલા૦-૨.
 હરિયે દોરી હાથ રાખિછે, ખેલાવેછે પ્રાણી રે;
 સ્વેચ્છાએ તે નમતી મુકે, સ્વેચ્છાએ લે તાણી રે.—ભલા ભલા૦-૩.
 એતિ ઇસારો હદમાં રમતાં, પ્રભૂ પ્રસન ખહુ થાય રે;
 પણ નમતીમાં મુકી મર્યાદા, જત ખહુ ઠાકર ખાય રે.—ભલા ભલા૦-૪.
 વળિ આનું કળ આનું જ થાશે, નકિ હ તે કહેવાય રે;
 ક્યમકે ઉલટ સુલટ ખહુ વચમાં, યોગ વડે થઈ જાય રે.—ભલા ભલા૦-૫.

૧.—અનેક વિદ્યાની શોધો કરવામાં, અને તેમાં અવસ્યકરીને
 ખગોળવિદ્યા સંબંધીનું જે ગહન જ્ઞાન તે મેળવવામાં.

૨.—ભાવી પદાર્થ ખોળવા જતાંમાં આખરે ખિચારાં બુદ્ધિબળની
 આગળ જાણે એક મ્હોટી અભેદ આડી ભીત આવીને તેને અટકાવે-
 છે; તે અભેદ ભીતમાં પ્રવેશ કરવાને કંઈ પણ રસ્તો, મથી મથીને મરી
 જતાં પણ, તેને મળી શકતો નથી.

૩.—આ જગત જાણે એક નાટકશાળા છે, તેમાં પરમેશ્વર સઘળાં
 પ્રાણીઓની દોરી પોતાના હાથમાં રાખીને તેઓને રમાડેછે—અને
 પછી તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વખતે તે દોરીને નમતી મુકેછે, અને
 વખતે તાણી રાખેછે, એટલે એના અર્થ એવો કે વખતે તે મનુષ્યને
 સ્હડતી હાજતમાં લાવીને તેને મનમાનવી રીતે વર્તવા દેછે, અને વ-
 ખતે તેને પડતી હાલતમાં આણીને તેને પાછો કસોટી ઉપર લેછે.

૪.—હવે એ દોરીની લગામનો ઇસારો સમજીને જે મનુષ્ય વિવેકમાં
 રહીને વર્તે—એટલે સ્હડતી દશામાં પ્રસાદ ન જતાં અને પડતી દશામાં
 કલેશ ન કરતાં સમાધાની રાખી પરમેશ્વરનો ઉપકાર માને તો તેવો
 પ્રાણી તે પ્રભુની પ્રીતિને પાત્ર થઈ તેને પછી પરિણામે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત
 થતાં સર્વોત્કૃષ્ટ જે શાંતિસુખ તે મળેછે; પરંતુ ઈશ્વરે નમતી દોરી મુકેલી
 જોઈને એટલે સ્હડતી દશામાં જેમ વર્તીયે છેયે તેમ ઈશ્વર આપણને
 વર્તવા દેછે—પુછતો નથી—એમ ધારીને, અને “કસાઈને ઘેર કુશળ અને
 ધર્મીને ઘેર ધાડ,” એ કહેવતનાં ધોરણ ઉપર રહીને જે મનુષ્ય દુરાચર-
 ણથી વર્તેછે તે પછી પરિણામે ખહુ ઠાકર ખાઈ દુઃખી થઈ પરતાયછે.

૫.—આ રૂંડ કે ભુંડું કર્મ કરીયે છેયે તેનું કળ આ ભવમાં રૂંડ કે
 ભુંડું જ થશે એ વાતનો નિશ્ચય થઈ શકતો નથી; કારણ કે વચમાં તરેહ

ભવિષ્યજ્ઞાનિ વળિ ચિન્હ ઉપરથી, ભાગ્ય આટકળે કહેતો રે;
 વસા નવાણું આપ લિયે પણ, એક ભાવિને દેતો રે!-ભલા ભલા-૧.
 માણસ મિથ્યા મથન કરે ને, હણપણ દરિયો ડોહાળે રે;
 સાવધાનિની ઠાલ ધર પણ, ઉડતો ગેપી ગાળે રે!-ભલા ભલા-૨.
 તન, મન, ધન, જન, સર્વ પાસથી, ભય નથિ એવું જાણે રે;
 ત્રેવડ તદપિર ખલ કરે પણ, તે સહુ રહે ઠકાણે રે!-ભલા ભલા-૩.
 ઉમંગથી કામો આરંભે, રાખિ આશ વિશ્વાસ રે;
 અધવચ્ચ વાડી હુંદઈ જાય ને, આખર થાય નિરાશ રે.-ભલા ભલા-૪.
 શોક, ક્રોધ, હણપણ, પરતાવો, એ સહુ ત્યાંહ નકામું રે;

તરેહના યોગની ઉલટ સુનટ એવી રીતની થઈ જાયછે કે તેને લીધે વખતે
 રૂડાં કર્મનું ફળ રૂડું થતું જોવામાં આવતું નથી અને ભુંડાં કર્મનું ફળ રૂડું
 થતું દેખાયછે (પણ એ ઠકાણે દેખાવ ઉપર બુલવાનું નથી.)

૧.-ભવિષ્યજ્ઞાનિ એટલે ભવિષ્યનું જ્ઞાન હમને છે-હમે કહી શકિયે છેયે-
 એવો ફાકો ધરનારા લોકો આગલી પાછલી હકીકત જોઈને અનુમાન
 કરીને કહેછે કે આ વાત આમ ખતરો, પરંતુ એવી રીતનું ભવિષ્ય કે-
 હેનાર જે કહેછે તે એવી યુક્તિ અને પોતાને નિકળી જવાનું ખાંડે રા-
 ખીને કહેછે કે “જોજો ભાઈ હું કહું છું કે આ વાત એવી રીતે નવાણું
 વસા ખતરો-પછી તો ભગવતને હાથ !”

૨.-ભાવી પદાર્થ રૂપી ગેપી તોપના ગોળાએ કરીને.

૩.-એટલે એમ કે “શરીરે આપણે ધાખડધિંગા અને નિરોગી
 છેયે, વિદ્યા પણ ભણ્યા છેયે, અને ખુદિધમાં પણ કંઈ કચ્ચા-કોઈથી
 ગાંજ્યા જઈયે તેમ નથી, વળી પૈસો પણ આપણી પાસે પુષ્કળ છે-એ
 ત્રણ પેહેડી સુધી ખાતાં ખુટે તેવું નથી, તેમજ આપણી પાસે માણસો-
 ની પણ કંઈ ખોટ નથી-સગાં બહાલાં, નોકર ચાકર, અડવી રાતે ‘અરે’
 કેહેતાં તરત ખિછાનાંની આસપાસ રક્ષણ કરવાને વિટલાઈ વળે તેટલાં
 છે-હવે મિથ્યા ભય રાખવાનું શું કારણ છે?”-એવી રીતે કદાચિત
 કોઈ ધારે; પરંતુ એ સઘળી ત્રેવડ અને તદપિર ભાવીપદાર્થની આગળ
 ઠકાણે રહી જાયછે-એટલે તે વેળા તેમાંની કશી કામ આવતી નથી.

૪.-તે કાર્યને વિષે ક્તેહ-સાંડે ફળ મળશેજ એવી આશા અને ખાત-
 રી રાખીને.

૫.-અધવચ્ચ તે કામ ધુળ મળી જાય-બિગડે.

૬.-એવી વખતે દલગીરી-ચિંતા-અફસોસ કરવો, રહીડવું-પોતાના
 ઉપર તથા ખીજાં માણસોના ઉપર ગુસ્સો કરી કંકળવું, હણપણ કરવા
 જવું, અને ફલાણું આમ કીધું હોત તો સાંડે એમ કહીને અનેક રી-
 તનો પશ્ચાત્તાપ કરવો, એ સઘળું ભાવીપદાર્થની આગળ મિથ્યા છે.

ખામોશીથી સહે^૧ છૂટકો, ભાવિ આબુ^૨ જ્યાં સામું રે.-ભલા ભલા૦-૧૦.
વર્તમાનમાં દુખ જો હોએ, ગણગણવું નહિં મૂખ રે;
કાળચક્રનો નિયમ જાણવો, યશે ભવિષમાં સૂખ રે.-ભલા ભલા૦-૧૧.
વર્તમાનમાં સૂખ હોય તો, ભાવિ-કલ્પના^૩ કરિને રે;
કલેશ ન કરવો સૂખ-ભોજન^૪, રહિ વિશ્વાસે હરિને રે!-ભલા ભલા૦-૧૨.
ભાવિ યોગ તો સહજ આવતો, જે સપને નહિં ધાર્યો રે;
શિકાર ધાર્યો આવી હાથ પાણુ, છટકિ જતો પરભાસ્યો^૫ રે!-ભલા૦-૧૩.
એમ^૬ મન જો નહીં વાળિયે, દિસે અવર ન ઉપાય રે;
શિરપર ભાવી હુમે નિરંતર^૭, ભાવીની છે છાંય રે!-ભલા ભલા૦-૧૪.

૧.-ધીરજ પકડીને-છાતી કઠણ કરીને જે દુખ પડ્યું હોય તે સહન કરેજ છૂટકો.-ભાવીપદાર્થની આગળ એ શિવાય ખીજો એક પણ ઉપાય નથીજ નથી. • ૨.-ચાલતી રિયતિમાં જે કદાપિ દુખ હોય તો મ્હોડે બપડવું નહીં; કેમકે સ્હડતી, પડતી, સુખ, દુખ, સીજું, તડકા, એ પ્રમાણે વારા ફરતી આબુજ જાયછે, એવો કાળનાં પૈડાંનો નિયમજ છે, માટે એ દુખનો વખત પણ જતો રહેશે એમ સમજીને ભવિષ્યમાં સુખ મળશે એમ ધારવું. ૩.-ઓ આગ લાગશે ને આપણું ઘર બળી જશે, ઓ ચોર આવીને આપણું ધન ચોરી જશે, ઓ આપણે માદાં પડીને મરી જઈશું.-ઓ દુકાળ પડશે-ઓ ધરતીકંપ થશે-ઓ ડટાંડર આવશે ત્યારે આપણે શું કરશું, એવી એવી અનેક તરેહની ભાવી વિષેની મિથ્યા કલ્પના કરીને.

૪.-ચાલતી રિયતિમાં જે સુખ-અનુકુળતા હોય તે સુખ રૂપી ભોજનને વખતે ભાવીનો નફામો ઉચ્ચાટ રાખીને કલેશ ન કરવો-આનંદવૃત્તિમાં રહેવું-નહિંતો એ ભોજનના સ્વાદની લહેજત ઓછી થઈ જાયછે, અને વળી ભોજન વેળા આનંદવૃત્તિમાં અને પ્રધળ ચિત્તે રહેવું એવી વૈદકશાસ્ત્રની આજ્ઞા છે તે પાળવી અને સૂચી રહેણીથી વર્તી એ સુખના આપનાર પ્રભુનો ઉપકાર માની નિરંતર તેની ભક્તિની લેહમાં રહેવું.

૫.-કંઈ લાભ ઓ એમ જાણું કે આપણને મળ્યો એમ આપણે ધારતા હોઈયે, અને તે લાભ નજીક મળવાની ટોચ ઉપર આવેલો જણાતો હોય અને વખતે આપણા હાથને પણ સ્પર્શ થયો હોય તેમ છતાં ઓચિંતો એવો કંઈ યોગના પવનનો સપાટો આવે કે તે તેને ખીજ દિશામાં ધસડી લઈ જઈ બહારોબહાર ખીજને હાથ સ્હડાવી દે.

૬.-ઉપર જે બધું કહેલું છે તે પ્રમાણે. ૭.-જ્યાં જઈયે ત્યાં સઘળે હંમેશાં ભાવીપદાર્થ તો માથા ઉપર ઝઝુમીજ રહેલો છે.

શુદ્ધ^૧ ખુશ્કીએ સુધા ચાલતાં, મૂળશે સ્થિતી સારી રે;
વિજય રાખ વિશ્વાસ પ્રભુનો, તે^૨ નહિ મુકે વિસારી રે!—ભલા ભલા૦—૧૫.

પ્રભાત.

(રાગ—રામકળી.)

રંગિલું પ્રભાત આજ રંગ રંગ લાગે.—રંગિલું પ્રભાત આજ૦—૮૬.
રંગિલું પ્રભાત આજ, શો સજ્યો સુનેરિ^૩ સાજ;
પવન દહેકે કંડિ તાજિ, ખિલ્યાં પુષ્પ ખાગે.—રંગિલું પ્રભાત આજ૦—૧.
પારિજાત ગૂલકળી, મોગરા ગુલાબ તણી;
લપટમાંલ લટકું જમર, ભમે જાગ જાગે!^૪—રંગિલું પ્રભાત આજ૦—૨.
મિઠા સૂર પક્ષિ કરે, અંગમાં ઉમંગ ભરે;
ભેરવી—અલાપ સુણી, ભીંડ^૫ સંધિ ભાગે.—રંગિલું પ્રભાત આજ૦—૩.
ઉદયે ઉમંગિ મન, રનાનથી પવિત્ર તન;
ઉત્તમ અભ્યાસ થકી, ભાગ્ય-ઉદય આગે!—રંગિલું પ્રભાત આજ૦—૪.^૬
સર્વોત્તમ પ્રત્યગાન, ઉદય નહિ એ સમાન;

૧.—નિર્મળ—પવિત્ર—સૂધા માર્ગની.

૨.—પરમેશ્વર સરખો દાતાર છે. તે ત્હારા મનના સઘળા મનોરથ પૂર્ણ કરશે.—“રામ ઝરખે જૈઠકે, સખડા મુઝરા લેત; જૈસી જિનકી આકરી, વૈસા ઉનકું દેત!”—માટે હે વિજય તું એક તેનાજ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને નિશ્ચિતી રહે!

૩.—ઉદય થતા સૂર્યનાં કુમળાં કિરણોએ કરીને આ પ્રભાતના પોહારમાં સૃષ્ટિરૂપી તરુણીએ જે સુંદર સુનેરી શૃંગાર સજ્જેલો છે તે આહા કવો દિવ્ય ભાસે છે!

૪.—સુગંધની લપટમાં મસ્ત-નિમગ્ન બનેલા.

૫.—ઠંકાણે ઠંકાણે—એક જગા ઉપરથી પીછ જગા ઉપર એમ ભમતો ફરતો.

૬.—આધિની—મનના પરિતાપની સઘળી ગુચવાણી બાપતો ભેરવીને અલાપ સાંભળતાં વારનેજ એકદમ ભાગી જાય છે.

૭.—ઉદયે કરીને આજ મનને વિષે ખડુ ઉમંગ અને આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો છે, પ્રાતઃકાળમાં રનાન કર્યાથી શરીર પણ પવિત્ર અને જાણે હલકું તથા વધારે ચપળ થયું લાગે છે; અને આ પ્રભાતના પોહારમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા એ ઉત્તમ વાત છે—એથી કરીને ભાગ્યનો ઉદય આગે એટલે પોતાની પાસે—આગળ જણાય છે!

સફળ દિવસ ધન્ય આજ, અનુભવ અનુરાગે!—રંગિલૂં પ્રભાત આજ—૫.^૧
ત્રિવિધ તાપ ટળે રોગ, નિત્ય નિત્ય નવા જોગ;
વિનય પાકું તેજ જે, પ્રભાતે રંગ રાગે!—રંગિલૂં પ્રભાત આજ—૬.^૨

દુનિયઈ નાટક..

(રાગ—કરખા૦)

પૂહ્યો પડદો,^૩ શો નવો^૪ આ દેખાએ; જૂનો^૫ કેવો સમાએ;
સ્વામી, દરસાવે ખતી સૂત્રધાર^૬—સાને^૭ જોતાં; પૂહ્યો—ટેક.
દુનિયાં નાટક, દરપણમાં દુનિયઈ રંગો; આહા શા હંડા બંગો;
આખેહૂખજ દરસાવે ચીતાર—સાને જોતાં; પૂહ્યો—૧.^૬

જોતાં જોતાં, આ ફાંની—સ્વાંગ ઝાંખો; આ ફાંની—સ્વાંગ ઝાંખો;

૧.—પરંતુ પ્રભાતના પોહોરમાં પરબ્રહ્મના ગુણનું ગાન કરવું એ સર્વોત્તમ વાત છે, અને એના સમાન બીજો કોઈ ઉદ્યમ નથી; અહો ધન્ય આજનો દિવસ સફળ થયો છે કે આવી રીતે આજ મને 'બ્રહ્મગાન' ઉપર અનુરાગ કહેતાં પ્રીતિનો અનુભવ થાય છે !

૨.—એવી રીતે ત્રિવિધાના તાપ અને રોગ સઘળા ટળી જાય છે, અને રોજ રોજ નવા નવા જોગ એટલે જોગવાઈ—અનુકુળતા—અનુભવ મળે છે; વિનય કહે છે કે જે મનુષ્ય હંમેશાં પ્રભાતના પોહોરમાં આનંદ વૃત્તિમાં અને રંગરાગમાં રહે છે તેનેજ હું પાકું—પોહોચેહું—ડાહું—સાની સમગ્રુંહું તથા તેમ માનુંહું (કેમકે જેનું પ્રભાત આનંદમાં તેનો આખો દિવસ આનંદમાં જાય છે એવો એમાં વ્યંગાર્થ તથા બાંધ છે !)

૩.—નાટકની રંગભૂમિનો પડદો પૂહ્યો—હવે નાટકના નવા પ્રકારના ખેલનો આરંભ થાય છે.

૪.—નવો સ્વાંગ—વેશ પડદામાંથી રંગભૂમિ ઉપર આવતાં કેવો તેજસ્વી ભાસે છે !

૫.—જૂનો (હમણાં સુધી જે પ્રકારનો આ દુનિયઈ વેશ આપણા જોવામાં આવ્યો તે) વેશ કેવો સમાય છે એટલે પડદાની પાછળ અલોપ થઈ જાય છે.

૬.—સ્વામિ જે જગતકર્તા પરમેશ્વર તે સૂત્રધાર કહેતાં નાટકકર્તાને રૂપે રહીને એ દુનિયઈ નાટકના ખેલો દરસાવે છે.

૭.—સાનયક્ષુ વડે જોતાં.

૮.—દુનિયાંદારી દર્પણમાં જેવા જેવા રંગો આપણે પૂર્વે આ પુસ્તકમાં જોઈ ગયા છે તેવા તેવા અનેક તરેહના રંગો એ દુનિયઈ નાટકને વિષે જોવામાં આવે છે—અરે આહા એ રંગોમાં કેવા કેવા જાડા જાડા બંગો માલમ પડે છે—એ સૂત્રધાર જે ચિતાર—ચિત્ર—તસવીર દરસાવે છે તે આ-ખેહૂખ-તફૂપ ખતાવે છે.

તે તો, હૂં-ચો અસાને નિરધાર-જ્ઞાને જ્ઞેતાં; ખૂલ્યો-૨.^૧
 વચમાં વચમાં, શો મુકતો રંગ રંગલો; શો મુકતો રંગ રંગલો;
 ડો એ, ન્યારોજ રંગલાનો એક તારા!-સાને જ્ઞેતાં; ખૂલ્યો-૩.^૨
 આહા નવો, શો સ્વાંગ આ સોહાએ; આનંદમાં મળાએ;
 શું થાય વર્ણન તેજ નિરાકાર!-સાને જ્ઞેતાં; ખૂલ્યો-૪.^૩
 છેલ્લું છેલ્લું, એ નાટક જોવાયું; ત્યાં મનકું પ્રોવાયું;
 વિજય, ગુણ શા ગાય નટી નાર!-સાને જ્ઞેતાં; ખૂલ્યો-૫.^૪

૧.-આ જ્ઞેતાં જ્ઞેતાંમાં કાની-નાશવંત દુનિયાનો સ્વાંગ-વેશ ઝાંખો પડી ગયો, અને જે અસાને કરીને તે ભાસમાન થતા હોતા તે અસાન નાશ પામતાની સાથે તે સ્વાંગ-વેશ પણ હૂંચી ગયો એ વાતમાં સંશય રહ્યો નથી.

૨.-અરે પણ આ વચ્ચે વચ્ચે વિદુષક કેવો રંગ-ટોકો મુકતો જાયછે! એની વળી વૃત્તિ અને છટા કંઈ વિચિત્ર અને વિલક્ષણ રીતની જણાયછે કે આવા શાંત રસનો અને જ્ઞાનનો પ્રસંગ ચાલેછે તેમાં પણ વચ્ચે પોતે કંઈ બાલ્યા ચાલ્યા વગર આવીને અમથો ઉભો રહીને માત્ર ચેષ્ટા કરીને પણ ટોકો કરી હસાવ્યા વગર એને ચાલતું નથી !

૩.-આહા ધન્ય ધન્ય, આ નવો જ્ઞાનાનંદનો સ્વાંગ શો વિરાજમાન-શોભાયમાન દેખાયછે-જાણે એ આનંદને વિષે આપણે જ્ઞેનારાં તક્ષીન થઈ જઈને એ સ્વાંગની અને આપણી ઐક્યતા થઈ જઈને આપણે તેમાં મળી જઈએ છઈએ; અરે એ પરબ્રહ્મ નિરાકાર તેજસ્વી સ્વરૂપ પોતેજ છે-એ સ્વાંગનું વર્ણન કોનાથી કેવી રીતે કરી શકાય ? !

૪.-એ છેલ્લું નાટક જોવામાં આવ્યું ત્યારનું એ નાટકનું ચિત્રજ જાણે મનચક્ષુની આગળ રમી રહ્યુંછે-એ નાટક હજી થયાંજ કરેછે-તેમાં જોયલા સ્વાંગોની ઝંખના-છાયા જ્ઞાનચક્ષુની આગળ નિરંતર રમી રહેલીછે-તેમાં યત્રણ કરેલાં ગાયન-પ્રહ્લનાદના સ્વરની છાયા છવાઈ રહેલી-છે, અને તેના ધ્વનિ-ભાણુકારા નિરંતર સંભળાયાંજ કરેછે-એવી રીતે એ નાટકને વિષે મન જાણે પ્રોવાઈ રહેલુંછે-એવું જ એ નાટક તેને વિષે વિજયવાણી રૂપી નટી-સૂત્રધારની પ્રિયા-સ્ત્રી કેવી માર્મિક અને વ્યંગ ભરેલી રીતે ગુણ ગાઈ રહેલીછે !

જ્ઞાન પ્રભાત.

(મૂલણાવૃત્ત.)

જઠવા? માંડિને આજસે સુઈ રહ્યો, જંધ આવી ગઈ પાછી તૂને;
નથિ જઠાન્વાનું જઠવા વિનાં જીવડા, જઠ તૂ ચટપટી થાણ મૂને.—ઉઠવાં—ટેક.

૧.—કેટલીક વંખત પ્રભાતના પોહોરમાં જોહેલાં ઉઠવાનું આપણે મન કરીયે છેયે, પણ પાછું શરીરમાં આજસ ભરાઈને આપણને સુઈ રહેવાનું મન થાયછે, અને આપણે તે વેળા આમ વિચારીયે છેયે કે સુઈ રહોની—જોહેલાં ઉઠીને કરવુંછ શું—થાયછે, ઉઠાયછે—હજી મોડું નથી થઈ ગયું—એવા વિચાર કરતાંમાં પાછી એક મિટ્ટી ગુલાબી જંધ આવી આપણી આંખોનું હળવે રહીને ચુંખત લેતી. કે તેને મીચાવી દેછે. પછી એવી ગુલાબી જંધ પુરી થઈ રહેછે તોપણ ટહાડમાં ઉઠવાનું આપણને ગમતું નથી, ત્યારે પછી તેની વખતે જીવાત્મા પોતાનાજ જીવ સાથે વિચાર કરેછે કે ઉઠ રામ, જઠ જીવ, જઠવા વિનાં જઠાન્વાનું નથી! એક તો એવો એનો સાધારણ શબ્દાર્થ છે. હવે ખીજો વ્યંગાર્થ એવો છે કે—ધ્વજસાન મેળવવાની ઈચ્છા જીવે કાંધી પણ તેને માટે અભ્યાસ કરવામાં જે શ્રમ લેવો પડે તે ન લેતાં આજસુ જીવ જેની તે રિથિતિમાં પડી રહ્યો, એવામાં પાછો તેને અસાન રૂપી જંધે ઘેરયો એટલે પાછો તે જીવ અસાનીનાં જેવાં કર્મો કરવા લાગ્યો, પછી તે કર્મો કરતાં કરતાં આખરે જ્યારે તે તૂટ થઈ ગયો—થાક્યો—કંટાળ્યો ત્યારે તેવે પ્રસંગે તે પોતાના આત્માને વિષે વિચાર કરેછે કે અરેરે પ્રયત્ન અને શ્રમ કર્યા વિનાં કદી પણ 'ધ્વજસાન મેળવાનું નથી મઠે અરે જીવ તે પ્રયત્ન અને શ્રમ હવે તું કરવા માંડ—આમ પડી રહે ત્હારી સિદ્ધિ નથી. વળી એમાં ત્રીજો ભાવાર્થ એવો છે કે—આ દુનિયામાં આપણે જે જે કૃત્ય કરવાની ઈચ્છા હૃદયેન થાયછે તે તે કૃત્યો ઈચ્છા થતાં વારને તરતજ આપણાથી કરી શકાતાં નથી, કારણ કે સંકલ્પ વિકલ્પ અને આજસ એ ત્રણ આવીને વચમાં વિલંબને ઉભો કરેછે, અને આપણને તે કૃત્યો કરતાં એવી રીતે અટકાવ કરેછે—પછી એવે પ્રસંગે એ સંકલ્પ, વિકલ્પ, આજસ, અને વિલંબ એ ચારે જાણને પૂરો પડે તેટલો અને તેવો જો આગ્રહ આપણી મદદે આવેછે તોજ આપણાથી તે કૃત્યો કરી શકાયછે, નહિતો તે કદી કરી શકાતાં નથી—માટે સુવર્ણ કરતાં મોઘો એવો જે કાળ તેનો ઉપયોગ કેમ કરવો એ વાત જે હાલમાં આપણી આર્થ પ્રજ્ઞ વિસરી ગયલીછે તે આપણે હજી યુરોપિયન પ્રજાનો દાખલો જોઈ પાછી કરીથી શિખવાની છે તે શીખી લઈને આગ્રહ રાખી આપણે આપણો અમુલ્ય કાળ મિથ્યા ગમાવવો નહીં—

કાન દે જો અહ્યા કૂકડો^૧ ચેતવે, કેમ તૂં સુધ રહ્યો મંદ^૨ આંખે;
 નિર્મજો જોનિ પરકારા આકાશમાં, જીડ તું વાયુની પ્રૌઢ પાંખે^૩.—ઉઠવાં ૧.
 ઉઘમે જીડ તૂં શૂં સુતો મૂઢ તૂં, સમજિ ગુઢ મૂકં અંધારિ જંધ;
 રાતની જોઈ ભવે^૪ રાતમાં જંધિગયો, ચમકિ આ વાટિકા પૂલ સૂધ.
 —ઉઠવાં ૨.

નિદ્રાજ્ઞ વિષે જોટલો કાળ ઓછો જાયછે તેટલો આપણું આવરદામાં વ-
 ધારો થવા ખરોખર છે; અને પ્રભાતમાં જોહલાં ઉઠવાથી અનેક લાભ છે
 એ વાતમાં સંશય નથી માટે એ પ્રમાણે નિદ્રામાં મિથ્યા કાળ ગુમા-
 વવો નહીં. વળી એક ચોથો વિશેષાર્થ એવો છે કે—સુધારાએ થોડા વ-
 ખત ઉપર ઉઠવા માડયું હતું પણ તે પાછો આજસ કરીને લાંબી રહોડ
 તાણી સુધ ગયલોછે ને હાલમાં ગાઢ નિદ્રામાં ઘોરતો હોય એમ જ-
 ણાયછે; માટે તે પોતાની મેળે કદી ઉઠનાર નથી તેને આપણે આગ્રહ
 ધરીને પાછો ઉઠાડવો જોઈયે.—હવે એ પ્રમાણે આ પુસ્તકમાં સઘળી
 કવિતાના વિસ્તારથી અર્થ કરી ખતાવતાં પુસ્તક આપું ટીકાથી ભરાઈ
 જઈ ધણું વધી પડે અને તે છપાવતાં ખર્ચ પણ તે પ્રમાણે વધી પડે
 એટલા માટે સઘળે ઠેકાણે તેમ ન કરતાં માત્ર આ ઠેકાણે એક દાખલા
 સારૂ આ ખુલાસા કરી ખતાવ્યા છે.

૧.—આ ઠેકાણે કુકડો કાણ? વિજયવાણી નિરભિમાની છે તે પ્રભાતના
 સુરનું ગાયન ગાઈ સહુને ચેતાવેછે—અરે જોહલાં ઉઠવાની ટેવ પડશે તો
 અનેક લાભ થઈ આખી જીંદગી સુખી થશે—માટે વિજયવાણીનું પુસ્તક
 પ્રભાતમાં જોહલાં ઉઠવાની ટેવ સર્વ આર્યજનોને પાડે—અસ્તુ !

૨.—અસાનની જંધથી હજી જે જંધટી છે અને સાનપ્રભાતનું તેજ
 જોતાથી એકદમ જોઈ શકાયું નથી અને એ તેજથી જે આંખ અંધ-
 વાઈને મિચાઈ જાયછે તેવી મંદ આંખે.

૩.—પ્રૌઢ—ગંભીર જ્ઞાનના વિષયો સંબંધી ના વિચારો કરતાં કરતાં પ-
 રિણામે જે નિશ્ચય અને અનુભવ મળી આવેછે તે નિશ્ચય અને અ-
 નુભવ રૂપી ખે પાંખે કરીને તું જીડ—એટલે આ સંસારની મોહમાયામાં
 ત્હાડું મન જે આપું આસક્ત અને નિમજ થઈ ગયલુંછે તેમનું તેમ તેવી
 સ્થિતિમાં તેને તું રહેવા ન દે.

૪.—અસાન રૂપી રાત્રિયે કંચન અને કામિની કહેતાં પૈસો અને સ્ત્રી
 એ બેને માટે અનેક તરેહના ભવેડાના વેશો ભજવવાના ખેલની જે
 ભવાઈ થઈ હતી તે ભવાઈ જોતાં જોતાં તું વગડામાં—જંગલમાં ગમે
 ત્યાં જંધથી ઘેરાઈ ગયલો (જેમ કાઈ મદ્યપાન કરીને ખેલાનમાં ગમે ત્યાં
 ગમે તેવી સ્થિતિમાં પડી રહેછે તેમ) પડી રહ્યો હતો, પરંતુ હવે તો આ
 સાનપ્રભાત થયુંછે અને એ ખાગમાંનાં ફળો અમૃત રસથી ભરેલાંછે

કરી સ્થવારની સધુણિ આ લેહકિ તે, ગેલ^૧ કરિને સુખ દુઃખ હરતી;
સત્વ^૨ શો પહોર છે જ્યાં ન ઉપાધિ કંઈ, ઘોર સુણિ સૂર સહુ ઇંદ્રિ હરતી.

—ઉઠવા ૩.

મન કિરિતારમાં તાર^૩ પ્રાવે રહે, મોહમાયા હંધે કાંઈ ન સૂઝે;
સૂક્ષ્મ જોવાય અસાન હંધ જાય, પછિ શાંત ચિત્ત થાય સહુ મર્મ ખૂઝે.

—ઉઠવા ૪.

અનુભવાનંદમાં સહજથી સહુ સુખદ, વાય શી વાયુની આજ લેહકી;
વિજય સહુ ઇંદ્રિ કરિ ગેલ રમતી ખહૂ, તોય હરતી ન જે જાય બેહકી !

—ઉઠવા ૫.

અને સુવાસિત પુષ્પો અહિયાં ઠામ ઠામ ખિલી રહ્યાં છે તેની સુગંધી લી-
ધાથી ત્યાં મગજ જે રાતની ભયંત્રી ઝંખનામાંથી હજી ખરોખર ડોકાણે
આવું નથી તે ડોકાણે આવી લેને શાંતિ સુખનું અમૃતકળ મળશે.

૧.—પવનની લેહર આવે છે તે જાણે શરીર ઉપરની રૂઆંટીઓ—કુમળા
પાલો સાથે લાડ કરે છે—ખેલે છે અને તેથી કરીને સઘળું દુઃખ જતું
રહે છે. ૨.—સત્વગુણ ભર્યો—શાંતિ ભર્યો. ૩.—એક

તાં ધઈ રહે—લય પામીને તલ્લીન બની જાય.

૪.—અનુભવાનંદને વિષે સહજથી, એટલે સહજાનંદ કહેતાં સ્વાભાવિક
રીતે પ્રકૃતિથીજ મળતા આનંદ કરીને સર્વ કંઈ વાત સુખદ કહેતાં સુખ
દેનારી અનુભવાય છે—એજ વાત રૂપી જે વાયુની લેહકી—લેહર તે કેવી વાય છે;
અથવા એનો ખીજો અર્થ એવો કે પ્રભાતના પોહોરમાં આજ વાયુની
લેહકી—લેહર કેવી વાય છે—એ પણ સુખ દેનારી છે—અરે અનુભવાનંદને
વિષે સહજ સ્વભાવે રહેવાથી સર્વ કંઈ સુખ દેનારું અનુભવાય છે; એ
વાયુની લેહકીના યોગે કરીને વિજયની સર્વ સાનેન્દ્રિયો તથા કર્મેન્દ્રિયો
મસ્ત બની જઈને ગેલ કરે છે અને રમે છે, તોપણ તેમ છતાં તે સઘળી
હરેલ છે—બેહકી ગયલી નથી ! એ પ્રમાણે તે સઘળી મસ્ત બની જઈને
જે ગેલ કરતી રમે છે તે આ સાનપ્રભાતના પોહોરની લેહરની ધુનમાં—
નિર્મળાનંદના અનુભવે કરીને શાંતિમાં મસ્ત બનીને બ્રહ્માનંદનું જે
સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ તે તે લે છે !

જ્ઞાન-જ્યોતિ.

(મૂલણા વૃત્ત.)

આજ આ નીચું તે ઊંચું જોવાયછે, ગગન દેખાયછે જ્ઞાન-જ્યોતી;
અસિ અવિદ્યાપડળ જ્ઞાનચપ્પ સહાય છે, આજ પ્રોવાયછે હીર મોતી.

. આજ૦-૨૬.

જગત મોહજળ આ નિચે દેખાયછે, જેમ આ આંખની હોય હેઠે;
જેથિ હું અંધ જેને ન દેખું વળી, તેરું આ આજ દેખુંછે છેટે.—આજ૦૧.

શી તૂજ અટપટી ગાંઠની પાંધણી, કરિ લપટલકું દેતી ફસાવી;
અદ્ય અજ્ઞાન જિવ પક્ષિ ત્યાં ફૂસિ પડે, કયમ શકે નીકળી કેમ ફાવી ?

. આજ૦-૨.

ધણિ ધણી વાર હું ઊડવા માંડુ ને, પગ મુજે બંધને નાજ ફાંડું;
આજ નિશ્ચય બિજો અનુભવ પાપ્ય મે, પાંખ સદ્જ્ઞાન બન્ધે સહજ સહાયું.

આજ૦-૩.

. પાય જૂના ગયા ગાંઠ પછિ શાનિ રહિ, છટકિ ઊડ્યો ગગન રંગ જોઈ;

૧.—આજ સુધી આ પૃથિવ તરફ—નીચે જગત ભણી જે જોઈ રહી
હતી તેવી અવિદ્યાનાં પડળ એટલે અજ્ઞાન—માયાનાં પડળવાળી આં-
ખોનાં આજે પડળ જતાં રહીને જ્ઞાનચક્તી સાહ્યતા વડે ઊંચે આકાશ
ભણી જ્ઞાનનો પ્રકાશ જોવામાં આવેછે. હવે એ પ્રકાશ કરીને મોતીમાં
હીર પ્રોવાયછે, એટલે પરબ્રહ્મને વિષે મન એકતાઈ થઈ જઈને તેમાં
લય પામીને તે તક્લીન બની જાયછે.

૨.—જે મોહજળ પોતેજ પડળ રૂપ હતી, અને જેથી કરીને હું અંધ
બનીને જેને જોઈ શકતો નોહોતો તે જગતની મોહજળને આજે હું આ
આંખથી નીચે દુર પડેલી દેખુંછું.

૩.—એ જગતની મોહજળમાં ફસાઈ પડેલો જીવ રૂપી પક્ષી તેમાંથી
છુટવાનું પ્રયત્ન કરવામાં કેમ ફાવી શકે ? તેને તે બંધનમાં પડી રહેવાના
ખીજા જીવ રૂપી પક્ષીઓના બહુ દાખલા હોયછે, અને તે જો કદાચ પોતે
એકલો હિંમત ધરીને તેમાંથી છુટવાનું પ્રયત્ન કરેછે તો તેને તેના ખીજા
સાથીઓ તે વેળા તેના હિતશત્રુ જેવા થઈને અટકાવેછે.

૪.—આજ સુધી જે અજ્ઞાનને લીધે સંદેહ—બ્હેમ—સંશય રહેતો હતો
એક તો તે સંદેહ, તથા ખીજો ગાડરિયા પ્રવાહનો વહિવટ,—એ જે જુના
પગ મહારે પેહેલાં હતા તે હવે જતા રહ્યાછે.

નિચે આ જોઈછું છ છુપા પારથી, ઝોળખ્યા ચોર પછિ શાનું ખોલું ?

આજ૦-૪.

રોવું હસવું ગયું ખોલું લેવું ગયું, સહજ આનંદ સુખકંદ પેખું;
ગગનમાં જ્ઞાનનો અર્ક ઊદે હવો, નહિં નિશા ચોર જ્યાં નાજ દેખું.

આજ૦-૫.

નિર્મળાકાશમાં જ્ઞાનપ્રકાશથી, તેન આભાસ ત્યમ જગત ભાસ્યું;

તિમિર અસાન ગયું કલ્પના^૩-ભય ગયાં, આપ આપે^૪ ડગઈ મન હાર્યું.

આજ૦-૬.

પછિ રહ્યું મૂળું ને મોજ ધુંટડે પિયે, ખોજ^૫ ને ખીજવું આધું નહાર્યું;

વિજય પરભાતમાં ગાય પરભાતિસુર, પ્રકલિત આજ અર્વિંદ^૬ પ્રકાશ્યું !

આજ૦-૭.

અજ્ઞાનનું તિમિર અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ.

(ગરબી.)

ધન ધન દરસાવે ઝોચિંતો, પ્રભુ મુજને જ્ઞાન-પ્રકાશ ;

અનુભવ નાજ ભુલું હું હવે, એ પ્રકાશ જ્યાંલગિ આસ^૭.—ધન ધન૦-ટોક.

૧.—શોક, હર્ષ, ભય, લોભ, એ તમામ જતા રહ્યા—હવે સહજ આનંદ
એટલે સ્વાભાવિક રીતે પ્રકૃતિથીજ મળતા આનંદ રૂપી સુખકંદ એટલે
સુખનું મૂળ પેખું કહેતાં દેખું છું; અને મનરૂપી આકાશને વિષે જ્ઞાનરૂપી
સૂર્યનો ઉદય થયોછે તેથી કરીને અસાનરૂપી ગતિ મરી ગઈછે અને કા-
મક્રોધાદિ છ ચોર હવે જાણાતી નથી.

૨.—આ શરીર મિથ્યા નારાયણ-માત્ર આભાસ છે, તેમજ જગત પણ
મિથ્યા આભાસ છે એવો નિશ્ચયાનુભવ થયો.

૩.—કલ્પનાનાં ભય—કલ્પિત ભયો.

૪.—અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ કરી કરીને પોતે પોતાની મેળેજ
મિથ્યા ઠગાયું હતું એમ જોઈને હવે મનને પોતાની આગલી મૂર્ખાઈ
વિષે વિચાર કરતાં હાર્ય ઉપજ્યું.

૫.—શોધ-તપાસ-પુછપાછ.

૬.—મન રૂપી અર્વિંદ એટલે કમળકૂલ તે જ્ઞાનનો સૂર્ય ઉગ્યો જોઈને
પ્રકલિત બની તે સૂર્યના સનમુખ ઉભું રહીને ખિલતું વિકાર્યું !

૭.—જીવતાં સુધી.

વાટે અંધારી હીંડતાં, મળિયા મુજને છ ચોર ;
 પગલાં મુકે તે બહો ધિમાં, પહેલેં ન સુણાયો શોહોર.—ધન ધન૦-૧
 જોઈ શકું નહિં હું તેમને, અંધારે પંથિ અળાણ ;
 ચાલ્યો જાતાં રે સૂમમાં, હોંસે^૧ રહે નહિં ભય ભાન.—ધન ધન૦-૨
 પાસેં આબ્યા રે હળૂ હળૂ, કરવા માંડી કંઈ વાત ;
 બોલે હિતકારી મીઠૂં, ક્યમકે કરવીછે ધાત !—ધન ધન૦-૩
 “ભાઈ કા છે આ પાપડો, કા છે આ પંથિ અળાણ ;
 આગ્યો હામ ભિડી આ મારગે, નથિ હોતો જશે પ્રાણ !”

—બાલ્યા ધીમે રહિ ચોર તે.—૪

તવ હૈયાકૂટો હું વઘો, મદ તરુણપણાંનો જેમ ;
 “ભય શો આપણને રે હવે, છો સાથિ મરદ બિહક કુમ ?”
 —હૈયાકૂટો હું બોલિયો !—૫

પરિપુ કરા રે સાથમાં, હું મઝાથિ ચાલ્યો જાઉં ;
 ભાડ લડાવે બહો મુજને, પણ છુપિ મસલત ન હું પાઉં.
 —ચાલ્યો જાતાં રે વાટમાં.—૬

કિલ અંધારી છે રાતડી, અસાનનિ ભવરણ માંહ ;
 ચોર ન ઓળખું શબ્દ સુણું ખરો, મદમાં હુંથિ શું સમજાય ?
 —ચાલ્યો જાતાં રે૦—૭

જોસાવાળો જાણુ જીવાનિયો, તક લહિ ચાલ્યા લઈ સાથ ;
 હંદ્રજનની^૩ રે વિદ્યા કરી, અવિદ્યાનો^૪ ઝલાવ્યો હાથ !—ચાલ્યો જાતાં૦—૮
 ભાન નહીં હું ક્યાં છઉં કા કને, ઉધમાં લેલિન ચકચૂર ;
 ધારણુ મૂક્યું બોલે ઘોર રે, ખહુ રુધિર ચુસે ત્યાં ફૂર—
 સાતે મળિ તેઓ એકઠાં !—૯

૧.—જીવાનીની હોંસ ભરી મુસાફરીમાં જિંદગાનીને રસ્તે આગળ શાં
 શાં ભય નડશે તેનું ભાન રહેવું નથી.

૨.—રસ્તે હુટારાનો—ચોરનો ભય છે અને તે લોકોને હુટેછે એવી વાત
 મેં સાંભળેલી ખરી, પરંતુ મહેને મળ્યા તેજ ચોર છે એમ સમજીને મેં
 તેને ઓળખ્યા નહીં.

૩.—વાદીગરની.

૪.—અસાનનો—માથાનો.

તેની અસર^૧ થઈ સ્વપ્નમાં, ભય જોઈ બન્યો હું સૂમ ;
ધડકે ઉર મ્હાં દહેશતે, પડિ ધિરે પાડિ નહિ બૂમ.—ઉડવા માંડી ઉંધ
અજ્ઞાનની.—૧૦.

જાગિ ઉઠું છ તો નહિ કે સહોડમાં, છૂં એકલ અરણ્ય માંહ ;
તન મન ધન બળ સહુ ગૂમાવિયું, નહિ લંગોટી પણ ત્યાંય.—ઉડવા—૧૧.
વિચાર કરતાં મર્મ હું પામિયો, સમજ્યો સહુ માયા—ઠાઠ ;
મદાદિ અરિયોએ છળ્યો મુને, અધવચ રઝળાવ્યો વાટ.—ઉડવા—૧૨.
હાય હું નહોતો રે માનતો, વડિલો દેતાં શિક્ષાય ;
ઠાકર વાગી કળ ચહડિ કેવિ આ, અનુભવે પાકું શીખાય !—ઉડવા—૧૩.^૨
ધુમતાં કરતાં રે સાતું^૩ એ, આ ભવ અરણ્ય મોઝાર ;
બાજિ રમાડે રે પ્રપંચની, દઈ જિત પછિ મારે ઠાર.^૪—ઉડવા માંડી—૧૪.
કરિયિ હવાં હું જાજ ઠગાંઉ રે, દિઠિ માયા—સુખમાં લાલ ;
યુક્તિ પ્રપંચ હું બહુ સમજૂં પણ, મુજથી નજ ત્યમ વર્તાય.^૫—ઉડવા—૧૫.
થોડામાં લિધું મેં જોઈ બહો, નવ થાઉં હવે લોટપોટ ;
કંચન કામિનિ રે ત્યાગવાં, લહું કસતાં દીઠી ખોટ.^૬—ઉડવા માંડી—૧૬.
સાચું સુખ છે રે સદ્જ્ઞાનનું, ઉજવળ જિયો સંતોષ ;
દોષ^૭ ન દેખે ને કોઈમાં, સદ્ગુણી રહિત વળિ રોષ.—ઉડવા માંડી—૧૭.

૧.—લોહીનાં કરવાંને અને સ્વપ્નને સંબંધ હોવાથી.

૨.—જ્યારે વડિલો શિખામણ દેતાં કે ભાઈ જીવાનીનો મદ ન રાખિયે ત્યારે હું તેઓનું કહેવું માનતો નોહોતો, પણ હવે આ ઠાકર એવી વાગી કે તેથી ને મ્હને કળ ચહડી તે એક મ્હાં મનજ સમજે; પણ હોય, એ તો જાતના અનુભવ વગર પાંકી સમજ કદી આવતીજ નથી !

૩.—પરિપુ અને સાતમી અવિદ્યા. ૪.—પ્રથમ લલચાવવાને સાર તથા રમવાની ટેવ પાડવાને સાર તેઓ એ બાજીમાં થોડી વાર આપણને જાણી જોઈને જતાડેછે, પણ પછી પાછળથી આપણને ઠાર મારેછે—આપણું સર્વ વિત્ત ચુસી લેછે.

૫.—હું ખીજાંના કરેલા સઘળા છળપ્રપંચને સમજું છું ખરે પણ મ્હારાથી તેઓની સાથે સામું તેમ ચલાવું નથી.

૬.—કસોટી ઉપર કસ કહાડી જોતાં એ બંને સાથે વ્યવહાર ચલાવતાં પરિણામે ખોટજ—આત્માનું અકલ્યાણજ છે એમ જણાયું.

૭.—ને ખરું જ્ઞાન છે તે કશામાં દોષ છે એમ જોતુંજ નથી—તેને સંધું સમાન—અલ્પમય ભાસેછે.

પશ્ચાત્તાપ રૂપી પ્રાયશ્ચિત્તે,^૧ પ્રભુ મુજને થયો પ્રસન્ન ;
 જ્ઞાનપ્રકાશ હવે અંતરે, તવ ભાર્યી સાતે જન-મુજથી નહા સંતાં બહીકમાં.-૧૮
 મટિ ગણું તિમિર રજની અજ્ઞાનનું, ઘુડ ચોર ગયાં સંતાઈ;
 ઇદ્રિયછિત જિવન મુક્ત તે ખરે, જે રહે સાચવટ સ્હાઈ.-ધન ધન-૧૯.
 વિજય હું દૃઢ સાચો ટેકિલો; પ્રકાશથી ટળિયો ઘસ ;
 માયાપાશ હવે ન પિડે મુને, થયો સહજે^૨ દૃઢ વિશ્વાસ.-ધન ધન-૨૦.

સદ્ગુણની સમાજ.*

(પદ-રાંગ પરજ.)

(“ તારે જોકણ જોવાને આવરે, મધુરાંતા વાસી. ”—એ દાળ.)

શી આ સદ્ગુણ કરિ સમાજ રે; સહુણું સુખ દેવી;
 મન સિંહાસને મહારાજ^૩ રે, શાંતી ઠરિ રહેલી-શી આ-ટેક.
 શાંત સહુણું આ ધામ શું રે, ઊરે જોતાંમાં ઠરાય;

૧.-પૂર્વે જે હું જીવાનીના મદમાં રસતે પરિપુ તથા અવિદ્યાના સા-
 થમાં થોડી વાર ભમાયો હતો તેને માટે પશ્ચાત્તાપ રૂપી પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને
 મેં મહારાં મનની શુદ્ધિ કાઢી તેથી કરીને.

૨.-સહજનંદે-
 સહજ સ્વભાવે રહેવાથીજ મોક્ષ છે એવો નિશ્ચયાનુભવ થયો.

* એ પદના વિષયમાં એવું છે કે સદ્ગુણની એક સભા મળેલી છે, તે
 સભામાં તેઓના રાજા જે સત્વગુણ તે સિંહાસન ઉપર વિરાજેલો છે, તે
 સ્થાનકથી તેને પદભ્રષ્ટ કરીને તેની મન રૂપી રાજગાદી તેની પાસેથી
 છીનવી લેવા માટે, અજ્ઞાન રૂપી રાત્રિએ દુર્ગુણોના રાજા જે મહામોહ
 તેણે પોતાનું સૈન્ય બોલાવીને પોતાના કામ, ક્રોધાદિ છ પ્રધાનોને આજ્ઞા
 આપી કે “ જાઓ એ સત્વગુણને ચલિત કરીને તેની રાજગાદી આપણે
 સ્વાધીન કરો; ” અને તે ઉપરથી તે દુર્ગુણોનું સૈન્ય સત્વગુણનું રાજ્ય છી-
 નવી લેવા સાફ આવે છે, પરંતુ સત્વગુણનો ભવ્ય પ્રતાપજ એવો છે કે તે
 જોતાંજ વારને તત્કાળ વગર લડાઈએ તે સામાં સૈન્યનો પરાજય થઈ જા-
 ય છે, અને પછી તે સૈન્ય પોતે નહાસે છે એટલુંજ નહીં પણ પોતાના રાજા
 મહામોહની પાસે જઈને સત્વગુણના પ્રતાપનું તેની આગળ જે બ્યાન
 કરે છે તે ઉપરથી તે મહામોહ એવો તો ભયભિત થાય છે કે તે ક્ષણવાર
 પણ તે ઠકાણે ઉભો રહેતો નથી, અને પોતાના તંત્ર ઉપાડી એકદમ
 પાછી ફર્ય કરે છે.

૩.-સત્વગુણ.

આધિ ઉપાધિ ત્રિવિધ ભવ-તાપો, સંધા સદ્ય સહજમાં સમાય^૧ રે.

સહુણું-શી આ-૧.

દેખિતું કૃળ નથી ભક્તજનોને, જે છે કળે કાણુ યાર?

આહા મટી ભવ, ભાવ જોવાએ, મટે શંકા દેખી છૂપો તાર રે!

સહુણું-શી આ-૨.

જ્ઞાન પ્રકાશે શું ગગન જોવાએ, એકે^૩ અનેક જ્યાં રંગ;

પ્રૌઢ ગંભીર ઘટા આહા કેવી, તર્ક-સિંધુએ સુખના તરંગ રે!

સહુણું-શી આ-૩.

રાત્રે^૪ માયાપૂરે^૫ મંડળી મળી^૬તી, છ પ્રધાન દૈત્યનો રાય;

આજ્ઞા કીધી છ પ્રધાનને એવી, “જન્યો પાડો તખ્તથી સત્વ” બાંધ રે.”

સહુણું-શી આ-૪.

૧.-આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ, એ જે ત્રણ તાપ તે સદ્ય એટલે તુર્તજ સહજમાં એટલે સહજનંદને વિષે સમાઈ જાયછે.

૨.-એ સદ્ગુણોના જે ભક્ત છે એટલે જે સદ્ગુણી જનો છે તેઓને દેખીતું-સ્પષ્ટ-ઉઘાડું કૃળ મળતું ધણીવાર જણાતું નથી, પરંતુ તેઓને જે હંમેશાં નિઃસંશયરીતે પોતાનાં અંતઃકરણના સંતોષ-શાંતિ રૂપી કૃળ પ્રાપ્ત થાયછે તે આહા કોનાથી કળી શકાય-સમજ શકાય? કેમકે તે કૃળ અલૌકિક અને એવી રીતનું છે, કે ભવ કહેતાં જે આ જગત તે મટી જઈને એટલે મિથ્યાભાસીને પછી ભાવ એટલે તેનો છુપો ભેદ, અથવા તો માયાનો જે હાવભાવ-હાવ અને ભાવ કહેતાં તેની એટા અને ચાજો તે જણાયછે; અને પછી આ મનની તમામ કલ્પના-સૃષ્ટિ મિથ્યા ભાસીને, તે સર્વ મટી જઈને, સત્ય વસ્તુ જે એક પરબ્રહ્મ તેને વિષે એ મન લય પામીને, એકતાઈ ખની જાયછે, અને પછી એવી પરબ્રહ્મ સાથે મનને જે લેહ-લગન લાગી રહેછે તે લેહ રૂપી છુપો તાર જોઈને મનની તમામ શંકા-ઓ મટી જાયછે.

૩.-એક પરબ્રહ્મ વસ્તુજ માત્ર સત્ય છે, બાકી તમામ આ જગતનો આભાસ કેવળ મૃગજલ સરખો મિથ્યાભાસ છે; અને જેમ સૂર્યના એક પ્રકાશમાંથી નિકળતાં કિરણોમાં અનેક રંગો જોવામાં આવેછે તેમ મૂળ એક પરબ્રહ્મ વસ્તુ તેનું પ્રતિબિંબ જે માયા ને તેથી ઉત્પન્ન થયેલું જે આ જગત તેને વિષે અનેક રંગો ભાસેછે.

૪.-અજ્ઞાન રૂપી રાત્રિએ.

૫.-માયા રૂપી પુરી-નગરીને વિષે.

૬.-કામ ક્રોધાદિ પદ્ધિરિપુ તથા દુર્ગુણોના રાજ મહામોહ.

૭.-સદ્ગુણોના રાજ સત્વગુણને.

નહાનાં લેતાં રાજ્યો કાવ્યા તેથી મદે, આવ્યા અન્નણ્યા અહાય;
પ્રખળ રાજ્ય સત્વશુરનું ન જાણે, જેનો દૃઢ તખ્ત પાયો છે ભાય રે.

સહુણું-શી આ૦-૫.^૧

એમ અસાન તિમિરમાં પડેલું, સૈન્ય આવ્યું ભયું આશ;^૨
ચક્ષુ મિત્રાયાં^૩ ગયાં અંખવાઈ, દેખી ધામમાં સાન પ્રકાશ રે!

સહુણું-શી આ૦-૬.

ઢાલ-ક્ષમા રાજ્ય ભવ્ય પ્રતાપનું, વણુ લડે રિપૂ સહુ હણાય;
દેખી એવો સત્વ અરિ-સૈન્ય નહાઈ, જઈ નહસાડ્યો ભડકાવિ નિજ રાય રે!

સહુણું-શી આ૦-૭.^૪

૧.-તેવા પિળ અધુરા-કાચાપોચા સદ્ગુણને ભ્રામીને તેઓનાં નહાનાં અને હલકાં રાજ ખુચાવી લેવામાં કોઈ કોઈ વખતે કાવેલા તે ઉપરથી તે વાતનું અભિમાન રાખીને આ વખતે સત્વગુણને પણ હરાવીશે એમ ધારી સત્વગુણના સામર્થ્યથી અન્નણ્યા એવા જે દુર્ગુણો તે સદ્ગુણની સમાજ જે ઠકાણે હતી તે ઠકાણે આવ્યા; પરંતુ શૂરવીર સત્વગુણનું રાજ્ય ધણું પ્રખળ છે, અને ગમે તે થાય તોપણ કોઈ દિવસે ચલિત ન થાય એવો દૃઢ તેનાં મન રૂપી તખ્તનો પાયો છે, એ વાતની તે દુર્ગુણોને કશી ખબર નથી.

૨.-જીતવાની આશા રાખીને.

૩.-અસાનના અંધકારમાંજ હંમેશાં પડી રહેલા અને પ્રકાશ વસ્તુજ શી છે તેનું જેને સાન નથી એવા જે દુર્ગુણો તે જ્યારે સદ્ગુણની સમાજ આગળ આવ્યા ત્યારે તે સ્થળે કાઠી સૂર્યનાં તેજ સરખો જે ઝળઝળાટ સાનનો પ્રકાશ થઈ રહેલો હતો તે એકદમ અચિંતો તેઓની નજરે પડતાં વારને તરતજ તેઓની આંખો (જેમ કોઈ નિદ્રામાંથી અપખીને જાગી ઉઠનારાં મનુષ્યની આંખો એકદમ અચિંતાં સૂર્યનાં તેજથી અંખવાઈને મિચાઈ જાયછે તેમ) અંખવાઈને મિચાઈ ગઈ: વ્યંગાર્થ:-તેઓ અંધ પતી ગયા. ભાવાર્થ:-એ સત્વગુણની સામાં કયે પ્રકારે લડવું તે તેઓને સુઝવું નહીં !

૪.-ક્ષમા રૂપી જેની ઢાલ છે અને ભવ્ય પ્રતાપ રૂપી જેનું રાજ્ય છે જેણે કરીને વગર લડાઈ ક્રીધે તમામ શત્રુઓનો પરાજય થઈ જાયછે એવો જે સત્વગુણ તેનાથી તેઓ ક્ષોભ પામીને તથા તેનું તેજ સહન ન કરી શકીને સધળા દુર્ગુણો ત્યાંથી એકદમ નહાઠા, અને પોતાના રાજને તે સત્વગુણના પ્રતાપનાં ખ્યાનથી એવો ભડકાવ્યો કે તે પણ તે ઠકાણે એક ક્ષણ વાર ઉભો રહેવાની હિંમત ચલાવી શક્યો નહીં; અને પછી તેણે

એવાં અચળ ધામે જાંચું સુખ લે રે, અનુભવિ અંશી ને હોય;
શાંતિ સહજ ધર? વિજય તો મહાલે, કાક વિરલું એ જોવામાં જોય? રે !

સલુજૂં-શી આ૦-૮.

પ્રહ્લધામ વર્ણન.

(૫૬-રાગ પરજ૦)

(“તારૂં ગોડુળ જોવાને આવરે, મથુરાના વાસી.”—એ ઢાળ.)

નિરખૂં પ્રહ્લધામે આ શી શોભા રે; નિરમળ આનંદ;
જોતાં ટળતી ત્રિવિધ ભવ તોખા^૩ રે; નિરમળ આનંદ.—નિરખૂં-ટૅક.
આનંદ-મેહુલો ઝરમર વરસે, જાણે મોતીઓની હાર;^૪
શીતળ વાયૂ શો લાગે મનોહર, કરતો રૂઆંટીસું લાડ^૫ રે !

નિરમળ૦-નિરખૂં-૧.

કાચલડી ટોકા કરે રે, જાણે અનહદનાદ;

સર્વ ઇંદ્રિ ઠરી રથીર રહી, એક શ્રવણેંદ્રિયે લજ સ્વાદ રે.

નિરમળ૦-નિરખૂં-૨.^૬

એકદમ પોતાના તખ્તુઓ ઉપડાવ્યા, ને પછી તે સઘળાઓએ એ પ્રમાણે પાછી દોડતી કૂચ કીધી.

૧.-શાંતિના તથા સહજનંદના ધરમાં.

૨.-એ પ્રમાણે એ વિષયનો ઉપલો દેખાવ જોવામાં આવ્યો તેટલા ઉપરથી એમાં એટલોજ સારાંશ રહ્યોછે એમ ન જાણતાં, એ વિષયમાં વધારે જાડાં પેસીને ભિતરનો દેખાવ જોય એવા પુરૂષ તો વિરલાજ હોય.

૩.-આ સંસારને વિષે જે ત્રિવિધના તાપ-આધિ, વ્યાધિ, અને ઉ-પાધિ છે તે વિષેની સઘળી તોખા-ત્રાહિ-ત્રાસ ટળી જાયછે, અને મનને વિષે નિર્મળ આનંદ વ્યાપી રહેછે, એવી એ પ્રહ્લધામની શોભા છે, અને એ શોભા જોયાનો મહિમા એવો છે.

૪.-એ આનંદ વૃદ્ધિનાં બિંદુઓની જે ધારા પડેછે તે જાણે મોતીની હાર-સેર જેવી માલમ પડેછે.

૫.-મંદ મંદ વાયુ આવીને શરીર ઉપરના કુમળા ખાલની સાથે જાણે રમેછે-ખેલેછે-ગેલ કરેછે-તે ખાલનું તે વાયુ જાણે ચુંપન લેછે.

૬.-સોહં સોહં એવા ધ્વનિ થઈ રહ્યોછે એ જે અનહદનાદ તે જાણે કાચલના ટોકા હોયતી તેમ સંભળાયછે-મહારી સર્વ બીજાં ઇંદ્રિયો ઠરીને

આહા ગંભિર નભ? કેવું શોભે, આનંદ ધનની? શી રેલ;
વમળ^૩ તાણુ એ ધામે ન કાંઈ, મીચી આંખ કંઈ જાયા ગેલ રે!

નિરમળ૦-નિરખું૦-૩.

ભાંતિ ઉપાધિ. સહુ ધોવાઈ ગયાં રે, સાને અવિદ્યા લોપાઈ; • •
મુક્ત થાઈ પીતાં તલ્લિન સુખ-રસ, લીલા કેમ શકે. વરણાઈ રે ?!

નિરમળ૦-નિરખું૦-૪.

સંધું પવિત્ર સોહામણું રે, સાનચક્ષુએ દેખાય;
અવિદ્યા પડળ ખસી આંખેહૂળજ, સત્ય વસ્તુનું^૪ ચિત્ર જોવાય રે.

નિરમળ૦-નિરખું૦-૫.

ચંદ્રિકા^૫ ખિલે સદ્માનની રે, થયો તિમિર સંહાર;

રિથર થઈ રહેલીછે-એક માત્ર ધ્રુવોદ્રિયે એટલે કાને કરીનેજ એ ટો-
કાનો સ્વાદ-આનંદ લહેછું-થવણ કહેછું. ૧.-આકાશ (સાન રૂપી.)

૨.-વરસાદની (આનંદના વરસાદે કરીને આવેલું પૂર) રેલ.

૩.-એ રેલને વિષે વમળ-તાણુ એમાંનું કશું નથી-આંખ મીચીને-
નિર્ભયપણે એ રેલમાં ચતો તરતો રહીને જાયા પ્રકારના ગેલ કહેછું.-
વ્યંગાર્થ:-અંતરચક્ષુ-મનચક્ષુએ કરીને સાનનાં આકાશ માંહેલા વિ-
વિધ રંગો જોહેછું.

૪.-જે જે ભાંતિઓ અને આ સંસારના ઉપાધિઓ હતાં તે સર્વ
એ રેલમાં ધોવાઈ ગયાં, અને નિર્ભયો-નિર્મળ આનંદજ કેવળ મનને
વિષે તમામ વ્યાપી રહ્યો; વળી સાને કરીને અવિદ્યા-માયાના અંધ:કારના
લોપ થઈ જઈ સર્વત્ર પ્રકાશ થઈ રહ્યો. પરંપ્રભ વસ્તુમાં જે મનની તલ્લી-
નતા તે તલ્લીનતાનાં સુખનો રસ પીતાં હું સંસારના સર્વ પરિતાપથી મુક્ત
થઈ જાહેછું-અરે એ પ્રભધામને વિષે જે લીલા-રચના-શોભા છે, અને
તે શોભા જોતાં જે સુખ પ્રાપ્ત થાયછે, અને જેને આપણે સ્વર્ગસુખ ક-
હિયે છીએ, તે લીલા અને તે સુખનું વર્ણન કોનાથી કવી રીતે કરી શકાય ?!

૫.-પરંપ્રભ એજ માત્ર એક જે કંઈ સત્ય વસ્તુ છે તેનું.

૬.-ચાંદરણું-ચંદની. (વૃષ્ટિ થઈ ગયા પછી ખિલેલી ચંદનીમાં
નિર્મળી-રસીલી-રમણીય ચમત્કૃતિ જણાયછે!)

વિનય સભરભચ્ચો^૧ 'પ્રજ્ઞ' દેખું સંધે, નવ જાણું કેવો હોય સંસાર^૨ રે !
નિરમળ^૦—નિરખૂં^૦—૬.

અનુભવાનંદ.

(પદ—રાગ પરજઃ)

(“તારે જોકણ જોવાને આવરે, મધુરાના વાસી.”—એ ઢાળ.)

આ શો ઊલટ્યો અનુભવાનંદ રે, સિંધુ સહજે હું મહાત્મ ;
જિયાં ગગને 'પ્રજ્ઞાનંદ-ચંદ' રે; પરચું નડતું જહાં જાણું!^૧—આ શો^૦—ટૅક.
સાનચઢવતે જતાં જતાં મેં, લિધું જોઈ ન હું હવે જોઈ;
રે માયા અશ્વ ભમાવતા ગાભા ! સાને નિશ્ચય ભમિ ન હું ખોજી રે.

સિંધુ^૦—આ શો^૦—૧^૫

રે ગાભા ટેરે^૧ તું ઢાંકતો'તો, સાન—આકાશનો ચંદ;

૧.—સઘળે પસરી રહેલો—ભરેલો—સર્વેયા પક.

૨.—અ-

વિનાશી પરમાત્મા—પ્રભુ.

૩.—સંસાર એ વરતુ શી છે એ

વાતના જાણે વિરમૃતિજ થઈ રહી હોયતી તેવી રીતે !

૪.—અનુભવના આનંદનો સાગર ઊલટ્યો—જેરસામાં ઉભરાઈ આ-
વ્યો. તેણે કરીને હું સહજાનંદના એટલે પ્રકૃતિથીજ મળતા આનંદના
તરંગને વિષે મહાલુહું—અહિં તહિં ચતો તરતો રમુંછું; અને જિયાં સાન-
આકાશને વિષે પરપ્રજ્ઞના આનંદ રૂપી જે ચંદ્ર તે જોઈને તેનો અમૃત-
રસ ચંદ્રાર પક્ષીની પેઠે પીયુંછું. કેમકે એ ચંદ્રને આચ્છાદન કરનારે—ઢાંકી
નાખનારે વચમાં જે અવિદ્યા—માયા રૂપી વાદળું (જાણું) હમાણું લગી
નડતું હતું તે હવે પસાર થઈ ગયુંછે—જતું રહ્યુંછે !

૫.—એ માયાનું વાદળું મેં જોઈ લીધું, પરંતુ હવે ફરીથી એને જોવા ઈ-
ચ્છતો નથી. અશ્વ એટલે વાદળું. અરે એ માયાનાં વાદળાં, તું ઉપરથી
રૂના ગાભા સરખું નિર્દોષ, ઉજળું, અને કુમળું દેખાયછે; પરંતુ 'પ્રજ્ઞાનં-
દના ચંદ્રનું' તું ગ્રહણ કરેછે—તું રાહુ છે—તું અપવિત્ર છે—તું દોષયુક્ત છે—
તુને દેખીને રૂનાન કરવું ઉચિત છે,—તારાં ભિતરમાં પાપ—મેલ—કાળો
કાજળ ભર્યોછે, અને તું સંકોચને કરીને કઠણ કોરડા સરખું થઈ જા-
યછે—જો એ પ્રમાણે ન હોય તો તું મનુષ્યોનાં મનને આવી રીતે ભમાવે
નહીં, પણ તું તો તેને અવળે રસ્તે દોરવી લઈ જઈને ભમાવનારે છે—
માટે તું એવી રીતે જો કે ઉપરથી રૂના ગાભા સરખું નિર્દોષ, ઉજળું, તથા
કુમળું ભાસેછે, તોપણ ભિતરમાં તું દોષયુક્ત, કાળું, અને કઠિણ છે, એ-
વો આજે મહારા મનને વિષે જે નિશ્ચય થયોછે તે હવે હું કદી પણ ત્હા-
રાથી ભમાઈને ભુલી જનાર નથી.

૬.—પડદાએ—ચક્ર કરીને.

રે તે પ્રસાર^૧ પ્રકાશ મોહમાયા, ભુલવે સત્ય હું સમજ્યો સહુ કંદ રે !
સિંધુ-આ શો-૨.

ટેરો^૨ ખુદ્યો આહા કેવું પ્રકાશે, સુખ સહજનંદ ધામ;
આનંદ કંદ ભાર્યો જ્ઞાનચંદ્ર આ, પીતાં મુક્ત પ્રીતિરસ જનમ^૩ રે!
સિંધુ-આ શો-૩.

સત્યગુણ^૪ ઠરી ઇંદ્રી સહુ રહોએ, તોએ^૫ અનુભવે મરત;
વિજય જે મરિતયિ બહારે જોવાએ, ભુલિ બિજિ મરિત સત્ય જે વસ્ત રે!
સિંધુ-આ શો-૪

૧.-જ્યારે ચંદ્રને વાદળું ઢાંકે છે ત્યારે ચંદ્ર પોતે તેમાં કયે અમુક ઢંકાણું છે તે આપણાથી સમજાવું નથી, પરંતુ તે વાદળાંમાં જાણે સઘળે પ્રકાશ પ્રસરી રહ્યો હોય-તે પ્રકાશનો પ્રસાર થઈ રહ્યો હોય એવું ભાસે છે; તેમજ અરે જો આ સંસારની મોહમાયા, ત્યારે વિષે પ્રકાશનો પ્રસાર ભાસે છે-કંઈ કંઈ સદ્ગુણ, પુન્ય, ભક્તિ, ધર્મનાં, નીતિનાં, યશનાં કર્મો, સુખ, સ્વાદ, લહાવા, એવું એવું વેરાતું અહિં તહિં ભાસે છે, પરંતુ એ સઘળો ત્યારો કંદ છે એમ હું સમજું છું-એવી ગીતે તું અપૂર્ણ, ક્ષણિક. અને અનિશ્ચિત આનંદનો મિથ્યાભાસ દુષ્પાડીને જે પૂર્ણ, અખંડ, અને નિશ્ચયાત્મક સત્ય પ્રત્તાનંદ તેને તું ભુલાવી દે છે. એટલુંજ નહીં, પણ વખતે તું કેટલાંએક મનુષ્યનાં ચિત્તને એવાં તો ભભાવી દે છે કે તેઓ પછી એમજ માને છે કે પ્રત્તાનંદ એવી કંઈ વસ્તુ મળેજ નથી !

૨.-જેમ મંદિરોમાં ટેરો ખુલીને દર્શન થાય છે તેમ.

૩.-આલો (એ ચંદ્રની પ્રીતિના રસનો)-(જે પીતાં આ મન રૂપી ચક્રાર પક્ષી ત્રિવિધ તાપથી મુક્ત થઈ જાય છે.)

૪.-મનની શાંતિને વિષે સર્વ ઇંદ્રિયો ઠરીને શોભી રહેલી છે.

૫.-તોપણ એમ છતાં, એવી શાંતિ છતાં, અનુભવાનંદની મરતી કહેતાં નિમજતા-લેહ એવી લાગી રહેલી છે, કે એ મરતીએ કરીને વિજય કહે છે કે આ ક્ષાની દુનિયાં માંહેલા ખીજ તમામ વિષયોની મરતી વિસરી જઈને એક સત્ય વસ્તુ જે પરપ્રત્તા તેને વિષેજ પ્રેમાનંદમાં આ મન મસ્ત ખતી જઈને એને ઐક્યતાની રંગ-તાળી-લેહ લાગી રહે છે !

જ્ઞાન થયા પછીનો સંતોષ અને આનંદ.

(૫૬-રાગ કાફી.)

જિવડા, જોની જાગીને તું જોતી!—જીવડા, જોની—ટેક.

અજાણી તો અજ્ઞાન લઘુ-વયે; અથડાઈ અથડાઈ ખોંચું પોત.—જિજ્ઞેષુ-૧^૨.

આનંદ આશ્ચર્યે હસાઈ જવાએ; એ જોવું ક્યાંથી તુને હોત?—જિજ્ઞેષુ-૨^૩.

જો ન રહ્યો હતવિદ્યાનંદે રહેજે; તોડી કુદરતનિમ ક્રેવો રોત?—જિજ્ઞેષુ-૩^૪.

સમજ્યો તો હાવાં મહાલ સાગરમાં; જોતાં રહ્યો ન ભે મોત.—જિજ્ઞેષુ-૪^૫.

શક્તિની હહેરો રંગ શો ઘેરો; જો જિવડા મુઠ્ઠી વિજય—ઓથ.—જિજ્ઞેષુ-૫^૬.

૧.—અરે જીવ, તું તારી નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠીને આ જ્યોતિનો પ્રકાશ જોની.
૨.—જ્યાં લગી તને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી ત્યાં લગી તો દુનિયાંદારીની રીતે તારી હંમર ગમે તેટલી મ્હોટી ગણાવી હોય તોપણ તે લઘુ વય કહેતાં ખચપણ—હાની હંમરજ ગણાય; અને એ અજ્ઞાનના ખચ-પણમાં ઘણી ઘણી નિર્થક ડોકરો ખાતાં ખાતાં તારૂં પોત છેક જીર્ણ થઈ ગયું છે—ઘસાઈ ગયું છે—તારી શક્તિ, બુદ્ધિ, તર્ક—વિચાર, ક્રૂપના, એ સહુ જે અજ્ઞાનની નિદ્રાને વિષે કદી પણ શાંતિ—સુખ મળતુંજ નથી તેને વિષે તે સુખ મેળવવાને નકામાં આમ તેમ ફાંફાં મારવામાં; મિથ્યા અથડાઈ અથડાઈને નખળાં પડી ગયાં છે.—ભાવાર્થ:—(તોપણ હજી તું અજ્ઞાનની નિદ્રાથી તૂટ થયો—ધરાયો નહીં? !)

૩.—વાહ વાહ, ભલે ધન્ય છે, હવે તું વિજયવાણી થવણું કરીને જાગી ઉઠ્યો જાણાય છે ખરો ! વિચાર કર કે હવે આ તું જાગી ઉઠ્યો ત્યારે (જેમ શિશુ કહેતાં ખાળક ખચ્ચું દીવાની જ્યોત સામું જોય છે ત્યારે તેના-થી જેમ સાનંદાશ્ચર્યે હસાઈ દેવાય છે તેમ) તારાથી હવે એ જ્ઞાનની જ્યોત જોઈને હસાઈ જવાય છે;—અરે એવી રીતે સાનંદાશ્ચર્યે એ જોવામાંજ જે કંઈ સુખ રહ્યું છે તે સુખ તને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાત તેનો તું વિચાર કર.

૪.—જો તું વિદ્યાના આનંદમાં તથા સહજાનંદમાં રહ્યો ન હોત તો—તારાં મનનું એ તરફ જે કુદરતી—સ્વાભાવિક વળણ તે વળણથી વિરુદ્ધ ચાલીને તું કેવો પરતાત ? તેનો તું વિચાર કર.

૫.—હવે તું મહારાં કહેવાંનો ભાવાર્થ સમજ્યો હોય એમ ભાસે છે; ભલે, સમજ્યો તો હવે 'પ્રભસાગરને વિષે મહાલ-જ્ઞાતયક્ષુએ જોતાં મૃત્યુનો પણ હવે ભય રહ્યો નહીં—(કેમકે ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા અવિનાશી છે !)

૬.—આહા એ ચૈતન્ય 'પ્રભસિંધુના તરંગો કેવા છે!—આહા એના રંગનું શું ઘેરાપણું—ગાંભીર્ય છે ! અરે આ જીવ, હું વિજય છું—હું વિજય છું—એવો

જ્ઞાનાનંદ.

(૫૬—રાગકાફી.)

આ. શો, ઉજવળ આનંદ; મન આકાશે મળે !-ટેક.

મન આકાશે જ્ઞાન પ્રકાશે; ઝગ ઝગ જ્યોત જળે.-આ શો-૧.

માયા તડકાનાં ઝીણાં પરમાણાં^૧; પિગળિ સહુ આધાં પળે.-આ શો-૨.કેવળ આત્મસંતોષ કરી; કુડાં પાતક^૨ રહેલે બળે.-આ શો-૩.

એ જ્ઞેતમાં છે બહુ શીતળતા; ત્રિવિધના તાપ ટળે.-આ શો-૪.

નિશ્ચય કરતાં નામ છુપ્યું રહ્યું; માયા કોને ત્યાં છળે?!-આ શો-૫.^૩વિદ્યા આનંદ તરંગે તરતાં; અંશી તે મુક્તી કળે.-આ શો-૬.^૪બહુલું વિજયનું તે જન જગમાં; વિજયનું વાળ્યું વળે!-આ શો-૭.^૫

વિદ્યાનંદ.

(ગરબી.)

સહુથી સાચું સુખ છે વિદ્યાનંદમાં;

હોય અનુભવી જાણે એ આનંદ જ્ઞે;

જે તું દેહાભિમાની થઈ રહીને અહંભાવ ધરી રહ્યો છે તે અહંભાવ રૂપી આથ-આથય મૂકી દઈને પછી જ્ઞે, એટલે તું સત્ય સ્વરૂપનિરાલંબ રિચ-તિને પામીશ ! અરતુ !

૧.-સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ જ્ઞેતાં સૂર્યના તડકાને વિષે અસંખ્ય ઝીણાં હવેા હવામાં રમણ કરી રહેલા જણાય છે, તેમ માયાના તડકાનાં ઝીણાં જે પરમાણુઓ છે તે સહુ એ જ્ઞાનની જ્યોતિષી પિગળી જઈને જતાં રહે છે.

૨.-પાતાના આત્માને વિષે જે એ જ્ઞાનાનંદ કરીને કેવળ સંતોષ રહે છે તેણે કરીને તમામ કુડાં પાતક સહજ નાશ પામે છે.

૩.-હું, એવું દેહાભિમાન ધરીને કહનારો કોણ છે-તેનું નામ શું ? એવો પ્રશ્ન કરતાં તેનું નામ જડ્યું નહીં, તે ઉપરથી નિશ્ચય થયો કે અતન્ય આત્મા નામ રહિત છે, તો પછી હવે માયા કોને છળનાર છે ?

૪.-વિદ્યાના આનંદના સાગરને વિષે જે તરંગો એટલે તર્ક રૂપી મો-જાઓ તેને વિષે તરવામાં મુક્તિ-મોક્ષ છે, એમ સંસ્કારી પુરુષો સમજે છે-જાણે છે.

૫.-વિજય જે ખીજાંઓને જ્ઞાનાનંદને રસ્તે દોરવાવાનું કરે છે. તે ઉપરથી ખીજાં મનુષ્યો તેની વાત સાંભળીને તે રસ્તે તે આનંદ લેશે એટલે એ વાતથી વિજયને અતિ સંતોષ થશે, અને તેવાં મનુષ્યો ઉપર તેને અતિ પ્રેમ ઉપજશે.

ખીજાં તો સહુ ગાફિલ ફાંતી ફંદમાં,
વણુ ઠરેલ ચિત ચાખે ક્યમ સુખફંદ જો ?-સહુથી ૦-૧.

સદા માતનૂં દીસે પ્રસન્ન વદન રે,
માતાજીના ગુણ શું હું વરણૂં દાસ જો;
બહેન? સમજિ મુજથિ ન આ સુખ મુજ જનને,
એ ઈર્ષા ને લાજથિ નાવે? પાસ જો !-સહુથી ૦-૨.

લક્ષ્મી બહેન એમ સગીને સાવકી,
કરી અવિદ્યા સાવકિને સગિ બહેન જો;
પણ વણિ કદિ સગિને મળતી થઈ ઠાવકા? !
એ ઘર ભખતાં રહડયું જડપણુ રૂપ ઘેન જો !-સહુથી ૦-૩.
ભક્તજનો સહુ સમજ્યા વિદ્યા દેવિના,
ઘેન-ભક્તિએ? રહડે અવિદ્યા-ઘેન જો;
જો કે સાધન રૂપ સુખ નથિ બહુ તે વિનાં,

તોય ઉપાધી છે અતિ, નથિ આ રહેન? જો.-સહુથી ૦-૪.

૧-૨.-એ વિદ્યા દેવીની બહેન જો લક્ષ્મી તેણે વિચાર્યું કે જેવું વિ-
દ્યાના ભક્તોને તેનાથી સુખ પ્રાપ્ત થાયછે તેવું સુખ મહારાથી મહારા
ભક્તોને (શ્રીમંતોને) આપી શકાતું નથી-તેથી એ લક્ષ્મીને અદેખાઈ
તથા લજ્જા ઉત્પન્ન થઈને પછી એ કારણને લીધે વૃદ્ધસમાં લક્ષ્મીએ
વિદ્યાનોને ત્યાં જવલ્લેજ જવું એવો સંકલ્પ કર્યો !

૩.-એ પ્રમાણે લક્ષ્મી બહેને પોતાની સગી બહેન જો વિદ્યા તેને
સાવકી બહેન જેવી ગણુવા માંડી, અને તે પોતાની સાવકી બહેન જો
અવિદ્યા-માયા તેને સગી બહેન કરી ગણુવા લાગી :-પરંતુ વળી કોઈ
કોઈ વાર મ્હોડું રહડાવીને ભારેખમ થઈને-ઠાવકપણુમાં-લોકાચા-
રને લીધે સગી બહેન વિદ્યાને ઘેર પણ એ લક્ષ્મી મળવા આવે ખરી
(વિદ્યાનોને કોઈ કોઈ વાર પૈસો મળેછે ખરો.) એવી રીતે વિદ્યાને અને
અવિદ્યાને એમ બે ઘેર ભખતાં ફરતાંમાં એ લક્ષ્મીને જડપણુ રૂપ ઘેન-
કેક-નીશો રહડ્યોછે, અને તેથી લક્ષ્મી એ પોતે જડ પદાર્થ રૂપ બની
ગયલી છે !

૪.-લક્ષ્મીની ભક્તિ કર્યાથી અવિદ્યા-માયા રૂપી
ઘેન-નીશો રહડેછે એમ સહુ વિદ્યાનો સમજેછે.

૫-૬.-તે વિનાં એટલે લક્ષ્મી વગર અગરજો આ સંસારચવહારને
અર્થે સાધનરૂપ સુખ ઝાઝું નથી, એટલે વિદ્યા શિખવી, પુરતકો ખ-
રીદવાં, તેનું સાધન લક્ષ્મી છે એ વાત ખરી છે, તોપણ એ લક્ષ્મી માત્ર

ધન ધન ઊંચા જ્ઞાન તણા સંતોષ^૧ જો,
 અકળ કળા કુદરતના જોતા તાર^૨ જો;
 જોતા નહિં જો કૃતિમાં કો પણ દોષ રે,
 જ્ઞાન-પ્રકાશ મટી જાય અંધકાર જો.-સહુથી-૫.
 ભક્ત સદા સુખ લે ઊંચું ઉજળું નવું નવું,
 જિવનમુક્ત જોને ન ઉપાધી લેશ જો;
 કવિ કહેછે હું સુખજ લહુંછ આ જો કવું,
 જડે રાહ ઝટ ખાવી ન પડે દેશ જો!-સહુથી-૬.
 તન ધન પણ કરતાં મનપણ રહડું ખરૂં;
 સદ્વિદ્યા આનંદ સુખ મનથિજ લેવાય જો;

સાધન રૂપે ઉપયોગની છે, એ કરતાં ઉપરાંત ખીજું વિશેષ તેમાં કંઈ દેવત નથીજ નથી;-ઉલટા લક્ષ્મીથી અનેક પ્રકારના આ સંસારને વિષે આત્મકલ્યાણ થવામાં ઉપાધિઓ નડેછે; અને વિદ્યાને વિષે જો રહેન-શાંતિનું સુખ છે તે લક્ષ્મીને વિષે કોઈ કાળે નથીજ નથી.

૧.-જો ખરા જ્ઞાની પુરૂષો છે તે એ પ્રમાણે સાધનને અર્થે પણ એ લક્ષ્મીની સ્પૃહા રાખતા નથી-ધન્ય છે એવા ઊંચા પ્રકારના જ્ઞાનના સંતોષને!

૨.-જોની અકળ કળા છે એવી જો કુદરત તેના છુપા ભેદો-મુદ્દાઓ એવા જ્ઞાની પુરૂષો જ્ઞાન વડે જોયછે; અને વળી આ સૃષ્ટિની કૃતિને વિષે કોઈ પણ દેકાણે કોઈ પણ રીતનો દોષ-ખામી છે એમ જો જોતાજ નથી. કારણકે એવા દોષ જોવા એ અજ્ઞાનના અંધકારનું (લક્ષણ) જોવું છે. તે અંધકારજ્ઞ જ્ઞાનના પ્રકાશે કરીને તેઓનો મટીને જરૂર રહેલો હોયછે!

૩.-વિદ્યા દેવીના ભક્તો-વિદ્વાનો હંમેશાં ઊંચા પ્રકારનું, ઉજળું-પવિત્ર-નિર્મળ, તથા નિત્ય નવું નવું સુખ અનુભવેછે; અને ખીજાં સહુ તો મુખા પછિ મુક્તિની આશા રાખે, પરંતુ વિદ્વાનો જ્ઞાને કરીને જિવતાંજ મુક્ત દશાને પામેછે. તેઓને પછી કશી રીતના ઉપાધિ નડતા નથી. કવિ કહેછે કે હું આ કવિતા ગાઉંછું એ પણ સુખજ અનુભવુંછું. અને વિદ્યાનંદની વળી સહુથી મહોટી ખુબી એક એ છે કે કોઈ પણ વાતમાં-ગુંચવાણી વખતે તેમાં ગભરાઈને હેસ ન વાગતાં રોકાણ ન થતાં-એ વિદ્યા દેવીની કૃપા વડે તે વાતનો તરત રસ્તો સુઝી આવેછે, અને તે વાતનો ઝટ નિકાલ થઈ જાયછે. (એ દેકાણે કવિતા કરતી વખતે એ છટ્ટી કડીની ચોથી લીટી શું લખવી તેના વિચાર કરતાં પછી એમાં લખ્યા પ્રમાણેનોજ વિચાર સુઝી આવ્યો તે એ દેકાણે લખાયલોછે એવું હાલ આ ટીકા લખતી વખતે મને યાદ આવેછે!)

વરસતિ મધુરી સાનનિ જ્યાં હેલી લહું,

વિજય સદા શારદના ગુણલા ગાય જો.—સહુથી—૭.

(૫૬—રાગ ધનાસરી.)

શું વરસું વિદ્યાનંદ, ઉદયમે, શું વરસું—ટેક.

સુવર્ણ સમ મનનભે દિસે શી. ઝગઝગ જ્યોત અખંડ ?—ઉદય શું—૧.

દેવિ ગંભિરતા ભિતર ધામની, શિતળચંદ સુખકંદ.—ઉં શું—૨.

પણ ઉદયમ મનનભે રહ્યો ધુમિ, જેનું તેજ પ્રતિબિંબ.—ઉં શું—૩.

એ કસરતથી કુદરત ખિલિ રહિ, દિસિ જાગૃત જે મંદ !—ઉં શું—૪.

સંસારી આનંદો સંધા, બિજા જ્યાં પછિ કંદ !—ઉદયમે શું—૫.

અરુણોદય વેળા વરાસું વિજય, વાયુ-લહેર મિઠિ થંડ !—ઉં શું—૬.

૧.—શરીર તથા પૈસાનાં બળ કરતાં મનનું—પુદ્ગિલજ ધાતું ચહિ-
યાતું છે ;—સચ્ચિદાનંદ—પ્રહ્લાનંદનું સુખ મનથી કરીનેજ લેવાયછે—શ-
રીર કિંવા પૈસાથી એ જે ઉત્તમ સુખ તે કદી પણ લઈ શકાતું નથી.
જ્યાં—એટલે એ વિદ્યાનંદને વિષે હંમેશાં સાનની મધુરી હેલી, કહેતાં વૃષ્ટિ,
વરસી રહેલી છે એમ હું લહું—એટલે સમજાવું. શારદના, એટલે વિદ્યા
દેવીના.

૨.—મન રૂપી આકાશને વિષે અખંડ સુવર્ણ સ-
રખો ઝગઝગાટ જ્યોતિનો પ્રકાશ થઈ રહ્યો ભાસેછે.

૩.—એ વિદ્યાનંદની ભિતરની બાજુની દેવી ગંભિરતા છે ; અને એ
વિદ્યાનંદ જાણે શિતળ ચંદ્ર જે સુખનું મૂળ તેના સરખો છે.

૪.—પણ ઉદયમ રૂપી સૂર્ય મનનાં આકાશને વિષે ધુમી રહ્યોછે, તે ઉ-
દયમ રૂપી સૂર્યનું પ્રતિબિંબ તેજ એ વિદ્યાનંદ રૂપી ચંદ્ર છે—સૂર્યનું તેજ—પ્ર-
કાશ એ ચંદ્રને વિષે પરાવર્તન પામીને એ ચંદ્રને વિષે તે સૂર્યનું પ્રતિ-
બિંબ પડવાથી એ ચંદ્ર પ્રકાશમાન ભાસેછે.

૫.—એ પ્રમાણે મનને વિષે જે સૂર્ય ચંદ્રની કસરત—ક્રમણુગતિ થઈ
રહેલી છે તેણે કરીને આ આખી કુદરત—સૃષ્ટિ રૂપી વાડી ઋતુ ઋતુ-
ઓના બહારથી ખીલી રહેલી છે—અને જે વાડી એ બે સૂર્ય ચંદ્રને અ-
ભાવે મંદજ રહી હોત તે વાડી એ બે સૂર્ય ચંદ્રને પ્રતાપે કરીને જાગૃત-
તેજવાળી માલમ પડેછે.

૬.—એવા એ જે વિદ્યાનંદ સર્વા-
પરી તેની આગળ મુકાબલે બીજા સધળા સંસારી આનંદો પછી કેવળ
અસાન તથા કિતુરી છોકરાંઓની રમત સરખા છે.

૭.—વિજય કહેછે કે એ વિદ્યાનંદનાં સુખનું વર્ણન હું કેવી રીતે કરી
શકું ?—જો કંઈ વર્ણન કરી શકું, તો માત્ર આટલુંજ કે—અરુણોદય

વિદ્યાદેવીની આરાધના.

(૫૬.)

આ શા તારા ચમત્કાર રે !—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦—૮૬.

આ શા તારા ચમત્કાર ; ગણતાં તો છે અપાર ;

કહેતાં થાકે કથનાર રે.—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦—૧.

કળા કૌશલ્યતા જગમાં રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;

કળા કૌશલ્યતા જગમાં ; પક્ષિશો ભરિ તે તો ઢગમાં ;

જેર આખું જનના પગમાં રે.—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦—૨.

પંચમહાભૂતો વશ કીધાં રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;

પંચમહાભૂતો વશ કીધાં ; પશુ પક્ષી છતી લીધાં ;

શોધો શિખવી દાન દીધાં રે.—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦—૩.

યંત્રકળા તે દેખાડી રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;

યંત્રકળા તે દેખાડી ; ચલાવી તે આગગાડી ;

તાર જઈ રહ્યો યોગી આગાડી રે !—ઓ વિદ્યાદેવી—આ શા૦—૪.

આકાશનાં ભાવ્યાં ખણતર રે ;—ઓ વિદ્યા દેવી ;

આકાશનાં ભાવ્યાં ખણતર ; ગણ્યાં ગણિતે ગતિ અંતર ;

એજ કહિયે શાસ્ત્ર મંતર રે.—ઓ વિદ્યાદેવી—આ શા૦—૫.

જ્યોતિષ વિદ્યા ચમત્કારી રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;

જ્યોતિષ વિદ્યા ચમત્કારી ; આગળથી ભાવી કહેનારી !

એ સર્વે તારી ખલિહારી રે !—ઓ વિદ્યાદેવી—આ શા૦—૬.

વૈદકે પણ હદ વાળી રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;

એટલે સૂર્યોદય વેળા એક પ્રકારનો વાણીમાં સમજાવી ન શકાય તેવો ઉદયમી ઉમંગ અને આનંદ તન તથા મનને વિષે પ્રસરાવી દેતી મધુરી અને થંડી પવનની જે હહેકી-હહેર આવેછે ને તેને વિષે જે સુખ અનુભવાયછે, તેવું સુખ એ વિદ્યાનંદને વિષે અનુભવાયછે !

૧.—વિજળીનો તાર આગગાડી ઉપડવા વગેરેની ખખર આગગાડીની આગાડી પોહોંચાડેછે. આગગાડી કોઈ સ્ટેશન ઉપર આવી પોહોંચવાની પેહેલાં તે આવેછે એવી ખખર તારની મારફતે તે સ્ટેશનવાળા-એને આગાઉથી કરવામાં આવેલી હોયછે.

વૈદકે પણ હદ વાળી ; વિદ્યા ભણે ભાગ્યશાળી ;
 દર્દિનાં દે દર્દ ટાળી રે.—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦-૧૭.
 ફાટુઆશી ચિત્રો કેવાં રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;
 ફાટુઆશી ચિત્રો કેવાં ! જાણે હવડાં વદશે? એવાં !
 નદિ નભ ખુદ જોવાં રે !—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦-૮.
 નીચે ઊપર ખાંધ્યા સેતૂ રે ?—ઓ વિદ્યાદેવી ;
 નીચે ઊપર ખાંધ્યા સેતૂ ; વચ્ચે પાણી જોરસે વહેતું ;
 આકાશે? ઊડાવે છે તું રે !—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦-૯.
 કાવ્યકળા સર્વોત્તમ રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;
 કાવ્યકળા સર્વોત્તમ ; વરતૂ એ તો અનૂપમ ;
 'ધ્રુવસાને પાડે ગમ રે.—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦-૧૦.
 ગાનકળા નથી રહેલી રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;
 ગાનકળા નથી રહેલી ; અંશીનેજ આવે વહેલી ;
 આનંદની વરસાવે હેલી રે.—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦-૧૧.
 નથિ રાખી કશી ખાકી રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;
 નથિ રાખી કશી ખાકી ; સંધી વાતો શિખવી પાકી ;
 સરસઈ કરતાં લક્ષ્મી થાકી રે !—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦-૧૨.
 ઊપકારો અગણીત રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;
 ઊપકારો અગણીત ; કસ્યા તે હૂં કહું શી રીત ;
 સાચી એકે ત્હારી પ્રીત રે.—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦-૧૩.
 નિર્મળ આનંદકારી રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;
 નિર્મળ આનંદકારી ; મસ્તી ત્હારી ખરે ન્યારી !
 અમૃત પાનારી ઝારી રે !—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦-૧૪.
 કર્તા કુદરત કેરું જ્ઞાન રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;
 કુદરત કર્તા કેરું જ્ઞાન ; તેનું તું કરાવે પાન ;
 અધિક શું ભાગ્યવાન? રે ? !—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા૦-૧૫.

૧.—તે તસ ખીરો જાણે જીવવાળી હોય ને હમણાં બાલશે-વાત કરશે
 એમ લાગે એવી. ૨.—ખુબુનથી. ૩.—એના કરતાં
 ખીજુ વધારે હિતની-કલ્યાણની-ભાગ્યની વાત શી છે ?

ભક્તોને તું મુક્તિ આપે રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;
 ભક્તોને તું મુક્તિ આપે ; ચિત્તે તેને શાંતિ સ્થાપે ;
 કષ્ટ નહાસે ત્હારે જાપે^૧ રે.—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા. ૦-૧૬.
 વિજય હું શું વખાણું રે ;—ઓ વિદ્યાદેવી ;
 વિજય હું શું વખાણું ? મનને તૂંધી અદકી માણું !
 ગમે નહિ ખીન્નું ગાણું રે.—ઓ વિદ્યાદેવી.—આ શા. ૦-૧૭.

જ્ઞાનપૂર્વક ધર્મચરિત્તુતિ.

(૫૬.)

• પ્રભુ તવ કૃતિ જોઈ રે ;—લહેરે હું ડોલું ;
 પ્રભુ તવ કૃતિ જોઈ ; આજો હું તો રહું મહોઈ ;
 નારિતકબુદ્ધી ના રહે કોઈ રે.—લહેરે હું ડોલું.—૧.
 પંચમહાભૂતમાં માયા ભુતકું રે !—લહેરે હું ડોલું ;
 પંચમહાભૂતમાં માયા ભુતકું ; જગતમાં બેસી અદુકકું ;
 રાહે જતાનું તાણે લુગડું રે !—લહેરે હું ડોલું.—૨.^૨

૧.—જપ ક્રાધે—સેવા ક્રાધે ;—ત્હારો અભ્યાસ કરવો એજ ત્હારો જપ અને સેવા કરવા બરોબર છે તે ક્રાધાથી.

૨.—પંચમહાભૂત એટલે પંચતત્ત્વ જે પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, તેજ, અને આકાશ, તેની સાથે વળી માયા ભુતકું એટલે માયા રૂપી એક પ્રકારનો મેલો અને ચિકણો (ગુંદર જેવો) પદાર્થ છે તેણે કરીને એ પંચ તત્ત્વો એકઠાં જોડાઈને સંધાયલાં છે તથા એક ખીજનને આકર્ષણ કરી રહ્યાં છે, અને એવી રીતે એ પંચમહાભૂતમાં વચ્ચે માયા ભુતકું સામેલ થવાથી આ સ્થાવર જંગમ જડ ચેતન આદિલઈ તમામ આખી સૃષ્ટિ ઉભી થઈ છે. એ માયા ભુતકું જગતને વિષે અદુકકું એટલે જેમ અટકચાળાં વાંદરાનું બેસવું—અંગરિથતિ—ડોળ—ઢળ—બેઠક—આસન જેવી રીતનું આપણા જોવામાં આવે છે તેવી રીતનું તેમ માત્ર એ પગ ટેકવીને ડગમગતી આંખે ભાગ જોતું તથા ઠકડો—કુદાકડો મારવાને હંમેશાં ટાંપી રહેલું ગુપચુપ બેસી રહેલું છે, તે રાહે જતાનું એટલે સૂઘે રસ્તે—પ્રહસાનને રસ્તે—નીતિને—વૈરાગ્યને—ધર્મને—પરમાર્થબુદ્ધિને રસ્તે જે મનુષ્યને જતું જોય છે કે તેના સામું આમ તરત ઓચીનું આંખ મહોડું મચમચાવી તથા દાંત કચકચાવીને તેનું લુગડું—પહો પકડીને ખેંચાખેંચ કરી તોફાન કરી મુકે છે, તેથી

છોડવવું ખહુ છે મુશ્કેલ રે;—લહેરે હું ડોલું;
છોડવવું ખહુ છે મુશ્કેલ; હોય ભલો મદારી^૧ છેલ;
એ તો કા વિરલો એકલ^૨ રે!—લહેરે હું ડોલું.—૩.

• હોય ભુતડું એ તો શક્તી રે;—લહેરે હું ડોલું;
• હોય ભુતડું એ તો શક્તી; મોહિનિ રૂપ તેજે તકતકતી;
સોકલડી^૩ છે લારી ભક્તી રે!—લહેરે હું ડોલું.—૪.

વ્યાપી શક્તી એ તો સંધે રે;—લહેરે હું ડોલું;
વ્યાપી શક્તી એ તો સંધે; પંચમ્હાભુતને સંધે;
સૃષ્ટિ કેવી પાંધી બંધે^૪ રે!—લહેરે હું ડોલું.—૫.

શી શોભા જોઈ આકાશે રે;—લહેરે હું ડોલું;
શી ખુબી જોઈ આકાશે; શશિ રવિ શા પ્રકાશે;
તારા ચમકે ધૂમટ ભાસે રે!—લહેરે હું ડોલું.—૬.

આમાસે રંગ ન્યારા ન્યારા રે;—લહેરે હું ડોલું;
આમાસે રંગ ન્યારા ન્યારા; બને તે ખહુ લાગે પ્યારા;
જોતાં આબર્યે હારે^૫ ચિતારા રે!—લહેરે હું ડોલું.—૭.

જો તે મનુષ્યને તે પોતાને રરતે જવાનો ખરેખરો તથા પૂરો રંગ લા-
ગ્યો નથી હોતો અને તે વાતનો દૃઢ આગ્રહ તેના મનમાં નથી હોતો
તો પછી તે કંઠાળી જઈને તે રરતે આગળ ન વધતાં પાછો ફરે છે ને ત્યા-
રે પછી એ માયા ભુતડું પાછું વેશ ફેરવીને મોહિનીરૂપ બની જનું
જોવામાં આવે છે! ૧.—પાંકા ટેડા અને “અરે એવાં તો
કેક માકડાંઓ રમાડી નાખ્યાં છે” એવી મિથ્યા મહોડાંની સફાઈ કરી
વડાઈ હાંકનારો વાદીગર છું એવા ફાંકા ધરનારો હોય તેવો.

૨.—એ માયા ભુતડાંએ પકડેલો છેડો—પત્નો છોડવવો એટલે તથા
મુક્ત થવું એ તો કાંઈ એકલ—એકલ એટલે જેને ખાનગું કાંઈ સાથીની
જરૂર નથી એવા એકાંતવાસ મહાનારા વિરલા પુરુષનું જ કામ છે!

૩.—હે પ્રભુ, લારી ભક્તિ તે એ માયાની સોકલડી—સોએક છે.

૪.—આહા એ માયાના બંધને કરીને—એ માયાપારો કરીને આ
આખી સૃષ્ટિને હે પ્રભુ, તે કેવી ચમત્કારિક રીતે પાંધી રાખેલી છે?!

૫.—આમાસાંમાં વાદળાંઓમાં જે અનેક રંગો ભાસે છે અને તેમાં
પછી એક રંગ ખીજમાં મળી જાય છે તે એવી રીતે કે કયે અમુક ઠેકાણે
કયો રંગ બદલાઈને ખીજો રંગ શરૂ થાય છે એ જોવું સમજવું અને કહેવું
અધરૂં થઈ પડે છે એવી જે તે રંગોની છાયાઓની ખુબીઓ તે અતિ સાનં-

સાગર શો છે ગંભીર રે!-લહેરે હું ડોલું;
 સાગર શો છે ગંભીર; પ્રાઠ ભયાનક વીર;
 ડાલે જહાણા મસ્ત સમીરે રે.-લહેરે હું ડોલું.-૮.
 ધરાપર ધાતુ પહાડ રે;-લહેરે હું ડોલું;
 ધાતુ ખાણો ગુફા પહાડ; રાત્રી પશુ કરતાં રહાડ;
 કાલાં પંખી ભસ્મીરે ઝાડ રે.-લહેરે હું ડોલું.-૯.
 વનસ્પતિ લતા સાર રે;-લહેરે હું ડોલું;
 વનસ્પતિ લતા સાર; ઋતુ ઋતુના શા જહાર;
 નીમોમાં ડહાપણ અપાર રે.-લહેરે હું ડોલું.-૧૦.
 સૃષ્ટિસૌદર્યે હું મહોળી રે;-લહેરે હું ડોલું;
 સૃષ્ટિસૌદર્યે હું મહોળી; લિલોતરીએ આસુ^૩ લેહોળી;
 વિસરી દુઃખો શાંત રહેહોળી રે!-લહેરે હું ડોલું.-૧૧.
 વિધ વિધ રંગે મનુષ્ય-જાતી રે;-લહેરે હું ડોલું;
 વિધ વિધ રંગે મનુષ્ય-જાતી; છ રિપુ મદ મદમાતી;
 (પણ) અંતે કાળને તાપી થાતી રે!-લહેરે હું ડોલું.-૧૨.

દાશ્યર્થથી જોઈને મહોટા ચિત્રકારો પણ પોતાની ચિત્રકળાનો જો કદાચ
 ગર્વ રાખતા હોયછે તો તે મુઠ્ઠી દેછે ને પછી કુદરતની કળાને આક્રમીન
 કહેછે ! ૧.-વાયુ. ૨.-કાલું કાલું-મૃદુ-સુરવર-મ-
 ધુરં-મિદુ બાલે એવાં પક્ષિઓ જેના ઉપર બેડલાં હોય એવી ઘટા-
 વાળાં ભરાઉ વૃક્ષો. ૩.-આમાસોમાં લીલાં ઝાડપાનના
 ઉપર વરસાદનાં મોતી જેવાં ઝુંદો-ટીપાંઓ જોઈને હું વિચાર કરુંછું
 કે અરે આ આટલાં બધાં વિચારો કુમળાં સકુમાર લીલાં ઉગતાં ઝાડ
 પાનના વેલા વેલીઓ કેવાં અવાચક તથા નિરાધાર દેખાયછે, તેમ
 છતાં તે સર્વની સંભાળ રાખનાર માળી પ્રભુ છે તો તે મહારી સંભાળ કેમ
 નહીં રાખે-એમ વિચાર કરીને પેલાં ઝાડપાન ઉપરનાં વરસાદનાં ટીપાં-
 ઓમાં મહારાં આસુ-અશ્રુનાં ટીપાં ઉમેરાતાં બંધ કરીને હું મહારાં દરદી
 દિલનાં આસુ લુછી નાખી દિલને વિષે દિલાસો લઉંછું !

૪.-પ્રથમ તો એ પરિપુ જોઈલો અને જેવી રીતે મદ તથા મમત
 કરાવેછે તેટલો અને તેવી રીતે મદ તથા મમત એ મનુષ્યજાતિ કરવામાં
 કંઈ કસર રાખતી નથી, પરંતુ અંતે-પરિણામે એ મનુષ્યજાતિને કાળને
 એટલે ભાવી પદાર્થને-કુદરતની કૃતિને-રાગ મૃત્યુ આદિલઈ કુદરતી બ-

મહડતી પડતી હર્ષ હાય રે;—હૃદેરે હું ડોલું;
 મહડતી પડતી હર્ષ હાય; મુગા' હક' બળવ્યાં જાય;
 અકળ કળા એ ના કળાય રે!—હૃદેરે હું ડોલું—૧૩.
 જાત જાતના સ્વભાવે રે;—હૃદેરે હું ડોલું;
 જાત જાતના સ્વભાવે; સ્વભાવનાં ચિત્રે ભાવે;
 જોજી રંગ સ્તવું ભાવે રે!—હૃદેરે હું ડોલું.—૧૪.
 પતંગ દીપકમાં પડે રે;—હૃદેરે હું ડોલું;
 પતંગ દીપકમાં પડે; વારનાર બહારે મહડે;
 તોએ પડે તો શું રડે રે?!—હૃદેરે હું ડોલું.—૧૫.*

નાવોને—તાએ થવું પડેછે, એટલે એ કુદરતની આગળ તે મનુષ્યોના મદ તથા મમત જ્યારે નથીજ ચાલી શકતા ત્યારે પછી લાચારે પણ એવી રીતે પરિણામે તેઓને પોતાના મદ તથા મમત મુકી દેવા પડેછે !

૧.—ખોલ્યા ચાલ્યા વગર—પોતાનાં આવવાં જવાંની મનુષ્યોને અગા- ઉધીસૂચના આપ્યા વગર, અને પછી પાછળ મનુષ્યો કાલાવાલા—આજીજી કરે કે કલેશ—કલ્પાંત કરે તે ઉપર કંઈપણ લક્ષ-ધ્યાન ન આપતાં, તથા તેઓને ન લેખવતાં, પોતાને પરમેશ્વર તરફથી આ દુનિયાનાં મનુષ્યો ઉપર જે જે પોતાની ફરજો હંમેશાં બજાવવાને હક—અધિકાર—છુટ—સત્તા—પરવાનગી મળેલાંછે તેવા તેવા તે તે તમામ હક તેઓ મુગાં મુગાં બળવ્યાં જાયછે !

૨-૩.—મનુષ્યોના જાત જાતના સ્વભાવો જોઈને તેનાં જે મહારાં મનને વિષે (કલ્પનાને વિષે) ચિત્ર પડેછે તે ચિત્રમાં, અમુક વાત ખોલતી વખતે અથવા અમુક કર્મ કરતી વખતે તે મનુષ્યો- ને આંખ—હાથ વગેરે અવયવોની એટા—ચાળા કરવાની જેવી ટેવ હોય તેવાં તેઓનાં સ્વભાવનાં ચિત્રમાં તેના હાવભાવ મહારા જોવામાં આવે- છે, અને એવા હાવભાવમાં અનેક ચિત્ર વિચિત્ર તથા વિલક્ષણ રીતના રંગો જોઈને હે પ્રભુ, હું ત્હારું ભાવે—પ્રેમભક્તિએ કરીને સ્તવન કરુંછું કે આહા મનુષ્ય જાતના સ્વભાવોને વિષે પણ કેવા કેવા તરેહ તરેહના રંગોની લીલા તે દરસાવેલીછે !

૪.—ગરમ તેલમાં પડવા જતાં પતંગિયાને જે કાઈ કદાચ દીવા પાસેથી દૂર ખસેડવાનું કરેછે તો તે દૂરથી પાછું ઉડી આવીને તેમાં ગમે તેમ કરીને પણ અંપલાવી પડીને અંતે પોતાના પ્રાણ ખોયા વગર રેહેતું નથી ત્યારે પછી ખસેડનાર શું કરે ? અંગાર્યઃ—આ જગતને વિષે જે જે તત્વસાની મહાત્માઓ થ- યાછે તેણે તેણે મનુષ્ય માત્રનું શુભ—કલ્યાણ થાય એવા કેવળ પરમાર્થ પ્રુક્તિના હેતુથી અનેક રીતના ઉપદેશ—બોધ—શિક્ષા આપી આપીને દ-

ધણી વાર અથડાઈ મરિયે રે;—લહેરે હું ડોલું;
 ધણી વાર અથડાઈ મરિયે; અમાને સહુ ઊધું કરિયે;
 સ્નાન આવે સુખમાં કરિયે રે.—લહેરે હું ડોલું.—૧૬.
 નાટકલીલા અદ્ભુત જોઈ રે;—લહેરે હું ડોલું;
 નાટકલીલા અદ્ભુત જોઈ; હું પણ^૧ તેમાંહિ સ્હોઈ;
 અદ્વૈતે દૈતપણું—હું^૨ ખોઈ રે.—લહેરે હું ડોલું.—૧૭.
 બૂલ્યાં માનવ માયા—પારો રે;—લહેરે હું ડોલું;
 બૂલ્યાં માનવ માયા—પારો, નથી નાખી વસ્તૂ^૩ પાસે;
 જગત તો સહુ મિથ્યા ભાસે રે!—લહેરે હું ડોલું.—૧૮.
 અહંકર્તાપણું ઉપજે રે;—લહેરે હું ડોલું;
 અહંકર્તાપણું ઊપજે; તે જ્યારે સમાય સહજે;^૪
 મટી જિવડો શિવ^૫ નિપજે રે.—લહેરે હું ડોલું.—૧૯.
 પછે શી ઉપાધિ હાય રે; લહેરે હું ડોલું;
 પછે શી ઉપાધિ હાય; વાયુને^૬ ક્યમ ટહાડ વાય ?
 પોતે ભળ્યો પોતામાંહી^૭ રે!—લહેરે હું ડોલું.—૨૦.

છાંત રૂપકે કરીને સમજાવી સમજાવી કહેલુંછે કે ભાઈઓ, આ સંસારના માયાપાશમાં ન પડો—ન ઝંપલાવો—ન લકડું ખની જાઓ—એ સહુ મિથ્યાભાસ છે—એજ દીપક અને તમે સહુ પતંગિયાં એમ સમજો—એથી તમારું અકલ્યાણ છે. પરંતુ એ તમામ ઉપદેશ—બાધ—શિક્ષાની વાતોને આ જગતમાં સઘળાં મનુષ્યો જાણે એક કાને સાંભળીને ખીજે કાનેથી કહાડી નાખતાં હોય એવું ભાસેછે, અને તેથી કેવળ ઉલટી રીતે વર્તતાં જોવામાં આવેછે—હવે એ ઠંકાણે બાધ આપનારા તત્વસાની મહાત્માઓ શું કરે ? !

૧.—હું વિજય છું—એવો દહાભિમાન ધરનારો અહંભાવ જ્યાંલગી મ્હારે વિષે રહેછે ત્યાંલગી હું પણ એ જગત રૂપી નાટક લીલાને વિષે એક વેશધારીની પેઠે રમનારો છું.

૨.—પરંતુ અદ્વૈત મત જોને વિષે છે એવું જે પ્રસન્નમાન તેણે કરીને હું—એવો જે દ્વૈતભાવ તે જતો રહેછે અને માત્ર કેવલ્ય રહેછે.

૩.—પરંપ્રહ્મ એ વસ્તુ.

૪.—સહજનંદ—નિજનંદને વિષે.

૫.—આ જીવ પરંપ્રહ્મને વિષે કય પામી જઈને તક્ષીનતાનાં સુખનો પૂર્ણાનંદ અનુભવે.

૬—૭.—પવને કરીને ખીજાને ટહાડવાય એ તો સંભવિત છે, પરંતુ પવને કરીને પવનને પોતાને ક્ષી રીતે ટહાડ વાય એ વાતનો શો સંભવ ? અર્થાત્ એ વાત અસંભવિત છે, તો

આનંદપ્રલય બાણે રે!-હૃદે હૂં ડાલું;
 આનંદપ્રલય બાણે! નહિં દૃષ્ટિ સ્થળ ટાણે;
 એક સચ્ચિદાનંદ બાણે રે!-હૃદે હૂં ડાલું-૨૧.^૧
 દીસું ન બિન્ને વિજય રે!-હૃદે હૂં ડાલું;
 દીસું ન બિન્ને વિજય; ગયો નામ રૂપ ખય;
 ડાલું પણ સહુ 'બ્રહ્મમય રે!-હૃદે હૂં ડાલું;
 વાણી અહિં રહિ મૌન રે!-હાવાં ન ડાલું!-૨૨.^૨

ધશ્વિર લીલા.

(ગરખી.)

આ શી જોઉં આ શી જોઉં આ શી જોઉં રે;
 પ્રભુ લીલા હું તારી આ શી જોઉં-૧-ટક.
 હડિ જોશમાં તોખાર આકાશે જઈ અથડાય;
 તોય નહિં પતો જોઈ પાડુ મહોડિ રે.-પ્રભુ લીલા હું-૧^૩.

પછી ન્યાયે કરીને એવો સિદ્ધાંત થાયછે કે પોતે જે અવિદ્યાનાં આવરણે
 કરીને જુદા ભાસતો હતો તે 'બ્રહ્મસાને કરીને પોતાને વિષે બળી ગયો
 એટલે એ અદ્વૈત મતનું પ્રતિપાદન થયું. ૧.-જેમ જલપ્રલય
 કહેવાયછે તેમ 'બ્રહ્માનંદ રૂપી રસ અને તે આનંદ રસ પ્રલય એટલે બાણે
 આ મનની કલ્પના સૃષ્ટિમાંનું સર્વ કંઈ તે આનંદમય ભાસેછે, ને જ્ઞાન-
 ચક્ષુની દૃષ્ટિ, કયું સ્થળ છે કે કયો વખત-કાળ છે એ વાત ઉપર નથી,
 પરંતુ માત્ર એક પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ જે સચ્ચિદાનંદ તે રૂપી બાણ-સૂર્ય તે-
 નાજ તરફ એકાગ્રતાથી લાગી રહેલીછે. ૨.-વિજય ખીજી
 કંઈ જુદી વસ્તુ એવી જે મનની કલ્પના-ભાવના તે કલ્પના-ભાવનાનો
 લોપ થઈ રહ્યો-નામ રૂપનો પણ ખય-ક્ષય-નાશ થઈ ગયો-અને વિ-
 જય ડાલતો દેખાતા છતાં સહુ 'બ્રહ્મમય ભાસેછે.-એ ઠકાણે વિજયવાણી
 મુગી થઈ રહી, અને તેની સાથે ડાલવું પણ તેમજ બંધ થઈ રહ્યું!

૩.-તોખાર એટલે ઘોડો (કલ્પના રૂપી). તોપના ગોળાના કરતાં
 વધારે સણસણાટાથી એ કલ્પનાનો ઘોડો જાયો જડીને માનવ ખુદ્ધિનાં
 આકાશે એટલે મનુષ્યની ખુદ્ધિ ઘણામાં ઘણી જે હદ સુધી પોંહોંચી
 શકે તે હદે (ક્રમકે અવકાશ એટલે ખાલી જગા તેની હદ જોકે આપ-
 ãણને ભાસેછે તો પણ વસ્તુતઃ તે હોવાનો સંભવજ નથી, તેમ એ મનુ-

સ્વભાવ-લીલા ખૂંડું જોઈ ;

કુદરત જોઈ ડહાપણું ખોઈ રે.-પ્રભુ લીલા હું-૨.

ખોઈ પણ ખાંધું નીમ સ્નાનવિવેક ;

અંતરનાં કિલ્મિષ ઘોઈ રે.-પ્રભુ લીલા હું-૩.

રહેજ ધર જોઈ રંગ નીતિથી વર્તી ;

અનીતિને જાણું છ ભોઈ હું રે-પ્રભુ લીલા હું-૪.

માયાના જુઠાણમાં રંગ જોવો બહો રડો ;

અસાર તણને નીતિસાર દહોઈ રે.-પ્રભુ લીલા હું-૫.

બ્યની ખુદ્દિની પણ હદ ક્યાં સુધી પેંહોંચી શકે તે નક્રી થઈ શકતું નથી, તેથી એને આકાશની ઉપમા આપી શકાય, પરંતુ એ લુપ્તોપમા છે તેટલામાટે પેલાં કુદરતી આકાશની હદ તો મૂળેજ નથી, અને આ મનુ-બ્યની ખુદ્દિનાં આકાશની હદ હોવાનો સંભવ ભાસેછે, એટલામાટે તેથી સંભવિત હદે) એકદમ જઈ પેંહોંચીને અથડાયછે, તોપણ કુદરતની અકળકળાનો કંઈ પત્તો એટલે પાર પમાતો નથી, એવી ત્હારી લીલા જોઈને હું અતિ સાનંદાશ્ચર્ય પામી તુંને નમન કરુંછું.

૧.-મનુબ્યના જાત જાતના સ્વભાવને વિષે પણ ત્હારી અપાર લીલા જોઈંછું, પરંતુ જ્યાં જેનો ખપ ત્યાં તેની અછત અને જ્યાં જેની છત ત્યાં તેનો ખપ અથવા તેની કદર નહીં એવી વિલક્ષણ રીતની વેંહેંચણ ધણે પ્રસંગે કુદરતને હાથે થતી જોઈને તેની અકળ કળામાં મને કશી ગમ પડી શકતી નથી, અને તેથી કરીને પછી હું મ્હારે ડહાપણ જાળવી ન શકતાં વખતે તેની અવગણના કરુંછું.

૨.-એ પ્રમાણે મ્હારે ડહાપણ વખતે રીસાવી જઈને મ્હોડું ચડાવેછે તોપણ તેની રીસ થોડી વારજ રહીને પાછી ઉતરી જઈ, તે પાછું તરત ઠેકાણે આવેછે, ત્યારે તે વખતે હું સ્નાનને વિવેક કરી મ્હારે પોતાને કમ વર્તવું તેને સાચું નિયમો ખાંધુંછું, અને પછી એવી રીતે હું મ્હારાં અંતઃકરણનાં કિલ્મિષ એટલે પાપ-મળ ઘોઈ નાખી અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરુંછું.

૩.-સહજાનંદને વિષે જે જે રંગો જોવામાં આવેછે તે તે રંગો જોઈંછું.

૪.-ભય આણનારી.

૫.-વરઘોડાની વાડી લુંટાતી વખતે અથવા છોકરાઓ કનકવા લુંટતા હોયછે તે વખતે જે રંગો જોવામાં આવેછે તેના જેવા ખેંચા-ખેંચીના તથા તાણાતાણીના રંગો આ દુનિયાનાં ભાષિક પ્રપંચનાં જુઠાણમાં જોવામાં આવેછે. હવે એ બધા છળ પ્રપંચ મિથ્યા માથાકુટ સરખા છે-કેવળ માયાનું જુઠાણું છે-એમ જે જાણેછે તેવા પુરૂષો એવા

પણ ઓ પ્રભુજી તું ક્યાં લગિ ફસિશ મુને ;
 એવચની હું તેવો નહોંડે રે.-પ્રભુ લીલા હું-૬.
 ખહુ જોયું ખહુ વાગી ઠાકર ;
 ખહુ ધડાયો હવે ના રોડે રે.-પ્રભુ લીલા હું-૭.
 રોડે નહી જોડે લીલા ભારી હૂં તો એમાં ;
 એમાંજ વિજય હું તો પૂરો રહોડે રે.-પ્રભુ લીલા હું-૮.

(માત્રામત્તમચૂર.)

આ શી લીલા જોઈ પ્રભુ જોઈ આ શી ;
 પુણ્ય હું સમજૂં એમાં વધુ^૩ નહિં જવું કાશી.-૧.
 જોતાં આતે જન મન જાએછે હારી ;
 વિદ્યા અનુભવ બુદ્ધિધિ, અટકળ ખહુ ધારી.-૨.
 અદ્ભુત કુદરત ન કળિ શકાએ રે તહારી ;
 અદ્ય જીવડો દહે શું અગાધ ગુણ ભારી?-૩.
 છે કેવો, શી ઈચ્છા, શામાટે આ સહુ ;
 નથિ જાણ્યું, ન જાણારો, જનથી મથતાં ખહુ.-૪.
 વિધ વિધ રંગે માનવિ અહિંયાં દીસેછે ;

રંગો જોઈને પછી અનીતિ રૂપી અસારને તજી દેછે અને નીતિના સાર-
 રૂપી દૂધને દોહી લેછે. ૧.-પણ હે પ્રભુ, તું મને કહ-અવ-
 ઘડમાં નાખી મુકીને ક્યાં લગી મહારૂં પારખું જોયાં કરશે? નીતિથીજ
 ચાલવું એવી મેં જે પ્રતિજ્ઞા લીધીછે તે પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં જોઈલું સહન
 કરવું પડે તેટલું કરીશ પણ તે પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં કદી લટી જાઉં તેવો
 નથી. ૨.-એ જે તું મને કસેછે તેમાંજ, એવી રીતે (જેમ
 ગમે તેવું નરસ સોનું-સુવર્ણ હોય તેમ છતાં તેને ચીપાના તાપ દેવામાં
 આવે એટલે તે સરસ બનેછે તેમ) મહારા આત્માનો સુધારો-મહારા
 આત્માનું કલ્યાણ છે !

૩.-કેટલાએક લોકો કાશી તીર્થયાત્રા કરવામાં અધિક પુણ્ય સમજીને
 તેમ માનેછે, પરંતુ તું અને તહારી લીલા સર્વ ઠકાણે સરખી દીસેછે-
 માટે જ્યાં બને ત્યાં રહીને તહારી લીલા જોવામાં જે પુણ્ય હું સમજું છું
 તેના કરતાં કાશી જવામાં કંઈ વિશેષ પુણ્ય છે એમ મને જણાતું નથી.

૪.-તું કેવો છે, તહારી ઈચ્છા શું છે, અને આ તમામ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન
 કરવામાં મૂળ તહારો હેતુ શો છે, એ ત્રણ વાતો મનુષ્યોથી મથી મથીને

પણ ખટખરિ ખટપટથી મન આ હિસેછે.-૫.

દુનિયાંદારી તો છે બહુ તોખાકારી ;

ચરિત્ર જોતાં ચમકું ઢંગ ભુંડા ભારી.-૬.

સ્વારથ લેભ અદેખઈ પ્રપંચને પાશે ;

ખંધાયાં જન રડતાં દયાંમણાં ભાસે.-૭.

જંધી સમજે બહારી જંધી ઊદાસી ;

એ ઊદાસી દાસી થઈ તો નહિં ફાંસી!-૮.

ભૂત પ્રેત સુર અસુર વળી ખીજ બહેમ ;

પડ્યાં કુપે અધારે નહિં નિકળે ક્રમે.-૯.

શંકતી-શંખંધ ભેદો મૂળે ગુહ્ય હતા ;

તેમાં ઢોંગ પસરિયા ખાવિ પડેછ ખતા.-૧૦.

જયમ જોયું પડતું અનુકુળ ત્યમ કાપૂછે ;

સાફ માફ જનનુંજ માની લીધુંછે.-૧૧.

ચમત્કાર સૃષ્ટીમાં બહુ બહુ જોઈછું ;

જોઈ ધુપા ભેદો આશ્ચર્ય મહોર્જિછું.-૧૨.

થાકતાં પણ સર્વમાન્ય રીતે જણાઈ નથી અને ભવિષ્યમાં તેમ જણાવવાની પણ નથી.

૧.-અસાનને લીધે જંધી સમજણે કરીને મનુષ્યોએ જે નિર્થક ઉદાસી માની લીધેલી છે તે ઉદાસી જો દાસી થાય એટલે તે ઉદાસીનો અમલ આપણા ઉપર ન ચાલવા દેતાં જો આપણાથી તેને આપણા પોતાના અમલ તળે રાખી શકાય તો પછી માયાનો ફાંસો એટલે માયાજાળ મૂળેજ રહી નહીં એમ જાણવું !

૨.-ઈશ્વરની જે અનેક શક્તિઓ છે તેના પરસ્પર સંબંધો કેવી રીતના છે તે વિષેના મુદ્દાઓ મૂળ પ્રથમથીજ ગુહ્ય-ધુપા-જીંડા અને સમજવા-સમજાવવા કઠિણ તો ખરા, ને તેમાં વળી અનેક ધુતારાઓએ ધર્મને બહાને કઈ કઈ ઢોંગો ચલાવીને અનેક પંથો કહાડ્યા, એટલે તેણે કરીને આ આખી દુનિયાં ખરાબેહાલ થઈ ગઈ છે !

૩.-સત્ય અસત્ય, ન્યાય અન્યાય, પુણ્ય પાપ, એ બધું આપણા પૂર્વજોને જેમ કાવતું આવેલું તેમ તેઓ કરી ગયલા છે, અને આપણે કાવતું આવે છે તેમ આપણે કરીએ છીએ-ખાકા, 'સાફ' કિંવા માફ એ તો માત્ર માણસોનું માની લીધેલું છે-એવી રીતે દુનિયાંદારીમાં ચાલતો વહિવટ જોતાં એ પ્રમાણેના અનુભવ થાય છે !

અસાને ખરિ કુપિ ગઈ વસ્તૂ^૧ અંધારે ;
 આશ રહી બહુ આધી આવે અજવાળે.-૧૩.
 પણ અજવાળાંમાં વણિ ખમણું અંધારું ;
 માટે તે શુદ્ધ ને ખેયા ન્યાડું.-૧૪.^૨
 તિવ્ર બુદ્ધિએ જોતાં જડ રૂપ સહેજજ છે ;
 તોપણ કામળતામાં રહેતાં સહેજત છે.-૧૫.^૩
 તરંગરંગે જોતાં તિમિર ખસે તેજે ;
 વિદ્યાઆનંદે હહે સૂક્ષ્મ લગન સહેજે.-૧૬.
 વસ્તૂ-મહિમા^૪ મનને શુદ્ધ કરેછે રે ;
 વિનય હું લીલા જોઈ ડોલૂં છું હેરે.-૧૭.

જ્ઞાનપૂર્વક ભક્તિ.

ગરબી.

રંગ જોઈ રંગ જોઈ રંગ જોઈ રે ;
 હું તો સભરભસ્મો^૧ સંધે 'પ્રહ્લ જોઈ.-૮૬.
 'પ્રહ્લરંગ જોતાં હેરે ડોલાય બહુ ;
 અનુભવાનંદમાં ભવાધિ^૨ ખોળે રે.-હું તો સભર૦-૧.
 બાંતી જાપાધિ અહંભાવ સહુ છૂટ્યાં ;
 પ્રતિખિંબ^૩ મુક્રા ખિંબરંગ^૪ જોઈ રે.-હું તો સભર૦-૨.

૧.-સત્ય વસ્તુ ને પરપ્રહ્લ તે. ૨.-આ જગતને વિષે ધર્મના અનેક પંથો છે; હવે એ પંથોમાં પેસવાથી તો અજવાળાને ખસે ઉલટું ખમણું અંધારું જોવામાં આવેછે, તેટલામાટે નાસ્તિક પણ ન થવું, અને એવા કોઈ પંથનો મમત પણ ન તાણવો, અને મધ્યસ્થ રહીને સર્વમાંથી સત્ય લઈને 'પ્રહ્લજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લેવું એ ઉત્તમ વાત છે.

૩.-એ કડીના પૂર્વાર્ધને વિષે સાંખ્યશાસ્ત્રનો મત કહી જણાવીને પછી ઉત્તરાર્ધને વિષે કામળ વેદાંતશાસ્ત્રના મતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે.

૪.-સત્ય વસ્તુ ને પરપ્રહ્લ તેના મહિમા-પ્રતાપે કરીને આ મન શુદ્ધ-નિર્મળ-સ્વચ્છ થઈ જાયછે.

૫.-સંધળે પસરી રહેલો-ભરેલો-સર્વંયાપક.

૬.-આ સંસારને વિષે મનમાં ઉત્પન્ન થતા આધિયો.

૭-૮.-પ્રતિખિંબ ને માયા-અને તે થકી નિપજેલી ને માયિક સૃષ્ટિ-

ચૈતન્ય સાગર જેમનો તેમ હું;

રૂપે તરંગ પણ જીવે નહોતો રે.—હું તો સભર૦—૩.^૧

વિજય સહજ ધર ગાજું ઉછળું સમું;

ભક્તિસાને પ્રહ્લમાંહિ ભળ્યો રહોતો રે.—હું તો સભર૦—૪.^૨

દશિવર સ્તુતિ.

(પદ—રાગ વસંત.)

શૂં વરણું રે શૂં વરણું, નહિ વાણીમાં^૩ જોર ;

ગુણ અગણિત પ્રભૂ તાહરા.—શૂં વરણું—ટેક.

ઉપકાર અનેક તારા કીધા લહું મનમાં, લહું મનમાં રે લહું મનમાં,

પણ કથિ ન શકાય, શબ્દો ન મુજને શોધ્યા જડે.—શૂં વરણું—૧.

તારા ગુણ ગાતાં પાર ન પામિશા કવિ મહોટા, કવિ મહોટા રે કવિ મહોટા,

મહોટાં વેદ પુરાણ, તે પણ નેતિ નેતિ^૪ વદે.—શૂં વરણું—૨.

પણ સ્તવનભક્તિ શુદ્ધ ભાવની ત્હને ભાવે, ત્હને ભાવે રે ત્હને ભાવે,

મહારી બ્રહ્મ અથાક, ઓ પ્રભૂ મનમાં તું નાણુતો.—શૂં વરણું—૩.^૫

તે મુકીને એટલે તેને મિથ્યાભાસ—મૃગજલ સરખી જાણીને મૂળ સત્ય બિંબ જે પરપ્રહ્લ તેનો રંગ—તેની લીલા જોહુંહું. ૧.—પરપ્રહ્લ

તે જાણે ચૈતન્યનો સાગર તે પોતાની સ્થિતિને વિષે નિરંતર જેમનો તેમ છે, અને આ ચૈતન્યસ્વરૂપ જે આત્મા તે તરંગ એટલે ઓળને રૂપે જીવે ભાસેછે, તથાપિ એ તરંગ તે સાગરથી વસ્તુતઃ જીવે નથી.

૨.—એ ચૈતન્ય સાગર સહજ સ્વભાવે—પોતાની મેળેજ—પ્રકૃતિએ કરી—ને વેળાએ ગાજેછે, વેળાએ ઉછળેછે, અને તેમજ વેળાએ પાછો સમી જાયછે. એવો જે એ ચૈતન્ય સાગર પરપ્રહ્લ તેને વિષે ભક્તિસાને કરીને આ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા તલ્લીનતાનું સુખ લે તો શોભે.

૩.—તારા ગુણો અવાચ્ય છે—હે પરાત્પર પ્રભુ, તારા ગુણો વાણીથી પર છે—તેનું વર્ણન વાણીએ કરીને કેમ કરી શકાય ?

૪.—જે ગુણોનો ન ધતિ—કહેતાં છેડો નથી—એવા તે અનંત—અપાર છે.

૫.—એમ છતાં જો કાઈ શુદ્ધ અંતઃકરણે કરીને ખરા ભાવથી (પછી ગમે એવી ગાંડી ઘેલી કે તોતલી તેની વાણી હોય તેમ છતાં) તારી સ્તુતિ કરેછે તો તેને તું માની લઈને સ્વિકારેછે. નાણુતો એટલે ન આણુતો—આણીશ નહીં (એવી મહારી પ્રાર્થના છે).

હું તો કેવળ બાળ અસાન છું છેક કાચો, છેક કાચો રે છેક કાચો,
કરું ધડિ ધડિ બૂલ, તું વણુ કાણુ ખચાવશે ?^૧ શૂં વરણું-૪.
પ્રભુ શિક્ષા કરે તું તો સાનમાં મર્મવાળી, એવી માર્મિક રે મર્મવાળી,
પૂરે અંતરે શાખ ફરિ ભુલે કર્મજ હીન તે.-શૂં વરણું-૫.^૧
પ્રભુ દંષ્ટિ સમાન છે તાહરી બહુ પ્રેમી, બહુ પ્રેમી ને વળિ નેમી,
એ તો ખુબિ ભંડાર, એમાં પ્રતાપ અપાર છે.-શૂં વરણું-૬.^૧
હારી કાંતિ ભરી સાક્ષાત છે જગલીલા, જગલીલા રે જગલીલા,
તેમાં વિજય હું લીન, મગ્ન છું કુદરતિ રંગમાં.-શૂં વરણું-૭.

ધશ્વિર સ્તુતિ.

(૫૬-રાગ પરાજિયો.)

તુજ આશ્રય એક મ્હોટો, પ્રભુજી, તુજ આશ્રય એક મ્હોટો ;
અવર કહેવાનો ખોટો, પ્રભુજી, તુજ આશ્રય એક મ્હોટો.-ટેક.
જ્યાં જોઉં ત્યાં દેખું, ભવરચના^૩ પૂરી; તુજ કૃપામાં નહિં તોટો.-પ્રભુજી-૧.
આ દુનિયઈ આથ સંધી નકામી; તારે શૂં કાણી ખોટો?-પ્રભુજી-૨.^૪

૧.-ધશ્વરની લાકડીને અવાજ નથી; પરમેશ્વર મનુષ્યને તેનાં પાપ-
કર્મને માટે જ શિક્ષા કરેછે તે તરત અને ઉધાડી-દેખાઈતી રીતની
નથી કરતો, પરંતુ એવી રીતની સાંનમાં-ઈસારા જેવી અને મર્મવાળી
કરેછે કે પેલાં મનુષ્યનું પોતાનું અંતઃકરણજી સમજે, અને પછી આપો-
આપ પોતાને વિષે સાક્ષી પુરે કે “અરે આ મેં ફલાણું પાપકર્મ કર્યું
હું તેનું ફળ મ્હને આજે આપ્રમાણે મળ્યુંછે-મ્હને આવી રીતે ઈશ્વરે
શિક્ષા કરીછે,” હવે એ પ્રમાણે સમજીને ફરીથી એ વાત ભુલી જઈને
પાછાં ખીજાં પાપકર્મ કરે તે ખરેખરા કર્મહીન-અકરમી-અભાગિયા
જાણવા.

૨.-જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં દયા-રહેમ હોયછે; હવે જો
દયા અને રહેમ હોયછે તો તેની સાથે નેમ એટલે નિયમ અને ન્યાય
રહી શકતો નથી; એમ છતાં પરમેશ્વર તો એકા વખતે પ્રેમી પણ છે
અને વળી નેમી પણ છે, માટે એ વાતને વિષેજ પરમેશ્વરનો મ્હોટો પ્ર-
તાપ રહેલો જણાયછે, અને એમાંજ ખુબીનો ભંડાર ભરેલોછે એમ
નિશ્ચય થાયછે.

૩.-સૃષ્ટિની રચના-લીલા-સૌંદર્ય. ૪.-આ દુનિયામાં
કાઈ પણ મનુષ્યના આશ્રય ઉપર આધાર રાખીને રહેવું એ કેવળ ન-

સાહ્ય કરે શો અદૃશ્ય કર તુજ; આણી સૂધા જિવ^૧ ભોટો !-પ્રભુ૦-૩.
 અહંભાવ તો અવિદ્યા ભ્રમમાં ; આપ્ત પસ્તઈ રોતો.-પ્રભુ૦-૪.
 ઝો પ્રભુ કરને સુધ્ય આ વંદ્યું મન; ભટકે સુંધી માયા-ગોટો !-પ્ર૦-૫.
 પડરિપુ જિતવા અવર ન સાધન; તુજ આશ્રય એક સોટો.-પ્રભુ૦-૬.
 ત્રિવિધ તાપ ટળી થાહે શીતળ; પીતાં ભક્તિરસ લોટો.-પ્રભુ૦-૭.
 ભવપિડ ભય સહુ વિજયનું ભાગ્યું; સાને હેતાં^૩ પરપોટો.-પ્રભુ૦-૮.

અકળ કળા ક્યમ હલધયે^૪; પ્રભુ ત્હારી, અકળ કળા ક્યમ હલધયે !-ટોક.
 મનુષ્યનિ બુદ્ધી તે ક્યાં સૂધી ? જ્યાં જ્યમ ભાસ્યું^૫ ત્યમ કલધયે.-પ્ર૦-૧.
 મૂળ ખરો તુજ હેતુ સમજતાં; થાકી હારી જલધયે.-પ્રભુ ત્હારી૦-૨.
 ક્રોધ કૃપા ત્હારાં ભેદ લપેટ્યાં; હમે તો ભુલમાં ભમીયે.-પ્રભુ૦-૩.
 સમજ શુભાશુભ સાચિ ન પેહેલે; ફળ દેખી વિસ્મય થઈયે.-પ્રભુ૦-૪.
 ધણીક વેળા સુખનો ધારી; દુખનો રસતો લઈયે.-પ્રભુ ત્હારી૦-૫.
 વળિ ધણિ વેળા દુઃખજ કારણ; સુખનું દેખી હરખઈયે.-પ્રભુ૦-૬.

કામું છે, કારણ કે જે ગાખડાંવાળું-કાણાં વાળું બહાણું-હોડી-પોટ છે તે બીજાને તરાવીને શી રીતે પાર ઉતારી શકે ?

૧.-અસાન-પેસમજ-મૂર્ખ-ભોયડ જીવોને.-અવળે રસતે જતાં અસાની મનુષ્યોને સુધે રસતે દોરવી લાવવામાં ત્હારો હાથ અદૃશ્ય રીતની સાહ્યતા-મદદ આપે છે.

૨.-અરે પ્રભુ, આ મ્હારું મન વંકી ગયલું છે તેને માયા રૂપી ગોટો-કલગી. સુંધવાનું વ્યસન પડી ગયલું છે. પછી એ કલગી સુંધે છે એટલે એને તેનું ઘેન સ્હડી જાય છે, અને તેની ખુમારી સ્હડી આવે છે, પછી તે ખુમારીમાં મરજમાં આવે ત્યાં રખડું ફરે છે, માટે એવાં એ મ્હારાં મનને ઝો પ્રભુ તું ત્હારે સ્વાધીન-ત્હારીજ ભક્તિમાં રહે તેમ કરતી.

૩.-આ મનુષ્યાદેહ માત્ર ચૈતન્ય સાગર વિષેના પરપોટા સમાન છે એવું બ્રહ્મસાને કરીને જાણવા-સમજવાથી.

૪.-સમજીયે. ૫.-જ્યાં જેવું ઉપરથી જોવામાં આવે છે તેવું (સાદું માફું) કહીયે છઈયે.

૬.-ત્હારો ક્રોધ કે ત્હારી કૃપા જે હોય છે, તે ભ્રમમાં વિંટાળેલાં હોય છે એટલે તે ઢંકાયેલાં હમારા જોવામાં આવે છે, તેથી કરીને ત્હારી કૃપાને અકૃપા માનીને, તથા અકૃપાને કૃપા માનીને, હમે ધણીવાર ભુલમાં પડીને ગોયાં ખાઈયે છઈયે.

૭.-અગાઉ જે દુખ પડેલું તે જો ન પડ્યું હોત તો પાછળથી જે

એમ શુભાશુભ અધુરિ સમજથી; માયામાં સપડાયે.-પ્રભુ ત્હારી-૭.
આ પ્રભુ જન્મું વિજય હું આ વર,-હોમા^૧ સૂધા બહયે^૨.-પ્રભુ-૮.

ધરિવર સ્તુતિ અને પ્રાર્થના.

(ગરબી.)

આહા શી લીલા પ્રભુ ગાજી તાહરી ;
રહિ અદૃશ્ય કરિ કરુણાદૃષ્ટિ શિ તાત જો ;
નાજ ફરે એવી હતિ મહારી-દુર્દશા ;
રહેજે ફરિ, દુખ સ્વપને,^૩ છઠું રણિયાત જો.-આહા-શી-૧.
દુખના દહાડા કહાડ્યા મેં બહુ દોહલે ;
બનિ ગઈ દુખની માંદગિમાં નિત રોઈ જો ;
દયામણી દીસું હું સાથીડાં વિનાં ;
ધિરજ આપવા રહ્યું કને નહિં કોઈ જો.-દુખના દાહાડા-૨.
દુખદરિયામાં ડુસકાં ખાઈ તણાજી હું ;
કરું શું અપજા નહિં કોનો આધાર જો ;
લાગે ઝાંખો પ્રજા સહુ સંસારડો ;
નુર મુજ ઝાંખું હાય બળ્યો અવતાર જો.-દુખના દાહાડા-૩.
મટ્યો વ્યાપિ પણ આધિજ્ઞેશ બદલે વધ્યો ;
જિગરવાને રહ્યો ન કો જીપાય જો ;
નિરાદિન દમતાં ભીતરનાં દર્દો સહુ ;

સુખ પ્રાપ્ત થયું તે થાત નહીં-એવી રીતે સુખનું કારણ-ખી ધણીકવાર
દુખ જોઈને પછી તેવાં દુખને પાછળથી સંભારતાં હરખ ઉપજેછે.

૧.-પ્રવાહને વિષે.

૨.-ગતિમાં-ચાલમાં સૂધે મારગે રહિયે.

૩.-જે દુર્દશા નાજ ફરે એવી હતિ (વિધવાપણાંતી) તે સેહેજમાં જતી
રહી ને મેં જો તે વેળા દુખ ભોગવેલું તે જાણે સ્વપ્નમાં ભોગવું હોય
તેવું હવે મહેને લાગેજે; અથવા તે દુખ હાલમાં હવે માત્ર મહારાં સ્વપ્નને
વિષે જણાયછે-જગૃતમાં મુજગું નથી જણાવું; અને હમણાં હું રણિયાત-
સારી-જેવી જોઈયે તેવી સ્થિતિમાં છજી-એ સર્વ, હે પ્રભુ ત્હારી કૃપા.

અકળઈ જિવ તો મોત ભલેરું^૧ મ્હાય જો.-દુખના દાહાડાં-૪.
 પણ પ્રભુ ધન્ય દિધો વેળાસર સાથિડો ;
 આપિ ધિરજ મુજ જાણુનહારો દાઝ જો ;
 તન મન ધન અમથી રે એવો ના મજો ;
 ક્યો મ્હને શું સહુ^૨ દુખ તે તપ^૩ આજ જો ?-આહા શી-૫.
 હર્ષ-ઘેલડી થઈ રહિછું હું તો ખરે,
 ક્યાં ગયું દુખ તે નથિ કંઈ હવડાં ભાન જો ;
 પણ પ્રભુ એકજ ત્હારે છું હું આસરે ;
 વિચાર આવે, રહેશે શું સદા આમ જો ?-આહા શી-૬.
 અંત લગી સાચો રહે મુજસું સાથિડો ;
 આ પ્રભુ જાચું કુદરત ન કરે ધાત^૩ જો ;
 યોગ્ય વળી રસ જિલવે દેવે થાઉં હું ;
 કહું વિજયા કા દર્દી જાણે વાત જો.-આહા શી-૭.

ધશ્વિર પ્રાર્થના.

(૫૬-રાગ કાફી.)

સામું જોની સાહેબા તું મ્હારી રે ;
 સ્થિતિ આ શી ત્હારા વિજય શિશુ તણી.-સામું જોનિ-ટેક.
 અતિ કવગી^૪ સ્થિતિમાં,-છતાં રહું છું નીતિમાં ;
 કા ન જાણે અવર, તું એક જાણે રે ;
 મ્હારાં ચિત્તની જે વ્યગ્રતા^૫ ધણી.-સામું જોનિ-૧.
 નથિ હું સ્ત્રીમાટે કહેતો, નથિ માગ્યો પૈસો મેં તો ;

૧.-વધારે રૂકું-બહેતર. ૨.-જ્યારે હું વિધવા હતી તે વખતે જે મેં દેહકષ્ટ ભોગવેલું તેના ખદલામાં મ્હને શું તેનું આ વખતે આ સુખ રૂપી ફળ મળેછે ? ૩.-કુદરત એવી છે કે તે માણસોનાં મનની સ્થિતિ હોયછે તેવીની તેવી હંમેશા કાયમ રાખતી નથી; માટે એ પ્રમાણે મ્હારો સાથીડો આગળ જતાં પોતાનું વચન તોડે નહિં એમ હું આ પ્રભુ, ત્હારી પાસે પ્રાર્થના કરી માગું છું.

૪.-એવી રીતની કે જેમાં નીતિ જાળવી રાખવી ખડુજ મુશકેલ પડે એવી કવગી. ૫.-બહાવરાપણું-ગુંચવણ-અકળામણ.

હું છઉં એક નિર્મળાનંદનો બુખ્યો રે;
 ક્યમ દોડું હું ખીજ માયારી^૧ ભણી ?-સામું જોનિ-૨.
 તે^૨ માટે હું બહુ રખડ્યો, જગે ખોળતાં ન જડ્યો;
 • ભાળ્યો જાયો બૂધર ત્હારી ભક્તિમાં રે;
 કવિતા જાણી વળિ તેની નિસરણી^૩:-સામું જોનિ-૩.
 મેં તો હાથ ઝાલ્યાં એ ખે^૪, હાવાં તું નિભાવિ લેજે;
 વિનવું પ્રભુ પાડજે પૂરાં સહુ કાડ રે;
 દોષ ભુલી મુને નીજ ખાળ તું ગણી.-સામું જોનિ-૪.
 કંઈ મહારાં કાપજે તું, મતિ સુધી રાખજે તું;
 સદા હું તો ત્હારીજ માયુંધું સેવા રે;
 નથિ તું વણ ખીજો વિજયને ધણી.-સામું જોનિ-૫.

(૫૬—રાગ કાંકરી.)

આલ પ્રભુ સાચું તું સૂખ રે; કરગરી માયુંધું મૂખ હું.-આલ-૦-ટેક.
 જ્યમ પુરૂષને નારી, પહેલાં તો લાગે પ્યારી;
 પરિચય થયા પછી લૂખ રે^૧.-કરગરી-૦-આલ પ્રભુ-૦-૧.
 ત્યમ માયામાં મેં મૂઠે, પહેલાં અતિ જાણ્યું સુખ;
 પણ દીઠું હાવાં તો બહુ દૂખ રે.-કરગરી-૦-આલ પ્રભુ-૦-૨.
 હું તો છું કંટાળ્યો એથી, એ ન જોઈયે મહારે ભુંડી;
 છે લાગી તવ ભક્તિ ભૂખ રે.-કરગરી-૦-આલ પ્રભુ-૦-૩.
 કહુંધું વિજય મહારી, દીનદયાળુ દેવા;
 કર માફ મા લે દીલ ચૂક રે.-કરગરી-૦-આલ પ્રભુ-૦-૪.

૧.-મોહરૂપ-નાશવંત.

૨.-તે નિર્મળ આનંદને માટે.

૩.-તે નિર્મળ આનંદ જે જાયો દીડો તે ઠેકાણે સ્હડવાની (કવિતા તે જાણે નિસરણી હોય તેવી જણાઈ.)

૪.-ત્હારી ભક્તિ અને કવિતા.

૫.-બુખી; રસ-તેજ વગરની-(પ્રથમ જેવો દુરથી ઉપલો તનનો ચળકાટ જણાયછે તેવો પાછળથી પાસે રહીને ખુસ્શિનો ચળકાટ જોવામાં આવતો નથી.)

(૫૬—રાગ પરજિયો.)

લોની સેવક-સંભાળ ; સ્વામી હમે, લોની સેવક-સંભાળ.-ટેક.
 મેં ભુંડાં માછલડાંએ ભક્ષનો કીધો લોભ; ગંઠ શરીરે માયાજાળ.-સ્વામી-૦-૨.
 આમતેમ ખભળું ને દાંતે હું કરડું પણ, ન ત્રુટે મુખથી પડેલાળ.-સ્વામી-૦-૨.
 જો નાથ જરા હમે દૃષ્ટિજ કરો હવડાં; ત્રુટે એ તડોતડ જાળ.-સ્વામી-૦-૩.
 વળિ મારે કુકવાડા એ પેલા પડરિપૂ; હોય જાણે ભડ વ્યાળ.-સ્વામી-૦-૪.
 અધુરામાં પૂરા વળિ ત્રિવિધતાપ પેલા; વરસાવે જિન્હિ ઉન્હિ ઝાળ.-સ્વામી-૦-૫.
 મ્હો આગળ આમ દુઃખથી ટળવળું; નાનકડું હૂં ખાળ.-સ્વામી હમે-૦-૬.
 દલમાં ક્યમ નથી આણતા દયા મ્હારી; કહેવાએ દીનદયાળ.-સ્વામી-૦-૭.
 શિક્ષા આવી સ્વામીજી દોછો તે; એવાં મેં શાં કીધાં આળ ?-સ્વામી-૦-૮.
 આ દુઃખ તો નથી રહેવાતાં વિજયથી; ગમેતો આણો હવાં કાળ.-સ્વામી-૦-૯.

(૫૬—રાગ ધનાસરી.)

આ દુખ તે ક્યમ સાંખું, પ્રભુજી, આ દુખ તે ક્યમ સાંખું ?-ટેક.
 ત્રિવિધ તાપથી બળતે ઝુંપડે; શી કઠિણઈ ધિર રાખું ?-પ્રભુજી, આ-૦-૧.

૧.-આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ-એ ત્રણ તાપે કરીને આ ઝુંપડું બળી રહેલું છે-એ ઝુંપડું તે આ તન રૂપી ઝુંપડું છે તેને વિષે આત્મા રૂપી ધણી, મન રૂપી એ ધરનો વહિવટ ચલાવનાર, અને ધન રૂપી સેવક (જે કે એ ધરની બહાર આસપાસ ફરતો; કે વખતે મેડી ઉપર ઝરખામાં ખેડલો ચોકી કર્યો કરે છે અને ધરમાંથી જે જે હુકમ થાય છે તે તે બળવતો રહે છે) એવી રીતે એ ધરમાં વસનારાંએ છે. હવે એ ધરને ઉપર કહેલા ત્રિવિધ તાપની આગ લાગી રહેલી છે, પરંતુ એ આગ એવી રીતની છે કે એ ધરને ખાળીને તેની ખાખ કરી નાખે તેમ નથી-પણ તેને સદૈવ ધીમી આંચે કરીને દઝાડ્યાં કરીને સિઝવ્યાં કરે છે, અને એ પ્રમાણે નાશ ન કરતાં એ ધરને તથા તેમાં વસનારાંએને રીખાવ્યાં કરે છે-ત્યારે એવી સદૈવ આગ લાગી રહેલી જોઈને એ ધરનો ધણી જે આત્મા તે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરીને પોતાની અકળામણનો ઉભરો (જેમ વરાળ-યંત્રમાંથી ખાફ અને વરાળ કારમી ચીસ પાડીને બહાર નિકળે છે તેમ) બહાર કહાડીને કહે છે કે હે પ્રભુ, આવી રીતે ત્રિવિધ તાપથી બળતે ઝુંપડું મ્હારાં હૃદયને વિષે કવી રીતે કઠણપણું-સહન કરવાની શક્તિ અને ધીરજ-સખુરી રાખી શકું ?

ગઈગુજરી ને ખનતી વાતો; ક્યમ ભીતરની ભાખૂં?—પ્રભુજી, આ૦-૨.

પેટનું ઊઠું આંસુ ઉઠ્યાં આ; તું વણુ કોને દાખૂં?—પ્રભુજી, આ૦-૩.

સત્ય રાહપર ચાલૂં તોએ; માયા મારે ડાકૂં?—પ્રભુજી, આ ૬૫૦-૪.

સહુ ફેલ્લું ને ક્યાંલગિ હું તે; નુર મુજ થાતું જાંખૂં?—પ્રભુજી, આ૦-૫.

ખહુ સાલે પડતા ધા કારી; ચીસો કારમિ નાખૂં?—પ્રભુજી, આ૦-૬.

ધણી વાર અકળામણથી તુજ; વદતો ભૂંડો વાંકું?—પ્રભુજી, આ૦-૭.

પણ પછિ જાને ખહુ હું સમાખૂં; અકળ કળાને માન આપૂં?—પ્રભુજી, .

થઈ ધીરો હું સાંખૂં?—૮.

રે શું કરું ખહુ કઠિણ થઈ હું; હેડું કરતો. પાકું?—પ્રભુજી, થઈ ધીરો-૯.

• ખોતાં ત્રિપુટી જ્ઞાન વિચારે; શુદ્ધ પ્રેમરસ ચાખૂં?—પ્રભુજી, થઈ ધીરો-૧૦.

તક્ષિનસુખ રહેજે^૩ સહુ ભુલવે; વિજય ભરંસો રાખૂં?—પ્રભુજી, થઈ-૧૧.

(પદ—રાગ ભેગી અસાવરી.)

ઓ પ્રભુ ક્યાંલગી, જીલમી આ જામ^૪;

રહેશે આ હાલતે આમનો આમ?—ઓ પ્રભુ ક્યાંલગી-ટેક.

ઝોકું આવંતાં તો રિપુ સપડાવે;

જિવડો થાકેલો ત્યાં કઈપેરે ફાવે?—ઓ પ્રભુ-૧૫.

૧.—માયા રૂપી ભૂંડ જે દિશાએ જાહેલું તે દિશાએ મહેને ડાકું મારવા આવેછે, અને આખરે ખુણા ખોલશે—ગતીકુચીનો *રસ્તો શોધી લેવાને મહેને ફરજ પાડેછે—પરંતુ તેનાં ડાકાંની બીકથી કદી પણ હું એવા આડા રસ્તા શોધતો પણ નથી અને લેતો પણ નથી—હું આખરે બહાર કોઈ પણ દિશાએ જવાની વાતજ છોડી દઉંછું, અને પછી એ ભૂંડ જે ઠકાણે ન નડે તેવું સ્થળ—એકાંતવાસ શોધી લઈને, તે એકાંતવાસને વિષે રહુંછું.

૨.—ત્રિપુટી એટલે જોનાર, જોવાની વસ્તુ, અને જોવું—અથવા જ્ઞાતા, જ્ઞેય, અને જ્ઞાન—તેમજ વળી કર્તા, કર્મ, અને ક્રિયા—એમ જે ત્રણ વાત તે એવી રીતે એ ત્રણ વાત બ્રહ્માજ્ઞાનના—વિચારમાં રહેતી નથી—જતી રહેછે—અને પછી તે વેળા બ્રહ્માનંદને વિષે તક્ષીનતાનું સુખ અનુભવાયછે.

૩.—સહજાનંદને વિષે.

૪.—જામ એટલે એક પોહાર અથવા ત્રણ કલાકનો જે વખત તે; પરંતુ આ ઠકાણે એ શબ્દ માત્ર કાળસૂચક છે તેથી કરીને કંઈ પણ વખત—મુદત; ચોધડિયું.

૫.—જરાક પણ જો કોઈ વખતે હું અસાવધ હોઉંછું એટલે જાગૃત નથી હોતો, અને હંમેશા જાગૃતિમાં

ઘોર અંધારે દહેશત ખડુ ભારી ;
 જોતાં જીલુમ જિંદગી થાય અકારી.-ઓ પ્રભુ-૨.
 છ રિપુ ને આ એકલ-તેઓ મંદ ;
 ગતિ શું કરે વિણ અમિ સુખકંદ ?-ઓ પ્રભુ-૩.
 નથિજ રહ્યું હાંવાં સામર્થ્ય મહારં ;
 નહિં ઉપચાર ત્યાં શું રે ઉચ્ચારં ?-ઓ પ્રભુ-૪,
 વિત્ત સોષે આધિ દયા નાણે કાંઈ ;
 તેમાં સાધન અનુકૂળતા નહાંઈ.-ઓ પ્રભુ-૫.
 તન સોબ્યું ને આ અગન મનમાં તે ;
 ચાવતી મગજ આણી સનેપાતે !-ઓ પ્રભુ-૬.

રહેવાથી કોઈ વખતે થાક રહીને મળે જે જરાક પણ ઝોકું આવેછે
 તો પેલા કામ ક્રોધાદિ છ શત્રુઓ તરત મળે સપડાવેછે, અને એ પ્ર-
 માણે નિરંતર એ છ શત્રુઓની સાથે લડતાં મળે વેળાએ થાક રહીને,
 કમકે હું એકલો ને એ તો છ જણા, તે મળે વારાફરતી સતાવતા રહે-
 છે-હવે હું એ પ્રમાણે થાકેલો જીવ તે એ છ શત્રુઓની સામાં એકલો
 કમ કરીને કાપી શકું ?

૧.-પછી એ પ્રમાણે એ છ શત્રુઓ
 મળે જ્યારે હરાવેછે ત્યારે તેઓ પોતાને રથાનકે મળે લઈ જાયછે;
 તે ઠકાણે હંમેશાં અસાન રૂપી રાત્રીએ કરીને કેવળ અંધકારજ વ્યાપી
 રહેલો હોયછે, અને તે અંધારાં ઘોરને વિષે અનેક પ્રકારની મનને
 વિષે ભય-કલ્પનાઓ ઉડેછે, અને તેમાં ભુત પિશાચ-ડાકેણ વગેરેના
 બહેમોના જે જીલમ જોવામાં આવેછે તેથી કરીને આ જિંદગી અકારી-
 ત્રાસ-કંટાળા ભરેલી થઈ જાયછે.

૨.-મંદ એટલે નિર્બળ.
 હે પ્રભુ, તારી કૃપા-સાહ્યતા રૂપી જે અમી કહેતાં અમૃત જે કે મનુ-
 જ્યનાં સુખનું મૂળ છે તે વિનાં એ છ શત્રુઓની સામાં ગતિ એટલે
 સામો વેગ-એ છ શત્રુઓના ઉપર હુમલો-ધસારો મહારાથી કેવી રીતે
 કરી શકાય ?

૩.-એવી એ બળતરાએ-આધિએ કરીને મહારં વિત્ત-બળ-કસ ચુ-
 સાઈ જાયછે, અને એવી જે મહારી દુર્દશા છે તેમાંથી છુટવાને જોઈતાં
 મહારી પાસે સાધન નથી તથા મળે કોઈ રીતની અનુકૂળતા નથી-(ખાકી
 જે સાધન અને અનુકૂળતા હોય તો હું આવી સ્થિતિમાં સમજીને પડી
 રહું તેવો નથી-એવો ભાવો છે.)

૪.-એવી રીતે આ મહારં
 શરીર સોસવાઈ જઈને દુર્બળ બની ગયુંછે, અને હવે આ મહારાં મનનું
 જે દર્દ તે (માણસ જેમ સનેપાતમાં લવતું હોય તેમ) આ પ્રમાણે

અનાથબંધુ તું છે અંતર્યામી ;

ક્યમ ન દયા લે જાણી દશા છાની ?-ઓ પ્રભુ-૭.

પ્રકૃતિ શાંત તરંગમાં રંગી ;

ખિજવે તેને રિતિ દુનિયાં બેઢંગી !-ઓ પ્રભુ-૮.

• મ્હાઠું ભરૂં મૃત્યુ કાયર થાતાં ;

પણ ન તુટે મંદ બિન તણાતાં !-ઓ પ્રભુ-૯.

કસઈ થયો દૃઢ વિજય તો શિખરો ;-

રહેતાં, ન હારી, તું જ્યાંલગિ કસરો !-ઓ પ્રભુ ક્યાંલગી ?-૧૦.

(દ્વિગુણ નારાયણ વૃત્ત.)

કૃપાળુ દેવ હે દયાળ, દીન હીન, જગતપાળ,

ભાળ લે સિઝાઈ પાળ, કાળઆળઝાળમાં ;

જેમ આવેછે તેમ કવિતા રૂપે બહાર નિકળી પડેછે.

૧.-હે પ્રભુ, તું જાણેછે કે હું શાંતપ્રકૃતિનો. અને વિચારના તરંગમાં રંગીલો-આનેદી જીવ છું; એવો જે આ મ્હારો જીવ તેને આ બેઢંગી દુનિયાંની રીતભાત તથા તેનાં છળપ્રપંચ-કાવતરાં એ સહુ બેઢને ધણી કંટાળો આવેછે, અને પછી તેને આખરે આવી રીતે ખીજવાઈ જઈને અકસોસ કરવો પડેછે કે અરે હું આ આવી તબિયતનો જીવ તેને આવી રીતની દુનિયાં સાથે કાં પાનું પડ્યું ? !

૨.-પછી એ પ્રમાણે દુનિયાંથી કાયર થઈને તે કાયરપણું તેને ખતાવવાના કરતાં, અને તેને એ પ્રમાણે સાચી વાત કહેવાના કરતાં, મરવું એ બહેતર છે-એમ વિચાર કરે. પણ વળિ પાછો આ જીવ કંઈ એવો બિનના જેવો રિયતિરથામક ગુણ વાળો જણાયછે કે તે ચિકણા થઈને આ કાયાની સાથે વળગીજ રહેલોછે તે ગમે તેટલો ખંચાયછે-તણાયછે તોપણ તેનાથી છુટો મડી જતો નથી, અને એ બેનું સ્નેહકર્પણ, એવી રીતે તણાતાં છતાં, તુટવું નથી !

૩.-એ પ્રમાણે પછી આ મ્હારો જીવ જેમ જેમ કસાતો જાયછે તેમ તેમ તે વધારે વધારે દૃઢ-રીઢો થતો જાયછે, અને એ પ્રમાણે સહન કરતાં શીખીને સહન કરવામાં હારી ન જતાં એટલે સહન કરતી વખતે બબડ્યા વગર ધ્યા ત્હારી હજુરમાં કંઈ પણ હવે પછી એ છ શત્રુઓ વિષેની રાવ લઈ આવ્યા વગર કે કશી પણ ફરિયાદ કસ્યા વગર મુગો મુગો જે જે સહન કરવું પડશે તે તે વિજય સહન તો કસ્યાં કરશે,-પરંતુ એક આટલું અકળાઈને તે પુછેછે કે વાર એ પ્રમાણે ત્હારી ધ-અછાને તાબે થઈને તે સધળું સહન કસ્યાં કરેછે તેમ છતાં તું ક્યાંલગી એ પ્રમાણે તેને કસ્યાંજ કરશે ? !

સિઝું થવાય ખાખ^૧ના, ખસાય ના નહસાય ના,
 ધસાય ના ચસાય ના, ફસાઈ જાળકાળમાં ;
 કંઈ ખૂલૂ ખૂલૂ ઉપાય, થાય તે સહૂ અપાય^૨,
 કેમ હાય એ ખમાય, કંપ કેમ પાઉ^૩ રે ;
 સુઝે ન રાહ તો ખરો, રહ્યો ન કોઈ આસરો,
 અરે હવે નિધા કરો, પ્રભૂ હું ક્યાંહ જાઉં રે ?-૧.
 વિચારિને ધરી વિવેક, સાહિ સત્ય પ્રેમ ટેક,
 ભાજિ નીતિપંથ એક, રે સુધોજ આલતો ;
 મુક્તાનથી સમાવિ દૂખ, હોય ભાખિ માનિ સૂખ,
 રાખિ રહે પ્રસન્ન મૂખ, સાનસૂખ મહાલતો ;
 પરંતુ વિદ્ય આવતાં, સુપંથથી નહસાડતાં,
 ગલીકુચી ભમાવતાં, ન કેમ હું મુઝાઉં રે ?
 સુઝે ન રાહ તો ખરો, રહ્યો ન કોઈ આસરો,
 અરે હવે નિધા કરો, પ્રભૂ હું ક્યાંહ જાઉં રે ?-૨.
 ખૂલૂ ખૂલૂ પડ્યાછ ધાવ, બહો સહ્યું હવાં રુઝાવ,
 કે કૃપા કરી ભુલાવ, આમ તો ન રહેન રે ;
 રૂઝે ન એક ધા પુરો, પડી બિજો^૪ કરે ચુરો,
 સહ્યું હું તે સહૂ શુરો, ન જાઉં થાકિ કેમ રે ?
 રહ્યો ન ઓરિયો^૫ હવે, ન સૂખ સાચું આ ભવે,

૧.-એ કાળ-કુદરત-જગતની માયાના અપવાદ-અભિપ્રાયની ઝાળને
 વિષે હું માત્ર દાહુંછું-ધીમી આંચે સીઝાઉંછું-રીખાયાં કંઈછું-પરંતુ ખજી-
 ને ખાખ થવાતું નથી-મૃત્યુ આવતું નથી, મહારાથી એ ઝાળમાંથી
 આઘાં ખસાતું નથી કે નહસાતું નથી, આગળ ધસાતું નથી કે જરા ચ-
 સાતું પણ નથી, અને એવું કંઈ કરવા જતાંમાં ફાળે ભર્યો એ માયાની
 જાળમાં ઉલટો વધારે ફસાઈ જાઉંછું. ૨.-ઉલટા ગેરફાયદા-

નુકસાન.

૩.-પામું; પ્રાપ્ત થાય-મળે.

૪.-એક

જખમ પડ્યું હોય તે રૂઝાઉં ન હોય ને તાજુંજ હોય તેટલામાં પાછું
 ખીજું તેજ દેકાણે વાગ્યામાં વાગે તે સધળું હું શૂરો. એટલે કઠિણ-ધાડી
 છાતીનો-નરણિયો થઈને સહન કંઈછું, પણ હે પ્રભુ, એ પ્રમાણે એક
 ઉપર ખીજો, ખીજા ઉપર ત્રીજો, એમ નિરંતર ધા-જખમો પડ્યાંજ જાય
 તે સધળાં સહન કરતાં કરતાં મને અંતે થાક અહ્યા વગર કેમ રહે ?

૫.-કોઈ વાતનો આ સંસારને વિષે હવે મહારે લ્હાવો લેવાની ઈચ્છા

ખજૂંછ દુઃખને દવે, સિત્રાઈ લાલ થાહં રે;
 સુઝે ન રાહ તો ખરો, રહ્યો ન કાઈ આસરો,
 અરે હવે નિધા કરો, પ્રભૂ હું કયાંહ જાઉં રે ?-૩.
 નથીજ શક્તિ તો રહી, થયુંછ તંન કામઠી,
 ગઈછ ધીર સામઠી, રહુંછ ધૂમરાયલો ;
 સદા રહુંછ શોકમાં, છું દૂનિયાંધિ બેતમા,^૧
 કહડાતું દર્દ બેતમા^૨, પિછાનશેજ ધાયલો ;
 સદા સ્પીર સોસતો, વધ્યોજ આધિજેશ તો ;
 ન મૃત્યુ કેમ પોષતો^૩, મુકામ એમ રહાઈ રે ;
 સુઝે ન રાહ તો ખરો, રહ્યો ન કાઈ આસરો,
 અરે હવે નિધા કરો, પ્રભૂ હું કયાંહ જાઉં રે ?-૪.
 અસત્ય કાવિજાય રહેજે, રે રિખાય સત્ય તેજ,
 જગત જો અસત્ય છેજ, નીમ કેમ સૂલટો ?
 ન હોય એવું પારખું, અરે ન રહે સવ પારકું,
 દિઠાધિ સંઘું સારખું, થશે બિગાડ બલટો ;
 પ્રભૂજિ અંતરજામિ છો, સુધો છું સ્વામિ માફિ દો,
 ગમીધિ કહાડિ વારિ દો, વિજય ગૂણ ગાઈ રે;

ગઈ નથી. ૧.-દૂનિયાંમાં મહને સારું કહેવાય કિવા માહું કહે-
 વાય એ વિષે હવે હું બેદરકાર-નિરપૂર્ણ થયો છું.

૨.-આ મહારાં મનનું દર્દ જો બેતમાં એટલે કવિતાની અંદર ઉભરાઈ
 નિકળે છે તે. ૩.-આધિનો જોશ કહેતાં મહારાં મનનાં દર્દનો
 જોસ્સો નિરંતર વધ્યોજ જાયછે અને તેથી કરીને મહારું લોહી હંમેશાં
 સોસવાતું જાયછે, હવે જ્યારે એ પ્રમાણે મહારું શરીર સુકાયછે તો પછી
 એ આધિ એટલે મનનો રોગ મૃત્યુને આ મહારી કાયાનો ભક્ષ આ-
 પાને કાં પોષતો નથી કહેતાં તૃપ્ત કરતો નથી-એટલે એ મનનો રોગ
 આ તનનું મોત કાં નથી આણતો ? હું એવી રીતે મૃત્યુ માગી લઈને મુ-
 કામે જવા રહાઉં છું-મુકામ એટલે મનની શાંતિ અથવા આત્માનું જો
 મૂળ વતન-સ્વધામ તે.

સુઝે ન રાહ તો ખરો, રહ્યા ન કાઈ આસરો,

અરે હવે નિધા કરો, પ્રભુ હું ક્યાંહ જાઉં રે ?-૫.

૧.-આ જગતને વિષે જુઠાણું ફાવેછે અને સાચવટ રીખાઈને, દુષ્પામેછે એવું ધણુ ઠકાણુ ધણુ પ્રસંગે જોવામાં આવેછે તે ઉપરથી જાણીએમ ખતવું એ જગતનો-કુદરતનો નિયમજ હોય એમ જાણાયછે-તે એ પ્રમાણુ હોવુંજ જોઈયે; કારણ કે જો આ જગત પોતેજ જુદું-મિથ્યા છે તો પછી તેનો નિયમ કેમ તેવો ન હોય ? અરે પ્રભુ, આ હું દર્દનો માર્યો બાલુછું, પરંતુ એ સધળાને વિષે તારો જે ભેદ-ધુપો મુદો છે તે હું જાણુંછું-સમજુંછું કે તું એ પ્રમાણુ સાચવટથી વર્તનારાં મનુષ્યોને કસી જોઈને તેઓનું પારખું જોયછે-કે જોઈયે વાર, કુદરતનો નિયમ એ પ્રમાણુ જોઈ જાણાયથી તેમાં સાચવટ ચાલનારાં મનુષ્યો “વેળા તેની રક્ષા” કરીને પોતાની સાચવટ મુકી દેછે કે કુદરતના અવળા દેખાતા નિયમને તથા કળજીગના વખતને માન ન આપતાં-ન ગણકારતાં તેઓ પોતાનો ટેક જાળવી રાખીને, તેમ કરવામાં દુષ્પ સહન કરવું પડે તે સહન કરીને પણ પોતાની સાચવટ છોડતાં નથી ! અરે પ્રભુ, એવું-એટલું ખરું તો પારખું ન હોય, કેમકે સધળાં મનુષ્યોને એ તારા ભેદ-ધુપા મુદાનું જ્ઞાન નથી હોતું-તેઓ સધળાં એ પ્રમાણુ સમજતાં નથી-તેઓ તો દેખેછે તેવું જાણેછે, અને તેવુંજ છે એમ સમજેછે તથા માનેછે, તેટલામાટે પછી પોતાનું કે પારખું જોવાનો-નીતિ કે અનીતિનો વિવેક તેઓનામાં નહિ રહે-અને “સખી ઘોડે ખારે ટોકે” ગણવામાં ઉલટો પછી ખિગાડ-આ જગતને વિષે અનર્થ થશે;-હે પ્રભુ ત્હમે અંતરજામી છો-મહાઈ અંતઃકરણ પવિત્ર-શુદ્ધ છે કે અપવિત્ર-અશુદ્ધ છે તે સર્વ આપ સારી પેઠે જાણો છો-તે છતાં ક્ષમા જાચવાને કહુંછું કે હે સ્વામિન, હું મહારાં અંતઃકરણને વિષે શુદ્ધ-સૂઘો છઉં, એમ છતાં જો કંઈ અજાણપણે મહારાથી અવિવેક થતો હોય તો તેને માટે હું આપની ક્ષમા જાચુંછું-માયુંછું-હે પ્રભુ, હું ગમી એટલે ગમગીની-આધિ-મનની ખળતરા રૂપી મહોટી ધગધગતી ભટ્ટીને વિષે પડેલોછું તેમાંથી મહને કહાડીને આપની કૃપા રૂપી વારી એટલે જળ આપ મહારા ઉપર રેડો-વરસાવો કે વિજય પછી શાંતિ પામીને આપના ગુણનું જ્ઞાન કરું !

દુઃખ અથવા ભયની જોને પરાકાષ્ટા થઈ ગઈ હોય
એવી સ્થિતિમાં આવી પડેલાં મનુષ્યને એક
અસાધારણ રીતનો ઉપયોગી બોધ.

(૫૬-રાગ કાફી.)

કરવો શો ઉપાય, ખુદી થ્રમ થાક્યાં,^૧-કરવો શો-ટોક.

થાય તે જોયાં કરવું ન્યાય^૨ તો એજ હવે;

જે કરે કુદરત તેજ સહાય.^૩-ખુદી-કરવો-૧.

ભયગિરિ જોયો આંચો આચિંતો નીચે ;

ખસી હવાં ત્યાંથી ક્યાં નહસાય! -ખુદી-કરવો-૨^૪.

ધીર ધરી^૫ હવાં ધીરી આંખે જોતાં ;

રહેજે^૬ લસઈને ધસાય.-ખુદી-કરવો-૩.

હાપણ શોક રોષ આશ્રય રહાતાં ;

ઉખડી તે નાખી દાખે દહાય.-ખુદી-કરવો-૪^૬.

૧.-મનુષ્યની ખુદિ અને સંઘળી રીતનાં પ્રયત્ન-થ્રમ એ સહુ થાકી જાય એવું મ્હોટાંમાં મ્હોટું ભય-દુખ આવી પડે ત્યારે તે ઠકાણે કેમ વર્તવું-ઉપાય-ઈલાજ શો છે ? ૨.-ધારો-નિયમ.

૩.-આપોઆપ કુદરતે કરીને જે તેમાંથી રસ્તો મેલમ પડી આવે-સુઝી આવે તેનેજ કુદરતની સાલ્હ-સાલ્હતા-મદદ સમજવી.

૪.-ભયગિરિ-ભય રૂપી પર્વત એકદમ અકસ્માત્-આચિંતો મ્હારી નીચે આવી પડ્યો-એટલે હું કંઈ તે ઉપર ચઢ્યો એમ નહિ પરંતુ તે પર્વતે પોતે એકદમ આચિંતો મ્હારી નીચે આવી પડીને મને છેક પોતાના શિખર ઉપર જોડ્યો-આઘ્રશમાં ચઢાવી મુક્યો! હવે એવી રીતે હું એવે ઠકાણે આવી ચઢ્યો ત્યાંથી કેવી રીતે ક્યાં મ્હારાથી નહાસી શકાય ?!

૫.-એકદમ તેવે જોયે ઠકાણેથી કુદી તો ન પડાય-કેમકે તેમ કરતાંમાં તો કાઈનો પણ પ્રાણ નજ ખયે, પરંતુ ધીરજ રાખીને જોતાં રહેજે એટલે આપોઆપ કુદરતની કૃપા-સાલ્હતા વડે જે કંઈ તે પર્વત ઉપરથી સરકવાની-લપસવાની જોગવાઈ મળી આવે તેણે કરીને તે ઉપરથી લપસીને જરા હેઠળ ઉતરી આવીને નીચેની તરફ પછી કદાચ આગળ ધસી શકાય-એટલે નીચલી તરફ આગળ વધી શકાય.

૬.-એ ભયના પર્વતની આસપાસની ખાળુઓએ હાપણ (દહોડ હાપાપણું), શોક (દલગીરી-અફસોસ-પશ્ચાત્તાપ), રોષ (ક્રોધ-ગુસ્સો), એવી એવી તરેહના કંગુરા-ખંડકો દેખાયછે, તેનો જો આશ્રય-આ-

જો આ જગ્યાં નભે, પ્રભુજી ઉભો કહે—“ ન ભે ;—

એહ તો કસોટી કહેવાંય ! ”—ખુદી૦—કરવો૦—૫^૧.

સાચવટે રહેતાં વધુ કસવું રહેતાં ;

કસવામાં કસવે ન હરાય.—ખુદી૦—કરવો૦—૬^૨.

તુજને છે ભય શાનું, જોની આ પડિયો ;

નીચે શેષ ઉપર ધરાય.—ખુદી૦—કરવો૦—૭^૩.

સરો—આધાર આપણે પકડવા જઈયે છેયે તો તે એવા લુલા—કમજોર—કાચા પાયાના આધાર છે કે તે ખડકા પોતેજ ઉખડી પડીને પોતાની જોડે આપણને પણ નીચે નાખેછે—ને તે વળી એવે ડકાણે નાખેછે કે જ્યાં નીચે આધિ, ઉપાધિ, વગેરેના પરિતાપની દ્વાય—જવાળા વધારે જોશથી જોમાં ઉડી રહેલીછે એવી ધગધગતી ખહાઈમાં !

૧.—અરે જીવ, એ બધા એવા આશ્રય પકડવાની વાતોનેજ તું છોડીદે, અને જો આ જગ્યા નભે એટલે આકાશને વિષે પ્રભુજી—દીનદયાળ પર-મેશ્વર ઉભો રહીને ત્હને ધીરજ આપીને કહેછે કે—“ ન ભે ” એટલે ભે—ભય ન રાખ, તું બહી ના—ડરી ન જા—એ તો હું ત્હને કસી જોઉંછું—ત્હારૂં મહારા ઉપર કેટલું અને કેવી રીતનું આક્રીન છે તેની હું પરીક્ષા લઉંછું !

૨.—જે મનુષ્ય જેમ વધારે સાચવટથી વર્તેછે તેને તેમ વધારે દુખ પડેછે. જે સુવર્ણ છે તેને સહુ કસોટી ઉપર કસી જોયછે, પરંતુ કથીરને કાઈ કસી જોતું નથી; તેમજ અસત્યના કરતાં સત્યને કસોટી ઉપર મ્હડવાનો જ્યારે ત્યારે વધારે સંભવ રહેછે, પરંતુ એ પ્રમાણે વધારે કસાતાં પણ પરિણામે વિજય એ સત્યનોજ છે—કાઈ કાળે એમાં હાર ખાવાની નથી—નુકસાન નથી.

૩.—તું જાણતો હૈશ જે મહારા સરખું ખીજાં કાઈને દુઃખજ નહિં હોય, પરંતુ એમ છતાં ત્હારી તો નીચે ભયગિરિ આવી પડેલોછે અને તું તો તેની ઉપર છે—ત્હારે માથે કુંઈ એ પર્વતનો ભાર નથી ખમવો કે ઝિલવો પડતો, પરંતુ જોની આ દંતકથા કેવી ચાલેછે કે શેષનાગે આ આખી પૃથિવ પોતાની ફેણ ઉપર ધરી રાખેલીછે—હવે એમ ધાર કે એ દંત-કથા જાણે સાચી છે, અને એ પ્રમાણે ધરા—પૃથિવ એકદમ ઓચિંતી એ નાગની ફેણ ઉપર (જેમ ત્હારી નીચે ભયગિરિ તેમ) આવી પડીછે, એમ માત્ર એક ઉદાહરણને માટે આપણે ધાર્યું, તો પછી વિચાર કર કે ત્હારૂં ભય અને ત્હારૂં દુખ એ નાગનાં ભય અને દુખની આગળ કેટલું ઓછું અને કેવું નજીવું છે ? !

સાચાંનો ખેલી ભક્તને લે ઝીલી ;

વિશ્વાસે વિજય હસાય !-ખુદી૦-કરવો૦-૮^૧.

સહજાનંદ.

(૫૬-રાગ ધનાસરી.)

જોયાં કરવી મઝા^૨; ઝો મનવા, જોયાં કરવી મઝા !-ટૅક.

ભાવી કુદરત નીમ ખદલવા, રે શા ત્હારા ગજા ?-ઝો મનવા, જોયાં૦-૧^૩.

જો ખોદ્યો વચમાં થઈ ડાહ્યો, પડશે ખમણી સજા !-ઝો મનવા, જો૦-૨^૪.

દયાનીતિ સમજાવિ વ્યાધ્રને, ક્યમ કરિ કાવે અજા ?-ઝો મનવા, જો૦-૩^૫.

૧.-સાચાંનો ખેલી જે પરમેશ્વર તે પોતાનાં ભક્તને કદી પાણુ પડવા દેતો નથી-સદૈવ ઝીલી લેછે; અરે વિજય, તું એ પ્રમાણે નિરંતર સંક-
ષ્ટને વિષે ધીરજ રાખીને, એકજ તે વિશ્વના પ્રતિપાલન તથા રક્ષણના
કરનાર પરમેશ્વર ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને, એક તેનાજ આશ્રય ધરીને
રહે; એટલે ત્હારાથી હસારો-એટલે તું સુખી થઈશ-ને એ પ્રમાણે
વિશ્વાસ રાખવામાં જે ચમત્કાર છે તે જોઈને પણ વળી ત્હને આનંદ
પ્રાપ્ત થશે !

૨.-આ દુનિયાંની ખાજનો રંગ-માયાનો ખેલ-રમુઝ-ગંભત !

૩.-જે કંઈ કુદતના નિમય પ્રમાણે ભાવી-ખનવાકાળ-સરજિત છે તે
ફેરવવાનું ત્હાં શું ગજું છે-ત્હારી શી તાકાત છે ?-માટે, મુગો મુગો જે
કંઈ વાત અને તેમાં મઝા-રંગ-ખેલ-રમુઝ-ગંભતજ છે-એવી યોજના
કરીને, તે વાતનો સારાંશ ખીજો કંઈ નહીં પણ મઝા-આનંદજ છે,
એમ ખતાવનારાં જ્ઞાન રૂપી જે અશ્વમાં તે પેહેરીને તું તે વાત-ખીનાને
હંમેશા જોવાનો અભ્યાસ કર; એટલે તુંને એ રહેણીથી આ સંસારને
વિષે નિરંતર આનંદજ પ્રાપ્ત થયાં કરશે-અને આ મનુષ્ય દેહનો તેમજ
જ્ઞાનનો એ પ્રમાણે નિર્મળ આનંદ મેળવવા શિવાય ખીજો કાંઈ મૂળ
ઉદ્દેશ-હેતુજ નથી, એ વાતનો તું સંપૂર્ણ રીતે વિચાર કર !

૪.-એવામાં જે કદાચ વચમાં તું ત્હાં ડાહ્યાપણુ ડોહોળવા જઈશ તો
પછી નફી સમજજે કે તુંને ખમણી સજા-શિક્ષા પડશે.-ખમણી એટલા
માટે કે એક તો તે ત્હાં ડાહ્યાપણુ કરેલું નહીં ચાલે-નહીં કાવે, અને
વળી ખીજું કારણ એ કે જે કંઈ ખનનાર છે તે તો ખનશેજ, અને એવી
રીતે ત્હાં ડાહ્યાપણુ ડોહોળવા જતાંમાં કદાચ ત્હને ઉલટું વધારે પ્રતિ-
કુળ ફળ મળશે-ત્હાં કાર્ય ઉલટું વધારે ખિગડશે.

૫.-એ અવિદ્યા-માયા રૂપી નિર્દય વાઘેણની આગળ તું અજા કહેતાં

અવિદ્યાનું ખળ કરિદે ગાંધળ; તુટે ધર્મનિતિ ધળ !-ઓ મનવા, જો-૪^૧.
કરે શોચ શિદ જાણી મિથ્યા, લાવિ ભાન કંઈ લળ.-ઓ મનવા, જો-૫^૨.
સદા વિજય રહે સહજાનંદે, આપિ ભાવિને રળ !-ઓ મનવા, જો-૬^૩.

હિંમત ન હારવા વિષે.

(૫૬-રાગ કાફી.)

જિવડા, ભીડ હવે તો રૂડી હામા!-જિવડા, ભીડ-ટેક.

ખહુખહુ કાઘો શોચ, કહે કાઘે શું સરધું? કંઈ કંઈ કરવાં છે હજી કામા!-જિ-૧.

ખકરી રૂપ છે, તે તું ત્હારા ઉપર દયાભાવ ઉપજાવવાને સાર નીતિની
ગમે તેટલી પાતો કહીને તેની આગળ તું પોતાની અરજ ગુજારશે, અને
ગરખડે-દયામણુ રહેરે ગમે તેટલા તેના કાલાવાલા કરશે, તોપણ
તે માટે કંઈ તે ત્હારા ઉપર દયાભાવ આણીને તું ને મુકનાર છે?-નથીજ!

૧.-ગાંધળ એટલે ગાંદા-ગોળપાણું-ધાલમેલ-ગુંચવાણુ-ગરખડાટ.
અવિદ્યા-માયાએ કરીને આ દુનિયામાં એવી રીતનો ગરખડાટ થાય છે
કે ધર્મ અને નીતિનાં મંદિરો ઉપર કાંઈ કાંઈ ઠકાણુ જે (પ્રતિષ્ઠા-ટેક
રૂપી) ધળ-નીશાન-વાવટા-પતાકા ઉડતાં હોય છે તે એ માયાના ગર-
ખડાટે કરીને તુટી પડતાં જોવામાં આવે છે!

૨.-અરે પણ એ ખધી વાતો એ દુનિયામાં એમ ચાલતીજ જોઈયે
તેમ તે પ્રમાણુ તે ચાલી જાય છે તેમાં ત્હારે તે વાતનો શોચ-ઉદ્દેગ કરવાનું
શું પ્રયોજન છે? એ તમામ અવિદ્યા-માયાનો ખેલ છે-એ સર્વ મિથ્યા
છે-એ વાત તું કેમ વિસરી જાય છે?-એ માયાનો ખેલ જોતાં હોને માયા
રૂપી માયા રહી ગઈ હોય એમ જણાય છે, અને એ માયાની ધૂન-
માં તું અસાવધ ખતી ગયો હોય એમ જણાય છે, માટે પાછો શુદ્ધિમાં
આવીને જરા કંઈ એવી રીતે અસાવધ થતાં તું લજળ પામ-લજવા !

૩.-અરે વિજય, તું એ ભાવીને-કુદરતને રળ-સદા પરવાનગી આપી
દે કે તેને જેમ કરવું હોય તેમ સુખેથી તે કસ્યાં કરે-ત્હારે તેની સાથે
કશું લેવાદેવા નથી. અને પછી તું ત્હારા સહજાનંદ એટલે સહજ-
સ્વાભાવિક રીતે-મૂળ પ્રકૃતિએ કરીનેજ મળતા આનંદને વિષે નિરંતર-
સદા પ્રસન્ન રહે!

૪.-એ પ્રમાણુ માત્ર શોચ-ઉદ્દેગ કસ્યાં કરવાથીજ ત્હારે કીયું કાર્ય
થયું? ત્હારો કાંઈ અર્થ સર્વો?-કાંઈજ નહીં; તો પછી એમ શોચ કર-
વાની રીતજ તું છોડીદે; કારણ કે ત્હારાં મનને વિષે ધણાં ધણાં યશનાં
કાર્ય કરવાની હજી ઉર્મી છે, અને એ 'પ્રમાણુ માત્ર શોચ કરવામાંજ

એજ કુદરત, એજ દુનિયાં, એ તું; કયમ રહેવારો આમ? -નિવડા૦-૨.
હાથ નથી કયમ થાતી કઠણ હજી-છાતી, પડ્યાછે કાશી^૩ડહામ!-નિ૦-૩.
હાથે તો ધાર્યું^૪ નયિજ થવાનું; શિદ લોહી ખાળે આઠ જામ? -નિ૦-૪.
અલંગ^૫ રહિ હારે એમાં^૬ રમવું; રોવું શું થયી મદ નામ? -નિ૦-૫.
હાવાં તો ધુમ્યાં રહેવું નિવડા વિજય હારે; નમિ^૭કુદરત રમરિ રામ!-નિ૦-૬.

જો તું હારે વખત કહાડીશ તો પછી કાઈ કાળે તારાથી તે તારાં
ધારેલાં કાર્યો પાર પડી શકનાર નથી. ૧.-કુદરતની રીત તો
સદૈવ એવીની એવીજ રહેવાની છે, દુનિયાં પણ બદલાવાની નથી, અને
તું પણ જો આવી રીતે હંમેશા શોચ કરૂતોજ રહેશે તો પછી સમજાતું
નથી કે એવી રીતે એ સંધ કેમ કરીને કાશી પોહાવનાર છે?!

૨.-આટલાં આટલાં ધા-દુખ સહન કીધાંછે તો પણ હજી.

૩.-ઝંડા-કાળજને લાગણી ઉત્પન્ન કરે તેવા.

૪.-તું તો

એમ ધારે કે આ આખી દુનિયાં બદલાઈ જાય, અને તેમાં કામ, ક્રોધા-
દિ જે છ શત્રુઓના અમલનું જોર ચાલેછે તે ચાલતું બંધ પડીને સઘળાં
મનુષ્યો સદાચરણને રસ્તે વળે, અને નીતિ ધર્મ પાળે, તથા એક સંધી
થઈ પરસ્પર પ્રેમથી રહે, કે તેથી આ સંસારને વિષે સ્વર્ગનું સુખ થઈ
રહે, અને હાલ જે અનેક જુદા જુદા રંગો છે તે તમામ ટળી જઈ મૂળ
જે એક રંગ તે થઈ રહે; પરંતુ એવી એવી અનેક રીતની તારાં મનની
જે ધારણાઓ છે તે સઘળી મિથ્યા-અસંભવિત છે-એ તારા તરંગો
અતરંગ હવામાં લટકતા રહી જશે કેમકે મનુષ્ય ધારેછે, પરંતુ કર્તો હતો
કુદરત છે! તો પછી હવે એવી ન બને તેવી વાતને માટે આઠ પોહાર
મિથ્યા શોચ-ઉદ્વેગ રાખીને શું કરવા તું તે વાતનો ઉચ્ચાટ કરેછે?!

૫.-જેમ જળને વિષે કેમજનું ડુલ રહેછે, તેમ છતાં તેને જળનો
સ્પર્શ નથી થતો તેમ એ માયાનો પાશ ન લાગે તેવી રીતે.

૬.-એ માયાનાં નાટકના ખેલને વિષેજ.

૭.-અને પછી

કુદરતને નમીને તથા આત્મા રૂપી રામનું-ચૈતન્યના પ્રતાપનું-રમરણ
કરીને તારે એ પ્રમાણે અલંગ રહીને એ નાટકના ખેલને વિષે ખુબ
ધુમ્યાં રહેવું-એ માયાનું-પ્રવળ જોઈને, અરે હવે કેમ થશે-એવી રીતે
હિંમત મુકી દઈને તારે કદી હારી જવું નહીં-કાયર થવું નહીં-અને એ-
વી રીતે અતે તારો વિજય થશે-ફતે થશે-એમાં સંરાયનથી!

જીવને શિક્ષા.

(૫૬-રાંગ પરજિયો.)

શોચ કરેછે શાને; જિવ તું, શોચ કરેછે શાને?

ભરંસો ધર ભગવાને?; જિવ તું, શોચ કરેછે શાને?—ટેક.

તુજ શિર આવો ધણી ધુરંધર; રક્ષે રઝળતું રાને.—જિવ તું, શોચ૦-૧.

અંતરજામી જાણે સંધૂં; જે મન ખૂણે છાને.—જિવ તું, શોચ૦-૨.

મુખનો મહિમા તે નવ માને; તે રીઝેછે ધ્યાને.—જિવ તું, શોચ૦-૩.

શુદ્ધ મને જે તું આશ્રિત રેહેશે; તે દારવશે સાને^૩.—જિવ તું-૪.માર્ગ સુધો તું કદિ નવ ચૂકિશ; ભવમાં ભય-અનુમાને^૪.—જિવ તું-૫.હરકતથી તું હઠિશ ન પાછો; પરકત તેજ નિધાને^૫.—જિવ તું-૬.ખરખાને શી બિહક ખુડવાની; જ્યાં નિજ ખાપ સુકાને?—જિવ૦-૭.^૬

૧.—જગદીશ્વર-પરમેશ્વરના ઉપર.

૨.—રક્ષણ કરે; સંભાળ

લે.

૩.—ઈસારતે-આપોઆપ કુદરતી રીતે હારાં મનને વિષે

એવી કંઈ પ્રેરણા ઉત્પન્ન થશે કે આ કલાણે અમુક રસ્તે જવું એ ઠીક છે, તો પછી તે રસ્તો શુદ્ધ અંતરપ્રેરણાનો તે સાચો તથા હારાં કલ્યાણનોજ હોશે.

૪.—આ જગતને વિષે સુધે રસ્તે જવામાં ક-

લાણાં ભય નડેછે એમ માત્ર અનુમાન કરીનેજ તું તે સુધે રસ્તે જવું છોડી દઈને પછી એ પ્રમાણે આડે રસ્તે જતો ના—“સુધો ચાલે તે આ જગતમાં ઘણા ગોદા ખાય” એમ લોકો કહેછે, તે ઉપરથી તું તેઓની વાત સાંભળીને આડો ન ચાલતો, કારણ કે સુધો ચાલનાર હોય તેને કદાચ નદારાં મનુષ્યની સાથે પાનું પડવાથી તેના હાથના ગણતરી ગોદા પ્રસંગે ખાવા પડે, તોપણ તેમાં માત્ર એવી રીતે વગર કારણે ગોદા ખાવા પડે, અને તેથી મનને વિષે જે આશ્ચર્ય આવીને દુઃખ લાગે,—એટલીજ અવધડ છે; પરંતુ જે આડો ચાલનાર છે તેને તો કેટલા ગોદા ખાવા પડે તેનો સુમાર રહેતો નથી, અને વળી તે આડો ચાલનાર પોતાનું, પોતાના બાળનું (ગાડાનું), અને હાંકનારનું, એ ત્રણનું અકલ્યાણ કરેછે! માટે, એ પ્રમાણે સૂધા રસ્તામાં કહેવાતાં ભયનું માત્ર અનુમાન ન કરતાં, જાતે અનુભવ કરીને, આડા રસ્તાના ગેર લાભનો તેની જોડે મુકાબલો કરી જોઈને, તું મ્હારું કહેવું માનીને, કદી પણ સૂધો રસ્તો મુકીશ નહીં!

૫.—પરિણામે.

૬.—આ ભવસાગ-

રને વિષે મનુષ્યદેહરૂપી બહાણ છે તેનું સુકાન આ જગતનો તાત જ પરમેશ્વર તેને હાથ છે. હવે આ જીવ, તું હેતું ખરચું છે, ને તું હેતી સર્વ આસાઓ પાળેછે, તો પછી તું એમ ખુડવાની નિર્રથક બીક શું

શોચ થશે દુર સ્થિતિ મુજ^૧ જોતાં ; આજખતાં સ્વાત્માને^૨.-જિવ૦-૮.
સુખ દુખ ભાસ^૩ સહજમાં^૪ સમરો^૫; મુક્તિ^૬ થશે સદ્સાને.-જિવ૦-૯.
વિજય શોચ તજિ રહે વિશ્વાસે^૭; મગન બ્રહ્મ-ગુણુભાને !-જિવ૦-૧૦.

સુખી થવાના માર્ગ વિષે^૮ મનને બોધ.

(લાવણી.)

રે મન તું તો મર્દ^૧ ખની જા, મુકે ત્હાં રોવું;
મુકે ત્હાં રોવું રે-હોય જો ખરું સૂખ જોતું-રે મન તું તો મર્દ^૨-ટેક.
રોવું એ છે રીત ખાયલી, નૂર^૩ ઉલટું ખોવું;
રોવામાં નથિ સારજ નક્કી, પાણી^૪ ન વલોવું-પાણી ન^૫-હોય૦-૧.
તકને અનુસરિ નિજ હિંમતથી, ખરું દૂધ દોહોવું;
પુછીકારક અવર ન એથી, સ્વતઃસિદ્ધ^૬ હોવું-સ્વતઃસિદ્ધ^૭-હોય૦-૨.^{૧૧}

કરવા રાખેછે ?

૧.-આત્માની મૂળ સ્થિતિ.

૨.-પોતાનાં આત્મસ્વરૂપને.

૩.-આભાસ.

૪.-સહજનંદને વિષે.

૫.-સમી જશે-શાંત-નરમ પડી

જશે.

૬.-છુટકારો (ત્રિવિધ તાપથી)-મોક્ષ.

૭.-દીનદયાળ જગદીશ્વરને ભરોસે.

૮.-અરે મન, તું વ્યાકરણને વિષે નપુંસકલિંગનું અથવા નાન્યતર જાતિનું નામ ગણાયછે, તેમજ ગુણમાં પર્યું તું તેવું નપુંસક-ખાયલું ખની જાયછે એ ઠીક નથી, મારે^૧ તું ત્હારી હંમેશાની ક્રિયાદ કરવાની તથા રાવ ખાવાની અને રડવાની રીત એકદમ છોડી દઈને હવે મર્દ-ખલાદુર-હિંમતવાન થઈજા-કેમકે જ્યાંલગી એવી રીતની મર્દઈ ત્હારામાં નથી આની ત્યાંલગી કાઈ કાળે તું ખરું-સત્ય સુખ જોનાર-અનુભવનાર નથી, એમ તું નિશ્ચય માનજે.

૯.-ચ્છેરાનું નુર-તેજ-ચળ-

કાટ.

૧૦.-રોવું એ પાણી વલોવવા સરખું છે-એમાંથી મા-

ખણ નહીં નિકળે-જે વાત ખની કે ખનવાની હશે તે એવી રીતે રડવાથી ન ખની કે નહીં ખને-એમ નહીં થાય.

૧૧.-જેવો વખત

હોય તે પ્રમાણે તેને અનુસરીને, તથા પારકાંનાં બળ ઉપર કે પારકાંની મદદ ઉપર આધાર ન રાખતાં પોતાનાં જાત-બળ ઉપરજ રહીને, જે ઉદ્યમ તથા પ્રયત્ન કરવું સુઝે તે કરીને, શોધકબુદ્ધી રૂપી ગાયનું દૂધ દોહોવું; એટલે તે આપોઆપજ કંઈ નવો રસ્તો ખતાવશે-એનું નામ સ્વતઃસિદ્ધ એટલે પોતાની મેળે સિદ્ધ થવું છે. હવે એ પ્રમાણે સ્વતઃસિદ્ધ

આશા અવરની કદિ ન રાખવી, કે ન પડે કાઠોવું ;

નિરાશપણું કદિ સહજ અડે તોં, હસિ તેને ધોવું-હસિ તેને-૩.૧

અદા રેહેવું આનંદકૃતિમાં, ભાવી ન વગોવું ;

સમાધાનિ ધરવી દુખ સુખમાં, નહિં રોવું મોહોવું-૩.૨

બેહુ બાળુએ અનુભવિ જોવું, જગ કાળું ગોરું ;

કાળું પામું પછિ ભુલી જઈને, જીજ્ઞાંમાં સોહોવું-જીજ્ઞાંમાં-૪.૪

થવાનું કુળ મળ્યું તે પેલી શોધકબુદ્ધી વડે, -માટે તે શોધકબુદ્ધી તે ગાય બાણવી, અને સ્વતઃસિદ્ધ થવું એ તેનું દુધ છે. હવે એ પ્રમાણે સ્વતઃ-સિદ્ધ થવું એ જ દુધ, તેના જેવો ખીજો કોઈ પુષ્ટિકારક પદાર્થજ નથી, એવો સિદ્ધાંત છે!

૧.-અવરની એટલે ખીજાંની-પારકાંની આશા રાખવી એજ મૂળ આ જગતને વિષે ધણુંકરીને દુઃખનું કારણ હોયછે, કેમકે એવી રીતે પારકાં ઉપર આધાર રાખીને આપણે ધારીયે કે આપણું કાર્ય તે ખીજાં કરશે, તેમાં પછી એ પ્રમાણે એવી આશામાંનું આશામાં આપણું કાર્ય કાઠી જાય-વણસી જાય-ખગડી જાય, તોપણ તે કોઈ કાળે સિદ્ધ થાય નહીંજ, અને વળી પારકી આશા રાખવાથી પરિણામે સદા નિરાશ થવું પડેછે-માટે પારકી આશા ન રાખી હોય તો એવી રીતે આપણું કાર્ય ખિગડે નહીં. અને એવી રીતે પારકી આશા ન રાખતાં પોતાનાં આપ-ખજ ઉપર રેહેવાથી પણ જો કોઈ વેળા કદાચ નિરાશ થવું પડે, તો તે નિરાશપણું અડે એટલે અડકે કે તરત તેને હસી કહાડીને એટલે તેને વગર કારણનું ગણી કહાડીને-એવી રીતે મનની, વગર કારણે મિથ્યા નિરાશ થવાની, સ્વભાવિક-પ્રકૃતિજ છે-એમ ગણીને નિરાશપણાંને ધોઈ નાખવું-એટલે તેને મનમાંથી હાંકી કહાડવું !

૨.-જે બનનાર બને તેની અવગણના કરવી નહીં-કારણ કે તે આપણાં હિતને-સારાંને માટે છે કે અહિત-માઠાંને માટે છે તે વાત આપણે નિશ્ચયપૂર્વક રીતે સમજી શકતાં નથી.

૩.-દુખ જોઈને રડવું નહીં અને સુખ જોઈને હરખે ફુલાઈ જવું નહીં.

૪.-આ દુનિયાંની બે બાળુઓ છે; તેમાંનું એક પાસું છળપ્રપંચ-કાવતરાં-વિશ્વાસઘાત-હરામખોરી-અસત્ય-કૂરતા-વિગેરે દુરાચરણના કાજ-જળ-મેસે કરીને કાળું છે, અને ખીજું પાસું (જે કે આગલાં કાળાં પાસાંને મુકાપલે ધણુંજ વિષમ રીતે ન્હાનું, અને તે પણ જોમ અહણને વિષે ચંદ્રનાં ખિંબનો મ્હોટો ભાગ ખગ્રાસ થઈને તે કંકણાકારે માલમ પડેછે, તેમ માત્ર એક ગ્રાંખી રૂપા જેટલુંજ, માલમ પડતું) ધર્મ-નીતિ-પરમાર્થ-પ્રેમ-દયા-સત્યતા-વિગેરે સદાચરણના સેહેજ આભાસથી

માગે નહિં કાળાસ લેશ કરિ, એમ ધસી લોહાવું;

અમુક નાકું પછિ વિનય પ્રસન કરિ, જીજ્ઞાંમાં પ્રેલું.—જીજ્ઞાંમાં :—૧.

સત્વોપદેશ.

(કવિત્ત.)

રે જીવ તું શિદ નિશદિન શોચ મિથ્યા કરે,

સંકલ્પને કાં કરેછે પોલું જેવું દોલવૂં?

કુદરતે જીભા છેયે હલાવે નાચીયે^૩ છેયે,

હસાય રડાય નીમ ન, શું ખીજું ખોલવૂં?

ઉજળું—ગોરું, જવહલેજ કાઠકાઠ પ્રસંગે જડી તથા શોધક દૃષ્ટિએ જોતાં ખેમાલુમ રીતે જણાયછે. હવે એવી રીતનાં એ કાળાં તથા ઉજળાં એ બંને પાસાંનો અનુભવ લઈને પછી કાણું પાસું વિસરી જવું, એટલે તે કાણું પાસું જાણે છેજ નહીં, અથવા તે છે તો આપણે તેની સાથે કશી લેવાદેવા નથી, એમ ગણીને આપણે પોતે પછી માત્ર ઉજળાં પાસાંમાંજ રહીને તેને વિષે શોભવું.

૧.—પછી આપણે દુનિયાંની કાળી બાજુનો જે અનુભવ લીધો હોય તે અનુભવ પ્રમાણે જે જે ઠકાણે કાળો રંગ આપણને લાગવાનો ભય કે સંભવ હોય તે તે ઠકાણેથી દૂર રહીને, ફરી જરા પણ આપણને તેના પાશ ન લાગે એવી રીતે, આપણે આપણાં આચરણને સારીપેક ધસીને લોહાવું—લુછવું. અને એ પ્રમાણે માત્ર એકલી પોતાની કહેણીને નહીં પણ તેની સાથે તેમજ પોતાની રહેણીને સુધારીને, પછી પેલાં ઉજળાં પાસાંને વિષે પોતાનું એક અમુક કાઠ ખાસ સ્થાનક મુકરર કરવું, અને તે પોતાનાં ખાસ સ્થાનકને વિષે રહીને, આપણે પોતાના નિર્મેળ—સહજાનંદ—નિજાનંદના રંગને વિષે નિર્દોષ રીતે રમતાં રહેવું—એ જ એક સત્ય કેવલ્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો રસ્તો છે !

૨.—અરે જીવ, તે એક વાર તારાં મનને વિષે જે અમુક નિશ્ચય ક-સ્થોછે, તેને વિષે પાછા વારંવાર સંકલ્પ વિકલ્પ કરીને તે નિશ્ચયને તું પોલાં દોલ જેવો શું ખનાવી દેછે?—પોલાં દોલકાં જેવો એટલા માટે કે તેમાં બંને પાસના અવાજ એક ખીજના સામા-હા અને ના-થાપવું અને ઉથાપવું—નીચો અને જયો—એમ બે રીતના સ્વર થાયછે.

૩.—કુદરત જાણે એક મદારી છે, તેણે પોતાના હાથમાં વિજળીના તાર જેવો એક જયો જીભા તાર અફૂડ ધરી રાખેલોછે, તેની ટોચ ઉપર આપણને ચહડાવીને જીભા રાખ્યાછે, એટલે પોતે નીચેથી જે વિજળી અ-

ખાલી? ખેથી? ખસ્તાં રહેતાં થવાય નિર્બીત રહેતાં,

પછે સુખ રહેજે કહતાં નીજનંદે ડોલવું;

વિજય કહેછે જીવ એ વિનાં તું ખીજ ખોલ,

જાણે એના ખીજ ખોલ-આણખોલું ખોલતું !-૧.

થવા એક પ્રકારની વરાળ ઉત્પન્ન કરીને તેના આચકા જાણે પ્રેરે છે તેની આપણને ખબર પડતી નથી, અને પછી પોતે જાણે એવી રીતે આકાશચક્ષીની રમત કરે છે, તેમાં પોતાની સ્વેચ્છા પ્રમાણે વેળાએ એ તારને સ્થિર રાખીને આપણને સ્થિર રાખે છે, વેળાએ ધીમે રહીને નીચેથી રહેજ તેને પેલી વિજળી અથવા વ્હાળના યોગે કરીને આચકા દે છે એટલે તેથી પછી (આપણને જેમ ગીલીપચીથી હસવું આવતું હોય તેમ) આપણે કિટલી અથવા ચાહાદાની ઉપરનાં ઢાંકણાંની પેઠે રમુઝી રીતે થનગન થનગન નાચીયે છે, અને વેળાએ એમિંતો એકદમ તળેથી એવો તો તેને પેલી વિજળીના યોગે કરીને આચકા દઈને હચમચાવે છે અને આપણને સારીપેઠે ડગમગાવે છે કે વખતે આપણને તેથી પ્રાણસંકેષ્ટનું ભય ઉત્પન્ન થાય છે. એવી રીતે એ રમતમાં વેળાએ હસાય છે, અને વેળાએ રડાય છે, તેના કંઈ નિયમ રહેતો નથી, કારણ કે હસાવવું કિંવા રડાવવું એ માત્ર એ મદારીની સ્વેચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે !

૧.-૨.-એમાં મુશ્ક-ઢાંકેલી વાત ખોલવાની એ છે કે, -ખેથી એટલે હસવું અને રડવું-એ જે વાતથી આપણે ખસ્તાં રહેવું એટલે દુર રહેવું-એ જે વાતમાંની એક પણ વાસ્તવિક નથી-એમ સમજવું, અને એ પ્રમાણે એ જે વાતથી ખસ્તાં રહ્યા, એટલે પછી એ મદારીની ઈચ્છામાં આવે તેટલું કાં તો હલાવે કે કાં તો સ્થિર રાખે પણ આપણે તેને કંઈ લેવાદેવા ન હોય તેવી રીતે જેમ થાય તેમ એ તારની ટોચ ઉપર જ્યાં બેઠાં બેઠાં હર્ષ શોક તજીને આપણે જોયાં કરવું, એટલે એ પ્રમાણે જે થાય તે સહન કરીને જોયાં કરવાનો આપણને માહાવરો પડ્યા પછી આપણાથી નિર્ભય થવારો, અને એ પ્રમાણે નિર્ભય થવાયું, કે પછી સુખ અને આનંદ આઘો શોધવા કે લેવા જવાનો નથી-કારણ કે આ સૃષ્ટિને વિષે આનંદ એ વસ્તુ બાહ્ય પદાર્થોને વિષે નથી, પરંતુ આત્માને પોતાને વિષેજ એ આનંદ રહેલો છે-એવો જે એ સહજાનંદ-નિજાનંદ, એટલે સ્વાભાવિક રીતે પ્રકૃતિથીજ મળતો આનંદ, તે આનંદે કરીને પછી આપણે જ્યાં આકાશને વિષે પેલા કુદરત મદારીના તારની ટોચ ઉપર મસ્તીમાં ડોલતાં રહેવું !

૩.-વિજય કહે છે કે અરે જીવ, એ જે હને વાત કહી-એ શિવાય જેટલું ખીજું વધારે ખોલવું, તે એ ખોલવાંની પુનરુક્તિ એટલે ફરી ફરીને એનું એજ ખોલવું હોય એમ જાણવું-અને આણખોલું એટલે વગર ખોલેલું

કુદરત દોરવે તેમ દોરાવું.

(પદ-રાગ કાલિંગડો.)

થઈ જા કુદરત-આધિન; જન તું, થઈ જા કુદરત-આધિન ;
 નથિં જ્યારે કંઈ^૧ સ્વાધિન; જન તું, થઈ જા કુદરત-આધિન.-ટોક.
 જે તે દે તે લે તું પ્રસન થઈ, થતો કદી ન જરા ખિન ;
 ફરજ પળવ્યો જા તું ત્હારી, રાખિ એક દૃઢ આકિન.^૨-જન તું-૧.
 જગત વિષે સહુથી મ્હોટું દુખ, નિરાદિન રહેવું પરાધિન ;
 રાખિ આશ થવું નિરાશ મેળે, કરવો એહ^૩ ઉપાધિ ન.-જન તું-૨.
 આશ પારકી સદા અકળ, કો અવધડ જીએ પરાઈ^૪ ન ;
 આશ એક ઈશ્વરની સાચી, ખિજિ ઠગતી લે સહાઈ^૫ ન.-જન તું-૩.
 નથિ ધાર્યું થવું કોનું કદાપી, વાંચ તવારિખ પ્રાચિન ;
 જન ધારે કંઈ, જોગ કરે કંઈ, સ્થિતિ જો નિજ^૬ અરવાચિન.-જન તું-૪
 કુદરત-કર્તા કેરિ વ્યવસ્થા, અગમ્ય અકળ કળા ભિન ;
 ક્યાં-ક્યારે-શી ખીના ખતરો, કુદરત જાય પિછાનિ ન.^૭-જન તું-૫.

હોય, અથવા મુગું એટલે લાક્ષણિક વ્યંગાર્થ વાળું હોય, એવું તો આ
 જે ત્હને કહ્યું તેજ ખોલવું છે !

૧.-આ જગતને વિષે કંઈ પણ આપણું ધાર્યું થવું નથી-પરમેશ્વરનું
 ધાર્યું-તેની કુદરત કરેછે તેમ-થાયછે. એ પ્રમાણે જ્યારે ભાવીપદાર્થ આ-
 પણે સ્વાધીન નથી, ત્યારે આપણે કુદરતથી વિરૂધ ચાલવાનું પ્રયત્ન કરીને
 આપણું ડહાપણ ડોહાળવા જવું, તેના કરતાં એ કુદરતની રૂપ તપાસીને
 તેને આધીન થઈને ચાલવું,- એ વધારે દુરસ્ત રસ્તો છે.

૨.-ભરોસો-વિશ્વાસ; સત્યનો અને સૂધા માર્ગનો અંતે વિનયજ છે
 એવો દૃઢ નિશ્ચય રાખવો.

૩.-પારકાની આશા રાખવી

અને પછી વારંવાર નિરાશ થવું-એ જે મ્હોટો ઉપાધિ છે તે આપણે
 પોતાની મેળે હોરી લેવો નહીં.

૪.-કોઈ પારકાની અવધડ

ન જોય-ન વિચારે.

૫.-ખીજા લોકની આશા રાખીએછ તો

તેથી કરીને પછી આપણું કામ આજે થશે-કાલે થશે, એમ તે રાખેલી
 આશા આપણને બહાયાં કરીને છેતરેછે-ઠગેછે; માટે તેવી ઠગનારી પારકા-
 ની આશાના ઉપર તું આધાર ન રાખ-તું તેને સહાઈ ન લે-પકડી ન લે.

૬.-તું ત્હારી પોતાની ચાલતી-વર્તમાનકાળની સ્થિતિનો વિચાર કર,
 કે તું જ્યારે કંઈ વાત ધારે છે, ત્યારે કુદરત જોગવાઈ કોઈ ખીજી રીતની
 આપેછે,-એટલે પછી ત્હારે તે જોગવાઈનેજ અનુસરીને ચાલવાની જરૂર
 પડેછે.

૭.-ક્યાં, ક્યારે, અને કવી અમુક ખીના ખતરો-એ

માટે માનવિ એવી સ્થિતિમાં, નમિ^૧ જા જવાય ભાગિ^૨ ન ;
વિજય સહજ-ધર શાંતિ-સૂખની, વાતો જાય વખાણિ^૩ ના!-જન તૂં-૬

ઈષ્ટદેવી કુદરતનો અનુગ્રહ.

(૫૬-રાગ ખમાચિ.)

અનુગ્રહી^૪ છે કુદરત મુજપર, સહજ સાંપડે સવળું રે ;
પાસા મ્હારા પોતે^૫ ખેલે, કશું ન પડતું અવળું રે !-અનુગ્રહી છે-ટેક.
ઈષ્ટદેવિ છે કુદરત મ્હારી, કૃપા જેનિ બહુ મુજપર રે ;
પડતાં પણ પરિણામે પડું હું, ભ્રમર જેમ અંબુજપર^૬ રે!!-અનુગ્રહ-૧.
અતિ અવધડ જે પ્રથમ દીસતી, તેજ પુડેથી સગવડ રે ;
અનુભવ એવો બહુ વિધ લઈહું, વચમાં^૭ કરું નહિ ગરબડ રે!!-અનુગ્રહ-૨.

વાતની કુદરતને પોતાનેજ ખપ્પર છે-આપણાથી એ વાત સમજતી નથી.

૧-૨.-જેમ વા-વંટોળની આગળ કુમળાં ઝાડ નમી જાયછે તો તે
ભાગીને તુટી પડતાં નથી, તેમ એ કુદરતના વંટોળની સામાં મદ-અભિ-
માન-અફડપણું ન રાખતાં જે એ કુદરતને નમી ગયા હોઈયે તો આ-
પણને કદી નુકસાન થતું નથી.

૩.-વિજય કહેછે કે એ પ્ર-
માણે સહજ સ્વભાવે-એટલે કોઈ વાતનો આગ્રહ ન રાખતાં-જેમ રહે-
વાય તેમ રહેવું-એવી રહેણીથી રહેવામાં જે શાંતિનું સુખ છે તે મ્હારાથી
માત્ર અનુભવાયછે-વાણીએ કરીને વખાણીને તે સમજવાય તેવું નથી.

૪.-જેનો (મ્હારા ઉપર) અનુગ્રહ કહેતાં કૃપા-સાહ્યતા છે એવી.

૫.-આ દુનિયાંની બાજી રમવામાં મ્હારી તરફના પાસા પોતે ખેલે-
છે, એટલે તેથી કરીને તે પાસા કુદરતને હાથે કદી અવળા પડતાજ
નથી-તે જે કરેછે તે મ્હને અનુકુળ પડે એવુંજ કરેછે-તેનું કરેલું મ્હને
કશું અવળું પડતુંજ નથી.

૬.-આ દુનિયાંમાં માણસની ચહડતી પડતી દશા આવવી એ તો એક
કુદરતી નિયમજ છે, તેમ છતાં મ્હારી પડતી દશા આવેછે તે એવા
પ્રકારની આવેછે, કે તે પડતી દશામાં પણ પડતાં પડતાં પરિણામે હું
એવે ઠકાણે પડુંછું, કે જે ઠકાણું મ્હને પ્રિય-બહાણું-ભાવતું-ગમતું હોય
તેવેજ ઠકાણે હું પડુંછું-(કે પછી ચહડુંછું!) -તે કોની પેઠે કે જેમ ભ્રમર
છે તે ભ્રમરો ભ્રમરો આખરે પોતાનું પ્રિય-બહાણું-પુષ્પ જે અંબુજ કહે-
તાં કમળનું ફલ તેના ઉપર આવીનેજ ભણે પડતો હોયતી તેમ !

૭.-કંઈ પણ બનવા કાળ બનતું હોય તે પૂરેપૂરું બની રહે, અને ત્યાર-

મહારાં હિતની ચિંતા રાખે, પોતે કુદરત માતા રે ;

માગ્યા પેહેલાં પ્રિયતી દેવી, એજ ખરી લહું દાતા રે !—અનુગ્રં-૩.

માગ્યા વણુ મા પણુ નવ પિરસે, કહેવત એવી ચાલે રે ;

જેવિ જ્ઞેરૂં? તેવું માગ્યા વણુ, કુદરત માતા ચાલે રે !—અનુગ્રં-૪.

ધંધા કિધિ સ્વાધિન કુદરતને, ભય મુજને પછિ ક્યાંથી રે ?

પરિક્ષિતે માગ્યું ફળ ખાવા, તક્ષક ડંર્યો ત્યાંથી રે !—અનુગ્રં-૫.

કલ્પવૃક્ષ ને કામધેનુ તો, ધંધેલું ફળ આપે રે ;

પણુ કુદરતની ખરિ બલિહારી, કસિને કંઈજ કાપે રે !—અનુગ્રં-૬.

મછી તે બનેલી વાતનાં છેવટનાં ફળ-પરિણામનો અનુભવ થાય, ત્યાં સુધીમાં કોઈ પણ વખતે-અધવચ વચ્ચે.

૧.-અતિસેં મ્હડવીમાં જો મદ-મદિરાથી આપણે છાકી જઈને ડૂલા-ધં જતાં હોઈએ તો તેવી વેળા લગાર પડતી દશાની આખખ ચમકાવી-ને આપણને પાછાં શુદ્ધિમાં આણવખી. જરૂર જોઈને તે તેમ કરેછે, -અને એમ જ કરેછે તે આપણા માગ્યા વગરજ-કેમકે એવી આખખ કોઈ મેજે માગી લેજ નહીં ! તેમજ વળી અતિસેં પડતિમાં જો છેકજ નિરાશ-મદ-લૂલાં-નાહિંમત બની ગયલાં આપણને તે જોયછે તો તેવી વેળા કંઈ ચમત્કારિક રીતે આપણને આશા-હિંમત-મદદ-સાહ્યતા-સમાધાની-સંતોષ-ટોકો વિગેરે જે ઠેકાણે જેની જેવી જરૂર હોય તે ઠેકાણે તે તેવી રીતે તે આપણને માગ્યા વિનાં આપેજ છે.-પરંતુ એવી વખતે આપણી ધીરજ ન રહી શકી તેનાં આપતાં આપતાંમાં તો આપણે અધીરાં બની જઈને ઘણી વાર માગ માગ્ કરી મુકીને વલોપાત કરી મુકીએ છીએ !

૨.-મૂળ ધંધા કરવાનું જે મહારૂં કામ તે કામજ એ કુદરતમા-તાને મેં સોંપી દીધેલુંછે, એટલે મહારી વતીની ધંધા કરવી તે એ પોતે કરેછે, અને તે ધંધા પૂર્ણ કરવી તે પણ એ પોતેજ કરેછે, તો પછી હવે મ્હારે શી વાતનું ભય રહ્યું ?-હું ઘોડે મ્હડવાની ધંધા કરતો હોઉં તો મ્હને તે ઉપરથી પડવાનું ભય રહે કેની ?!-એ વાત ઉપર આ એક દૃષ્ટાંત છે કે-પરિક્ષિત રાજાને ઋષિપુત્રના આપે કરીને તક્ષક નામનો જે નાગ કરડ્યો હતો, ને તે રાજાનું મૃત્યુ થયું હતું, તે નાગ તેને કરડતાં પેહેલાં તે રાજાને કંઈ ફળ ખાવાની ધંધા થઈ, તે ઉપરથી પછી તે ફળમાંથી એ નાગ પ્રથમ એક ન્હાના જીવડા રૂપે બહાર નિકળીને પછી મ્હોટો થઈ જઈ તેને કરડ્યો હતો, -તેથી તે રાજાનું મૃત્યુ થયું હતું ; -એવી પુરાણને વિષે કથા છે.

૩.-કલ્પવૃક્ષ અને કામ ધેનુની ' આગળ આપણને જો રાજા થવાની

હું આશુસમજો ઉતાવળો થઈ, માગું કદિ કંઈ ઉલટું રે ;
 ઢીલ કરી, મુજ બૂલ સુધારી, પોતે દેતી સુલટું રે !!-અનુગ્ર-૭.
 વૈદ પાસ ઔષધ માગું તો, મહેને રચતું મળતું રે ;
 જે મળતું તે હોયજ નફરી, મહારાં હિતને હળતું રે !!-અનુગ્ર-૮.
 દુખ કે સુખ, કંડવું કે મીઠું, સ્વાદ ન એ હું જોતો રે ;
 સંધું વિજયને સમાન અનુકુળ, કદિ કંડવું પિ ન રોતો રે !!-અનુગ્ર-૯.

ઈચ્છા થાય તો તે આપણને રાજ કરતાં પણ વાર ન લગાડે, તેમજ વળી પાછું જો કંઈ એવામાં રાજ થઈને ભીલથી હુંડાવાનું આપણને ભય ઉપજે તો તરતજ ભીલોને આણી દઈને આપણને હુંડાવી દેતાં પણ વિભય ન કરે ; પરંતુ આ કુદરતમાતાની તો ખરેખરી ખલિહારી છે કે તે મનુષ્યને કસીને એટલે તેને કેળવણી આપીને માત્ર તેનાં જે કષ્ટ હોયછે તે કષ્ટનેજ તે કાપેછે-દૂર કરેછે. પછી જ્યાં કષ્ટ કપાડું-અંધારું મટયું, એટલે આપોઆપજ સુખ-પ્રકાશ થઈ રહેછે !

૧.-જે વાત મહારાં હિતની વિરૂધ્ધ હોય તેવી કંઈ હું ઈચ્છા રાખતો હોઉંછું, તો તે તેમ ન ખનવા દેતાં વાર લગાડીને, વચમાં કંઈ એવી સમજણ મહેને પાડી દેછે કે પાછું હું જે ઈચ્છતો હતો તે ન ખન્યું જોઈને રાજ થાઉંછું-ને એવી વખતે સમજીને મનમાં કહુંછું કે “જે થયુંછે તે ઠીકજ થયુંછે ;” અને પછી પાછળથી જે મહારાં હિતની અને સવળી વાત હોયછે તે તે કરેછે.

૨.-કંડવું એસડ પીરે અથવા દુખ જોઈને હું કદી રડતો નથી-મહેને તે દુખ જણાવું નથી,-એ તો ઠીક છે, પણ એમ કહું કે એવી રીતે એ કંડવું એસડ પીરે-દુખ જોઈને હું આનંદ પામુંછું-મહેને તે સુખ જણાયછે (કેમકે એ કડીમાં એવો ભાગ્યર્થ રહેલો છેજ), તો મહારાં કેહેવું ખરું છે-એમ કદાચ પ્રથમ ઘણાં વાંચનારાંને લાગશે નહીં, પરંતુ એ પ્રમાણે કંડવું એસડ પીવાને વિષે અથવા દુખને વિષે આનંદ તથા સુખ થાયછે-એમ કેહેવાનું કારણ એ છે કે-એ કંડવું એસડ અથવા દુખ જે છે તે, તે પીવા અથવા ખમવાના વખત પછીના ભવિષ્યના વખતમાં આરોગ્યતા અથવા ખરેખરું સુખ થવાનું કારણખીજ છે, અને તેટલા માટે એ કડવાં એસડ અથવા દુખને એવી રીતે ભવિષ્યની આરોગ્યતા અથવા ભવિષ્યનાં સુખનાં કારણખીજ રૂપે જોઈને, ઉપર કેહેલો આનંદ અથવા સુખ થાયછે-એમ કેહેવુંછે.-અર્થાત્ એવી રીતે એ કંડવું એસડ અથવા દુખ જ્ઞાનચક્ષુ વડે જોતાં આનંદ તથા સુખ રૂપ દેખાયછે !

હરકતમાં ખરકત હોવા વિષે.

(૫૬—રાગ કાલિંગટો.)

હરકતમાં ખહુ ખરકત; મનવા, ધરિ નર-તનુ^૧ ના ડર રે;
 થઈ રહિ-ઉલટો તત્પર; મનવા, સામો^૨ મળવા ફર રે !-હરકતમાં-૦-૧૬.
 હરકતને તૂં હોંસે મળજે, પાછા૩૫ નવ જોતો ;
 મિતર^૩ નિરખતાં પામિશ નસિહત^૪, -લાભ નથી એ છોટો.-મનવા-૦-૧.
 હરકત રૂપી સરાણે ચહડતાં, તન મન-કાટ કપાએ ;
 હરકત રૂપી કસોટિએથિજ, મ્હોટું^૫ મન પરખાએ.-મનવા,-ધરિ નર-૦-૨.
 વખતે વખત જગતમાં હરકત, અર્પ^૬ મનોને નડતી ;
 મ્હોટાં મનનાં શાંત તપતપર, તે ન દિસે ખડખડતી.-મનવા,-ધરિ-૦-૩.
 હરકત સાથે કુસ્તિ કરે જો, તેજ ખરે પુરુષાર્થી ;
 હરકત અન્ય જનોનિ હરે જો, તેજ ખરે પરમાર્થી.-મનવા,-ધરિ-૦-૪.
 મહાપુરુષ જો થયાછ પૂર્વે, હરકતમાં ઉછરેલા ;
 અમર નામ તે મુકી ગયાછે, તે ગુરુ આપણુ ચેના^૭ !-મનવા,-ધરિ-૦-૫.
 પરદુખભંજન વિક્રમ, શંકર, હરિચંદ્ર, પ્રહલાદે ;
 હરકત શિરપર ઉઠાવિ લીધી, સહ્યાં દુષ્ટો અતિ રવાદે.-મનવા,-ધરિ-૦-૬.
 વૃક્ષોને જ્યમ ખાતર મળતાં, ફળ ફલથી તે ફાલે ;
 ખુદિવાન જન ત્યમ હરકતમાં, ખરકત ખહોળી-ખાળે.-મનવા,-ધરિ-૦-૭.
 વિરલા અનુભવિ એહ વાતનો^૮, જોડો મર્મ પિજાને ;
 હરકતથી ન હઠે શુર મર્દો, મોજ ધણેરી માને.-મનવા,-ધરિ નર-૦-૮.

૧.-મનુષ્યાદેહ.

૨.-હરકત તહારી પાસે ન આવતી હોય

તો તેને શોધી કહાડીને તેને તું ઉલટો સામો તેડવા જા !

૩-૪.-એ હરકતની અંદરનું-નીચેનું ભાંયરૂં તપાસતાં તેમાંથી શિ-

ખામણુ અને કુળવણીનો દટાયલો ચર-ખજનો માલમ પડીને તે તહારે
 હાથ લાગશે-એ લાભ કંઈ જોવો તેવો નથી !

૫-મહાપુરુ-

૬.-સાંકડાં.

૭.-તેઓ હરક-

તમાં ખરકત ગણુતા તે ઉપરથી આપણુ તેઓનો દાખલો-શિખામણુ
 લઈને એ વાતમાં તેના ચેલા ખનવું.

૮.-હરકતથી કરીને મનુષ્યને કેવી રીતે લાભ મળેછે એ વાતનો.

વિજય મસ્ત હું હરકત કરા,—પ્રસંગને મળવામાં ;

શિશુપાથી હરકત દેખું,—પરંકતરૂપ તપ્પતામાં^૧ !—મનવા,—ધરિ નર૦—૯.

મોતનો ભય ન રાખવા વિષે.

(૫૬—રાગ કાલિંગટો.)

મરનેશ્ચં ક્યા ડરના; જિયરા, મરનેસેં ક્યા ડરના ?

જલની પાર ઉતરના; જિયરા, મરનેસેં ક્યા ડરના ?—ટોક.

ચેહી દ્વારસેં રાહ જાનેકા, મુકામ જહાં આપના હૈ ;

ક્યા દરકાર કરત કુખનેકી, જિંદગી યહ સપના હૈ !—જિયરા,—મર૦—૧.

કુદરત આધિન હોકે ચલના, એક નેકિસેં રહેત્ત ;

ફરજ સમજકેં અપનિ ખજના, ડર ફિર કભિ કુછ હૈ ના !—જિ૦—મ૦—૨.

ઈસ જિંદગીસેં તૌખા કરકેં, બ્હોત ભયેહૈ ખાખી ;

બ્હોત મુદત જના^૨ નહિં અચ્છા, ક્યા મતલબ નૌકાકી^૩ ?—જિ૦—મ૦—૩.

નથી ખાત અખ કૌન રહીહૈ, ક્યા જીકેં કરના હૈ ;

પુનરપિ યેહિ ફિર કર્મકૂટસેં, બ્હેતરહી મરના હૈ !—જિ૦—મ૦—૪.

કાયા—કંચુકિફૂં^૪ મરહરના, વાકું^૫ કહતહૈ મરના ;

ખિન કંચુકિ છાંડે નહિં હોતા, પીછા મુકામ^૬ ફિરના !—જિ૦—મ૦—૫.

એક દેકે^૭ મરનાહિ જરૂર હૈ, શોચ કાહેકું ધરના ?

શોચ કરે ઉસકા^૮, ફિર યહાંકી^૯,—તૌખા કપહુ ન કરના !!—જિ૦—મ૦—૬.

એક ખાત^{૧૦} મેં ઔર કહતહું, સુનલે જિયરા મેરે ;

મરજીમેં આવે જખ મરના,—તહીં હાથ યહ તેરે !!—જિ૦—મ૦—૭.

જિનકું જના અનુકુલ અચ્છા, ઉનકું હમારી દુવા^{૧૧} હૈ ;

૧.—કલ્પનાએ મ્હારી આગળ એ હરકતનાં ચિત્રનો જે તપ્પતો મુ-
ક્યોછે તે તપ્પતામાં.

૨.—જીવવું.

૩.—આ કાયા રૂપી બહાણની.

૪.—સર્પની પેઠે આ કાયા રૂપી કાંચળીને ઉતારીને એ કાંચળી કહા-
ડી નાખવી.

૫.—તેને.

૬.—વતન—સ્વધામ.

૭.—વખત.

૮.—મરવાનો.

૯.—આ દુનિયાંદારીની ગિરફતારી વિષેની.

૧૦.—વાત.

૧૧.—મુખે, જીવતા રહો એવા આશિર્વાદ.

હેહ જિરકું ચિંતામનિ^૧ સમ હૈ, મુમુક્ષુ^૨ જોહિ હુવા હૈ !-જિ૦-મ૦-૮.
છતા મરના સમાન ઉતકું. આત્મજ્ઞાન હૈ જિનકું;
જિવનમુક્ત જો ભયા, મરન-ભય, -પુનરપિ નહિં હૈ ઉતકું!-જિ૦-મ૦-૯.
મરનેમ્મૈ^૩ ડરનેકી ખાત, - કરે જો હૈ અજ્ઞાની;
પિજય કહત જિયરા તું મત કર, એસી^૩ ખાત જન્માની !!-જિ૦-મ૦-૧૦.

કાળનું અકળિતપણું.

(પદ—રાગ ધનાસરી.)

અજાણ કાલકા દંમ;^૪ અહો જિય, અજાણ કાલકા દંમ—ટેક.
નહીં રહોર કછુ અર અચાનક, પરે વામે^૫ કયલું કરિ ગંમ!-અહો જિય૦-૧.
કપલૂ આવૈ અપોલ^૬ જૈસા, અરુ^૭ કપલુ કરત ધમધમ^૮-અહો જિય૦-૨.
એસે કાલકું કયલું તું ગમાવે, પ્યારે રટ^૯ રે હરિ હરદંમ-અહો જિય૦-૩.
દેખ ગ્યાનદૃગસો^{૧૦} યહ દુનિયાં, હમે જૈસિ સુપનકી ગંમ-અહો જિય૦-૪.
દેખ દેખ એતનકી જોતી, ^{૧૧} સખ ભગે^{૧૨} અપિયા ભંમ^{૧૩}-અહો જિય૦-૫.
પિજય દેખિ^{૧૪} ફિર નહીં કાલભય, બહાં તો લગી ચોટ^{૧૫} સોહ^{૧૬}-અહો જિય૦-૬.

અવિધાની^{**} અગન ને બ્રહ્મજ્ઞાનની લગન[†].

(પદ—રાગ ભેરવી.)

અવર^{૧૭} કયા જાને અગનવા^{૧૮}.—ટેક.
અપિયાકો, પ્રગટયો ધૂમર; ગગનસોં ચાલ્યો જગનવા^{૧૯}!—અવર૦-૧.

- ૧.-મનકામના પૂરી કરે એવા મણીના સરખી.
- ૨.-મોક્ષની ઈચ્છા રાખનારો.
- ૩.-એવી મરવાથી ડરવાના જેવી.
- ૪.-સપાટો.
- ૫.-તેમાં.
- ૬.-કંઈ ખપ્પર પડ્યા વગર.
- ૭.-અને.
- ૮.-સારીપેઠે ધામધુમ તથા રહોરખકાર કરતો
- અને એકદમ.
- ૯.-ખોલ.
- ૧૦.-જ્ઞાનચક્ષુ વડે.
- ૧૧.-એતન્યનો પ્રકાશ.
- ૧૨.-ભાગે-ન્હાસી જાય.
- ૧૩.-માયાના સંકલ્પ વિકલ્પ-બહેમ-મિથ્યાભાસ.
- ૧૪.-દોઢી (એતન્યની જ્યોતિ.)
- ૧૫.-નિશાન.
- ૧૬.-તે હું-એવો અનહદનાદ.
- * અવિધા એટલે માત્ર-અજ્ઞાન.
- † લગન એટલે લેહ.
- ૧૭.-જોને એ અગન અને લગનનો અનુભવ નથી તેવાં ખીજાં.
- ૧૮.-આગ-હાય-અગ્નિ.
- ૧૯.-એ અવિધાનો ધુમાડો જાયો

જપ્પલગ માયા, અગન યહ તપ્પલગ; અગન પહિઆની જપ્પ તો^૧—
ભઈ બહા^૨ લગનવા !—અવર કયા જાને લગનવા.—૨.

આતમગ્યાનસોં, પ્રહ્લ પહિઆન્યો; તપ્પ રહડ્યો મનુવા ગગનવા^૩.—અવ૦—૩.

ગગન રહડ્યો જપ્પ, દેખ્યો જૂઠો; યહ ભવ ભેખ^૪ કગનવા.—અવ૦—૪.

ભેખ મિટ્યો ફિર, પિડત ન માયા; લગ રહિ પ્રહ્લસોં લગનવા.—અવ૦—૫.

ભયે^૫ ભવ^૬ શૂન્ય^૭ તપ્પ, સહજ^૮—ધર અનહદ^૯;

પિજય રહ્યો બહાં મગનવા^{૧૦}.—અવર કયા જાને લગનવા—૬.

વૃદ્ધાવસ્થામાં જેતું મન માયામાં લપટાઈ રહ્યું

હોય એવા મનુષ્યને બોધ.

(હોળી—રાગ કાફી.)

ધ્યારે જિયરા મેરા, અપ્પ તું સુમરલે હરી—ટેક.

સો^{૧૧} દિન ખીત ગયે^{૧૨} અપ્પ તેરે; રહેતીથી મૂછાં ખરી^{૧૩}.—ધ્યારે જિ૦—૧.

સો અપ્પિયાં તેરી લગિ ઝુલને જો; રહેતીથી મદકી^{૧૪} ભરી.—ધ્યારે૦—૨.

હો ગઈ કાયા નિરપલ તોભી^{૧૫} તેરી; અજહુ ન માયા ટરી.^{૧૬}—ધ્યારે૦—૩.

કયો ન હુંબત તેરે સાહિબ જપ્પ તુને; મનપાદેહ ધરી ?—ધ્યારે જિય૦—૪.

ખાડ ફાગખાજી તુને ખેલી ત્રિયા સંગ; અપ્પ હરિસોં કયોં ન^{૧૭} શરી ?—ધ્યારે૦—૫.

રહાંકી મઝા સપ્પ બહોત દેખી તુને; અપ્પ વાકું જાન અરી.^{૧૮}—ધ્યારે૦—૬.

પિજય કહત સુન યહ^{૧૯} અપ્પ તો હું; હરિ ભજનેકી ધરી^{૨૦}.—ધ્યારે૦—૭.

આકાશમાં રહડીને વાદળાંના જેવા ગોટગોટ થઈ જઈને જાણી મ્હોટો
હોમચાલી રહ્યો હોય તેમ થઈ રહ્યો છે.

૧.—એ અગનનું કારણ—હેતુ—પાયો—મુદ્દો માલમ પડ્યાં ત્યારે તો.

૨.—તે ડોકાણે.

૩.—જાનને આકાશે.

૪.—આ સંસારને વિષે જે ચતુર ચક્રારનો વેષ ધારણ કીધેલો છે તે.

૫.—થયો.

૬.—સંસાર—જગત.

૭.—મિથ્યા.

૮.—સહજનંદને વિષે.

૯.—અનહદનાદ—સોહં સોહં—તે હું

તે હું, એવો ધ્વનિ.

૧૦.—મમ.

૧૧.—તો.

૧૨.—જતા રહ્યા.

૧૩.—ખડી—ગભી.

૧૪.—જેપ્પનના મદની ખુમારી વાળી.

૧૫.—તોપણ.

૧૬.—ટળી.

૧૭.—શામાટે તેમ નહિ ?

૧૮.—

શત્રુ—વેરી.

૧૯.—આ ધડપણનો વખત.

૧૦.—ધડી.

ખિહાગ રાગનાં ઉપદેશી સ્વરૂપનું ચિત્ર.

(૫૬-રાગ ખિહાગ.)

સુનલે આભાગી; સંત પુકારત^૧,—સુનલે૦—ટેક.

ફાની^૨ થઈ ફદમે, મત હો ગાફિલ; પ્યારે ખન જા જિય. ત્યાગી.^૩—સંત૦—૧.

જિય^૪ સમસૂર, સુનત જખ તા^૫ ધર; તખલિં અંખિલા ભાગી.—સંત૦—૨.

સગ ખિહાગ ક્યા, છાંઈ રહ્યો બહાં;^૬ લેહ^૭ સૂરકી લાગી.—સંત૦—૩.

અનહદનાદયે, ખિજય ઘટા^૮ ભઈ; મસ્તહિં ડોલન^૯ લાગી.—સંત૦—૪.

આત્મિક સુખ.

(ફુહા.)

સખ સુખ યહ સંસારકે, આદિ^{૧૦} અંત દુખપાસ;

ખિયમેભી^{૧૧} ગ્લાની^{૧૨} રહી, નાતે^{૧૩} સખ ઊદાસ.—૧.

સચ્ચા ગ્યાની^{૧૪} રહતહે, જ્યો પંકજ^{૧૫} જલ પાસ;^{૧૬}

સત્વ પ્રેમ વો ગ્રહતહે, સમાધાનિ કર પાસ.—૨.

સમાધાનિ ચિત ગ્યાનકી, કરત તિમિરકા નાસ;

સુખ દુખ મનકા ભેદ^{૧૭} સખ, તખ હોવત પરકાસ.—૩.

સુખ દુખ યહ સંસારકા, હૈં જૈસા આભાસ;^{૧૮}

કરત કલ્પના જૈસિ મન, વૈસા હોવત ભાસ.—૪.

૧.—પોકારેછે.

૨.—નાશવંત દુનિયાંના.

૩.—માયિક સુખનો પરિત્યાગ કરનારો.

૪.—અરે જીવ.

૫.—જે સ્થળને, વિષે—જે ધરને વિષે સંત—સાધુ—સત્પુરુષો રહેછે તે ધરમાં.

૬.—ત્યાં.

૭.—સૂરના મિલાપે કરીને જીવની

લેહ અને રાગ ખિહાગની લેહ એ બંનેની લેહ એક તારી બની રહી.

૮.—રાગની છાયાની ઘટા થઈ રહી—રાગ છવાઈ રહ્યો.

૯.—એ પ્રમાણે ખિહાગ રાગની છાયાની ઘટા થઈ રહી તેમાં જીવ તો એક તારો બનીજ રહ્યો હતો, એટલે એ ખિહાગરાગની છાયાની ઘટા પોતેજ જાણે ડોલવા લાગી !

૧૦.—સમજાં સુખને આદ્યે તથા અંતે દુખનો પાશ છે.

૧૧.—વચમાં પણ.

૧૨.—નિસ્તેજપાણું—ફિકાસ.

૧૩.—તેથી કરીને.

૧૪.—સાની.

૧૫.—કમળનું ફૂલ.

૧૬.—વાસ-વસેછે.

૧૭.—ચુલ્લ મર્મ.

૧૮.—મિથ્યાભાસ.

સમ્યા સુખ સદ્ગ્યાનકા, કપહુ ન કરત નિરાસ;
સભર પ્રહ્લ-સહસી^૧ વિજય, જપ આત્મીક ઉભસ.-૫.

જીવને શિક્ષા.

(પદ—રાગ કાફી.)

રે તું દહાં અથડાએ રે, જિવડા જોની ઝાંખી ;
નાસ્તિકતા રૂપી રે, પડળને કહાડી નાખી.-રે તું કહાં૦-ટેક.
અવિદ્યાપડળ અહભાવ જ્યાંલગિ, સત્ય સુઝે નહિં કાંઈ ;
આવરણે અંધકાર છાંઈ રહેલ, તેણે જાણ ન કશું દેખાઈ ;
નાસ્તિકતા પકડી રે, જેણે માયા સાચી દાખી.-રે તું કહાં૦-૧.
મોહજનનમાં કર્યો પક્ષિ જિવ, ઉચાં તુંથી ન ઉડાય ;
સુસ પુરુષની સાન વિનાં કયમ, સત્ય વસ્તુ તુંથી જોવાય ;
સાનાનુભવ કેરી રે, પાંખ આપ્યા પાખી.-રે તું કહાં૦-૨.
સહજ પમાએ સહજનંદે, પ્રત્યક્ષ વસ્તુ સત્ય ;
પામ્યા પછી સહુ લાગશે ઝાંખું, હવડાં ખીન્નું પ્રકાશતું અસત્ય ;
જો તું બોધ માને-રે, રહે દૃઢ નિશ્ચય રાખી.-રે તું કહાં૦-૩.
આ ભવજનનમાં કમળ પડે રહે, ઉડ્યા વણુ જીડાય ;
અમત્કાર અદ્ભુત સહુ દીસે, રંગે ખંગ ગગન દેખાય ;
સૂક્ષ્મદર્શક^૨ જાને રે, જો વિજય વાણી ભાખી.-રે તું કહાં૦-૪.

નાસ્તિકને બોધ.

(હોળી—રાગ કાફી.)

જિવડા વહો ઉધિ કલ્પનાથી; નારિકતાથી;-જિવડા૦-ટેક.
સંકલ્પવિકલ્પ બે મારગ ધોળા, રહ્યા ધમધમી મરતાનાથી;^૩ હારે શા૦

૧.-લેહર.

૨.-જ્ઞાન એ એક સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રના સરખું ઝીણી-પારિક વાતો
ખતાવનાર માનસિક યંત્ર છે, તે જ્ઞાનનાં સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર વડે આ જે
વાત હને કહી તેને તું જો-તેના તું વિચાર કર.

૩.-અરે જીવ, હારે મન એક મરતાના હાથીના સરખું ગાંડું ખ-

શોષ સળકશે કે થાશે ધરતી-કંપ, ગતિ.એ કળાય કહો શાથી ?

સંભાળ લે પ્રભુજી અનાથી.^૧-જિવડા વહ્યો ઉંધિ કલ્પનાથી.-૧.

ધર્મ અંધારે કૂપે^૨ ઉતરાએ, દોરડું ભક્તિ ધરચાથી ; હાંરે ભાઈયો, દોરડું
દોરડું^૩ મુક્તોં ભુલાય પગથિયાં,^૩ વાગે ગખડી પડ્યાથી ;

પછે ન જડે પસ્તાયાથી.^૪-જિવડા વહ્યો ઉંધિ કલ્પનાથી.-૨.

મહાવતનું પણ જોરે કશું જ્યાં, જ્ઞાન અંકુશ ન સાથી ; હાંરે વળવા, જ્ઞાન
નિશ્ચય અંકુશ પાસે તે ભૂતી, વહ્યો ભયભિત પડ્યાથી ;

કુદરત કાળના બહાયાથી.-જિવડા વહ્યો ઉંધિ કલ્પનાથી-૩^૧.

આ મન મધુકર વસંતઋતુમાં, મસ્ત પ્રાગે ભ્રમવાથી ; હાંરે ઘેલો, મસ્ત
ભૂલ્યો કમળ જાણી કામ, અંપા રામ, હોળીના શબ્દો સુણ્યાથી ;

ની જઈને તેણે સંકલ્પ અને વિકલ્પના એ એ રસ્તા ધમધમાવી મુક્યા-
છે.
૧.-અરે જીવ, એવી રીતે ત્હારું મન દીવાનું-ચળી ગયલું
થઈ ગયુંછે, અને ત્હને હવે કોઈનો આશ્રય નથી-ત્હારું અકલ્યાણ થતું
કોણ અટકાવી શકે ? અરે ત્હારા સરખા અનાથ જીવ ઉપર દયા કરીને
ત્હારી સંભાળ એક પ્રભુ વિનાં ખીજું કોઈ લેનાર નથી.

૨.-ધર્મના અંધારા કુવામાં.

૩.-સ્નાન, સંધ્યા, પૂજન, પાઠ,

જપ, હોમ, એ પ્રાક્ષણનાં નિત્યનાં ખટકર્મ વગેરે ખીજું ધર્મનાં કર્મો, તેમ-
જ પ્રથમ સાકારભક્તિ, પછી નિરાકારભક્તિ-માનસિક પૂજન, ધ્યાન,
ધારણા, યોગ, એવી રીતે ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે પ્રવૃત્તિના પ્રાપ્ત થયા પછી
છેલ્લી વારે વેદાંતનું મહાવાક્ય જે પ્રવૃત્તિઓને સમજાવ્યાનું છે. એવો એ
જે ધર્મનો અનુક્રમ છે તે અનુક્રમ રૂપી પગથિયાં.

૪.-એક વાર

એવી રીતે નાસ્તિક થઈને ભક્તિનું દોરડું તે મુકી દીધું, અને તું એ
કુવામાં નાસ્તિકતાની ખોળણમાં ભરાઈ ગયો, તો પછી પાછળ પસ્તા-
વો કરવાથી એ પગથિયાં અંધારામાં ફરીથી ત્હારે હાથ લાગી શકનાર
નથી.

૫.-અરે જીવ-ચૈતન્ય-આત્મા, તું મહાવત છે-અ-
ને ત્હારું મન એ એક મસ્તાનો હાથી છે-તેને વશ રાખવાને તું જ્ઞા-
નના અંકુશનો ઉપયોગ કરતો નથી, ત્યારે હવે એ મસ્તાના હાથીને
તું કેવી રીતે પોતાના કહ્યામાં-હાથમાં-તાપ્તામાં રાખી શકનાર છે ?
અરે જ્ઞાનનો નિશ્ચય રૂપી અંકુશ આધો નથી-પાસેજ છે-પરંતુ તુંને
તેનું જ્ઞાન નથી-અજ્ઞાને આવીને તેની ત્હને વિસ્મૃતિ કરાવી દીધીછે,
તેથી કરીને કુદરત અને કાળ જેમ જેમ એ ત્હારા મન રૂપી મસ્તાના
હાથીને આમ તેમ દોડાવે-ભમાવેછે, તેમ તેમ જીવ હમણાં પડીશ, પ-
ડુંકું, પડ્યો, એવી રીતે ભયમાનો ભયમાંજ નિરંતર તું રહેછે.

પછી ક્યમ જાય ન હાથી ?!- જિવડા વહો હંધિ કલ્પનાથી-૪ .

પ્રવૃત્તિ તો ન્યાયશાસ્ત્રી ખતી ને, નિવૃત્તિ થઈ વેદાંતી; હાંરે વાદે, નિવૃ
ધુજ પડવે માયા-ધૂળ ઉડી રહિ, અજગી રહિ સત્વકાંતિ;

વિનય વસ્તુ આવરણે ઝાંખી !-જિવડા વહો હંધિ કલ્પનાથી-૫.

જિવને શિક્ષા.

(૫૬-રાગ કાફી.)

ઓ અસાની જિવડા રે, શિદ તું અવસર મિથ્યા ખુએ ?

દાપક લઈને કરમાં રે, મુરખ કાં તું પડે કુએ ?-ઓ અસાની-ટેક.

પરમારથની વાત ન જાણે, દીનનિ નાણે દાઝ ;

માણી સુખ માયામાં જાણે, કનક કામિની તું ખાજ ;

મુરખ કહે મ્હાં મ્હાં રે, પણ નથિ તનુએ ત્હાં મુએ.-ઓ અ-૧.

ધુપી જગોએ જઈ તું છાનાં, કુર્કર્મ ધણાં કરેછ ;

૧.-આ મન રૂપી ભ્રમરને વસંતઋતુમાં એટલે યુવાવસ્થામાં આ સં-
સારના વૈભવ રૂપી ખાગમાં ભ્રમવાની બહુ ઘેલછા ઉપજી આવેછે, તે ઘેલ-
છામાં પછી એમને એમ ચળી જઈને ચિત્તભ્રમ થઈ જતાંમાં કામ કહેતાં
જે હંદ્રિયોના ભોગ-વિષયવાસના છે તેને તે પોતાનું પ્રિય-બહુલું જે ક-
મળનું કુલ તે છે એમ સમજેછે, અને રામ કહેતાં જે જગદીશ્વર-પર-
માત્મા છે તેને તે પોતાનું પ્રિય-આણુમાનીતું-અજખામણું જે અંખાનું
કુલ તે છે એમ ગણેછે, અને પછી તેની પાસે તે જતોજ નથી. એવી
રીતે એનું ચિત્ત ભ્રમી ગયલું જણાયછે, અને તેનું કારણ એ છે કે હો-
ળીમાં બોલાતા ભાંડ શબ્દો એના સાંભળવામાં આવેલા જણાયછે, અને
તેજ એના મગજમાં ભ્રમી રહેલા માલમ પડેછે. પછી હવે એ હાથી
એટલે હાથથી ગયા વગર,-વંડી-બહેકી ગયા વગર, કેમ રહે ?

૨.-વાદવિવાદ કરવામાં પ્રવૃત્તિએ ન્યાયશાસ્ત્રનો પક્ષ ખેંચવા માંડ્યો
ત્યારે નિવૃત્તિએ વેદાંતનો મત પ્રતિપાદન કરવાનું પોતાનાં મનને વિષે
સંપૂર્ણ શાંતિ રાખીને શરૂ કર્યું, એવામાં હોળીનો ધૂળપડવો આવ્યો,
એટલે તે દિવસે માયાની ધૂળનો એવો કાટ છવાઈ રહ્યો, કે તે ધૂળના
કાટમાં પછીએલો વાદવિવાદ તેને પોતાને ઠકાણે રહી જઈ ધુળધાણી
જેવા ધુળિયા રંગનો ભાસવા લાગ્યો, તથા સત્વગુણની કાંતિ આધી રહી
ગઈ, અને સત્ય વસ્તુ જે પરબ્રહ્મ તે એવી રીતે આચ્છાદન કરીને ઢંકાઈ
જઈ સર્વ કંઈ ઝાંખું પડી રહ્યું !

પણ ધંધર તો છે સર્વઆપક, તે હાઈ સધણું દેખેછ ;
જમ કરે ચોર ચોરી રે, ચાર ગાઉ જઈ પણ ચંદ્ર જુએ.-ઓ અ૦-૨.
ભાં ભાં બાપૂ તું બહેલો, અસાન હંધ ઊરાડ ;
નીરખૂતી તૂ નાથ નિરંજન, ઝોળંગી માયા આડ ;
હાવાં તું અવસર ચુક મા રે, નહિં તો પછી તું પરતઈ રૂએ.-ઓ અ૦-૩.
ભાઈ હવાં ઝટપટ કરિ કર તું, સૂકૃત ભકતી દાન ;
કાળ તણા ઉંકા શિર વાગે, નથિ તેનું તૂને ભાન ;
નિશ્ચિંતપણે આમ રે, અલ્યા વિનય, ક્યમ તું મુએ?-ઓ અસા૦-૪.

(પદ—રાગ સોરઠ)

પામર પ્રાણિયા પ્રભુ ભજ પૂરણ પ્રીતે;
દેહનું એથી સાર્થક થાએ, ત્રિવિધના તાપ સમાએ ;
એથી ભવસિંધુ તરાએ; સમજિ એવું ચિત્તે ચિત્તે-પૂરણ પ્રીતે; પામર૦-૬૬.
માર્ગ આડે સંચર્યો તું મુકી સીધો ;
પરિપૂને ગણી મિત્ર તેથી ન ખીધો;
સ્વપ્નમાંએ કનક કામિનિનો જપ કાધો ; -રટણ રાત્ર દિવસ,
નારિ નારિ, રાખ્યું જારિ, નીતિ સારિ, દઈ વિસારિ,
કર્મ કારિ, કસ્યાં ભારિ, કહ્યું વારિ, તોય વિચારિ,
ચાલ્યો ન બહીતે બહીતે-પૂરણ પ્રીતે ; પામર પ્રાણિયા પ્રભુ ભજ૦-૧.
માયા રૂપી કામરુદેશની કામીની ;
તેણે કસ્યો તુંને બાદ કરી મીની ;
હવે આ બોધ રૂપી મંત્રેનું જાળ પીતી; -નહિંતર બોધ/શ તું,
કો દિ જનન, એ છે જ્ઞાન, તું સમાન, -જ્ઞાન પાન,
માટે નાદાન, આણિ ભાન, તેને રહા ન, કહ્યું માન, -
હજિ કહું હીતે હીતે; પૂરણ પ્રીતે; પામર પ્રાણિયા પ્રભુ ભજ૦-૨?

૧.-કામરુદેશમાં સ્ત્રીયારાજ ચાલેછે ત્યાં જો કોઈ પુરુષ જઈ રહે-
છે તેને ત્યાંની સ્ત્રીઓ મીની, -પોપટને રૂપે બનાવી દઈને પછી તેને પોતા-
ને સ્વામીન કરી રાખેછે, -એવી જો એક દંતકથા ચાલેછે તેનું દૃષ્ટાંત રૂપક
એ કડીમાં માયાને લાગુ પાડ્યુંછે. એ છે જ્ઞાન, એમ કહેવાનું કારણ

હાલ સારિ પછિ નઠારિ કહિશ પોતે,
 આરો નથી પછી સમજ અહ્યા રોતે;
 કાળ-હાકથી મરીશ તું કમોતે; થશે ખહુજ ખૂરા,
 હારા હાલ, માટે સમાલ, થઈશ નહાલ, એતિ ચાલ,
 તજનિ બહાલ, એમાં વાલ, નથી માલ, કરી ખ્યાલ,-
 નેત્રિરીતે રીતે; પૂરણ પ્રીતે; પામર પ્રાણિયા પ્રભુ ભજ૦-૩.
 જુડી માયા, જુડું સર્વ, જુડો સંસાર;
 પકડિલે તું સતસમાગમ-નાવ પાર;
 સમજિ મર્મ સકળ ઉતર આ ભવ પાર;-હવે જો ન ભુલમાં ભમે,
 ભાઈ તું બંગ, હહે વિંદિ અંગ^૧, નીતિ^૨ નંગ, સમજિ બંગ,
 આણિ ઉમંગ, હરી સંગ, લગાડે રંગ, જગતજંગ,-
 વિનય જીતે જીતે; પૂરણ પ્રીતે; પામર પ્રાણિયા પ્રભુ ભજ૦-૪.

(૫૬૦)

મૂરખ હવડાં, મનમાની રીતે તું મહાલે;
 પાણુ કર્મો આ તુજને બંડા, ત્યાં^૩ તો ખહુ ખહુ સાલે રે.-મૂરખ૦-૬૬.
 ધર્મ-પગથિયાં આચાર વિચાર, તું તો કંઈ ના જાણે;
 એ જાણે શું થાય કહાંછ પણુ, ટવળિ મરિશ તે ટાણે રે.-મૂરખ૦-૨.
 જ્યાંલગિ મર્મ ખરો નથિ સમજ્યો, ત્યાંલગિ એ સહુ સાચું;
 સમજેલાતું દેખી તેમ તું, કરવા મા જા કાચું રે.-મૂરખ હવડાં૦-૨૬.
 પાપ પુણ્ય તું કશુંએ ન ગણે, કહુંછું આ હું સાચે;
 ભગવત ઉપર નથી ભાવ તુજ, માયામાં તું રાચે રે.-મૂરખ હવડાં૦-૩.

એવું કે જ્ઞાન પિલાડીને મારી નાખેછે-તેમ એ માયા જીવનું અકલ્યા-
 ણ કરનારી છે. ૧-૨.-આ શરીર રૂપી વીંટીમાં નીતિ રૂપી
 નંગ સાઈ દીપે-શોભેછે એમ તું સમજ.

૩.-મુવા પછી પરમેશ્વરની ન્યાય કારટમાં પોતાનાં કર્મનો જવાબ
 આપતી વખતે તે ઠેકાણે.

૪.-જ્યાંલગી ધર્મનો ખરો મર્મ-બ્રહ્મજ્ઞાન-વેદાંતની વાત તું સંપૂર્ણ
 રીતે સમજીને ખરા જ્ઞાનીના જેવી સર્વ વાતે હારી રહેણી થઈ નથી,
 ત્યાંલગી તો એ ધર્મ પગથિયાં, આચાર વિચાર, એ સર્વ સાચું છે, અને
 હારે તે પ્રમાણે ચાલવુંજ જોઈયે-જ્ઞામી પુરૂષોની દેખાદેખી કરવા જ-

- વરતુ ને ને અગ્રાહ્ય^૧ તે તે, જાણિજોઈ તું ગ્રહેછે ;
 પ્રેમદાને તો ઇશ્વર પેઠ, પાપ પડી તું પુજેછે રે.-મૂરખ હવડાં-૪.
 વેદાંતિ ને શૂન્યવાદિની, સૂણે વાતો ભાવે ;
 નાસ્તિક^૨ તું અંતરમાં થઈને, આસ્તિક-દોળ ખતાવે રે.-મૂરખ હવડાં-૫.
 "પ્રહ્લાશ્મિ" મુખથી કહેવામાં, મ્હોટઈ માને ધણી ;
 પણ કહે શું સમજ્યો તેમાં તું, લવે મૂઠ કાં ખાલી રે?-મૂરખ હવડાં-૬.
 પોતે જ્યમ સમજી ચૂકો હોય, બોધ અવરને આપે ;
 અરે મૂર્ખ હજિ તુંજ શિષ્ય છે, ગુરુ થાવા કાં ટાંપે રે?-મૂરખ હવડાં-૭.
 નહિં તેમાં કે નહિં આમાં તું, અધવ્ય લૂટક્યો ભાસે ;
 દયા મુને આવેછે હારી, કે દિ છુટિશ જમપાશે રે?-મૂરખ હવડાં-૮.
 મ્હોટી માળા રાખે કરમાં, કોટે કંડો ભારે ;
 ભભડારી મુખ મનમાં કૈતા, -ધાટજ, ધડવા ધારે રે.-મૂરખ હવડાં-૯.
 પ્રપંચ છળ કાવતરાં કરિ ખહુ, ભૂંડો સ્વારથ જોડે ;
 એજ અંખનામાં^૩ નિશદિન તૂં, રધવાયો થઈ દોડે રે.-મૂરખ હવડાં-૧૦.
 એ તારાં ડહાપણ અંચળતા, લોભ હોંગ સહુ ત્યાગી ;
 કહે વિનય તું આપ-રૂપને, ઝોળખ બાંતી ભાગી રે.-મૂરખ હવડાં-૧૧^૩.

છળપ્રપંચનું વાળું-

(કવિત્ત.)

શું કહું હું ઝાઝું દેખિ દુનિયાં હું દાઝું,^૪
 વાગે વાળું છળપ્રપંચનું સહાઈ^૫ સારી તેણે છે;

ઈશ તે ત્હને નથી છાજવાનું. ૧.-ન લેવા જોગ તેથી.

૨.-એવા કંચન કામિનીની લૂટ કરવાના અનેક અંદેશામાંજ ગર-કાવ થઈ ગયલો તું રાત્ર દિવશ રહેછે.

૩.-વિનય કહેછે કે એ કડીમાં કહેલી તમામ વાત છોડી દઈને અરે જીવ, તું એ તારી સઘળી બાંતિઓ ટાળી દે, અને પછી તું તારાં આત્મસ્વરૂપને ઝોળખ-એટલે તેથી તારૂં કલ્યાણ થશે.

૪.-દાઝ આવેછે-અથવા મુઝાઉંધું. ૫.-જેમ રણસંગ્રા-મને વિષે વાળું વાગેછે તેથી યોદ્ધાઓને શૂર રહેડેછે તેમ આ દુનિયાંમાં માયાના છળ-ભેદ-પ્રપંચ રૂપી એક વાળું વાગી રહેલુંછે, તેણે આપ્તિ આ

હસી છાકી ધૂલે જાય રડે રહેરા રાંક થાય,
 તોય ત્યાં જવાય એવી માયા? મૂકી જોણે છે;
 થોડી વાર સંકટમાં લઈ હીર ધીર વીર,
 શૂરને રાખે સ્વાધીન જાણી છળ્યા એણે છે;
 પછિ ને સુણાય દુનિયાંઈ વાદી વાળું,
 જ્ઞાને સુણે અનહદ ગાય વિજય જે વેણે છે!-૧.

દુનિયાંને સહાઈ છે-પકડી છે, એટલે એ વાળું પોતાના સૂર વડે સધળાં મનુષ્યોને છળ-ભેદ-પ્રપંચ કેમ કરવા તેની કવાયત શિખવે છે, અને તેમાં નિરંતર મન્યાં રહેવાની ઉરકેરણી કરે છે. અથવા એનો ખીજો અર્થ એવો કે એ છળપ્રપંચનાં વાજિત્રને મૃદંગની પેઠે તમામ કાળી સાહી લગાડેલી છે.

૧.-વળી એ વાળું વગડતું. સાંભળ્યાથી સધળાં મનુષ્યોને જે એક પ્રકારનો આવેશ-શૂર રહડે છે તે આવેશમાં પછી તેઓ વિવેકહીન પતી જઈને જેવાં છળભેદ-પ્રપંચ-કાવતરાંનાં કર્મો કરવાં તેઓને મુઠ પડે છે તેવાં કર્મો તેઓ અત્રાપુ સાથે કરે છે એટલુંજ નહીં પણ પોતાનાં સગાં રનેહી-ઓ સાથે પણ તેવાં કર્મો કરતાં તેઓ અચકાતાં નથી; અને પછી રહડ-તી દશામાં મદાંધ થઈ જઈને હરખમાં છાકી જઈને ફૂલાઈ જાય છે, અને પડતી દશામાં લાંચાર, રડતાં, ગરીબ-દયામણાં-રાંકડાં મહોડાં કરીને પ-આત્તાપ કરતાં જણાય છે. એમ છતાં પણ પાછું પેલું વાળું વગડતું સાંભળી-ને જે આવેશ-શૂર તેઓને રહડે છે તે શૂરમાં જેવાં કર્મો પોતે કરતાં આવ્યાં હોય છે તેવાંનાં તેવાંજ કર્મો પાછાં કર્યા વગર તેઓથી રહેવાતું નથી, એવું અશીળના વ્યસન જેવું નિરંતર પાછું સાંભળ્યા વગર નજ રહેવાય એવું એ માયાવી વાળું છે.

૨.-પરંતુ, ધર્મક્ષેત્રને વિષે જે ધીર-વીર પુરૂષો છે તે એ માયાવી વાળું સાંભળવાથી રહડતા આવેશ અથવા શૂરને થોડી વાર અનુભવી જોઈને પછી તેમાંથી હીર એટલે સત્વ-સારાંશ એવી રીતે કહાડી લે છે કે એ આવેશ અથવા શૂર છે તેજ આપણને છેતરે છે-ઠગે છે, માટે એ આવેશ અથવા શૂરને રોકવું-અર્થાત્ નિતેન્દ્રિય થવું-એમ તેઓ સમજે છે.

૩.-ત્યારે પછી એ માયા રૂપી મદારીનું દુનીયાંઈ-માયાવી વાળું સાંભળાતું નથી અંધ પડે છે; અને પછી વિજય જે વેણે એટલે પોતાને વચને અથવા વાણી રૂપી વાંસળીએ કરીને અનહદનાદ-સોહં સોહં-તે હું તે હું-એવા ધ્વનિનું જે આ પુસ્તકમાં ગાયન કરે છે તે જ્ઞાન વડે સાંભળા-વવા માંડે છે-સંભળાય છે

માયાનું પ્રાપ્ત્ય*

(રાગ—કરબો.)

માયા માયા, સહુને તેં પાઈ માયા^૧; સહુ કા તૂમાં સમાયા^૨;

અવધા^૩, મહામાયા હાઈ જોરે!—માયા માયા૦—૧.

જ્યાંલગી કાયા, ત્યાંલગી માયા વળગી; ન માનું હું તે અળગી;

કાયા માયા તણાજ છે અંકાર^૪!—માયા માયા૦—૨.

ખાર પૈસાની ભવમાં ભવાઈ; નિત તેમાં શાનિ નવાઈ?

જ્યાં ત્યાં, હું ને મહારાંનો શોહોર!—માયા માયા૦—૩^૫.

કૈક ઢોંગી, થઈ ત્યાગી મર્મ ન જાણે; મિથ્યા નિજ મતને તાણે;

ભીતર, અન્યથી હોય વધુ તોર.—માયા માયા૦—૪^૬.

ભાવ શંકા, જો રહેજે સમજિ મુકાએ; સાયુજ્ય ધ્રુવ થવાએ;

*પ્રાપ્ત્ય એટલે સામર્થ્ય—પ્રતાપ.

૧.—સખજી—ભાંગ.

૨.—સહુ કોઈ હારોજ આશ્રય લઈને—

હારામાંજ તક્ષીન—ચક્ર્યૂર—ગિફડ ખની ગયલાંછે.

૩.—પરાકાષ્ટા—હૃદયી જાદુ—અદ્ભુત.

૪.—કાયા એ મૂળ માયાનોજ અંકાર કહેતાં કણગો છે—એટલે એ કાયાનું મૂળ—ખીજ—કારણ—પ્રસંગ માયાજ છે—માયા વડેજ કાયાની ઉત્પત્તિ થયલીછે.

૫.—પ્રીતિ અને પૈસો એ બેના તરેહ તરેહના ભવેલા આ દુનિયામાં આપણે દરરોજ જોઈએ છઈએ. હવે જે વાત નિત્ય તેની તેજ જોવામાં આવે તે વાતમાં પછી નવાઈ શી રહે? જ્યાં જોઈએ ત્યાં હું એટલે અહંભાવ, અને મહાઈ એટલે આ મહાઈ ધર, મહારો પૈસો, મહારી સ્ત્રી, મહારાં છોકરાં, એવાનો એવો મોહમાયાનો નિરંતર શોહોર ખંકાર થઈ રહેલો આપણા સાંભળવામાં આવેછે.

૬.—કેટલાએક ઢોંગી લોકો ત્યાગી એટલે વેરાગી—સાધુના જેવો વેષ લઈને આ સંસારની સઘળી માયાનો ત્યાગ કર્યો હોય તેવું ડોળ ધાલે-છે, પરંતુ તે લોકો એ માયાનો ખરો મર્મ—મુદ્દો સમજેલા હોતા નથી, અને પછી પોતાનો મત મિથ્યા તાણતા જણાયછે, કારણ કે પહારથી એવી રીતે ત્યાગીનું ડોળ ખતાવેછે, તોપણ તેઓનાં અંતરમાં ખીજ લોકોના કરતાં તેઓ વધારે માયાના આસક્ત, અને અહંકાર તથા તોરના ભરેલા હોયછે.

ખાકી, ત્યાગી થયે ન માસ્થો મોર!-માયા માયા૦-૫^૧.

વિજય જિવડો, કંઈ ન્યારો 'રસ ચાખે; જોકે અંતે તે થાકે^૨;

ગાતાં-ગૂણ, ને કરતાં ગોહાર.-માયા માયા૦-૬.

‘સત્વનું હાસ્ય.’

(ગરબી.)

આ તક જય ખુશિ કોઈ હુંદિલો રે હુંદિલો રે.-ટોક.

તમ તમ સુર તમરાંનો ખાલે, કિલ અંધારી નીશા;

અસાને લહું સમ સમ નીશા, હદ પર રહડિ જ્યમ નીશા;

માયા હુંદિલો રે હુંદિલો રે.-આ તક જય ખુશિ કોઈ૦-૨.^૩

૧.-જ્યાંલગી માયા અને અસાન હોયછે ત્યાંલગી ભાવ અને શંકા એટલે અનિશ્ચિતપણું રહેછે, તેટલા માટે એ ભાવ અને શંકા એ એ મટે ત્યારે ખરું ‘અસાન પ્રાપ્ત થયું જાણવું; ખાકી, ત્યાગીનો વેષ ધારણ કાઢો એટલે મોર માર્યો કહેતાં પાર પડ્યા-ન્યહાલ-કૃતાર્થ થયા એમ ન સમજવું.

૨.-એ માયાનાં પ્રાપ્ત્ય વિષેનો વિચાર કરતાં કરતાં આખરે થાક રહડ્યા વગર રહેતો નથી એવું એ માયાનું પ્રાપ્ત્ય અનંત-અપાર છે.

*એમાં એવો વિષય છે કે સત્વગુણ પોતે જે નિરંતર શાંતિમાં રહેનારો અને શાંત પ્રકૃતિનો છે, તેમ છતાં એક પ્રસંગે તે પોતાના નિબ્બન-દમાં આત્મભાષણ કરીને એ ગરબીમાં વર્ણવી વાતો ખાલેછે. એ પ્રસંગે તેનું ઠાવકું હાસ્યવદન જાણે કમળનાં ફુલ સરખું સાનનાં આંદરણાંને વિષે સુશોભિત રીતે ઠગી રહેવું વિરાજેછે-ખીલેવું નથી, -કારણ કે આંદરણાંને વિષે કુમુદ ફુલ હોય તેજ ખીલી રહેછે-કમળનું ફુલ સૂર્યને જોઈનેજ ખીલેછે.

૩.-અસાનની અંધારી કીલ નિશા કહેતાં રાત્રિને વિષે (દુરાચરણ રૂપી) તમરાંઓ તમ તમ એવો સ્વર કરી રહ્યાંછે, તે જાણે મનુષ્યોને એમ કહેતાં હોયતી કે હમે મૂર્ખ નથી પણ “તમ તમ” એટલે તમે તમે એમ તેઓ ખાલેછે;-કારણ કે એ તમરાંઓ જે એવી રીતનું ખાલેછે તે એમ સમજીને કે આવી અસાનની અંધારી રાત્રિને વિષે સાવચેતીમાં-જાગૃત રે-હેવું જોઈયે તેને બદલે એ વખતે તમે ઝંઘોછો અને હમે તો જાગીયે છીએ, અને વળી તમે તમહારાં સ્વપ્નને વિષે માયિક મુખ્ય અને આ સંસારના ક્ષણિક તથા ધુમાડાના પાચકા સરખા વૈભવોને હમારા નાદથી ઉસ્કેરાઈને ઝાલવા જાઓછો, અને હમે તો માત્ર તમને ઉસ્કેરીને આધાં ખસતાં ર-

માયાને માયા ઊતારે, જ્યારે સ્હડતી માયા;
 જ્ઞાન સદ્વિદ્યાનંદ-રસ દહેરે, સોહં ધોવઈ કાયા;
 મમત મ કુટિલો રે કુટિલો રે.-આ તક જય ખુશિ કોઈ-૨.^૧
 આહા ચમકી જ્ઞાનચંદ્રિકા, પવિત્ર કેવું ધામ;
 મટિ પ્રવૃત્તિ જોઈ ગગન ઠરાએ, નથી દુજો વિશ્રામ;
 એ વણુ તુટિલો રે તુટિલો રે.-આ તક જય ખુશિ કોઈ-૩.^૨
 સહજ દોરિ જ્યાં સદાનિ સંવઈ, કુદરત ન કરે ટીકા;
 વિજય સત્વનું હાસ્ય ઠરેલું, વદનકમળ વાટીકા;
 કુલ કોઈ ચુંટિલો રે ચુંટિલો રે.-આ તક જય ખુશિ કોઈ-૪.^૩

હીચે છેયે, માટે મૂર્ખ હમે નહીં “તમ તમ” એટલે તમે તમે; ત્યારે અ-
 જ્ઞાને વિચાર્યું કે એ સમ સમ બોલેછે-એટલે સમીજ સમીજ, કહેતાં સુ-
 ઈજ સુઈજ, નિશા-રાત્રિ છે-એમ એ તમરાંઓ બોલેછે! હવે એવી
 રીતે જોધો અર્થ સમજવો એ હદ ઉપરાંત નીશા કહેતાં કે સ્હડ્યા જેવું
 છે;-ત્યારે એ પ્રસંગે એ કડીમાં તેના ઉપચારને માટે સત્વગુણ માયા ધુ-
 ટવાનું કહેછે!

૧.-હવે એ બીજી કડીમાં સત્વગુણ માયા ધુટવાનો બોધ આપવાનું
 કારણ એવી રીતે કહેછે કે જેમ કેટલીએક વાર ઉજાતાને કહાડવાને
 વેદકશાસ્ત્રને વિષે ઉજાતાનોજ ઉપચાર ખતાવવામાં આવેછે, તેમજ આ
 સંસારની માયા રૂપી માયા જ્યારે અતિસેં સ્હડી જાયછે ત્યારે તેના ઉપર
 માયા-સખજ બીધાથીજ પેલી સંસારની માયાનો અમલ તેનાથી દબાયછે;
 અને પછી એવી રીતે સંસારની માયાનો અમલ દબાઈને પરબ્રહ્મની સાથે
 લેહ લાગેછે, ત્યારે પછી સોહં કહેતાં તે હું, એવો જે અનહદનાદનો ધ્વનિ તે
 ધ્વનિના નાદરસે કરીને કાયા ધોવાઈ ગઈ, એટલે દેહાભિમાન ટળી ગયું-
 સત્વગુણ કહેછે કે અરે હઠીલાં મનુષ્યો, એ વાતનો મમત ન કસ્યાં કરો.

૨.-દેહાભિમાન જ્યાં ટળી ગયું ત્યાં પ્રવૃત્તિ પણ મટીજ ગઈ એમ સ-
 મજવું. હવે મન-આકાશને વિષે જ્ઞાનનાં આંદરણાંમાં ચૈતન્ય-આત્મા
 શાંતિ રૂપી અમૃતનું પાન કરીને ઠરી રહેછે-આત્માને વિશ્રાંતિ મળવાનું
 એ વિનાં બીજું કોઈ સ્થળ નથીજ નથી-એ સ્થળ વિનાં આત્માની પર-
 બ્રહ્મ સાથે લગન કહેતાં એક તારી લેહની જે દોરી તે તુટી જાયછે-તે
 યથાર્થિત રીતે રહી શકતી નથી એમ સમજવું.

૩.-હવે કુદરતની રીત એવી છે કે તેને સહુની ટીકા કરવાની ટેવ છે.
 પરંતુ એ પ્રમાણે જ્યાં નિરંતર એવી રીતે સહજનંદને વિષે રહી આત્મા-

વૈરાગ્ય.

(૫૬—રાગ ધનાસરી.)

શૂં સાચું છે કહે; જગતમાં, શૂં સાચું છે કહે?—ટેક.

જૂઠી કાયા, જૂઠી માયા, કીર્તી પણ વળી ખહે?—જગતમાં, શૂં—૧.

ઈચ્છા ઉદય ઉમંગ આશા, તે પણ ખડુ ખડુ છે?—જગતમાં, શૂં—૨.

દુનિયાં, તો સહુ પોલે પાને, પ્રવાહ મુગો કંઈ વહે!—જગતમાં, શૂં—૩.

ટુંકિ રિંદગીમાં અનુકુળતા વણુ, દુઃખ સુજન કયમું સહે?—જગતમાં, શૂં—૪.

સત્ય કેમ ત્યાં ટકે સૂખમાં, જુઠે જુઠું જ્યાં રહે?—જગતમાં, શૂં સાચું—૫.

સુખ દુખ તો સહુ તરંગ દીસે જ્યમ સહવાયું ત્યમ ચહે?—જગતમાં, શૂં—૬.

વિચારમાં ખનિ ધૂમ વિજય પછિ, જુઠે આર્થે સત લહે.—જગતમાં, શૂં—૭.

ની પરબ્રહ્મ સાથે લગન કહેતાં એક તારી લેહની દોરી સંધાઈ રહી, ત્યાં પછી એવા સત્વગુણી આત્માને વિષે કુદરત ઠીકા કરે નહીં. વિજય કહે છે કે એ ગરબીમાં સત્વગુણનું ઠરેલ હાર્ય છે; અને વાઠીકા કહેતાં વાડીને વિષે વદન કહેતાં મુખડું કમળનાં ફુલ સરખું શોભી રહ્યું છે. એ કમળનું ફુલ જે કાઢનાથી ચુંટાય તે ચુંટીલો—એટલે એવાં સત્વનાં હાર્યના અનુભવ કરીને તથા તેના ગુણ મુદ્દો—ધુપો ભેદ સમજીને એ સત્વગુણ જે નાથી પકડાય તે પકડીલો !

૧.—કીર્તિની કળા આછિ થતાં થતાં આખરે તે બંધ પડે છે—પ્રસાદ જાય છે—તેના ક્ષય થઈ જાય છે.

૨.—છેલ દે છે—જુઠાં પડે છે.

૩.—આપણે જેને વ્યવહારિક રીતે જાગૃદવસ્થા કહિયે છે તેને બ્રહ્મજ્ઞાનની રીતે જોતાં તે સુષુપ્તિ-નિદ્રાવસ્થા છે, તેથી તેમાં એ મનુષ્યનાં અજ્ઞાને કરીને આ જગત તેઓને સત્ય હોય એમ ભાસે છે; પરંતુ ખરી બ્રહ્મજ્ઞાનની જે જાગૃદવસ્થા છે તેને વિષે એ માયિક સૃષ્ટિ-જગત મિથ્યાભાસ છે—એટલે તે પોલે પાને એક મુગો પ્રવાહ વહેતો હોય તેના સરખુંજ અનુભવાય છે !

૪.—જો જગત અને તેના વ્યવહાર એ બધું સત્ય હોય તો સુધે રસ્તે ચાલનારાં મનુષ્યને દુખ શું કરવા સેહેવું પડે ?

૫.—સુખ દુખ એ તો માત્ર એક મનની કલ્પનાઓ છે !

૬.—સત્ય વસ્તુ તે અસત્યથી ઢંકાયેલી—આચ્છાદિત થયેલી હોય એમ વિજયને ભાસે છે.

વૈરાગ્ય.

(૫૬—રાગ ધનાસરી.)

નથી ખરે કંઈ માલ; જગતમાં, નથી ખરે કંઈ માલ.—૨૬.

ચહડતું પડતી નિમ શા દીસે, શી ભુંડિ માયાજાળ.—જગતમાં, નથી—૨.

ઝાંખું પડતું દિસે આજ નુર, કાલ હતું જે લાલ.—જગતમાં, નથી—૨.

દિસે મશ્કરો કુદરત તો કા, કરેછ એવા^૨ હાલ.—જગતમાં, નથી—૩.

કસેછ હસિતે સ્મશાન કરિ દઈ, પ્રથમ દિધો જ્યાં ફાલ^૩.—જગતમાં, ન—૪.

કુદરતનો વંદોળ ભુંડો બહુ, કરિદે ડાકડમાળ.^૪—જગતમાં, નથી—૫.

દિસે એહવી પસરતિ સંધે, ઉડિ રહિ મૂખા—ગૂળ^૫.—જગતમાં, નથી—૬.

અસત્ય જગમાં ફાવી જાતું, સત્ય સહેછે આજ.—જગતમાં, નથી—૭.

૧.—ગઈ કાલે જે કુલ ખીલી રહ્યું હતું તે આજે કરમાઈ જઈને ઝાંખું—
શંકુ—નિસ્તેજ—રસકસ—પુશ્પો વગરનું મઈ જતું જણાયછે—જીવાનીની
પુખ્તશુરતી જતી રહીને ધડપણની કરચલીઓ વળેછે—ચહડતી દશાની પ-
ડતી દશા થાયછે.

૨.—કુદરત તો એક મશ્કરી કરનાર—નકલી—નકલ બનાવનારના સર-
ખી જણાયછે, કેમકે તે ઉપર કલ્પા પ્રમાણના હાલ બનાવી દેછે.

૩.—જે વાડીને એક વાર ફળ ફલથી શોભાવી મુકી હતી, જે ઠંકાણે
એક વાર મ્હોટાં શહેરની ધામધુમ ભરી વસ્તી કરી મુકી હતી, જે મનુ-
ષ્યને એક વાર ચહડતી દશામાં રાજધાનીનો વૈભવ આપ્યો હતો,—તે તે
સંઘર્ષાનું પાછું છિનવી લઈને તેને ઠંકાણે ઉજડ વેરાન—સ્મશાન કરી
દઈ—કંગાલ હાલત બનાવી દઈને, કુદરત એવી રીતે હસતાં હસતાં એ સહુને
કસી જોયછે,—કે વાર એ પ્રમાણે તેઓની સ્થિતિનો ફરફાર કરવાથી
તેઓ કંઈ ચેતી જઈને—સમજીને ઠંકાણે આવેછે—આ ક્ષણભંગુર જગ-
તના મિથ્યાભાસનું જ્ઞાન પામેછે, કે કેવળ મોહમાયાના અંધકારમાંજ
પડી રહેછે ? !

૪—કુદરતનો વંદોળીયો—વાવાઝાડું એવું ભયંકર હોયછે કે તે આ ભવસા-
ગરને વિષે મ્હોટાં મ્હોટાં શહેરોનાં શહેરો રૂપી આગબોટોને ડાકડમા-
ળ—ડામાડોળ કરી મુકેછે (ધરતીકંપ—મરકી વગેરેથી સહુને એક સરખી
રીતે ગડાકું બનાવી મુકેછે !)

૫.—રાજ, એ એક અગ્નિના
સંયોગે જલદીથી બળે એટલી વસ્તુ—પદાર્થ છે, તેના સરખી માયા રૂપી જે
રાજ તે ત્રિવિધ તાપના અગ્નીને સંયોગે કરીને બળતી તો શું પણ બા-
ળતી રહીને આ જગતને વિષે સર્વ ઠંકાણે પસરતી ઉડી રહેલી ભાસેછે.

વિપતિ વેળા નહિં કા કાનું, સ્વારથિયાં^૧ સહુ બહાલ.-જગતમાં, નથી-૮.
 સત્ય વસ્તુ જગમાં નથિ ગ્રેહેવા, પ્રપંચ જ્યાં^૨ દિગપાળ.-જગતમાં, ન-૯.
 માટે જિવ તું પડળ ખસેડી, જ્ઞાનચક્ષુએ બાળ^૩.-જગતમાં, નથી-૧૦.
 જ્ઞાનચક્ષુએ સ્વરૂપ જોતાં, પડેછ શો કહું તાલ!^૪-જગતમાં, નથી-૧૧.
 વિજય જીવડા જિવનમુક્ત થઈ, સહજે^૫ રહિ તું મહાલ.-જગતમાં, નથી-૧૨.

જિવને શિક્ષા.

(પદ—રાગ કાફી.)

જિવડા, મા કર મહારી મહારી.-જિવડા, મા કર-ચંટેક.
 જર જોર ને જમિન આદિલઈ; એ સહુ દુનિયાંદારી.-જિવડા, મા-૧.
 એ ત્રણ માટે આ જગમાં છે; ખહુ વિધ મારામારી !-જિવડા, મા-૨.
 ખાજી રમવા ખેસતાં પેહેલાં; જોની અંતે જવું હારી.-જિવડા, મા-૩.

૧.-આ જગતને વિષે સગાં, સ્નેહી-મિત્ર, એ સહુ આપણા ઉપર જે બહાલ ખતાવેછે તે પોતપોતાના કાઈ પણ પ્રકારના સ્વાર્થને માટે ખતાવે-છે, પરંતુ જ્યારે આપણને કંઈ આકૃત, કે દરિદ્રતા, કે આપણી કાઈ પણ રીતે પડતી દશા આવેછે, ત્યારે તે વેળા કાઈ કાઈનું નથી-એવો આપણને નિશ્ચયાત્મક અનુભવ થાયછે !

૨.-દિગપાળ એટલે સ્થિતના દેવ. આ જગતની જે દિશાએ જઈને જોઈએ છઈએ તે દરેક દિશાએ પ્રપંચ રૂપી દિગપાળ આ દુનિયાંની અંદર તેમજ બહાર-આસપાસ-ખાહ્યાબ્યાંતર સર્વ ઠોકાણે પોહોરો ફરી રહેલા જોવામાં આવેછે-તો પછી હવે એવી આ માયાના પ્રપંચ વાળી દુનિયાંને વિષે સત્ય વસ્તુ કેવી રીતે કીયે ઠોકાણે કંઈ મળનાર છે ? ! અર્થાત્ આ જગતને વિષે ગ્રહણ કરવા-લેવા જોગ કંઈ સત્ય વસ્તુ મળેજ નથી !

૩.-જો.

૪.-રસ-આનંદ-મત્રા-લહેજત.

૫.-સહજનંદ-નિજનંદ-આત્મરવરૂપના અનુભવાનંદને વિષે રહીને તું નિરંતર તક્ષીનતાનાં નિર્મળ સુખનો સંપૂર્ણ આનંદ લયાં કર !

૬.-આ દુનિયાંના ખેલ રૂપી ખાજી રમવા ખેસતાં પેહેલાંજ તેની આગમ્ય તું વિચારી જોની કે, એ ખાજીનો પૂરેપૂરો રંગ કદાચ જામી રહ્યો હશે, પણ એવામાં જો ત્હારું આવર્ણ આવી રહ્યું હશે તો અધવચ્ચ એ ખાજી ખાજીને ઠોકાણે રહી જશે અને ત્હારે તે વેળા હારી જવું પડશે; કે નહીં તો જ્યારે ત્યારે પણ અંતે હારી ગયા વગર ત્હારો છુટકોજ નથી !

તનસૂ^૧ બેસતી જોની કેવી ત્હારે; બંધઈ ગઈ છે યારી^૨?-જિવડા, મા૦-૪.
 એમ છતાં સર્પ-કંચુકિ પેરે; અંતે રહેશે એ^૩ ન્યારી !-જિવડા, મા૦-૫.
 કેમ અહ્યા આમ ભાન બુદ્ધિ છેક; થઈને મૂળે વેશધારી^૪?-જિવડા, મા૦-૬.
 કરૂં^૫ અનુભવ સ્વરૂપ કેરો; ઝાંખી^૬ માયા જો વિચારી.-જિવડા, મા૦-૭.
 અળગો^૭ રહેતાં ટળિ આપદા જાણુ; મનથી^૮ મટિજા સંસારી.-જિવડા, મા૦-૮.
 સુખ દુખ હર્ષ શોક સમભાવે જો; થઈજા સારને અવિકારી.-જિવડા, મા૦-૯.
 કુદરત બાગે નેતુ નેતુ^૯ બહારે; શીખ મઝા લે સારી.-જિવડા, મા૦-૧૦.
 ચેતી અનુભવ ગુરૂ^{૧૦} આણુસારે; 'બ્રહ્મ લિલા' દહે ભારી.-જિવડા, મા૦-૧૧.
 સ્વર્ગી^{૧૧} અવરથા તું કર ત્હારી; વિજય આ વહિ જાય વારી.^{૧૨}-જિવડા, મા૦-૧૨.

૧.-આ ત્હારાં શરીરની સાથે. ૨.-જીવજનન જેવી દોસ્તી-મૈત્રી.

૩.-શરીર રૂપી કાંચળી.

૪.-આ મનુષ્યાદેહ તે જે ધારણ કીધેલો છે તે જેમ કાઈ એક પુરૂષ નાટકને વિષે સ્ત્રીના વેષ લીધો હોય તેના સરખું છે-કારણ કે ત્હારાં આ-ત્મસ્વરૂપ, આ ત્હારાં જે રૂપ હમણાં હને દર્શણમાં ભાસે છે તેના કરતાં, કંઈ ન્યાઈ-જુદું જ છે, અને એ વાત સંશય રહિત છે; તો પછી પેલો પુરૂષ જેમ સ્ત્રીના વેષ લઈને જો કદાપી હું સ્ત્રી જ છું એવું માને તો તે પોતાનાં પુરુષત્વનું ભાન બુદ્ધિ એમ ગણાય, તેમજ તું ત્હારાં મૂળ આ-ત્મસ્વરૂપનું ભાન બુદ્ધિ જઈને આવી રીતે મિથ્યા દેહાભિમાની થઈ રહ્યો છે એ શું કહેવાય ? !

૫.-લક્ષ્યપૂર્વક રીતે-ખારીકીથી તાકી.

૬.-આ સંસારની મા-

યાથી દુર-આધો-અલગ.

૭.-ચૈવહારમાં સંસારનાં કર્મ જે

સહજ સ્વભાવે કરવાં ઉચિત્ત હોય તે તું ભલે કરતો રહે, પરંતુ હું એક સંસારી છઉં-અને આ સઘળી માયાપૂંજ મ્હારી છે-ને મ્હારે તેની મ-મતા રાખવી જોઈયે-એ જે ત્હારાં મનનું માનવાપણું, અને એ જે ત્હારાં મનનો આગ્રહ, તે માનવાપણું અને તે આગ્રહ તું ત્હારાં મનને વિષે ન રાખ.

૮.-મનોવિકાર રહિત એવો.

૯.-ચ્છેડતી પડતી-સુખ દુખ-

શીજું તડકો-લીલી સુકીને અનુભવે કરીને.

૧૦.-મનુષ્યનો

મ્હોટો ગુરૂ પોતાનો અનુભવ છે, તે ગુરૂના ઇસારાએ કરીને ચેતી જ-ઈને તું પરબ્રહ્મની જે આ સર્વ સૃષ્ટિ રૂપી અપાર લીલા છે તે દેહે-સમજ.

૧૧.-સ્વર્ગને વિષે જેવું સુખ મનાય છે તેવાં નિર્મળ સુખ વાળી.

૧૨.-આ વખત-ઘડી-ચોઘડિયાં રૂપી વૌરી-પાણી વહી જાય છે-જતું રહે છે-અને એ વખતની સાથે તે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની વાત પણ વહી જાય છે-જતી રહે છે-માટે તે સુખ પ્રાપ્ત કરી લે-પાછળ પશ્ચાત્તાપ કરવાથી એ વખત પાછો ફરીથી તને કદી મળનાર નથી.

મનને બોધ.

(૫૬૦)

માનની હઠીલાં મનંડાં.-ટેક.

મોઘો મનખાદેહ પામિયો રે, પ્રાણી હરિયુણુ ન ગાય રે;

તુન તું ભમે માયા જાળમાં, હારે શિદ અંધારે અથડાય રે.-માનની૦-૧.

અહોનીરા માયા જાળમાં રે, અસાને ગોથાં બહુ ખાય રે;

સાન વિનાં મુક્તિ નહિ મળે, હારે શુદ્ધ વાત ન સમજાય રે.-માનની૦-૨.

કાયા છે કાચરી કારમી રે, નંદવાતાં ન વાર રે;

હરખે તું શીદને કુલાયછે, હારે આ સહુ છે દીન ચાર રે.-માનની૦-૩.

ભક્ષા ભક્ષા ઉડી ચાલિયા રે, હતા ભડ જે ભૂપાર્ણ રે;

ભાળ લાગી ન તેની કશી, હારે તુને મુકશે ક્યમ કાળ રે ?-માનની૦-૪.

ન આવે સ્ત્રી સુત સાથ કોઈ રે, નાવે ધન ને માલ રે;

અંતે સાથી હોઈ કોઈ નથી, હારે તું તો સમજીને ચાલ-રે.-માન૦-૫.

અચાનક કાળ તો આવશે રે, કો જાણે સાંજ રહવાર રે;

મનોરથ સર્વ હારા રહિ જશે, હારે પુણ્ય કરિ લે ગમાર રે.-માનની૦-૬.

મુકી સહુ જાવું મસાણમાં રે, વાગે કાળની હાક રે;

ભડ ભડ ચિતા શખ એકાંતમાં, હારે કાયા થઈ જાય ખાખ રે.-મા૦-૭.

મુરખ પ્રથમ સમજે નહીં રે, પરતાવું પડશે પછાડિ રે;

દેવાછે જવાખ ત્યાં બહુ દોહ્યાલા, હારે કહુંકું દોષ વળાડિ રે.-માન૦-૮.

ભજ તું ભાવે પરમહત્તને રે, બ્યાંન હૃદયામાં ધાર રે;

છળભેદ પ્રપંચ સહુ છાંડિદે, હારે નથિ નથિ માયામાં સાર રે.-મા૦-૯.

જુઠો છે આ સંસાર સહુ રે, સાચું નામ કિરતાર રે;

સમજી કર્મો જે સારાં આદરે, હારે વિજય ઉતરે ભવ-પાર રે.-મા૦-૧૦.

જિવને શિક્ષા.

(ચંદ્રાવળા.)

બોધવચન તો સુણતાં સુણતાં, બહેરા થયા આ કાન;

કથા વારતા કોટિ વાંચિ પણ, આંખું ન તુજને સાન;

આવું ન જ્ઞાન તો ઉલટું કંકડી, કોમળતા તજી શઠતા^૧ પકડી;
થયાં મગજ મન જડરૂપ^૨ ધુણતાં, ઉલટાં બોધવચન વણિ સુણતાં,—
બહેરા થયા આ કાન.—૧.

જયમજ્જયમ વરસો વધતાં જાએ, જગમાં જયમ ધણું^૩ જોય;
ત્યમ ત્યમ માયાપટપર^૪ પટ રહડિ, હૃદય અધિક શઠ હોય;
હૃદય અધિક શઠ થઈને પ્રાણી, જ્યાં ત્યાં જયમ ત્યમ સ્વાર્થ લેતાણી;
કહે ભાઈ જિવ હવાં એ શું કહેવાએ?—જયમ જયમ વરસો—જગમાં—૨.
કરતાં કોટિ પ્રપંચ ન બહીચે, ઉર અભિમાન ન માય;
નિશ દિન મ્હાંડે ત્હાં કરે ને, સ્વપને એજ જાણાય;
સ્વપનામાં પણ એજ વિચારો, આમ ક્ષણાણે સીસે ઉતારો;
રે જિવ છૂટિશ જનમે કાચે?—કરતાં કોટિ પ્રપંચ—ઉર અભિમાન—૩.
પ્રાણીએને પ્રબુલ દેછે, જગમાં બહુ નિધિ જોગ^૫;
ચાખખા એ વચમાં ચેતવવા, મૃત્યુ અને વણિ રોગ;
મૃત્યુ અને વણિ રોગ ચેતાવે^૬, તોય અંધ^૭ જિવ દુઃખની વાવે;
હાથે કરી ભય હોરી લેછે, પ્રાણીએને પ્રબુલ—જગમાં—૪.
ચાખખા એ એ ન જોવા^૮ તેવા, પડે જાતપર જ્યારે;

૧.—આ ત્હાંડે હૃદયે અગાઉ જે લગાર પણ ક્રમણું હતું અને તેને વિષે દયાભાવ, ધર્મ ઉપર નિષ્ઠા, પરોપકારબુદ્ધિ, એ જે કંઈ રહેજસાજ હતું તે પણ ઉલટું સમુજાયું જવું રહીને ત્હાંડે હૃદય એ બોધવચન સાંભળીને તો ઉલટું વધારે શઠ-કઠોર-સખત થયું હોય એમ જાણાયછે.

૨.—અને એ બોધનાં વચનો સાંભળતી વેળા તું જે આમ હુકારો પુરતો હોય તેમ ડોકું ધુણાવેછે, તે ડોકું ધુણાવતાં ધુણાવતાં ત્હાંડે મગજ અને મન જાણે જડ થઈ ગયાં હોય એમ લાગેછે!

૩.—વધારે વધારે વાતોનો અનુભવ લેતો જાયછે.

૪.—તેમ તેમ આ દુનિયાંની માયાના પ્રપંચના રંગનો પાશ-લેપ-થર-હાથ-એક ઉપર ખીજો, ખીજા ઉપર ખીજો, એમ વધારે વધારે ત્હારો હૃદય ઉપર રહડતો જતો હોય એમ જાણાયછે.

૫.—જોગવાઈ. ૬.—એવી રીતે કે અરે પ્રાણીએ હમે હ-મારા ચાખખાથી ચેતાને સુધે-સદાચરણનેરસ્તે ચાલો.

૭.—મદાંધ.

૮.—કુર્કર્મ રૂપી દુષ્પતાં ખી.

૯.—જે મંદવાડમાંથી પાછો આરામ થઈને સારાં થતાં-અરે આપણે મૃત્યુનાં મ્હોડાંમાંથી ખચીને પાછા નવે અવતાર આવ્યા, એમ લાગે-

નાસ્તિક પણ બૂલ્યો કહિ જાયે, ક્ષમા પ્રભૂની ત્યારે ;
 ક્ષમા પ્રભૂની કરગરિ જાયે, તે વેળા તો શુધ દીલ સાથે ;
 પણ ફરી મૂરખ બૂલે એવા, -ચાખખા ખાકી ન જોવા તેવા-પડે જૂત-૫.
 ઈશ્વર સાથે એમ, તું ખેલે?, નથિ ખાજકના ખેલ ;
 રે નશ્ટ નિવ મોત કાં માગે, ટેવ કમખખિનિ મેલ ;
 મુક હું એ કમખખિનિ રીતિ, શુદ્ધ મને પ્રભુસૂં કર પ્રીતી ; -
 જોદિ સ્વધામ^૨ જવાએ જોલે, ઈશ્વર સાથે-નથી ખાજકના-૬.
 શિરપર કાળ નિરંતર જૂમે, નહિં થોભે ક્ષણુ વાર ;
 તે સમે લાગશે માયા છાયા^૩, મનના મનમાં વિચાર ;
 મનના વિચારો તો મનમાંજ રહેશે, કહે જિવં ઠપકા તું કાને દેશે ?
 માટે સમજ પ્રથમથિ કહું મેં, -શિરપર કાળ-નહિં થોભે-૭.
 વાત હજારનિ એક લે હઈયે, ન મુકિશ સૂધી રીત ;
 ચાહિ સર્વ જન ભાંડ પડે કર, -પ્રભુસૂં પૂરણુ પ્રીત ;
 પ્રભુસૂં પૂરણુ પ્રીત કરીને, સુખ દુખ ખમવું શાંતિ ધરીને ;
 વિજય પ્રભુવિશ્વાસે રહિયે, -વાત હજારનિ-ન મુકિશ-૮.

એવા પ્રકારના જે ભારે સખત મંદવાડ તે જ્યારે પોતાની જાત ઉપર આવી પડેછે, ત્યારે તે વેળા ગમે તેવો નાસ્તિક હોય તો પણ પિગળી જઈને પોતાની નાસ્તિકતાનાં મિથ્યા આગ્રહ તરત મુકી દેછે, અને ઈશ્વરનાં અસ્તિત્વ વિષે કશો સંશય ન રાખતાં પોતાનાં આગતાં નાસ્તિકપણાંને માટે તે પ્રભુની પાસે ક્ષમા માગેછે. એવી વેળા તો ખરેખરાં શુદ્ધ અંતઃકરણના ખરા ભાવથી એવી રીતે માફ માગેછે, અને ઈશ્વરની સ્તુતિ કરેછે, પણ જ્યાં એક વાર આરામ થાયછે, અને શરીરની તંદુરસ્તી તથા શક્તિ પાછી આવેછે, એટલે એવા મૂર્ખો પેલા અનુભવેલા ચાખખાને પાછા તરતજ વિસરી જાયછે, અને પૂર્વ કરતા હતા તેવાંનાં તેવાંજ પાછાં કુકર્મો કરવા માંડેછે, અને વળી પાછા હતા તેથી સવાયા નાસ્તિક થઈને ઉભા રહેછે-એવા કેક પ્રાણીઓ હોયછે-ખાકી, મૃત્યુ અને રોગ, એ જે ઈશ્વરની શિક્ષાના ચાખખા કંઈ જોવા તેવા-સાધારણ ન જાણવા !

૧.-એવા ડગાઈના તથા બાજકજણાંના ખેલ તું ઈશ્વરની સાથે ખેલેછે ?!

૨.-આત્માને વતન.

૩.-મોતનાં ખિછાનાં ઉપર અવાચક પડીને જ્યારે ઢળેલા કાચ વાળી ફાટી આંખે ડોળા કાહાડીને તું ટગર ટગર જોતો હઈશ ત્યારે તે વેળા

માયાથી મુક્ત થવાની રીત.

(લાવણી.)

અરે મેલું^૧ આ ક્યાંથી વળગ્યું, બહુ મુસિખત પાડે; ખરેખર, બહુ મુસિખ
બહુ મુસિખત પાડે રે, મને^૨ નહિં રહેન રાત દાહાડે.-અરે મેલું-૦-૧.
માયા ભુતડે પકડ્યો પક્ષો, નાજ મુકે છેડો; અરે એ, નાજ મુકે છેડો ;
નાજ મુકે છેડો રે, કાઠથી થાય ન નીવેડો^૩!-અરે મેલું આ-૦-૨.
એ તો કહેછે મહારામાં તેં મન શાને આણ્યું; પ્રીત કરિ, મન શાને આણ્યું;
મન શાને આણ્યું રે, આણતાં પ્રથમ નહોતું જાણ્યું^૪!-અરે મેલું-૦-૨.
હવે છોડવે છેડો તો હું જાણું તને ભલો, જાણું તો તો તુજને ભલો;
તોજ જાણું ભલો રે, નાજ હું મુકું કેની પક્ષો ?!-અરે મેલું આ-૦-૩.
જ્યાંલગિ આ દેહ ત્યાંલગિ સંદેહ કદિ તે^૫ ના ધરવો, કદી તેં સંદેહ ના
સંદેહ ના ધરવો રે, ફારગતિ^૬-વિચાર. ના કરવો!-અરે મેલું આ-૦-૪.
એ ખોલો મુણિ રહ્યો અખોલ્યો, ગયો હું છક થઈને, ગયો હું તો ખુખ, છક
ગયો હું છક થઈને રે, કંઈ શું ખીજાંને કહિને ?-અરે મેલું આ-૦-૫.
મરે કુંવારો કોડ કરી, ને પરણ્યો પીડાએ, મરે વળિ પરણ્યો પીડાએ;
પરણ્યો પીડાએ રે, વાત^૭ અનુભવથી સમજાએ!-અરે મેલું આ-૦-૬.

આ આખી દુનિયા-માયિક સૃષ્ટિ ઝાંખી થઈ જઈને તેનો લોપ થઈ
જતો માલમ પડશે-અને આ સધળી માયા માત્ર એક છાયા-ઝંખના-
આભાસ સરખી દેખાશે-અને તારા મનના અનેક રીતના વિચારો
તે તે વેળા તારા મનમાંજ રહી જશે. અરે જીવ, તે વખતને માટે તું
હમણાંથી ચેતીને તૈયાર થઈ રહેતો નથી, તો એ તારી પોતાની ભુલને
માટે તું પછી તે વેળા કોને ઠપકો દેશે ?!

૧.-ભુતડું-આડું-ચિમ્મડ થઈને વળગેલું-છોડવું છુટે નહીં તેવું.

૨.-મનને વિષે; અથવા મનને.

૩.-મહારે એને છોડવું છે

અને એ તો છુટતું નથી-હવે એ વાતની તકરારનો કાઠ ફેસલો કરી શકે
તેમ નથી-એ માયાથી મનને મુક્ત કરે એવો કાઠ વિરલો નથી.

૪.-મહારી સાથે કામ પાડતાં પેહેલાં શું તને ખબર નહોતી કે મેં જે
તારો પક્ષો એક વાર પકડ્યો તે પછી હું કદી મુકવાની નથી ?!

૫.-તારે.

૬.-ફારગતી આપવાની-ધુટાં થવાની આશા-

જ ન રાખવી!

૭.-કે કુંવારાને આડું દુખ હોય છે, અને પર-

ણ્યાને આવી પીડા હોય છે,--એ વાત.

એ પરમાણુ કેક વખત જન, મનમાં મૂકાએ, ધણા જણ, મનમાં મૂકાએ;
 મનમાં મૂકાએ રે, જડે નહિ રાહ^૧, ક્યાંહ જાએ ?-અરે મેલું આ૦-૭.
 માયામાં ખડુ સમાસ થાએ, દુનિયઈ મુસિખતનો; ધણીધણી અડચણ મું
 દુનિયઈ મુસિખતનો રે, તેથિ જન કેક તજે વતનો.-અરે મેલું આ૦-૮.
 કેટલાક વૈરાગિ ખનીને મુક્ત થવા માગે, થવા માયાથી દુર માગે;
 મુક્ત થવા માગે રે, તોય તે આગેનાર આગે !-અરે મેલું આ૦-૯.
 વળી કેકે ગુરુ ચરણ નમી કહે હમને છોડાવો, હમે માયાથી છોડાવો;
 હમને છોડાવો રે, હમે કંઈ મારગ ખતલાવો.-અરે મેલું આ૦-૧૦.
 તવ^૨ ગુરુ મારગ ખતલાવી કહે, -એ^૩ ન હોય હમને, અરે એ ના હોયે
 ના હોયે હમને રે, સોપિદો^૪ માયા એ હમને !-અરે મેલું આ૦-૧૧.
 એવા ગુરુ પોતે આસક્ત ભગતને મુક્ત કરે, ભગતને ખાસા મુક્ત કરે !
 ખાસા મુક્ત કરે રે, ઊલટા ફસાવિ ધન હરે^૫ !-અરે મેલું આ૦-૧૨.
 પ્રભુ નામની ઠામ ઠામ ખડુ જામી દૂકાનો, ગુરુએ જમાવિ દૂકાનો;
 જમાવિ દૂકાનો રે, ઉડે જ્યાં ખાનપાન થાનો^૬ !-અરે મેલું આ૦-૧૩.
 આચ્છવ આણકુટ વણિ હીંડોળા ઉડે રાગતાનો, ઉડે પિચકારિ રંગ તાનો;
 ઉડે રાગ તાનો રે, મહાપરસાદી પકવાનો.-અરે મેલું આ૦-૧૪.
 નાના વિધિના ઇંદ્રિય-ભોગો ગુરુજી ભોગવતા, મઝિથી ગુરુજી ભોગવતા;
 ગુરુજી ભોગવતા રે, અનીતી બેહદ ભોગવતા^૭ !-અરે મેલું આ૦-૧૫.

૧.-માયાથી મુક્ત થવાનો રસ્તો.

૨.-આગળની આગળ.-એથી રીતે વેગગી થતાં પણ એ માયા તેને વળગેલીની વળગેલીજ રહેછે-તેનો કુડો મુકતી નથી.

૩.-ત્યારે.

૪.-એ માયા-પૈસો, સ્ત્રી, ઘરખાર, વૈભવ, વિગેરે.

૫.-પૈસો, સ્ત્રી, ઘરખાર, વૈભવ, વિગેરે એ તમામ હમારી જે કંઈ માયા હોય, તે હમે હમારે સ્વાધીન કરીદો, એટલે પછી હમે એથી છુટા થયા એમજ સમજો-એ માયાને હમે ખીજ કાઈ રીતે છોડવવા જશો તો તેમ હમારાથી તે છુટવાની નથીજ, એને તો કેમ ઠકાણુ આણવી તે હમેજ જાણીયે-એ આવડત હમનેજ-કેમકે, એને સ્વાધીન રાખવી એ ધણું કઠિણ કામ છે !

૬.-માયાથી મુક્ત થઈને જ્ઞાનનું જે સુખ ભક્તોને પ્રાપ્ત થવું જોઈયે, તે તેઓને ન મળતાં ઉલટા દુનિયાંદારીની તાણુમાં અને મુસીખતમાં તેઓને વધારે ફસાવીને તેઓના જીવનગાળાનું એવા ગુરુઓ હરણુ કરી લેછે.

૭.-એ શબ્દ સૂચક છે.-સ્તન-વિપથનો રંગો.

૮.-જોગ-

દેખાદેખી શિષ્ય શીખતા જ્ઞાન માર્ગ ખાસો, ખરેખર, જ્ઞાન માર્ગ ખાસો!
જ્ઞાન માર્ગ ખાસો રે, ઊલટો માયાનો ફાંસો! -અરે મેલું આ૦-૧૬.
એ પરમાણુ કાટિ ઉપાયે નહિં છૂટે માયા, ખરે કહું, નહિં છૂટે માયા;
નહિં છૂટે માયા રે, જ્યાંહલગિ સંબંધે કાયા.-અરે મેલું આ૦-૧૭.
તેથી ખનિ લાચાર આખરે જન બહુ અકળાતા, ત્રિવિધ ભવતાપથિ અ૦
અતિશય અકળાતા રે, માતથી મુક્ત થવા ચલાતા.-અરે મેલું આ૦-૧૮
એ ભુતડાંએ એવા મજબુત છે પક્ષા પકડ્યા, જનોના પક્ષા છે પકડ્યા;
પક્ષા છે પકડ્યા રે, જળમાં જપ્પર છે જકડ્યા !-અરે મેલું આ૦-૧૯.
માટે માનવિ કાયર થાતાં એમ નહીં છૂટે, છેડો એમ નહીં છૂટે;
એમ નહીં છૂટે રે, મુડે, ખમણો, તમણો તૂટે !-અરે મેલું આ૦-૨૦.
ખાલ ન ઊગે તાલ^૩ પડેથિજ, તેવિ એનિ રીતી, એનિ પણ તેવિજ છે રીતી;
તેવિજ છે રીતી રે, ખસે એ આપજ ખૂશીથી !-અરે મેલું આ૦-૨૧.
નહાસંતાં તો ખમણી પુઠ લે, નહાસવું નહિં એથી, માનથી, નહાસવું નહિં એથી;
નહાસવું નહિં એથી રે, કરારે મળવું મળેથી^૪ !-અરે મેલું આ૦-૨૨.
તોપણ, મળિને, જવું નહિં અંજઈ, રાખિ સાવધાની, અતીસે રાખિ૦
રાખિ સાવધાની રે, નહીંતર અંજતા^૫ સાની ! !-અરે મેલું આ૦-૨૩.
જ્ઞાનાંકુશમાં દૃઢ^૬ મન રાખી, તુલના ઝટ કરવી, વસ્તુતી,^૭ તુલના ઝટ૦

મેળાપ કરી, ગોઠવી દેતા.

૧.-એ રસ્તો માયાથી મુ-
ક્ત થવાનો નથી, પરંતુ ઉઘટો ગળાંમાં મોંયાનો ફાંસો-વધારે સખત
રીતે ખેસતો ધાલવાના સરખો છે.

૨.-માયા રૂપી ખાલને મુડા-
વીને સંન્યાસી થવા જતાંમાં એ માયા ખમણી વાધેછે, અને ત્યાગી વે-
રાગી થઈને એ માયા રૂપી ખાલને તોડવા જતાંમાં-એટલે ધરખાર-સંસાર
સાથેનો સંબંધ તોડવા જતાંમાં-એ માયા ત્રગણી વાધેછે !

૩.-માયાનાં તાળવાં ઉપરથી નિમાળા પોતાની મેળે જતા રહેછે
ત્યારેજ-(આ માયિક-પ્રપંચી દુનિયાંમાં અનેક રીતનાં ટપલા-ઢોલ-છફડ
ખાઈ ખાઈને !)

૪.-હિંમત અને ખરો પુરુષાર્થ રાખીને.

૫.-એ માયાનાં તેજમાં અંજતા-એ માયાથી પરાજય પામી-હારી
જતા-લંપટ થઈ ફસાઈ જતા.

૬.-અચળ.

૭.-જે વાત હોય તેનું જ્ઞાનના ધરના વિવેકે તોલ કરી જોવું-પછી
દુનિયાંની રીતે તે વાતનું વજન કદાચ એક મણનું ગણાવું હોય, તોપણ તેમ
છતાં જ્ઞાનના ધરના વિવેકને લેખે જો તે એક પૈસા ભારનું પણ ન થવું

તુલના બટ કરવી રે, સત્યમાં લવ નવ ખિલક ધરવી !-અરે મેલું-૨૪.
 ઇશ-કૃપા ને તેનિ મદદથી, રિત મુક્તિનિ એવી, વિજય કહિ રિત મુક્તિનિ
 રિત મુક્તિનિ એવી રે, નથી માત્રા ? જોવી તેવી ! !-અરે મેલું આ-૨૫.

વક્રોક્તિ.

(શાર્દૂલવિક્રિંડિત વૃત્ત.)

કાલજી દુખળા ખનો ન કવિયો સૂનારવા સૃષ્ટિને ;
 સૃષ્ટિનાં જન સર્વ દેખિ લહમને આડી કરે દૃષ્ટિને !
 લોકા કહે “ કવિનૂં ન કામ કશુંએ, ખુદી હમારી વડી ;”
 માયા પી ઉચરેછ એમ ભ્રમમાં પંથેધિ જૂના પડી.-૧.
 મહા સિંધુ-ભવમાં ખૂલ ભટકતાં નાવો સુકાને ઉધે ;
 વાયૂનું^૧ ખલુ જોર છે રહડ વિષે રહે કેમ રાહે સુધે ?
 મોખને લહિ મોજ જાય ગગને જાણે રહીશું અહીં^૨ ;
 એવામાં અફળાઈ ઝાજ ખડકે દૂમે ભવાબ્ધી^૩ મહી.-૨.
 જવા દો જગમાં જનો જયમ જતાં ઘેરાં પહે કોડથી ;
 મિથ્યા બોધ ન દો ન માનિ મમતે જશો વધૂ^૪ દોડથી ;
 જાતે ઠાકરે ખાઈ મોષિ કિમતે સિક્ષા શિખ્યા વીણુ તે ;
 સાચી વાત નહીં કદાપિ સુણશે કાંકે મતી હીણુ તે.-૩.
 જોની ચક્ષુ^૫ જુએ મનરિવ^૬ રિતથી માયા તણા રંગને ;
 તે તે કેમ અસત્ય ભાસ^૭ જગ લહે^૮ જાણ્યા વિનાં વ્યંગને^૯ ?
 તેને બોધ દિધાયકા અધિક તે તેમાં^{૧૦} મચી ખેલશે ;
 આત્મસાન થયા વિનાં નહિં કદી આસક્તિ તે મ્હેલશે.-૪.

હોય, તો દુનિયાંથી ડરીને તે સત્ય વાતને વિષે જરા પણ અનિશ્ચિતપણું
 કે કરો પણ સંદેહ રાખવો નહીં.

- ૧.-માયાના રોગ ઉપર આ જે આસડ ખતાબુંછે તે સાધારણ નથી !
- ૨.-અહંભાવ રૂપી પવનનું.
- ૩.-ઉચે-મોજાંની મોજમાં !
- ૪.-ભવસાગર.
- ૫.-હિલરા વધારે વેગથી.
- ૬.-સ્વચ્છંદી-મનમાં-મરજમાં આવે તેવી.
- ૭.-મિથ્યાભાસ.
- ૮.-સમજે-જાણે.
- ૯.-ગુણ-માર્મિક ભેદને.
- ૧૦.-માયાના રંગમાં.

પૂર્વે ખોધ મહા જનો કરિ ગયા ને હાલં જે થાયછે ;
 લીધ્યું ધૂળ ઉપેર જેમ ન રહે મિથ્યા કહ્યું જાયછે;^૧
 કે કે વર્ષ થયાં પ્રતીતિ^૨ ન પડે નિત્યે પ્રજા છે નવી ;
 જૂના ખોધ નવી પ્રજા નવ સુણે કા એક થાતા કવી !-૫.
 પોતાની જિદ ખેંચિ આસુરિ^૩ જિવો, મેળે ખતા ખાયછે ;
 જ્યારે છેક નિરાશ થૈ સમજતા ત્યારેજ પરતાયછે -
 અર્પે^૪ અંગ પતંગ ભંગડ^૫ જિવો માયા તણે દીપકે^૬ !
 વાણી વીજય વ્યંગ કાક વિરલા સંસ્કારિ ચેતી શકે !-૬.

અરી સાધના કોનું નામ ?

(કવિત્ત.)

હોયન ગીરા^૧ ને મન એ ત્રણ^૨ જે રહ્યાં સાધ્ય ;
 તો એના જેવી ન કા સૃષ્ટીમાં ખીજ સાધના ;
 જંગલમાં રહો કે વસ્તીમાં પછી રહો,
 રહો મહેલમાં કે ઝુંપડીમાં તેના કરો ખાધ ના ;
 જોવા ખાવા ખોલવાની ઈચ્છા જે સમામ સ્તને ;
 સમાધાની^૩ સત્વે દૃઢ સાચી તે આરાધના ;
 વિજય એકજ જે આ મન સમતામાં^૪ સમ્યું ;
 ગમ્યું જાણો તેને^૫ કૃપા કીધીછે કૃપાધના.-૧.

૧.-હવામાં.

૨.-પતીજ-ખાતરી.

૩.-પ્રપંચી-

પાપી-દુર્ગુણી-વિષયાસક્ત એવા જે જીવ તે.

૪.-ભોગ આ-

પેછે.

૫.-માયા રૂપી ભાંગ પીને ગરાડી અને ચક્રચૂર બનીને

એકના અનેક દીવા દેખે એવા બનેલા.

૬.-દિપાવી આપે

એવો જે દીવો તેને વિષે !

૭.-વાણી.

૮.-જ્ઞાને

કરીને સર્વ વાતને વિષે સમાનવૃત્તિએ રેહેતાં મનના સર્વ સંશય મટી

જઈ મનનું સમાધાન થયું હોય, અને પછી સત્વગુણને વિષે ચિત્તની

વૃત્તિ દૃઢ-અચળ ઠરી રહી હોય તે.

૯.-સમાનવૃત્તિને વિષે

સમાઈ રહ્યું.

૧૦.-પ્રભુને.

આ જગતનો આલાસ એ માત્ર મનુષ્યના
અંતરાત્માનું પ્રતિબિંબ છે.

(કવિત્ત.)

ખાઈ પી નાચી કુદીને ખેલી ખુશી નિર્જાતે રહી,
ખાળપણે દુનિયાને જાણી'તી રમત^૧ તે ;
તરુણપણમાં છેલ દીઠી ધણી ધાલમેલ,^૨
મદમાં બન્યો'તો ઘેલ જાણી'તી ગમત તે ;
વૃદ્ધપણે પોલી દુનિયાનો લીધો ખાધ આ રહી,
પછે જીવ સાનીઓસૂં કીધો ન મમત^૩ તે ;
એમ તન ભુવન સંબંધ દેખાયો વિજય,
તોય પાયો પાયો કે બંધાયો કા ન મત^૪ તે ? !-૧.

આત્મજ્ઞાન વિનાં મનુષ્યાદેહ મિથ્યા છે.

(કવિત્ત.)

આહા આ તો ધીમે ધીમે ખીમાંથી^૫ છે ચાલ્યો વેલો,^૬
ઠહેલો ઠહેલો ખાઝ્યો શો ઘેલો ઉમંગ મનમાં ;

૧.-ખાલ્યાવસ્થામાં ખાળક રમત રમેછે તેના જેવી આ દુનિયાં પણ એક રમતજ છે-એમ તે વેળા તું સમજતો હતો.

૨.-ખટપટ;

૩.-ગરબડ.-જીવાનીમાં તું એમ સમજતો હતો કે આ આખી દુનિયાં ગંભીરથીજ ભરેલી છે.

૪.-આગ્રહ; ૫.-ધડપણમાં જ્યારે, આ

જગત મિથ્યા છે, એમ શીની પુરૂષોને ખાલતા તે સાંભળ્યા ત્યારે, અરે જીવ, એ વાતમાં તેઓની સામાં તે આગ્રહ કરવો છોડી દીધો-મમત કરવો મુકી દીધો.

૬.-હવે હારાં મન સહિત શરીરને અને આ જગતને એવી રીતનો સંબંધ દેખાયો-એટલે જેવી એકની સ્થિતિ તેરી તેને ખીજાની સ્થિતિ જાણાઈ-એમ છતાં, આ જગત શું છે, તું કોણ છે, એ તમારે એક ખીજાને કવી રીતનો-શો સંબંધ છે, એ એમ કેમ દેખાયું તથા દેખાયછે? -એ સઘળી વાતોને વિષે અરે જીવ, તું કરો અભિપ્રાયજ ખાંધી શકતો નથી ? અને એ વાતોનો કંઈ પાયો-ધોરણજ હારે હાય લાગતું નથી ? વિજય કહેછે કે જાજ જીવ, એમ શું મહારાં પ્રશ્નથી ગુંચવાઈ જઈને તું જાડા વિચારમાં પડી જાયછે ? -જે ઉપર મથાળે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ત્યાં હોને જડશે !

૭.-મૂળ-સત્ય વસ્તુ જે એક પરબ્રહ્મ તે સાક્ષાત્ ચૈતન્યબ્રહ્મ રૂપી ખીમાંથી.

૮.-આ માધિક સૃષ્ટિ-જગત રૂપી વેલો.

વારૂ એને ધારો ફળ^૧ ચાખશે કા અંશી થળ,^૨
 જેનું હશે તપખળ^૩ આખા આ ભુવનમાં ;
 અરે ખાઈ ખોરું કીધું તો ક્યાં રહું તપફળ,
 ક્ષયો જિવડો જો માયાપાશનાં બંધનમાં ;
 ધિક્ક જિવડા, વિજય જાણ્યો ન આત્મરામ,^૪
 આપે ખાધું અંન કે ખવાયો^૫ આપ અંનમાં ?-૧-

જીલને શિખામણ.

(કવિત્ત.)

ખીજે રસે ભરી^૬ ભાવ હરિરસમાં ભિજઈ,
 છુટ્યો રસ રસજા^૭ના હસ પીને ઘૂંટડે ;
 રસ પીતાંમાં તો જોતી મહસ ડોકી લાંખી ખતી,
 રખે ભાંય ઢળી જાય ધારું એમ જઈડે ;^૮

૧.-ધરસંસાર, પૈસો-સ્ત્રી-છોકરાં, એ રૂપી ફળ. ૨.-સ્થળ:-
 આપણે આપણી પાછળ ધરખાર, પૈસોટકો, પુત્રિઓ તથા પુત્રો, વિગેરે
 એ બધું જે મુકી જઈશે તે રૂપી સ્થળ. ૩.-રણસંબંધ,-સં-
 સ્કાર,-અને કુદરતનો અનુગ્રહ. ૪.-આત્મા રૂપી ભગવાન-

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લયનું મૂળ કારણ જે પ્રભુ તે-આત્મસ્વરૂપ.
 ૫.-કટાઈ જઈને નિસ્તેજ-ચૈતન્યનાં દૈવત-પ્રતાપ-સત્વ રહિત-નહીં
 સરખો-જડ રૂપ ખતી ગયો.-અરે જીવ, તે જો તારું આત્મસ્વરૂપ ન
 જાણ્યું-ન જોળખ્યું તો પછી આ જે તે અન્ન ખાધું તે તે પોતે ખાધું એમ
 કહેવાય, કે તું અંનમાં ખવાયો એટલે ખવાઈ ગયો-તું કટાઈ જઈને-નિ-
 સ્તેજ-ચૈતન્યનાં દૈવત-પ્રતાપ-સત્વ રહિત-નહીં સરખો-જડ રૂપ ખતી
 ગયો એમ કહેવાય ? ! વિજય કહેછે કે આત્મજ્ઞાન વિનાં મનુષ્યાદેહ
 મિથ્યા-વૃથા છે !

૬.-ખસી જઈને ; ઉતરી જઈને ; જતો રહીને. ૭.-આ-
 જણનાં ન કર-વાર ન લગાડ-ઢીલ ન કર. હરીરસપાનમાં જે અલૌકિક
 આનંદ-સુખ છે તે લે. ૮.-એ કડીમાં જઈતી ડોક લાંખી
 થવાનું અનુમાન એવી રીતે કર્યું છે કે, જાણે જટ્ટે પ્રશ્નમ કોઈ કાડનાં ફળનો
 રસ પીતી વેળા એમ વિચારેલું કે હું મહારી જીભે જે ફળનો રસ પીયુંછું તે
 ફળને મહારી જીભ ખરેખર પોણેથી શકતી નહીં હોય, અને એ ફળનો
 રસ રખે ભાંય ઉપર ઢળી જઈને મહારે પીવામાંથી ઓછો થાય-એમ

જોની આંખ ભયાનક ભોરિંગ આ પેલો,
સ્વર સુણિ રહ્યો મ્હોઅરનો ફેણા ધરી ધૂંટણે;^૧
ઢેરવું તું ત્હાં જિભલડી કહાડ બહાર,
નહિં રહડે વીખ^૨ વિનય અમૃતરસ ઢૂંકડો!^૩-૧.

ઐક્યતાનો રસ.

(કવિત્ત.)

જોતાં ગગનમાં તારા ગણ્યા હુંથી ગયા નહીં,
ગણું ગણું ભુલું એવે બૂલ ખોલી^૪ “ ધૂણુ મા ”;

ધારીને પોતાની ડોક તેણે તે કાડ તરફ આગળ તાણી તાણીને લંખા-
વેલી, તે રસ પી રહ્યા પછી પણ તારથી તે એમની એમ લાંબીજ રહી
ગયલી હશે !

૧.-મહુવરના સૂરનો રસ જે પીવાનો છે તે કા-
ન રૂપી જીભે પીવાનો છે, તેટલામાટે સાપ જે લાંબો હોયછે તે લાંબો
ઉભો ન રહેતાં પોતાની પુંછડી રૂપી પગનું કુંડણું વાળીને જાણે પોતાનાં
ધૂંટણુ-ઢીંચણુ ઉપર ઉભો રહીને સામા મહુવર વગાડનારની ખરાખર
પોતાની ફેણુ-ગરદન નીચી નમાવી રાખીને એ મહુવરના સૂરનો રસ પી
રહ્યો હોય એમ જણાયછે !

૨.-આ સર્પનું દૃષ્ટાંત આપ્યું તે
ઉપરથી અરે જીભ, તું ત્હાં ઢેરવું બહાર કહાડતાં વિખ-ઝેર રહડશે એ-
વી બહીક ન રાખ.

૩.-કારણ કે હું જે આ ત્હને હરિરસ
પીવાનું કહુંછું તે અમૃતનોજ રસ છે, અને તે આધો નથી-ઢુંકડે-ત્હારી
પાસે-મ્હો આગળજ છે, તે તું પી-વાર ન લગાડ !

૪.-મ્હારી બૂલેજ મ્હને બોધ આપ્યો કે “ આ પ્રમાણે તું આકા-
શના તારા ગણવાની ધૂનમાંનો ધૂનમાં મસ્ત બનીને ગણતો જાયછે
અને ધુણતો જાયછે, અને ધણી વખત એમ બનેછે કે ગણતાં ગણતાં
આકાશને જે રથળે તું આવ્યો હોયછે તે રથળનું નિશાન ચુકી જવા-
થી ગણતરીમાં ભુલ પડેછે, એટલે ત્હારે પાછું ફરી ફરીને ગણવું પડેછે-
માટે તું એ પ્રમાણે ધુણુ ના. ”

“ એમ બધે બાળતાં ન ખુટે એ તો નવા^૧ વધે,
સંદે ત્યાંલગી આ સમો જાય આંટા^૨ લૂણમાં;
એકડો તે એકડોજ નહીં થાય બગડો,
તું શંકા લાવી વારે વારે એકડાએ ગૂણુ^૩ મા; ”
જિવડા વિજય મળ્યો એકડાનો તાળોં ચંદે,
હવે તું ચકાર ખીજો રસ કેથે હૂંડ મા.-૧.

૧-૨-“એવી રીતે એ તારા જોતાં અને ગણતાં હારો કે તેનો પાર નથી આવવાનો-જેમ જેમ તું જોતો જઈશ અને ગણતો જઈશ તેમ તેમ આગળ ન જોવામાં આવેલા એવા નવા નવા તારા દેખાઈને વધતાજ માલમ પડતા જશે, કેમકે એ તો અસંખ્યાત છે; અને તે એકી હશે કે બેકી તે વિશે તારાં મનને વિષે જે સંદેહ રહેછે તે સંદેહ જ્યાંલગી હારો મટ્યો નથી ત્યાંલગી આ સંધર્ષો હારો વખત આટા લૂણમાં-મિથ્યા-નકામો જાયછે.”

૩.-“ એકડો છે તે કાઈ કાળે બગડો થતાર નથી-તું વારંવાર સંદેહ આણીને તે એકડાને પાછો ખીજ એકડાએ ગુણ્યાં મા કર-એ તો એકે એકું એક, એકે એકું એક, એમ એકનો એક આવ્યાંજ કરવાનો છે-હારો ગમે તો અનંત કાળ પર્યંત એ પ્રમાણે ગુણ્યાં કર અને ગણ્યાં કર.”-(એટલી વાત કહીને ભૂલ ભાલની બંધ પડી, એટલે તરતજ વિજય પોતાના જીવ પ્રત્યે નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો):-

૪.-અરે જીવ, આ તાળો ખાસો મળી રહેલોં જાણાયછે-જોની આ તારાઓનો રાજ જે ચંદ્ર તે પણ એકજ છે, ત્યારે એ તારાઓ પણ એકીજ છે એમ એ ઉપરથી સિદ્ધ થાયછે, તેટલા માટે હવે આ જીવ રૂપી તું ચકાર પક્ષી, ચંદ્ર સાથે હારે અતિસં પ્રીતિ છે, તો પછી હવે એ કરતાં ખીજો વધારે રસ હવે ક્યાં મળનાર છે ? માટે હવે આ એક્યતાના જેવો ખીજો રસ કાઈ ઠેકાણે મળનારજ નથી-હવે તું કાઈ પણ ખીજો ઠેકાણે એવો રસ શોધવાની મિથ્યા માથાકુટ કરવી મુકી દે (એ કવિત્તમાં વ્યંગાર્થ એવો છે કે પરશ્વત્ત વસ્તુ એકજ છે, અને તેના પછી એકના અનેક રંગો-ખીજ અનેક શક્તિઓ રૂપે ભાસેછે, તે અનેક શક્તિઓને દેવ દેવીઓને રૂપે માનીને એવા અસંખ્યાત તારાઓને ગણવાનું પ્રયત્ન અથવા મિથ્યા માથાકુટ કરવાના કરતાં મૂળ વસ્તુ જે એક સર્વોત્કૃષ્ટ અને સર્વનો રાજ ચંદ્ર પરશ્વત્ત છે તેને વિષે અરે જીવ, તું સમર્થજા, અને એક્યતાના-તક્ષીનતાના નિર્મળ અનુભવાનંદનો રસ પીયાં કર-નિરંતર લયાં કર !)

મેળે ધારણ કીધેલો વેષ*.

કેમ ક્યારે ક્યાંથી આવે ને ક્યાં પાહું જાય,
 તે કળાય કેમ વાય ધણી વાર એવો વાયરો;^૧
 હાથે ઝલાયલું ને જે હાથે ઉડાવાય,
 કેમ ઝલાય તેનાથી હાથે કરે ક્યાસ લાયરો;^૨
 ક્યાંય ત કેમ જેને માથે નહિં કરા,^૩
 'અરે વેશ એ વિશેષપણે' મિથ્યા મેળે ધાયરો;
 નથિ ઝાલ્યું, નથિ ઉડ્યું, નથિ આગ્યું, નથિ ગયું,
 સમાસ એ જ્યાંનો ત્યાંજ વિજય છે વાયરો!^૪-૧.

* એ કવિત્ત્વાનો વિષય એવો છે કે મૂળ જે ચૈતન્ય-આત્મા વસ્તુ છે તે એક અદૃશ્ય, અક્ષય, અમર, નિરાકાર, વાયુરૂપ, નિર્ગુણ વસ્તુ છે, તે લહરી રૂપે મનુષ્યાદેહનો વેષ-અંધન-દેહાભિમાનની પરતંત્રતા-ધારણ કરે-છે, અને પાછો તે વેષ તે મુકી દઈને પોતાની મૂળ સ્થિતિમાં સભરખલ્લ જે અખંડ ચૈતન્યસાગર તેને વિષે ભળી જઈને સ્વતંત્રપણે નિજનંદમાં ખેલતો રહે છે !

૧.-પ્રસવ અન્ને મૃત્યુ આ સૃષ્ટિને વિષે નિરંતર થયાંજ કરેછે, અને એવો પ્રસવ મૃત્યુ રૂપી વાયરો-વાયુ આ જગતને વિષે દર રોજ અને અમુક સ્થળ-ધરને વિષે ધણી વાર વાયછે, એમ આપણે જોઈએ છઈએ અને જાણીએ છઈએ, પરંતુ જે વાત હંમેશા જોવામાં તથા જાણવામાં આવે તે વિષે નવાઈ-આશ્ચર્ય રહેતાં નથી, તેથી કરીને કોઈ એ વિષે લક્ષ્યપૂર્વક રીતે વિચાર-મનન કરતું હોય એમ જવલેજ જાણાયછે. ત્યારે હવે એવી રીતે વિચાર-મનન કસ્યા વગર એ વાત કવી રીતે કળી શકાય ??

૨.-માયિક રીતનું જડ ધોરણ.

૩.-આ માયિક દુનિયાંના કાયદાની વાકેફગારીની પતરાળ-ખડાઈ કરનારા હાથર-લાયર લોકો.

૪-૫.-ચૈતન્યને માથે ખાલ નથી હોતા !-એ માથે ખાલ છે એમ ધારવું, અને તે ઉપર વળી પાછડી કેટોપી પેહેરીજ જોઈએ એમ ધારવું, એ સહુ તમામ મિથ્યા મેળે ધારણ કીધેલો માત્ર એક વેષ છે !

૬.-એ ચૈતન્ય વસ્તુને કોઈથી ઝલાતી પણ નથી-એ કોઈએ ઝાલ્યું પણ નથી, એ ઉડ્યું પણ નથી, એ આગ્યું એમ ભાસેછે પરંતુ આગ્યું પણ નથી, અને ગયું એમ ભાસેછે પણ તે ગયું પણ નથી-સદૈવ સર્વત્ર નિરંતર ભરપૂર જેમ છે તેમ, સ્થિતિ પરત્વે લહરી રૂપે ભાસવું, પણ

આત્મસ્વરૂપ વિષે.

(હુમરી—રાગ ઝીંજેટી.)

જોતી તું સ્વરૂપ જિવડા, મિથ્યા માયા^૧ શું ભાજેછે?—જોતી તું સ્વ૦—ટેક.
સકળ^૨ આ^૩ સૃષ્ટિ, સમજ સમજી^૪ ;
સમજને, વિનય રહે ચૂપ^૫! જિવડા, મિથ્યા માયા શું ભાજેછે?—જો૦—૧.

પાછું મૂળ અદૃશ્ય વાયુ રૂપ બની રહેછે—વિનય કહેછે કે એનું નામ વા-
યરો—વાયુ—એટલે એ ચૈતન્ય વસ્તુ વાયુ રૂપ અને અકળ દેવત—પ્રતાપ-
ની ભરેલી છે !

૧.—આ તમામ માયિક સૃષ્ટિ—જગત માત્ર એક મિથ્યાભાસ છે તેના
તરફ તું શું મોહિત થઈ જઈને જોઈ રહ્યોછે? તારું જે સત્ય આત્મસ્વરૂપ
છે તેને તું જોતી !

૨.—સમજી—આખી.

૩.—આ માયિક જગત.
જે સમાવેશ થઈ રહેલો તે.

૪.—સર્વ વસ્તુનો એક વસ્તુને વિષે

૫.—મૂગો—મુનિવ્રત રાખીને.

નીતિ સંબંધી.

તરણપ્રબોધ.

(ગરબી.)

:

દેખી તરણ તુને ભુલમાં ભમતો, આવેછે દાઝ મુને તારી રે ;
 માટે હૃદયની આંતુજને, હિતશિક્ષા કહું સારી.-સુણ મુજ સનેહી તું.-૨૬૬.
 ખાળકપણુ^૧ શીયાળો હતો, આટલા દીન તો ભાઈ રે ;
 મા ખાપે સંભાળ ગોદડાં અહોરાડ્યાં તેથી, હાડ^૨ તુને ન જણાઈ.-સુણ-૧.
 પણ હાવાં તો આવ્યોછે ભૂંડો, ભરજોખન^૩ ઊંહાળો રે ;
 તેમાં વળી મદખપોર^૪ થયાછે, તડકે^૫ તું પડિ જૈશ કાળો^૬.-સુણ-૨.
 એ તડકાને તેજે થયોછે, અજખ^૭ અંધ તું આંખે રે ;
 કે તું દેખેછ સહુ ગલિકુચી ગંદી, એક ધોરી રસ્તા પાખે.-સુણ-૩.

૧.-ખાળકપણુ રૂપી શિયાળો.

૨.-ખાળકપણુમાં જે રોગ,

તથા ખાવા-પીવા-પેહેરવાનું દુખ, તે રૂપી ટાહાડ.

૩.-ભરજોખની રૂપી ઊંહાળો.

૪.-જીવાનીના મદના ખપોર.

૫.-જીવાનીના મદમાં દુનિયાંદારીના અનુભવ વગર જે અનેક રી-
 તની ઠોકરો વાગેછે, અને તે ઠોકરોથી દીલને વિષે જે એક જાતનો
 ખળાપો-દુખ-ગમગીની લાગેછે, તે મનના પરિતાપ રૂપી તથા જીવાની-
 ના મદ રૂપી તડકામાં. ૬.-ઘેરો ઉપરની તેજ-નુર-ખુખ-
 શુરતી એ સહુ-ઝાંખું-શીકું-કાળું પડી ગયું હોય તેવા દયામણા દેખાતો
 -ઉડેલ તપિયત વાળો.

૭.-એ જીવાનીના મદ રૂપી તડકાનાં તેજ સામું જોતાં જોતાં તારી
 આંખનું તેજ ધટી ગયું હોય એમ જણાયછે, અને તું અજખ રીતનો
 અંધ ખતી ગયો હોય એમ માલમ પડેછે, કેમકે જે સદાચરણનો સુધો
 રસ્તો છે તે હને સુઝતો-દેખાતો નથી, તે મુકી દઈને જે દુરાચરણનો
 ગલીકુંચીનો વાંકાચુંકો-આડો રસ્તો છે તેજ હને દેખાયછે, અને તે
 રસ્તેજ જવું હને સુઝ પડેછે ! તેવે તે રસ્તે જવામાં હાઈ અકલ્યાણ છે-
 તેથી હને ધણી રીતનાં નુકશાન થાયછે, તે તું વખતે જાણેછે-સમજેછે,
 તેમ છતાં તારાથી તેવે રસ્તે જવાઈજ જાયછે ! અને તેથી રીતે ત્યાં જઈ
 આવ્યા પછી પાછળથી તું તે વાતનો પ્રશ્નાત્તાપ કરેછે-એમ તું એ જી-
 વાનીના મદ રૂપી તડકાનાં તેજને લીધે અજખ રીતનો અંધ ખતી

જોસ્સા રૂપી પ્રધાન તું નૃપને, વશ કરિ રાજ્ય ચલાવે રે ;
તે નથિ મળવા દેતો તુને કદી, શિખ દેવત્તકા આવે.-સુણ મુજ-૪.^૧
મા ભમ^૨ જ્વાનીમદ જીદી દાખેછ તુને, મોહસુખ-આશ^૩ ચકચકતી રે ;
જયમઝિન્દાણે જવાળા મેદાનની, જીકું જળ^૪ દાખી મૃગ ઠગતી.-સુણ-૫.
મા જોઈશ તુજ ભાન ભુલવશે, નારિનયન-પલકારો રે ;
જયમ આદાસીસી^૫ આણતો વ્યાધને, મધ્યાનતાપ-નજરો-સુણ-૬.

ગયલો જણાયછે-અજબ રીતનો એટલા માટે કે એ અંધાપામાં જે નઠારી વાત છે તે તો તમામ લેને સુઝેજ છે, અને જે સારી વાત છે તેજ માત્ર એક લેને સુઝતી નથી !

૧.-જીવાનીનો જોસ્સો એ ત્હારો પ્રધાન છે, અને તું રાજ્ય ઓલિયો પાદશાહ-મીશુનો માટી જેવો છે, તેથી કરીને એ ત્હારો પ્રધાન જેવી લેને સલાહ-સમજણ બતાવેછે, તે પ્રમાણે તું હંમેશ ચાલેછે, કેમકે તું એને વશ થઈ ગયોછે ; અને એવામાં જો કોઈ ત્હાં હિત ઇચ્છે ત્હારે ત્યાં તુને શિખામણ દેવા કદાચિત આવેછે, તો એવી રીતે ત્હારા રાજ્યના અંદોષસ્ત વિષેની સૂચના તથા બોધ આપવા આવનારા એવા સરવે લોકોને ત્હારો પ્રધાન, “ રાજ સાહેબ હમણાં આરામ લેવાના વિચારમાં છે-જાઓ, નહીં મળાય ! ” એમ કહીને, ત્હારી રૂબરૂમાં તુંને એવી રીતે આંછીને, કે વખતે બ્હારોબ્હાર એકદમ તે લોકોને એ પ્રમાણે તરછોડી નાખીને, વદાય કરી દેછે !

૨.-ભમી ન જા-મિથ્યા કાંકાં ન માર-ન જોળ.

૩.-આ માયિક સંસાર માંહેલાં મોહસુખ^૧ કહેતાં, પેસો, સ્ત્રી, છોકરાં, વૈભવ વિગેરેનાં સુખની ચકચકિત રીતની ચળકતી જે આશા દેખાયછે તે.

૪.-મૃગજળ-ઝાંઝવાનું નીર.

૫.-જેમ ઊંદાળામાં બપોરે વખતે તાપને લીધે વાઘને આદાસીસી ચ્હડેછે, અને તેનું માથું ડુબવા આવીને તે બેભાન થઈ જઈને પડેછે, તેમજ અરે આ જીવાન પુરૂષ, આ ત્હારી જીવાનીના મદને મધ્યાનકાળે એક મૃગલોચની સ્ત્રીની કટાક્ષ તથા તેની ભેદભરી ભૂકુડીનો ભાવ જોઈને ત્હારાં ‘વ્રત્તચર્યવ્રત, કે એકપતિવ્રત, કે નીતિ-ધર્મ, કે સદાચરણનું તો શું, પણ ત્હારાં શરીરનું, કે તું ક્યાં ઊભોછે, કે ક્યાં વખત છે, કે આસપાસ કોણ ઊભુંછે, એ કરી વાતનું લેને ભાન નહીં રહે, એવો એ સ્ત્રીનાં નેત્રકટાક્ષનો તાપ છે, અને પછી પેલા વાઘની પેઠે લેને એ ભુડે તાપે કરીને આદાસીસી ચ્હડી આવીને તું કામજવરે કે પ્રેમજવરે પિડિત થઈને ત્હારો વિદ્યાભ્યાસ કરતો અટકી પડીશ-તેટલા માટે ત્હારે એ વસ્તુ તરફ નજરજ ન કરવી, અને એવી વાતમાં જિજ્ઞાસાજ ન રાખવી !

મદ મંત્રીને^૧ વશ ન થતાં જોલે, જ્ઞાન વિવેક^૨ વિચારી રે ;
 તન મન ધન પ્રતિજ્ઞાની તુજ, નારી છે હાની કરનારી.-સુણ મુજ-૭.
 સુધડ રસિક સમજુક ને પ્રેમી, સંતોષી પ્રાઠ ભારી રે ;
 અંત લગી રહેતી સાચી વચની, એવી તો કાઈ એક નારી.-સુણ-૮.
 સાહસિક હઠિલી જુઠી લોભી, સ્વાર્થી શઠ અમાની રે ;
 નિર્દય બેઝબોબી બેરોબડુ, વિદ્યા વણ હવડાંની.-સુણ મુજ સ્નેહી તું.-૯.
 માટે પ્રાઈ સમજુક થઈને, છંદ એવામાં ન પડિયે રે ;
 તજિ દઈ જૂઠા સાચે આનંદ, નીતિ પગથિયે^૩ રહડિયે.-સુણ મુજ-૧૦.
 અનીતિ રણમાં લૂ વરસેછે, મા કૌશ દવે તન દાઝે રે ;
 નીતિ નદી કરાં નિર્મળ નીરમાં, નાહિ તું શીતળ થાજે.-સુણ મુજ-૧૧.
 વિદ્યારૂપી વનિતા^૪ સાચે, પ્રેમ રાખી સદા રહેજે રે ;
 જ્ઞાન પુરુષ છત્રછાયામાં^૫ રહિ તું, જ્ઞાનવાયુનિ હૃદય^૬ લેજે.-સુણ-૧૨.

૧.-જીવાનીના મદ રૂપી ત્હારા પ્રધાનને.

૨.-જ્ઞાનના ધરના વિવેકને ત્હારો પ્રધાન કરીને, તેની સલાહ લઈને.

૩.-નીતિ રૂપી પગથિયે રહડતાં જવું, એટલે આત્માનું જેથી કલ્યાણ થાય તેવી રીતે પ્રતિદિન ત્હારે પોતાની રહેણીમાં સુધારો કરતાં જવું.

૪.-અનીતિનાં મ્હોટાં ભયંકર અધોર અરણ્યને વિષે એક ખીજના ના પ્રાણ લેવાને તરસતાં અને તેમ કરવાને ઝડ તપર થઈ જતાં એવાં અનેક ધાતકી અને કુરે પ્રાણીઓ વસેછે, એટલુંજ નહીં, પણ એ અરણ્યને વિષે નિરંતર ઊંઘાળાની હાથ જેવી, અને એક પ્રકારની ઝેરી હવાની ભરેલી, તરત કાગળીયું આણે એવી-લૂ વરસી રહેલીછે, તેમજ તે ઢકાણે દાવાનળ-દવ લાગી રહેલોછે, તેટલામાટે તું એવાં ભયંકર અનીતિનાં અરણ્યમાં ન જતો-ત્યાં જવાથી તરત તું દાઝશે-ખજશે. અને તેમ કરવાને બદલે આ ત્હારી જીવાનીના ઊંઘાળાના તાપની વખતે તું નીતિ રૂપી નદીનાં નિર્મળ અને થંડાં જળમાં નહાજે, એટલે તેથી ત્હને અતિ સુખ પ્રાપ્ત થશે, અને એ ત્હારી જીવાનીના ઊંઘાળાનો સધળો પરિતાપ શાંત પડી જઈને, ત્હને થંડક થંડક થશે.

૫.-સ્ત્રી.

૬.-જ્ઞાની પુરુષના આશ્રય-આસર તળે.

૭.-વિદ્વાન લોકો જે જ્ઞાનના ધરના ઊંડા વિચાર-તરંગોને વિષે આનંદ અને સુખ અનુભવેછે તેવા વિદ્વાના-જ્ઞાન વાયુના તરંગી આનંદની લેહર.

બાધવચન રૂપી વિજિયા પીને, બેસતો તર્કને ખાગે ૨ ;
 આહા સમીસાંજે શોભા એ ખાગની શી, કંઠુ કરૂં કરૂં લાગે!-સુ૦-૧૩^૧.
 નવનવા રંગો જોવા ગગનમાં, સુસ્વદં ગાન મિઠું સુણવું રે ;
 બહેક બહેક થતાં કુલડાંથી બની મસ્ત, ડોલિ નીળનંદે ધુણવું!-સુ૦-૧૪^૨.
 મન હોજમાં પછી આનંદ કુવારાની, શીતળ ધારા છુટશે રે ;
 ખરે પુરુષ ને કા અંશી હશે તેજ, એ દહેજતને લુંટશે-સુ૦-૧૫^૩.
 મદ પ્રધાન છે દુખ દેનારો, ભાઈ તરુણ તેને તજજો રે ;
 સાન-વિવેક પ્રધાન છે સાચો તેને, ભાવ ધરી નિત ભજજો.-સુ૦-૧૬.
 ખિન્ન કમળ જોની કરમાતું આ, વળિ સૂર્યાસ્તઆકાશો રે ;
 એમજ આ તુજ તરુણપૂલું ભુંડા, ક્ષણમાં આબું ને વહિ જશે.-સુ૦-૧૭^૪.

૧.-શિક્ષા તથા ઉપદેશની વાતો જોમાં હોય એવાં વચનો તથા વાક્યોના અર્થ રૂપી વિજિયા-માયા-સખજી લઈને એટલે તે વાંચીને પછી તે વાતોમાં જે વિષયો વાંચકોમાં આપ્યા હોય તે ઉપર પોતાના તર્ક-વિચાર દોડાવવા. અને એવી રીતે જીવાનીના ઊંઘાળાના પરિતાપને વિષે એ પ્રમાણે દર રોજ એવે સમીસાંજને વખતે, એટલે દિવશનાં કામથી નિરાંત થયા પછી એવી રીતની બાધવચન રૂપી માયા-સખજી લઈને તર્ક-વિચારના ખાગમાં બેસવું એમાં કંવાં શાંતિ-સુખ, યંડક, અને નિર્મળ આનંદ, રહેલાં છે તે, જે એ વાતનો અનુભવી હોય તેવા પુરુષનાજ ધારવામાં આવે !

૨.-સાનનાં આકાશને વિષે જે તરેહ તરેહનાં નવ નવા રંગો જણાય છે તે જોવા ; અને એવી વખતે પછી કવિતા જે એક કાચલના સરખા પોતાના કામળ કંઠ કરીને મધુરા સૂરમાં પોતાનું જે મીઠું ગાયન ગાઈ રહી હોય તે શ્રવણ કરવું ; અને તે કવિતામાં કવિએ જે નવિન અને આનંદ ઉપજાવે તેવા વિચારો દરસાવ્યા હોય તે વિચારો રૂપી પુષ્પની સુગંધીમાં મસ્ત બની જઈને, એ કવિતાનું ગાયન શ્રવણ કીધાથી જે પોતાના આત્માને વિષે નિજનંદ ઉદ્દીપન થઈ રહ્યો હોય, તે નિજનંદને વિષે ડોલતાં રહેવું !

૩.-પછી મન રૂપી હોજમાં એ ઉપર કહેલા નિજનંદ રૂપી કુવારાની શીતળ ધારા છુટશે-એ ૧૩ મી તથા ૧૪ મી કડીમાં ઊંઘાળાનાં જે વૈભવ-સુખનું વર્ણન કર્યું છે તે સુખની દહેજતનો અનુભવજે કોઈ સંસ્કારી પુરુષ હશે તેનાથીજ લઈ શકાશે.

૪.-આજના દિવશના બપોર-મધ્યાન થયા હતા તે વેળા આકાશમાં સૂર્ય સંપૂર્ણ રીતે તપી રહ્યો હતો, અને આ કમળનું કુલ તે વેળા

આ સંસારનો માર્ગ વિકટ છે, ઠોકર ખાહુ ખાહુ નડતી રે ;

માટે ખાપૂ તું ચાલજે સૂધી, સારાસાર સમજિ પ્રથમથી^૧.—સુણ૦—૧૮.

સૂધાં ચાલી ઉઘમ્નિ રહિને, અનુભવ સઘળો લેવો રે ;

સુખ દુખ જ્ઞાને સમાવી જોવો રંગ, પરહરિ પટ ધ્રુજ લેવો.—સુ૦—૧૯.

આ બોધને તું સાચો હિતકારી, ડાહ્યો અનુભવી ગણજે રે ;

કહે વિજય-મહિતો જ્ઞાનને ધડપણે^૨, સમજિ પસ્તાઈ બહિલો પડજે.—

સુણ મુજ રનેહી તું.—૨૦.

તેવીજ સંપૂર્ણ રીતે ખીલી રહ્યું હતું, પરંતુ આ જોતાં જોતાંમાં—કવિતા
વાંચતાંમાં સાંજ પડી ગઈ—દિવસ પૂરો થયો—આ સૂર્ય અસ્ત પામે છે,
અને આ કમળનું ફુલ કરમાવા માંડે છે—એવીજ રીતે એ સૂર્યાસ્તનાં તથા
કમળફુલનાં કરમાવાનાં પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત પ્રમાણે, ત્હારી જીવાનીના હાલ જે
ખપોર છે, અને એ જીવાનીનું ફુલ જે હાલ ખીલી રહેલું છે, તે થોડા
વખતમાં એ ત્હારો ખપોરનો વખત પૂરો થઈ રહીને, ત્હારી જીવાનીની
સાંજ પડી જશે, અને એ જીવાનીનું ફુલ પણ કરમાઈ જશે—એટલે જોતાં
જોતાંમાં ત્હારું ધડપણ આવી પોહ્યાંચશે—માટે તુને કહ્યું તેમ તું મદ-
ધાનનું સાંભળવું છોડી દે, અને જ્ઞાનવિવેકનું કહેવું સાંભળતો રહે,
અને તે પ્રમાણે ત્હારી વર્તણુક રાખ.

૧.—કોઈ અમુક કાર્ય કરતાં પેહેલાં અથવા કોઈ અમુક રસ્તે જતાં
પેહેલાં તેમાંથી કેવું-શું ફેળ-પરિણામ નિપજશે તેનો વિચાર કર્યા પછી
તે કાર્ય કરવું અથવા તે રસ્તે જવું.

૨.—સુધે રસ્તે ચાલીને ઉઘમ્નિ રહીને સંઘળી વાતોનો અનુભવ લેવો;
સુખ દુખને વિષે જ્ઞાને કરી સમાનવૃત્તિ રાખીને રહેવું; અને આ મિથ્યા
માયાનો પટ કહેતાં પડદો—આવરણ—આચ્છાદન—ઢાંકણ જે છે તેને પર-
હરીને એટલે દુર કરીને સત્ય વસ્તુ જે એક પરધ્રુજ તેને ઓળખવો—
સમજવો.

૩.—જ્યાંલગી જ્ઞાન નથી થયું ત્યાંલગી સો વર્ષની વય કદાપી કો-
ઈની થઈ હોય, તોપણ તેની ખાલ્યાવસ્થા—નાદાનીજ છે એમ સમજવું.
તેટલામાટે જ્ઞાનને ધડપણે એટલે જ્ઞાની પુરૂષો જેને ધડપણ ગણે છે
તે વખતે, જે તું આ બોધમાં જે જે વાતો કહેલી છે તે તે વાતોનો વિ-
ચાર કરીને તે પ્રમાણે હમણાં નહીં ચાલ્યો હોય, તો પછી બહિલો પડી
જઈને તેને સાચું તે વેળા તું પસ્તાશે—માટે આ બોધ વાંચીને એ ઉપર
સક્ષપૂર્વક રીતે તું મનન કર—અને એમાં કહ્યા પ્રમાણે ત્હારી વર્તણુક રાખ.

લોકહિતોપદેશ-ભાગ ૧લો.

(૫૬—રાગ પરજિયો.)

સૂધો મારગ સારો; જગમાં, સૂધો મારગ સારો ;
 નફિ હો નર નારો; જગમાં, સૂધો મારગ સારો.-ટેક.
 એકજ રસ્તો એ છે સાચો; ભવ-ભય-દુખ હરનારો.-જગમાં, સૂધો-૦-૧.
 સુધો તેજ નેના ભણિ કરતું-અંતઃકર્ણ ધસારો.-જગમાં, સૂધો-૦-૨.
 સર્વે કાળ સર્વ ઠેકાણે, જે મંજુર ઠરનારો !-જગમાં, સૂધો મારગ-૦-૩.
 અનેક રસ્તા એક વાતના; રસ્તાનો નથિ આરો !-જગમાં, સૂધો-૦-૪.
 અવળા ઊંધા વાંકા ટેડા; રસ્તા લાખ હજારે !-જગમાં, સૂધો મા-૦-૫.
 પાણુ તે સઘળા રસ્તા કરતાં; સૂધો એકજ ન્યારો !-જગમાં, સૂધો-૦-૬.
 સુધા માર્ગનો મહાજનોએ; રાખ્યોછે ધજારો !!-જગમાં, સૂધો-માર-૦-૭.
 બિજાં જનો સહુ ઊંધા માર્ગને; માને સુખ દેનારો !-જગમાં, સૂધો-૦-૮.
 જે મારગ જેને જ્યમ કાવે; તે તેને જ્યમ પ્યારો !!-જગમાં, સૂધો-૦-૯.
 ક્યમકે સહુ જનનાં નહિં સરખાં; સમજ, સ્વભાવ, વિચારો !-જગમાં, સૂ-૦-૧૦.
 એક ગણે જે મારગ સારો; બિજાં ગણે તે નહારો !!-જગમાં, સૂ-૦-૧૧.
 સુધો શ્રેષ્ઠ સહુ કહેછે મ્હોડે; પાણુ તે માત્ર લવારો !!!-જગમાં-૦-૧૨.
 ક્યમકે ત્યમ પોતે નજ વર્તે; સામાને કહે સુધા રહો !!!-જગમાં-૦-૧૩.
 સૂધે મારગ જતાં ભમાવે; જનને કળિ પિંડારો !!-જગમાં, સૂધો-૦-૧૪.
 ધણા પ્રવાહ-ગાડરિયે ચાલે; પકડી એકજ ધારો !!!-જગમાં, સૂ-૦-૧૫.
 કેક વળી નથિ ખારિકિ કહાડી; કરે નવીન મસારો !!!-જગમાં, સૂ-૦-૧૬.
 સુધા માર્ગને પાડવું ધારે; પડેજ ખોદનહારો !!!-જગમાં, સૂ-૦-૧૭.
 અનેક મારગ એમ અસતના; સતનો પડ્યો વિસારો !!-જગમાં-૦-૧૮.
 માટે માનવિ સમજિ સ્વિકારે; સૂધો માર્ગ સવારો !-જગમાં, સૂ-૦-૧૯.
 વિજય કહું છું અનુભવથી હું; સૂધામાં જય-વારો !-જગમાં, સૂધો-૦-૨૦.

૧.-સુધો માર્ગ તેનું નામ. ૨.-જે પોતાની મૂળ-સ્વાભા-
 વિક-સ્વચ્છ-શુદ્ધ સ્થિતિમાં રહ્યું હોય તેવું; માયાના પટ રહી રહીને
 કટાઈ જઈને કઠોર-શઠ થઈ ગયું હોય તેવું નહી. ૩.-આવા-
 રો-પાર-છેડો. ૪.-ફેલાવો. ૫.-ઉતાવળે; બહે-
 લાં; સવેળા; વેળાસર. ૬.-એ શબ્દમાં જય એટલે કલ્યાણ
 અને વારો એટલે વખત: એટલે, એનો અર્થ એવો કે કલ્યાણ થવાનો
 વખત અથવા પ્રસંગ.

લોકહિતોપદેશ-ભાગ ૨ જો.

(૫૬—રાગ ખમાચી.)

વાર વાર કહું પોકારી ન ખનો બહેરાં^૧ નર નારી રે ;
 હારી અંતે^૨ હાંશી જશો લડો ન મારામારી^૩ રે.-વાર વાર કહું-ટુંક.
 પડરિપુથી ઉસ્કરઈ આ શાં, ખનિ જાઓછો ભૂત^૪ રે ?
 મેજે માંદગિ બોરી લોછો, ઉપજાવી^૫ ખહુ તૂત રે.-વાર વાર કહું-૨.
 દેવ તોરથી જાણે હોએ, દુનિયાંમાં દુખ કમતી રે ;
 અધિક ઉપાધી ખરિદ કરોછો, ખનિ મદાંધ ને મમતી^૬ રે!-વાર વાર-૨.
 હમે હમારે મન કરોછો, પ્રયત્ન લેવા સૂખ^૭ રે ;
 છએ વળાવા^૮ વાટમારુ છે, દેતા દારુણ દુખ રે.-વાર વાર કહું-૩.
 ધર્મો મદ ને કુસંપનાં ફળ, ક્યમ કડવાં નવ હોય રે ;
 દેવ-ખિ વાવી રખે રાચતાં, ફળ ચાપે તે રોય^૯ રે.-વાર વાર કહું-૪.
 પ્રપંચ કરિ પર-હિત^{૧૦} હરવું એ, હરામખોરી મહોટી રે ;
 દાનત તેવી ખરકત જોશો, કહેવત નથિ એ ખોટી રે!-વાર વાર કહું-૫.

૧.-સાંભળતાં બહેરાં. ૨.-લડતાં લડતાં આખરે થાકી જઈને હાંશી જશો, અથવા એનો ખીજો અર્થ એવો કે મૃત્યુ વેળા આસ ચાલશે. ૩.-કુસ્તીખાણની કે લાકડીની નહીં, પણ આ દુનિયાંમાં મહાઈ હોઈ-છળભેદ-પ્રપંચ-કાવતરાં વિગેરેની-જર, જોડે, અને જમીન, એ ત્રણને માટે જે મારામારી ચાલી રહેલી છે તે.

૪.-ભૂતના જેવાં વિચિત્ર-ખિલ્યામણાં. ૫.-કંઈ ન હોય તેમાંથી નવાં ઉભાં કરી. ૬.-મદથી વિવેકને ભુલી જઈને આ જગતને વિષે કુદરત જે રહેજસાજ થોડુંક સુખ પોતાની ખુશીથી આપણને લેવાની છુટ આપે છે તે લેવું પણ નહીં, અને લેવા દેવું પણ નહીં, એવી રીતનો કુદરતની સાથે મમત કરીને, અથવા માહોમાંહે એક ખીજાની સાથે મદાંધ થઈને અને મમત કરીને.

૭.-હમે તો હમારા મનથી એમજ સમજોછો કે એવી રીતે ચાલ્યાથી આપણને સુખજ થશે, પરંતુ એ કામ, ક્રોધાદિ છ શત્રુઓને તમે જે એ રસ્તે વળાવા-ભામિયા તરીકે ગણોછો, તે વળાવા નથી, પણ તે લુટારા છે, તે તમને દારુણ કહેતાં ભયંકર દુખ દશે, અને પછી તે તમને તોખા પોકરાવશે. ૮.-અદાવત અને વેરમાંથી જે પરિણામે ફળ નિપજે છે તે જોઈને તે વેર કરનારાને હમિશાં પસ્તાવોજ થાય છે.

૯.-સામાના હક-લાભ પોતે છિનવી લેવા તે.

ડાહું ડાહું ખહુ મુખયા બોલી, દીસોછો ખહુ દાનાં રે ;
 પણ તેથી^૧ ઉલટૂં વર્તોછો, ખતાવિ કે કે બહાનું રે !-વાર વાર કહું-૬.
 રાત્ર દિવસ રઘવાયાં^૨ થઈને, હૂં ને મહારું કરોછો રે ;
 મોહમંજાના અંધકારમાં, ભ્રમમાં^૩ ભુલ્યાં કરોછો રે.-વાર વાર-૭.
 મિથ્યા દહ ને મિથ્યા માયા, મિથ્યા આ સહુ વેશ^૪ રે ;
 મિથ્યા માયાકૂટ^૫ કરોછો, મિથ્યા પીંખી^૬ કશ રે.-વાર વાર કહું-૮.
 જિંદગિ છે આ મુસાફરી જ્યાં, ટુંકી મુદતનો સાથ^૭ રે ;
 નદી નાવ સંજોગ મળ્યાંછો, ત્યાં શી ભિડવી પાથ રે^૮ !-વાર વાર-૯.
 તરણાંનો શિદ કરોછ મેર, હરનિશ કરિ તકરાર રે ;
 માનવ થઈ પશુ પેર કરે શિદ, અન્યોઅન્ય^૯ શિકાર રે !-વાર-૧૦.
 સગા બાત રાત્ર સમ લડતા, પિતા પુત્ર પણ તેમ રે ;
 ત્રાહિત પરદેશીનો વાંક હવે હું કહાડું કેમ રે ? !-વાર વાર કહું-૧૧.
 મહાત્મ એ કળિયુગનું કહું કે, કહું કવળ કાંચનનું^{૧૦} રે ;
 ખરે ભાવિ છે માહું જગતનું, રે શું થારો જનનું રે ? !-વાર વાર-૧૨.
 અરે બાઈ ભાઈયો સહુનાં, સ્વભાવ ટેવ ન એક રે ;
 રાખો કંઈ તરવાર મ્યાનમાં, ન થાઓ ક્રોધી છેક^{૧૨} રે !-વાર વાર-૧૩.
 વિનાં વિસાતનિ વાત માટ નવ કરિ મુકા ઉત્પાત રે ;
 સહજ કમુર કે વાંધા માટે, કરો ન મહોટી ધાત^{૧૩} રે.-વાર વાર-૧૪.

- ૧.-મહોડે ને બોલોછો તેના કરતાં-તેનાથી. ૨.-બહા-
 વર્ગ-ગાભરાં. ૩.-મિથ્યા સંકલ્પ વિકલ્પ કરવામાં.
 ૪.-ધરસંસાર-દુનિયાંદારી વિગેરેની ખટપટનો મોયાનો વેષ.
 ૫.-મહોડે ત્યાં કરીને ખેંચાખેંચી કરીને-તકરાર કરવાની માયાકૂટ
 ૬.-ક્રોધના આવેશમાં પોતાના કે પારકાના માથાંના પાલ પીંખી
 નાખીને. ૭.-મેળાવડો-જમાવ-ટોળું.
 ૮.-એક દેશમાં, કે એક ન્યાત જાતમાં, કે એક કુટુંબમાં, કે એક ઉ-
 ઘમ-ધંધા-રોજગાર-નોકરીમાં એવે કોઈ પણ સંબંધે.
 ૯.-‘ચલ આવીજા’ એમ કહીને બાધડની પેઠે એકદમ લડવાનીજ
 વાત કરવી તે. ૧૦.-એક ખીજાંને મારી નાખવાં-એક ખીજાંનું
 ખુન કરવું તે, અથવા હરામખોરી તથા દગો કરીને એક ખીજાંના હક-
 લાભનું હરણ કરવું-બથાવી પડવું તે. ૧૧.-સોનાનું અથવા
 પૈસાનું. ૧૨.-છેક આપ્પર એક ખીજાંના જાન ઉપર ન ગુટી
 પડો. ૧૩.-હત્યા-આત્મધાત.

હાર જીત બંનેમાં? નથિ સુખ, કહુંહું વારી વારીરે ;

વિનય વિમાસણ^૩ પાછળ ખોડી, વહી જાય જ્યાં વારી^૪ રે.—વાર૦—૧૫.

લોકહિતોપદેશ—ભાગ ૩ જો.

(પદ—રાગ કાળિંગડો.)

લો લાખેણી હાલો ; ફરિ ફરિ મનખાદેહ નહિં ચલાવો ;

કલ્પિત જ્ઞેમ હાલો ; નડતા પ્રતિબંધો અટકાવો^૧.—લો લાખેણી૦ ફરિ૦-ટોક.

સ્થિતિ શી હૂતી સ્થિતિ શી થારો, એમ ન ચિત્ત ભમાવો ;

અટકળ ને અનુમાન કરિ કરિ, મિથ્યા પળ ન ગમાવો.—ફરિ ફરિ૦-લો૦-૧.

સ્થિતી ચાલતી વિચારમાં લઈ, પ્રસંગનાં ગિત ગાઓ ;

કુદરત જે વેળા જન્મ દોરે, તેમ વળી દોરાઓ.—ફરિ ફરિ૦-લો૦-૨.

૧.—હારવું કે જીતવું એ બંને વાતમાં સુખ નથી;—હારવામાં સુખ નથી એ તો ઉઘાડી વાત છે; અને જીતવામાં સુખ નથી એમ કહવાનું કાગણુ એ કે આપણે જ્યારે હારીએ છઈએ, ત્યારે આપણા આત્માને વિષે જેમ કલેશ ઉપજેછે, તેમ આપણે જ્યારે જીતીએ છઈએ ત્યારે સામા હારનારના આત્માને વિષે પણ તેમજ કલેશ ઉપજેછે. હવે એ સામાના આત્માને વિષે એ પ્રમાણે કલેશ ઉત્પન્ન થવાનું મૂળ કારણ—ખીજ આપણે પોતે છઈએ, એમ જ્યારે આપણે પાછળથી જ્ઞાનના ધરના વિવેકની આંખે જોતાં આપણને સ્પષ્ટ રીતે જણાયછે, ત્યારે તે વાતથી સ્વચ્છ અને કોમળ અંતઃકરણવાળાં મનુષ્યને સુખ થવું નથીજ! તેમજ વળી “આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ” એ જે માનવધર્મનું મહાવાક્ય તેનું એથી ઉલ્લંઘન થાયછે—એટલા માટે જીતવામાં પણ એવી રીતે સુખ નથી એ વાત સિદ્ધ થઈ.

૨.—ન લડો, ન લડો, એવી રીતે મના કરીને, અથવા વારંવાર.

૩.—અંદેશામાં—મ્હોટા વિચારમાં પડવું તે.

૪.—તે વખત—ચોધડિયું—પ્રસંગ—તક તે; અથવા તે વખત—ધડી—ચોધડિયાં રૂપી પાણી.

૫.—આ સંસારને વિષે અનેક પ્રકારના હાવા લેવામાં વચ્ચે ધણા ધણા જ્ઞેમો આડા આવેછે—તેમાંના કેટલાએક પોતાનાં મનની કલ્પનાથી ઉત્પન્ન પયલા હોયછે, અને કેટલાએક લૌકિક રૂઢિઓ સાથે એવા તો એકત્ર થઈ ગયલા હોયછે કે તે સામાન્ય રીતે રૂઢિઓજ છે એમ લોકોમાં મનાયલાછે: માટે એવા એવા જ્ઞેમોને કહાડી નાખવા—જો ઉજળા, જોયી પ્રતીના, અને કિંમતી, હાવા લેવા હોય તો !

વખત વખતના રાગ જુદા છે, જુદા હાવ ને ભાવો;
 વિવિધ રંગ નિજ સ્થાને શોભે, ન હજે મિઠું મિ ભાવો!—ફરિ ફરિ—લો—૩.
 જોવો વેષ ભજવવો જ્યાં વળિ, તેવો ત્યાંહ ભજવો;
 ઉદારજનો વેષ ધરીને, કૃપણપણું ન ખતાવો.—ફરિ ફરિ—લો—૪.
 એકજ દિશા તરફ રહિ મ્હોઈ, એકદેશિ, ના થાઓ;
 નવા નવા અનુભવ લઈ શીખી, નિરખો દસે દિશાઓ.—ફરિ ફરિ—લો—૫.
 જીવ્યા કરતાં જોયું ભૂં છે, કાયર સુસ્ત ન થાઓ;
 માહેર સંઘી વાતે થાવા, જિજ્ઞાસૂં ખનિ જાઓ.—ફરિ ફરિ—લો—૬.
 વિવિધ કળા હું નર વિદ્યાઓ, દેશાટન સિક્ષાઓ;
 નવિન દેશ રિતભાત શીખી લઈ, પૂરા અનુભવિ થાઓ.—ફરિ ફરિ—લો—૭.
 ઠાકર કાંટા ખડકો કેરી,—હરકતથી ન મુઝાઓ;
 જાત-અનુભવ વિનાં કિંમતી,—નસિહત કદિ નહિં પાઓ.—ફરિ ફરિ—લો—૮.
 મ્હડતી પડતી સુખ દુખ અનુભવ, વિધ વિધ માલ વસાવો;
 પછી વિવેકે તુલના કરિને, જગ વ્યવહાર ચત્રાવો.—ફરિ ફરિ—લો—૯.
 પૈસો કેવળ સુખનું કારણ,—ગણી રખે ભુલ ખાઓ;
 નાના વિધના હાવાનું સુખ, ન લહે ધનવંતાઓ!—ફરિ ફરિ—લો—૧૦.
 રાસેલસ^૧ શાહજાદો તેને, સુખનો થયો અભાવો;
 તડકે શોષ પડ્યા વણ ન ગમે, સદા શિતળજળ વાવો!—ફરિ ફરિ—લો—૧૧.
 દુનિયાંદારીથી કંટાળી, ભર્યરિ^૨ ખનિયો ખાવો;
 સંસારી રિત અનુભવિને લો,—ત્યાગીનો પણ હાવો!—ફરિ ફરિ—લો—૧૨.
 આ મનુષ્યાદેહ ખેતર ખેડી, અનેક પાક પકાવો;
 દુરાચરણને દેઈ ઉખેડી, સદાચરણ—ખી વાવો.—ફરિ ફરિ—લો—૧૩.

૧.—એકજ ગાડરિયે પ્રવાહે ચાલનારા—એકજ વાત જાણનારા—અધુરા.

૨.—શોધક—પૃચ્છક.

૩.—ઝંકટર જોનસને રાસેલસ નામ-

ના શાહજાદાની જે વારતા લખેલી છે તેમાં તેણે મનુષ્યનાં મનની વૃત્તિનું તથા તેના સ્વભાવનું જે ચિત્ર આપ્યું છે તે વાસ્તવિક છે. એ શાહજાદો સુખમાં ઉછર્યો હતો, અને દુખ વસ્તુ કેવી હશે તે જાણવાને તે અતિ આતુર થયો હતો (જેમ ખીજ લોકો સુખ મેળવવાને આતુર હોય છે તેમ)!

૪.—ભર્યરી રજા પોતાની પિંગલા રાણીની ખેવફાદારીથી એકરાર ખની જઈને રાજપાટ આદિ તમામ વૈભવ અને સંસાર-

શૂં લાગ્યા ને શૂં લઈ જાવું, કાં ભ્રમમાં અક્ષણાઓ ?!

ભાક્તા યદને આત્મિક સુખ લેશે, મુક્ત થવા જો સહાઓ !-ક્રિ.૦-લો.૦-૧૪.

એવી રીતે પાક પકાવી, આપે આપ સમાવો; ?

સ્વાત્માનુભવ સુખ લો સુશિને, વિજયવાણીનો પાવો !-ક્રિ.૦-લો.૦-૧૫.

લોહિતોપદેશ—ભાગ ૪ થો.

(દોહરા.)

ધર્મા જે મુળ અવનિપર, કરતિ બધે ફેલાઈ ;

તણાઈ^૨ આવીછે સામટી, ભર્તખંડની માંહિ !!-૧.

આંખો^૩ એ તકતકતિ જ્યમ, કમળો^૪ ભરિયા કોપ; ?

ધુમાતું દિલ બળિયલ સદા, કંઠ પડતા શોષ^૫ !-૨.

સુખ ઉપરથી તેનો ભાવ ઉતરી જઈને તેને પછી એવી રીતે કવળ વિરાગ ઉપજ્યો હતો.

૧.-એ તમામ દહાવાઓનો આનંદ આત્માને પોતાને વિષેજ રહેલો છે—આ સંસારની ખાલ વસ્તુઓમાં નથી—તે પોતે પોતાનામાંથી ઉત્પન્ન કરીને તેનું અનુભવ સુખ લઈને પાછો તે પોતાને વિષેજ સમાવી દેવો ! અને વિજયવાણીનો પાવો સાંભળીને એવું અનુભવ સુખ લઈ શકાય છે (માટે તે શ્રવણ કરો) !

૨.-એ ઠકાણે એવું અનુમાન છે કે પૃથ્વિનું ગુરુત્વમધ્યબિંદુ એ ભરતખંડને વિષે સ્વાધી રહેલું હોય એમ જણાય છે, તે ગુરુત્વાકર્ષણે એમ વિચાર્યું કે ધર્મા એ વસ્તુ કંઈ બહુ રૂડી વસ્તુ છે, માટે તેને ખીજ પૃથ્વિ ઉપરના તમામ ભાગમાંથી ખેંચીને આ ભરતખંડને વિષે રાખ્યું તો ઠીક, તેથી પછી લોહચુંપકની પેઠે એવી રીતે ડામોઢામની ધર્મા ભરતખંડને વિષે એકદમ સામટી તણાઈ આવેલી હોય એમ જણાય છે !

૩.-એ ધર્માની આંખો. ૪.-જેમાં બધું પીગુંજ દેખાય તેવો રોગ;—પરંતુ એ શબ્દનો લાક્ષણિક અર્થ ધર્મા—અદેખાઈ એવા થાય છે—એની આંખમાં બહુ કમળો છે એમ અદેખાં મનુષ્યને વિષે વ્યવહારમાં બોલાય છે.

૫.-ખજના—ભંડાર—અદેખાઈની બાપા જેમાં ભરી છે એવા ગ્રંથ—અદેખાઈનાં મ્યાન (જેમ તરવારનું મ્યાન તેમ.)

૬.-પેટેમાં દિલ—કલેજનું જે હંમેશા ધુમાતું અને બળિયલ રહે છે તેણે કરીને તેનો ધુમાડો તથા ખાક ઉપર જાયો સહડી આવીને ગળાને—કંઠને સુકવી નાખે છે, અને તેમાં શોષ પાડે છે—પછી એવી રીતે એ કંઠ મળી જવાથી તેમાંથી અવાજ પણ નિકળી શકતો

ધણૂંખરું મુખ બંધ રહે, સાચું નવ કહેવાય ;
 બોલે શિહડિ બહાનાંભરૂં, અંદર ધૂંત પિસાય !-૩.
 એક હાથ ચોંટી દિયે, બાણે વાળૂં વેર ? ;
 બિજે કુહાડો મારતી, નિજ પગ બાણે પેર !-૪.
 ખાડા જ્યાં જ્યાં ખોદતી, ગણી બિજાંને કીજ ;
 પરિણામે પોતેજ પડિ, પસ્તાતી રહે ત્યાંજ -૫.
 હંધતાં લગિ ઈર્ષા તણૂં, દિનભર લોહિ સુકાય ;
 બગ્ગત તેમજ સ્વપ્નમાં^૩, એજ અવસ્થા થાય !-૬.
 ઈર્ષા જેનાં સૂખની, હાની હોતી સ્થાય ;
 તેનાં સુખની શ્રદ્ધિમાં, દુચકો કરતો સ્થાય !-૭.
 સગી બહેન સ્પર્ધા^૫ તણૂં, સુખ એથી ન ખમાય ;
 બહેનવિ^૬ ઉદમને વળી, કુમારગે^૭ લઈ બાય !-૮.
 સ્વધર્મપતિ-હત્યા કરી, રાખી રહિ નિજ વેષ ;

નથી, અને તેટલાજ માટે અદેખાઈથી પોતાનાં પેટની-દિલની વાત બહાર મ્હોડે કહી શકાતી નથી ! ૧.-એ રહોંટી દીધે વેર વળેછે એમ સમજેછે.

૨.-ખીજે હાથે, પોતાનોજ પગ બાણે પેરનું લાકડું હોય તેમ, તેમાં કુહાડો મારેછે; અથવા એનો ખીજો અર્થ એવો કે ખીજે હાથે કુહાડો (ખીજાના પગમાં મારવો ધારીને) મારેછે, અને એવામાં જો કદાચ નિજ પગ એટલે પોતાનાજ પગમાં વાગેછે, તો તેને તે બાણે પેર-એટલે કંઈ ચિંતા નહીં, હોય, એમ ગણેછે; અથવા એ ધાથી જો કદાચ પોતાનો પગ તુટી જઈ છુટો પડેછે, તો પછી પીડા ગઈ, ખલા ગઈ, પેર ગઈ, એમ ગણેછે !

૩.-સ્વપ્નમાં પણ જે જે ખીજાંએને સુખ થવું દેખાયછે તે તે એનાથી દેખીને ખમી શકાતું નથી ? ૪.-દુચકો એવો થાયછે-જોગ-

પ્રસંગ એવો આવી બનેછે કે ઈર્ષા જેનું ખૂંડે થવું-જેની પડતી થવી ઈ-ચ્છેછે તેનું વધારે બહેતર થઈને તેની વધારે સહડતી કળા થાયછે !

૫.-સરસાઈ; ખીજાંની સારી સ્થિતિ જોઈને તેનું માકું ન ઈચ્છતાં પોતે તેના જેવી અથવા તેના કરતાં વધારે સારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું જે ઉજળૂં-સદ્ગુણી પ્રયત્ન કરવું તે. ૬.-પોતાની સગી બહેન જે સ્પર્ધા તેના ધણી-વર જે સદ્ગુણી ઉદમ તેને.

૭.-નઠારે-આડે રસ્તે લલચાવી-ભભાવીને લઈ જઈને તે સદ્ગુણી ઉદમને દુર્ગુણી ઉદમ ખનાવી દેછે, અને પછી સધળી રીતની મર્યાદાનું

બહાવરિ ખનિ કયું નાતરું, શોધી કહાડ્યો દેશ !-૯^૧.

મળ્યાં બેહુ જાણુ ખાયલાં, કદિ નજ છતાં થવાય ;

ગલિકુંચિ અંધારે ભમે, ધોરિ રાહ ન ઝલાય !-૧૦^૨.

ઉલ્લંઘન કરીને તેની સાથે પ્રથેચ્છ રીતે વર્તીને વ્યભિચાર કર્મ કરેછે ! એવું વ્યભિચારનું કર્મ પોતાની બહેન સ્પર્ધાને જાણાયાથી તેને જો દુઃખ થાય તો પોતાને તેથી લગાર રહોંડી દેઈને વેર વાળ્યાનો અથવા પગમાં કુહાડો માસ્યાનો મલીન સંતોષ ઉપજે-એવો પણ એ કર્મમાં ઈર્ષાનો હેતુ ખરો !

૧.-એ ઈર્ષાએ સ્વધર્મ કહેતાં પોતાનો જે ધર્મપતિ હતો તેની હત્યા ક્રીધી, અને પછી પોતાનો વેપ એટલે માથાંના કેશ, ચાંદલો, ચૂડો, એ સહુ અથવા તો, મેં મહારા ધર્મપતિની હત્યા નથી ક્રીધી-તે હયાત છે-હું મહારો ધર્મ પાળુંજ છું-એવું ડોળ-એવો વેપ તે રાખી રહી; પરંતુ પોતાના સ્વામિની હત્યા તો બેશક તેણે કરેલી, તેથી કરીને પછી એક ખુન કરનારનાં ચિત્તની જેવી સ્થિતિ થાય તેવી એ ઈર્ષાનાં ચિત્તની અવસ્થા-રિથિત ખની ગઈ, અને પછી બહાવરી-ગાભરી-બહેબાકળી થઈ જઈને એવી રીતની પોતાનાં ચિત્તની બેરહેની-અચરતા દુર થશે-મટી જશે-એમ ધારીને એ ઈર્ષાએ દેશની સાથે નાતરું કયું !

૨.-એ ઈર્ષા અને દેશ એ બેહુ જાણાં ખાયલાં છે-પેલી પોતાના મનમાં એક પાસથી એ દેશના ઉપર ધ્યાર રાખેછે, અને બીજી પાસથી એમ ગણેછે કે એ દેશ સાથે નાતરું કયું એમ લોકોમાં જો જાણારો તો મહને ખોટું કહેવાશે-કમકે આખા લોકોમાં નાતરાં કરવાનો હજી ધણો ચાલ નથી, ને વળી કોની સાથે નાતરું કીધું? તો કે દેશની સાથે કીધું-એમ કહેવાશે, અને પછી મહારી અપકારિતિ થઈને મહારી બહેન સ્પર્ધાની કાર્તિ મહારે મુકાબલે વધશે, તે શું એમ હું વધવા દઉં ? !-માટે એ નાતરાંની વાત બહાર નજ પડવા દેવી !-તેમજ વળી પેલો દેશ પોતાના મનમાં એમ વિચારેછે કે ઈર્ષા મહને લાગેછે તો રૂડી-રૂપાળી, તોપણ એણે પોતાના ધણીની હત્યા ક્રીધીછે, ને હવે હું મહારા ઘરમાં લાવીને એને રાખું, તો લોકો કહેશે કે એ દેશેજ એ ઈર્ષાની પાસે પોતાના ધણીનું ખુન કરાવ્યુંછે, તો પછી મહારે ફાંસીનાં લાકડાં ઉપર ટંગાવવાનો વખત આવે, અને એ ઈર્ષા કદાચ બેગુનાહ કરીને છુટી જઈને મહારી ટળીને પછી પાછી કોઈ બીજાં જોડે નાતરે જાય, તો પછી હું ફાંસીએ ચઢ્યા પછી તે મહારા હરીફ ઉપર વેર કેમ કરીને લઈ શકું ?-માટે એ નાતરું છાનું રાખવું એજ ઠીક છે ! એવી રીતે બંને જાણાં બહીકણુ-ખાયલાં ખનીને પોતપોતાની આસિયત પ્રમાણે વિચાર કરીને નાતરું છાનું

અને જણે મળી કિધી, અસત્યસૂ^૧ મિત્રાઈ ;
 અસત્યને પણ ઠિક પડ્યું, ખાસી જડિ ઠકરાઈ^૨ !-૧૧.
 વળિ ખે સાથિ બિજા મળ્યા, ગર્વ અને કૂસંપ ;
 ભૂતખંડ ધમધમિ રહ્યો, પંચથિ^૩ નાઠી ઝંપ^૪ !-૧૨.
 અરે દેશિયો માહરા, કરો કંઈકુ તો જ્યાસ^૫ ;
 ન ખાઓ જાતે^૬ જાતને, વળેછ સત્યાનામ્ !-૧૩.
 વધતું હમને શું કહું, પાછળ કરશો યાદ ;
 હજિ છોડો ખુરિ ખાસિયત, અદેખાઈનો નાદ !-૧૪.
 અદેખાઈનું કૂળ થયું, ખરાબિ^૭ હિંદુસ્તાન ;
 આખર નિશાન^૮ સમજિને, હજિ ન રહો નાદાન !-૧૫.

રાખેછે, અને ખહાર લોકોમાં તેઓથી છતાં-ખુલાં-જાહેર પડી શકાતું નથી ; અને પછી પોતાનાં કર્મ અંજારે અને ગલીકુંચીને રસ્તે રહીને તેઓ કરેછે-સરિયામ રસ્તા ઉપર આવીને તેઓનાથી પોતાનાં જે કાળાં કૃત્ય તે થઈ શકતાં નથીજ ! ૧.-જુઠાણું સાથે.

૨.-ઉપરીપાણું-શેઠાઈ-મ્હોટાઈ. (એ જુઠાણુંને બેઠાં બેઠાં એ ઈર્ષા અને દેશના ઉપર હુકમ-અમલ બજાવ્યાં કરવાનું પોતાને કાવતું આવતું કામ ઠીક મળી ગયું !)

૩-૪.-જેમ કોઈ ન્યાતનું રહાજનું મળેછે ત્યાં મ્હોટા મ્હોટા ધાંટા-ખરાડા-ખખાડા પાડીને પગ-હાથ હાકી-અંકાળીને ધમસાણુ મચાવી મુકવામાં આવેછે, તેમ, તો શું પણ તેના કરતાં તેનાથી સહસ્રગણું વધતું ભારે-ભયંકર ધરતીકંપની પેઠે ભરતખંડની પૃથિવ ધમધમી રહીને ધુજી-ટોલી રહે તેવું દારણુ-દાવાદળ તોફાન અને ધમસાણુ આ ભરતખંડને વિષે ઈર્ષા, દ્વેશ, જુઠાણું, ગર્વ, અને કુસંપ, એ પાંચ જાણાની-(મંડળી) પંચે મચાવી મુક્યુંછે, તેથી કરીને એ ભરતખંડમાં પૂર્વે-પેહેલા જે ઝંપ-નિરાંત હતી તે બિચારી હવે એ પંચના ઉપદ્રવે કરીને અહિંયાથી નહારી ગયલી હોય એમ જણાયછે !

૫.-ઈર્ષા અને કુસંપ રાખીને પોતાના સ્વદેશીઓનું-સ્વજાતિલાઓનું-સ્વન્યાતિલાઓનું-બૂઝું ન તાકો-ન કરો.

૬.-હિંદુસ્તાનની ખરાખી રૂપી કૂળ જે થયુંછે તેનું મૂળ કારણુ-ખી ઈર્ષા છે.

૭.-ચિન્હ અથવા વાવટો-હિંદુસ્તાનની ખરાખીનું આખર ચિન્હ અથવા એ ખરાખી રૂપી ખુરજની છેલ્લી ટોચ ઉપરનો વાવટો.

દેખિ દુર્દશા હૃદયમાં, હરદમ ઉઠછ હાય ;
વીર નરો વણુ વિજય ભુજ, વાણિ હવામાં જાય!!!-૧૬.

અકળામણ.

(સવૈયાએકત્રીસા.)

અકળામણ ચાકળ^૨ સમ જાણો એ ખાનૂ એ જીજવાં મૂખ ;
ખામોશી ખાતાં ગુંગળાવે ઉભરાતાં^૩ પણ દેતી દૂખ ;
પ્રસવ સમે ધરતી કાંપી દેખી કષ્ટાતી અવધડ^૪ કૂખ ;
જો અકળામણ પકડી જાણો તોજ સાંપડે સધળું સૂખ.-૧.
વિવેકથી પકડી વચમાંથી બંને મુખ પર રાખો દૃષ્ટ ;
એ અકળામણને અકળાવી ઓકાવી કહાડો વિખ^૫ કષ્ટ ;
ઘાડાં બનિને ગુંચવાવું નહિં તપાસતાં રહિ એની રૂખ ;
જો અકળામણ પકડી જાણો તોજ સાંપડે સધળું સૂખ.-૨.
રૂખ તપાસી જોતાં એની જો ઉભરાતું હોએ જીર ;
કરો ન કેશો અંદેશો દિલ ખોલો જોઈ જગા જરૂર ;
પરદુખભંજન વિક્રમ સરખા નર મળિ ભાગે સરવે બૂખ ;
જો અકળામણ પકડી જાણો તોજ સાંપડે સધળું સૂખ.-૩.
પણ તેવા સ્વારથિયા ને હિચકારા આગળ કરતાં વાત ;
ઉલટા તે ગુંચવણમાં નાખે વધૂ બગાડી દેત્રા જાત ;
શીખામણ દેવાને તત્પર પોતે મ્હોટા બને પ્રમૂખ ;
જો અકળામણ પકડી જાણો તોજ સાંપડે સધળું સૂખ.-૪.

૧.-વિજયવાણી જે પોકાર કરેછે-દર્દહાય પોકારેછે-તેનો સ્વર મિથ્યા હવામાં જાયો ઉડી જઈને જાણે તે થયો તે ન થયા સરખાજ થઈ જાય-છે-કાઈ શૂરવીર દેશાભિમાની પુરૂષના કાનમાં પડીને તેનાં દેશાભિમાનને તથા તેનાં શૂરવીરપણાંને ઉદ્દીપન કરીને તેની પાસે સ્વદેશના ઉત્કર્ષનાં કાર્ય કરાવી શકવાને બદલે આ પ્રમાણે અફસોસ સૂચવેછે!

૨.-એ મ્હોંડાંની સાપેણ. ૩.-ઉભરો બહાર કહાડવાથી પણ વેળાએ માઠો પરિણામ નિપજેછે. ૪.-અવધડને પેટ અકળામણનો જન્મ થયો તે વેળા તેની પ્રસવવેદના જોઈને ધરતીકંપ થયો!
૫.-કષ્ટ રૂપી ઝેર. ૬.-વળણ.

એવા આગળ દીલ ખોલતાં પાછળ પસ્તાવાનું થાય ;
 આપણિ અકળામણને વેચી^૧ સ્વારથ નીજ સાધવા રહાય ;
 પીઠ ઠોકિને સુળી રહડાવે મુખનાં લાડ ખનાવી લૂખ ;^૨
 જો અકળામણ પકડી જાણો તોજ સાંપડે સઘળું સૂખ.-૫.
 વિનાં આપ બળ કદી નહીં ફળ મળશે થાશે. સ્વદેશ કાર્ય ;
 સમજો તો સમજી લો ભાઈ સ્થિતી સુધારી દો સહુ આર્ય ;
 થાય સાહ્ય વૈતાળ^૩ વીર જીભો રહિ અકળામણ સનમૂખ ;
 જો અકળામણ પકડી જાણો તોજ સાંપડે સઘળું સૂખ.-૬.
 અકળામણ^૪ સૂડી વચ્ચે સોપારી આર્યભુમીછે હાલ ;
 ઝલાય જો એ સાપણુ જે મુખ તો તો અદકો ઉપજે તાલ ;
 શૂરવીર વૈતાળ સાણુસે^૫ ઝલાય એ સાપણુ અચ્ચૂક ;
 જો અકળામણ પકડી જાણો તોજ સાંપડે સઘળું સૂખ.-૭.
 અકળામણને આદવેર છે જુરુ ગરુડ^૬ અનુભવની સાથ ;
 ખાથ ભિડો ન ખિહો એનાથી માથે રાખી ગુરુનો હાથ ;
 ઈષ્ટ-કૃપાથી વિજય પ્રતાપી ફળ મળશે ઉજવળ સુખ રૂપ ;
 જો અકળામણ પકડી જાણો તોજ સાંપડે સઘળું સૂખ.-૮.

સ્વતંત્રતા.

(નારાયણ વૃત્ત.)

નિશે^૧ દિસે દિસેછ માનવી ખુશીની શોધમાં,

તથાપિ આચરેછ નીજ વૃત્તિની વિરોધમાં;

૧.-આપણી અકળામણની વાત આપણા શત્રુને વેચાતી આપીને તેના અવેજમાં પોતાનો સ્વાર્થ સાધે.

૨.-એમ કહીને કે-‘ઈશ્વર

ર સહુ સાથે કરશે!’

૩.-વિક્રમનાં જોણુ અનેક કાર્યો કરી

આપેલાં કહેવાયછે તે.

૪.-અકળામણનાં મુખની દાહાડ

રૂપી સુડી વચ્ચે ભરતખંડની પૃથિવ સોપારી રૂપ થઈ પડેલાંછે.

૫.-ઉપર કહેલા વિક્રમવાળા વૈતાળના હાથ રૂપી સાણુસી વડે એ અકળામણ રૂપી સાપણુ કદી પણ પકડાયા બગર નજ રહે.

૬.-સર્પને અને ગરુડપક્ષીને આદવેર છે.

૭.-રાત્રે; અથવા ખીજે અર્થ એવા કે કેશમાં.

કદાપિ પશ્ચિમે રતી ઉગ્યો પ્રભાત ના જડે;
 વિનાં સ્વતંત્રતા ન કો દિ સૂખ સાચું સાંપડે.-૧.
 સ્વતંત્રતા દિશા સમાન પૂર્વ તે અપૂર્વ^૧ છે,
 વનસ્પતી સુધાનુ^૨ મૂળ સૂખ રૂપિ સૂર્ય છે;
 રતી પ્રતાપથી ગગન-ધનંધોર ગર્ગડે^૩;

વિનાં સ્વતંત્રતા ન કો દિ સૂખ સાચું સાંપડે.-૨.
 રતી પ્રતાપથીજ ચંદ્રનો પ્રકાશ ભાસતો^૪;
 તમામ લોક લેહ સૂખ રૂપિ સૂર્ય ખાસ તો;
 લહે અને કહે તથાપિ પશ્ચિમે^૫ બુલા પડે;
 વિનાં સ્વતંત્રતા ન કો દિ સૂખ સાચું સાંપડે.-૩.
 કુબુદ્ધિ^૬ સાથે પશ્ચિમે મુકાન રાખિ ખોળતા^૭;
 મુકામ બુલિ આપણો નકામું શીર ફોડતા;
 ખુશીયિ શત્રુ સેવવા સુમિત્ર સાથે આર્થડે;
 વિનાં સ્વતંત્રતા ન કો દિ સૂખ સાચું સાંપડે.-૪.
 અનર્થ જાણિ અર્થ નીજ સ્વાર્થને ન દેખતા;
 સમર્થ પૂરુષાર્થ પાખિ વ્યર્થ ખ્યાતિ પેખતા;
 કદાપિ એમ પૂર્વ કીર્તિ પાછિ હાથ ના રહડે;
 વિનાં સ્વતંત્રતા ન કો દિ સૂખ સાચું સાંપડે.-૫.
 પરાઈ વેઠ પાણિ^૮ પૂર્વ કીર્તિ તો કુખી દિસે;

૧.-સ્વતંત્રતા એ પૂર્વ દિશાના સરખી છે, અને તે અપૂર્વ-અલૌકિક છે; કેમકે એ દિશામાંજ સુખ રૂપી સૂર્યનો ઉદય થાય છે !

૨.-ચંદ્રની અમી-અમૃતનું મૂળ સૂર્ય છે.

૩.-સૂર્યને પ્રતાપે કરીનેજ વૃદ્ધિ થાય છે.

૪.-ચંદ્રની ખીલી રહીને જે થંડક થાય છે તે ચંદ્ર પ્રકાશતો ભાસે છે તે પણ સૂર્યનાં કીર્ણ પરાવર્તન પામીનેજ.

૫.-પરતંત્રતા અથવા દાસત્વ-પારકી વેઠ રૂપી પશ્ચિમ દિશાએ.

૬.-કુબુદ્ધિ

રૂપી વળાવાને સાથે રાખીને પશ્ચિમખુધિયાં ખતીને.

૭.-ખુશી, સુખ, ઉદ્યોગ, અથવા કીર્તિ.

૮.-પરતંત્રતા રૂપી પાણીમાં-પશ્ચિમખુધિયાં ખતીને પશ્ચિમ દિશાએ પોતાનું બહાણ હંકારતાં ખડક સાથે અફળાઈને ખડિયાખડખડ થવાથી.

ખસેડિ પાણિ જાચિ આણિ તારિ કહાડવી રિસે^૧;

દઠાય જાડિ વેગજે^૨, પછી વળેજ ના રડે;

વિનાં સ્વતંત્રતા ન કો દિ સુખ સાચું સાંપડે.—૬.

૨. પુકારિ પોક મુક્તી^૩ ન લોક લેશ સૂણતા;

જનો સહૂ અબાણુ પાણિ મોજ^૪ માણિ ઉહોળતા;

સુકીર્તિ રૂપિ મોતિને^૫ ન શોધતાજ આવડે;

વિનાં સ્વતંત્રતા ન કો દિ સુખ સાચું સાંપડે.—૭.

સુખુદ્ધિ સાથ પૂરવે સુકાન રાખતાં થશે

પ્રકાશ^૬ આસપાસ દાસ-વાસના^૭ મટી જશે !

વિજે પ્રતાપ પ્રાપ્તતાં કરશે વિરોધ ના નડે;

વિનાં સ્વતંત્રતા ન કો દિ સુખ સાચું સાંપડે.—૮.

ઉદ્યમ.

(માલિનિ વૃત્ત.)

ચકચુર ખનિ રહેલું ઉદ્યમે રંગમાં રે ;

કસવું પટકિ સુસ્તી જોર જે અંગમાં રૂઢ;

૧.—આવેશી ક્રોધ આણીને, અથવા દશાભિમાનથી.

૨.—છેક તળિયે હંડાણમાં, અથવા ઘણો કાળ વિષ્ણુ પછી.

૩.—કીર્તિયા.

૪.—લોકો પરતંત્રતામાં—દાસત્વપણામાં

સુખ-મોજ-મઝા-સમજીને એ પરતંત્રતાનાં પાણીમાં આમ તેમ પછાડા મારી પાણી ઉહોળી નાખવામાં મસ્ત બનેલાછે.

૫.—પરંતુ માતી શોધવાની રીત એવી રીતે પાણી ઉહોળવાની ન હોય—એ વિષે તેઓ વિચાર કરતા નથી.

૬.—જેમ માતી શોધનારા ખલાસીઓ તેલના કાગળા કરેછે એટલે પાણીમાં પ્રકાશ થઈ જઈ માતી હાથ આવેછે, તેમ સ્વતંત્રતાની પૂર્વ દિશાએ સુખ રૂપિ સૂર્યનો ચોકરદમ પ્રકાશ થશે.

૭.—યારે પછી પરતંત્રતા-દાસત્વ-પારકી વેઠની તૃણા મટી જશે.

૮.—વિજય-ક્રોધ.

૯.—તન તથા મનને વિષે જે કંઈ સુસ્તી હોય તેને પટકીને એટલે કહાડીને આધી-દુર ફેકા દઈને, જે જોર હોય તેને કસવું—એટલે ખુબ ખેંચી-તાણીને કહાડવું—વાપરવું.

અતિશ સહજ રૂડા લાભ એથી મળે ર ;
 હંચું સત? સુખ આવે, દુઃખ આપાં પળે? ર.-૧.
 ગરમ ગરમ રહેલું રાત દહાડો સુરંગે ;
 તન મન સુપ્રસેવો સેવવો તે ઉમંગે ;
 ઉદયમ કૂળ રૂપી વાયુની લહેર અંગે ;
 મિઠિ શિત પછિ વાએ તે પ્રસેવે સુખંગે.-૨.
 હરખ હરખ બ્યાપે આધિનો? જોશ કર્તા ;
 કસરત દક્કિ આવે વીર્ય? જે પુષ્ટિ કર્તા ;
 ઉલટ ઉલટ આત્રી કાર્ય રૂડાં કરાએ ;
 વળિ નવિ નવિ સૂઝે યુક્તિ જોથી તરાએ.-૩.
 કદિ કૂળ નવ થાએ, બહેલું, તો મોઢું નક્કી ;
 ન મળિ કદિ સમૃદ્ધી, ભાંય? તો થાય પક્કી ;

૧.-સત્ય; શ્રેષ્ઠ.

૨.-જતાં રહે.

૩.-ઉદયમને સુરંગે એટલે સારે રંગે, અથવા ઉદયમની સુરંગ ફાડવામાં રાત દહાડો મચી રહીને ગરમ ગરમ રહેલું, અને એવી રીતે તનની તથા મનની કસરત કરતાં કરતાં પરસેવાના જોભા છુટે તોપણ ઉદયમમાં ઉમંગથી વળગ્યાંજ રહેલું; એવી રીતે તન તથા મનના ઉદયમને વિષે જે નિરંતર મચ્યાં રહેવાય, તો પછી એ કસરતથી જે પરસેવો થયો હોય, તે પરસેવાના ઉપર ઉદયમનાં કૂળ-લાભ રૂપી વાયુની જે થંડી અને મીઠી લહેર આવેછે તે અઝૌકિક રીતનું અવાચ્ય-વાણીથી વણી ન શકાય તેવા પ્રકારનું સુખ આપણને આપેછે. અને એ પ્રમાણે આપણા પરિશ્રમનો ખદ્દો એવી રીતે વાળી આપેછે કે તેથી કરીને તે કરતાં શતગણા શ્રમ તથા પરસેવો કબુલ કરવાને આપણને હોંસે તથા કાડ ઉપજેછે !

૪.-એ હરખ એવો છે કે તે આધિ કહેતાં મનનાં ગમે એવાં જોરાવર દર્દ હોય તો તેને તરત મટાવી દેછે.

૫.-ધાતુ-સત્વ-શક્તિ-કૌવત-એ કસરતે કરીને આવેછે-અને પછી એ શક્તિ આત્રીને તન તથા મનને ઉત્તેજન આપીને તેની ચલતી કળા કરેછે.

૬.-ઉદયમનું કૂળ કદાચ તરતનું તરત ન થતું જણાય, તોપણ તે કાઠ કાળે મોઢું પણ થાજ થાય, અને એમ કરતાં એ ઉદયમનાં ખેતરની જમીન ખાદતાં ખાદતાં અને ખોળતાં ખોળતાં તેમાંથી કદાચ ધારેલી દોલતનો ચર હાથ ન લાગે, તોપણ એ જમીન એવી રીતે સારી પક ખેડાઈ, એટલે તેમાં પાક ખડુ સારો અને પુષ્કળ થવાનો એ વાતમાં તો સંશયજ નહી !

ઝુણુ શું શું ભણું હું તે, ઉઘમે શું ન થાએ ?
 સુખ સમૃદ્ધિ ગએલાં રહેજી, પાછાં પમાએ. -૪.
 સુસતિયિ સહુ થાતો ફાકા ઉઘમ કાઢી ;
 તક લહિ રિપુ જાતો મારિ, છાપો ન ખીધો ;
 સુસતિયિ કરવાનું સીધું તે ના કરાએ ;
 સુસતિયિ પાણુ^૨ લીધું તે ન રૂંડું પ્રજાએ. -૫.
 સુસતિ કરમ ભાળી રેહ બહો ભારમાં^૩ રે ;
 કિમતિ વખત જાતો મંદ વીચારમાં રે ;
 છુપું છુપું છુપું ધાલે લાકડું સુસ્તિ ચાર ;
 ત્યમ ત્યમ સુખ આધું જાય જોઈ ન ઠાર. -૬.
 તન-ખળ મન-પ્રુદ્ધી યુક્તિ સર્વે ભુલાવે ;
 સુસતિ ભુખરુ પેટે નીચ. દાસત્વ^૪ લાવે ;
 કટાઈ જઈ પછી તે નીજ તેજ ન આવે ;
 ખઈ ખઈ ખરિ જાએ, કાપવું કેમ ફાવે ? -૭.
 હજિ^૫ દુખ પડશે શું-એમ વીચારિ રહેતાં ;

૧.-આપણે સુરતીમાં પડેલા હોઈએ તેવો લાગ જોઈને આપણા જે શત્રુ હોય તે કશી બહીક રાખ્યા વગર આપણા ઉપર ઓચિંતો હુમલો કરીને આપણને હાથ મારી જાયછે. ૨.-પ્રતિજ્ઞા;-લીધેલું વચન.

૩.-ભારેખમપણાંમાં-માનમાં-મમતમાં. જે નસીબમાં લખ્યું હશે તે થાશે એમ કહીને સુરતી માનમાં-અને ઉઘમ નજ કરવો એવા મગતમાં રહેછે. ૪.-ઠામ-જગા.-તન અને મનને વિષે જેમ.

જેમ સુરતી પોતાનું લાકડું ધીમે ધીમે ખેંચાવું રીતે ધાલતી જાયછે, અને પગપેસારો કરી જગા રોકતી જાયછે, તેમ તેમ સુખ પોતાને રહેવાની જગાની તંગાસ અને સમાસની અડચણ જોઈને પોતે આધું-ફર ખસવું જાયછે !

૫.-સેવા; ચાકરી; પરતંત્રતા. ૬.-પછી એ તન-ખળ, મન-પ્રુદ્ધિ, યુક્તિ. એ સધળું એવી રીતે કટાઈ જાયછે. અને તેનું પોતાનું જે આગલું તેજ તે ફરી પાછું આવવું નથી-જે હોડું કાઢી ખવાઈ જઈને ખરી જવા જેવું થઈ ગયું હોય તે પછી કાઈ ખીજ વસ્તુને કેમ કરીને કાપી શકે ? ૭.-જે દુખ પડવાનાં હતાં તે પડી ચુકાં-છે-હવે હજી ખીજાં દુખ શું પડવાનાં છે ?-એમ.

ભય ખહુ આણુચિંત્યાં^૧ આવતાં દુઃખ દેતાં ;
 ફરિ વળિ દસ દીગો રીપુ જ્યાં ધૂરકાવે ;
 શ્રમ પછિ નજર^૨ ફૂલે, યુક્તિ ત્યાં શી ચલાવે ?-૮.
 અરરરરર હિંદુ-ભાઈયો કેમ છેક ;
 સુસતિયિં પડિ રહેછો, આગલો બૂલિ ટેક ;
 હક નિજ ક્યમ બૂલી, દો મુકી છે છતાં જો ;
 ભિખ ભિખવિ પડેછે, દાન^૩ દેતા હતા જો.-૯.
 શરમ શરમ ભોઠા, સંપનો સંગ મુક્યો ;
 કુસંપ પુળિ લગાડી, ધરપા વાયુ પૂંક્યો^૪ ;
 ટુંકિ સમજયિ બૂલી ભાન રહો ઉંધું-કીધું ;
 હંડિ યુક્તિ ન જાણી સંધું ગૂમાવિ દીધું-૧૦.
 સરવસ ગયું ને આ જિલટો ભાર શીર ;
 ધિક ધિક ડરિ રહેવું, જગતમાં કહાવિ વીર ;
 રૂડિ શુભ છુટ વરતૂ છે શિ તે ના પિછાનો ;
 પરવશ પડિ રહેને સુસ્તિમાં મોજ માણો!-૧૧.
 પુરવ યશ સ્મરીને સુસ્તિથી જાગિ જોડો ;
 નહિતર^૫ રહ્યું^૬ જશે, ને યશ સ્તંભ^૭ જૂડો ;

૧.-અગાઉ જો જાણાયલાં નહીં, અને જેને વિષે કદી સંભવ પણ રાખવામાં આવેલો નહીં, એવાં અનેક રીતનાં ભય, ચારો પાસથી અ-કરમાત્ આવેને ઉભાં રહેછે.

૨.-આગ લાગે તે વેળા કુલો

ખોદવા જવા જેવાં પ્રયત્ન અને શ્રમ પછી તે ઠંડાણે નજ ચાલી શકે !

૩.-પૂર્વે આર્ય દેશ ખીજ દેશોને અનેક રીતનાં દાન આપતો હતો તે હાલમાં ખીજ દેશ પાસે અનેક રીતની ભીખ માગતો થયોછે, તેનું એક દૃષ્ટાંત આ કે જ્યારે આર્યભૂમિને વિષે સંસ્કૃત ભાષા વ્યવહારિક ભાષા હતી ત્યારે અનેક વિદ્યાના ગ્રંથો સંસ્કૃત ભાષામાં જ લખાયલા તે અદ્યાપિ ખીજ દેશના લોકોને ઉપયોગી થઈ પડેછે-હવે એનું નામ આપણા પૂર્વજોએ દાન દીધેલાંછે એમજ કહેવાય, અને આપણે તો હાલમાં એ વિદ્યાની તેમજ અનેક રીતની ખાખતમાં ભીખ માગતા થયા છઈએ એ ઉધાડુંજ છે.

૪.-કુસંપ રૂપી ધાસની પુળી સળંગાવી મુકીને તેના ઉપર વળી પાછો ઈર્ષા-અદેખાઈ રૂપી વિજાણા વતે વીંછને વા-પવન નાખ્યો !

૫.-સત્વ-દેવત-કસ-સંભવિતપણું-જો ઉંઘ રહ્યું હોય તે.

૬.-આર્યભૂમિના પૂર્વના યશ રૂપી સ્તંભ-કીર્તિનો થાંભલો.

પ્રથમ નિજ નિહાળી શક્તિ, યુક્તી વિચારો ;
તન મન ધન સ્થીતી, મંદ સ્થીતી સુધારો.—૧૨.
હજિ સમય રડો છે, હોય અભિમાન આજ ;
પણ સમય પળેછે' મારવા સુસ્તિમાંજ ;
ધિક ધિક ધિક રહેવું, ને વળી ધર્મ રહેવો ;
શૂરવિર-વટ ખોવો, કીર્તિને ડાઘ દેવો.—૧૩.
તન-બળ સુસતીમાં, મનનું ગરવાડે ;
ગયું સહુ બળ આણો સાધને સુધિ વાટે ;
હઠિ ધિમિ યુક્તીથી સંપનો પાણિ રહેવો ;
પછિ ઝટ મસિ સાંમે પાણિ દેખાડિ દેવો.—૧૪.
શુકન શુકન દાસે, દેશિયો કૂચ લો રે ;
જિતિ રિપુ કુખતી તે કીર્તિને તારિ દો રે ;
પછિ રૂળ શુભ ચાખો રાખિને સાવધાની ;
વિજય વિજય થૈ રહે, મંદતા રેહ છાની.—૧૫.

પ્રબોધ પરચીસી.

(વૃત્ત—કુંડલિયા.)

હરદમ હાક પુકારું, સુણે ન કો મુજ વાત ;
દર્દ ગર્દ છું મર્દ છું, જોઈ જનાની જાત ;
જોઈ જનાની જાત, રાત દિન કરું અંદેશા ;
કોનિ કને કરું વાત, મોકલું ક્યાં સંદેશા ;
પ્રભાત હઠતાં નિત્ય, ચિત્તમાં એજ વિચાર ;
આર્યપ્રજા છે પિડિત, હાકે હરદમ પોકાર.—૧.
કેળવણીથી બહુ શિખ્યા, ભલે થયા વિદ્વાન ;
મેળવણીમાં છે ભિખ્યા, અવળું દિસે સુકાન !

૧.—જોતો રહેછે-વહી જાયછે.
૨.—આડે-ગર્ધ-અવધિત રહે.

૩.—ખોલતી ચૂપ રહે !

૪.—દર્દમાં ગરકાવ-કુખેલો-મરૂત.

૨.—આડે-ગર્ધ-અવધિત

૫.—પ્રાપ્તિમાં ; અથવા

રસાયન વિધિમાં.

૬.—હિંમત રૂપી બહાણનું.

અવળું દિસે સુકાન, ભાન ઉદેશ ભુલ્યાછે ;
 ઝુરેછ હિંદુસ્તાન, સ્વાર્થ-મૃગજળે કુલ્યાછે !
 ધર્મા અને કુસંપ, દિસેછે વધતાં તીખાં ;
 દાસત્વે ગણિ અંપ, શિખી સહુ એ છે શીખ્યા !—૨.
 દૃષ્ટી દીસે લોકની, ઉલટી સંકાચાઈ ;
 દીર્ઘ દૃષ્ટિ કદિ કાકની, લહે ન ખાઈ ભાઈ ;
 લહે ન ખાઈ ભાઈ, છોકરાં રમતાં રમતો ?
 કસરત દિસે ન ક્યોઈ, મસ્તિની^૨ લહે ન ગમતો ;
 નંગ-વાવ ત્યાં શાનિ, માર્ગકાંકલિ જ્યાં સૃષ્ટી ;
 પુરુષ દિસે જનાનિ, દીર્ઘ ત્યાં કેવી દૃષ્ટી !—૩.
 દશા ખુરી તો છે ખૂલ, પણ મુકાર્ય ક્યમ નેમ ;
 અલપ દૃષ્ટિના જન સહુ, વિચાર કરતા એમ ;
 વિચાર કરતા એમ, કેમ કરિ ખનિયે ઘેલા ;
 ઘેનઈમાં નહિં સેમ, રહેમમાં ઠીક રહેલા ;
 જે છે તે છે ઠીક^૩, વિચારો એવા જ્યાંલગિ ;
 ખમણી વાઘે ખીક, દશા સુધરે નજ ત્યાંલગિ.—૪.
 જ્યાંલગિ પુરુષ ભણી સહુ, નોકર થાવા સ્હાય ;
 ત્યાંલગિ પુરુષાર્થી ન કહું, જનાનિ જાત જણાય ;
 જનાનિ જાત જણાય, અરે પાવે લહું સંધા ;
 નોકરિ કરવા સ્હાય, આર્ય કુળના મુકિ ધંધા ;
 આર્ય-દશા નહિં કરે, વિજય કહું છું ડોકા કરિ ;
 આજ્ઞાણુ ક્ષત્રી આદિ, જ્યાંલગી કરશે નોકરિ !—૫.
 ક્ષત્રી ને રજપૂતનાં, શુદ્ધ વીર્ય નથિ આજ ;

૧.—ખાજકને જેમ ખાઉંતી લાલચ મળી, કે તરત ખીજ સઘળી વાત-
 નું દુખ વિસરી જઈને જેમ સમજાવ્યાં હોય તેમ સમજી જઈને તેઓ
 રમતમાં પડી બાયછે, તેમ મહોટાં રમેછે.

૨.—ઉદ્યમનીજ ધુન લાગી રહી હોય તેવા રંજમાં ચકચૂર ખતી રહે-
 વામાં જે મઝા-આનંદ-રહેજત-ગંભીર પડેછે તે.

૩.—જે ચાલેછે તે ઠીકજ છે.

વીર્ય જણાએ દૂતનાં^૧, નહિંતર મૂકી રાજ ;—

નહિંતર મૂકી રાજ, આજ સેવા મૂં જાયે ?

નશ્કટ^૨ નોકરિમાંજ, મચી રહિને મૂં રાયે ? .

• પ્રાહ્માણ પણ નહિં શુદ્ધ, ખુદિ તેની ખગડી છે ; .

તજિ જ્યારે નિજ^૩ ધર્મ, ગણે નોકરિ નગરી^૪ છે !—૬.

હિતશત્રુ^૫ છે નોકરી, હિંદુદેશની હાલ ; .

શિખિને કરશે છોકરી, નોકરિ જોજો કાલ ;

નોકરિ જોજો કાલ, સ્ત્રિઓ સહુ કરશે કાડે ;

ત્યારે પછિ હેવાલ, ખુરા ખતેના^૬ જોડે ;

નારી કહેશે આમ—“કામ નર કર તૂં ધરતૂં ;

“હૂં રણિ લાવું દામ, કામ કરિને નોકરતૂં !”—૭.

નાર ચહડી અધિકારપર, ઉપરીનું કરિ કામ ;

હાથ તણે જે નર હશે, તેને કહેશે આમ ;—

તેને કહેશે આમ,—“કામ કર જા તૂં ધરતૂં ;

“નરતૂં હવે ન કામ, કામ નારી નોકરતૂં ! !”

તોય ન નરતૂં મેન, ઉતરશે નોકરિપરથી ;

થયા વિનાં શાસન^૭, મુકાય ન નોકરિ નરથી !—૮.

તન મન વિદ્યા ખુદિ ખળ, ગમતિ મિથ્યા રોજ ;

૧.—ખવાસ—સંદેસા પોહોંચાડનારાઓનાં.

૨.—કહેવત છે કે ઉત્તમ ખેતી.—એટલે ખેતર ખેડવું તે નહીં—પરંતુ વિદ્યાભ્યાસ કરીને મન રૂપ સેવને ખેડીને તેની કેળવણી કરીને તેમાં પ્રત્યક્ષજ્ઞાનનાં પી વાવવાં તે ; મધ્યમ વ્યાપાર.—એટલે કાપડ સુતર વિગેરે માલ વેચવા ખરીદવાનોજ એકલો વેપાર કરવો તે નહીં—પરંતુ—ગૃહસ્થાશ્રમના તમામ ધર્મનો વ્યવહાર કરવો તે—તેમાં પછી પેલાં ખેતર—પૃથ્વિ ખેડવાની ક્રિયાનો પણ સમાસ થાય ; નશ્કટ ચાકરી,—પછી તે ગમે તે-ટલા પગારની કે ગમે એવા હાદ્દાની હોય તોપણ તે નશ્કટજ હોય ; અને નિદાન તેજ ભીખું ;—એવી એ જે નશ્કટ ચાકરી તેનેજ વિષ.

૩.—પ્રત્યક્ષજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને ઉદ્દેશો વેદને વિષે જે કહેલા છે તે પોતાના વેદોક્ત ધર્મ.

૪.—એક—સહુથી સારો કિંમતી ગણાયલો માલ—સોનું.

૫.—ઉપહુંબિત ખતાવીને શત્રુની ગરજ સારનારી.

૬.—પુરૂષ અને સ્ત્રી એ બેહુના. ૭.—શિક્ષા—સજા—ખરતરથી.

લોક ભવિષ્ય ન ભાળતા, હાલ ખન્યાછે રોઝ;
 હાલ ખન્યાછે રોઝ, સવાલ ન સુઝતો સૂષા;
 માલ દેશને શોળ, સ્વર્થને કરતા જાધા;
 અરે જીભ કરડાય, ઘત નીચે આવીને;
 વર્તમાન નવ રહું, રહુંહુંહું ભાવીને!-૯.
 ઉઠા ઉઠા સહુ દેશિ મુજ, ખન્યા એદિ શું છેક?
 કેમ તમારી આવી સુઝ, શું નહિં રાખો ટેક?
 શું નહિં રાખો ટેક, નીચ સેવાયિજ મહેશો?
 વિસરી સર્વ વિવેક, સ્વાર્થને અવળો? જોશો?
 મોટા એજ અનર્થ, પડી ગઈ નોખિઆદત;
 ઉઠા, કરો ખુબ ગોહાર, નથી નાજીવી એ ખાખત!!!-૧૦.
 વિદ્યા ભણવી તેહનો, એકજ શું ઉદ્દેશ?
 વાંક કહાડું હું કાહનો, ખિગડ્યો ખાધો દેશ;
 ખિગડ્યો ખાધો દેશ, પ્રવાહ ગાડરિયે ચાલે;
 સ્વદેશ સેવા ખેશ, લેશ કા નવ લે ખ્યાલે;
 ન લહી જાડા મર્મ, આર્ય કુળ ધર્મ વિસારી;
 ગ્રહે નોકરી-કર્મ, થાયછે દેશ ભિખારી!-૧૧.
 હિતશત્રુ છે નોકરી, કહુંહું પીજી વાર;
 ન ગણા એને છોકરી^૩, સખળી^૪ અખળા નાર;
 સખળી અખળા નાર, પમાડે મોહ પ્રભને;
 દત્તી દિસે પગાર, ઉધારી દેશ-ખખને;
 ઉપહું દાખે હીત, ચિતમાં સહુ જન ચેતજો;
 ચુસે ભિતરનું વિષ, રિત નારિનિ એ, દહે તજો!-૧૨.
 હુંજ એકલો કદિ તજું, તેણે થાય શું કામ?

૧.-હફસીના ડાખા કાનતી પેઠે એ સ્વાર્થ રૂપી તખ્તનાં આડો-જાધો પકડીને જીવોછો, ને પછી તેમાં જે દેખાયછે તે સ્વાર્થજી છે એમ શું માનોછો?

૨.-ભણીને નોકરી કરવી એજ એકલો.

૩.-કુમળી-નિર્દોષ-ગરીબ-નિરુપદ્રવી ખાળકી જેવી.

૪.-સ્ત્રી ચરિત્રને વિષે પૂરી ખાત્રંડી અને જાળવત્યમાન એવી.

મુજ એકલનું શું ગળું, સર્વ વિચારે આમ ;
 સર્વ વિચારે આમ, ગામ સહુના મત એવો ;
 ધરે કાણુ પછિ હામ, મામલો એ તે કવો ?!
 ધિકઃક અરે નિજ ધામ, આમ ખિગડેછ મમતમાં ;
 હુંસાતુંસીમાં જામ, તમામ વહેછ રમતમાં!-૧૩.
 રાત્ર દિવસ ચિતવન કરી, નોકરિનું લો નામ ;
 કાણુ આવી ત્યાં પછિ કરે, સ્વદેશનાં ને કામ ?
 સ્વદેશનાં ને કામ, હીત ને વિષે પ્રભુતા ;
 પડી રહ્યાંછ તમામ, અધૂરાં તે કરવાનાં ;
 ખરે કહુંછ લોક, એક મુકીને રોશો ;
 તકસર ને હજિ હમે, એતિ નિજ સ્થિતિ નહિં નેશો!-૧૪.
 ધર્મ સ્તરી સંબંધિ ને, અનેક રિતના બહેમ ;
 અનેક અડચણ બંધિ તે, હજિ ન સુધારો કેમ ?
 હજિ ન સુધારો કેમ, એમ સુધરે શું મેળે ?
 ખિગડે ઉલટાં તેમ, નેમ વેળા જતિ એળે ?
 રમે ધારતા રહેમ, કાળ વળિ કરશે જ્યારે ;
 વિનાં પરિશ્રમ એમ, દશા સુધરશે ત્યારે!!-૧૫.
 વિચાર કરતાં વર્ષે તો, વારિ પડે વહિ જાય ;
 સુધારો તો છે સુતો, જાગૃત તે ને જાણાય !
 જાગૃત તે ન જાણાય, આગ્રહ તજિ ઉંધતો દીસે ;

૧.-રાત્રે ક દિવસે, સુતાં, ખસતાં, ઊઠતાં, એકાંત ગૃહને વિષે, નહાતાં, ખાતાં, રસ્તે જતાં આવતાં, એના એજ વિચાર અને નેતી તેની સાથે એની એજ વાત કરોછો, અને તેમ કરવામાં વળી મિથ્યા મહોટાઈ માનોછો!

૨.-વ્યવહારમાં ચાલતી આવેલી રીતો-ન્યાત જાતના વહિવટ-ધારાઓ.

૩.-નકામી-મિથ્યા-ફાકટ.

૪.-પ્રયત્ન ક્રીધા વગર અને મહેનત ક્રીધા વગર સુસ્ત ખતી જઈ-ને, હાથ પગ જોડીને, એસી સુઈ રહીને, એવી રીતે અનુકુળ વખતની રાહ જોયાં કરવાથી.

૫.-પાણીના પ્રવાહની જેઠ.

૬.-આર્યજૂમિમાંથી બહેમ જવનને જ્યારે ત્યારે પણ નહસાડ્યા વગર નજ રહેલું, એવો ને આગ્રહ એ સુધારાએ એક વાર પોતાના મનને વિષે રાખ્યો હતો, તે આગ્રહ હવે મુકી દઇને.

વખત વેગિ^૧ વહિ જાય, વહેમની સ્વારિ અસીસે^૨ ;
 ખહુરૂપીને વેશ, તાકતો હલો કરવા ;
 ઉઠા, સમાલો દેશ, જીવન ઘેરાયિ^૩ ઉગરવા !-૧૬.
 કુમી રહ્યોછે આસિસે^૪ ઘેરિ લઈ દસ દીશ ;
 તાકેછે વધતો^૫ રિસે, વેરી કેરૂં શીય^૬ ;
 વેરી કેરૂં શીય, ટાંપિને તે છે જોતો ;
 પ્રાડિ સુધારો આસ, કાંપિને^૭ રહેશે રોતો ;
 ઉઠા ઉઠા સહુ ચોક, જગાડો સુધારાને ;
 થઈ સહુ એકે ચોક,^૮ જગાડો લૂંટારાને !-૧૭.
 વહેમ લૂંટતો દેશને, પુછશે બે વળિ^૯ કેમ ;
 સુણો, તપાસો વેશને, ખહુરૂપી છે સેમ ;
 ખહુરૂપી છે તેમ, રહેમનૂં રૂપ ખતાવે !
 તેમાં ગણાછ સેમ, તેમ તે વધતો કાવે !
 કદા એ તો વેરિ, ઝેરિ છે જાત જવનની !
 સુધારાને ઘેરિ, ખેરવી^{૧૦} કરે પવનની !!-૧૮.
 પવનરૂપે એ ખહુરૂપી, જ્યાં ત્યાં કરે પસાર !^{૧૧}

૧.-ઉતાવળો.

૨.-મુતેલા સુધારાના માથાં તળેનાં આ-

સીકાંની છેક લગોલગ-તેના માથા ઉપર.

૩.-વહેમ જવને જે ઘેરો આલ્યોછે તે ઘેરાયી; અથવા મદમદિરાના કૂંદને લીધે જેની આંખ ઘેરા રંગની પનેલીછે, અને જેના બેહરાના તથા પોશાકનો રંગ પણ ઘેરો આસમાની છે, એવા ઘેરા રંગના વહેમ જવનથી.

૪.-પૂર્વે જે સુધારાએ એ વહેમ જવનને થોડો ઘણો મારી હઠાવીને દુર હાંકી કહાડેલો તે વાતનું વેર લેવાને સારૂ હવે એ વધારે ક્રોધના આવેશમાં આવી જઈને તથા ધુરંદીને લાગ તાકેછે.

૫.-સુધારાનું મસ્તક (હેઢવાને).

૬.-પોતાને જખમ થયા પછી પાછળથી જ્યારે એ સુધારો જગી ઉઠશે, ત્યારે વહેમ જવન તો જખમ કરીને તરત એ સુધારાની પાસેથી આઘો ખસી જઈને સંતાઈ રહ્યો હશે, તે એ સુધારાના હાથમાં પછી આવનાર નથી, તેથી સુધારો પોતાનાં મસ્તક ઉપર પડેલાં જખમની જો-દનાથી આકુળ થઈને કાંપતો અને પોતાની જાંઘને માટે માત્ર પછી પસ્તાતો તથા રડતો રહેશે.

૭.-એક જથે-એક ટોળે.

૮.-જુગતી.

૯.-પ્રવેશ કરવો-દાખલ થવું તે; અથવા

પેસે મનમાં રહિ છુપો, ખેમાલુમ ખહુ વાર !
 ખેમાલુમ ખહુ વાર, ખારથી કરતો ખ્વારીર ;
 ન લહે કો નર નાર, ખોતરે કૂંકા મારી !! .
 • નોળિ કરમ કરનાર, ધરિલો એવો ચારને ;
 આર્યમૂમિ મોઝાર, હરિલો એના તોરને !-૧૯.
 દોરું હમારો આગલો, રમરી પૂર્વ યશ.ટેક ;
 ધરિ હિંમત પગલાં ભરો, ખનો ન ખીકણુ છેક ;
 ખનો ન ખીકણુ છેક, એક દિન નિરો મરવું ;
 રણમાં મરવું એજ, વિવેકે જોતાં તરવું !
 કાયા માયા તણુ સહજો સહુ હથિયારો ;
 રણશિંગૂ રહ્યું ખણુ, હને, શું જુઓ, લલકારો !-૨૦.
 જયમ ધનધોર ગગન વિષે, ગુડે તડિત ઝખકાર ;
 ધસો શત્રુપર ત્યમ ગિસે, કરી શસ્ત્ર ચમકાર ;
 કરી શસ્ત્ર ચમકાર, જંગના રંગ મચાવો ;
 તણ મરણુ-દરકાર, કાર્તિનો કોટ ખચાવો ;
 બહેમ જયતને ઠાર, કરો, શું જુઓ, આ ઠારે ;
 ઘણા દિશનો ખાર, દુષ્ટપર લો આ બારે !-૨૧.
 જોવું કૂં મૂર્તને, તૂર્ત ધરી તરવાર ;
 પટકો પકડી ધૂતને, રંગડી મારો માર ;
 રંગડી મારો માર, ચલાવો તોપ-ધડાકા ;

અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં પસાર ફરવા-ફેરા ફરવા તે.

૧.-અદાવતથી-વેરથી ; અથવા સમુદ્રનાં પાણીમાં જોવો ખાર રહેલોછે તેવા એ બહેમને વિષે રહેલોછે તે ખારથી.

૨.-નુકસાન-હેરાન કરેછે.

૩.-ગંદરની પેઠે.

૪.-પ્રતાપ-ભયપણું.

૫.-આગલી કીર્તિ-નામ.

૬.-સુયશ રૂપી સાગરમાં તરવું.

૭.-વાગી રહેલુંછે.

૧.-જેમ અંધરાયલાં આકાશને વિષે પ્રથમ વિજળીનો ઝખકારો થઈને પછી ગર્જનાનો ગડગડાટ થાયછે, તેમજ પ્રથમ તમારાં શસ્ત્રનો ચમકારો તમારા શત્રુઉપર કરીને પછી એકદમ યુદ્ધ-હાકની લલકાર કરીને તેના ઉપર જોશભેર ધસીને તુટી પડો.

કરી યુદ્ધ-પોકાર, ભયંકર કરો ભડાકા ;
 આર્યસિંહ ઝટ જેથિ, ગર્જના કરી તડકશે ;
 જવન ભાગશે ભેથિ, પાવં પોતાના મુકશે !-૨૨.
 મુકશે 'કુડો' આર્યનો, હેમ જવન જવ એમ ;
 નેમ સૂઝશે કાર્યનો, સેમ પ્રજાનું તેમ ;
 સેમ પ્રજાનું તેમ, પ્રતીદિન વૃદ્ધી પામી ;
 વધે પરરપર પ્રેમ, સુધરશે સધળી ખામી ;
 વિધવાપર તવ રહેમ, થવામાં દિલ નહિ યાશે ;
 અનેક બંધી એમ, તડોતડ તૂટી જશે !-૨૩.
 તુટશે પ્રતિબંધો સહુ, બહુધા આપોઆપ ;
 ડયમકે સહુ જનને બહુ, પડેછ રહેલું અમાપ ;
 પડેછ રહેલું અમાપ, તેથિ ઝટ એતી જશે ;
 સમજ સમય-પ્રતાપ, હવે સામા નહિ યાશે ;
 પડિ અંતરમાં^૩ છાપ, શિક્ષા થઈછે સર્વને ;
 વિચારિ અનુભવ આપ, મુકિ દેશે નિજ ગર્વને !-૨૪.
 અવસર એવો ધારિને, જય ખોલો અવિનાશ ;
 જે પિડ સકળ નિવારિને, પુરે સર્વની આશ ;
 પુરે સર્વની આશ, પાશમાંથી છોડાવે ;
 થાય હાસ ઉલ્લાસ, ખાસ ગુણ ગાતાં ભાવે ;
 આર્ય પ્રજાનો દાસ, દાસ વળિ છહે અવિનાશી^૪ !
 આત્મજ્ઞાનમાં વાસ, વિજય કવિનો આકાશી !!-૨૫.

૧.-પૂઠ-પીછો-ખ્યાલ.

૨.-વખત ફરી ગયલો છે, તે પ્રમાણે કટલીએક રૂઠીઓમાં પણ તેને અનુસરીને ફેરફાર થવાની જરૂર છે, એમ હવે સહુ સમજ્યાં છે; અને વળી વખતનું બળ એવું છે કે તેની આગળ કોઈનું કંઈ ચાલવાનું જ નથી એમ હવે સહુની ખાતરી થઈ ચુકી છે, માટે હવે કોઈ સામા નહીં થાય.

૩.-પોતાના જાતના અનુભવથી સહુને મનમાં જાડી છાપ પડીને નસિહત લાગેલી છે.

૪.-અવિનાશી પ્રભુનો દાસ છહે-અથવા જેનો આત્મા અવિનાશી છે એવો દાસ છજી.

સારાં કામ કરનારને ઉત્તેજન.

(કવિત્ત.)

સજ્જન રહૌ સારાં કામ કરેા પ્રીતે રાખી હામ,
દૂનિયાં તો હામ અને સ્વારથની ભંગી છે;
ગમાર પગાર લાવે માન દે તેને ખોલાવે,
ભણ્યો જો ન લાવે ભાવે કહેશે એ ખેઠંગી છે;
માથે લેયે મ્હોટાં કાજ કાળ્યા તો કહેશે શાખાસ,
જો ન કદિ કાળ્યા તેમાં કહેશે એ તો ભંગી છે;
વિજય રહી વિવેક કરવું સારું હાગે તે,
એ તો ખાકી કહેજામે તે દૂનિયાં દારંગી છે!-૧.

શ્રીમંતોની મિથ્યા મ્હોટાઇ વિષે.

(લાવણી.)

જગત વિષે જે જનમ ધરીને જથાર્ય હેતૂ જાણેછે;
યશનાં કાર્યો આદરવા વિણ અવર ન વાત વખાણેછે;
એજ ખરેા ઉદ્દેશ જગતમાં ખીજ સર્વ લહો ખોટા;
શ્રીમંતો નિજ ધર્મ લહ્યા વણ મનાયછે મિથ્યા મ્હોટા.-૧.
લોભ તણા નહિં ચોભ જેહની તૂટણાનો ન મળે કાંઠા;
સંચય કરિ ધન બેગું કરે પરિણામ વિચારે નહિં માઠા;
અંચળ લક્ષ્મી રહે ન સાચવી આણચિંત્યા આવે ટોટા;
શ્રીમંતો નિજ ધર્મ લહ્યા વણ મનાયછે મિથ્યા મ્હોટા.-૨.
વાત કદી પરમાર્થ તણી કો કરે, ધરે ન કશી કાને;
નિશદિન કવળ સ્વાર્થ-વાત કરિ પુરુષારથ મ્હોટું માને;
મન જેનાં મ્હોટાં નહિં એવા જન જાણા સહુથી છોટા;

૧.- પૈસાને જો ધર્મને મારગે ન વાવચ્ચો તો પછી અંતે તેનો પરિ-
ણામ માઠાજ નિપજે- પૈસો એ પાપનું મૂળ છે-વેળાએ એ પૈસાને લી-
ધજ પોતાની હાનિ થાય, તે વેળા પૈસામાંનો પૈસામાં જીવ ભરાઈ રહીને
પોતાના આત્માની અસદ્ગતિ થાય; ને પછી પાછળથી તે પૈસો ગમે તેને
હાથે-ગમે તેવે કુમારગે વપરાય!

શ્રીમંતો નિજ ધર્મ લક્ષ્યા વણુ મનાયછે મિથ્યા મ્હોટા.-૩.

વિદ્વાનોને ઉત્તેજન દઈ વિદ્યાની વૃદ્ધી કરવા;

કળા હુનરની કદર જાણુને ખેલદ નેઓ એપરવા;

કીર્તી લોભે ખરચે ધન પદલામાં ખિતાખ તાજોટા !

શ્રીમંતો નિજ ધર્મ લક્ષ્યા વણુ મનાયછે મિથ્યા મ્હોટા.-૪.

નિરાશ્રિતોને આશ્રય દેવો એજ ધર્મ ધનવંતોનો;

વળિ કરવો સત્કાર નમ્ર થઈ ગુણિજન સાધૂ સંતોનો;

ગુમાન રાખી ગૈરેજ તાણું નવ સુંઘવા વિષય તણા ગોટા;

શ્રીમંતો નિજ ધર્મ લક્ષ્યા વણુ મનાયછે મિથ્યા મ્હોટા.-૫.

પૈસો દઈ પ્રભુ કરે પરિક્ષા શિક્ષા દેવા એ ગ્રીથિતિમાં;

ક્રૂ કરવા ઉપયોગ કરેછે છકેછ કે રહેછે નતિમાં !

પિંડ પોપિ પરમાર્થ ન જાણ્યો તો પડશે શિરપર સોટા !

શ્રીમંતો નિજ ધર્મ લક્ષ્યા વણુ મનાયછે મિથ્યા મ્હોટા.-૬.

વડિલોપાર્જિત^૧ કે કદિ હોએ આત્મોપાર્જિત^૨ ધન તોએ;

લક્ષ્મી નહિ પુરુષારથ-લક્ષણ, વિદ્યા ગુણુ તે નવ જોએ;

મૂરખને તે મળે મલપતી, હરતી કવિજનના લોટા !

શ્રીમંતો નિજ ધર્મ લક્ષ્યા વણુ મનાયછે મિથ્યા મ્હોટા.-૭.

સ્વદેશનું હિત ઇચ્છિ અહોનિશ યશનાં કાર્ય રૂડાં કરવાં;

દેશીઓનાં દુખ ને ને દિન દાઝ ધરી તે તે હરવાં;

વિનય જન્મ કહું તોજ કૃતારથ^૩ ખાટી ખીજ પરપોટા !

શ્રીમંતો નિજ ધર્મ લક્ષ્યા વણુ મનાયછે મિથ્યા મ્હોટા.-૮.

સજ્જન મનુષ્ય કોને કેહેવું તેનાં લક્ષણ.

(પદ—રાગ ધનાસરી.)

તે જન સજ્જન ખરે, જગતમાં, તે જન સજ્જન ખરે.-ટૅક.

જેને સહુ જન સરખે ભાવે, બહુ ગણિ હૃદયે ધરે.-જગતમાં, તે જન-૧.

જેહ પ્રથમ મત જુદે વલોવઈ, અંતે નવનિત^૪ ઠરે.-જગતમાં, તે જન-૨.

૧.- ખાપદાદાઓનું મેળવેલું.

૨.- પોતાનાં પ્રારબ્ધ યોગે

પોતાને મળેલું.

૩.- સાર્થક-સફળ.

૪.-માખણુ.-જે મનુષ્યને વિષે પેહેલાં સહુ લોકોના અભિપ્રાય જુદા

જેનિ વર્તણુક વિવેકિ ન્યાયી, કબુલ કસોટી^૧ કરે.-જગતમાં, તે જન-૩.
 ખાઈ ભાઈ રહે રહાઈ જોહને, મિલનસારિ તાંતરે.^૨-જગતમાં, તે જન-૪.
 ભાન્ડ પડ સહુને જે રહાએ, દયા કુસમજનિ^૩ ધરે.-જગતમાં, તે જન-૫.
 સુધે માર્ગ મુકવવા જેનો, મધિ^૪ રિપુ^૫ પાછા ફરે.-જગતમાં, તે જન-૬.
 સુધે સુખદ અનુભવથી લહિ જે, સર્વ^૬ વૃક્ષ^૭ મરહરે.-જગતમાં, તે જન-૭.
 પુસ્તક જગ વ્યવહાર જોઈ જે, સમાધાનિ^૮ આદરે.-જગતમાં, તે જન-૮.
 ધીર વીર ગભરાય કુલાય ન, પડતિ રહડતિ વાસરે.^૯-જગતમાં, તે જન-૯.
 સત સંતોષ પ્રભુ-પ્રિતિ જન-પ્રિતિ, એથી^{૧૦} જે ભવ તરે.-જગતમાં, તે જન-૧૦.
 નીતિ ઉદયે દ્રવ્ય મેળવે, ઉંધું લોભિ ન ડગ^{૧૧} ભરે.-જગતમાં, તે જન-૧૧.
 ઈશ્વર-પ્રિય ગૃણી કર સંગૃણિ, અધિક, ચળે નહિ જરે.^{૧૨}-જગતમાં, તે જન-૧૨.
 અધિક શ્રિમંતયિ ઉજવળ સસંગ^{૧૩} સુખ પામે અહિં રહેરે.^{૧૩}-જગતમાં, તે જન-૧૩.
 જોઈ પ્રીતિ જગ ઓછિ ભભકતી, કદિ અવળું ન આચરે.-જગતમાં, તે જન-૧૪.

જુદા હોય, પરંતુ પરિણામે જે મનુષ્ય સર્વાનુભવે સાહે-ભણું છે, એમ ગ-
 લાય તેવું મનુષ્ય તે સજ્જન. ૧.-જે મનુષ્ય પોતાની પડતી દશા-
 માં-દુષ્પમાં પણ પોતાનો વિવેક અને સુધે રસ્તો મુકવું નથી તે સજ્જન.

૨.-જે મનુષ્યની રીતભાત અને રહેણી એવી રીતની હોય કે જેની સાથે
 ખીજા સહુ મનુષ્યો કાચાં સુતરને તાંતણે ખાંધ્યાં હોય તેવી રીતે નિરંતર
 તેના રનેહનાં ભુખ્યાં રહે, એવું જે મનુષ્ય હોય તે સજ્જન.

૩.-આડે રસ્તે ચાલનાર-અણસમજાં મનુષ્યની.

૪.-અનેક પ્રકારનાં નિષ્ફળ પ્રયત્નો કરીને.

૫.-બેર રાખનારા-અદેખા લોકો.

૬.-જલદી-તરત.

૭.-વાંકો.

૮.-સુધે રસ્તે ચાલનારને આ પ્રપંચી દુનિયામાં

જે ફેટલીક વખત ફેટલીક રીતનાં અડચણ-દુષ્પ આવીને નડે છે તેને માટે
 પુસ્તકો વાંચીને તથા જગતના વ્યવહારના નિયમો જોઈને જે પોતાનાં
 મનને વિષે સમાધાની રાખી રહે છે તે સજ્જન.

૯.-પડતીને દિવશે જે ગભરાતો નથી અને રહડતીને દિવશે જે કુ-
 લાતો નથી તે સજ્જન. ૧૦.-સંતોષ, પ્રભુ ઉપર પ્રીતિ, અને

સર્વ મનુષ્ય આદિલઈ પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રીતિ, એ ત્રણ વાતે કરીને જે
 આ ભવસાગરને તરે છે તે સજ્જન. ૧૧.-ડગલું-પગલું.

૧૨.-ઈશ્વરને પ્રિય એવા જે સદ્ગુણો તેના કરતાં પૈસીને વધારે કિં-
 મતી ગણીને જે મનુષ્ય પૈસાથી ચલિત મનનું થતું નથી-આડે-અનીતિને
 રસ્તે ઉતરી પડતું નથી-વંદી જતું નથી-તે સજ્જન.

૧૩.-આહિંયાં આ દુનિયામાં તથા મુઆ પછી આત્માની જ્યાં

અધિક પ્રસંગે બુલ અન્યમાં, જેમાં ખુબી^૧ નવિ ઝરે !-જગતમાં ૦-૧૫.
 સ્ત્રી કાં પુરુષ ગુણ કર્મ વર્ગી^૨, ત્યાં જેનું મન ઠરે.-જગતમાં, તે જન ૦-૧૬.
 અવર જનો ઉલટાં ચાલતાં, ર મજે તવ કહે “ અરે ”^૩ !-જગ ૦-૧૭.
 જે ન વિચારે સ્વાર્થ એકલો, પરમાર્થે અનુસરે.-જગતમાં, તે ૦-૧૮.
 એ સહુ લક્ષણ સંજ્ઞન કરાં, વિજયવાણિ ચીતરે.-જગતમાં, તે ૦-૧૯.
 વિજય જગે દુર્લભ^૪ એવાં જન, શું થયું શમ્દ^૫ ઊચરે ?-જગતમાં ૦-૨૦.

મનુષ્યના અવગુણ ને ગુણ.

(છપ્પય વૃત્ત)

ભાઈ ભાઈ મુખ વદે, ભિતરમાં હોએનરહાઈ^૧
 કૃતમતા^૨ ને લોભ, સ્વાર્થની છુટે હવાઈ^૩;
 દિસે ઉપરથી સાધુ, જેહવો નદિતટ ખગલો^૪;

સ્થિતિ થાય ત્યાં.

૧.-ધણિક પ્રસંગે ખીજાં મનુષ્યોને વિષે જે બુલ અને ખોડ હોય તે, જે મનુષ્યને વિષે એક પ્રકારની નવીજ ખુખી-શોભા-સદ્ગુણની પ્રતિષ્ઠિત કાંતિ રૂપે થઈને રહેલી હોય એવું મનુષ્ય તે સંજ્ઞન.

૨.-કાં સ્ત્રી કે કાં પુરુષ હોય પણ જેનાં ગુણ કર્મ પોતાનાં વર્ગનાં હોય તેવેજ કંકાણે જે મનુષ્યનું મન ગોડે તે સંજ્ઞન.

૩.-ખીજાં મનુષ્યો જે ઉલટી રીતે વર્તતાં હોય તે-એને જ્ઞાન અને સમજણ આવ્યા પછી તેઓ “ અરે, આ મનુષ્યનો રસ્તો સુધા છે-સારો છે-આપણે એનાથી વિરૂધ ચાલીને એને નાહક સતાવ્યો ! ” એમ જે મનુષ્યને વિષે પછવાડે-પાછળથી કહે તે સંજ્ઞન.

૪.-મળવાં મુશ્કેલ-વિરલાં-કોઈ એકજ.

૫.-સંજ્ઞન એ શમ્દ.

૬.-હમાણાં એને રહાઈ-પકડી લઈને સીસામાં ઊતાંડું એમ મનમાં હોય અને મ્હોડેથી ભાઈ ભાઈ કહીને ખોલાવે; અથવા એનો ખીજો અર્થ એવો કે મનને વિષે રશનાઈના સરખી કાળાસ હોય-પેટમાં પાળી હોય.

૭.-નગુણાપણું-નગુરાંપણું-અપકાર.

૮.-જેમ આત-

સખાલની હવાઈ છુટેછે તેમ અવગુણી મનુષ્યનામાંથી અડકકાં તરેહ-તરેહવાર નગુણાપણાંનાં, લોભનાં, સ્વાર્થનાં, અને ભુંડાઈનાં કર્મો બહાર કઢીને નિકળેછે.

૯.-નદી કિનારે મત્સ્યોનો શિકાર તાકતો, પરંતુ ચુપકીમાં સહજ સ્વભાવે-જાણે અમરતો ખેઠા હોય તેવો, ખગભગત.

- જોઈ જોઈ બહુ જન, જોઈ લીધા મેં જગલો^૧ ;
 ગુણ હીણા દાખી ડાળ જુદું, દિસે પાછામાં બહુ ભજા ;
 પણ અંતરમાં નિરમળ વિજય, એવાં તો ડો નીરસા.—૧.
- ધિક તેહનો ઢંગ, પ્રપંચનિ જાળે ધસિયો ;
 ધિક તેહનો ઢંગ, અનીતી મારે ધસિયો ;
 ધિક તેહનો ઢંગ, દીસ સજ્જનનું દુભવે ;
 નીચ અદેખો જેહ,^૨ જનાની જંગે ઝુઝવે ;
 વળિ ધિક ધિક ધિક તે ગુણ હિણા, દગો દેહ જે મિત્રને ;
 કંઈ કલંક એવા ઊઠતા, વગોવાવતા પિતૃને^૩—૨.
- ધન્ય માનવી તેહ, અવિદ્યાથી જે અજગો ;
 ધન્ય માનવી તેહ, સ્વાર્થ જેને નથિ વળગ્યો ;
 ધન્ય માનવી તેહ, સેહ જે દુષ્પ કાડે ;
 નમાવિ નીચું શીર, હાથ કુદરતમું જેડે ;
 વળિ ધન ધન ધન તે માનવી, પ્રિતે વચન મુખ પાળતો ;
 નમું વિજય સુધડ તે પુરુષને, પૂર્ણ શ્રદ્ધ જે ભાળતો.—૩.
- પ્રિતે કરે પરમાર્થ, દેશ ઉદ્દેશ વિચારી ;^૪
 નહીં સ્વાર્થને કાજ, નીજ ધર્મજ છે ધારી ;
 દયાયિ લે સંભાળ, નિરાશ્રિત જનની હોંસે ;
 સમજિ સત્ય વેદાંત, આત્મવત્ સહુને જોશે ;^૫
 વળિ જેમાં વિનય સુસભ્યતા, વીર-રસિકમણું ટેક છે ;
 આ જગમાં એવાં જન કદી, વિજય હજારે એક છે !—૪.

- ૧.—જગત (જગ એ શબ્દ ઉપરથી). ૨.—જે વળી નીચ
 અને અદેખો હોયછે, અને સત્ય વાતને મારે લડવામાં કાયર થઈ જઈને-
 ડગીને એવી રીતે અસત્ય વાતને કબુલ કરેછે, તેવા જનાની પાયલાને
 પણ ધિક છે.
- ૩.—પિતર-પૂર્વજ-પાપદાદાઓનાં નામને.
 ૪.—કુદરત જે કરે તે વાત ખુશીથી કબુલ કરીને, જે મનુષ્ય તેને પો-
 તાનાં મસ્તક ઉપર ચઢાવેછે તેને ધન્ય છે. ૫.—જે પરમાર્થનાં
 કૃત્યથી આપ્તા દેશનું કલ્યાણ થાય તેવાં પરમાર્થનાં કૃત્ય કરવાં એવો હેતુ
 રાખીને.
 ૬.—પોતાના સરખું સહુને ગણીને—જેવું પોતાના
 આત્માને તેવું સહુને—એવી રીતે “આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ” એ જે માનવ-
 ધર્મનું મહાવાક્ય છે તેને અનુસરીને જે વર્તેછે. ૭.—એવાં
 મનુષ્ય વિરસાં—હજારમાં ડોઘ એકજ હોયછે.

હિતશત્રુઓ વિષે.

(૫૬—રાગ પરજિયો.)

હિતશત્રુઓ ઝાળ; જગમાં, હિતશત્રુઓ ઝાળ;
 દાઝે રહે ને દાઝ્યા! જગમાં, હિતશત્રુઓ ઝાળ.—ટેક.
 બોધ આપતા વડિલાળની જ્યમ—હોય આપણા આગર!!—જગમાં૦—૧.
 ન અવર^૩ શત્રુયિ હિતશત્રુયિજ; જઈયે સહુ કો ગાંજ્યા!—જગમાં૦—૨.
 હોય આપણા રુઝ્યા દોષ—ધા^૪; તે કરિ આપે તાળ !!—જગમાં૦—૩.
 પ્રથમ પેસિ ધરમાં ધીમે રહિ; પછિ કહે “સન્મુખ આ જા!!” —જગમાં૦—૪.
 ઉડાઉ તમિયત જોઈ આપણી; કહે “ખનાવો ખાજ!!” —જગમાં૦—૫.
 હોય આપણી વૃત્તિ^૬ નિવૃત્તી; કુંકે પ્રવૃત્તી—વાજાં!—જગમાં, હિતશત્રુ—૬.
 અંખ^૭ જ્યમ મહિં મેલ ભર્યા રહે; દિસે બુદ્ધિયા માંજ્યા!!—જગમાં૦—૭.

૧.—આપણી દાઝે કરીને ને હંમેશ દાઝ્યા—બળવાજ રહેછે !

૨.—આપણા વડવા.

૩.—આ દુનિયામાં આપણે શત્રુથી

તો કાઈકજ વખત હારીયે છેયે, કેમકે તેની સામાં પુરા પડવાને તો આ-
 પણે આગળથી સારી પેઠ મેહેનત તથા તજવીજ કરી રાખેલી હોયછે;
 પરંતુ આપણે વારંવાર આ જગતને વિષે હારી જઈને કાંવી શકતા નથી
 એવું ને બનેછે તે માત્ર આપણા હિતશત્રુઓયિજ, કેમકે એવા લોકો
 આપણા ધરમાં કે ખાતગી આરડામાં આવતાં કદી પણ કોઈથી અટ-
 કાવી શકાતા નથી, અને પછી એવી રીતે અણુધાર્યા આપણી કને
 આવી પોહોચીને એ લોકો એક માત્ર પોતાની સફાઈદાર રીતમાંજ
 “બસ બસ બહુ થયું” એમ કહીને આપણને ખાલતા બંધ કરીને આ-
 પણને હરાવી નાખીને તથા આંજીને ચાલ્યા જાયછે !

૪.—આપણી ખામીઓ—જખમો ને રૂઝાવવા આવ્યાં હોયછે તેને
 એવા લોકો આવીને પાછાં આપણને સંભારી આપીને તાજાં કરી આ-
 પેછે.

૫.—“સામે આવી જા.”

૬.—આપણે

સંસારની માયાથી અને ખટપટથી વિરક્ત થઈને નિવૃત્તિમાં બેઠા હોઈયે,
 ત્યારે આપણી આગળ કંઈ કંઈ તરેહનાં પ્રવૃત્તિનાં દૃષ્ટાંતો મુકીને, જેનું
 મન આ સંસારને વિષે કિંચિત પણ જો વળગી રહેવું હોય તો તેને જો
 વાત સાંભળીને લાલચ અને મોહ ઉત્પન્ન થયા વગર નજ રહે એવી રીતની
 કંઈ કંઈ પ્રવૃત્તિની વાતો કહીને, આપણને તેનો પાશ બેસાડવાનું પ્રયત્ન
 કરેછે.

૭.—એક જાતનો સાંકડી ડોકનો પાણી પીવાનાં વાસ્ત-
 ણુનો ધાર—જો સાંકડી ડોકને બીધે અંદરથી માંજી શકાતો નથી—ફક્ત
 બહારથીજ—ઉપરથીજ અજવાળી શકાયછે.

૮.—અજવાળેલા—સાંજેલા—સાફ કરેલા.—એ અંબુની પેઠે હિતશત્રુઓ

તપાસિ તક ઉસ્કરે જોરસા; જુએ રહેલ જોઈ ગાળયા !!!-જગમાં ૦-૮.
 અવળે મારગ દોરવિરે લઈ જઈ; નરમ કરીદે હાંજા^૩ !-જગમાં ૦-૯.
 એમ છતાં અંતે કહે ઉલટૂં; “ નહોતું કહ્યું મેં ના જા?!”-જગમાં ૦-૧૦.
 કહ્યું જો કદિ “તમે દોરવ્યો;” કહે “આજ સમજૂ, જા જા!!”-જગમાં ૦-૧૧.
 સાથે રહિ પોતેજ હું ટાવે; તરકરના ખતિ રાજા !!!-જગમાં, હિત ૦-૧૨.
 હિતરાત્રુ આજારિ ખતાવે; વિજય હોયે સાજા^૪ !!!-જગમાં, હિત ૦-૧૩.

અનુભવ.

(છપ્પા.)

કહે ગરિખ શ્રીમંત, સૂખિયા સંધી વાતે;
 જર છે ત્યાં શ્રી અંતે, દે સહુ અનુકુળતા તે;
 કહે વળી શ્રીમંત, ગરિખ સુખિ નિરોગિ જાતે;
 ખિન્ન^૧ નિરાંત અત્યંત, હમે અંતે દિન રાતે;
 વળિ અમલદાર ને નોકરો, ભોગિ ત્યાગિ એમજ કહે;

ભિતરમાં મેલ ભરેલા હોયછે-અને માત્ર ઉપરથીજ તેઓનું બહારનું ડાળ સકાઈદાર-શોભીતું કરી રાખેલું જોવામાં આવેછે. ૧.-આ-પણ સ્વભાવથી એ હિતરાત્રુઓ જાણીતા હોયછે, તેથી કરીને જે વાતથી આપણી લાગણી હંમેશા રહેલથી ઉસ્કરાઈ જતી હોય તેવી વાત ખનતી જોઈને, તે પ્રસંગે તરતજ ખળતાંમાં ધી હોમતા હોય તેમ તેઓ આપણા જોરસાને વધારે ઉસ્કરી આપીને, પછી એવી વખતે આપણે જ્યારે આવેશમાં આવી જઈને રાતા પીળા ખની જઈને મોટા ઘાંટા-જુમાટા પાડીને એડી હાકતા હોઈએ ત્યારે પછી તેઓ પોતે એક ભેરે મુગા મુગા જોભા રહીને થંડે પંડે આપણી રહેલ જુએછે !

૨.-પોતે જાતે જાણીજોઈને આપણા આગળ રહીને આપણને આ-ડ રસ્તે તેડી લઈ જઈને. ૩.-ગાત્ર-શરીરના સાંધેસાંધા.

૪.-જુઠું-ખોટું; અથવા પોતે એવી રીતે તેડી લઈ જઈને પાછું સામું (ઉલટો ચોર કાઢવાળને દંડે તેવી રીતે). ૫.-તંદુરસ્ત-નિ-રોગી (વાધને પુરા પડિયે તેવા !).

૬.-ચિંતા. ૭.-એક માત્ર પૈસા નહીં એટલુંજ દુખ-એ શિવાય ખીજ સઘળી પાંસની ગરીબલોકાને નિરાંત હોયછે-કાઈ રીતનાં તેઓને ભય કે ધારતી રહેતાં નથી.

૮.-અનેક પ્રકારની ચિંતા-ફિકર-ધારતીમાં.

સહુ ગણી વિજય સુખિ અવરની, નિજ સ્થિતિ ઊતરતી^૧ લહે.—૧.

સ્થિતી ચાલતી^૨ માંહ, ઉણપણું અવધડ ઝાઝાં ;

અગર સુખી બહુ હોય, તોય તેમાં દુખ તાજાં^૩ ;

દાખે બાપરિ જાંતિ, ફિખ આગળ ને ખાજાં ;

વર્તમાન ન શુણાય, ભરિય ભુત વાગે વાજાં^૪ ;

મન મતિ ગતિ અતિ જીધી વિજય, જ્ઞાન સમાધાની વિનાં ;

વળિં અનુભવ મુકાબલા વિનાં, ને એ^૫ સાધન જ્ઞાનનાં.—૨.

પ્રવાસ ચાકરિ દુઃખ, ટહાડ તડકા ને ધનનાં^૬ ;

વાણુ અનુભવ ન જણાય, તરસ ભુખ દુખ ભય વનનાં ;

નીતિ ઉદમે દ્રવ્ય, કેવું અધરું મેળવવું ;

આણિ કામ ફરિ કેમ, કામ વધુરું કેળવવું ;

બહુ મુખે ખોલતાં ખોલ, તો જોરાવર છે જીમડી ;

પણુ આચરતાં અનુભવ થયે, વિજય વાત કપરી વડી.—૩.

શૂરા કાયર બને, બને કાયર વળિ શૂરા ;

આસ્તિક નાસ્તિક બને, નાસ્તિકા આસ્તિક પૂરા ;

કૂલઈ જઈ છલકાય, વિનાં અનુભવ ઘટ^૭ અધુરા ;

પશુ સમ જન અજ્ઞાન, ફરે મરતાના નશુરા ;

વળિ ખોલે ખહાદુર ખોલ બહુ, રહડતિ પડતિ અનુભવ વિનાં ;

પણુ થાય સો વિસે આટલે, જણાય નહિં વીત્યા વિનાં.—૪.

અનુભવ વણુ ન લહાય, વિરહ-દુખ વિંધતાં ખાણા ;

અનુભવ વણુ ન લહાય, દૂનિયાંદારી-તાણા ;

૧.—પોતાની સ્થિતિ ખીજાંના કરતાં ઊતરતી—ઓછાં સુખની ગણેછે.

૨.—હાલ ને ચાલતી વર્તમાન કાળની સ્થિતિ હોય તેમાં.

૩.—કલ્પનામાંથી તરત નવાં નવાં ઉત્પન્ન થઈને ઉગી નિકળતાં.

૪.—ભૂતકાળમાં તો આપણને ફલાણાં ફલાણાં મ્હોટાં ભારે એવાં દુખ પડ્યાં છે કે તે વિસરાતાં જ નથી, અને વળી હવે પછી ભવિષ્ય-કાળમાં કોણુ જાણે શાં શાં દુખ પડશે—એવા એવા વિચારોનાં ને જ્ઞા-પતનાદ સરખાં વાજાં વાગી રહ્યાં હોય છે તેમાં પછી વર્તમાનકાળની સુખની ખિચારી તૂતીને અવાજ કાઠું સાંભળી શકવું નથી !

૫.—અનુભવ અને મુકાબલો એ જ્ઞાન મળવાનાં મુખ્ય ને એ સા-ધન છે તે વગર. ૬.—વરસાદનાં. ૭.—અધુરા ઘડા.

અનુભવ વણુ ન સહાય, કવીની માર્મિક વાણી ;
 અનુભવ વણુ નહિં કદી, મોજ સદ્સાનનિ માણી^૧ ;
 વણિ વિજય સમજ અનુભવ વિતાં, અંધાગણ દર્પણ જમું ;
 • અનુભવ વણુ નહિં માનો અરે, પવન^૨, તહાં કહેવું કશું !-૫.
 અનુભવ મ્હારો ગુરૂ, પુજૂં ભાવે અનુભવને ;
 અનુભવથી સુખ પુરૂં, મુક્યે મુજ શત્રુ ગરવને ;
 ન ખાહું હું તો માર, ખચું અનુભવ-આણસારે ;
 જણાય સારાસાર, સત્વ^૩ જે રહ્યું સંસારે ;
 અનુભવ વણુ ખરે દયામણું જન-મન પોચું પૂમડું^૪ ;
 સુખ સ્વર્ગી અનુભવ^૫ છે, વિજય ભવાબ્ધી^૬-તુમડું !-૬.

જીભનાં જોર વિષે.

(ચોપાઈ.)

જગમાં જિભનું ઝાઝું જોર; બહોળો કરતી સ્થોર ખંડોર;
 સફાઈ જિભની તો ખહુ રહેલ; કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૧.
 કરવામાં અતિ આપ-વડાઈ; બહાદુર ખહુ એ લૂલી ખાઈ !
 પ્રસંગ આવે ન રહે રહેલ^૧! કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૨.

૧.-અનુભવો-ભોગવો.

૨.-અહંભાવ રૂપી પવન જે ઠકાણે છે તે ઠકાણે પછી શું કહેવું ?
 અથવા ખીજો અર્થ એવો કે મૂળ વસ્તુ પવન રૂપ છે ત્યાં પછી શું કહેવું ?

૩.-આ સંસારને વિષે સત્વ કહેતાં મુખ્ય તત્વની-મુદ્દાની-મનુષ્યા-
 દેહ ધારણ કરવાના મૂળ ઉદ્દેશની વાત શું છે તે.

૪.-રૂના ગાભા જેવું, કદપના અને તર્કની હવા જેણી પાસની ચા-
 લતી હોય તેણી તરફ ગોકળગાયની પેઠે તણાતું, એવું જે અનુભવ વગર
 પોચું-હલકું, ઢંગ-ધડા-ધારણ વગરનું, હોય છે તે.

૫.-આત્મા વસ્તુ વિષેનો અનુભવ-આત્મસાન.

૬.-ભવસાગર તરાવનાર તુમડું.-વિજય કહે છે કે આત્મા વિષેનો
 અનુભવ-આત્મસાન એજ એકલું આ ભવસાગરને તરાવનાર તુમડું છે !

૭.-તે વેળા આગેવાની કરીને મોખરા ઉપર નથી રહેતી-ખુણે ભરા-
 ય છે; અથવા એના ખીજો અર્થ એવો કે પ્રથમ બોલતી વખતે જેવી હતી
 તેવી પાછળથી તે પ્રમાણે તે વાત કરવામાં તે રહેતી નથી !

હુકમ કરે બહુ તાપડતાબ; રાખીને રાણીના રાપ;
સેવક-જનનું નિકળે તેલ! કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૩.

કહેશે “એમાં તે શી વાર; બુચકીમાં હું મૂકું પાર”;
હોય જેમ પાળકનાં એલ ! કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૪.

“વિબ્હા થાય કે ધર બંધાય; જાગમાં એ અધરું કહેવાય;”
“રહેજે” ખરચથી બાંધું મહેલ !” કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૫.

બેઠિ બેઠિ પોતાને ગોખે; ટિકાકરે ધરિને બહુ શોખ !
કહેશે “ન ડરું, વેઠું જાલ” કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૬.

હેતુ^૧ ખિન્નતા કહેતી ફરે; દુખ લગાડતાં એ નવ ડરે;

૧.-જેને હુકમ બાબવો પડે તેનાં આંકાસિયાં જાયાં આવે-તેનું અંગ પરસેવે નહિયારું જાય. ૨.-“વિવાહ કહેશે માંડી જે અને ધર કહેશે ઉકેલી જે” એમ લોકામાં કહેવાયછે, પરંતુ હું તો થોડા પૈસામાં મોટો મહેલ બાંધી દઉં-એ તો આવડતનાં કામ છે !

૩.-મુખ રૂપી ઝરખામાં અથવા ગોખલામાં.

૪-૫.જેની તેની અને જે તે વાતની ટીકા-નકલ કરવાનો એ જીભને બહુ શોખ છે-એટલે એવી વાતમાં એને બહુ રસ-લેજત પડેછે-સારો દાહાડો એ કામ કરતાં કંટાળતી નથી, અને પીળાં સપ્તજાં કામ ઉતરતા દરજ્જાનાં ગણીને તેને આટોપી ઘડને એ કામ જ્યારે ત્યારે જેની તેની સાથે લઈ બેસેછે, તેવેળા એ જીભડીની બોલી જાણે ચિપડીની બોલી જેવી કચકચાટ અને કંટાળા ભરેલી લાગેછે-એવામાં પછી જે કોઈ એને પુછેછે કે તું આવા આવા ફલાણા ફલાણા મોટા મોટા લોકોની ટીકા કરતાં બહીતી નથી, તે તું કોઈ દિવસે હેરાન નહીં થાય? ત્યારે તે વેળા એ લૂલી બાઈ બહાદુરીથી એવો જવાબ આપેછે કે “ન ડરું, વેઠું જાલ”-હું કોઈથી બહીધું તેની નથી-કેદારનામાં જવું પડશે તો કરારે જઈશ, પણ બોલ્યા વગર તો નજ રહેવાય-શામાટે એ મોટેરાઓ ગરીબ લોકોના ઉપર આટલો આટલો જીલૂમ ગુજારેછે?-શું તેઓને કોઈ પુછનાર નથી-જ ? કે છે શું ? !

૬.-પીળાં માણસો જે જે કર્મો કરતાં હોય તે તે કર્મો કરવાના તેઓના ફલાણા ફલાણા મુદ્દા-હેતુ હોવા જોઈયે, એમ વારંવાર અનુમાન કરીને, એ જીભ જાણે પોતે સર્વેસ હોય ને સહુના પેટની છાની વાત પોતે જાણતી હોય તેમ, સહુને કહેતી ફરેછે, અને એવી રીતે કોઈનાં મનની અંદરની ખાનગી વાતની અટકળ બાંધીને પછી ખરી કે ખોટી હોય પણ તે તેને મોડેજ કહેવાથી તેને દુખ લાગશે એમ એ વિચારતી નથી, કે જરા પણ કોઈ રીતનો તેમ કરવામાં એ આચકા ખાતી નથી.

કહેશે “હું નથિ કાનિ ડબેલ !” કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૭.

લાકડિ કરતાં જિભનો^૧ માર; જગમાં કાઝો દુખ દેનાર;
ગમાર જિભ કહે “એ તો ગેલરો!” કહેવું રહેલ મુશ્કેલ મુશ્કેલ !-૮.

અવર ઇંદ્રિની મોજો નેહ; માત્ર બોલિ પોતે લે તેહ !

અશક્ય વાત લવે બનિ ઘેલ ! કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૯.^૩

કહેશે “હું તો સતી છું નાર; સેવું એક જ મુજ ભરતર^૪,”

“શું કરે, હોય છપ્પીલો છેલ^૫! કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૧૦. .

૧.-ઠપકાના-મ્હેણાંતાણાના-બળિયેલ શબ્દો તથા બોલીના માર.

૨.-એવી રીતના બોલ “હું નહીં. સાંખું-નહીં સાંભળી રહું,” એમ જ્યારે કોઈ તેની સામું બોલેછે અને કહેછે, ત્યારે એ ગમાર જિભ તેને એમ સમજાવેછે કે-“એ તો હું માત્ર ટોળ કરુંછું-એમાં ત્હને એટલું બધું લાગી શું ગયું? એથી કંઈ ત્હને વાગેછે?” એ ઠકાણે કવિ કહેછે કે એવાં કટુ ભાષણને ટોળ છે એમ સ્પષ્ટને કહેવું એ તો રહેલ છે, પરંતુ એવાં કટવાં ભાષણને થંડા મિજબજી આમાશી રાખીને હંમેશા સાંભળ્યાં કરવું એ કેવું મુશ્કેલ છે તે સાંભળનાર જાણે !

૩.-જે મઝા શરીરની પીછ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, ગંધની ઇંદ્રિયો વડે લેવાની હોયછે તે પણ એ જિભ પોતેજ માત્ર મ્હોડે બોલીને લેછે, અને પછી જાણે અમુક ઇંદ્રિની મઝા અમુક ઇંદ્રિનેજ મળી ચુકી હોય એમ માની લઈને “મ્હારામાં સઘળી ઇંદ્રિઓની મઝા લેવાનું સામર્થ્ય છે” એમ ધારીને દુલાઈ જતાંમાં પછી એ જિભ છેક ઘેલછા ઉપર જતી રહેછે, અને એવી ઘેલછામાં પછી જે વાત પોતાનાથી નજ બની શકે એવી અસંભવિત હોય તે પણ “હું કરું-હું બનાવું”-એમ એ જિભ ગાંડાં કહાડીને જેમ બકાય તેમ બકેછે અને લવાય તેમ લવેછે !

૪.-“જે મનુષ્યની હું જિભ હોઉં તે મનુષ્યનેજ સેવું એટલે તેનાં હિતની તથા તેની આસાની વિરૂધ્ધ કદી કંઈ પણ બોલું કરું નહીં.”

૫.-“કોઈ ગમે એવો ફાંકડો પુરૂષ હોય તોપણ મ્હારા સરખી જે પોતાનું પતિવ્રત પ્રાણાંતે પણ નજ છોડે એવી સતી સ્ત્રી હોય તેને તે શું કરી શકવાનો છે?”-હવે એવી રીતનું જિભ બોલેછે એ તો આપણે સાંભળ્યું, પરંતુ એમ ધારો કે એ પ્રમાણે બોલનારી જિભનો રવામી કોઈ ફાજદારી ગુ-હો કર્યાનાં તોહોમ્મત ઉપર પકડાઈને સેશન કોર્ટમાં ગુ-હોગારનાં પાંજરામાં ઉભેલોછે, અને તેની ઉલટપાલટ તૈપાસ ચાલી રહેલીછે, તેની અંદર કોઈ સમાવાળો કાંબેલ-ફાંકડો પારિષ્કર ઘણાજ પારીકીના, ઊંડા મુદ્દા ભરેલા, અને શોધક પ્રશ્નો ઉપરા ઉપરી પુછ્યો બયછે-હવે એવે ઠકાણે પેલી જિભ એ પોતાની તમામ જુખાનીની અંદર એક છેડેથી તે

કહેશે “ લોભ મહેને ન લગાર; પૈસો ગણું પગની પેઞ્જર ! ”
 ભુખે મરે તવ ઉંચકે હેલ ! કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૧૧.
 કહેશે “ હું તો લઈ વેરાગ; સંસારજ કરિ દઉં છૂં ત્યાગ ! ”
 કરે ત્યાગ ત્યાંલગિ સહુ ફેલ ! કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૧૨.
 કહેશે “ મહેને ખિજવવી નહીં; કરી મુકિશ હું કંઈ નું કંઈ ! ”
 “ કરિશ ખૂન હું છું ફેલ ! ” કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૧૩.
 જ્યાંલગિ અનુભવ સાસ ન થાય; ત્યાંલગિ રહે નહિ અંકુશ માંછ !
 કહેશે “ રહેતી તરવી રેલ ! ” કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૧૪.
 “ કવિતા કરવી રહેલું કામ ! શબ્દ માત્ર ગોઠવવા આમ ! ”
 “ હત અભ્યાસ કરત હું જ્ઞેલ ! ” કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૧૫.
 જીભ ખણાવે તપ્પતનશીન ! જીભ ખપાવે ઉદીહીન !
 વિજય કવીની એકજ ટહેન ! કહેવું રહેલ કરવું મુશ્કેલ !-૧૬.

જેનાં કામ જે કરે.

(કવિત્ત-મનાહર છંદ.)

પારસમણિનું કામ પાપાણુ ન કરી શકે,
 પ્રજાપતિનું ? ન કામ થાય પ્રજાપતયી ?
 દામ અને નામ પૂઠે ડુનિયાં તમામ દાડે,

ખીજ છેડા સુધી એક સરખી રીતે પોતાનું પતિવ્રત કદી પણ જાળવી શકે ખરી ? એટલે પોતાના સ્વામીની વિરૂધ્ધ જાય એવી ફેટલીક વાતો કમુલ કસ્યા વગર તેનાથી રહી શકાય ખરું ? તેટલામાટે “ પતિવ્રત પ્રાણાંતે પણ નજ છોડું ” એમ મહોડે કહેવું એ બહુ રહેલું છે, પરંતુ એ પ્રમાણે ફાંકડા બારિશરની આગળ તે પ્રમાણે પાળવું અતિ કઠણ-મુશ્કેલ થઈ પડે છે ! વળી એનો ખીજો અર્થ આ પ્રમાણે:-એ જીભ એમ કહે છે કે “ એવો ગમે તેવો ફાંકડો પુરૂષ હોય તો પણ તે મહારા સરખી પતિવ્રતા સ્ત્રીને શું કરી શકવાનો છે ?-પતિવ્રતા સ્ત્રીનાં મુખ ઉપરનો પ્રતાપજ એવી રીતનો હોય છે કે તેથી કરીને તેવા પુરૂષ માત્ર મહોડે બાલે એટલુંજ. પરંતુ તે ઉપરાંત કંઈ પણ કરવાની તેઓની હિંમતજ ન ચાલી શકે ! ”

૧.-અજ્ઞાનું; અથવા રાજનું.

૨.-કુંભારથી.

પ્રમુખનું કામ કેમ થાય સભાસદથી ?
 સાંખા સાથે ટુંકું જાય મરે નહિં માંડું થાય,
 કહેવત કહેવાયછે? વિજય હૈવાસતથી?;
 • જેનાં કામ જે કરે ન કરી શકે ખીજાં કાઈ,
 કવિનું ન કામ કદિ થે શકે સભાસદથી!-૧.

કદમ.

(કવિત.)

અનુભવ લઈ લઈ ટુંકાંમાં પ્રતાપી ખુખિ,
 એવી વૃદ્ધવાણીઓ લહાય કેમ છોકરે?
 છોકરે ન સમજાય; કેમ શું વક્તાનું જાય?
 સુસ્ત વૃદ્ધ સ્થાયજ તે, નિંદા છોરા છો કરે!
 કુકડાની કાટમાં કદર વણુ કુદરતે,
 લટકાવું નંગ ન્યાય નંગનો ત્યાં કા કરે?
 વળિ વાધથી નહસાડે એજ ખર કુદરત,
 નંગ પામે વિજય કદરદાન કાક રે!-૨.*

૧-૨-આ જગતને વિષે જેટલી જેટલી કહેવતો કહેવાયછે તેટલી તેટલી તે તમામ ખાસ રીતના ખરા અનુભવની હોયછે, અને તેથી કરીને એ કહેવતોમાં એવી રીતે નિખાલસ દીસથી જે સાચેસાચી વાત હોયછે તેજ કહેવાયછે!

* વ્યાખ્યાન:-મહા પુરુષોએ પોતાના અનેક પ્રકારના વિસ્તીર્ણ અનુભવો ઉપરથી જે વાતોના સારાંશનો બોધ સંક્ષેપમાં આપવાના ઉદ્દેશથી તે વાતોને કહેવત રૂપે કહેલી હોય તેવી વાતોને સંપૂર્ણ રીતે સમજીને તેની કદર અને કિંમત અનુભવ વગરના છોકરાઓથી રી રીતે થઈ શકે? છોકરાઓથી તેવી વાતો ન સમજાય તેમાં તે કહેનારા શું કરે? જે સુજાણુ અને અનુભવી પુરુષો હોય તે એવી વાતો ઉપર પ્રેમ રાખેજ, અને પછી છોકરાઓથી એવી વાતો ન સમજવાને લીધે તેઓ કદાપી તેની નિંદા કરે તો છો કરતા. કંઈ ઉત્તમ વસ્તુ જ્યારે બેકદર મનુષ્યને હાથ આવી સહડેછે ત્યારે “કુકડાની કાટમાં રતન”-એમ કહેવાયછે: હવે એવે ઠકાણે પેલી અમુલ્ય વસ્તુ જે રતન તેનો ધનસાક

વલણવીસી—વિજય કહે એમાં શું વળ્યું?!

(ચોપાઈ.)

મૃદિ તાણાં જે માયિક સૂખ; તે મેળવવા સહુની બૂખ;
એ સુખથી હે ભાયગ ભળ્યું; વિજય કહે એમાં શું વળ્યું? !-૧.

અક્ષત્તાન વિતાં નથિ ગોક્ષ; કહે વાત કવિ રહી પરોક્ષ;
ડોસીયે દૂળણું ખહુ દળ્યું; વિજય કહે એમાં શું વળ્યું? !-૨.

ચણાઈ કેરી ઢગલી કરી; મદદ ખેઠાં મદદ ધરી;
એજ દેવતા એવું કળ્યું; વિજય કહે એમાં શું વળ્યું? !-૩.

ગ્રીષ્મ ઋતુએ અરણ્ય માંહ; દૂર થકી મૃગજળ દેખાય;
મુસાફરે ખાણું જળ મળ્યું; વિજય કહે એમાં શું વળ્યું? !-૪.

“રાક્ષસ રાવણ કે શ્રીરામ?”—ભુલાપટલે પૂછ્યું આમ!

રામાયણ આપું સાંભળ્યું!—વિજય કહે એમાં શું વળ્યું? !-૫.

દ્વાદશ વર્ષ તપસવી કાય; યોગ-સમાધી સાધી હોય;
અંતે સ્ત્રી દેખી ગિત ચળ્યું; વિજય કહે એમાં શું વળ્યું? !-૬.

ખીજાંનું બેવચનીપણ; વારંવાર વખોડ્યું ધણું;
પોતાથી નિજ વચન ન પાળ્યું; વિજય કહે એમાં શું વળ્યું? !-૭.

અનર કેરો છોટો પડ્યો; લુછિ લેવા તૃપ્ત વાંકો વળ્યો;
વળવી સર અનરથી ભચ્યું; વિજય કહે એમાં શું વળ્યું? !-૮.

કૃપણે પૂરું ખાંડું ન પેટ; પરમારથને જાણી વેઠ;
આખર કામ ન આપ્યું રાખ્યું; વિજય કહે એમાં શું વળ્યું? !-૯.

આખી હંમર કીધાં પાપ; ખહુ ખહુ જનતા લીધાં શાપ;
મરતી વખતે આંસૂ ઢાળ્યું; વિજય કહે એમાં શું વળ્યું? !-૧૦.

કોણ કહે? પરંતુ પાછો એવોજ કંઈ યોગ આવે કે વાઘ રૂપી યોગે અ-
થવા વાઘના યોગે કરીને એ રત્ન કુકડાની પાસેથી કોઈ ઝવેરીને હાથ
આવી ચહડે, તો તે બેળા તે ઝવેરી એ રત્નની ખરી કદર અને કિંમત
જાણીને પછા તેને વીંટીમાં જડાવીને તે વીંટી પોતાના જમણા હાથની
આંગળીએ પેહેરીને તે રત્નની શોભા વડે પોતાનો હાથ શોભાવે!

૧.—એક બાદશાહને વિષે—“બુંદસે ગઈ સો કુછ હોજસે આવી હૈ?”—
એવી જ એક કહેણી ચાલેછે તે ઉપરથી.

તીરથ યાત્રા કરતા કોય ; અંગ-મેઝ ગંગામાં ધોય ;
 અંતર રહ્યું નિરંતર સખ્યું ; વિજય કહે એમાં શું વખ્યું ? !-૧૧.
 કેક કોધમાં પટકે શીશ ; વચન સામઠાં કહે દસ વીસ ;
 અહલે અમ અધરણ ખળખળ્યું ; વિજય કહે એમાં શું વખ્યું ? !-૧૨.
 કેક ખિન્નનો ઇચ્છિ અનર્થ ; પોતાનો મણસાડે આર્થ ;
 વચસમા ? નિજ ઘર પર્જાયું ; વિજય કહે એમાં શું વખ્યું ? !-૧૩.
 જ્હાલ ખતાવી વાંઢા સાથ ; મુંદરિ ખોલી “સ્વામીનાથ ;”
 સપનામાં તો લાગ્યું ગળ્યું ! વિજય કહે એમાં શું વખ્યું ? !-૧૪.
 જીવાનિ આખી વાંઢો રહ્યો ; વૃદ્ધપણે વરરાગે થયો ;
 જાણ્યું જગનું મહેણું ટાળ્યું ; વિજય કહે એમાં શું વખ્યું ? !-૧૫.
 સ્ત્રીને કંથ નપુંસક માળ્યો ; જિવંતેષ્વર જિવતર-દવર ખાળ્યો ;
 મુગ્રાઈ મન વિષે કહે “ખાળ્યું !”-વિજય કહે એમાં શું વખ્યું ? !-૧૬.
 કકડીને લાગી જવ જૂખ ; તે વેળા નહિં ભાખરિ જૂખ ;
 જૂખ ગયે ભોજન સાંપડ્યું ; વિજય કહે એમાં શું વખ્યું ? !-૧૭.
 ખેડુત ખી વાવે કદિ કોય ; પોતે નવ તેનું કળ જોય ;
 મુત્તા પછી કદિ તે ખી ફાળ્યું ; વિજય કહે એમાં શું વખ્યું ? !-૧૮.
 કવન સુણી ઓતાજન સહ ; વખાણ મુખનાં કરતા ખંહ ;
 કહે “કાલ્ય તો ઠિક છે ખાણ્યું !”-વિજય કહે એમાં શું વખ્યું ? !-૧૯.
 માટે મનવા ચેતી ચિત્ત ; બ્રહ્મસાન ઉપર થઈ પ્રીત ;
 કવન સુણી નવ હૃદય પહલણ્યું ; વિજય કહે એમાં શું વખ્યું ? !-૨૦.

૧.-કેટલીએક સ્ત્રીઓ છાતી માથાં કુટેછે તથા સામાને ઓશિયા-
 જાં પાડવાને વચસમાં-રીસમાં પોતાનાં છોકરાંને કે પોતાની જાતને
 મારેછે તેમાં પોતાને વાગેછે-પોતાને દુઃખ થાયછે-પોતાનું ખિગડેછે-એમ
 કીધે શું વખ્યું ? !

૨.-છતે ધણીએ જિવતર રૂપી ખેતરમાં દવ ખળવાથી (જેમ સેવ
 પડતર-વાંઝિયું રહેછે તેમ) તે ખિચારીનું જિવતર ધૂળ મળેછે-તેને વંઝ્યા
 રહેવું પડેછે-અને જો કદાપિ તે પ્રમુત્તા થાયછે તો પછી તેને લાચા-
 રીથી અસત્ય આચરવું તથા કહેવું પડેછે !

૩.-કવિતા સાંભળીને મન ઉપર તેની અસર ન થઈ, અને બ્રહ્મસાન
 ઉપર જો પ્રીતિ ન ઉપજી તો પછી તેથી શું વખ્યું ? !

દહેણાદેણી.

(૫૬—રાગ પરજિયો.)

સહુ દહેણાદેણીનું, જગમાં; સહુ દહેણાદેણીનું.—સહુ૦—૮૬.
 અનુભવસિદ્ધ વચન એ સાચું; ધણું માનિક કહેણીનું.—જગમાં૦—૧.
 ક્યાં યુરોપ ને ક્યાં ભુમિ-હિંદૂં; અંતર દિન રેણીનું.—જગમાં, સહુ૦—૨.
 એકાકાર બન્યાં તે? આજે; ચલણ ચાલ્યું ગેણીનું!—જગમાં, સહુ૦—૩.
 યોગ મેળવે ઘોઘા-વરસું; મન લંકા-લાડીનું.^૩—જગમાં, સહુ દહેણા૦—૪.
 ઓખા અનિરુધ-ચિત્રજ^૪ કોતાં; ચિત્ર ચહોટયું એણીનું.^૫—જગમાં૦—૫.
 વળિ આનટોની^૬ સાથે માન્યું; મન મિસર-રાણીનું.^૭—જગમાં, સ૦—૬.
 નૃપ નીહાળી છાણવાળિને; ૫૬ દે પટરાણીનું.—જગમાં, સહુ દહેણા૦—૭.
 સગા બંધુનું અણગમતું મુખ; ગમતું મરેણીનું.—જગમાં, સહુ દહેણા૦—૮.
 કે જન કંચનિનું ધર ભરતા; સરવર્ણ હરિ^૮ પરણીનું.^{૧૦}—જગમાં, સ૦—૯.
 કે ચાકર શેઠ ભોગવતા; કરિ કહ્યું શેઠાણીનું!—જગમાં, સહુ દહે૦—૧૦.
 કે ધન રણિ ભોગવતી વેળા; મૃત્યુ થતું પ્રાણીનું.^{૧૧}—જગમાં, સહુ દહે૦—૧૧.
 કોણ ખણે ભોરિંગ ભોગવે; પિલે બળદ ધાણીનું.^{૧૨}—જગમાં, સહુ૦—૧૨.
 કે જગમાં સન્માન પામિ,—અપમાન ખમે ધરણીનું.^{૧૩}—જગમાં, સ૦—૧૩.
 લોક ખખર^{૧૪} લેવા આવે, નિજ^{૧૫} જન ન પુછે પાણીનું.—જગમાં૦—૧૪.
 વૈદ બિચારા ફોકટ ફરતા; દાખૂ^{૧૬} દાકતર-શીનું!—જગમાં, સહુ દહે૦—૧૫.

૧.—યુરોપ અને હિંદુસ્થાન.

૨.—સોનાની ગેણીનો ઉપયોગ.

૩.—“લંકાની લાડી ને ઘોઘાનો વર” એ કહેવત છે.

૪.—ચિત્રલેહાએ ચિતરેલું અનિરુધનું માત્ર ચિત્રજ.

૫.—અલખેલી ઓખાનું.

૬.—રોમ શહેરના ત્રણ જે સહ-

ગજ થઈ ગયા તેમાંનો એક.

૭.—ઈજિપ્ત દેશની રાણી ક્વી-

ઓપેટ્રાનું.

૮.—સ્ત્રીધન સઘળુંજ (૫૬) સુદાં).

૯.—હુંટવી-છીનવી લઈને-હરણ કરીને.

૧૦.—પોતાની

પણિયત સ્ત્રીનું.

૧૧.—તેનું પોતાનું.

૧૨.—ધાંચીને

સાડ તેનો દણદાર બળદ તેને ત્યાંની ધાણી ખીંચે!

૧૩.—પોતાની ધરની સ્ત્રીનું (૫૬) તે ખમવામાં ખીજ લાભગમે તે હોય.

૧૪.—મંદવાડમાં ખખર લેવા.

૧૫.—પોતાનાં કહેવાતાં મા-

ણસ.

૧૬.—દાકતરની શીનો કર-હક; ૫૬) એ-પાંચ-દસ

કે એ કરતાં પણ વધારે જોડલા રૂપિયાનો હોય તેટલો, અને તેટલા દા-

ભણ્યા ભુખ્યા રહે, મૂર્ખા પામે, - સીધું પૂરાણીનું. - જગમાં, સહુ લેહો - ૧૬.
એમ ઉદાહરણ અનેક દીસે; કારણ નથિ કહ્યાણીનું. - જગમાં, સહુ - ૧૭.
તેમજ આ મેં અદા^૧ કર્યું રાણ; હશે વિજયવાણીનું! - જગમાં, સહુ - ૧૮.
વિજય લેહોનું લહું અવર^૨ ન તોલે; સુખ વિતા શાણીનું! - જગમાં - ૧૯.

મમ.

(કવિતા.)

સો ગાઉ સો વરસનિ ખનિ વાત જોતું રહેજે;
ધૂમતું ઉડાવિ તરેતો ખાર^૩ ગંગન છે;
મ્હોટા મ્હોટા નવા નવા શોધો થયા અંથો થયા;
કરનાર એજ ઉપકાર અને^૪ ધન છે;
કોઈ સાચું કોઈ જીકું કોઈ^૫ હંચું કોઈ નીચું;
તન તે ન જાણો જન મન તેજ^૬ જન છે;
વિજય કહેછ જેવા પ્રસંગ ને જેવું જોવું;
કોઠે કોઠે તેવાં જીદે^૭ જીદે રંગે મન છે. - ૧.

હાડા, જેવું તેનું લેહેણું !).

૧.-દોણ-કરજ આપ્યું-વાળું.

૨.-વિજય કહેછ કે મ્હારે શાણી કવિતા સાથે લેહોનું-લેહણાદેણી-છે, અને એ લેહણાદેણીમાં જે સુખ રહેલું છે તે સુખની તોલે અવર કહેતાં બીજી કોઈ લેહણાદેણીનું સુખ કદી પણ મુકાપલે ખેસી નજ શકે !

૩.-તર્ક રૂપી ઘોડો.

૪.-અનેક તરેહનાં પરોપકારનાં કામ

દુનિયામાં મનુષ્યો જે કરેછે તે પોતાનાં મન વડેજ કરેછે; તેટલામાટે એવાં એ પરોપકાર કરાવનારાં મનને ધન્ય-શાખાસ છે !

૫.-ફલાણું મનુષ્ય એમ જે આપણે બોલીયે છઈયે તે તે મનુષ્યનાં શરીરને વિષે નથી બોલતાં, પરંતુ તેનાં મનને વિષે આપણે બોલીયે છઈયે; એટલામાટે તન કહેતાં જે શરીર તેને જન-મનુષ્ય ન જાણવું, પરંતુ તે મનુષ્યનું જે મન તેજ તે મનુષ્ય છે એમ જાણવું.

૬.-આ જગતને વિષે મનુષ્યનો જન્મ થયા પછી જેવા જેવા પ્રકારના અનુભવના પ્રસંગો તે મનુષ્યને મળેછે, અને તે વેળા પછી જેવી જેવી સ્થિતિમાં રહીને તે મનુષ્ય જેવી જેવી રીતે (પોતાના સંસ્કાર પ્રમાણે) તે અનુભવના પ્રસંગોને જોયછે-એટલે તે પ્રસંગોની વાતોને અ-

જે જેવું તેને તેવું મળેછે.

(કવિત્ત.)

પ્રપંચીને પ્રપંચી બુદ્ધ્યાને બુદ્ધ્યાં મળે,
 વળિ મળે વ્યસનીને વ્યસની મરદ મરદને;
 કદિ આણુમાર્યું^૧ મળે મળે જુડે જુડાં,
 વળિ સાચે સાચાં પ્રભુ-સાહ્ય ભક્તનાં પરદને;^૨
 એમ સહુ જગમાં જે જેવું તેને તેવું મળે,
 કુદરતિ રીતે દુઃખી દુઃખમાં ગરદને;^૩
 મેળવશે^૪ કુદરત, પણ એકે કહીંધું વાત,
 નથિ હજિ મળ્યું હશે જે વિજય-દરદને^૫ !—૧.

નુભવેછે, તેવાં તેવાં કાઠે કાઠે એટલે^૧ ઘટમાં જુદાં જુદાં માણસોને વિષે જુદા જુદા પ્રકારના રંગનાં મન હોયછે. આ જગતમાં અસંખ્યાત મનુષ્યો છે તેમાંથી કાઠ ખે મનુષ્યની શિકલ સઘળીજ વાતે એકસરખી મળતી હોતી નથીજ, અને એમ છતાં જે કદાચ કાઠ પ્રસંગે રોકસ-પિયરનાં—“કામેડી ઓફ એગર”ની પેઠે એકાદો એવો દાખલો વાર્તા રૂપે મળી આવે, તોપણ એવી રીતે કાઠ ખે મનુષ્યનાં જે મન તે સઘળીજ વાતે સરખાં મળતાં હોય એવો દાખલો તો કાઠ પણ હકાણે કાઠ પણ વખતે મળી આવે એ વાત અશક્ય-અસંભવિતજ હોય એમ જણાયછે !

૧.—જ્યાં જેવું જોઈયે ત્યાં તેવું કટલીએક વાર વગર પ્રયત્ન-વગર માગે મળી આવે એમ પણ ખતે; પરંતુ એનો મુખ્ય અર્થ એવો કે જ્યાં જે ન જોઈવું હોય, જ્યાં જેનો ખપ ન હોય, જ્યાં જે ઉપર કંટાળો હોય, ને જ્યાં જે કદી માર્યું ન હોય, ત્યાં તે પણ વળી (ખામુખાં) મળી આવેછે.

૨.—ભક્તને વરદાન આપવુંજ એવું પણ ઈશ્વરેચ્છાથી ખતી આવેછે.

૩.—દુઃખમાં જે કુખી જઈને તેમાંજ રીડું ખતી ગયલું હોય તેને તેવુંજ રીડું સ્વાભાવિક રીતે મળી આવેછે.

૪.—હવે એવી રીતે જે જેવું તેને તેવું મળી આવેછે એવો જે કુદરત-નોજ નિયમ તે નિયમ, વિજયને પણ કાઠ તેના જોગ તેવું મેળવશેજ, એવી આશા રેખાવેછે !

૫.—તોપણ એમ છતાં હજી સુધી કાઠ એવું ખરું રનેહી નથી મળી આવ્યું કે જેની આગળ, મન મુકીને પ્રથળ ચિત્તે પોતાનાં મનનાં દર્દની સઘળીજ ગુહ્ય વાતોનાં ઉભરા કહાડીને પોતાનું દિલ ખોલીને ઠાલવી શકાય !

વિધવા-બોધ.

(આખખો.)

(“ જીવને રવાસ તણી સગાઈ, વરમાં ઘડી ન રાખે લાઈ ”—એ ઢાળે.)

વિધવા જીઓનિ કરી વિચાર, સહુ છે સ્વારથિયો સંસાર—વિધવા૦—૨૬.

માત પિતા ને બ્રાત આદિ સહુ, નિજ સ્વારથને નોય;

વાંક કડાડીને ચાત્ર તણા, લુખાં લાડ દેખાડિયે રાય !—વિધવા૦—૧.

પડે તેનેજ પીડ લાગે ને, વાગે તેને ગીર;

ભાભીનાં સુખમાં તમ-દુખ વિસર્યા, બહાજા લેમારા વીર !—વિધવા૦—૨.

ચૂગે મ્હોડે માર સાંખી રહો, શૂં કરે ખીન્ને કોય ?

હામ ધરે ન લહે હૈયામાં, કામ તે ક્યાંથી હોય ?—વિધવા જીઓનિ૦—૩.

વાત કરતાં વીતી ગઈછે, દસી ને વીસી તમામ;

પરદુખભજન વિક્રમની શૂં, વાટ જીઓછો આમ ?!—વિધવા જીઓ૦—૪.

બેતાં બેતાં જવાની જરો, કશ નહીં રહે રયામ;

વેશ લેમારો ખનરો બહરવો, વરવા ? નહિં રહે કામ ?!—વિધવા જી૦—૫.

પુનર્વિવાહને દેતાં ઉત્તેજન, સભા સહુ શરમાઈ;

સભાએ જ્યારે ખમા^૩ ધર્યા ત્યારે, વિધવા ગઈ સૂંતાઈ !—વિધવા૦—૬.

પ્રતિનિધિ થઈ માત પિતાની, આણે સભા જ્યારે દાઝ;

લટકો કરી લહે લાજ શેં તાણા, પુછતાં એટલામાંજ ?!—વિધવા૦—૭.

આત્મા રૂપી રામ દુભાવી, કોપાવો કાં કિરતાર ?

ફરિ ફરિ મનખાદેહ ન આવે, જાય એળે અવતાર.—વિધવા જીઓ૦—૮. •

હક લેમારા શાને ચુકોછો, ઝંડીક ન રાખો જીર;

કાયદો લેમને સાદ્ય કરેછે, રોકે કોની મગદૂર ?!—વિધવા જીઓનિ૦—૯.

સંસાર કરા લેવા લેવા, દાવા લેમારાની દાવ;

સુણશે દેવ દુંદાળો સુંદાળો, એવો છે આશિરવાદ !—વિધવા જી૦—૧૦.

દેશી જનનાં દુઃખ ટળે ને, વૃદ્ધિ પ્રજાની થાય,

૧-૨.—પછી લેમારી સાથે પુનર્લગ્ન કરવાની કોઈને ઇચ્છા નહીં ઉ-
પજે;—અથવા ખીન્ને અર્થ એવો કે લેમારે પોતાને પણ ફરિ પરણવાનું
તેની પુખ્ત ઉંમરે કશું કામ—પ્રયોજન નહીં રહે !

૩.—પુનર્વિવાહની વાતને ટેકા આપવાનું જ્યારે સભાએ મન કીધું

વિધવા વાંઢાનાં નામ જગતમાં, વગોવાતાં રહિ જાય.-વિધવા ગુ.૦-૧૧.
 આવેશ પૂરો આણ્યા વિનાં, થાય અમલ નહિં એમ;
 કમળ સંકાયે બિડાવું રહે ત્યાં, મધુકર^૧ આવે કમ ??-વિધવા ગુ.૦-૧૨.
 વાત કરો મન મોકળાં મુકી, આ બોધ છે વળિ આર;
 અનુભવશે પ્રેમ-મધુકરનો રસે, કહેશે કલેજની કાર !!-વિધવા ૦-૧૩.
 અંધન-દોરી કુતી^૨ વાળી, લાગે ન તૂટતાં વાર;
 અનાય ટળિ સનાય થવું હોય, સ્વાધિન છે અધિકાર.-વિધવા ગુ.૦-૧૪.
 વિજયને મન વાત વસીછે, પરમારથને કાજ;
 વિધવા જે કોઈ મુદલ ભરે તો, વિજય ભરશે બ્યાજ !-વિધવા ગુ.૦-૧૫.

મિત્રવિયોગ-સ્તોત્ર ૧ લો.

(દોહોદારા.)

અરે મિત્ર આ એકદમ, ગજબ થાય શો હાય;
 સુખ સંયોગનું લુંટિ લઈ, દે હંધિ કુદરત દહાય.-૧.
 નિરાંતથી બેઠા હતા, રિચગતા કરી છાંય;
 ખનાવ આ શો ખનિ ગયો, હાય નાજ સંખાય.-૨.
 તપખિર ચિપટી આધિ છે, પણ આ આવી છીંક;
 માટે ચિપટિજ^૩ આજની, તો પછિ શેની ખહીક ?-૩.
 હાય અરે આ દૂનિયાં, આ શિ ત્હાંથી રીત;
 નથી ખરે તૂં સાચની, જુઠાંનિ છાં ખચ્ચીત.-૪.
 નિમકહલાલીથી કરી, નોકરિ ન લિની લાંચ;
 (પણ) રહ્યો લાંચિયાથી જુદો, લાગી તેથી આંચ.-૫.
 નથી કિધૂં કંઈ કૂંડું તેં, શીદ કરે તૂં શોચ;
 કુદરત તો એવીજ છે, કોને ન મુકે આછ.-૬.

ને માથે લીધું ત્યારે. ૧.-અમર. ૨.-કાળ તથા કુદ-
 રત રૂપી માજૂના બિસરકા લાગવાથી રહેજ ઇસારતમાં તુટી જાય એવી
 ખતી રહેલી !

૩.-જે જે વસ્તુ કે વાતના માત્ર આજ્ઞા કે પડછાંચથી પણ આપણ-
 ને નુકસાન થવાનો સંભવ રહેતો હોય તે તે વસ્તુ કે વાતને મૂળ સંસર્ગ-
 જ ઊભાં ન રહેવું, એટલે પછી કશી રીતનો મિથ્યાપવાદ પણ રહેજ નહીં.

- ખનનારી તે ખનિ ગઈ, થઈ ધીરો તું જોય ;
ગભરાવું એમાં શું રે, એ પણ દાહાડા હોય.—૭.
હતા રંગ ધડિ ઉપર શા, કેવા અધધડિ માંદા ;
• વાત ખોલ મા મિત્ર તું, ઉઠિ રહિછે દિલ લાલ.—૮.
મળ્યા પરસ્પર આપણા, સ્વભાવ એવા એક ;
દીલ ખોલિને કહાડતા, દઈ ઉભરા નેક!—૯.
તન મન ધન જન દુઃખિ હૂં, મળ્યો દઈ તું તેમ ;
રેહેતો તુજ જઈ હવે, કહાડિશ દાહાડા કેમ?—૧૦.
કા જાણે ક્યારે હવે, મળશું પ્રાછા મિત્ર ;
નયિજ ભુલાવ્યાનું ખરે, ઉદાસિ આ તુજ ચિત્ર.—૧૧.
નયિ ગમવાનું તું વિનાં, સ્ત્રી ખિજો કા અત્ર? ;
લખતો રહેજો વિજયને, કકડો મિત્ર તું પત્ર.—૧૨.

જોગવાઈનો ઉપયોગ કરવા વિષે—મનને ઉપદેશ.

(પદ—રાગ ધનાસરી.)

શિખ કરતાં ઉપયોગ^૩, જોગનો^૪, શિખ કરતાં ઉપયોગ ;
નવ કહે “ મળિયા ભોગ^૫, ”—જોગનો, શિખ કરતાં ઉપયોગ.—ટંક.

૧.—નેક્રીવાળા;—નીતિમાન મનુષ્યને પ્રમાણિકપણે આલતાં પણ આ
સંસારને વિષે જે કટલીક વખત કટલાંએક દુઃખ પડેછે તેથી ઉપજતાં દર્દ-
ના નેક ઉભરા. ૨.—આ ઉકાણે.

૩.—જેમ રસાયનક્રિયાને વિષે જે મનુષ્યને આવડત હોયછે તે
ધર્મની કુળવણી કરીને તેનાં પકવાન ખનાવેછે, અને જેને આવડત
નથી હોતી તે ભાખરીને પણ માંહેથી અડવી કાચી રાખેછે અને ઉ-
પરથી આખી ખાળી નાખીને તેને કાચજા જેવી કુ કાજળના રંગ જેવી
કરી નાખેછે—ને પેલાં પકવાનના અને એ ભાખરીના ધર્મ તો એકજ,
પણ તે ધર્મનો ઉપયોગ કરવાની રીતમાં ફેર પડી જાયછે; તેમજ જોગ
તો એકના એકજ વસ્તુ છે. પરંતુ તેનો ઉપયોગ કરવાની જે રીત તે
રીત રીતમાં ફેર હોયછે—માટે એનો ઉપયોગ કરતાં શિખ.

૪.—જે ખનાવ ખને તે—જોગવાઈ—ઈતિહાસ—વખતનો.

૫.—ગમે તેવો ખનાવ ખને તેપણ તેમ છતાં “અરરર આ તો
ભોગ મળ્યા !”—એમ કદી પણ ન કહેવું;—અને પ્રથમ ગમે તેવો તે પ્ર-

રે મન જોરસાને^૧ કર સ્વાધિન ; સાધિ માનસિક^૨ યોગ.—જોગનો—૧.
 જોરસો કર આધીન^૩ જોગને; એજ ખરો ઉદ્યોગ^૪.—જોગનો, શિખ—૨.
 કામ ક્રોધ મદ લોભ મોહ ને, મત્સરનો દઈ જોગ^૫.—જોગનો, શિખ—૩.
 ઘણા જનો જગ માંહિ અબળણ્યા^૬; જનજિવિ^૭ ન શકે જોગ.—જોગનો—૪.
 જોરસો કંઈ ને જોગ હોય કંઈ; એમ જોરતા^૮ રોગ !—જોગનો, શિખ—૫.
 જોવા જોગ જે સમે હોયે; તેવો ચક્રવર્તી^૯ પ્રયોગ.—જોગનો, શિખ—૬.

તિકુળ દેખાતો હોય તોપણ પરિણામ તે પ્રતિકુળ કે અનુકુળ કેવી રીતનો નિવડશે, એ અગાઉથી જાણી શકાતું નથી; પણ એટલું નક્કી જાણવું કે જેવી રીતનો તે જોગનો, ઉપયોગ કરવામાં આવે, તેવી રીતનો તેનો પરિણામ, તે ઉપયોગ કરવાની રીત પ્રમાણે, સારો કે માઠા—અનુકુળ કે પ્રતિકુળ—નિવડે છે.

૧.—અરે મન, જે કંઈ જોગ આવે તેનો આદરસત્કાર કરવાને બદલે “આ તો જોગ મળ્યા” —એમ કહીને એવી રીતે તરતજ તે જોગનો અનાદર કરીને ખાલી ઉઠનાર જે ત્યારે પ્રધાન જોરસો તે જોરસાને.

૨.—યોગમાર્ગને વિષે યોગી લોકો જેવી રીતે રચૂળ દેહના પ્રાણવાયુનું સંધન કરીને જોગ સાધે છે તેવી રીતે સૂક્ષ્મદેહ—લિંગદેહનો માનસિક જોગ સાધીને.

૩-૪.—જોગ જે પ્રકારનો અને જેવા રંગનો હોય તે પ્રકારનો અને તેવા રંગનો જોરસાને બનાવી દઈને એ જોરસાની લગામ પછી જોગને હોય સોંપી દેવી, —એનુંજ જ્ઞાન ખરો ઉદ્યોગ છે—પાકી ખીજ સઘળા જે ઉદ્યોગ તે બહામ—ખેસૂરા—ખેતાલી જાણુવા !

૫.—ખળી—ખળીદાન.

૬.—પ્રતિકુળ હોય તેવા (પ્રથમ બહારથી) દેખાતા જોગનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે રીતથી અબળણ્યા—અણવાડેક.

૭.—સંભાળ રાખીને તથા સાચવીને તજવીજથી તે જોગનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ એવા લોકો કરી શકતા નથી.

૮.—જોરસો જ્યારે ઉત્તરમાં ચાલતો હોય ત્યારે જગ હોય દક્ષણમાં, અને જોગ જ્યારે ઉત્તરમાં આવે ત્યારે જોરસાભાઈ પછી વંકાઈને —રીસાવીને ચાલ્યા જતા રહે દક્ષણમાં ! હવે એવી રીતે જોગ એ મહાદેવ, અને જોરસો એ મિયાંભાઈ, એ બેનો મિલાપ કદી પણ થઈ શકે ? અને લોકો તો એ મિયાંભાઈ જોરસાભાઈની સલાહથી અને એનીજ દવાથી વગર લેવેદેવે ઉવટા રોગ ખરીદ કરી કરીને સાજા ઘરમાં સંઘરાજા જાય છે !

૯.—જે વેળા જે પ્રકારનો અને જેવા રંગનો જોગ હોય તે વેળા તે

પ્રતિકુળતા અનુકુળતા ધારો; ટુંકો એજ અભોગ?—જોગનો, શિખ૦—૭.
વિનય સહજ મળશે ફળ વાંછિત; નહિં રહે કરો વિયોગ!—જોગનો—૮.

સમયસૂચકતા વિષે.

(૫૬—રાગ ક્રીડા.)

સહુથી સમયસૂચકતા મ્હોટી;
નાવે આણી કીધે શ્રમ કાટી.—સહુથી સમયસૂચકતા—ટુંક.
અભ્યાસે કદિ તકલદિ આવે; કુદરતિથી તે છોટી.—સહુથી સમય—૧.
તકલદિ માત્ર ત્વાચિ વિચારે; પાણુ ન ચતુર્દિશ જોતી.—સહુથી સમય—૨.
કુદરતિ શીઘ્ર દૃષ્ટિ દુર ફેક; આકૃત જોતી કસોટી.—સહુથી સમય—૩.
તકલદિથી ન કળાય કપમે કરિ; કુદરતિની જો કોટી!—સહુથી સમય—૪.
કુદરતિ કદિ તક જોઈ પૂડેથી; પરતજને નવ રેતી.—સહુથી સમય—૫.
પ્રમાણે પ્રયોગ અથવા અપ્પતરે પાણુ તેજ પ્રકારનો તથા તેવાજ રંગનો
તે હેકાણે ચલાવ—અજમાવ.

૧.—સારાંશ—તાત્પર્ય.—ટુંકામાં એ વાતનો નિર્ણય—સિદ્ધાંત એટલોજ
કે ઉપર કહેલી રીતે વર્તવાથી જે જે પ્રતિકુળતા એટલે અવધ—હરકત
જાણાતી હશે તે તે તમામ સઘળી અનુકુળતા કહેતાં સગવડ—પરકત રૂપ
ધર્મ રહેશે.

૨.—એ વાતનો આક્ષેપ રાખ્યાથી કદાચ કાચી—ઉપલક રીતની સમ-
યસૂચકતા પોતાનામાં આવી શકે. તોપણ મૂળ પ્રકૃતિથી—સ્વાભાવિક
સમયસૂચકતા જે હોય તેના કરતાં તે ઉત્તમતીજ જાણવી.

૩.—તકલદી એટલે—એવી રીતે આક્ષેપ રાખીને મેળવેલી ઉપલક રી-
તની જે સમયસૂચકતા તે, માત્ર એટલુંજ કરી શકે તે યોગ્યમાના કરતાં
ત્રણથી—જલદીથી વિચાર કરી શકે. પરંતુ એવી રીતે ઉતાવળમાં વિચાર
કરતી વેળા ચતુર્દિશ—આસપાસ આગળ પાછળ ચારે દિશા તરફ
શું શું બાધ આવેલાછે એ વાત ઉપર પોતાની નિદ્રા રાખીને તે જો-
ઈ શકતી નથી.

૪—૫.—પરંતુ જે સ્વાભાવિક સમયસૂચકતા
હોયછે તે એ બંને કામ સાથેજ કરેછે અને તે એકજ ક્ષણે કરેછે—
ધણીજ શીઘ્ર રીતે એટલે ધણજ ઉતાવળા વેગથી અને અટ્ટાવિધાની-
ની પેઠે ધણા વિષયમાં ને ધણે દુર સુગી પોહોચી વળે તેવી રીતે પોતાની
માનસિક દૃષ્ટિનો લક્ષ ચોકરદમ ફેકે;—અને એવી સ્વાભાવિક સમયસૂચ-
કતાને કસી જોવાને માટે આકૃતનો વખત એ એની કસોટી છે!

૬.—અરે આપણે ફજાણી રીતે ફલાણું કરવાનું સુઝ્યું હોત તો

પાણિ વલોન્વા^૧ તરાણાં સુંથવા^૨; કુલતિ નવ રહે ખોટી^૩!-સહુથી ૦-૬.
 તાકિ આખાઈ^૪ ગ્રહે^૫ તવ મુદ્દા; તર્કનિ^૬ ફેફા ટોટી!-સહુથી સમ ૦-૭.
 ઈશ-કૃપાથી કવિતામાંથી^૭; વિજયનિ પાકે^૮ વિધોટી^૯!-સહુથી સમ ૦-૮.

મસ્તી.*

(આપાઈ.)

વિજય એક ખનિ આજે વાત; સમજે નહિં તેને ન વિસાત;^{૧૦}

અમૂલ મસ્તી રૂપી જડી;^{૧૧} પયે^{૧૨} હિંડતાં નજરે પડી.-૧.

ખપ એનો ખડુ મુજ વેદકે;^{૧૩} એનિ કદર ખુઝિ વેદજ^{૧૪} શકે;

આમ ન થાત" એવી રીતે પાછળથી તે ખામતનો ખેદ કદી પણ તેને કરવો પડતોજ નથી.

૧-૨-૩.-મુખ્ય મુદ્દાની વાત મુકીને નિર્વેદક અને નિષ્ફળ જેવી નજીવી વાર્તામાં, જે સ્વાભાવિક સમયસૂચકતા છે તે, યોબી રહીને-ખજાઈ. રહીને-અટકી રહીને, કદી પણ ખોટી થતી નથી-કોઈ પણ રીતના વહેમની સફાઈ થવાની રાહ-વાટ જોવાને બદલે તેનો તે તાખડોખ નિકાલ-નિર્ણય કરી નાખેછે, અને એ પ્રમાણે કંઈ પણ તે પોતાનો વખત નકામો જવા દેતી નથી.

૪.-રામખાણ નિષ્ફળ નજ જાય-કાર્ય સાધ્યા વગર પાછું નજ ફરે-તેવી રીતે.

૫.-ઝાંઝીલે-પકડીલે.

૬.-તર્ક રૂપી

ખંદુકની-પિરતોલની.*

૭.-કવિતા રૂપી ક્ષેત્રમાંથી.

૮.-ફળે-મળે-હાંસલે-ધાય.

૯.-વિંધાનો જે દર તે-

મેહેસુલ-હકસાઈ-સુખડી.

*-ખાળક છોકરાઓ જે ધાંધલ-તોફાન કરેછે તે મસ્તી નહીં, પરંતુ મનુષ્યને જે વાતનો શોખ હોય તે કામ કરવામાં જે તેને તે વાતની ધુન લાગી રહેછે તે-નિમગ્નતા-લેહ-લગન.

૧૦.-આ વિષય એવો છે, કે એની અંદર જાડા પેસીને એનો મુદ્દો સમજ્યા વગર એમાં રસ પડે તેમ નથી.

૧૧.-જડીખુટ્ટી.

૧૨.-આ જિંદગાનીને રરતે-મારગે.

૧૩.-માનસિક રોગ

તથા મનના વિકારોને માટે કવિતા રૂપ જે ઔષધ આપવાનું મહાદેવે વેદક છે તે કવિતાનાં વેદકમાં.

૧૪.-એવા મનોવિકારની નાડીઓની ખરી પરિક્ષા કરી શકે અને તેના ઉપર એ જડી કેમ વપરાયછે તે જાણતા હોય એવા જે કવિઓ હોય તેજ એકલા.

જાણે જેઓ ક્યમ વપરાય; ઉલટી^૧ સુલટી^૨ કેમ ધસાય.-૨.
 અતિશય અવગુણ ઉલટી ધસે; અહિ^૩-અવિચાર મનેન્દ્રી ડસે;
 જડિ એ પડરિપુ^૪-મુળ તપ^૫ આપ;^૬ અમલ^૭ ઉતરતાં પશ્ચાત્તાપ.-૩.
 પાણુ ક્યારે ક્યમ પિવિ કેટલી; સુત્રો^૮ ગુણ કેવો છે વળી;
 વાત એટલી જો સમજાય; જડી મસ્તિની અમુલ જણાય.-૪.
 જુદે જુદે મન જૂદી મરિત; ગરિત વેરી સંસારનિ વરિત;
 એ મરતી ના હત સંસાર;^૯ જતે બધ^{૧૦} પડિ સહુ વ્યાપાર.-૫.
 કરતાં એ જડિ કરિ તપાસ; દિસે સત્વ^{૧૧} બહુ વિત્ત ચિકાસ;
 પકડા એનો એવો પાશ;^{૧૨} વિધ^{૧૩} હમેશ દિસે ભર્યું આશ^{૧૪}. -૬.

૧-૨.-એ મરતી જાંઘે રસ્તે-દુરાચરણને મારગે જ્યારે લઈ જવામાં આવે ત્યારે તેને ઉલટી ધસી એમ કહેવાય, અને જ્યારે એને સુધે રસ્તે-સદાચરણને મારગે વાપરવામાં આવે ત્યારે એ જડીબુટ્ટી સુલટી ધસી એમ કહેવાય છે. ૩.-સર્પ. ૪.-કામ ક્રોધાદિ છ શત્રુઓનું મૂળ. ૫.-ત્યારે. ૬.-એ જડી પોતેજ.

૭.-નીશો-કેફ.-જ્યારે એ જડીબુટ્ટીને ઊતટી ધસવામાં આવે છે, એટલે દુરાચરણને આડે રસ્તે લઈ જઈ વાપરવામાં આવે છે, ત્યારે એ ધણીજ ભયંકર રીતે નુકસાનકારક થઈ પડે છે, અને પછી તેમ થવાથી અવિચાર-અવિવેક રૂપી જે સર્પ તે બનતી ઇંદ્રિને દંશ દે છે-કરડે છે. તે વેળા એ જડીબુટ્ટી પોતેજ કામ ક્રોધાદિ છ શત્રુઓનું મૂળ કારણ થઈ પડે છે, અને જ્યારે એ સર્પનાં વિષ-ઝેર-કેફનો અમલ ઉતરે છે, ત્યારે પછી પરિણામે એ જડીબુટ્ટી એવી ઉલટી રીતે ધરવાને સાર, એટલે તેને દુરાચરણને આડે રસ્તે લઈ જવાને સાર, મનને વિષે ભારે મ્હોટો પશ્ચાત્તાપ થાય છે ! ૮.-સુલટી ધસવાથી-સદાચરણને સુધે રસ્તે વાપરવાથી-એ જડી-બુટ્ટીનો જે ગુણ તે.

૯-૧૦.-આ સંસારને વિષે જો એ મરતી ન હોત તો પછી આ દુનિયાનો તમામ વહિવટ-વ્યાપાર બંધ પડી જત, કેમકે આ તમામ સંસારનો વ્યવહાર એ મરતી છે તોજ તે વડે ચાલી રહેલો છે ! ૧૧.-એ જડીબુટ્ટીમાં ધણું દૈવત-કસ રહેલું માલમપડે છે.

૧૨.-બંધન-માયાજાળ. ૧૩-૧૪.-આ તમામ વિધ-જગત જે નિરંતર આશા-ઉમેદનું ભરેલું જણાય છે તે એ મરતી વડેજ !

મસ્તિ દ્રવ્ય, યશ, પ્રિતિ, ને ટક; મનોવિકારનિ^૧ મસ્તિ અનંક;
એમ વિવિધ રંગો^૨ દખાય; વિજય મસ્ત હું કવિતા માંહી^૩—૭.

મસ્તિ વિનાં તો મોળું^૪ સહુ; મઝા^૫ પડે મસ્તીથી ખહુ;
કાર્ય બેશ^૬ મસ્તિથી કરાય; નહિંતર માથાઉતરણું^૭ થાય.—૮.

દુઃખ નિરાશ અવસ્થા^૮ માંહુ; મસ્તી કરતી મ્હોટી સાહુ;^૯
એ^{૧૦} મસ્તી જાણે નર તેહ; દયા શાંતિ^{૧૧}—રસ સમજે જેહ.—૯.

પ્રથમ સમાધાની કરિ ખાસ;^{૧૨} જોનો અનુભવ જ્ઞાન ઉજાસ;
મસ્તિ ન્યારિ ખહુ શાંતી—રસે;^{૧૩} વિજય લિલા^{૧૪} નાટક મન વસે.—૧૦.

૧-૨.—કાઈ મનુષ્યને પૈસો કમાવવાનીજ મસ્તી લાગી રહેલી હોયછે, કાઈને કીર્તિની, કાઈને પ્રીતિની, કાઈને પોતાના પાપદાદાનો વટ જાળવી રાખવાનીજ—એમ જુદાં જુદાં મનુષ્યનાં મનને વિષે જુદા જુદા અનંક મનોવિકાર હોયછે તેની જુદા જુદા પ્રકારની અનંક રીતની મસ્તીઓ રહેલી હોયછે.

૩.—તરેહ તરેહના રંગની.

૪.—એવી રીતે આ સંસારમાં અનંક પ્રકારની જે મસ્તીઓ જાણાય છે તે જોઈછું અને તે સમજીઓને અનુભવથી જાણુંછું, તોપણ કવિતાની મસ્તીમાં જે સુખ અને સર્વોપરી આનંદ રહેલાં છે તે આનંદ અને સુખ તે અનંક પ્રકારની ખીજ મસ્તીઓમાંની એક પણ મસ્તીમાં નથીજ નથી, એમ અનુભવથી જાણીને વિજય માત્ર એક કવિતાને વિષેજ નિરંતર મગ્ન—મસ્ત થઈ રહેલોછું !

૫.—આ સંસારની

લીલા રૂપી તમામ જે રસોઈ તે મસ્તી રૂપી સખરસ વગર મોળી—પ્રાકી—નિરસ—બેસવાદ લાગેછે, અને વળી મીઠાંની પેઠે કંઈ એકલો ખારાજ સ્વાદ એ મસ્તી રૂપી સખરસમાં હોય એમ નથી, પરંતુ ગળપણ, તીખાસ, વિગેરે તમામ જાતના સ્વાદો તેમાં રહેલાછે !

૬.—દેહ-

જાત-સ્વાદ.

૭-૮.—કાઈપણ કામ કરવામાં જે તે વાતની ખરી ધૂન લાગી રહેલી હોય તોજ તે કાર્ય બેશ—કહેતાં સારી રીતે અને અપજતાથી થઈ શકે, ને નહીં તો તે વાતની મસ્તી વગર તે કામ જ્યાં-ત્યાંથી કરવું તે કરવું, એમ કરીને માથા ઉતરણું—માથેથી બાર ઉતારવાના સરખું—ભલીવાર વગરનું થાયછે !

૯.—દુઃખની અને નિરાશપણાંની સ્થિતિમાં.

૧૦.—મદદ.

૧૧.—એવી સ્થિતિને વિષે જે પ્રકારની મસ્તી હોયછે તે.

૧૨.—કરુણારસ તથા શાંતરસની મસ્તીનો જે મનુષ્યને અનુભવ હોય તે.

૧૩.—હર્ષ શોકને માટે મનને વિષે સમાનવૃત્તિ પોતાનીજ કરી રાખીને.

૧૪.—શાંતરસને વિષે.

૧૫.—આ આખી સૃષ્ટિની તમામ લીલા નાટક રૂપે જાણાય—ખાસ-

મસ્તીનો હું કહું બિપાય; હોય આણવી આમ^૧ આણાય:-
 વિષય-સાન પાછળ^૨ રહેલું; ત્યારે તેજ^૩ અધિક લેલું.-૧૧.
 અનુભવ સાન ઘટાડે મસ્તિ; નહિં તે બે^૪ ત્યાં એ બહુ સસ્તિ;
 પાણુ^૫ સ્નાનાંકુશમાં રહિ હસે;^૬ વિજય એવિ વિરલે^૭ ચિત વસે.-૧૨.
 માયાવી^૮ મસ્તી સહુ ખરી; પાણુ જવ^૯ અનુભવ ઉઠે લહરી;^{૧૦}
 સભર 'વ્રહ્મ-રંગો'^{૧૧} રહે ઠરી; વિજય મસ્તિ એ સર્વોપરી^{૧૨}!-૧૩.

માન થાય. ૧.-આ નીચે જે રસ્તો-ઉપાય જતાવું છું તે રીતે:-
 ૨-૩.-જે વિષયમાં આપણે મસ્ત થવું હોય તે વિષયમાં આપણે
 પૂરેપૂરા સાની થયા છઈએ એમ ન માનતાં તેમાં હજી આપણે કંઈ નવું
 શિખવાનું-જાણવાનું પાત્રી રહેલું છે, એમ મનના ખરેખરા આગ્રહ-
 પૂર્વક માનવું, અને વળી ખીજા સઘળાજ વિષયો કરતાં તે વેળા તેજ
 એકલો વિષય સહુથી ચહડતો અને એક છે, એમ પણ મનના ખરેખરા
 આગ્રહથી માનવું-એટલે પછી તે વિષયમાં જોઈએ તેવી આપણને આ-
 પોઆપ મસ્તી ઉપજી આવશે !

૪.-જ્યાંલગી કોઈ પણ વિષયનો પૂરેપૂરે અનુભવ અને તેનું સં-
 ર્ણ સાન પ્રાપ્ત થયાં નથી ત્યાંલગી તે વિષયની મસ્તી રહેછે;-તે વિષયનો
 સંપૂર્ણ અનુભવ અને સંપૂર્ણ સાન થયા પછી વ્યવહારિક રીતની તે વિ-
 પેની મસ્તી જતી રહેછે-તે નહીં સરખી થઈ જાયછે, ને તેને બદલે એવાં
 સંપૂર્ણ સાનને વિષે પછી એક પ્રકારની શાંતરસના ધરતી ઠરેલ મસ્તી
 રહેછે ! તેટલામાટે, જે ડોકણે અનુભવ અને સાન એ બે જોઈયાં હોય
 તે ડોકણે વ્યવહારિક મસ્તી વિશેષ હોય એવો સિદ્ધાંત છે !

૫-૬.-પરંતુ, એવી ઠરેલ મસ્તી સાનના અંકુશમાં રહીને નિજ-
 નદને વિષે એલી રહી હોય એવી તો કોઈએક વિરલાંજ મનુષ્યનાં ચિ-
 તને વિષે હોય.

૭.-આ સંસારની માયાની-નાના પ્રકારના

મનોવિકારની.

૮.-જ્યારે.

૯.-મોજું-તરંગ-દહેર (અનુભવની).

૧૦.-આ તમામ જગત મિથ્યાભાસ જાણાઈને એક સત્ય વસ્તુ જે
 ચેતન્યવ્રહ્મ તે અનંતપણે ભરપૂર-ચિકાર જાણાઈને તે એકમાંથી નિ-
 કળતા અનેક રંગો જોવામાં.

૧૧.-સહુથી એક.

કસરત.

(છપા.)

સરવે સુખનું મૂળ, જગતમાં તંતુરસ્તી;
 કસરતનું તે^૧ ધૂન, ખિલી ઉડતી સહુ સુસ્તી;
 માત્રા^૨ એ તાંબાનિ, અંગ રાખે અવિકારી;
 ગુણે ધણી મદાનિ, જંગ^૩ જીતે એ નારી;
 સહુ ખુબિ ખુબશુરતી બિતરની^૪, ખિલિ રહેતી કસરત વરે;
 વળિ હોય કદી કંઈ હિણવડં, ટળિ કળેડું જોડું બણે !-૧.
 હોય કસરતી જન, તંતુ તેનું તસતસતું;
 સદા ખુશીમાં મન, વદન પણ દીપે^૫ હસતું;
 કળા અપળતા પૂર, કાર્ય કરવે મદમાતો;
 અનુભવે આતુર^૬, શૌર્ય પ્રીતિની વાતો;

૧.-કસરત રૂપી ઝાડ ઉપર તંદુરસ્તી રૂપી ફૂલતી કળી, એ ઝાડની અંદરની સ્વાભાવિક ગરમીએ કરીને, ખિલી રહેવાથી જે સુરતી રૂપી મંદીની-શરદીની હવા હોયછે તે તમામ એકદમ ઉડી જાયછે !

૨-૩.-એ કસરતને વિષે તાંબાની માત્રાના જેવો ગુણ અને પ્રતાપ રહેલોછે-એ કસરતે કરીને શરીરમાં કંઈપણ વિકાર રોગ મૂળેજ રહી શકતો નથી; અને અંગરંગે કસરત એ નારિ જાતિમાં બોલાયછે, તોપણ તે પોતાના ગુણમાં એથી બળવાન, પ્રતાપવાળી, અને કળા કૌશલ્યમાં પ્રવીણ છે કે મ્હોટાં ભારે યુદ્ધને વિષે તેને વિજય મળેછે !

૪.-જે ખુબી અને ખુબશુરતી કસરત કર્યા પેહેલાં ઢંકાયલી રહી હોયછે અને બહાર દેખાતી નથી હોતી તે તમામ સઘળી કસરત કર્યા પછી, (જેમ ટાલાડી પુરી ગરમ તથા ઉપર નાખ્યાથી તે પુરી માંદિલું વિભ્રાણુતેજ ઉપર તરી આવેછે તેમ) બહાર ખિલી નિકળીને ખુદલી માલમ પડી આવેછે !

૫.-લીસું-તેજસ્વી ભાસતું શોભે.-શરીરની આરોગ્યતાએ કરીને મન પણ પ્રકૃષ્ટિત રહેછે, તેથી કરીને કસરતી મનુષ્યનું મન હંમેશાં ખુશીમાં રહેછે, અને તેની નયનો કસરતની ગરમીથી ઉત્પન્ન થતા આનંદની એક પ્રકારની ખુમારીમાંજ હંમેશ રહેછે-તેથી કરીને તેનું સુખકું હંમેશ તેજસ્વીપણે દિપતું તથા હસતું માલમ પડેછે !

૬.-સઘળીજ વાતની આવડત તથા હથોટી કસરતે કરીને આવેછે, વળી કસરતી મનુષ્યને કંઈ પણ કામ કરવામાં જરા પણ સુસ્તી કે આળસ હોતાં નથી; અને શૌર્યની તથા પ્રીતિની વાતમાં હરદમ ચક્ર્યૂર-મચેલાં રહેવાનું તેને બહુ

રગ રંગે જોમ બાપી રહ્યો, ચરણ તણે ધરણી ધુજે^૧;
 ન ખમાય કરો અન્યાય^૨ ને, અસત્ દેખિ હણવા યુએ -૨.
 કરી વણિક-મુછ નીચિ, મીચિ^૩ ચપ્પ જોવું અધટતું;
 ધિક જનાની રીત, ડાખી ખમવું દુખ વધતું^૪;
 વિનાં કસરતે જન, દિસે તન્ન મનનાં પોચાં;
 નીચ અદેખાં ભુંડાં, હાડકાનાં ખડુ ખોટાં;
 વણિ સદા અસંતોષી દિસે, લડે લડાઈ પાયલી;
 દિનમાં દસ ફેરી શિર દુખે, જન્મ તણાં તે કાયલી^૫ -૩.
 કસરતથી જન કરે, કાર્ય ખડુ અચરત્ જેવાં;
 જાદુમંતર^૬ કરે, નજર ઊટ ચુકવે તેવાં;
 એકિ વખત દસ પાર, કરે કાર્યો અબ્યાસે;

ગમેછે! ૧-૨.-તમામ આંખો શરીરને વિષે કસરતની ગરમીનો રમઝુમાટ ફેલાઈ રહીને તે રમઝુમાટ ભિતરમાં તૃપ્ત કરી રહેલો હોયછે, તેથી કરીને કસરતી મનુષ્ય જ્યારે ચાહેછે ત્યારે તેનાં પગલાંથી ધરણી ધમધમી રહેછે-અને એવી રીતે પગલાં જો વધારે જોરમાં પડેછે તો પછી તેથી જાણે ધરણી ધુજતી હોય એવા વખતે ભણકારા પડેછે! કોઈ લુચ્ચું-ખળ મનુષ્ય કોઈ પીચારાં સૂધાં ગરીબ મનુષ્યને ગેરવાળખી રીતે દુખ દઈને નાહક તેને સતાવતું હોયછે, તો તેમ થતું જોઈને જે મનુષ્ય કસરતી હોયછે તે તે વિષે દરગુજર કરીને સાંખી રહી શકતો નથી-પરંતુ સત્ય અને ન્યાયની પાસથી લડવાને-યુદ્ધ કરવાને જિઓ થઈ જઈને એકદમ તરત તે લુચ્ચાં ગેરવાળખી રીતે ચાલનારાં ખળ મનુષ્યનો ટોટો પકડેછે, અને પછી તેની પાસે એવી રીતનાં તેનાં ગેરવાળખી આચરણનો જવાબ માગેછે! ૩.-અપ્પાડાકાન કરીને.

૪.-આપણે ડાખી જવાથી સામું મનુષ્ય જે વધારે જોરમાં આવી જઈને વધારે દુખ દે તે નીચું માથું કરી-કબુલ કરીને સધળું મુગાં મુગાં કાયરપણે સાંખ્યાં કરવું.-આહા એ સહનશીલતા ને એ ખામોશી તે ક્રીયા સદ્ગુણની દીકરી?! ૫.-સદા રોગી-(એ કડીમાં મનુષ્યની જે જે રીતની તબિયત ખતાવેલીછે તે તે રીતની તબિયત ફક્ત તેઓનાં શરીરની તથા મનની કસરત ન હોવાના સખખને લીધેજ હોયછે એમ જાણવું. ૬-કૌતુક-નવાઈ જેવાં.

૭.-મનુષ્યથી ન બની શકે અને મન-સાધનાથીજ વૈધ શકે એવાં નજરખંધીના જેવાં ગણાતાં, પરંતુ ફક્ત હાથચાલાક્રીથીજ થતાં એવાં.

૮.-અષ્ટાવિધાની મનુષ્ય જેવી રીતે એકજ વખતે ઘણાં કામો કરી શકેછે (રમણશક્તિની કસરતે કરીને) તેવી રીત.

જ્યમ વિદ્યુત^૧—અમકાર, ચિન્હ અગણિત આકારો;
 રે વખત ધણા છે કિંમતી, ગયો કરી મળતો નથી;
 જો વિનય ખચાવો^૨ હોય તો, કર કસરત અતિ કાઢી.—૪.
 કર કસરતનો શોખ, રોગ નહિ નામે^૩ નડશે;
 કર કસરતનો શોખ, ભોગમાં દહેજત પડશે;
 કર કસરતનો શોખ, જોગ^૪ સહુ જોરમે મળશે;
 કર કસરતનો શોખ, ક્રોડવિધિનાં દુખ ટળશે;
 રે કંઠે પ્રશંસા કંટલી, તન મન^૫—કસરત તણી;
 નહિ હોયું રાખે એ તો કશું, કામદુધા પારસમણી.—૫.
 કદર લાઈકરગસે^૬, ખરી કસરતની કીધી;
 પ્રજા ગળવી યશે, શત્રુની ફાળે પીધી;
 તન કસરતિ મન^૭ રાનિ, પૂર્ણ તેની ખતિહારી;
 જગ-લીલા મિજાનિ^૮, નયનમાં રહે ખુમારી;

૧.—જેમ ચોમાસામાં વાદળને વિષે વિજળીના અમકારમાં આસ-
 પાસ-આગળ પાછળ-ઉંચાં નીચાં-ઉલટ સુલટ-એક છેડેથી બીજા છેડા
 સુધી તૂટ કરી રહેલાં-અનેક તરેહનાં-અતિ ત્વરાથી તથા વેગથી ધુજ-
 તાં-અને વાંકાંચુંકાં-આધાં પાસે-છેડે વચમાં-ફરકતાં-આંખમિચામ-
 છાંના સરખાં-અનેક વિજળીનાં ચિન્હો જે એકજ પલકારામાં યઈ
 વર્તાં જણાયછે તેવી રીતે.

૨.—જો થોડા વખતમાં ધણાં
 કામ કરવાનો મેહાવરો પાડવો હોય તો કસરત કરવી, કે તેથી કરીને
 અમુલ્ય અને અપુનઃપ્રાપ્ય-કરીથી પાછો ને મળી શકે એવો જે વખત
 તે વખતના ખરચમાં ધણા ખચાવ થશે, અને પછી એવી રીતે વખત
 ખચવાથી તેના બીજા અનેક રીતના લાભ મળશે.

૩.—સમુજગો-ખિલકુસ; અથવા માત્ર નામનો પણ.

૪.—કસરત કીધાથી મનને વિષે અનેક પ્રકારની ઊર્મિઓ તથા તેના
 ઉદયમના જોરસાઓ ઉત્પન્ન થશે, અને પછી એ ઉદયમના જોરસાઓ-
 ની સંયુક્ત આકર્ષણશક્તિને યોગે કરીને અનેક રીતની જોગવાઈઓ
 અને અનુકૂળતાઓ પણ સહજ લોહચુંપકની પેઠે આપોઆપ તેના
 ભણી ખેંચાઈ આવશે!

૫.—શરીરની તથા મનની એ બંને-
 ની કસરતની.

૬.—એ નામના સ્પર્શ શેહેરના કાયદા કરનાર.

૭-૮.—જેનું શરીર કસરતી હોય અને જેનું મન જ્ઞાનવાન હોય

ખહુ નાનાવિધના^૧ રંગમાં, ધ્રુવ-લિલા ભાળી હસે;
નહિં અસંતોષનૂ^૨ નામ જ્યાં, વિજય ચિત્ત શાંતી વસે.-૬.

આરોગ્યતા દેવીની સ્તુતિ.

(છપ્પમ વૃત્ત.)

જય દેવી મુજ માત, આજ શુભ દર્શન દેહે;

ઉમંગિ આ શું પ્રભાત, ગુલાબી સુખિ^૩ હસેછે! • •

એવાં મનુષ્યની ખલિહારીની શી વાત ?-આ આખી સૃષ્ટિ રૂપી જે લીલા તે એવાં મનુષ્યને એક મિજબાની-ઊજણી-જ્યાકૃતના સરખી ગંભીર-મઝા અને હેજત ભરેલી છે; અને એવી રીતે તન તથા મનની કસ-રતને લીધે, અને એ સૃષ્ટિની લીલા રૂપી મિજબાનીના હેજત તથા મઝા ભરેલા આનંદને લીધે, તેના પોતાના નિજનંદ ઉદીપન થાયછે, અને એ નિજનંદની હેજમાં પછી નિરંતર એવાં મનુષ્યની નયનમાં એક પ્ર-કારની ઠરેલ ખુમારી રહેતી માલમ પડેછે !

૧.-નાના પ્રકારના-તરેહ તરેહના-એ જે કુદરતના રંગ, તે તમામ લીલા પરધ્રુવની પોતાની પોતાને વિષેજ રહેલીછે-એવો રવામાનુભવે કરીને નિજનંદ અનુભવાયછે !

૨.-એવાં જ્ઞાની મનુષ્યને વિષે કાંઈ પણ પ્રસંગે કાંઈ પણ રીતનો અસંતોષ મુજે ઉત્પન્ન થઈ શકતોજ નથી, અને તેના ચિત્તને વિષે નિરંતર શાંતિનું સુખ સંપૂર્ણ રીતે ઠરી રહેલું હોયછે !

૩.-મહોદા ભારે મંદવાડમાં જ્યારે મનુષ્યનું શરીર લોહી વગરનું ખાલી-નાકોઅત-શીકું પડી ગયલું હોયછે, ત્યારે તેવા મંદવાડમાં તેને વખત ધણોજ લાંબો અને કંટાળા ભરેલો લાગેછે, અને આ આખું જગત જાણે સુનકાર અને શીકું થઈ ગયું હોય એમ ભાસેછે-તેથી પ્રભા-તનો જે રળિયામણો વખત તે પણ તે માદાં મનુષ્યને મંદવાડમાં ગમતો હોતો નથી, પરંતુ તે મંદવાડમાંથી જ્યારે તે મનુષ્યને આરામ થવા માં-ડેછે, અને પાછું તેના શરીરને વિષે નવું લોહી આવવા માંડેછે, ત્યારે પ્રભાતનો રળિયામણો વખત ખીજાં મનુષ્યના કરતાં તેને વધારે રળિ-યામણો લાગેછે, તેથી કરીને તેને રહવારમાં સૂર્યનાં કુમળાં ફિરણો વાળા પ્રકાશમાં એક પ્રકારની ગુલાબી સુરખી જાણે હસી રહી-હોય એમ લા-ગેછે; (કેમકે આ જગતનો દેખાવ એ માત્ર મનુષ્યના અંતરાત્માનું એક પ્રતિબિંબ છે, અને કલ્પનાસૃષ્ટિની સુરખી મનુષ્યનાં શરીર મા-હણાં સ્વચ્છ લોહી ઉપર રહેલીછે !)-અને એવી રીતે આરોગ્યતાનાં

પડિ કહાડિ વિકટ રાત, હવે ન ભુલું તે' ખાડો ;
 શિખ્યો હંડિ બહુ વાત, ગાડિં શા શા ગુણુ પાડો ;
 ઓ જગદ્જનુનિ^૨ આરોગ્યતા, સ્તુતી કરે આ તાહરી ;
 ઓ મા જગમાં વણુ તુજ કૃપા, અવર^૩ ન ઇચ્છા માહરી-૧.
 ગુણુ ત્હારા અગણીત, લહું પણુ કહિ ના જાણું ;
 મણિ-પારસ તરુ-કદપ, કામદૂધા પરમાણું^૪ ;
 મનુવંછિત ફળ દિયે, દઈ શિખ પ્રથમ^૫ અનુભવ ;
 નાસ્તિકતા અભિમાન, ભુલાવી ઉછાંછળો છરે^૬ ;
 ઓ મા ધડિભર તું અલોપ^૭ થઈ, વધુ તાણે જન-ભક્તિ છે ;
 લઈ શિખ ને નીતિ ફરી મુકે, અરે તેનિ^૮ કમખખિત છે.-૨.

પ્રમાતનો સમય કેટલો ઉમંગ ભરેલો લાગેછે, -એ વાત જોને એવા ભારે સખત મંદવાડનો અનુભવ હોયુ મોનાથીજ સમજી શકાય !

૧.-આકાશને વિષે લાલ મેમુદીના કનકવાં સામુ જચું જોઈને હિંડ-તાંમાં હાકર વાગીને ને જડા ખાડામાં પડયાથી પગ મોચાઈને ભારે મંદવાડ આવેલો તે જડો ખાડો ! ૨.-જગતની માતા.

૩.-આ જગતને વિષે ત્હારી નિરંતર કૃપા રહે એટલીજ મ્હારી ઇચ્છા છે, એ વગર અવર-ખીજ કાઈ ઇચ્છા નથી ; અથવા એનો ખીજો ભાવાર્થ એવો કે:-ઓ જગતને વિષે જો ત્હારી મ્હારા ઉપર કૃપા નથી તો પછી તે વગર ખીજું ને ને ઇચ્છા મ્હારે રાખવી તે તે વ્યર્થ-નકા-મી છે-મ્હારી અવધડ સાચવે તેવી-મ્હારા કામની કાઈ નથી ! (પેહેલું સુખ ને જાતે નર્થા-એમ કહેવાયછે.) ૪.-પારસમણી,

કદપવૃક્ષ, અને કામદૂધા, -એ સહુ તું પોતેજ છે એમ હું માનું છું.

૫.-ત્હારા ઉપર ભક્તિ ભાવ રાખ્યા વગર તથા ત્હારી આસાઓ પા-ળ્યા વગર મનુષ્ય કેવું દુખી થઈ પડેછે-એ વાતનાં નસિહત તથા અનુભવ પ્રથમ એકવાર મનુષ્યને આખ્યા પછી (તું તેને મનવાંછિત ફળ આપેછે.)

૬.-મનુષ્યમાં ને કંઈ નાસ્તિકબુદ્ધિ, જીવાનીનો મદ, અને નાદાનીનું સતપતિયું તોફાન હોય તે ભારે મંદવાડનાં નસિહત તથા અનુભવે કરીને તેનું સમજું ભુલાવી દઈને તે મનુષ્યને સુધારીને-સીધું દાર અને નવા પ્ર-કારનું જ બનાવી દઈને (પછી તું તેને મનવાંછિત ફળ આપેછે.)

૭-૮.-ધડીભર એટલે થોડો વખત મંદવાડમાં તું અલોપ થઈ-જતી રહીને-અંતરધાન થઈ જઈને, ને મનુષ્ય ત્હારી કદર ભુલી ગયું હોયછે તેને તું એની રીતે ત્હારી કૃપાની અવશ્યકતાની કદર યાદ કરાવેછે, અને

તન મન ધનના ભગત, જગતમાં સહુ જન કહાવે ;

તથાપિ કરિને મમત, રમતમાં દુખ-ખી વાવે ;

ફળ ચાખી પરતાય, તોય પાછા ત્યાં જતા ;.

• અનીતિ માર્ગે ફસાય, પછી દુખમાં પીગાતા ;

સુખ ખુશિ-આશો જન ભૂલમાં, દુખ દલગિરિ લે એમ છે ;

પણ તન મન ધન સુખ-મૂળ તો, એકજ ત્હારી રહેમ છે.-૩૧.

ભગ સરીખો દિવસ, શદ્દૂનમ-અંદ્રીકા ;

વસંતિ તાન અન્નાપ, ફૂલ ફળ કુમિ વાઢીકા ;

અમૃત રસ ભોજનં, ખખર ખુશ કહે મજ્યાની ;

એથી કરીને પછી તે મનુષ્ય આગળના કરતાં ત્હારા ઉપર વધુ-વધારે ભક્તિ રાખે અને ત્હારી આસાઓ વધારે કાળજીથી પાળે એવી રીતની તું તેને નસિદત આપેછે; ને એ પ્રમાણે એકવાર જે શિખ-શિક્ષા-નસિદત થયલી હોય તે ફરીથી પાછું જે મનુષ્ય વિસરી જઈને અનીતિને રસ્તે ચાલેછે તેની કમખખતી-પડતી હાલત-ભોગ જાણવાં !

૧.-આ જગતને વિષે સર્વ મનુષ્યની તન, મન, અને ધન, એ ત્રણ વસ્તુ ઉપર અતિરાય ભક્તિ-પ્રીતિ છે, તથાપિ-તોપણ-એમ છતાં એ ત્રણ વસ્તુના ઉત્કર્ષને માટે જે નીતિની અને ઓધની વાતો પૂર્વથી મહા-પુરૂષો કહેતા આવ્યાછે, તે વાતોને મનુષ્યો ન ગણુકરતાં ઉલટો તેના સામો મમત કરેછે, અને પછી જેમાંથી દુઃખ-ઉત્પન્ન થાય એવાં કર્મ ફરી ખી વાવવાની-રોપવાની રમત રમેછે. પછી જ્યારે તેનાં ફળ દુખ-રૂપ થાયછે-એવો તેઓને પોતાની જાતનો અનુભવ મળેછે, ત્યારે તેઓ તે વેળા તો પોતાના કાષેલા મમતને માટે પશ્ચાત્તાપ કરેછે, અને એવે પશ્ચાત્તાપને વખતે કમીથી તેવો મમત કરવાનું પાણી મુકેછે, પરંતુ તે વખત ગયો કે ઝટ વળી પાછા તે વાતને વિસરી જઈને પાછા તેવે આડે રસ્તે જાયછે, અને અનીતિના જાડા ખાડાઓમાં પડીને પછી દુખની ધાણીમાં પિલાતા માલમ પડેછે. એવી રીતે એ આડે રસ્તે જવામાં-ઇંદ્રિયોના વિષયોના ભોગ કરવામાં હદ ઉપરાંત જવામાં-સુખ અને ખુશી મળશે એવી આશાથી એ મનુષ્યો છેતરાઈને-ઠગાઈને એવી રીતની ભુલ કરેછે; અને પછી સુખ અને ખુશી લેવા જતાંમાં તેને ખદલે એ પ્રમાણે દુખ અને દલગીરી તેઓને હાથ આવેછે-તેઓ પોતાની મેળે હાથે કરીને જોઈ લેછે-ખરીદ કરેછે ! પરંતુ તન, મન, અને ધન, એ ત્રણ વસ્તુનાં સુખનું મૂળ તો માત્ર એક ત્હારીજ કૃપા છે-ત્હારી કૃપા વિનાં એ ત્રણમાંનું એક પણ સુખ મળી શકતું નથી-એ વાતનું

ખરાં દીલનું બહાલ, વાત રસભરિ ને સાની;
 અભિલાખ લાખ એવા મળે, પણ ન રહે એક પિના;
 સહુ મૃષ્ટિ શુષ્ક લાગે ફિક્કી, કૃપા-પ્રસાદી^૨ તુજ વિનાં.-૪.
 અખુટ લક્ષ્મિ ભંડાર, હજારો કરતા હાથ^૩;
 હોય કુટુંબનું સૂખ, સલાહ પુછતા વળિ કાથ^૪;
 અધિક અવર શી પદ્મિ, કીર્તિ જગ બાધે ગાથ;
 તનરક્ષક^૫ આશ્રીત, હોય હકુમત ધર ઝાઝી;
 અનુકુળતા આપાદી^૬ ભરી, સ્થિતિ હોય બહુ દીસતી;
 પણ એ મા તુજ કૃપા વિનાં, નિરાધાર^૭ પળમાં થતી.-૫.
 દુલ્ભ એવી મહેર^૮, તે તણે મહિમા^૯ શો કહું;
 એ મા લીલાદેર^{૧૦}, સદા હું પ્રસન્ન જો બહુ;

મનુષ્યોને અવિદ્યાનાં-માયાનાં-મદમદિરાનાં ઘેનને લીધે ભાન રહેતું નથી:

૧.-જે વાતથી શિખામણ-આધ-જ્ઞાન મળે એવી અને ભુખ તરસ ભુખી જવાય તેવી રસિક-રસિલી વાતો.

૨.-આરોગ્યતા-તંદુરસ્તી. એ કડીમાં કહેલા તથા એવા અનેક અભિલાખ-મનની લાખો મુશ્કેલી-આવી મળી હોય, પરંતુ એક તંદુરસ્તિ વગર તેમાંની કંઈ પણ વાત મનને ગોઠતી નથી અને ગમતી નથી, અને આ તમોમ્ આખું જગત જણે સુતકાર અને શંકુ યજ્ઞ ગણું હોય એમ લાગે છે.

૩.-હજારો મનુષ્ય “હાથ, હાથ,” એમ કંઈને માનપૂર્વક રીતે બોલાવીને આપણું કહેલું સર્વ કંઈ ઉમંગથી માન્ય કરતા હોય.

૪.-મ્હોટા મ્હોટા ધનસાકદાર અને કાપેલ અમલદાર રાખસો તે પણ આપણી સલાહ પુછવા આવતા હોય.

૫.-શરીરનું રક્ષણ કરનારા સેવકો.

૬-૭.-એવી એવી સઘળી પાસની-અનેક રીતની અનુકુળતાની અને આપાદીની-ચહુડતી કળાની રિથિતિ દિસતી-દેખાતી હોય, પરંતુ તે એક ક્ષણ વારમાં અચાનક કાળ આવી પોહોંચવાથી કે તેવો કાળજવર આવી પોહોંચવાથી નિરાધાર થઈ જાય છે, અને તેને પછી ત્હારી કૃપા વિનાં બીજા કાઈનો આશ્રય ટેકવી શકતો નથી-મ્હોટા મ્હોટા દાકતરો પણ હારી જઈને અંતે આશા મુકાવી દઈ-છેડા છોડવીને હળવે પગલે હીંડવા માંડે છે !

૮.-કૃપાપ્રસાદી-આરોગ્યતા-તંદુરસ્તી.

૯.-તેનો પ્રતાપ-તેની શક્તિ.

૧૦.-સર્વ વાતનું સંપૂર્ણ સુખ.

કદિ ગંભીર^૧ જો થાય, લાભ શિખ વધુ ફરિ^૨ લાવે ;
 મુધરે ખગડ્યું રુધિર, મુખિ નવિ^૩ મસ્તી આવે ;
 હે દેવિ જાગતીજોધ તું, સેવક તારા^૪ મુખિ મુદા ;
 • જો વિજય ઉપર તુજ મ્હેર તો, કલ્પિત^૫ લહું ખિન્નિ આપદા !-૬

શોક તર-દલગીરીનાં ઝાડ તમે વિચારનું ઊભું રેહેવું.

(૫૬-રાગ પરજ.)

(“ તહાં ગોકુળ જોવાને આવરે મધુરાંના વાસી ” —એ રાહ.)

તર્ક^૧, કવો દિસંતો^૨ વિચાર રે; ચિત્ર ગમિમાં^૩ ઉભલું;
 તનડું છે રહિ ગયલું ટટાર રે; શિર ટેકું^૪ નમેલું !-તર્ક, કવો દિસંતો ૭-ટેક.
 જાણે પડેલી કા વરતુ સામી, તાકી તેને જોતો હોય;
 અંતર આંખે ઝાંખંતો એજાત^૫ સામી સંપ પડ્યો એ ન જોય રે.-ચિ ૭-૧.

૧-૨-૩-હે માતૃશ્રી, કાઈ વખત જો કદાપી તું તારાં છોકરાં-
 જો ઉપર અપ્રસન્ન થઈને ગંભીર જણાયછે-એટલે તેઓને રોગ-મંદ-
 વાડે કરીને ભય પતાવતી હોય એમ જણાયછે, તોપણ તું તેઓના ઉપર
 ઘણી વાર પાછી દયા અને રેહમ આણીને તેઓનાં દયામણાં મ્હોડાં
 સામું કરીને હેતથા-બાલથી નિહાળેછે; અને પછી તે રોગ તથા મંદ-
 વાડના ખદલામાં તેઓને વધારે શાન્ત, અનુભવ, નસિહત, વિગેરેના
 ફાયદાઓ કરી આપેછે-તેઓનાં જે મંદવાડ પેલેલાં ખિગડેલાં લોહી હોય
 તે મંદવાડ ગયા પછી મુધરી^૧ જાયછે, અને શરીરમાં નવીજ રીતની
 રતાસ-ભભક-તેજ-શક્તિ-ચાલાકી એ સહુ આવેછે !

૪.-હે જગદ્જનુની, હે માતૃશ્રી, માત્ર તારી મહારા ઉપર એ પ્રમાણે
 નિરંતર કૃપા રેહે એટલુંજ હું વિજયભક્ત તારી પાસે આર્જવ કરીને
 જાયુંછું-કારણ કે જો એકલી તારીજ મહારા ઉપર એ પ્રમાણે નિરંતર
 કૃપા રેહેશે, તો પછી આ જગતને વિષે જે જે ખીલ આપદા-આકત-
 પીડા-અડચણ જણાયછે અને ગણાયછે તે તે તમામ સઘળી મનઃકલ્પિત
 એટલે મનની કલ્પનાએ કરીને ઉત્પન્ન થયલી-મિથ્યા-ખોટી-માત્ર આ-
 ભાસ સરખી-ગેરસમજના ધરતી-અવસ્થાવિક છે, એમ હું સમજુંછું !

૫.-તર્ક રૂપી તપ્પતામાં.

૬.-દેખાયછે.

૭.-દલ-

ગીરીનાં ઝાડની છાયા નીચે. ૮.-વાંકું-ડાખા ખભા ઉપર (ઝુકેલું).

૯.-એ વિચારની અંતરદૃષ્ટિનો લક્ષ-મનની આંખની નિદ્રા-સુરતા

થાડું ગ્લાનિ' ભર્યું શકિ રતાસે, ધુનતું ઘીસે તૂર;
 દેખિ દયા આવી સહુ કા વિમાસે, હશે કાણુ^૨ મળ્યો એને કૂર રે!-ચિ-૦-૨.
 અસ પિચારા મુઝાકર પાસે, કાણુ જઈ દે શીખ;
 કે વૃક્ષ-છાયાથી ખહુ છે ભમાયા,^૩ સર્વ દંખથી રહડતું વીખ^૪ રે!-ચિ-૦-૩.
 રહેલી શિતળ લીલી છાયા દાખી, લોભાવે સહુને એ વૃક્ષ;
 મુસાકરોનું સુધિર ચુસે પછી, જાણિ એમ ઉભો ન રહે દક્ષ રે.-ચિ-૦-૪.^૧
 એ પાપડાને ચિંતન અંમિનું, ગમિ કહેતાં અમિ સુરકું કાન;
 ભાન ન મુળિયાં ચુસે વિન તેનું, અમિ-ટીપાંમાં એનું છે ધ્યાન રે!-ચિ-૦-૫.^૨

કાઈ બીજી જુદીજ વસ્તુ ઉપર લાગી રહેલી છે; એની ખાલ ચક્ષુ-બહારની આંખ સામી વસ્તુને જોતી હોય એમ ભાસે છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે કશું પણ જોતી નથી.

૧.-ઉદાસ વૃત્તિનું.

૨.-એ પિચારાને એવો કાણુ નિર્દય લુટારો મળ્યો હશે કે એના રહેશે આવો દુઃખી જણાય છે!

૩-૪.-એ દલગીરીનાં ઝાડની છાંયા તળે ભભાં રહેવાથી ઘણા લોકો છેતરાઈને ઠગાયા છે-એ ઝાડનાં થડની ખોભાણમાં ઝેરી સર્પ વસે છે, તે કરડાથી મનુષ્યને વીખ-ઝેર રહડે છે, -એવી રીતની શિખામણુ એ પિચારા અજાણ્યા મુસાકરની પાસે જઈને તેને કાણુ આપે?!

૫.-દલગીરીમાં-શોકમાં રહેવાથી પોતાનાં દુખને વિષે કંઈ પણ દિલાસો મળશે કે તેનો રસ્તો સુઝશે, એવી આશાથી સર્વ મનુષ્ય પ્રથમ તો એવી રીતે શોક કરવામાં જાણે કંઈ તેમ કરવાનું વાસ્તવિક કારણ હોય એમ સમજે છે, પરંતુ પાછળથી જ્યારે તેવો કંઈ દિલાસો કે રસ્તો-ઈલાજ અંતે પોતાને મળી નથી શકતો, અને મિથ્યા પોતાનું લોહી ખજે છે-એમ જ્યારે તે મનુષ્યોના સમજ્યામાં આવે છે, ત્યારે પછી તેઓ વિચાર કરે છે કે આ તો આપણે છેતરાયા-ઠગાયા! એટલામાટે, જે દક્ષ કહેતાં ડાહ્યું મનુષ્ય હોય છે તે એ પ્રમાણે શોક કરવો એ મિથ્યા છે એવું પ્રથમથીજ સમજીને એવી રીતે પોતાના ઉપર પોતાનાં પ્રારબ્ધને યોગે ઈશ્વરેચ્છાથી પડેલાં દુઃખને માટે કદી પણ શોક કરવુંજ નથી!

૬.-એ પિચારાનું લક્ષ-ધ્યાન-ચિંતન તો એક માત્ર દિલાસા રૂપી અમિ-અમૃતમાંજ લાગી રહેલું છે તેથી કરીને, જેનું જેમાં ધ્યાન તેને તેજ વસ્તુના જ્યાં ત્યાં ભણકારા પડ્યાં કરે એવો જે કુદરતી નિયમ છે તે નિયમ પ્રમાણે, ગમિ એ શબ્દ કાઈએ કહ્યો એટલે તેના પ્રતિધ્વનિનો શબ્દ જે અમિ તે તેનાથી સંભળાયો-ગમીને પદલે તેને અમીના ભણકારો પડ્યો-અને એ હમણાં એ ઝાડ ઉપરથી અમીનું ટીકું પડશે, એવી આશામાંનું આશામાં તેનું લક્ષ જે તેમાંનું તેમાં લાગી રહેલું છે,

ઝેરિ છતાં વૃક્ષ કરિ ઘટા જોઈ, હૃદયિ સહુ લોભાય;
વિશ્વમાં એથી બચે કાક વિરલું, તે તો વિજય વિદેહિ કહેવાય રે!—ચિં-૬?

તર્કનીશો.

(લાવણી.)

ફરિ મળ્યા મિત્ર આ આજ, તર્કરણુરાજ,^૨ રાજરંગ^૩ રહેાએ;
બહુ મસ્ત સિંધુએ^૪ આજ, હર્ષ ત્યજ જોએ!—ફરિ મળ્યા મિત્ર-૦-ટક.
જ્યાં વળી નિયમ^૫ શીખાય, અતીશય^૬ થાય,—જે ન તે સારું;

તેણે કરીને એ ઝાડનાં મુળિયાં તળેથી એનું પોતાનું લોહી ચુસી લેછે,
એ વાતનું એને સમુળગું ભાનજ રહી શકું નથી!

૧.—એ ઝાડની છાયા અને ઘટો એવી દિલાસાનાં સુખની આશા
આપતી માત્રમ પડેછે, કે એમાંથી જે એક પ્રકારની એ ઠંડાણે ઝેરી
હવા પસરી રહેલીછે તેમાં હૃદય-કેદ-પ્રમારીનો અનુભવ થાયછે, અને
એ દલગીરીનાં ઝાડનાં પાંદડાંઓ પણ એવાં હૃદયથી ડાલી રહેલાંછે કે તે
જોઈને સર્વ મનુષ્ય એ ઝાડની ઘટાની હૃદયથી તે ઠંડાણે આ નિંદગીની
મુસાફરીમાં વચ્ચે વચ્ચે ઉભાં રહેવાને-થોભવાને-થાક ખાવાને-વિસા-
માની આશાથી લલચાયછે;—આ તમામ વિશ્વ-જગતને વિષે કોઈ પણ
મનુષ્ય એ વૃક્ષના માયાપાશમાંથી બચવું હોય—એણે એ ઝાડ તળે જીવું
રહેવું ન હોય એવું તો વિરલું-કોઈ એકજ હોયછે—એવું વિરલું મનુષ્ય
હોય તે વિદેહી-જીવનમુક્ત છે એમ જાણવું! ને એવી રીતે એથી બચવા-
નો ઉપાય માત્ર એક આત્મજ્ઞાન-પ્રજ્ઞાન વિનાં ખીજે કોઈ નથી!

૨-૩.—અરે મિત્ર, તર્ક રૂણક્ષેત્રનો પું રાજ છે, અને હારાં રાજ્યના
રંગ ઘણાજ સુશોભિત છે.

૪.—ઘણાજ મસ્ત અને ઉછળતા મોજા વાળા દરિયામાં જહાણ જેવી
રીતે ડોલતું અને પવન પાણીના સપાટા સાથે ભીડતું રહેવામાં હોંસ
ભરેલી મોજ લેતું હોય એમ જણાયછે, તેવીજ રીતની મદાની મોજ
તથા તેવોજ મસ્તી ભરેલો હર્ષ, હે મિત્ર, જ્યારે જ્યારે હું પુંને મળુંકું
ત્યારે ત્યારે, મહારાં મનને વિષે ઉપજેછે!

૫-૬.—નીતિ;—એવી રીતની કે—“અતિ સર્વત્ર વર્જયેત્” એ સંસ્કૃત
બોધવચન પ્રમાણે કંઈપણ વાતમાં જે કંઈ હદ ઉપરાંત અતિસં થાય
તેનો પરિણામ સારો ન નિપજે.

રે તર્ક તું ટેડા જાય, નિશો^૧ નહિં વાઝ^૧!-૧.

પણ ઘેરો આ શો રંગ, દાખતો ખંગ, ઘટા આકારો;

પ્રાઠ ઠરેલ^૨ જ્યાં છે ઢંગ, રંગ રંગ ભાસે.-૨.

ઉચું જ્યાં ધનધોર ગંગન;

વરસે શીતળ પરજન્ય^૩;

જયમ કાજ વાયુએ^૪ મંન;

પણ નિયમે રહેતું પ્રસંન, દબજ^૫ આસંન, ડર ન કદિ હોએ.-ખહુ-૧.

મિત્ર વાયુ^૬ મળે સહસાજ, કાજનું કાજ, મગજ ખુપ જોભે;

જ્યાં આલે વિજ^૭ ને ગાજ, શૌર્ય પ્રિતિ શોભે.-૧.

નથિ અવર દીસતું ધામ^૮, દર્દિ દિલ ડહામ, જ્યાંહ હોલાએ;

જ્યાં કુદરત ડરિ લગામ,^૯ થાય હાં રહાએ.-૨.

૧.-તું જ્યારે વાંકો જાય ત્યારે પછી તારામાં ને નીશામાં-કેકમાં શો ફર?

૨.-પરંતુ, તર્કને વિષે ગંભીરપણું, પુખ્તપણું, નિયમ, સુધડતા, આવડત, ચાલાકી-સાવધાની-જગૃતિ, એ સંધું રહેલું છે-તેથી કરીને એ તર્કનાં રાજ્યને વિષે રંગ ખેરંગી અનેક પ્રકારની શોભા જણાય છે; અને નીશામાં એટલે કેકમાં તેમ નથી.

૩.-વરસાદ.

૪.-પવન પાણીના સપાટામાં જેમ જ્હાણ ભીડ્યું રહે છે તેમ તર્કને વિષે મનનો વેગ આગળનો આગળ વધ્યો રહે છે.

૫.-એ તર્ક જે પોતાના (પવનપાવડી રૂપ) ઘોડા ઉપર બેસાડીને ઉડાવે છે તે ઘોડા ઉપર બેસવાની રીત-બેઠક અચળ-ન ડગે તેવી છે, તેથી કરીને કોઈ રીતે પડવાનો ભય રહેતો નથી!

૬-૭.-એવી રીતે તર્કના ઘોડા ઉપર દઢ આસને કરીને બેસીને જીડતાંમાં એકદમ જ્યારે કોઈ વખત મિત્ર વાયુનો સમાગમ થઈ જાય છે, ત્યારે તે વેળા એ તર્કના ઘોડા ઉપર બેસવાનું કામ પેલાં પવન પાણીના સપાટામાં ભીડ્યાં રહેનારાં જ્હાણના જેવું થઈ પડે છે, તેથી કરીને પછી મગજને ખુપ તસદીથી આગ્રહ ધરવો પડે છે, અને એવી રીતે પરસેવાના જોભેજોભા છુટે છે. પરંતુ એ વાયુ પોતાની મિત્રાચારીનું લક્ષણ એટલું ખતાવે છે કે તે વીજ ને ગાજ કહોતાં વિજળી અને ગર્જનાને પોતાની સાથે લેતો આવે છે, તેથી તે બેની સાહ્યતાથી પછી દુર્ગુણ શત્રુઓનો ઘણી સુલભ રીતે પરાજય કરી શકાય છે, અને તે વેળા શૌર્ય અને પ્રીતિ શોભી રહે છે!

૮-૯.-દર્દી દિલની જે બળતરા તે, ઉપર જેવું વર્ણન કર્યું છે તેના જે-

જો વિનય ખેસિ રહે. ચૂપ;¹

રતન² સહજ પમાય અનૂપ;

ઉતરાએ જાડો કૂપ;³

ઉભરાય હરખ ઉરમાંછ, માધુરું હસાય, આધિ⁴ સહુ ધોએ. - બહુ મસ્ત ૦-૨.

છાપય:—

સમજી કદમ ભરાય, થવાય ન કા દિ પંરાધિન;

નિયમે શિખ લેવાય, થાય સૂધું તે સ્વાધિન;

પછિ પાણી ન ભરાય, જાય વિદ્ધો સહુ નડતાં;

ઉપર અધર રહેવાય, મોઝો અહિં તહિં આયડતાં;

ઘડિમાં હંચું ગગન ચહડાવતું, ઘડિમાં પાતાળે ડાખતું;

આ ભવાન્ધિ-મોજાનું મસ્ત બહુ, વિનય મેરુ ડોલાવતું! - ૧.⁴

વાં સ્થળ વગર, ખીજે કાઈ ઠકાણે જાત પડી શકતી નથી; તેટલા માટે, જેવે ઠકાણે કુદરત દોરવી લઈ જાય તેવેજ ઠકાણે એવાં દર્દી દિલને અનુકુળ પડતી મદદ મળી આવેછે ! ૧.-ધીરજ રાખીને મૂગો.

૨-૩-૪.-એ તર્ફની સાહ્યતાએ વળી તેમજ જાડા કુવા કે ભાંયરાં સરખી જે રતનની ખાણ તેની અંદર પણ ઉતરી શકાયછે, અને પછી સર્વોત્કૃષ્ટ અને અમુલ્ય વસ્તુ જે તત્વસાન રૂપી રતન તે ત્યાંથી રહેજામાં પ્રાપ્ત થઈ શકેછે; અને એવી રીતે જ્યારે એ રતન હાથ લાગેછે, ત્યારે પછી અતિ હર્ષથી ઠાવકું હાસ્યવદન થઈને આધિ કહેતાં મનનું સમજુંજ દર્દ મટી જાયછે, અને ચિત્તને વિષે સમાધાની થઈને શાંતિનું સુખ ઠરી રહેછે !

૫.-કીયે રસતે અને કૈવી રીતનાં પગલાં ભરવાં-એ વાતનો વિવેક રાખીને જો વર્તી શકાય તો પછી કાઈ પણ દિવસે પરાધીન-પરતંત્ર થવું ન પડે; અને સૃષ્ટિના-કુદરતના નિયમે જોઈ જોઈને નીતિની શિખામણ લેવામાં જો આવે, અને એ શિખામણો લઈને જો સુધેજ મારગે તે પ્ર-માણે વર્તાય, તો પછી પરિણામે સ્વાધીન-સ્વતંત્ર-એટલે ખરાં સુખી-ખનવાનો વખત આવે; અને એવી રીતે સ્વતંત્ર થયા પછી આ દુનિયદં મુસિખતનાં પાણી આપણાં જહાણમાં ભરાતાં નથી, અને જે જે હરકત તથા અડચણના ખડકો પૂર્વે સ્વતંત્ર થતાં પેહેલાં નડતા હતા તે તે એવી રીતે સ્વતંત્ર થયા પછી પોતાની મેળેજ આધા-દુર રહેછે-આપણને નડવા આપણી પાસે આવી શકતા નથી; અને આ ભવસાગરને વિષે કમળનાં ફુલની પેઠે અલંગ-અધર-અતરંગ રહીને આપણાથી તરી શકાયછે, અને પછી આમ તેમ ખેલતાં રહેતાં નિરંતર નિજનંદને વિષે સ્થિત થઈ રહેવાયંછે ! વિનય કહેછે કે આ ભવસાગરનું મોજું એવું પ્રપળ છે કે તે ઘડીમાં છેક જાયું આકાશ સુધી ઊછાળી દેછે, અને ઘડીમાં વળી પાછું છેક નીચે પાતાળમાં ડાખી નાખેછે, અને

મેર ડોલે તોય, મન^૧ ના ડોલે જેનું;
 જિતી કરે વશ^૨ ઇંદ્રિ, પરાક્રમ ધન્યજ તેનું;
 રિપુ મદાદિ^૩ થઈ દાસ, રેહ પછિ બંદીખાને;
 ખસે અવિદ્યા^૪-પાશ, અનૂભવ નિશ્ચય જાણે;
 સુખ દુખ જાણાય સમ^૫ ખસિ પડળ, સહજાનંદ સુખ આલતું;
 રે વિજય વિરહું મન દઢ અચળ, સમજિ આપ^૬ જે મહાલતું.-૨.
 તૂં નયિ તેને કાજ, જેનિ પ્રકૃતિ છે જૂદી;
 તૂં નયિ તેને કાજ, જેહ શઠ ને છે ખૂંધી;
 તૂં નયિ તેને કાજ, જેહ વળિ મૂરખ જન છે;
 તૂં નયિ તેને કાજ, જેહું માયામાં મન છે;
 પણ અરે નિશા શૂં કહું તને, હુંહું ખજિહારી ધન રે;
 તૂં વણુ આ જગમાં જિવત^૭ નહિં, રસિક, દર્દિ, કવિજન રે !-૩.

એ મોજું વખતે મહોટા મહોટા મેર જેવા પર્વતોને પણ ડોલાવીને તેને હચમચાવી મુકે છે !

૧.-ચલિત ન થાય-સ્થિર રહે.

૨.-તમામ પોતાની

ઇંદ્રિયોને અંકુશમાં રાખીને તેને પોતાનાં સ્વાધીનપણાંમાં રાખે.

૩.-કામ ક્રોધાદિ જે છ શત્રુઓ તે આસાંકિત સેવક થઈ રહે.

૪.-અસાનનો-માયાનો પાશ.

૫.-સમાન.

૬.-અસાનનાં પડળ.

૭.-વિજય કહેછે કે એવું દઢ

અને અચળ મન તો કોઈ એકજ-વિરહું-દુર્લભ હોય કે જે પોતાનાં આત્મસ્વરૂપને ઓળખીને પછી પોતાના નિજાનંદને વિષે મહાલે-ખેલતું રહે !

૮.-હારો રંગ જેને પ્રતિકુળ પડે એવી હારાથી

જુદા પ્રકારની.

૯.-રસિક મનુષ્યને, દર્દી એટલે જેનાં

મનમાં આધિનું દુખ-મનનું દર્દ હોય તેનાં મનુષ્યને, અને કવિજનને, હારી મિત્રાધારી વગર આ આપો સંસાર શુષ્ક-શીકો લાગત; અને એ ત્રણ જાણું ત્યારા વગર જીવી શકતજ નહીં, કેમકે એ ત્રણેને દિલાસો આપનારો મિત્ર એકલો તુંજ છે-ત્યારા વગર ખીજો કોઈ નથી !

મિત્ર વિયોગ-ભાગ ૨ જો.

(દોહોશ.)

- અરે મિત્ર આ તૂં વિનાં, મત્રા પડે ન લગાર;
 ૧. રસ ખમણો? તુજ સાથમાં, તે ન હવે તલભાર.
 ૨. આઘ વેહલો ટાળવા, તુજ વિયોગ રુપિ રોગ;
 ૩. પથ્ય^૩ કરે મુજ રસિકતા, ત્યાગીને રસ-ભોગ!
 ૪. ઉલટ કાઢ વાતે નહીં, સંધૂં એક સમાન;
 ૫. સ્થિતિ મોળી મરતી રહિત, આયું નાવે^૪ તાન.
 ૬. શઠ વેદાંત વખાણું નહિં, હું તો કામળ ગાઉં;
 ૭. રસસાન લાગણિ સહિત, યવું^૫ વેદાંતી આઠ.
 ૮. કરી, ચિતારો, ને વળી, મરત ગાણું ગાનાર;
 ૯. તખિયત ખિલતી^૬ તેહની, મળે કદર ખુઝનાર.
 ૧૦. તે ન જોય શ્રીમંતને, હોય ભલે જૂપાળ;
 ૧૧. જોય જેમ ડોશી હિલે, તેમ પડે વધુ તાલ.
 ૧૨. ઉમંગ નાવે તૂં વિનાં, અરે યુગી મુણનાર;
 ૧૩. કવિતા-શક્તિ કટાયછે^૭, ખુણે પડી સીતાર.

૧-૨.-તું જ્યારે મહારી સાથે રહેતો ત્યારે મહારી રસિકતા જે રસ્તે જઈને જે રસ લે તે, અને ત્યારી રસિકતા જે રસ્તે જઈને જે રસ લે તે એમ બંનેની રસિકતાના એકજ વસ્તુમાં બે રસ્તાના બે રીતના રસ-તેથી બેવડો-ખમણો રસ આપણું બંનેને મળતો હતો, તેને ઠકાણે હવે ખીજ કડીમાં કહેલાં કારણને લીધે એક તિલમાત્ર-તલભાર-જરા પણ તેવો રસ મળે મળતો નથી.

૩.-કરી; પરેજી.

૪.-કાઢ પણ વાતમાં દિલ લગાડવાને જોરાવરીએ કાશીશ કરવા જાહેરું, પણ તેમાં દિલ લાગતું નથી.

૫.-જ્યારે કાઢ ખરી કદર-ખૂજ જાણનાર મળે ત્યારેજ કવિ, ચિત્ર-કાર, અને ગવૈયો, એ ત્રણ જાણના ખરા હંતરની અને તેઓનામાં રહેલાં ખરાં જવાહિરની પરિક્ષા થવાનો સમય આવેછે, અને તેઓનાં ખરાં દૈવત તેવેજ પ્રસંગે બહાર નિકળીં અપીને અલૌકિક રીતે દીપેછે.

૬.-કવિતા કરી કરીને પછી તે કાની આગળ વાંચી સંભળાવું-અને સિતાર પણ કાની આગળ ખજાવું? અરે મિત્ર, ઘણી વાર જ્યારે સિતાર અજાવવામાં મસ્ત ખતી જઈને હું તેમાં મીણ તથા ધિસટ બોલાવીને

“સિતાર, કવિતા સૂણવા, નથિ હમને નવરાસ”;

લોકડિયાં એવું લવે,—“એમાં તે શું ખાસ ?!”—૮.

ભેંસ ભણે ભટલ સુણા, “પોથું આ અમથુંજ”;

“બેહુ ન જાણો ખાપડાં, કિચ્ચડ તણી રમઝ”!—૯.

રાગદારીની અલાપચારીના લહેકાતા સૂર કરતો, ત્યારે કોઈક વખતે હને ત્હારાં મનનાં દર્દની વાતનું સ્મરણ થઈ આવીને તું પછી હાય મારીને નિવાસ નાખતો (કેમકે સુખ તથા ખુશીના પ્રસંગો વિરહી જનને પોતાનાં વિરહનાં દુખ કાં તો વિસરાવેછે, કે કાં તો ખાતે વખત તાજાં કરી આપેછે), અને કોઈ વખતે એ મસ્ત સિતારના સૂર શ્રવાણ કરીને તું ત્હારાં તાનમાં આવી જતો, અને કહેતો કે—“અરે વિજય, તું આ વખતે સિતાર એવી તો મસ્ત રીતે બજાવેછે, કે જેવી રીતે જે ઠેકાથી એ સિતાર વાગેછે, તેવીજ રીતે તે ઠેકાથી હું એની સાથે નૃત્ય કરવા મંડી જઈ—એવી આ વખતે જાણે મને મસ્તી-ઉલટ-ઉમંગ ઉપજ આવેછે—એ સિતારમાં બેશક કંઈ જાદુગરના જેવો વશીકરણનો ગુણ રહ્યા હોય એમ જણાયછે. જાણે કોઈ એકાંત સ્થળને વિષે નદી-કિનારે આવી રહેલા ખગીચા માંહેલા ખંગલામાં શરદપુનેમની ચાંદનીને વિષે મધરાત ગયા પછી કોઈ વિરહિણી ચિત્રિણિ તરુણી સ્ત્રી પોતાનાં મનને વિષે કોઈપણ રીતનાં લજ્જા, ભય, કે કશી તરેહનો સંકોચ ન રાખતાં મસ્ત બની જઈને, પોતાને નાજુક-કામળ-મધુરે દર્દ ભરેલે-સ્વરે કરીને, પગના ઠેકા સાથે, છુટે કરો. સોહેણી-પરજ-કાળિંગડાના સૂરમાં ગાયન ગાઈ રહી હોય, તેવીજ રીતની આ વખતે આ સિતાર ચૈતન્યવાળી, ચતુર મોહિની સુંદરીની પેઠે, જાણે આબેહૂબ બોલેછે !”—એ પ્રમાણે કવિતાની તથા સિતારની એવી રીતની ખરી ખુખી અને હેજત ભરેલી મઝા લેનાર ત્હારા જેવા મિત્ર વગર કવિતાની ઉલટ ભાગી જાયછે, અને તેથી કરીને કવિવશક્તિ કટાઈ જાયછે; અને વળી આ સિતાર પણ છેડ્યા વગર ખુણે પડી રહેલીછે તેથી કરીને એનાં તમામ તાર પણ તેજ પ્રમાણે કટાઈ જાયછે !

૧.—એક વાર આતુરમાસને વિષે અધિકમહિનામાં કોઈ પુરાણી-ખાવાને દયા આવવાથી તેણે એક તળાવમાં કાદવ કિચ્ચડમાં આળોટતી ભેંસોનો આદાર કરવાનું કાડ કરીને, તેઓને ભાગવત સંભળાવવાનું કહ્યું, અને પોતાનાં મંત્રપણે પાણી છાંટીને તેઓને વાચા આણી, ત્યારે તેઓએ જે જપામ આપેલો તે એ દોહોરામાં છે. પોથું આ,—એટલે આ ભાગવતનું પોથું; બેહુ,—એટલે એ ભાગવતનું પોથું, અને ભટલ તમે, એ તમે બેહુ; કિચ્ચડ તણી,—એનો વ્યંગાર્થ એવો કે આ સંસારની માયિક-મિથ્યા માની લીધેલી મોજમઝાના સ્થૂળખુદ્ધિ રૂપ કિચ્ચડની.

કદરદાન એવાં કંઈક, દુનિયામાં દેખાય;
 ઉદાસિ તૂજ વિયોગની, એમ^૧ હસી વિસરાય !-૧૦.
 ધણી વખત વચમાં વિત્યો, આવ હવે પ્રિય મિત્ર;
 દાખૂં તુજને એક હું, અજાણ ગ્લાનિનૂં^૨ ચિત્ર.-૧૧.
 વરણું શું તે વાણિમાં, નયન તણી નરમાસ;
 અધર માધુરીમાં મળ્યા, અજાણ ઉદાસી ભાસ^૩.-૧૨.
 એ એ મૂળાં લક્ષણો, ચિતરે ભિતર^૪-ચિતાર;
 તે સમજાય ન શક્યથી, કથે કોટિ કથનાર^૫.-૧૩.
 અંતરની^૬ ઝટ લાગણી, ઉભરઈ ઉરકેરાય;
 જોનારાંની ચિત્રની, રથીતિ એક^૭ પતિ જાય.-૧૪.
 વિદ્યુત-અમકારા પડે, અમકે ક્રોડ વિચાર;
 ઝટ ફરિ અંતરધાન તે, રહેતા નહિ ક્ષણ વાર.-૧૫.
 અરે મિત્ર વધુ શું લખું, કંઈ ઇસારો માત્ર;
 ચિત્ર આપિ ચિત્તજ^૮ શકે, પત્ર ન ઝિલવા પાત્ર^૯.-૧૬.
 વિચાર સરખા આપણા, રસ-પ્રકાર પણ એક;
 એમ છતાં તું ક્યમ દિસે, બેદરકારી છેક ?-૧૭.
 ખરે રસિક તો રસ હુંડે, આટોપી પિગ્નું કામ;
 આવ મિત્ર ઝટ ગામમાં, વિજય પિયે રસ.જનમ^{૧૦}.-૧૮.

૧.-એવી રીતે કરુણારસના પ્રસંગમાં હાસ્યરસને વિલક્ષણ રીતનો ઉપાય લાચારીથી જરૂરનો ગણીને !

૨.-ઉદાસવૃત્તિની દિકાસનું. ૩.-આભાસ.

૪.-દિલની અંદરની લાગણીઓનું તથા વિચારોનું ચિત્ર.

૫.-કેહેનાર. ૬.-જોનારાંનાં અંતઃકરણની-દિલની.

૭.-જોનાર ચિત્રરૂપ પત્ની જાય; અથવા એનો બીજો અર્થ એવો કે જેમ એ ચિત્રમાં જેવી ઉદાસવૃત્તિ છે, તેમ એ ચિત્ર જોઈને જોનારને દયાભાવ ઉપજીને તે જોનારની પણ તેવીજ ઉદાસવૃત્તિ-જાણી બંનેની એકજ સ્થિતિ હોય એમ પત્ની જાય !

૮-૯.-એ ચિત્ર જડ પદાર્થના જેવા ગુણનું નથી-ચૈતન્યના ગુણનું છે, એટલામાટે, પત્ર કહેતાં કાગળ જે જડ પદાર્થ તે એ ચૈતન્યના ગુણ વાળું જે ચિત્ર તેને ઝિલવાને પાત્ર કહેતાં યોગ્ય નથી-અર્થાત્, એ ચૈતન્યના ગુણ વાળાં ચિત્રનો રસ એકલાં ચિત્તે કરીનેજ-ચૈતન્યથીજ-આખી શકાય, એવું એ ચિત્ર છે ! ૧૦.-રસના પ્યાલા.

રસિકતા.

(દોહારા.)

પક્ષિસ કુદરતિ રસિકતા, પક્ષી અંશીનેજ;

સુખ સંસારે સ્વર્ગનું, ચખાડતી રહે તેજ.-૧.

ધન કરતાં એમાં દિસે, અધિક સત્વ ને તેજ;

સહજ સુખ જે અવરને, તે વધુ દાખે તેજ.^૩-૨.

રસિક નિર્ધની ચાખતો, સુખ જોતું ને નેમ;

શઠ^૪ શ્રિમંતને ના મળે, કદિ તેટલું ને તેમ.-૩.

આ સંસારી ત્રાજવે, વજને ધન સંગીન;

રસિકતા ન તેને^૫ ગણે, ખુદ^૬ સમ નહિ રંગીન!^૭-૪.કરોડ કેળવણી^૮ થકી, અસલ ન આણિ આણાય;

૧.-જે સંસ્કારી મનુષ્યો હોયછે તેનેજ એ રસિકતાની ઈશ્વરદત્ત કૃપાપ્રસાદી મળેલી હોયછે.

૨-૩.-જે સુખ પીળુંએની

આંખે સાધારણ-સામાન્ય-હલકાં-નહીં સરખાં-એમાલુમ રીતનાં-ઝાં-ખાં-ઝીણાં દેખાતાં હોયછે તે ભભકદાર રીતનાં તથા અસાધારણ રીતનાં ભારે મહોટાં. દરસાવનારી સૂક્ષ્મદર્શકચંચના જેવી હિકમતવાળી તથા શક્તિવાળી એ રસિકતા પોતેજ છે!

૪.-અરસિક.

૫-૬-૭.-આ દુનિયાંની રીતે જોતાં તથા તે ઉપરથી વિચાર કરીને તે પ્રમાણે આ દુનિયાંના વિચાર અને અભિપ્રાય રૂપી ત્રાજવામાં મુકીને તોળી જોતાં, પૈસાનું વજન પથ્થર જેવું ભારે સંગીન થતું જણાયછે; પરંતુ રસિકતા પોતે તો એ દુનિયાંના એવા અભિપ્રાયને જાડી ખુદ્દિને અભિપ્રાય ગણી કહાડીને તેને લેખવતીજ નથી.-અથવા રસિકતા ન તેને ગણે-એ વાક્યમાં-તેને-એટલે ધનને એમ અર્થ લેતાં, એના પીળે અર્થ એવો કે-પૈસો અગરજો એ પ્રમાણે દુનિયાંના અભિપ્રાયનાં ત્રાજવામાં રસિકતાને મુકાપલે વધારે વજનદાર ગણાયછે, તોપણ રસિકતા એ પૈસાની જરા પણ સ્પૃહા રાખતી નથી, અને તેને કરોડ લેખવતીજ નથી, કારણ કે-એ પૈસો-ખુદ સમ-એટલે પોતાના જેવો-રંગીન-એટલે આનંદી-દહેરી તથા તરેહ તરેહના રંગો ભરેલો કદી પણ કાઈ કાળે થંધ શકનાર નથીજ-એમ એ રસિકતા પોતે જાણુછે-સમજેછે!

૮.-કોરોશ-તદખીર-પ્રયત્ન.

કુદરતિ^૧ ને વણિ તકલદી,^૨ સહજજ^૩ પરખાઈ જાય.-૫.

અસલ રસિકતા-અંદ્રિકા, દાખે જાડા બંગ;

સાદાંને પણ શોભવે, તકલદિ તો રસભંગ^૪. -૬.

૧. ભિંન ભિંન રૂપ રંગથી, રસસિંધૂ ભરપૂર;

પડિ તુટ સાંધે રંગલો, કરિ હાસ્યજનક સૂર !-૭^૫;

તરેહ તરેહની રસિકતા, જગત વિષે જોવાય;

કેક વખાણે ચેવલી, કેક કપૂરી^૬ ચ્હાય !-૮. • •

૧.-મૂળ પ્રકૃતિથીજ હોય તેવી સ્વાભાવિક જે રસિકતા તે.

૨.-રસિક જનોની ખોલવા-ચાલવા-વિચારવા વિગેરે અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓની રીતો જોઈ જોઈને તેઓની દેખાદેખી તેની નકલ કરવા જતી કાચી-ઉપલક રીતની જે રસિકતા તે. ૩.-રસિક જનોની આગળ સ્હેજમાં તે જેવી હોય તેવી તેની પરિક્ષા થઈ જાયછે.

૪.-રસમાં ભંગ કરે તેવી.-જેમ આંદની રાતને વિષે સધજુંજ રણિયાંમણું ભાસેછે અને તેમાં રસ્તામાંની ધૂળ જે છેક સાધારણ વસ્તુ તે પણ રણિયાંમણી અને શોભાયમાન દીસેછે, તેમજ સ્વાભાવિક રસિકતા રૂપી જે આંદની તેણે કરીને જે સાદાંમાં સાદી વસ્તુ હોય તેમાંથી પણ કંઈ કંઈ રીતની નવી નવી ખુશીઓની લેજતો બહાર ખીલી નિકળી આવે તે દીપવા લાગેછે, અને પછી એ રસિકતાની આંદનીમાં તે વસ્તુની ખુશીના તરેહ તરેહના તર્કના અનેક જાડા અને ઘેરા રંગો જોવામાં આવેછે; પરંતુ જે તકલદી રસિકતા હોયછે તે તો ઉલટો રસનો ભંગ કરી નાખેછે. ૫.-આ સૃષ્ટિને વિષે ભિંન ભિંન એટલે જુદાં જુદાં રૂપના અને જુદા જુદા રંગના રસાનુભવે કરીને નવ રસનો જે સિંધુ તે ભરપૂર-ચિકાર થઈ રહેલોછે, અને કોઈ ઠકાણે જો કદાચી એ સૃષ્ટિ રૂપી નાટકની લીલાના ખેલની અંદર તુટ પડેછે, તો તરત તે વેળા વચમાંથી એકદમ ઓચિંતો એ નાટકનો વિદૂષક જે અષ્ટાવિધાની બહુરૂપી તે ગમે તેવો વિલક્ષણ વેશ ધારણ કરીને વિલક્ષણ રીતની એષ્ટા કરીને વિલક્ષણ રીતના રાગડાનો એવો વિલક્ષણ સૂર કહાડેછે કે તેથી સહુને હાસ્ય ઉપજીને જે પડેલી તુટ તે તરત સંધાઈ જાયછે, અને કશી અપૂર્ણતા માલમ પડી શકતી નથી !

૬.-કેક લોકો દક્ષણીયોના સહવાસમાં રહીને ચેવલી પાનના કરતાં કપૂરી પાન વધારે પ્રસન્ન કરેછે.

નવ^૧ રસ ભરિ રચના વિષે, ચુકવો નહિંજ પ્રસંગ;
 લેવો રસ ઝટ ઝડપિને, જે વેળા જે રંગ!-૯.
 રસ-ધ્યાલો ધુંટડે પિવો, જેમ પિવાયો જાય;
 વિજય એજ સાર્થક લહું, આ મનુષ્યાદેહ માંછ.-૧૦.
 પણ, ગુણકારી નિર્મળો, શુદ્ધ અક્ષરસનાદ;
 અવર ન વિજય વખાણું હું, વાણી માંછ વિવાદ!-૧૧.
 શુદ્ધ રસિકતા ના ચહે, કદી મલીન કુછંદ;
 કંદે લે આનંદ જે, હોય મતી મુદ મંદ.-૧૨.
 નિર્દોષી પ્રભુ-પ્રેમમય, જગ-લીલાનાં જામ;
 વિજય પિયે તેનુંજ સદા, શુદ્ધ રસિકતા નામ.-૧૩.

પૂર્વ સંસ્કાર.

(ભુજંગી વૃત્ત.)

જુઓ જગતમાં માનુષી દેહ ધારી; જનોની મતી દીસતી ન્યારિ ન્યારી ;
 ધરે કા દયા કા કરે કૂરતાર્ધ; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર^૧ સંસાર માંછી.-૧.
 જથા બુદ્ધિ રહી સૂખ^૩-ધમ્મચાયિ વર્તે; તજે કાઈ માયા ભજે કાઈ મર્તે^૪;
 પતંગો પડે દીપકે ધાઈ ધાઈ; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર સંસાર માંછી.-૨.
 સગા ભ્રાત ભેમાં હરીજન એક; બિજો હોય નાસ્તીક ને દુષ્ટ છેક ;
 કરે એક નેકી બિજો તો ખુરાઈ; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર સંસાર માંછી.-૩.
 નથી મેળ કૂટુંબ કે જાતિ કેરો; ન ભેસે વળી સંગથી^૫ રંગ ઘેરો;

૧.-શૃંગાર, કરુણા, વીર, હાસ્ય, રોદ્ર, ભયાનક, ખીભત્સ, અદ્ભુત અને શાંત, એ નવ રસ.

૨.-કાઈ અમુક વિષય (જાણે તે પોતાને જાણીતોજ હોઈને રહેજ વિસ્મૃતીથી ઢંકાઈ રહેલો હોય તેવી રીતે) રહેલથી ગ્રહણ કરવાની જે પાત્રતા જન્મથી કુદરતી બક્ષીસ તરીકે મળેલી હોય તે અથવા તેવી શક્તિ.

૩-૪.-સહુ પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે સુખ મેળવવાનાં પ્રયત્નમાં ફરેછે-કાઈ માયિક-નાશવંત-ક્ષણભંગુર વસ્તુઓના મોહથી વિરક્ત રહેછે, અને કાઈ મર્ણુપર્યંત તેને અપડાલાખ અથવા મડાગાંઠની પેઠે નિરંતર વળગ્યાજ રહેછે-એ પણ સંસ્કાર પ્રમાણેજ.

૫.-સત-સમાગમનું મહાત્મ કેહેવાયછે, પરંતુ સંસ્કાર વિનાં તે પણ મળતો અને ફળતો નથી.

સદાચાર^૧-આધાર ના અન્ય^૨ કાંઈ; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર સંસાર માંહી.-૪.
ખરો ભક્ત કહેવાય પ્રહ્લાદ પૂરો; ન કહેવાંય વીભીષણ કે અધૂરો;
મિરાં ને પુરી^૩ ભક્તમાં છે ગણાઈ; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર સંસાર માંહી.-૫.
કળાગાન ને કાવ્ય ને ચિત્ર કેરી; વળી પ્રહ્લાદિવા તણી લેહ^૪-લેહરી;
રહે ખીજમાં વૃક્ષ જેવું સમાઈ; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર સંસાર માંહી.-૬.
ખિજ દેશના પંડિતો^૫ પૂર્ણ ભાવે; જીનો માર્ગ જે આપણા તે ખતાવે;
વદે ધર્મ વેદોક્ત કેરી વડાઈ; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર સંસાર માંહી.-૭.
કહે આર્યના ધર્મનાં કર્મ સાચાં; કરે જનનાં મન આસ્તીક પાછાં;
સમાધી અને યોગ કહે સૂખદાઈ; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર સંસાર માંહી.-૮.
મહા વાક્ય^૬ તે વેદનાં મૂખ ભાષે; પ્રમાણા અને સ્પષ્ટ દૃષ્ટાંત દાખે;
ચમત્કાર આત્મીક દાખે નવાઈ; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર સંસાર માંહી.-૯.
ખરે ધન્ય એવા જનોને અતીસે; નહીં મ્લેચ્છ એ તો નસ્યા આર્ય દીસે!
ગયાં નેવનાં નીર મોભે^૭ તણાઈ; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર સંસાર માંહી.-૧૦.
અરે લોક વેદોક્ત આચાર ધારો; સુધારો ખરો તોજ નહ^૮ તો કુધારો;
રમરો પૂર્વ સંસ્કાર ચાખો મિઠાઈ; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર સંસાર માંહી.-૧૧.
જીએ પૂર્વ સંસ્કારને ઝાંખિ પાછો; વિન્ને^૯ જો વળી આર્ય-ઉત્કર્ષ વાંચો;
દિસે વિરમૃતીમાં રહેલો દટાઈ^{૧૦}; ખરો પૂર્વ સંસ્કાર સંસાર માંહી-૧૨.

અભિમાન ન કરવા વિષે.

(છપ્પય વૃત્ત.)

લક્ષ્મીનો શો ગર્વ, ચલિત એ તો કહેવાયે;
નથી થઈ એ કાનિ, નહીં કાની વળિ થાયે;
હૂત^{૧૧}-ખેલમાં ખિસ્સું, આજ ભર્યું કાલે ખાલી;

૧.-સદાચારનો આધાર.

૨.-ખીજો.

૩.-પુરીખાઈ.

૪.-લેહ રૂપી નદીની લેહર.

૫.-મોક્ષમૂલર ભટ્ટ તથા ઝંકટર ખૂલર આદિલઈ.

૬.-તત્ત્વમસિ-પ્રહ્લાદિમિ આદિલઈ.

૭.-કે આપણા

ધર્મનો સંસ્કાર યવનોમાં ભાસેછે !)

૮.-નહિં તો.

૯.-વિનય.

૧૦.-પૂર્વ સંસ્કાર.

૧૧.-જેમ જીગરની રમતમાં આજે પાસા સવળા પડ્યાથી ગજવું તર

સ્થિતિ છે ત્હારી તેવિ, મુરખ શિદ કૂલે ખાલી ?

જો લાગે કહ્યું મુજ જીવું તને, દ્રવ્યનિશાની^૧ હૈરમાં;

પુછ તેને જે સપડાયલા, સન પાંસટના શેરમાં^૨!-૧.

ચતુરાં ને ચંચળા, ચપળ તે ઉડતાં રહેજે;

હોય ઘણી સંભાળ, તોય તે છળતાં રહેજે;

કેક કરે વૈરાગિ, કેક બેવચને ખાળે;

બુદ્ધિવાન સ્ત્રી હોય, બાણ તોએ ભરિ આળે;

રે મ્હારિ મ્હારિ કહિ મોહમાં, સ્ત્રીનો ગર્વ કરીશ મા;

કદિ વિજય પાછાનાં^૩ ડાળથી, ભરમે તું બૂલીશ મા.-૨.

દિસે કાવલી કાય, મૃતિકા રૂપ આ ત્હારી;

પરુ મળ મૂત્ર ભરેલ, ગંદિ ભીતરમાં ભારી;

કુટડી જો કદિ આજ, કાલ થઈ જશે કુખડી;

બધિર લૂલિ કે અંધ, દેહ દિસશે પછિ દુખળી;

વળિ ફિકર કાળજી રોગ ને, વૃદ્ધપણું શિર મ્હોટ છે;

રે કાયાનાં અભિમાન શાં ? કાળ તણી એ ચોટ^૪ છે.-૩.

ડહાપણુ વિદ્યા બુદ્ધિ, સદા રહેશે નહિં તેવાં;

ડાહ્યાં^૫ જન કંઈ દિઠાં, થયાં દીવાનાં જેવાં;

સગાં રુનેહિ લહિ નીજ, કહિશ મા મ્હારાં મ્હારાં;

જ્યાંલગિ^૬ સ્વાર્થ સધાય, રહે એ ત્યાંલગિ ત્હારાં;

થયું જણાય, પણ કાલે પાછા એ પાસા અવળા પડ્યા કે તે ખીસું ખાલી થઈ જાયછે-એટલુંજ નહીં પણ ઉલટું માથે ખીજું વધારે દેવું થાયછે તેમ.

૧.-પૈસાના મદ રૂપી મદિરાની-કેફની ધુંનમાં.

૨.-સને ૧૮૬૫ ના સાલમાં મુંબઈમાં શેરના ધંધામાં-સદ્દાના વેપારમાં જે લોકો પાંચમાલ થઈ ગયાછે તેઓને પુછી જોવું.

૩.-ઉપરની નરમાસ, સાદાઈ અને સફાઈ વાળી સુધી રીતનાં ડાળ ઉપરથી તેમજ નિશ્ચય માનીને તે ઉપર ભરોસો રાખી ભરમમાં રહીને ભુલ ન કરવી-એવી ભુલ કરવાથી ભર્યરી સરખા રાજને પણ સંસારનો ત્યાગ કરવો પડ્યોછે.

૪.-મૃત્યુ રૂપી પારથી એ કાયા-

ના ઉપર નિશાન-લાગ તાકી રહેલોછે.

૫.-જે મનુષ્યોને ખીજાં સહુ સલાહ પુછવા આવતાં એવાં જે ડાહ્યાં હતાં તે કાળની ગતિએ કરીને ચિતભ્રમ-ગાંડાં બની ગયલાં દેખાયાંછે.

૬.-જ્યાં સુધી ત્હારા તરફથી કોઈ પણ પ્રકારનું સુખ તેઓને મળતું રહેશે માત્ર તોહાં સુધી.

આ મંદિર માલ સહુ તને, છે ઈન્જરે^૧ સોંપિયાં ;
 નથિ એમાં પણ હારે કશું, જળ અમી^૨ ને કાપિયાં.-૪.
 નહિં મુજ સમ કો અવર, લહે એ સુઝ નાં ખોટી ;
 હશે સવાયા કેક, -તૂંધિ, છે પૃથ્વી મ્હોટી ;
 રાવણ સમ જૂપાળ, કાળની આળે ખળિયા ;
 આણ્યું ને અભિમાન, રામ સમ તેને મળિયા ;
 રે મ્હડતી પડતી લીમ છે, સદા તેવું કંઈ ના રહે ;
 અભિમાન કશું નવ આણિયે, ખરે વિનય સાચું કહે.-૫.
 વિનય વિશ્વમાં વડો, વિનયથી વિદ્યા આવે ;
 વિનય વિશ્વમાં વડો, પ્રતિષ્ઠા પૂરણું પાવે ;
 વિનય વિશ્વમાં વડો, વિનય ગુણ સધળા^૩ લાભે ;
 વિનય વિશ્વમાં વડો ; લાભની^૪ મૂઝ ખતાવે ;
 શુભ વિનય ભર્યો સુસ્વભાવ તે, સહુને બહાલો લાગશે ;
 છે માણસાઈ^૫ જનની વિનય, વિનય ભાગ્ય સુતું^૬ જાગશે.-૬.

પ્રશ્નોત્તર.

(છપ્પય.)

શા બે છે સદ્ગુણ, જેથી જન જગમાં શોભે ?

જિવતર કોને ફાક, અને શિર જમ કરો ભે ?

૧.-તું જે એનો વહિવટ કરે છે તે જાથુના ધણી પેઠે નહીં, પણ માત્ર અમુક ટુંકી મુદતના ઈન્જરેદારની પેઠે કરે છે.

૨.-આગ કે રેલ આવે તો.

૩.-વિનયનો

ગુણ એવો છે કે એ એક ગુણ ને આવ્યો તો પછી એ ગુણને પોતાનાં કુટુંબનાં સાથીઓ વગર કોઈ ઠકાણે એકલાં રહેવું ઠીક લાગતું નથી, તેથી કરીને પછી તે પોતાના સાથના ખીજ સધળા ગુણોને ધીમે ધીમે લાવી આણે છે.

૪.-લાભ થવાના જે જે રસ્તા તે તે સધળા એ વિનયે કરીને સુઝે છે.

૫-૬.-મનુષ્યમાં જે માણસપણું જાણાય છે તે એ વિનય વડે જ જાણાય છે; અને વળી જે કદાચિત્ ભાગ્ય જીધતું હશે, -એટલે મંદ હશે, તો વિનયે કરીને તે હજવે રહી ખગાસું ખાઈ-આજસ મરડીને-જાગૃત બની જઈને-પછી તે ભાગ્યનો હૃદય થશે.

નહીં શું સદાકાળ, યાદ કરૂં સંભારી ?
 સંઘરૂં શું હમેશા, દોલમાં રૂં ધારી ?
 જગમાં શી રીતે મનુષ્યથી, ભેળી દોલત થાયછે ?
 જન વળિ વશ શું રાખ્યા થકી, મટિ દુખિયો ઝટ જાયછે?—૧.

(દોહોરા.)

વિનય અને શુભ-સંન્યતા, સદ્ગુણ એ જગ માંહ;
 જન એ એ સદ્ગુણ થકી, જગે અધિક સોહાય.—૨.
 જિવતર તેતું ગયું વ્રથા, કુકર્મ જેણે કીધ;
 પરમાર્થ ન જાણ્યો કદી, વળિ હરિ-નામ ન લીધ.—૨.
 યાદ તું ગઈ ગુજરી પિંમ, મન હરનિશ નવ આણુ;
 આણી તો દુખ દલગિરી, વળેવાં એમ વળિ જાણુ.—૩.
 શંકા તજિને સર્વથા, સંગ્રહ કરે સંકર્મ;
 હેતુ એજ મુળ જન્મો, યથાર્થ સમજી મર્મ.—૪.
 કુરકસર કરે મનુષ જે, કરિ ઝાઝો ઉદ્ધમ;
 તે જન કો દી મેળવે, દ્રવ્ય રિતે ઉત્તમ.—૫.
 રસના વસ ના મનુષ જે, રાખે તે પરતાય;
 રાખે તે આખે સુરસ, વળિ સુખિયો અતિ થાય.—૬.

ગરજ વિષે.

(છપ્પય વૃત્ત.)

ગરજે ખરને તાત, બ્રાત રિપુને જન કેહે;
 ગરજે થઈ દિન^૧ દાસ, પાસ રહિ હૂકમ સેહે;
 ગરજે અતિશ વખાણિ, વાણિથી રૂં ભાખે;
 ગરજે મમત ન તાણિ, હાજિ^૨ કરિ મરજી રાખે;
 વળિ કહે વિજય આ વિધ^૩ સંધું, ગરજ થકી બંધાણુંછે;

૧.—ગરીબ-લાચાર-રાંક.

૨.—કેઈ વાતનો પોતાને ધં-

ણાજ આગ્રહ કે મમત હોય તો તે પણ ગરજની વખતે મુકી દઈને હાથ,
 હા કરીને.

૩.—જગત.

જો જગમાં ગરજ ન હોય તો, ભૂવ ન કા કાનો^૧ પુછે !-૧.

ગરજે જે રહેતાન, ગરિખ ગઉ સમ તે થાએ;

ગરજે વિદ્યાવાન, મુરખને શરણે જાએ;

• ગરજે નિરધનિ પાસ, અરજ ધનવંત ગુજારે;

ગરજે નિચને વાસ,^૨ કુલિન રેહે જઈ ભારે;

હસિ ગરજે બાળક બાઈની, ખોળામાં આવે કને;

વળિ દુખ દેતો દુશ્મન વિજય, ગરજ પડે રનેહી^૩ બને!-૨.

ગરજે વરતૂ સોંધિ, માધિ કિંમત ઘટ લેશે;

ગરજે વાંકો વેણ, વેરિનાં તે પણ રહેશે;

ગરજે થઈ શેઠાણિ, દાસિને પાંચે નમશે;

ગરજે નૌતમ નારિ, નીચસૂં જાડું^૪ રમશે;

વળિ ગરજે જન કરશે તુરત, ને^૫ કરવાનું હોએ કહ્યું;

કહું કારણ તેનું સાંભળો, -ગરજ માંહિ ગળપણું રહ્યું!-૩.

૧.-“કેમ ભાઈ કેમ છે-સારી પેડે તો ખરા?!” એમ કહીને કાઈ એક ખીજાંને બોલાવે પણ નહીં, ને કાઈ કાઈની ખપર પણ ન પુછે !

૨.-રેહેઠાણ-મુકામ-ધર.

૩.-દોરતી-મૈત્રી

ખતાવીને, આપણો જાણે મહા હેતેસરી થઈ પડે !

૪.-જાર-

કર્મ-વ્યભિચાર.

૫.-આપણે કાઈ કામ કરવાનું ન કહ્યું હોય તે પહેલાં તો તરત આપણને બહાસાં થવાને આપણા પડતો બોલ બીધી લઈને ગરજાઉં માણસ એવી રીતે તરત તે કામ આપણને બજારી આપશે; અથવા એનો ખીજો અર્થ એવો કે આપણે “ના ના” કહીએ, તો પણ તે ન માનતાં એ પ્રમાણે તે ગરજાઉં મનુષ્ય આગ્રહ કરીને તે કામ આપણને બજારી આપશે; અથવા એનો ત્રીજો અર્થ એવો કે જે કામ ન કરવાનું-એટલે કરવું ઉચિત નહીં એવું-અધટવું-અયોગ્ય-હલકું-ન બની શકે એવું-કે નામેશી ભરેલું હોય, તો તેમ છતાં પણ જો તેવું કામ કરવાનું કહ્યું હોય તો, ગરજાઉં મનુષ્ય તે કામ પણ કરવાને કબુલ થતાં વિલંબ નહીં કરે.

૬.-ગરજાઉં મનુષ્ય ગમે એવું અયોગ્ય કે અસંભવિત કામ કરે તો પણ તે સંભવિત જાણવું-તેમાં નવાઈ ન જાણવી,-કારણ કે ગરજનાં ગળપણની કિંમત આગળ તે કામ ગમે એવું અયોગ્ય કે મુશ્કેલ હોય તો પણ તેની કિંમત આછી-ચોડી જ જણાય એમ જાણવું! ને વળી તેની સાથે એમ પણ જાણવું કે એ હકીકતો છે-એનાથી પણ વધારે અયોગ્ય કે વધારે મુશ્કેલ કામ હોય તો તે પણ ગરજ બનાવી આપે !

ગરજે રાવણ ભોગિ, જોગિ થઈ જનકિ લાગ્યો ;
 ગરજે વિભિષણ અસુર, સુર-સિતાપતિને લાગ્યો ;
 થયો સાર્થિ નગરાય, એમ જગ માંહિ જણાયું ;
 ગોવિંદ પાળી ગાય, નામ ગોપાળ ગવાયું ;
 વણિ કિંકર થઈ પાંડવ રહ્યા, ભીમે સેવ્ય રસોડું છે ;
 જન ગરજ પડેથી કહે વિજય, જે ન કરે તે થોડું છે ।-૪.
 હોય જ્યાંલગી ગરજ, માન મુકી ખોલાવે ;
 હોય જ્યાંલગી ગરજ, પાન પ્રીતે ખવડાવે ;
 હોય જ્યાંલગી ગરજ, ચાહિ આવે નિત પાસે ;
 હોય જ્યાંલગી ગરજ, વખાણી પાય તળાંસે ;
 પણ ગરજ સરી કે જોય નહિ, સામુંએ કા દી કરી ;
 અરિ થાય વૈદ સરિ ગરજ, કે, વિજય કહે કહેવત ખરી.-૫.
 મુક્તાક્ષ મહા મૂલ, મળે સિંધુમાં સસતાં ;
 મળે કરતુરી સોંધિ, કરતુરીમૂળ જ્યાં વસતાં ;
 સોંધું મળે સુવર્ણ, જાય જો કા લંકાંએ ;
 આરસ સોંધા મળે, કદી આરસગિરિ જાએ ;
 વણિ સોંધાં ભહુ મળિયાગરાં, વનમાં મળિયાગર તણાં ;
 પણ જન જો સોંધાં જોઈયે, જાએ ગરજ-વને ધણાં !-૬.

૧.-ગરજાઉ મનુષ્ય આપણું ઉપરી હોય તો તે વેળા તે પોતાનું ઉપરીપણાનું માન મુકી દઈને સામું આપણને માન દઈને ખોલાવે !

૨.-રસ્તે ચાલતાં આપણને દુરથી દેખીને ઝટ પોતાની નજર આડી કરી દઈને આપણી તરફ-આપણાં મહોડાં સામું પણ જોય નહીં !

૩.-ગરજ સરી કે વૈદ અરી-કહેતાં વેરી થાય, એ કહેવત ખરી-ખરી છે.

૪.-એ પ્રમાણની તંતકથા ચાલેછે; અથવા એ ઠેકાણે, સોનાની ખાણ રૂપી લંકાંમાં.

૫.-આરસ પાહાણના પર્વત ઉપર.

૬.-આ સંસારમાં મનુષ્યની જોડલી સંખ્યા હોય તેટલીજ સંખ્યા એ ગરજનાં વનોની હોય એમ જાણવું, કેમકે દરેક મનુષ્યને રક્ષણવાનું પોતા-પોતાનું અકેકું ખાસ પોતાની ગરજનું વન હોયછે, તેમાં તે નિરંતર ભટ-

મમત વિષે.

(કવિત—મનહર હંદ.)

જગતમાં મમતે તો ગાડબુંદે^૧ જાડું તખ્તર,
ખરી મસખત^૨ કોઈ કોઈની માને નહીં ;
“ના” કહ્યાથી વધુ^૩ તાણી. “હા” ભણે તેના ભગત,
કોટી જીપાયે તે કહ્યું ધરતા કાને નહીં ;
ખમે ધણું નુકસાન તોય તેને નાવે ભાન,
જાન જતાં મુખી તેને આવતી સાને નહીં;
માટે જગતમાં કદિ મમતીયું કરવો ન,
મમત, કે જાય ઘેર વિજય વાજો^૪ નહીં !—૧.

ડયાંજ કરેછે ! માટે, એ દરેક મનુષ્યનું ભટકવાનું તેનું પોતાની ખાસ ગરજનું વન કીયું છે—એ જો જાણ્યામાં આવે, તો પછી તેની ગરજના વનમાં પેસીને તેને જેટલી સરતી કિંમતે અને જેવી રીતે વેચાતું લેવા ચાલિયે, તેટલી સરતી કિંમતે તથા તેવી રીતે તે આપણને મળી શકેછે!—પણ હાલમાં માણસો વેચાતાં આપવા લેવાનો ધંધો ચલાવવાની કાયદામાં જીઘાડી રીતની મના છે !

૧.—દાટબુંદે—પાયો નાખે-

લોછે.

૨.—રાજગાદિ—સિંહાસન.

૩.—સભાહ—શિખામણ.

૪.—વધારે ખરાડીને—મ્હોટી ખૂમ પાડીને.

૫.—પવનને.

વ્યાખ્યાન:—આ આખાં જગતને વિષે મમતનો અમલ એવો તો ચાલી રહેલોછે, કે તેથી કરીને જો કદાચ કોઈ મનુષ્યને ખરેખરી તેનાં હિતની વાત આપણે કહેવા જઈયેછ, તો-પણ તે તેનાં મનમાં ઉતરી શકતી નથી;—તેને એમ કહીયે કે તું ફલાણી વાત આમ ના કરતો, ત્યારે તે કહેછે કે—હા, હું તો એમજ કરવાનો;—એવામાં જો ભોગજોગે તેમ કરવાની આપણે તેને ખીજ વાર “ના” કહીયેછ, તો પછી તે એકદમ મમતમાં આવી જઈને (કમકે નાને ને હાને વેર છે,) મ્હોટો ખરાડો પાડીને—સાત વાર ઠાકીને “હા” કહીને હાલાકાર કરી મુકેછે, અને પછી તે પોતાના હાલાકારમાં આપણું કહેવું કાન ઉપરજ ધરતો નથી. આપણી શિખામણ એવી રીતે ન સાંભળવાથી પછી તેને ગમે તેટલું નુકસાન થાયછે, તોપણ તેને તે વાતનું ભાન આવતું નથી; અને આખરે મમતમાંનો મમતમાં એવી રીતે તેનો જાન જવાનો વખત આવેછે—એટલે કાં તો તે મમતને લીધે, કે પછી

મમત જો કરવો તો નિજ હેતુથી વિરુદ્ધ,
 કે જરૂર પરિણામે સામે^૧ હારે^૨ મમતી;
 મમતી ન જોય હેતુ તે તો ચાલે મમતેજ,
 તે ન જોય વાત આણુગમતી કે ગમતી;
 મમતે અનેક ધર્મ-પંથ નિકળ્યાછે,
 ને થયાછે કેક મોમના મમતે મતિ ભમતી;
 મમતે તો કેક મ્હોટાં રાજ થયાં, પાયમાલ,-
 એથી વળિ બિચારું ન શું થાય હવે કમતી ?!-૨.

તેનું આવરદા આવી રહેવાને લીધે-પરંતુ તેમ છતાં તેને જરા સાન પણ આવતી નથી !-એમ છે! તેટલામોટું આ જગતને વિષે મમતી માણસની સાથે કદાપી મમત ન કરવો-કેમકે, મમત કરવાથી તે માણસ વાને ઘેર એટલે પવનને ઘેર-ઘેલછા ઉપર-આદ્યો જાયછે, તેથી જો તેની સાથે આપણે પણ તેના જેવા થઈને મમત ન ક્રીધો હોય તો એમ ન થાય !

૧-૨.-સામે પક્ષે-સામા પક્ષનો મમત કરનારો જો મમતી હોય તે હારે-હારી જાય; અથવા એનો પીજો અર્થ એવો કે, તે મમતીને વિવાદ-તકરાર રૂપી પાણીની સામી તાણે-સામે વ્હોળે તાણાવું પડે-એટલે એમાં વ્યંગાર્થ એવો રહે, એ પ્રમાણે સામે હારે તરવું એ ઘણું મુશ્કેલ છે, તેથી કરીને પછી તે સામા મમત કરનારને એવી રીતે પણ પરિણામે હારી જવુંજ પડે!

વ્યાખ્યાન:-મમત જો કરવો તો પોતાનો જો હેતુ હોય તેનાથી ઉલટી રીતનો મમત કરવો-એટલે જાણે આપણે કંઈ વાત જો કોઈ સામાં મનુષ્ય પાસે કરાવવી હોય તો “એ વાત હું એ પ્રમાણે કદી પણ થવા દેનાર નથી-મ્હને પણ હવે એ વાતનો મમત ભરાયલોછે-જોઈયે વાર હવે એમ કેમ થાયછ ?!”-એમ તે સામાં મનુષ્યને કેહેવું,-(કે જરૂર સામે હારે પરિણામે મમતી)-એનો અર્થ તો ઉપર ખતાવેલોછે તે પ્રમાણે છેજ. હવે જો સામું મમતી મનુષ્ય હોય તે કંઈ આપણા મનની અંદરનો હેતુ શું છે તે વાત જોતુંજ નથી-તે તો માત્ર આપણા મમતના બાલ પકડી લેછે, અને તે ધોરણ ઉપર આલીને સામે મમત ઉઠાવેછે;-પછી ગમે તો એ મમતની ધુનમાં પોતાને તે વાત કરવી આણુગમતી હોય કે ગમતી હોય, તોપણ તે વિષે કરો પણ વિચાર ન કરતાં-તે વાત પોતાને આણુગમતી હોય તોપણ તે મમતનું માર્ફું કરેજ છે !-વળી આ જગતને વિષે ધર્મના અનેક જો પંથો નિકળેલાછે તે પણ એ મમતને લીધે-

કુટેવ..

(ઇંદ્રવિનયછંદ—સૂર્યેયો.)

ટેવ પડી છુટવી કપરી અહમેવ^૧ ધરી રહિ છેવટ સૂધી ;
લૌકિક લાજ ધટે મટિ દાઝ^૨ નિરાંતનું રાજ લહું ખુદ ઊંધી ;
વાણિ વળી નહિં મ્હેલિજ તો પછિ ખાણિ જીવ્યો પણ ખૂંધિનિ ખૂંધી ;
આપ મુઆ વણુ સ્વર્ગ પમાય ન, વીજય વાત અનુભવ સૂધી.—૧.

જ નિકળેલાછે—ખાકી એ તમામ પંથોનો આદિ અંતે ઉદ્દેશ એકજ છે. વળી કેટલાએક હિંદુઓ મમતમાંના મમતમાં એમના એમ આખરે મુસલમાન થઈ ગયલાછે—એવી રીતે મમતે કરીને ખાણુસોની મતિ ફરી જઈને તેઓ દિવાનાં ખની જાયછે. અરે, મમતમાંનાં મમતમાં તો મ્હોટાં મ્હોટાં કેક એમનાં એમ રાજાઓનાં રાજાનાં રાજ પાયમાલ થઈ જઈ ઉપડી જઈને પરવારી રહ્યાંછે—ત્યાં હવે એના કરતાં ખીજી હલકી—ઓછી—ઊતરતી વિસાતની વાતો જે અને તેમાં નવાઈ ગણતાં છેડો કેમ આવે ? !

૧.—અહંકાર—હું પદું—હું કરું તેજ ખરું, એવી જે હઠ તે. ૨.—દયા.

હવે એ સૂર્યેયાની ખીજી, ત્રીજી, તથા ચોથી તુકનું વ્યાખ્યાન આ પ્રમાણે છે:—ખાણુસને એક વાર જે કુટેવ પડી ગયલી હોયછે તે પછી રીઠી ખન્યા પછી દુનિયાંદારીમાં કોઈની લાજ ગજાતી નથી, અને તે એવી રીતે જ્યારે કોઈની લાજ રાખતી નથી, ત્યારે પછી કોઈને એ કુટેવના ઉપર પણ દાઝ—દયા નથી રેહેતી; હવે સહુ લોકો એ કુટેવની જ્યારે એ પ્રમાણે કનવાર—ફરકાર—ખાણુખાજ કરવી મુકી દેછે, ત્યારે એ ઊંધી ખુદિતી કુટેવ “જેણે મુકી લાજ તેને ત્રણે જગનું રાજ”—એમ વિચારીને પોતાની રીત પ્રમાણે પછી નિર્ભયપણે—નિરાંતે વર્તી જાયછે. એ કુટેવ જે છે તે જ્યાંલગી ઉગતી એટલે કુમળી હોયછે ત્યાંલગી તો જેમ વાળી હોય તેમ તે વળીને સુધરી શકેછે, પરંતુ પાકી—કઠણ થઈ ગયા પછી તે કદી પણ વળી કે સુધરી શકતી નથી. એ કુટેવ છે તે કુતરાની પુંછ—ડીની પેઠે પછી વાંકાની વાંકીજ રહી જાયછે—અને વળી એ કુટેવ એવી છે કે કાથાની દોરડીની પેઠે ખળી જતાં પણ એ પોતાનો આમળો મુકતી નથી. કહેવત છે કે “આપ મુઆ વિનાં સ્વર્ગ ન પમાય,” તેમ એ કુટેવને ગમે એટલી શિખામણ દીધાથી તે કેકાણે નહીં આવે—એ તો જ્યારે જાતે ઠાકર ખાઈ ખાઈને દુઃખના અનુભવ પોતાની જાતે મોઢી કિંમતે લે ત્યારેજ સૂધી થાય—કેકાણે આવે—એવી એ કુટેવ સ્વચ્છંદી તથા અત્યાગ્રહી છે !

સુખદુષ્ખાનુભવ.

(ચોપાઈ.)

દુનિયામાં જોકે દુષ્ખ ધણાં, વંજણી^૧ ધણાં તોપણ તે તણાં;
 મહોદૂં વળણ કવન જે ગાહે, આજ વિજય અનુભવ તે પાહે.-૧.
 અધુરિ સમજથી જાણુ ધણાંક, પૂરીથી પણ છે વળિ કાંક;
 ધણાંક તો સ્વાભાવિક લહે, વળી ધણાં નિજ ભુલથી કહે.-૨.
 કેટલાંક તે સાચાં જાણુ, કેટલાંક કલપેલાં માન;
 મનની દેવ સદા એહવી,^૨-દુષ્ખ માને^૩, ત્યાં શૂં કહે કવી ?-૩.
 સુખમાં દુષ્ખને આણે યાદ, ભવિષ્ય-આંતિનો સૂણે નાદ;
 એમ સમય-સુખ જાતો^૪ રેહ, વિરમૃતિમાં^૫ પછિ દુઃખજ લેહા-૪.
 ભુલે સમય-દુષ્ખ જાતો રેહ,-એમજ શૂં પછિ ખાકી કેહ ??
 ધણે અનુભવે એમ ભુલાય, વિજય તહાં સુખ-વાય વાય.-૫.
 પાણુ પાછળથી જે પરખાય, ધણું તે ગુણ-કારણ દેખાય;
 દુઃખ થકિજ સુખ-કદર લહાય, વિજય દેવ-હૂંપણું વિસરાય.-૬.
 સુવર્ણ નિર્મળ અગ્નિધિ થાય, ત્યમ દુષ્ખથી મન-મેલ કપાય;
 પછિ ઝળકે શાંતીની જ્યોત, વિજય આભુપણુ તે તું ગોત.-૭.

૧.-દુઃખ રૂપી સર્પનું ઝેર ઉતારવાનાં ઔષધ-ઊપાય-ઈલાજ-વળણા.

૨-૩.-પોતાને કશું દુષ્ખ ન હોય તોપણ મહેને દુષ્ખ છે એમ માની લેવાનો એ મનનો સ્વાભાવજ છે-તેમ કોઈ અશીણના વ્યસનના કરનારને અશીણના ગેરકાયદા જાણાયા છતાં તેને અશીણ ખાધા વગર ચાલતું નથી, તેમ એ મનને દુષ્ખ માની લેવાની દેવ-વ્યસન પડી ગયું છે-તેથી કરીને એવી રીતે કંઈ ન હોય તો આગણું પાછણું સંભારીને પણ મહેને દુષ્ખ છે એમ માની લીધા વગર એને મહેન પડતું નથી !

૪-૫.-એવી રીતે વર્તમાનકાળમાં જે સુખનો વખત ચાલતો હોય તે ભૂતકાળની ગઈ ગુજરી વાતો સંભારવામાં તથા ભવિષ્યકાળની નિર્ઝંક ચિંતાઓ કરવામાં વહી જાય છે-જતો રહે છે; અને ખજીએ પ્રમાણે વર્તમાનકાળનો સુખનો જે ચાલતો વખત તે પોતાનાં ખેભાનપણાંને લીધે તથા પોતાની અસાનના ધરની એસમજને લીધે પોતાને દુષ્ખ રૂપ લાગે છે-અને ખજી એ વાત એમ બને છે તે સહુ વિસરી જઈને પોતાંને હંમેશા દુઃખજ છે એમ એ મન પોતાની મેળે મિથ્યા માની લે છે !

૬.-ભૂતકાળમાં જે દુષ્ખ પડેલું હોય છે તે ધણું કરીને ભવિષ્યકાળમાં ખીજ ધણા લાભ-કાયદા-ગુણ-સુખનું આપનારૂં મૂળ કારણખીજ રૂપે

દુનિયામાં જો દુઃખ ન હોત, પછિ સુખ શાથી? શું જુદું જોત?
પડ્યો હોય તડકે જો શોષ,^૨ તોજ શિજે શિત સુખ જળ કાશ^૩.—૮.

અતી દયાળુ ડાહ્યો દેવ, ડહાપણના દરસાવે નેવ;
દિક્કે જે પડે ભજનનિ દેવ, સહુ નહિંતર ભુલિ જાતજ સેવ.—૯.

‘સુખે સોનિ ને દુઃખે રામ’, અરે કૃતક્ષી કવૂં કામ;
હવે અહા કવૂં દેખાય, ન્યાય ત્રાજવૂં વિષમ^૪ ન કાંચ.—૧૦.

તથાપિ તે અસાને કરી, અતિશયોક્તિ^૫—મા, ભુલ—દોકરી;
જગે ભાગ—દુખ વધુ^૬ કહેવાય, વિનાં સાન—ગમ^૭ તમ દેખાય.—૧૧.
ડહાપણ સદ્ગુણની છે વાત, દુખ તે દિન, ને સુખ તે રાત;
દિસે દિસે^૮ શુધ ખારિક ભાત, રાત મિની રહે મોરનિ^૯ લાત.—૧૨.

હોયછે એમ જોવામાં આવેછે. ૧.—સરેરાસ એકલું સુખજ
હોત તો પછી તેના મુકાબલો કોની સાથે થઈ શકત? તેમાં પછી ભિન-
તા—ભેદ—નવાઈ શી માલમ પડત? અને નવાઈ બંધ પડતાંમાં પછી તે
સુખ હાલ જેવું દુખને મુકાબલે જુદું પડીને નવાઈ ભરું—સારં લાગેછે તેવું
એ દુખના મુકાબલા વગર એક સરખું—નવાઈ વગરનું કેમ કરીને સારં
લાગત? ૨.—કંઠ મુકાઈ જવો તે—તરસ.

૩.—ત્યારેજ, છાંયડામાં થંડું પાણી સુખનો જાણે કાશ—ભંડાર ખુલતો
હોય તેવું શાંતિ આપનારં થઈ પડેછે—શિયાળાની મૃતુમાં એ છાંયડો અ-
ને થંડું પાણી થોડુંજ સારં લાગે. ૪.—ન્યૂનાધિક—હંચું
નીચું.—ધંધરે આ જગતને વિષે સુખ દુખ સમાન ગીતે બહેચી આપેલાં-
છે—તેના ઈનસાફનાં ત્રાજવાંની દાંડી બંને પાસે નિરંતર એક સરખીજ
રહેછે—તે કદી પણ જાણ્યાનીથી થતી નથી—એ સિદ્ધાંત છે!

૫.—જે કંઈ હોય તેના કરતાં અતિશય વધારીને કહેવાની જે મનુ-
ષ્યાની રીત તે અતિશયોક્તિ. હવે એ અતિશયોક્તિ તે જાણે મા, અને
તેને પેટે તેની દિકરી બૂલનો પ્રસવ થાય;—અર્થાત્ અતિશયોક્તિમાંથી ભુલ
ઉત્પન્ન થાયછે!

૬-૭.—જગતમાં સુખના કરતાં દુખ વધારે છે એમ જે કહેવાયછે
તે પેલી અતિશયોક્તિની દિકરી જે ભુલ તે એ પ્રમાણે કહેવડાવેછે;—કે-
મકે, સાનની ગમ—સમજણ—સૂજ વગર લોકાને એવી રીતે સુખના કરતાં
દુખ વધારે દેખાયછે. ૮.—દુખનો વખત તે દિવસના વખત
સરખો છે, અને સુખનો વખત તે રાતના વખત સરખો છે.

૯-૧૦.—દિવસને વખતે તરેહ તરેહની જે ઝીણી વાતો હોય તે શુદ્ધ
રીતે બરાબર માલમ પડી શકેછે—ભુલચુક થતી નથી—અને રાતને વખતે

લાત દિસે જો અનુભવિ^૧ હોય, રાતે પગ મુકતાં સ્મરિ^૨ જોય;
પછે ન ઠાકર વાગિ પડાય, નિરાંતથી સુખ-પલંગ સુવાય.-૧૩.

દુઃખ વિનાં નથી જ્યાં પણ સૂખ, મા નિદો કો દુખનું મૂખ;
એજ^૩ મુખે સુખ-જળ પીવાય, સુખ રૂપ દિસિ^૪ પછિ કંડક થાય.-૧૪.

જળ પડતાં^૫ ખંડુ લાગે વાર, તેથી અકળઈ જાય વિચાર;
પણ અનુભવ નિશ્ચય^૬ ધિર હોય, વિજય શાંતિ-સુખ અંતે^૭ જોય.-૧૫.

દુખ ગણતાં^૮ તો નાવે પાર, વધ્યા^૯ જાય અસૂઝાને તાર;

તો કહેવત છે કે “રાતે પીલાડી મોર દેખે” એટલે ભ્રમ ઉપજીને, પછી
તે ભ્રમ-સંદેહ રૂપી મોરના લાંબા ટાંટિયાની લાત સહન કરવી પડે!

૧-૨.-દિવસે જો જોઈ લીધું હોય કે આવી રીતે ફલાણે ઠકાણે ગ-
યાથી લાત ખાવી પડે તેમ છે, તો પછી રાતે તે ઠકાણે જતાં અંતે પગ મુક-
તાં પેહેલાં પેલા દિવસનો અનુભવ યદ અવાનીને તેમ થતાં અટકાવ થાયછે,
એટલે પછી લાત ખાવાનો પ્રસંગ આવતો નથી.

૩-૪.-જેમ હવાડાની અંદર પાણી પડવાનું નળનું મ્હોડું હોયછે તે-
માંથી તે હવાડામાં પાણી આવેછે, તેમજ આ સંસાર રૂપી હવાડામાં એ
દુખ રૂપી નળનાં મ્હોડાંમાંથીજ નિકળીને સુખ રૂપી જળ આવેછે; અ-
ને એ પ્રમાણે જ્યારે આપણને એ વાતનું જ્ઞાન થાયછે ત્યારે પછી એ
દુખ રૂપી નળનું મ્હોડું તે સુખ રૂપ દેખાઈને આપણને શાંતિની રીત-
ળતા થાયછે!-અર્થાત્ પ્રથમ દુખ પડ્યું હોય તોજ પાછળથી સુખનો
વખત આવેછે! ૫.-સુખનો વખત આવતાં.

૬.-પરંતુ અનુભવ કરીને જેનાં મનનો નિશ્ચય થયો હોયછે તે પો-
તાનાં મનને વિષે એ વાતમાં કરો સંશય ન રાખતાં પછી એ વિષે ધીરજ
રાખીને સમાધાનથી રહેછે. ૭.-ગમે ત્યારે અને ગમે ત્યાં,

પણ પરિણામે.

૮.-જેમ આણની ચાસણીના તાર નિકળ્યા
જાયછે તેમ અજ્ઞાન એ પણ ધણો ચિકણો પદાર્થ છે, અને તેની સાથે
દુખ એ પણ પાછો તેવોજ ચિકણો પદાર્થ મળેછે, એટલે પછી અજ્ઞાન
રૂપી માયા-કેફની ખુમારીના તારમાં દુખના તાર નિકળી નિકળીને વધ્યા-
જ જાયછે, અને પછી આ આખું જગત રૂપી માયાનું જળું તે જાણે એ
દુખના તારની ગુંથણનું પની જઈને કરોળિયાનાં જળાં જેવું એ તમામ
તારમય ભાસીને આ આખું જગત આખરે તારાજ-ખરાખેલાલ-પાય-
માલ થઈ ગયું હોય એમ જીવ રૂપી કરોળિયાને ભાસેછે! કેમકે અજ્ઞાનના
કેફની ધુંતમાં પછી એની આંખ ધીમે ધીમે મીચાતી જતાં જીણી થતી
જઈને પેવું જગત જે તારમય ભાસતું હોયછે તે પછી પરિણામે તમામ
જળમય-પ્રલોકાર-મહાપ્રલય થઈ ગયો હોય એવું ભાસેછે!

નાવ^૧ પરંતુ સ્નાન-ચિત્તાર, વિજય વિવેક પમાડે^૨ પાર.-૧૬.

દુનિયઈ આનંદો કહેવાય, ઝટ તે તો ખંડિત થઈ જાય;

પછિ પાછળ પરતાવો^૩ થાય, ધૂળ પડી એ આનંદ માંઝા!-૧૭.

વિદ્યાનંદ અખંડાનંદ, એજ ખરૂં સાચું સુખ-કંદ;

શું વર્ણવું તે હું મતિમંદ, નથી વિજય રમવો જે કંદ!-૧૮.

સરળજ^૪ માર્ગે જેહ પમાય, હર્ષશ્રવ્ય^૫ જહાં ઉભરાય;

એ આનંદે અનુભવ^૬ થાય, તોજ જન્મ સાર્થક^૭ કહેવાય.-૧૯.

સમાધાન^૮ જ્યાં મનનું થયું, દુઃખ સદા ત્યાંથી^૯ દુર ગયું;

નિરોગિ જે સંતોષી^{૧૦} રહ્યું, કહે વિજય ત્યાં દુખ પછિ કયું? -૨૦.

વરસિ રહ્યો જ્યાં સુખ-વરસાદ, કરતિ સિતાર મધુર સુર નાદ;

૧-૨.-પરંતુ એવી વખતે પછી સ્નાનની વિચાર રૂપી ગ્લાણી મારફતે વિવેક રૂપી કિનારો-કાંઠો હાય લાગેછે! ૩.-એ આનંદો

એવી રીતે થોડી વારમાં જન્મ થઈ જાયછે, એટલુંજ નહીં પણ વળી પોતાની પાછળ પચાત્તાપ, દલગીરી, ગ્લાનિ, અકસોસ, એવું એવું ખરકતમાં મુકતા જાયછે! ૪.-આ દુનિયામાં જે કટલીએક રીતની

મેલી ખટપટ-ખનાવટ થઈને કાઢીને વગર તકશીરે ગુ-હેંગાર ઠરવવાના ફેદો રચવામાં આવેછે, તેવો એ કંઈ ફેદ રચવાનો નથી!

૫.-ભેદ પ્રપંચને આડેઅવળે ગલીકુંચીને રરતે ગૂંચા વગર-સૂધે-પાક-રૂ રરતે જે વિદ્યાનંદ પ્રાપ્ત થાયછે. ૬.-જે વિદ્યાનંદને જોઈને

સાનંદાશ્રવ્ય-હર્ષ અને આશ્રવ્ય ઉભરાઈ જાયછે.

૭-૮.-એવો જે એ વિદ્યાનંદ તે વિદ્યાનંદનો અનુભવ થાય, તોજ આ મનુષ્યાદેહ ધારણ કીધેલો તે કૃતાર્થ-સફળ-પાર પડ્યો-એમ કહેવાય!

૯.-ઉપર કહેલા વિદ્યાનંદ કરીને જે મનને વિષે હર્ષ શોક, સુખ દુખ, એ વિષેની સમાનવૃત્તિ થઈ જઈને પછી જે ઠકાણે શાંતિના ધરતી નિરાંત-નિવૃત્તિ ઠરી રહી હોય. ૧૦.-જે ઠકાણે એવી રીતે શાંતિના

ધરતી નિરાંત-નિવૃત્તિ ઠરી રહી હોય તેવે ઠકાણેથી.

૧૧-૧૨.-જે મનુષ્યનું શરીર નિરોગી હોય અને મન સંતોષી હોય તેને પછી દુખ કિયું રહ્યું? -વાસ્તવિક રીતે વિચાર કરતાં તો એવાં મનુષ્ય-ને કશું દુખ છે એમ કહી ન શકાય; પરંતુ એવાં તો લાખો મનુષ્ય નિરોગી હોયછે, તેમ છતાં તેઓ પોતાને દુખી માનેછે. હવે તેઓને જે પુછ્યું હોય કે “તમે અસંતોષી છો?” તો તેઓ એ વાતની સાફ ધસીને ચોખ્ખી ના પાડવાનાં! પણ એવી ના પાડેલી ખોટી જાણવી-કાંઈ પણ પ્રકારના અસંતોષ વગર એ પ્રમાણે દુખી થવાનું ખીજું કારણજ ન હોય!

બાહ્યાભ્યંતર પૂર્ણાનંદ, વિજય એજ ક્ષણ વિદ્યાનંદ.-૨૧.

ડોલિ રહે મન ઇંદ્રિ સમસ્ત,^૧ જ્યમ વાયુએ વૃક્ષો મરત^૨;

કરે મોર કોકિલ જ્યમ સાદ^૩, ચાલિ રહે ત્યમ વિદ્યા-વાદ.-૨૨.

મન આકાશે વિધવિધ રંગ, ધનુષ્ય જોઈ થવાયે ડંગ;^૪

ભૂમિતિ સમ મનમિતિ સિદ્ધાંત, ઘટા^૫ પડિ સમજ ભાગે ભાંત.-૨૩.

એજ ખુખી કા સુખ દુખ તણી, કે પડતિ સમજ વારે ઘણી;

સુખ હેતાં દુખ ઝાંખું મનાય, દુખ હેતાં સુખ ઝાંખું જણાય!-૨૪.

ઓ હમણાં દુખ ઝાંખું થયું, ઓ આ સુખ મ્હો આગળ રહ્યું;

એમ વિજય મન નિશ્ચય થાય, જો વિદ્યાનંદ રહેવાયા!-૨૫.

મનનો અસ્થિર સ્વભાવ.

(૫૬૦)

આ શું દીસે રે જન મન^૧ ના ઠરે છ.-આ શું દીસે રે-ટેક.

બુદ્ધ ચાલું જ્યાં વિકલ્પનું ને, વળિ સંકલ્પનું ધાડું;

૧-૨.-જેમ વાયુએ કરીને વૃક્ષો પોતાનાં પાંદડાંઓ તથા ડાળીઓ સુધાં ડોલી રહેછે, તેમજ વિદ્યાનંદના તર્ક રૂપી વાયુએ કરીને સર્વ જ્ઞાનેન્દ્રિયો સહિત મન ડોલી રહેછે!

૩.-મોર તથા કાયલના

ટોકા-કામળ મધુરો સ્વર.

૪.-ઓમાસાંમાં આકાશને

વિષે જેમ ઈંદ્રધનુષ એવાયછે તેમજ મન રૂપી આકાશને વિષે પ્રેમ શૌર્યનાં કમાનદારે ધનુષ્ય એવાતાં જોઈને ડંગ-તટસ્થ થઈ જવાયછે!

૫.-એ મન આકાશને વિષે એવા તરેહ તરેહના રંગોની, તથા પ્રેમ શૌર્યનાં ધનુષ્યની, તથા ભૂમિતિના જેવા મનમિતિ કહેતાં મનના જે અનેક વિકારો તથા અનેક તરેહની જે લાગણીઓ તે સંધાંને માપવાની જે વિદ્યા તે મનમિતિના સિદ્ધાંત કહેતાં સપ્રમાણ સિદ્ધ થયલા જે નિયમો તે નિયમોની, એવી રીતે જે એકદમ સામગ્રી ઘેરા રંગની ઘટા થઈ રહેલી હોય તે ઘટામાં એ વિદ્યાનંદની સાદ્યતાએ કરીને પૂરેપૂરી સમજણ પડીને પછી એ મનની તમામ ભાંતિઓ ભાગી જાયછે-ટળી જાયછે-જતી રહેછે!

૬.-જો આ સંસારના ખીજ તમામ માયાવી-એટલે પૈસો-સ્ત્રી વિગેરેના વૈભવોના આનંદોની ત્યાછળ ભટકવું મુકી દઈને, એકલા એ વિદ્યાનંદ ઉપરજ પૂર્ણ શ્રદ્ધા અને એકજ નિષ્ઠા રાખીને રહી શકાય તો!

૭.-મનુષ્યનું મન એવું છે કે કદાચિત્ આખાં જગતનું રાજ તેને મળે તોપણ તેથી તે સંતોષ પામતું નથી, અને તેને કદી પણ નિરાંત થતી નથી-

શુદ્ધ નયન પણ દિસે દર્પણે, સંધૂં ખાંડૂં પાડું. —આ શું દીસે. —૧.

ખડુ મનસૂખા ને અંદેશા, વળિ શૈકા ભળિ તેમાં ;

કે વેળા કેવી દિલ-તખિયત, પછી તે ઠર્યું રહે શેમાં ? —આ શું. —૨.

છે દર્પણનિ પ્રકૃતિ એવી, દિસે સ્મરણ થયું જેતી ;

કામધેનુ પુરિ કરે કામના, ચાલ્યું પ્રપળ યુધ બેનું. —આ શું. —૩.

તેની તૃણા નિરંતર આગળ વધતી જઈને તેને નિવૃત્તિ થવાને બદલે ઉલટી તેની પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે !

૧-૨.—ખાંડું એટલે પુંછડું વિનાનું અથવા સણગાર વગરનું—અંડવું—અતડું; અને ખાડું એટલે ખાડી આંખે જેમ એક અંદ્રમાના ખે અંદ્ર અને એક દીવાના ખે દીવા દેખાતા હોય તેવું. —વ્યાખ્યાન:—આંખ તો ખાડી નથી, કે તેમાં કશી છાંરી જેવું પણ બહારથી માલમ પડતું નથી—સાફ દેખાય છે—પરંતુ અંતઃકરણ રૂપી દર્પણમાં સમગ્રજ બાહ્ય અંડવું—અતડું, અને વખતે એવડું જણાતું હોય તેવું સંધું અભવરિયત—ધમસાણ મચી રહ્યા સરખું—ખેતાલ—અંધેર—કંઈયું ભાસે છે;—કેમકે સંકલ્પ વિકલ્પનું ભારે જ્ઞેશથી તે ડોકાણે યુધ મચી રહેલું છે !

૩.—અનેક તરેહની આકૃતિના તથા અનેક તરેહના લગકરી પોશાક વાળાટોળાઓ ઉપરની હેઠકાની પીછીઓ સાથે—જેમ માથાં ઉપર પર ખો-રવાં હોય તેવા, કંઈ કંઈ મ્હોટા મ્હોટા પંચહથા પંજળી પેહેલવાન સુરખા પોશાકો જે સંકલ્પના પ્રધાન મનસૂખા—મનના સૂખાઓ તે—વિકલ્પના પ્રધાન જે અંદેશાઓ તેઓની સામાં ધાડું યુધ મચાતી રહેલા છે; એવી રીતે જે રણસંગ્રામમાં પેલા અંદેશાઓ જે મંકોડાનાં સરખી ટુટી કેમરે ધડીમાં મરણિયા થતા જણાતા, અને પાછા વળી ઘડિકમાં વિચારમાં પડી જતા સામા શત્રુઓનો માર ખાતા જણાતા, એવા જે અંદેશાઓ જેમ તેમ કરીને તાણીતુસીને લઈ છે, તેમાં જે રણસંગ્રામની વચમાં જે અંદેશાઓની ખાયડીઓ જે શંકાઓ છે તેઓને—હમારા ધણીઓ લગકરમાં. કપાઈ મુઆ હશે કે કેમ—એવો વિચાર ઉપજ આવવાથી, તેઓ પોતાના ધણીઓને સમજાતીને લડવું મુકી દઈને પોતાને મુકામે પાછા ખેંચી લઈ જવાને આવેલી છે;—અને એવી રીતે જે રણસંગ્રામની વચમાં ખાયડીઓ ભળવાથી મનસૂખાઓ લડતા અટકી જઈને તેઓના તરફ જોઈ ચલા છે—કેમકે મનસૂખાઓ જે મનના સૂખાઓ છે, તે જેમ પોતાની મરજમાં આવે તેમ લડે, કે લડતા અટકી જઈને જોઈ રહે, કે ચલાય તે કરે ! હવે એવી રિયતિમાં કોઈ વખતે દિલની તખિયત કેવી હોય—એટલે ગમે તેથી વ્યગ્ર સ્થિતિ હોય,—તેવે ડોકાણે તેવે પ્રસંગે પછી મનુષ્યનું મન કેવી રીતે સંતોષ પામીને નિરાંતથી નિવૃત્તિમાં રહી શકે ? !

૪.—જે અંતઃકરણ રૂપી દર્પણનો ગુણ—ધર્મ—સ્વભાવજ એવો છે કે જે

કે વેળા મન કુદે ખુશીમાં, રમે ગંગનપર ટોચે ;

કે વેળા જડ ભારિ વસ્તુ ખનિ, જાય ગરક ડુખિ શોચે.—આ૦-૪^૧.

ન વારતવિક ખેમાંનું એકે, પણ મિંદું મમત ન મુકે ;

ગમત રટણમાં ‘ખંદું ન ચુકે’, કહે પણ પછિ વિજ ઝબુકે!—આ૦-૪^૨.

વાત થાદ આવેછે કેં તરત તે વાતનું તેમાં પ્રતિબિંબ પડીને તેમાં પછી તે આવેલું પ્રત્યક્ષ રીતે જોવામાં આવેછે—માટે મનની ઈચ્છા પુરી પાડનારી કામધેનુજાત સ્મરણ એવું એ જો અંતઃકરણ છે તે કામના—એટલે અમુક મનુષ્યોનાં મનની જો અમુક ઈચ્છાઓ હોય તે પૂર્ણ કરે, કે તેથી પછી તે અમુક મનુષ્યોનાં મન સંતોષ પામીને નિરાંતથી નિવૃત્તિમાં રહી શકે—તથાસ્તુ—એવી રીતે એ કંડાણે વિકલ્પ કરી આ જગતનાં સર્વ મનુષ્ય માનને આશીર્વાદ દેછે !—અને એ પ્રમાણે આશીર્વાદ દઈને, કવિ એ વિષયના અનુસંધાનમાં પાછું કહીએ કે એવી રીતે સંકલ્પ વિકલ્પ એ બેનું પ્રયોગ—જોશમાં કુદ ચાલતું હતું !

૧.—કેક વખત એ મન એવું તો ખુશીમાં આવી જઈને હરખથી ઝુલાઈ જઈને હલકું ઝુલ ખની જઈને પછી તે હવામાં ગચ્ચાંનું ગચ્ચાં ઉડતાં ઉડતાં છેક ગંગનની ટોચ ઉપર જઈને રમેછે, કે જાણે તેને તે વેળા સ્વર્ગ માત્ર જોજ આંગળ પાકી રહી ગયું હોય એમ તેને લાગેછે;—અને તેમજ વળી કેક વખત એ મન એવું ભારેસલ—પથથર જેવું જડ પદાર્થ ખની જઈને શોચ—અકસોસના ઝંડા દરિયામાં ગરક થઈ જઈને ડુબી જવાની તૈયારી—માં જણાયછે, કે જાણે સાત પાતાળમાંનાં છેલ્લાં પાતાળની છેલ્લી હદની પાતમી કહાડી લાવવાને, અથવા તો પોતાનાં સાતે બહાણુ ડુબી ગયાં હોય તેમાંનું એકાદું હાથ લાગે તો તેની તપાસ કરી લાવવાને, પાતાળનાં છેક તળિયાં સુધી નીચે જવાનો ઝંડો વિચાર કરવામાં પડ્યું હોય તેવું તે વેળા એ મનનું ડોળ દેખાયછે !

૨.—એ જો વાનાંમાંથી એક પણ વારતવિક નથી—એટલે, એક રીતે છેક હરખથી ઝુલાઈ જવું એ વાત પણ વારતવિક—સાચી નથી, તેમજ ખીલ રીતે છેક અકસોસમાં પડી જઈને તેમાં ગરક થઈ જવું એ પણ વાત વારતવિક નથી;—એવી રીતે એ મનને ગમે એટલો બોધ કરવામાં આવેછે, તો પણ તે મિંદું-હયામેલું ખનીને પછી પોતાની હઠ કદી છોડતું નથી—અને પછી જ્યાં-ત્યાંથી ગમત—રમુઝ ઢુંઢી—શોધી કહાડવાને માટે જો રટણ—રખડપટ્ટી કરવી પડે તેમાં—‘ખંદું’—પોતે કોઈ દિશ્વશે ચુકીને ભુલું પડે તેમ નથી—એવી રીતે એ મન મહોડે તો સફાઈ હાંકેછે, પરંતુ, પેલાં સાતમાં પાતાળની હદની પાતમી કહાડી લાવવાના ઝંડા વિચાર જેવું ‘કે’ સાત બહાણુમાંનાં એકાદાં બહાણુની તપાસ કરી લાવવાના ઝંડા વિચાર જેવું જ્યારે એ મનનું ડોળ

- એમ મારગે જૂદે જૂદે, દોરવતા એ દીઠા ;
 વચ્ચે મારગ બૂલાવે તે, દિસી દૂરથી મીઠા.—આ શું દીસે ૨૦-૬.
 સૂઝાં રહેવું નીમ્યું રહેવું, કલ્પના નહીં બહીવું ;
 નહીં નાચવું નહીં કૂદવું, પુછ્યું મને ‘ક્યાં સીવું ?’—આ શું દીસે ૨૦-૭.
 સહુ સીવાશે પ્રોવું પ્રથમ છે, નાકું વચમાં ઝીણું ;
 ઠરે વિજય મન પ્રોવાયું જો, કહે ‘વાણિ-ફળ વીણું!’—આ શું ૨૦-૮.

દેખાયછે તે વેળા પછી એ મન પોતાની જાતિના ગુણ-સ્વભાવ ઉપર જતું રહેછે—કેમકે મન એ નપુંસકલિંગનું અથવા નાન્યતર જાતિનું નામ છે તેજ પ્રમાણે તે પોતાના ગુણમાં પણ એવે વખતે આખરે ખાયવું—નાહિં-મત ખતી જાયછે, અને પછી જેમ તથા ભય રૂપી વિજયીના ચમકારા જોઈ જોઈને પોતે અતિશય ભય પામીને ચાંકી ચાંકીને ચમકતું રહેછે !

૧.—સૂઝે મારગે ચાલવું, પ્રારબ્ધને. યોગે જે સુખ દુખ આવે તે વિષે સમાનવૃત્તિ રાખી રહીને તે ભોગવવાં, ભાવિ વિષેની મિથ્યા નિરર્થક કલ્પનાઓ કરી કરીને તેમાં ખોટાં ભયથી બહીવું નહીં, અને તેમજ હર્ષથી કુસાધ જઈને નાચવું પણ નહીં અને કૂદવું પણ નહીં;—એવી રીતે જ્યારે એ મનને ખોધ આપીને કહ્યું, ત્યારે એ મન ભારેખમ તથા ઠાવડું થઈ જઈને, અને ઉપદેશકને ઘેરી લેવાના—ગુચવાણમાં નાખવાના હેતુથી તેની નક્કલ કરવા જતું હોય તેવી રીતે એ મન તેને પુછવા લાગ્યું કે—“એ ત્હમ્હારી નિરાંત અને નિવૃત્તિ મ્હારે કામની નથી—મ્હારો તો મૂળે પ્રવૃત્તિનો સ્વભાવજ છે, તેથી મ્હારે નિવૃત્તિ સાથે નહીં. ખને—અને મ્હારે તો જીવવું ત્યાંલગી સીવવું જોઈયે—મ્હારે પ્રવૃત્તિ વિનાં એક ક્ષણ પણ ન ચાલે—માટે મ્હારે સીવવું ક્યાં ? તે કંઈ તમે ખતાવોછો ? !”

૨.—ત્યારે ઉપદેશકે એ મનના પ્રશ્નનો ઉત્તર એવી રીતે આપ્યો કે—સી-વવાની વાત તો પાછળથી છે, પણ પ્રથમ તો પ્રોવું કેમ—એજ વાત ઘણી કઠિણ છે, કેમકે મૂળ એતન્યપ્રસન્ન એજ વસ્તુ રૂપી જે કંઈ નાકું તે વચમાં ઘણુંજ ઝીણું—ખારીક—ન સમજી શકાય તેવું—નિરંતર અજ્ઞાન—માયાનાં આવરણે કરીને આચ્છાદિત થયવું—હંકાયવું—ન સુઝે તેવું છે, તેથી કરીને એ નાકું જો ત્હને પ્રસન્નતાન રૂપી સૂક્ષ્મદર્શક વંચે કરીને સુઝે, અને પછી ત્હારી લગન—દ્હનો દોરો પ્રોવાઈને જો તેમાં ત્હારાથી એકતાઈ ખતી રહેવાય, તોજ નિરાંત અને નિવૃત્તિ થઈને ત્હારો મોક્ષ થાય, નહીંતર કાંઈ જન્મે કાંઈ કાંજે ત્હારો મોક્ષ થનાર નથીજ નથી !—એ પ્રમાણે જ્યારે ઉપદેશકે એ મનને સૂચક ખોધ આપ્યો, ત્યારે પછી તેને કંઈક જ્ઞાનગમ પ્રાપ્ત થવાથી તે કહેવા લાગ્યું કે—“આ વિજયવાણીનું ઝાડ આજે આ ઉકાણે—આ પદ-

સંસારને વિષે સુખ શેમાં છે ?

(૫૬૦)

સકુણ સુખનું રે, સંસારે શામાં દીસે ? !-

દર્પણ મુખનું રે, કેવું હલકું હીસે ? !-સકુણ સુખનું રે-ટેક. .

ચિત્ત-સમાધાની ને ચાર, માશ્રાગ-અસીસે;

વાટમારનું ચાલું યુદ્ધ ખડુ, પણ ન દિસે ચહિડી શીસે!-સકુણ-૧૨.

મા ઠીક ઝુંકી રહેલું-ઝલેલું જાણાયછે, અને અપદેશકે ઠીકાની લાકડીએ તેને ઠીક ઝુડેલું-ઝાપટેલું જાણાયછે-તેથી કરીને 'પ્રજ્ઞસાન ઉપજે એવાં ને એ વાણી રૂપી ઝાડનાં ધણાં ફળ વેરાયલાંછે તે હવે હું વીણી લઉં છું!'-એમ કહીને તે એ પદમાંનાં વાણી-ફળ વીણવા મંડી પડ્યું !

* એવી રીતના એ પૂર્વપક્ષ મુકી એ પદના પ્રારંભ કરીને છેલ્લી વારે એ પદની સમાપ્તિએ ને સિધ્ધાંત છે તે કહેલોછે.

૧.-રીઝવું-મલકાવું માલમ પડેછે.-સકુણ એટલે મનોહર કાંતિનું ને સુખ તેનું મુખનું અંતઃકરણ રૂપી દર્પણમાં કેવું હલકું ફલ સરખું-જાણી આ હમાણાં ઉડી જશે, એવું કાવલું દેખાવું-પરંતુ રીઝવું, અને ગાલમાં ગોભા પડે તેવી સુકુમાર રીતે મલકાવું બાસેછે ? !

૨.-માથા ઉપર સામા શત્રુઓ લડવાને-યુદ્ધ કરવાને ઝઝુમી રહ્યા હોય તેવે સમયે, સ્વસ્થપણે નિરાંત રાખી રહીને કરારે આરામ લવાં કરવો,-એ ચિત્ત-સમાધાની વગર ખીજા કોના આસરા ? ! એવી એ ને ચિત્ત-સમાધાની તે એ પ્રમાણે આરામમાં જાણાયછે, તોપણ તેણે પોતાનાં મરતક નીચે, આસીકું માશ્રાગનું રાખેલુંછે.-જેમ કાંઈ ઘડિયાળનું 'એલામ' આપણને અમુક ધારેલે વખતે ચેતવણી આપીને ઉઠાડેછે, તેમજ એ માશ્રાગનાં આસીકાંમાં એવો ગુણ રહેલોછે, કે તે પોતાના-માંથી અલાપચારીના લાલિત્ય ભરેલા નિકળતા ધ્વનિએ કરીને એક પાસથી એ ચિત્ત-સમાધાનીના આરામમાં કંઈ પણ અલેલ ન કરતાં ઉલટું તેના આરામને ઉત્તેજન આપેછે, અને વળી ખીજી પાસથી તેમજ તે એવી રીતના પોતાનામાંથી નિકળતા ધ્વનિએ કરીને એ ચિત્ત-સમાધાનીના આરામમાં અસાનના ધરતી ઊંધનું બેભાનપણું ન રાખતાં સાનના ધરતી તેની જગતિ-સાવચેતી-તેજસ્વી પ્રતાપ વાળી શૌર્ય-શક્તિ નિરંતર કાયમ રાખેછે.-તેથી કરીને વાટમાર લુટારાઓ ને સંકલ્પ વિકલ્પ તે બેકે માથા ઉપર ઝઝુમી રહીને ખડુ ખડુ રીતનું યુદ્ધનું ધમસાણું-તોફાન મચાવી રહેવાથી તેઓની સાથે યુદ્ધ-ચાલી રહેલુંછે, તોપણ તેમ છતાં, એ ચિત્ત-સમાધાની લેશ માત્ર પણ આકળી પડેલી હોય એમ જાણાવું નથી !

મન-વિકાર ખીજ ખાપડલાં, મિથ્યા શસ્ત્રો ફેંકે ;

અચળ ચિત્ત ચુકવે તે ચોટે, રહ્યું ત્રિધાં પણ ટેકે !-સંકુણ્ઠ-૨.

નિજ અવિચળ નિશ્ચયથી^૨ નાખે, નીચે અરિદમ્ન-ખળને^૩ ;

૧. અનુભવથી^૪ જાણી લઈ કરિ સહુ, પોતે યુધનિતિ-કળને !-સંકુણ્ઠ-૩.

વાયુ મેઘ તોફાન સિંધુનાં, તે પણ અનુભવ લીધા ;.

ઠંતુ ઠંતુ કરે ખાગ ખેતરે, માન-ભેખ વળિ કીધા.-સંકુણ્ઠ-૪.

૧.-એ ચિત્ત-સમાધાનીનો પ્રતાપ ફેટલો ને ફેવો છે-એ વીતથી અ-જાણ્યા એવા અજ્ઞાનમાં પડેલા અસંખ્યાત રક્તખીજ માકણ ચાંચણ સરખા જે ખાપડા મનોવિકારો તે પોતાના ચટકા રૂપ શસ્ત્રો ફેંકે છે, અને વિચારે છે કે એમ ચોટી લીધે વેર વળશે-પરંતુ એ તેઓનાં તમામ પ્રયત્નો મિથ્યા જાય છે, -કારણ કે જુએ તે ધાય તો પણ કાઈને કરી હાની નજ કરવી, તેમ વળી પોતાનું આજ્ઞન પણ કાઈ કાળે નજ પડેલું, એવી રીતની એ ચિત્ત-સમાધાનીએ જે પ્રતિજ્ઞા લીધેલી છે, તેણે કરીને તે ચીપાટ એકજ આસને તથા એકજ રિથર દૃષ્ટિએ કરીને રહેલી છે-પોતાની કરોડ પણ ફેરવતી નથી-અને એવી રીતે અચળ રહીને-એમ જિલ્લી દંડાની રમતમાં સામી આવતી જિલ્લીને ચુકવીને દંડો તેને બહારે-બહાર પાછી સામી ચોટથી ઉડાવીદે છે, તેની રીતે એ ચિત્ત પોતાની સ-માધાનીના દંડા વડે એ માકણ ચાંચણ સરખા મનોવિકારના ચટ-કા રૂપ જિલ્લીઓ જે તેઓનાં શસ્ત્રો હોય છે તે શસ્ત્રોને રહેલથી તરત પુટાં કરી નાખીને પાછાં ઉડાવીદે છે-અને એવી રીતે એ ચિત્ત-સમાધા-નીને તેથી કરીને કરી પણ અસર થઈ શકતી નથી ! •

૨.-હું જો એ તમામ સંકલ્પ વિકલ્પ તથા તેઓનાં ખીજાં મનોવિકારોનાં લરકરને નહીં લેખવું-નહીં ગણકારું, તો પછી તેઓનું મહારા ઉપર કાઈ પણ રીતનું કંઈ પણ જોર ચાલી શકાને તેઓ મહારી સાથે કદી પણ ક્ષતી શકવાના નથીજ-માટે તેઓને મૂળે આંગળીજ ન આપવી કે પછી તેઓ પોહોંચે વળગવા આવે, -એવો પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય રાખીને-એવા ઠરાવે કરીને.

૩.-સામા શત્રુઓ જે મહોટા જોરાવર મનોવિકારો હોય તે તમામ મનોવિકારનાં લરકરને.

૪.-એ મનોવિકારો આવે પ્રસંગે-આવે દેકાણે-આવે સમયે-આવી રીતે-આવી ઢબથી સામા આવીને ફલાણી ફલાણી-આવી-આવી રીતની છેતરવાની-લલચાવવાની-ફાસ-લાવવાની-હરાવવાની યુક્તિઓ-તદખીરો કરે છે, એ તમામ વાતોનો પ્ર-થમ પોતાની જાતનો અનુભવ મેળવીને.

સુધે રાહ મળતાંને ભેટતિ,^૧ વિજય પ્રસંત અતીસે ;

એવી ચિત-સમાધાનીમાં, સંસારે સુખ દીસે !-સલુણું સુખ૦-૫.

સુખ તથા દુખનો વખત.

(કવિત.)

સુખ કિંવા દુખ જહાં આપિ પડયું આપોઆપ,
તપાસવિ તક છેક ન છુટાય ભાગતે;
ભવિષ્યને^૨ માથે દોળી ભોગવયું ભોળે ભાવે,
મળે પછે થાય ભોગવાય એવો ભાગ^૩ તે;
જાણીજોઈ નથિ કોઈ દુખ માગી લેતું,
સપનામાં લાગું સારું ને 'કટાણું' મ્હોકું ભાગતે;^૪

૧.-આડે અવળે દુરાચરણને ગંધીકુંચીને રસને ન જતાં, એકજ પો-
તાને સદાચરણને સૂધે મારગે ચાલતાં ને કોઈ મનુષ્ય કે ખનાવ-જોગ-
ધનિકાક રસતામાં મળે કે ખને તેને વગર અહંભાવે તથા કોઈ પણ રીત-
નો આગ્રહ રાખ્યા વગર-સહજ રવભાવે ભેટતી-મળતી એવી.

૨-૩.-હોય, ને ભાવિ-ખતવા કાળ હતું તે ખન્યું, એમ કહીને આલાં-
દોલાં ખતી જવું, એટલે પછી કુદરત તરફથી સુખ દુખની વહેંચણ થઈને
આપણું હિરસે ને સુખ કે દુખનો ભાગ આપ્યો હોય તે, એની મળે-
જરૂર ભોગવી શકાય તેવો થયા વગર નજ રહે, એવો સિદ્ધાંત છે !

૪-૫.-કેટલીએક વખત તેવાં મિઠાં-લેજતદાર સપનાં આવેછે તેમાં
તે વેળા તો અતિ સુખ થવું હોય એમ ભાસેછે, પરંતુ જાગી ઊઠ્યા પછી
તે સુખ જવું રહેવું જોઈને બહુ ખેદ ઉત્પન્ન થાયછે-હવે એ સપનાનું
સુખ અને જાગી ઊઠ્યા પછીનું તેનાં નિમિત્તનું દુખ કોઈ જાણી જોઈને
માગી લેછે એમ ન કહી શકાય-દૈવજોગે આપોઆપ સપનાંમાં સુખ
ભાસેછે, અને તેમજ પાછું જાગી ઉઠતાં તે જવું રહેવું જાણાઈને દુખ
ઉપજેછે-સુખની પાછળ દુખ ભોગવવું પડેજ-એવો કુદરતી નિયમ છે.-
તોપણ, એમાં વ્યંગાર્થ એવો છે કે-કારણ વિનાં કોઈ પણ કાર્ય હોવું નથી-
અને તેમજ વળી કર્મ વગરનું કોઈ ક્ષણ પણ હોવું નથી-પછી તે કારણ
અને કર્મ ન જોવામાં કે ન સમજવામાં આવે એ એક જુદી વાત છે; તે-
ટલામાટે, એ સુખ દુખનાં પણ કારણો હોય છેજ, એમ એ ઉપરથી
સિદ્ધ થાયછે-અર્થાત્ ને કર્મસંયોગે સુખ કે દુખ પ્રાપ્ત થાય તે માથે
મ્હડાવવું-એવો એમાં બાધ છે.-વળી એના વિશેષાર્થમાં એક બે દૃષ્ટાંત

વિજય કહે દુનિયામાં દુખનો સંધો વખત,
સુખનો જો? હત મોઘો દુખનોજ લાગતે!-૧.

શાંતિનું સુખ.

(કવિતા.)

આ સંસારે શાંતિની સમજ-એજ સાચું સુખ,
એ વિતાં રહ્યાં તે પીળું? દુખ સંધાં જાણવાં;
ન્યાત જાતની આભડછેટ એ તો વેઠ,
પાપ પુણ્ય તો કેકાણે આશુસમજીને આણવા;
જ્યાંલગિ સમજ હોય કાચી ત્યાંલગિ તો,
મ્હોટા પુરુષના પડદાં તે સાચી પરમાણુવા;

૩૫ વાત એવી છે કે-સ્ત્રી જાતને પોતાનાં જોખનને વિષે સ્વામિનાં સુખની
અતિ વિચ્છેદ ઇચ્છા રહેછે, તે સુખનો વખત તો સ્વપ્નની પેઠે પસાર
થઈ જઈ તેને પોતાનાં સીમંતનું જે ધાણું કાઢ હોયછે, તે જોલું જોલું
આવીને જીવું રહેછે, પણ જ્યારે પ્રસવ-વેદનાનાં કષ્ટનો તેને અનુભવ
થાયછે, ત્યારે તે વેળા તેનું મ્હોડું કટાણું થાયછે-પણ તે પ્રસવ-વેદનાનાં
કષ્ટનો વખત જ્યાં એક વાર પસાર થઈ ગયો કે પાછી તે ઇચ્છા હતી
તેવીની તેવીજ થઈ રહેતી જોવામાં આવેછે! તેમજ વાંઠાને સ્વપ્નમાં પર-
ણાને જાગી જાડ્યા પછી તેનું મ્હોડું પણ જાણે પોતાનું પદું ભરેલું
અકારત ગયું હોય તેવું, અને સાત વ્હાણું ડૂબી ગયા જેવું નિરાશ અને
કટાણું થાયછે!

૧.-આ દુનિયામાં દુખનો વખત ધણો વધારે જોવામાં આવેછે,
તેથી તે નવાઈ વગરનો-સાધારણ અને સરતો લાગેછે, અને સુખનો
વખત તેને મુકાબલે એછો જણાયછે, તેથી તે નવાઈ ભર્યો-અસાધાર-
ણ અને મોઘો લાગેછે; પરંતુ એ ઉપરથી એવું અનુમાન નિકળી શકેછે
કે એ પ્રમાણે જો સુખનો વખત વધારે જણાતો હોત, તો તે નવાઈ
વગરનો-સાધારણ અને સરતો લાગત, અને પછી દુખનોજ વખત
એછો જણાવાથી તે નવાઈ ભર્યો-અસાધારણ અને મોઘો લાગત!

૨.-એ શિવાય પીળું સઘળાંજ દુખ છે એમ કહેવાનું કારણ એવું કે
આ સંસારમાં મોહમાયાની આંખે જોતાં જે પીળું સુખ જેવાં ભાસતાં
હોયછે તે પણ જ્ઞાન-વિવેકની આંખે જોતાં નાશવંત-ક્ષણભંગુર તથા
દુખનાં મૂળ કારણ-પીજ રૂપે દેખાઈને તે દુખ રૂપ-દુઃખજ જણાયછે!

૩.-પૂર્વે જે સ્ત્રી-મહાપુરુષો થઈ ગયાછે તેઓ જે જે પ્રતિબંધો રાખી

બેજે વિજય તું મહોદું એજ છે અંધર,—

અસાનિઓ' ખતી સાની લાગ્યા પક્ષે ઝાઝા તાણવા !-૧.

બેઠક-સમાધાનિનું સુખ.

(લાવણી.)

અધિકોત્તેજક^૩ અંધક^૪ જગનો હેતુ નજર સત^૫ ના^૬ પડતો;

વાંચું, વાત, વિચારવું, બેવું, એ ચરે તે સાંપડતો;

દિઠી અતીસં દુનિયાંની ભુખ જરને કરતી “ શેઠ ખમા ”;

પણ ન્યાસ વિજય સમાધાનિ-સુખ નશ્વા પ્રેમતી બેઠકમાં !-૧.

પડદા-નિયમો કરી ગયાછે, તે તે સઘળા ઊંડા મુદ્દાસર તથા કારણસર કરી ગયાછે, એમ સમજીને તે સઘળા નિયમોને સાચા માનવા બેઠયે.

૧-૨.-આ દુનિયાંમાં જે ખર સાની પુરૂષો હોયછે તેઓ તો રક-ઝક-તકરાર-માથાફોડ-વાદ વિવાદ-એમાંનું કશું પણ ન કરતાં સઘળી વાતનો આગ્રહ મુકી દઈને-મુનિવ્રત રાખી રહ્યા હોયછે-અને આ જગતમાં ધર્મના અનેક પંથોની જે મારામાર-કતલ ચાલી રહેલીછે તે તો, કાં હિંદુ કે કાં મ્લેચ્છ મુસલમાન પાદરીઓ જેવા તમામ અસાની લોકોએ સાની હોયે-એવું ખતાવવાને આ આખાં જગતમાં પોતાનું સાન કેવા પ્રકારનું છે તેની સાખીતીનો દંદેરો ખીટવાને સાર, ઉઘાવેલી હોય એમ ભાસેછે !

૩.-અધિક ઉત્તેજન આપનારો.

૪.-ખાંધી રાખનારો.

૫.-સત્ય.

૬.-નજર ના પડતો-માલમ પડતો નથી.

૭.-પ્રાપ્ત થાયછે.

૮.-નકીખ-ચોખદારો જેમ “ શેઠજીને ઘણી ખમા, ”-એવું ખંધી તર-ફથી તેને રક્ષા-ક્ષમા મળે એવા ભાવાર્થનું આશીશવચન-નેકી પોકા-રેછે તેમ.

વ્યાખ્યાન:-આ આખી દુનિયાં શેને યોગે ચાલી રહેલીછે-સર્વ મનુષ્યો એક ખીજાં સાથે શોણ કરીને અંધારું રહેલાંછે-આ જગતમાં પૈસાના કરતાં વધારે ઉત્તેજન આપનારી વસ્તુ શી છે-અને આ તમામ સૃષ્ટિનું અંધારણ-મૂળ ઉદ્દેશ કીયો છે-એ ખાખતની જે ખરેખરી સત્ય વાત છે તે સર્વ મનુષ્યને સાધારણ રીતે માલમ પડી શકતી નથી;-પરંતુ ગ્રંથો વાંચવાથી, સાની પુરૂષોની સાથે વ્યૂતચિતનો સહવાસ રાખવાથી, મનન કરવાથી, અને અવલોકન કરવાથી,-એ ચાર રીતે તે વાત પ્રાપ્ત થાયછે-જાણવામાં આવેછે. દુનિયાં તો પૈસાનેજ પરમેશ્વર માનીને તેને

અનુકુળતાનું સુખ.

(દોહારા.)

- દુનિયઈ ફરજ હજારમાં, ફરજ એહ પણ એક;
સ્વતંત્ર થઈ ના વેઠવું, દુઃખ નકામું છેક.-૧.
જિંદગિ કરા હેતુઓ, અનેક રિતે અનેક;
રહેવું સગવડ રહેલથી, એ પણ તેમાં એક.-૨.
કેક લોભિ જિવતાં લગી, લે ન જરા આરામ;
કસ્યા જાય બહુ કોડથી, કોડ બાકી કામ.-૩.
દિકરી તે પણ તેહરી, ધર્યું કૃપણતા નામ;

પૂછ રહેલી છે, અને તેમ છતાં પણ તેની પૈસાની ભુખ તૂપ ન થતાં નિરં-
તર ઉલટી વધતી જતી દેખાય છે—અને સઘળાં મનુષ્યો પૈસા વિષેની
એવી રીતની પોતાની અતૃપ્ત ભુખને લીધે,—એ પૈસા આપણા ઉપર પ્ર-
સન્ન થઈને પાંચ-પચાસ હજાર રૂપિયાની દોલત આપી દે તો તે વાત
એને તો કંઈ હિસાબમાં નથી ને આપણું તો કામ થઈ જાય—એવી જાણ
આશામાંનાં આશામાં, ને તે વળી ભરોસાની સાથે, નિરંતર “ શેઠજીને
ખમા-ખમા ”—એમ પોકારી રહેલાં છે; અને એ પોકારથી કે પછી, દોણ
જાણે એવા લોભિયા લોકોને દાદ નજ આપવી, એવો એ પૈસાનો ઠરાવ
હોય તેથી કરીને જાણીજોઈને—પણ એ પૈસાના કાનું બહેર મારી ગયલા
હોય એમ જણાય છે ! ત્યારે કેટલાએક લોક એટલે સુધી પ્રયત્ન કરે છે
કે પોતે એક સિંગડું પોતાના હાથમાં રાખીને એ પૈસાના કાનમાં તેનો
એક છેડો ધરી રાખીને પીત્તે પોહાળે છેડે પોતાનાં મ્હોડાં મ્હોળાં
કરીને તેમાં પુકળ દુકે છે—પોકારે છે, તો પણ તેટલું છતાં તે સાંભળતો જ
નથી, કારણ કે એ પૈસાએ પોતાના કાનમાં પુમડાંએ ખોસેલાં જણાય છે, તે
પુમડાં એ સિંગડાંને પણ પતે નથી જ કરતાં ! વિજય કહે છે કે દુનિયાં એ
પ્રમાણે પૈસામાં ગમે તેટલું સુખ માને, પરંતુ જ્ઞાનની રસિક વાતચિત
તથા ખુલાસાને માટે અને આત્માની એક્યતા કરવાને માટે કાં સ્ત્રી કે
કાં પુરુષ પણ જ્ઞાની-પ્રેમી જનોની એકાંત નિરાંતની બેઠકમાં જ
મનની તૃપ્તિનું—સમાધાનનું—શાંતિનું સુખ મળે છે—અનુભવાય છે તે સુખ
તો ખરે કંઈ ન્યાજી છે !

૧.—પોતાના ખરેખરા અર્થનાં કે ખરેખરાં હિતનાં—આત્મકલ્યા-
ણનાં નહીં, પરંતુ પોતાનો સઘળો જ સ્વાર્થ—પોતાનું સઘળું જ હિત માત્ર
એકલા પૈસામાં જ રહેલું છે—એમ સમજીને કેવળ પૈસાને જ ખાતર કર-
વામાં આવતાં એવાં અનેક તરેહનાં બાકી કામો.

દામ ન છૂટે તેહથી, અગર તુટે જો આમ.-૪.

ખાપ દીકરી બેહુએ, કર્યો એક દિલ સંપ;

કાણુ જિતેછે જોઈયે, જરા ન ધરવી અંપ!-૫.

વેડે ખડુ પરતંત્રતા, તન મનથી વેચાઈ;

મિથ્યા માને વચ્ચે, મઝા અને મ્હોટાઈ!-૬.

એમ ધન ભેગું કરે, ને વળિ મારે ભૂખ;

—, ખિંતા ક્યમ ચાખી શકે, તન મન-તાનૂ સૂખ!-૭.

૧.-લોભ-ખાપ, અને કૃપણતા તેની દીકરી, એ બે જાણાંએ એવી શરત બકી છે જોઈયે વાર કાણુ છતેછે?—જરા પણ નિરાંત કે આરામ આપણે કદી નજ લેવાં—નિરાંત કે આરામ લેવાનો આપણે બંનેમાંથી ન પ્રથમ વિચાર કરે તે હાથે એમ જાણવું!

૨.-પોતાને ઉત્તરમાં જવું હોય તો પણ, ભાડું દક્ષણનું મળવાનું હોય તેથી કરીને પછી પોતાની મરજી ઉપરાંત—એટલે મનને વેચીને શરીર રૂપી ગાડી, એવી રીતે નિરર્થક પરતંત્રતા મ્હોરી લઈને, દક્ષણ દિશા તરફ હાંકી લઈ જવી પડે; અને પછી “આપણે આપણાં શરીર તથા મનના ઉપર કેવો અધિકાર—અમલ (ઉત્તર દિશામાં સુધે રરતે જવાને બદલે દક્ષણમાં ઊંધે રરતે લઈ જઈને કામ-ક્રોધાદિ પડ્ડરિપુઓની તથા માયાની જાળમાં—કાંટાની ઝાડીમાં ફસાવે એવો!) એકુંશ રાખીયે છ-છયે?!”—ગાડી હાંકવામાં પણ કીક રહેલ પડેછે, ને વળી ભાડું મળેછે તે તો જીવું! અને આપણે મ્હોટા અધિકારી—અમલદાર—સાધરી ખનીને ‘એ, સમાલ ખઈરી!’ એમ મ્હોડેથી કરારે જીને તેને કહેતા જઈયે છઈયે!—એ ખની કંઈ થોડી મઝા નહીં, અને એમાં આપણે પણ કંઈ થોડી નથી—એમ ન હોય તો એ ધંધામાં આટલા બધા આપણા સાથીઓ ક્યાંથી હોય?!”—એવી રીતે વચ્ચેએ એટલે મમતમાં—જાણી-જોઈને—સમજીને—પોતાનું માથું પોતાને હાથેજ કુટીને—સામાને ઝાંખાં પાડવાને, તથા પોતાને વાગતું હોય તે છતાં કાલાંધેલાં ખનીને હમને નથી વાગતું—એમ બહારથી ખતાવવાને, અનેક રીતની મઝા અને મ્હો-ટાઈ, મિથ્યા-વગર લેવેદેવે-નકામી-તમાચો મારીને ગાલ લાલ રા-ખવા જેવી—એવા લોભી લોકો પોતાની મળેજ માની લેછે!

૩.-એવી રીતે પૈસો તો તેઓ પુષ્કળ એકઠો કરે, પણ પેટ ભરીને સુખે ખાય પણ નહીં,—અને વખતે એ લોભને ભાડાં મારે ભાણા ઉપરથી અધવચ્ચ ઉઠી જઈને ગાડી હાંકી લઈ જવી પડે, ને પછી પોતાની ભૂખ મરી જાય, અને ભાણું ઘેર ટાલાડું—વાસી થઈ જઈને તે કુતરાને

ઉજવળ ઊઘ્યાં સૂખનો, સ્વતંત્રતામાં^૧ વાસ;
તે સુખનો સ્વપને નહીં, પરાધીનને ભાસ.-૮.

કુદરતના કર્તા તણું, ખુદ કુદરતનું સાન;

૧. ખરૂં સૂખ તો એજ છે, તેનું કરવું પાન.-૯.

આ ભવમાં સુખ થાય ને, વળિ ખીન્ને ભવ થાય;

એજ હેતુ મુજ જન્મનો, એમ જગે, કહેવાય.-૧૦.

માટે નિજ અનુકૂળતા, માર્ગ સુધે જળવાયં;

હક-સુખ તેવું ખોવું કાં?-હેતુ એજ જગ માંલ્ય.-૧૧.

તે સુખ-રસો આ ભવે, ખીન્ને ભવ પણ તેજ;

અનકુળતા-સુખ એ વિજય, મળતું સાનીનેજ !-૧૨.

નિવૃત્તિ.

(ચોપાઈ.)

જોતાં અંતે જોમનું તેમ;

લાંબું દૂરં એમનું એમ;

શાનું વેર ને શાની રહેમ;

વીજય એ તો સંધા વહેમ !-૧૩.

ખવડાવવા જેવું થઈ ગયું હોય, તો પણ ઘેર આવીને પાછું તે પોતાનેજ ખાવું પડે, -કેમકે પોતાની દિકરી એવી કે ખાપ કરતાં બેઠી સવાઈ તે કદી કુતરાને પણ નાખવા નજ દે !-હવે એવી રીતે રાત્ર દિવસ બાહુ કમાવવાની ચિંતામાંનું ચિંતામાં રહીને તન મનનું તાણું સુખ એ ખાપ દોકરીથી કેવી રીતે-કેમ કરીને-ચાખી શકાય-અઈ શકાય ? !

૧.-સ્વતંત્રતા એજ ખરૂં સુખ છે. પોતાને સ્વાધીનપણે રહી કરીને જે ઉદ્યોગ પોતાનાં મનનાં વળણને-શોખને-વૃત્તિને અનુસરીને થઈ શકે તો હોય તેજ ખરો ઉદ્યોગ, -કેમકે ઉદ્યોગનું ફળ સુખ છે-અને એવા સ્વાધીનપણાંના ઉદ્યોગ વિનાં સુખ નથીજ-તરમાત્ર એ વિનાં ખીન્ન જે પરાધીનપણાંના ઉદ્યોગ હોય તે ખરા ઉદ્યોગ નહીં-પરંતુ તે તમામ બાહુતી વેઠ કહેવાય !

* એ ચોપાઈનું અર્થ-ગૌરવ એવું છે કે એમાં કહેલી વાત ધણુ પ્ર-કારે ધણી ખાખતોને સામાન્ય રીતે લાગુ પડી શકે તેમ છે; તેટલામાટે

જડીપુટ્ટી વિષે.

(ઓપાઈ.)

સારી કુદરત-વાડી માંહિ;

એકજ વરત્ત અજળ જણાઈ;

નથી જડી, પણ જડી મનાઈ;

એવી વિજયા પુટ્ટિ-નવાઈ !-૧.

મનને ઓધ.

(કવિત.)

અરે મન ગરુડી જરૂર તું તો છાંડી દેતી,

એની આ દેખાઈ જેવું દરપણુ ઘાટમાં;

ગમે તેમ કરે તોએ કુદરતિ રૂપ ન રહે,-

હાંડવું, તારા કીધેલા કૃતિમી લાઠમાઠમાં;

જો હોય પ્રકાશ માન જોય તું ઓપાસ,

સમી રીતે કહ્યું માની પછે ચાલ્યું જન્ય ઘાટમાં;

વિજય કહે વસૂધામાં સૂધા-કૃપ સૂધે રાહ છે,

હિંધાં 'મન શે' લુટાય બુધાંની ઝપાટમાં ?-૧.

ધણા પિરતાર ન કરતાં એના અર્થનો સંક્ષિપ્ત અને સૂચક ઇસારો માત્ર એટલોજ છે કે-જો એકમાંથી અનેક રંગો નિકળ્યાછે, તો પછી પરિણામે તે અનેક રંગો-ઘેરા, આછા, ભભુકદાર, ઝાંખા, -સઘળા એક સરખી રીતે પાછા એકમાંજ સમાઈ જઈને જેમ મૂળ સ્થિતિ હતી તેમની તેમ પાછી તે એકની પોતાની અસલ સ્થિતિ થઈ રહેવાનીજ-એવો સિદ્ધાંત છે. કહેવત છે કે “જાંટ લાંબું તો પૂંછ ટુંકું”-વધારે મુખ્ય તેમ વધારે દુષ્પ-આંધુ મુખ્ય તેમ આંધી આપદા-વિગેરે-વિગેરે;-હવે જો એમજ છે, તો પછી બહાલાં-અળખાંમણાંપણું, રેહેમ-વેર, એ સહુ ક્યાં રહ્યું ?-અર્થાત્ એ સઘળી મનુષ્યના મનની માત્ર કલ્પનાઓ-મિથ્યા ભાસ-આંતિ-ઓ-મનના બહેમો છે !

સત્ય અને અસત્ય.

(કવિત્ત.)

ધિક ધિક ધિક તેને સો વાર છે ધિક,
જેણે જગમાં જનમીને જુઠાણું એક જાણ્યું છે;
નિશ્ચે કરી માનજો આ લોક અતે કા દિ'તેનું,
ભોપાણું સૃષ્ટિના નિયમેજ ખહાર આણ્યું છે;
ધન ધન ધન જેણે સાચાં રહેતાં દૂખ,
સૂખ ઉજળું તેમાંજ સાનાનુભવે પ્રમાણ્યું છે;
વિજયે તો સત્યમાં જે દૂખ તે કસોટી-દંડ,
અસત્યમાં સૂખ તે કુહાડા^૧ રૂપ નાણ્યું છે^૨ !-૧.

સ્વાર્થ.

ઠિકજ રહો દૂનિયાં ને ઠિકજ એ માનવી તું,
ઠીક તેમાં મળિ માયા ચાલે આમ આમનું;
સૃષ્ટિમાં સ્વાસ્થ્ય વિનાં જોવાય ન ખીજું કંઈ,
કા ન કોનું, ખરું વળિ મહાતમ મામનું;
જુઓ ભાઈ આખી વય નકામું જાણી ન ચિંધ્યું,
અંતે દોડતાં થકાય માટે થયું કામનું;

૧-૨-૩.-જેમ સુવર્ણને કસોટી ઉપર કસી જોવાથી તેને જે રહેજ ધ-સારો પડે છે તે તેનાં સુજાતપણાંને તેને દંડ-સજા થયા સરખું છે, તેમજ સત્યમાં જે દુખ પડે છે તે તેવીજ રીતે તેને કસોટી-દંડ રૂપ છે; અને અસત્યમાં જે સુખ ભાસે છે તે કુહાડાના ધા સરખું છે, કારણ કે અસત્યમાં જે તરત તે વેળા તાણું સુખ ભાસે છે તે જેમ જેમ પછી વખત જતો જાય છે તેમ તેમ પરિણામે તે કુહાડાના ધા સરખું દુખદાયક, કળતર ભરેલું, અને ખીજાં અનેક દુખનું મૂળ કારણ-ખીજ થઈ પડે છે-એવો સિદ્ધાંત છે !

૪.-કહ્યું-શિખવું નહીં.-રામનું એટલે જગદીશ્વરનું નામ લેવામાં પણ જો કંઈ સ્વાર્થ રહ્યો હોય તોજ તે લેવું, નહીંતો તે નકામું-અમસ્તું ન લેવું-એમ વિચારીને આખી હંમેશા સુધી કાઈ રામનું નામ દેવાને ભલામણ કરતું નથી, પરંતુ આખી વય પૂરી થઈ રહ્યા પછી આખરે મરનાર

રામ-નામ પણ સ્વાર્થ-વિનાં તો નકામું થતે,
કામનું વિજય દુનિયાંમાં નામ દામનું!-૧.

અન્યાય અને સ્વાર્થ.

મ્હોટાં પાપ કરતાં ન લોક અચકાય જરા,
કાંક તેને માટે ન દિવાની ફાજદારી છે;
જગમાં જાણાય એ ઉપેરથી ન ઝાઝો ન્યાય,
રંડાઈ દંડાય રંક વાત તોખાકારી છે;
કહેવત તો પૂરે શાખ ખળિયાના ખેજ ભાગ,
કહો ભાઈ ક્યાં લાગે થાક મ્હોટી મારામારી છે;
અંતઃકર્ણ થયાં ખુલ્લાં વિવેક તો મૂડ્યા ટોલે,
વિજય આ સ્થોને રહેતો સ્વાર્થી જ્ઞાત પ્યારી છે!-૨.

સ્વભાવની પરિક્ષા થઈ જવી.

નિખાલસ મન ને આળસ તન જરા નહિ,
ધન-એવા સાલસ સ્વભાવને સંસારમાં;

જ્યારે કંઈ સાંભળતો હોતો નથી તે વેળા તેનાં શખની આસપાસ વિંટલા-
ઈ વળેળા લોકો “રામ, રામ” પોકારેછે-એ રામ રામ તે જગદીશ્વરનું નામ
ન જાણવું-પરંતુ રામનો અર્થ એ ઠંકાણે આના-(જેમ વ્યાજ ગણવામાં
વરસ દાહાડે ખાર રામ રહડ્યા એમ કહેવાયછે તેમ)-પૈસો-એવો છે,
કેમકે મરનારને તે વેળા સહુ પુછી જોયછે કે ભાઈ તારામાં જો કંઈ રામ
હોય તો તારો પૈસો તે ક્યાં રાખ્યોછે, કે કાને સોંપ્યોછે, તે આ વેળા
હમને કહી નાખ-ખતાવી દે-કેમકે તારે હવે તે કંઈ કામનો નથી! અને
વળી મુડું મુગાં મુગાં લઈ જતાં ડાઘુઓથી દોડતાંમાં તેઓનો શ્વાસ
ભરાઈ જઈને થાકી જવાય, એટલામાટે તે વેળા એ રામનું નામ કા-
મનું થઈ પડીને તેઓ રામ રામ એ શબ્દ કે પછી એ શબ્દના અનુપ્રા-
સના ગમે તે સ્વરો બોલેછે! અર્થાત્ સ્વાર્થ વગર એ રામનું નામ પણ
નકામું ગણાત, માટે વિજય કહેછે કે આ દુનિયાંમાં દામનું એટલે પૈસાનું
નામ રામનાં નામ કરતાં પણ વધારે કામનું-અગત્યનું ગણાતું હોય એમ
જણાયછે!

વાણી તેમ કરણી સુધીજ નો સ્વધર્મ,
પ્રાઈ સ્વાભાવીક જાણો તેણે દારી કિરતારમાં;
અંતર મેલાઈ બહાર સાધુપણું રાખે,
જાય જાણાઈજ કૃત્રિમી તે પંચના વિચારમાં;
વિજય આ મન જાણે મહારી વાત હુંજ જાણું,
ન જાણે ને ચિત્ર* પડે રહેરાના આકારમાં !-૧.

ઠગારી ખુશી.

કયિ કયિ કથું હું તે કટલું ન આરો એનો,
ખંડિત ખુશિ રહો અંબે ખવાખશી ખલકમાં;
નથિ રહેતી ઘડિભર ઠગારી તે ઠગિ જાતી,
સંતાતી તે ઝંભાય ન ચપળ પલકમાં;
જોતી કોક માને ખુશિ ખેસ રહેડવામાં,
છેયાં અલ્લક દલ્લક વણિ ઝાંઝર ઝલ્લકમાં;

* મનુષ્યનું મન એમ ધારે કે “હું ને ખાનગી રીતે પોતાના ઐકાંત
આરડામાં છઠ્ઠે ખુણે ભરાઈને મુગું મુગું વિચાર કરું તે વાત ખીજું કાણ
જાણવાનું છે ? માટે એ ને મહારા ભિતરના ખાનગી વિચારો હોય તે
કદાપી કોઈ કાળે બહારનાં ખીજાં મનુષ્યોના જાણવામાં આવી શકેજ
નહીં—એમ થવું એ કવળ અસંભવિત છે;”—પરંતુ એવા ને ખાનગી
વિચારો કે વાતો હોય તેનાં પ્રતિબિંબ તે વિચાર કરનારાં મનુષ્યના રહે-
રાના દેખાવ ઉપર પડવાથી તે મનુષ્યનાં મુખ-ચિન્હની લઢણ તથા
ખીજાં અનેક રીતનાં તેનાં લક્ષણો ઉપરથી તેની ભિતરની અમુક વાત કે
વિચાર ને પ્રકારનાં હોય તે પ્રકારનાં, અનુમાને કરીને, સેહેલથી વર્તી
શકાયછે;—એ ખાખત એમ છે.—એ વાત ખીજાં મનુષ્યોના સંબંધમાં કદાચ
કટલાંએક મનુષ્યનાં મન જાણતાં હોય, તોપણ તેની પોતાની ખાખતમાં
પણ એમજ હોય—એ વાતની ઘણાં ખરં મનુષ્યનાં મનને ખખરજ નથી
હોતી, અને કટલાંએક મનુષ્યનાં મનને એ વાતની કદાચ ખખર હોયછે,
તોપણ પોતાની જાતની ખાખતમાં તેવા વિચાર કરતી વેળા તેઓને એ
વાતની વિસ્મૃતિ થઈ જાયછે !

પેલો જાણે પેલું જુકું પેલું જાણે પેલો જુકો,
વિજય ને જોને ભાસ્યું ક્યાં કાળાં બલ્લકમાં!-૨*

મનના ગૂણ અને અવગૂણ.

અરે કલ્પવૃક્ષ મન ખરે તુજને છે ધન,
જેમ તુને વાળ્યું હોય તેમ તું વળાયછે;
સમજિ જો સુધું સુખ સંતોષે ઇચ્છાય,
તો દેખાયછે, ને દુખ, જો કલ્પના હંધી જાયછે;
અજપ વસ્તુ છે મન કે ઘેરેછે બખ્ખે રૂપ,
ઘડિમાં ઘોડું ને ઘડિમાં ગધેડું થાયછે!
અરે ભલાં સૂઝાં મન નથિ તૂજ વાંક કરો,
એકજ વિજય એ અસાનનો અન્યાય છે!-૩.

* વ્યાખ્યાન:—કહી કહીને હું કેટલું કહું-એના કંઈ પાર નથી; તોપણ સંક્ષેપમાં એટલુંજ કહેવાનું કે, આ જગતને વિષે તમામ જે જે ખુશીઓ છે, તે તે સધળીઓ અસ્થિર-નાશવંત અને પરિણામે સપ-નાંના જેવી અનુભવાયછે; કેમકે તેમાંની કાંઈ પણ ખુશી એક ધડી વાર ઠરી રહેલી નથી, અને આપણે તે વેળા એમ લાગે કે આ આ ખુશી તો જાણે આપણીજ છે, પરંતુ તે અકસ્માત્ એવી રીતે કંઈ અપણ વિજ-ળીની પેઠે માત્ર અમકારો ખતાવીને-આપણને છેતરીને-ભુલથાપ દઈને તરત એક ક્ષણમાં રૂપ થઈ જાયછે, કે પછી તે કદી પણ પાછી આપણે હાથ લાગતી નથી! કાંઈ જીવાન માણસ લુગડાં ધરેણાં પહેરવાના તથા વરણાગીના વિચારમાં હમેશાં મશગુલ રહેવામાંજ ખુશી માનેછે, તેમજ વળી જે બાળક છોકરાંઓ હોયછે તે પોતાના હાથ ભાંયપર મુકીને “અલ્લક, દલ્લક, ઝાંઝર ઝલ્લક,” ની જે તેઓને રમવાની એક રમત છે, તે રમત રમવામાંજ અત્યંત ખુશી માનેછે;—હવે પેલું જીવાન મનુષ્ય એમ સમજેછે કે મહારી જે ખુશી છે તે સાચી છે, અને આ છોકરાંઓની રમતની ખુશી જીડી છે; તેમજ વળી પેલાં છોકરાં એમ સમજેછે કે હ-મારી રમતમાં જે હમને ખુશી મળેછે તેજ સાચી છે, અને એ જી-વાન મનુષ્યની ખુશી શું હશે તેમાં હમને ખરોખર સમજ તો નથી પડી શકતી, તોપણ એટલું તો નક્કી કે હમારીજ ખુશી સાચી અને એ જી-વાન મનુષ્યની ખુશી જે હોય તે જીડી. વિજય કહેછે કે જોને જે વાતમાં ખુશી લાગે-જોણાય-જેમ જેની કલ્પનામાં આવે તેને તે તેમ ખરી! એક હક્કીને, ગોરાં અને ફુટડાં છોકરાંને રમાડવાના કરતાં પોતાનાં કાળાં બલ્લક અને ચીખાં-બહરવાં છોકરાંને રમાડવામાં, વધારે ખુશી લાગેછે- તેને તેજ ખુશી ખરી!

મનની ભ્રમણતા.

(ઇંદ્રવિજય વૃત્ત—સદ્વૈયો.)

“ એક સમે લહું સાચું જુહૂં જુહૂં સાચું સમે વળિ એક લહૂં તેં;
એક સમે સુખ માન્યું અરે મન એક સમે દુખ તેજ કહૂં તેં;
રે ભરુંસો ન પડે ભમતાં મન ના હું હવે કરું જોઈ ચહૂં તેં; ”
અંકુશ સ્થાન-વિવેક વિનાં કર ના રહિ વીજય જાય વહું તે !—૧.

મનની ભુલથાપ.

(કવિતા-મનહરછંદ.)

રહેલે^૨ દિને મુગાં જને તાણી તાણી માગી વાણી,^૩
માયા માએ આણી મયાં^૪ દિધિ વાણી જનને;
ખિન્ને^૫ દિને વૃક્ષ-ખીજ^૬ પોષાવું જાણીને ધન-પાણીથી,^૭

૧.—વ્યાખ્યાન:—“એક વખત ઉપર જે વાત સાચી હતી તેને તે જુડી માની હતી, અને તેમજ એક વખતે જે જુડી વાત હતી તેને તે સાચી કરીને માની,—વળી એક સમે જેને સુખ માન્યું હતું તેજ સુખને ખીજ વખતે તે દુખ કરીને માન્યું. એવી રીતે હંમેશા હારી મતિ ભમતી ફરતી અને પદલાતી અનુભવાયછે, માટે હારા ઉપર ભરોસો રહી શકતો નથી, તેથી કરીને હારી ખુશી પ્રમાણે તુને ચાલવા દઈને તું જેમ ચાહીશ તેમ હવે હું કરનાર નથી !”—એ પ્રમાણે જીવામાએ મનને કહ્યું ! વિજય કહેછે કે એ મરતાના હાથથી સરખું જે મન છે તે સ્થાન-વિવેકના અંકુશ વગર,—કર ના રહી—એટલે હાથમાં ન રહીને, જાય વહું તે—એટલે પાણીના પ્રવાહની પેઠે પવનના ધરપર આડે અવળે રસ્તે ચાલ્યું જાયછે—એટલે એ મન પછી એવી રીતે વંકી જાયછે—પહેકી જાયછે!

૨.—જન્મ થયા પછી તરતજ.

૩.—ખરચાંએ “હુંઆં, હુંઆં,” એમ તાણી તાણીને રડીને વાચા—ખોલવાની શક્તિ માગી.

૪.—મનુષ્યમાત્રની માતા જે મહામાયા તેણે એ ખરચાં ઉપર બહાલ-કૃપા કરીને તેને ખોલવાની શક્તિ આપી.

૫.—મનુષ્ય મહોટી

હંમરૂનું—આ સંસારની વાતોથી સમજાણું—જીવાન થયું ત્યારે.

૬—૭.—આ તમામ સંસાર વ્યવહારનાં સુખ રૂપી જે મૂળ કારણ—ખીજ-વૃક્ષ-ઝાડ, તેનું પોષાણ ધન—પૈસા રૂપી પાણીથી થાયછે,—એમ જોઈને પૈસાનેજ સહુથી અગત્યની વસ્તુ ગણી તેને વખાણી તેને માટે પુષ્કળ ઉદ્યોગ કરીને તેણે તે મેળવ્યા.

વખાણું ધન ભુજિ ગુણ-ધનને^૧;
 વિજે^૨-દિને મન ખેડું ધારણ એવી^૩ ધારવા,
 ધન તો આ મળ્યું^૪ હવે તાજું કંઈ તનને;
 વિજય જ્યાં ચોથે^૫ દિ અવધ આવી રહી,
 મન ધુણું^૬ રહ્યું પસ્તાઈ પરણી^૭ એસી અન્યને^૮!-૧.

ગેરવરજખી કહડાંતો વાંક.

છખ છખ પાણીની ને ધખ ધખ ધરાની,
 પિછાતી સ્વર-ઢખ^૯ અંધ આતુરી^{૧૦} ચલાવેછે;

૧.-જગદીશ્વરના ઊંડી સમજવાળા ને અગાધ-ગહન મુણે તે સધળા ગુણને વિસરી જઈને.

૨.-જીવાનીનો મદ-જેરસો નરર પડ્યા પછી મધ્યમ વયે-એટલે જિં-દગી રૂપી દિવસને પાછલા પોહારને વખતે-વૃદ્ધાવસ્થાની શરૂઆતમાં.

૩.-મનુષ્યનું મન એમ વિચાર કરવા લાગ્યુંકે આ પૈસો તો મળ્યો-હવે હું એ પૈસાનો ઉપભોગ કરીને ખાનપાન આદિ ઇંદ્રિયોના વિષયોનાં સુખના નાના પ્રકારના વૈભવો લઈને શરીરનું જતન કરીને તેને પાછું તાજું-માતેલું-અગડખંમ ખનાવું!

૪-૫-૬-૭.-વિજય કહેછે કે ચોથે દિવસે જ્યાં આવરદાની મુદત પુરી થઈ રહી, ત્યાં તે વેળા એ મનને જ્યારે માલમ પડ્યું કે-આ તો ધાર્યું હતું કંઈ અને થઈ ગયું કંઈ-મલ્લ સાથે લગન-લેહ લાગી રહેવાનો ને મૂળ ઉદ્દેશ-આ જન્મ લેવાનો હેતુ હતો, તેને ખદલે આ તો પોતાનાં લગન, માયાનો ભ્રમ ને સંકલ્પ વિકલ્પ કરાવનારો મિથ્યા-ભાસ તેની સાથે થઈ રહ્યાં છે!-ત્યારે તે વેળા પછી “હાય હાય, હવે આ વેળા હું શું કરું? લગાર બહેલું જાણ્યામાં આવ્યું હોત તો પણ ઠીક કે કંઈ ઇલાજ થાત!”-એવી રીતે પરિણામે એ મન સારી પેઠે પસ્તાઈ-ને-લાચાર ખતી જઈને-પૂર્વે જન્મ કાળે જેમ તે મુગું હતું તેમજ પાછું એવે આખર વખતે પણ પોતે મુગું-અવાચક થઈ ગયું-થઈ જાયછે!

૮.-પૃથિવની.

૯-૧૦.-જે મનુષ્ય આંખે અપંગ હોયછે

તેની સાંભળવાની શક્તિ, તેની આંખની ખોડના અવેજમાં, ખીજાં દેખતાં મનુષ્યના કરતાં વધારે તીક્ષ્ણ હોયછે, તેથી કંઈ પણ રહેજ-હજવા-એમાલુમ અવોજ તેને કાને પડેછે કે તરત તે અવાજની ઢખ-તરેહ ઉપરથી તે અવાજ શેનો છે, અથવા શું થયું તેનો છે, તે વાત તેવાં મનુષ્ય રહેલથી સચોટ રીતે વર્તી જઈને પછી તે ખાખત પોતાને કરવાની ને તજવીજ હોયછે તે તે કરેછે!

અધિરને^૧ પાડે જો કા ખૂમ તે ખગાસું^૨ જાણે,
કરની^૩ સાને તો કામ કરોડો^૪ ખજાવેછે!
શાને સંસારના લોક ભાગે^૫ તેને મુકે આગે^૬?
એકજ^૭ ભાગમાં ખાગે^૮ અચ્છો તે ખનાવેછે;
અમ્યા વિજય કહે એ તો જૂતળના^૯ લોક,
ભાળપણું^{૧૦} એ તો સુધું તેનું^{૧૧} અહ્માનેઓ^{૧૨} ભાવેછે!-૧.

૧-૨-૩.-બહેરાં મનુષ્યને જ્યારે કાઈ ખૂમ પાડે-હાક મારે, ત્યારે તે બહેરું મનુષ્ય એમ જાણે કે તે ખૂમ-હાક મારનાર મનુષ્ય એ પ્રમાણે મહોડું વિકાસીને ખગાસું ખાતું હશે! પરંતુ કરની સાને-એટલે હાથની ઈસારત કરીને હાથના ચાળાથી (કફે કમળ, ખખખે ખડગ, ગગગ ગગન, ધધધે ધંટ, એવી રીતનાં હાથનાં નામાંના હાવભાવ ખતાવીને) જો તેને સમજાવ્યું હોય તો, તેને જે કંઈ કામ કહ્યું હોય તે તરત તે સમજી જઈને ખજાવી આવેછે!

૪-૫-૬-૭.-જો મનુષ્યની જેવી શક્તિ અને જેવું તેનાં મનનું વળણ, તથા જેવાં તેનાં પ્રકૃતિ-સ્વભાવ-શોખ-આસિયત એ સહુ હોય, તેવાં કામ તે મનુષ્યને સોંપ્યાં હોય, તો તે તેને અમુકુળ-પ્રિયકર થઈ પડીને પછી તેવાં કામ તે ઉત્તમ રીતે ખજાવેછે;-આ સૃષ્ટિ રૂપી નાટકના ખેલમાં તે મનુષ્ય પોતાના ભાગનો વેષ ખડુ સારી રીતે ભજવી શકે-છે;-પરંતુ જે મનુષ્યને ખાગ ખગીચામાં કામ કરવાનો શોખ હોય તેવાં મનુષ્યની પાસે જાજર કહડાવવાનું-ભૂંગિયાનું કામ કરાવવું ધારીયે, તે કામ તેને કમ કરીને પરવડી શકે? અને તેને તે પાત્રજ્યા વગર તેનાથી તે કામ કેવી રીતે થઈ શકે? હવે એવી રીતે જે કામ જેનું નથી તે કામ તેની પાસે કરાવીને શા માટે આ સંસારના લોકો તે મનુષ્યના ખાસ ગુણને એવી રીતે ન પીછાની શકી તેના ગુણને અવગુણ ઠરવી તેના ભાગમાં આગ લગાડી મુકતા હશે?-આજ કાલ મા-ખાપો પોતાના છોકરાઓને ભણાવીને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવામાં એકલો નોકરીનોજ ઉદ્દેશ સમજેછે એ શું કહેવાય?!

૮-૯-૧૦.-વિજય કહેછે કે એ તો આ પૃથ્વી ઉપરના લોકોની જીલદી-જાંઘી સમજની ભુલ છે, ખાકી એવાં ખાસ પ્રકૃતિજાળાં મનુષ્યનું જે સાદાંપણું-સુધાપણું-એકમાર્ગીપણું તે તો તેવાં મનુષ્યનો ઉત્પન્ન કરનાર જે અહ્મા તેને પણ ગમેછે-એ અહ્મા પણ એવાં મનુષ્યની એવી રીતથી સંતોષ પામીને તેઓના ઉપર નિરંતર પ્રસંન રહેછે! કમકે, એ અહ્મા આ દુનિયાના લોકોની પેઠે, એવી રીતે તેઓનો ગેરવાજવી વાંક કહાડેજ નહીં!

વેગળે રહીને જોવામાં ખુબી.

કદર ન ખુજે તેમ્નો કને જઈ ઝુઝે,
સુઝે મઝાજેમ્ને ન આધી રહિ તસવીરમાં;
પડળ આવેલાં આંખે અસાનનાં ઘેને^૧,
જાણે સાન શેને બેલ^૨ ભરાયલો મહસ શીરમાં;
વિજય શું કેહ લેહ લાગી રહી એક,
છેક નહિં છેહ ટેકે મીન મેખે^૩ ન લાસીરમાં^૪;
શાં જોવાં દુરથી રળિયામણાં ડુંગરો આંદ,
તાકી દુરખીન જોય વિજય જો હીરમાં^૫!-૧.

તુકમે તાસીર નૃ સોખતે અસર.

કાકિલાનું^૬ ખચ્ચું કાગવૃંદથી^૭ વહુટું પડે,
જ્યારે મ્હોટપણે સાન-મેઘે^૮ નાદ^૯ થાયછે;

૧.-અસાનના કેફની ખુમારીને લીધે.

૨.-અસાનનો

પુરુષ કચરો ભરાઈ જઈને જોનાં મગજ છેક અંધાધુંદ ખતી ગયાં હોય તેવાં મગજવાળાં મનુષ્ય પછી સાનનો પ્રકાશ કેવો હોયછે, અને ક્યાં હોયછે, તે વાત કેવી રીતે જોઈ શકે ને જાણી શકે ?

૩.-લોમ વિલોમ-ધચુપચુ-સંકલ્પ વિકલ્પ-ભ્રાંતિ.

૪.-પ્રતિબિંબની શુક્તિ-તદ્ગીરમાં.-હર કંઈ વાતની મઝા જ્યાંલગી વેગળે રહીને લેવાય, ત્યાંલગીજ તે નવાઈ ભરેલી અનુભવાયછે-એવો જો આ કવિત્તનો વિષય છે તે છેક ઉપલક્ષીતનો-મિથ્યાભાસ સરખો નથી-જાડી સમજવાળો-ગહન છે;-અને એ વાતનાં દૃષ્ટાંતો આપીને એ બોલેલું રપટ રીતે પ્રમાણ કરી આપવામાં લંપાણ થાય તેમ ન કરતાં એટલુંજ કેહેવાનું કે એ વાતમાં જો ખુબી-કરામત-ભેદ રહેલાંછે તેમાં કાંઈ પણ પ્રકારની ભ્રાંતિ આણવાનું કારણ નથી-જેમ કહ્યુંછે તેમજ છે ! એમ છતાં જો ભ્રાંતિ રેહેલી હોય તો એ વાતનાં રપટ દૃષ્ટાંત એ કવિત્તની ચોથી-છેલ્લી તુકમાં આપ્યાંછે.

૫.-મધ્યથિંદુનિ તથા પરિધની રળિયામણી તેજસ્વી કાંતિમાં.-દુરખીને તાકીને જોવામાં આવેછે તેવી રીતે લક્ષ-ધ્યાન દઈને-પારિક નજરે જોતાં, ડુંગરો દુરથીજ રળિયામણા લાગેછે, અને ચંદ્ર પણ તેમજ ! અને તેમજ વળી સર્વ કંઈ !

૬.-કોયલનું.

૭.-કાગડાનાં ટોળાંથી.

૮-૯.-કોંચ-

લનું ખચ્ચું મ્હોટું થઈને તેને સમજણ આવવા માંડેછે, અને એવામાં

છળ્યાનો સંબંધી^૧ ન' મળ્યાનો છાંડી શોય ક્રોધ,
માની પાળ્યાનો આભાર સાને ગમ^૨ ખાયછે;
ધૂળ^૩ ભરવાડમાં અમીર હીરો^૪ ઢાંક્યો ન રહે,
પ્રસંગે^૫ પ્રકાશી મોઢાં મૂલમાં ગણાયછે;
'તુકમે તાસીર સોખતે અસર' વિજય કહે,
અંતે જાત^૬ જે જેયું તેની તેવી જાણાયછે!-૧.

ગ્રીષ્મ ઋતુમાં કાચલ ખોલવા માંડેછે-અને વર્ષા ઋતુમાં જ્યારે આકા-
શને વિષે મેઘ સહડી આવવાથી વાદળાંઓની ઘટા થઈ રહીને રમણીય
દેખાવ થઈ રહ્યા હોયછે-તે વેળા ઠામ ઠામ કાચલ મસ્ત ખની જઈને
તેના ટોકાનો નાદ થઈ રહ્યા હોયછે-ત્યારે પછી તે સાંભળીને, પેલાં કા-
ચલનાં ખચ્યાંને પોતાની સ્વજાતિનું જ્ઞાન થાયછે, અને એવી રીતે જ્ઞાન
થયા પછી કાગડાની દેખાદેખી તે ખચ્યું “કા કા” કરવું મુકી દઈને
ટોકા કરતાં શીખેછે, અને પછી કાગડાનાં ટોળાંથી તે છુટું પડેછે.

૧-૨.-એ પ્રમાણે કાગડાએ તે કાચલનાં ખચ્યાંને પોતાનાં ટોળાંમાં
આણીને રાખેલું, તેથી તે ખચ્યાંનાં સંબંધી-મા બાપ વિગેરેથી તે છુટું
પડી ગયલું, અને એવા તેના વિયોગનો પાછો કદી સંયોગ થવાનો
સંભવજ ન આવેલો, તેમ છતાં તે વાતને માટે દુખ કે ગુસ્સો ન લગા-
ડતાં, પોતાનું પાલણુ પોષણ થયું હોય તેને માટે તે કાચલનું ખચ્યું
કાગડાનો ઉલટો ઉપકાર માનીને જ્ઞાનવિવેક કરીને ગમ-ખામોશ
ખાઈ જાયછે, કેમકે, આખરે તે કાચલનું ખચ્યું-કુલીન છે! તેથી તે કદી
નગુણું થવું નથી!

૩-૪-૫.-ભરવાડ રૂપી ધુળમાં અમીર રૂપી હીરો, અથવા ધુળમાં
હીરો, અને ભરવાડના છોકરાઓમાં અમીરી ખાનદાનનો છોકરો, એ
ઢાંકેલા નથીજ રહી શકતા, -કેમકે પ્રસંગ-અનુકુળ સમય આવેછે ત્યારે
તરત તેનો ચળકાટ અને પ્રકાશ જણાઈ આવેછે, અને પછી તે મોઢાં
મૂલની વસ્તુમાં ગણાઈને તેવે હલકે સ્થળે તે પડી રહેતા નથીજ!

૬.-વિજય કહેછે કે “તુકમે તાસીર” અને સોખતે અસર”-એ તો
કહેવતજ છે, તેટલામાટે જે જેયું હોય તેની જાત આખરે તેવી ઢાંકી
રહી શકતી નથી-સજાતપણું કે કંજાતપણું તે સહુ આખરે માલમ પડી
આવેછેજ!

કળિયુગ રૂપી પિંડારો.

રે સૂર્ય તું ઉજાતા^૧ ને ચંદ્ર અમિ^૨ શીતળતા,

ઇંદ્ર કેમ પર્ણન્ય વર્સાવી પ્રજા પાળેછે ?

ખુવાડયું સ્ત્રી ખોરૂં થાય જ્યારે પાપી પેટા માંહ,

જય ને અગ્નિ-પ્રપંચ-ઉદ્યમે પ્રજાળેછે;

દૈવ ક્રોધ વિનાં હવે કદિ નાજે ઠકાણે,

જુઠાણું પ્રકાશયું વિજય, સત્ય જાંખું આળે છે;

રે ખેડો શું મુગો ખુદ^૩ જંગલે કેરે મંગળ ?

પુરમાં કળિ^૪ પિંડારો પેસી ડાટ વાળેછે !-૧.*

૧.-ગરમી-તાપ.

૨.-અમૃત-સુધા.

૩.-ખુદા-

વતાર.

* ૪.-કળિયુગ.*

*૦યાખ્યાન:-અરે સૂર્ય તું ત્હારી ઉજાતાથી, ચંદ્ર તું ત્હારી શીતળ સુધાથી અને ઇંદ્ર તું ત્હારી વૃષ્ટિથી-એવી રીતે પાલન કરનારી જે ત્રણ શક્તિઓ તે શક્તિરૂપ હે જગદીશ્વર, તું ધાન્ય ઉત્પન્ન કરીને આ ત્હારી પ્રજાનું-સૃષ્ટિ-નું શું કરવા પાલણુ પોષણ કરેછે ? એ ત્હારું ખવડાવેલું સમૃદ્ધ ખોરૂં-મિથ્યા થઈ જાયછે, -એવી રીતે એ મનુષ્યો ત્હારાં કૃપાદાનને પાત્ર નથી-કેમકે એ નગુણાં-કૃતદ્વિ-પાપી મનુષ્યો તુને વિસરી જઈને-નાસ્તિક બની જઈને-ત્હારો ડર ન રાખીને, કપટ-દગા-કાવતરાં વિગેરેના નઠારા-આડા-ખોટા માર્ગના ઉદ્યમમાંજ નિરંતર મચી રહીને. એ ત્હારો ખવડાવેલો ખોરાક પચાવેછે, તેથી તે ખોરો થઈ જાયછે ! દૈવનો ક્રોધ જણાયા વિનાં હવે એ મનુષ્યો કદી પણ પાછાં સૂઘે મારગે આવીને-સુધરીને ઠકાણે આવવાનાં નથી, કેમકે આ જગતમાં જુઠાણું ચાલી રહીને તે કાવતું-પ્રકાશતું ભાસેછે, અને સત્ય તો મિથ્યા અપવાદે કરીને જાંખું-નિસ્તેજ-બૂઠું પડી ગયલું જણાયછે ! હે જગદીશ્વર, તું તો આ કળિયુગને વિષે ખુદાવતાર ધારણ કરીને જંગલમાં મંગળ કરતો, મુગો-ગુપચુપ-જે-મ થાયછ તેમ સાંખી રહીને જોયાં કરતો-મુનિવ્રત ધરીને અદૃશ્ય રહી એસી રહેલોછે, -ને આ જગત રૂપી શેહેરમાં-વસ્તીમાં તો આ દુષ્ટ પાપી ચાંડાલ કળિયુગ રૂપી પિંડારો સર્વ ઠકાણે ફરી વળીને મ્હોટો અનર્થ-ઉત્પાત-લુટકાટ કરી મુકીને તમામ ત્હારી સૃષ્ટિના ધણુ વાળી મુકેછે ! અર્થાત્, હે જગદીશ્વર, તું ત્હારી પ્રજાના ઉપર કૃપા કરીને હવે જો રૂવે-ચ્છાએ કરીને કલકી અવતાર ધારણ કરે તો બધું રૂડું ! કેમકે, આ વિજય કાળ ત્હારો બંદો નિરંતર એ ફિકરમાંનો એ ફિકરમાં રહેવાથી છેક દુખળો બની ગયલોછે !-પછી તો તું પરવરદેગાર મુખત્યાર છે !

રાહુપ્રત્યે ચંદ્રનાં વચન.

એક વાર ધનધોર ગગને ગ્રહણ થયું,
પડ્યો પરજન્ય^૧ પછે ચંદ્ર કહે આકાશે છે;
'અભમાર^૨ મેં જાણ્યું અભ્ર^૩ ન જાણ્યો મેં રિપૂ^૪ રાહુ,'
'હવે ઝોળખ્યોછે તુને રે દુષ્ટ, ક્યાં નહાસેછે?'
'હું તો છું હંચો તું અપંગથી^૫ ન અવાય પાસે,'
'હુંકનાં જનનાં મિથ્યા ગ્રહણ આ ભાસેછે;'
'એમ છતાં, પતિત^૬-ઝોળે હું અભડાયો નહાયો,'-
'વર્યો, હાવાં વિજય-ચંદ્ર કેવો પ્રકાશેછે?!'-૧.*

૧.-વરસાદ.

૨.-આકાશમાં.

૩.-વાદળું.

૪.-શત્રુ.

૫.-ધડ વગરનાં એકલાં માથાંથી.

૬.-ભ્રષ્ટ-પાપીનો પડછાંચો પડવાથી.

* વ્યાખ્યાન:-એક વખતે અંધરાયલાં આકાશને વિષે વાદળાંઓની ધનધોર ઘટા થઈ રહેલી તેવે પ્રસંગે ચંદ્રગ્રહણ થયલું, તેવામાં વરસાદ આવ્યો, ત્યારે પછી આકાશને વિષે જયો રહેલો ને ચંદ્ર તે રાહુ પ્રત્યે નીચે પ્રમાણે બોલ્યો:-

“અરે દુષ્ટ રાહુ, આ આકાશને વિષે ને અનેક વાદળાંઓ દોડા-દોડ કરી રહેલાંછે, તેમાં તું પણ એક કાળું વાદળુંજ છે, એમ મેં પ્રથમ જાણ્યું-તું રાહુ ત્હારા પડછાંચાથી મ્હારા પ્રકાશને રોકીને મ્હને અભડાવી તું ત્હારી શત્રુવટ કરવા આવ્યોછે, એમ પ્રથમ મેં ‘જાણ્યું’ નહીં, પરંતુ, લક્ષ આપીને જોતાં હવે મેં ત્હને ઝોળખ્યોછે-જાણ્યુંછે કે તું ને રાહુની જાત-રાહુ છે, તે મ્હને નડવા આવેલોછો!-હવે એ પ્રમાણે જ્યારે મેં ત્હને ઝોળખ્યોછે, ત્યારે હવે તું આ વાદળાંઓ ભેગો તેમાં ભરાઈને ભળી જઈને હાઈ જવું છે તેવું (શ્યામ) મ્હોડું છુપાવતો છુપાવતો ક્યાં નહાસેછે-ભાગી જાયછે? હું ચંદ્ર તો આકાશને વિષે ધણીજ જયો રહેલો-છું, અને તું તો અપંગ-ધડ વિનાનું એકલું માથું છે, તેથી કરીને હાથ પગ વગર ત્હારાથી તો કાઈ કાળે પણ મ્હારી પાસે જઈયા આવી શકાતુંજ નથી; અને આ નીચે પૃથ્વિ ઉપરનાં મનુષ્યોને ને મ્હાં ગ્રહણ થયલું ભાસેછે, તે મિથ્યા ભાસેછે-વાસ્તવિક રીતે, મ્હાં ગ્રહણ ત્હારાથી કદી પણ થઈ શકતુંજ નથી-તોપણ એમ છતાં તું ભ્રષ્ટ-પતિત-પાપીનો મ્હારા ઉપર કદાચ પડછાંચો પડ્યો હોય-એવી, ત્હારે દુષ્ટને યોગે, મ્હારાં મનને વિષે ને ભ્રાંતિ-શંકા ઉત્પન્ન થયલી, તે ભ્રાંતિ રૂપ આભડછેટને મેં

ધડિયાળ.

નાળૂક કલ્લોલ કરી રહ્યો આશો કંઠ,
 કાલો કાલો જાણે કાકિલાનો ખોલે ધડિયાળમાં;
 ‘ટક ટક’ ખોલે તે હું ઉભો ટક ટક જોઉં,
 સેકંડ મિનિટ ક્લાક એક સમ તાળમાં;
 કલ્લાક વાગ્યા ને ક્લાકે કલ્લોલ કરી મ્હેલ્યો તો,
 ચોલાક આ મન બોધ પામ્યું તતકાળમાં,
 “આળસ વિસારું આળ સમૂળગું ગયું,”
 “કાળ ગાન ગાઈ ગાળું પછે કલ્લોલ તે ડાળમાં !”—૧.*

આવી રીતે ઘોઈ નાખીને મનની શુદ્ધિ કરવાથી મ્હારે ન્હાતાં જે પાણી પડ્યું તેને લીધે આ વરસાદ થયોછે ! હવે આકાશમાંનાં સઘળાં વાદ-જાંઝા વિખેરાઈ જવાથી તેના ભેગો તું પણ તેમાં કાઈ ઠેકાણે સંતાઈ પેડાછે, અને આ આકાશ જે ત્હારે પડછાંચે અપવિત્ર થય્યું, તે હવે સ્પૃશ્ય તમામ પાણું સ્વચ્છ-પવિત્ર થઈ રહ્યુંછે;—હવે વિજય કવિના કાવ્યમાં વર્ણવેલો જ્ઞાનનો જે ચંદ્ર તે કેવા પ્રકાશેછે—તે તું જો !” (એ કવિત્ત માંહેલું ચંદ્રનું ખોલેલું ભાષણ, કાઈ સૂધાર-સાધુ પુરૂષ કાઈ લુચ્ચા-ઠગ-પ્રપંચી-દુષ્ટ મનુષ્યના પ્રત્યે, ખોલતો હોય,—એવી પણ એમાં સંસા અથવા ભાવ-વ્યંજના રહેલીછે !)

*અર્થાત્ :—આહા ! આ ધડિયાળમાં કેવા ઉત્સાહ ભરેલો અને કાયલના જેવો કાઝું કાઝું ખોલતો અવાજ થઈ રહેલોછે ?—એ ધડિયાળમાં “ટક ટક” એવા જે અવાજ થાયછે, તે હું એની સામે ઊભો રહીને એકાગ્ર ચિત્તે ટક ટક જોયાં કરું છું, અને વિચાર કરું છું કે—આહા એનાં તાલ સૂર પણ કેવાં ખરેખર સાચાં છે—સેકંડ, મિનિટ, અને ક્લાક, એ સહુ એક સરખી રીતે નિરંતર પોતાની તાલમાં કેવાં ખરાખર રેહેછે ? વળી મિનિટ-કાંટો અને ક્લાક-કાંટો એ બંને કાંટા ગમે એટલા આધા પાછા કરી કરીને—તાન પલટા કરી કરીને પણ પાછા ખાર કલ્લાકે પોતાના એકજ અસલ મુકામ ઉપર આવીને કેવા એકઠા મળી જાયછે, અને કેવા એ પોતાના સમપર—તાલમાં ખરાખર—ચોક્કસ રેહેછે ? !—એમ વિચાર કરું છું એવામાં ધડિયાળમાં “કડિંગ, કડિંગ”, લેતા કે કલ્લાક વાગવા માંડ્યા, એટલે તરતજ આ ચોલાક મન આ પ્રમાણે ખોલી ઊઠ્યું કે :—“જોડું ? હકનાંમ સાહેબના ! આ મેં જે વિચાર કીધો તે હવે નકી ખરો પડવાનો !—આ ધડિયાળ ઉપરથી આજે મ્હને એક ભારે મ્હોટો અગત્યનો બોધ પ્રાપ્ત

ઠહેમ રૂપી દીવો.

(૫૬—કાફી.)

(“અર્ભવાસ રાખ્યો રે, કિરપા તને બહુ કરી” —એ રાગ.)

ઠહેમ રૂપી દિવડા રે, જોત ત્હારી ઝાંખી પડી ;
ધેર^૧ હવાં જાની રે, વાટને શું રહ્યો અડી ? —ઠહેમ રૂપી^૨ —ટેક.
ખુટ્યું તેલ ને બોલે ચણ ચણ, દિસે મોગરો મ્હોટ ;
ઓ જાહે ઓ જાહે કરી રહ્યોછે તેમાં, ખર્તીની પશુ છે ખૂંટ ;
જેવું જન માહું રે, જિવશે જાણે અધ ઘડી.^૩ —ઠહેમ રૂપી^૪ —૧.

અસાન રૂપી રાત્રીએ તે, કચ્ચો નીજ પ્રકાશ ;
જ્યાં ત્યાં જન સહુ ઠહેમજ દેખે, નાખ્યો તે એવો પાશ^૫ ;
જયમ અહિમુખ રને દિવડે^૬ રે, જ્યાં ત્યાં દોસે સર્પ-ગૂંછળી^૭. —ઠહેમ^૮ —૨.

ધાયછે—એવી રીતનો કે—આ એક અક્ષર ફરવુંછે, કે અહીંથી એક છલંગ મારવા નેટલું ફરવુંછે, તેટલું કરતાં વાર યી લાગવાની છે ? જરા થોભો તો ખરા ! થાયછે—કરાયછે !—એમ વિચારીને એક ક્ષણ વાર પણ એ ઘડિયાળના કાંટા પોતાની ફરી ફરવામાં કદી પણ આગસ કરતા નથી, —તેમજ હું પણ મ્હારો કામમાં આગસ કરવાની રીત મૂળથીજ છોડી દઉં, કે આગ સમુજાનું—કહેતાં બિલકુલ કોઈ તરેહનો મ્હારે માથે પછી અપવાદજ ન રહે; અત્રે એ ઘડિયાળની પેઠે હું પણ મ્હારો કાળ હજી હાલમાં વેળાસર એવી રીતે મુખથી કવિતા તથા ગાયન ગાવામાં અને હાથથી કામ કરવામાં નિર્ગમન કરું—એટલે પછી પરિણામે શ્રદ્ધાનંદ અને નિગ્ધ-નંદ રૂપી જે મ્હારી ખાસ પોતાની ડીંગ—શાખા છે, તેના ઉપર ખસીને પછી નિરાંતે કાચલની પેઠે તથા ઘડિયાળની પેઠે મ્હારાથી બેઠાં બેઠાં પોતાને વિષે (મનને વિષે) ‘શ્રદ્ધાનાદનો કહોલ કરાયાં કરે !’ —તથારતુ !

૧.—હવે તું ખુઝાઈજા-હોલાઈ જા—ત્હારે ધેર—મુકામે જતો રહે—દિસતો રહે—આ ભરતખંડનાં કુમળાં—ભાળાં દિલ રૂપી દિવટ—ખતી—વાટને શામાટે અમરતો અડી—અડકી રહેલોછે—રપર્થ કરી રહ્યોછે ?

૨.—જેમ મોતનાં પીછાનાં ઉપર પડેલું કોઈ મનુષ્ય જાણે હમણાં ઘડી—અધ ઘડીમાં મરી જશે એવું થઈ ગયું હોય તેવો તું દેખાયછે—ત્હને મુગો મુઝારો થયલોછે—ને તેમાં કંઈક મુગા સનેપાતનાં પણ ચિન્હ જણાયછે !

૩—૪—૫.—ધંતર મંતર વાળા એવું કહેછે કે મુએલા સર્પનાં મ્હોડાંમાં વાવેલા કપાસનાં રૂની દિવેટનો દીવો કાઢ્યો તો દીવાન^૧ પ્રકાશમાં જ્યાં ત્યાં સાપનાં ગુંછળે ગુંછળાં ભાસેછે—એ જેવો ઠહેમ, તેમજ તે ત્હારો ઠહેમના પાશની જાળનો ભરતખંડને વિષે એવો તો પ્રસાર કરી મુક્યોછે કે જ્યાં ત્યાં ઠહેમ ઠહેમ ભાસી રહેલાછે—પીગું કશું દેખાતુંજ નથી !

પ્રાણી રૂપી પતંગ^૧ જે જે, આબ્ય ત્હારી પાસ ;
 દુષ્ટ દિપક તે દયા ન આણી, મોહ્યા આશ્રિતના^૨ ક્રીધા નાશ ;
 કર કાળું^૩ હવાં અહિંથી રે, નહિં તો જાવું પડશે રડી.-૦હેમ-૩.
 યુરોપ રૂપી મેરૂની^૪ શુભ, પ્રદક્ષિણા કરી આજ ;
 અર્ક સુધારાં કરો આબ્યો, અહિં તહિં^૫ કરે રૂઝ રાજ ;
 તું નથી હાંવાં દિપતો^૬ રે, લડતાંમાં તું પડ્યો આથડી.-૦હેમ-૪.
 તમણીનું^૭ તું જમણ ઊઠવા, પણ જવાયછ ખેસાઈ ;
 પછી શરમઈ તું ઝાંખો પડેછે, ન રહ્યું વિન તો શી મદાઈ ?
 ચિહ્નકવઈ જઈ વળિ પાછો રે, ચણ ચણ કરિ તું પડે બહડી.-૦હેમ-૫.

૧.-જેમ દીવામાં ઝંપલાવતા પતંગિયા ઉડી ઉડીને તેમાં પડેછે તેમ મનુષ્ય રૂપી પતંગિયા-જિવડા. ૨-૩.-ત્હારાથી મોહ પામી જઈને-પરવશ બની જઈને જે પતંગિયા ત્હારે આસરે-ત્હારે શરણ આવીને આધીન થઈ રહ્યા તેનોજ તે નાશ કર્યા સરખું ક્રીધુછે-તેનીજ તે અવદશા-પડતી હાલત આણીછે !-એ ત્હારે કર્મ એજ ત્હારામાંથી નિકળતો કાળજ-મેસ છે, માટે હવે તું આ ભરતખંડમાંથી કહડા-નિકળ-ત્હારે કાળું કર !

૪.-યુરોપખંડ રૂપી મેરૂ પર્વતની (સૂર્ય મેરૂ પર્વતની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરેછે તેથી કરીને જગતમાં રાત્રિ અને દિવસ થાયછે એવી જે દંતકથા આલેછે તે ઉપરથી).

૫.-અહીં એટલે એ-શિયાખંડ માંહેલા આ ભરતખંડમાં-અહીંયાં, અને તહીં એટલે ત્યાં-યુરોપખંડમાં.

૬.-હવે સૂર્યનો ઉદય થયોછે તેના પ્રકાશ આગળ તું જરા પણ દિપતો નથી-છેક ઝાંખો-શંકા પડી જઈને નહીં સરખો થયોછે; અને એ સૂર્યના પ્રકાશની સાથે પ્રતિરૂપધી-પણ ત્હારાથી ગમે તેટલું મથતાં અને આથડતાં પણ ખરેખરી થઈ શકતી નથી-તું હવે મ્હાત થઈ ગયોછે-હારી ગયોછે !

૭.-જેમ તેમ કરીને તાણીતૂસીને-મરણિયો થઈને તું ઉઠવાનું પ્રયત્ન કરેછે-આખર વખતનો રહેજ અળકાટ-અમકારો ખતાવવાની કોશીશ કરેછે, પણ પાછું “ હાય રામ ” એમ કહીને ત્હારાથી ખેસી જવાયછ-ઉડી શકાતું નથી-અને એવી રીતની પોતાની નાકોતીથી પછી તું શરમાઈ જઈને ઝાંખો-ભુડો અને છેક ફિકો પડી જાયછે-હવે એવી રીતે ત્હારામાં કરો જીવ-દમ રહ્યો નથી, તેમ છતાં તું પોતાની મદાઈ તે શું ખતાવવા જતો હશે !-એમ જ્યારેનું ત્હને કહુંછું, ત્યારે તું પાછો મ્હારા સામે ખિજવાઈ જઈને (તેજ ખુદી જવાથી પાણીનો અંશ-પાશ-અસર આવવાને લીધે) ચણ ચણ એવો શબ્દ કરીને તું મ્હારી સાથે આયલી રીતે બહડી પડેછે !

વિતિ ગઈ રજની અસાનની ને, થયું જ્ઞાન-પ્રભાત ;
સૂધારા કેરો અફે ઉઘો અલ્યા, ઝાંખી પડીછે ત્હારી જાત ;
જોત ત્હારી હાવાં રે, કહે વિનય તૂં કરની વડીરે. ૦૬૫૦-૬.

અવદશા* રૂપી તડકા.

(પદ—કાફી.)

તડકા, આ શું તુજ ગાંભીર્ય ?-૮૩.

રંગ કુસુંબા પીળો કેસર, આ શું ત્હારું હીર ?-તડકા, આ શું તુજ ૦-૧.

હિંદુ દેશે આવો અઢી વાગતાનો; પણ હિંદુમાં નહિં વીર્ય !-તડકા ૦-૨.

તડકા તો આવો તીવ્ર પડેછે; તેમાં પડ્યા છેયે તીર ?-તડકા, આ ૦-૩.

રે સૂર્ય દેવ શે પાત્રે રાખે સૂકું; ભરખા અભિમાન-મીર.-તડકા ૦-૪.

ઓ આવે વર્ષાનત્રી એમ ઇચ્છિયેછ સહુ; આ તડકે કયાંલગી રહે ધીર ?-૫.

ભીનાં થયા પછી લાગશે નહાલો જ્યારે; લેશે વિનય સહુ થઈ વીર !-૬

૧-૨.-ત્હારો મોગરો રહેજ-એમાલુમ ને હજી છે તે હવે તું ગુલ
કરી નાખ-હોલવી નાખ-ખુઝાવી નાખ-તદન સમાવી દેની-અમરતો
નામનો કાં રાખી રહ્યોછ ?! ચલ, ખસ, નિકળ, ભાગી જા, દિસતો રહે !

* પડતી હાલત. ૩.-તેજ; ઈર્ષ્યા-(એ તડકાનું તેજ એવું છે કે
તે જોઈને લોકોની આંખ તરેછે, અને તેમાં અદખાઈનો ચળકાટ વધારે
ઉદ્દીપન થતો માલમ પડેછે.) ૪.-હુનાજામાં ખાર ઉપર બે-

અડી વાગતે ખરખરો ને સખત તાપ પડેછે તેવો.

૫.-કિનારે-કાંઠે-અરણ્ય-વગડામાં-ખુલાં મેદાંમાં.

૬.-અરે સૂર્ય દેવ, તુંજ સમુદ્રનું જળ શોષીને વરાળ રૂપે ઉંચું ખેચીને
તેનાં વાદળાંઓ મોકલીને પછી તેની મારફતે વૃષ્ટિ આણેછે, એવો ને
તું વૃષ્ટિનો દાતાર તે તું, ત્હારું તેજ ત્રિલનારૂં રથળ-ઢંકણું ને આ
ભરતખંડની પૃથ્વી તેને કાં સુકવી નાખેછે ? અહો સૂર્યદેવ, એ ભરતખંડ
હજી ત્હારી કૃપાને પાત્ર છે-આર્યજનો પોતાના આર્જવ રૂપી અર્ધ
ત્હને આપેછે-માટે એ ભરતખંડ રૂપી પાત્રમાં-વાસણમાં દેશાભિમાન
રૂપી જળ તું કૃપા કરીને ભરી દે ! ૭.-લિલોતરીનો-લીલા

હરેનો વખત.

કૃપા વૃષ્ટિ.

(૫૬.—રાગ દેસ.)

(“કામણ હીસેછે ઐલબેલા તહારી આંખમાં રે”—એ ઢાળમાં.)

આ શો વરસે ભારી મેલુલો મુસળધારમાં રે; ખંતી^૧ ભારમાં રે!—આ ૦—૧.
 ખલુ ભય આજ લગી દરસાવ્યાં, ખોડ ભુલવવા ખલુ તરસાવ્યાં;
 પણ હાવાં તે આઃઆ આંખો વહારમાં રે.—આ શો વરસે ૦—૨.
 પ્રથમ સુરિત ને ખાફ^૩ ખતાવ્યાં; ખલુ ગંગડી^૪ ચમકી આંકાવ્યાં;
 પણ પેછિ^૫ ધીરો જોઈ નીજ જન હારમાં રે.—આ શો વરસે ૦—૩.
 અરે દિવસ આ ક્યાંથી આવો; નહોતિ આશ જવ તાપ ખતાવ્યો;
 ચમકિ સુધારા-વિદ્યુત જયમ અંધકારમાં રે!—આ શો વરસે ૦—૪.
 ફળ્યો સૂર્ય, આખો વર, દુખ ગહું; સહુ નવપદ્મવ લિલું ભિનું થઈ રહ્યું;
 કુદિ રહિ ખુશિ હિંદુ-દેશે નર નારમાં રે!—આ શો વરસે ૦—૫.
 ભાષણ કવિતા ગાનતાનથી; હિંદુદેશ દેશાભિમાનથી;
 દેસ^૬ સુણી ઉઠ્યો જોને ઝટ વારમાં રે!—આ શો વરસે ૦—૬.
 પૂર્વ-યશોનું રમણ કરીને; ધર્યો રણે સનમૂખ અડીને;
 લડતો જોદો જિમંગે લલકારમાં રે.—આ શો વરસે ભારી ૦—૭.
 હિંદુદેશમાં વિજય વિજય ખલુ; થયો જીત-યશ. નાહાં ભય સહુ;
 વિજય ગાય ગાખું કવિતાના તારમાં રે!—આ શો વરસે ૦—૮.

૧.—લિલાતરીથી લીલાલહેર થઈ રહે ત્યાં સુધી અંધ ન પડતાં જાગી જ રહેલું—એવી જાણે પોતાના મનમાં કાળજી—ખંત ભગઈ હોય તેવી રીતે, અને તેની સાથે વળી પોતાનો મોઢો રહે એવી અલૌકિક રીતે!

૨.—મદદે-કુમકે. ૩-૪.—વરસાદ આવતાં પેહેલાં જે ધામ થાયછે—કહેછે તે, તથા ગર્જના અને વિજળી થાયછે તે.

૫.—ભલે આજ આવો કૃપાવૃષ્ટિનો અવસર આંખો-ખાકી જ્યાં અવદશા રૂપી તડકા પડતો હતો તે વેળા તો આવો રૂડો અવસર આવશે એવી કાંઈને કદી આશાજ નોહોતી—આ તો જાણે બહેમનો જે કવળ અંધકાર હતો તેમાં હવે સુધારાની વિજળી ચમકવા લાગીછે.

૬.—અવદશા રૂપી તડકા વિષેનાં આગલાં પદમાં જે સૂર્યદેવની સ્તુતિ કરી હતી, તે ઉપરથી તેણે, આ પ્રમાણે ભરતખંડના ઉપર અનુગ્રહ કરીને કૃપાવૃષ્ટિ મોકલેલીછે—હવે એ વૃષ્ટિથી લીલાલહેર થઈ રહીછે—અને તમામ આપ્તા ભરતખંડમાં સારી પેઠે હર્ષ આપી રહ્યોછે!

૭.—દેસ રાગ; અથવા સ્વદેશનો દેવનિ.

દેશ સુધારા ચિન્હ.

(૫૬—રાગ દેસ.)

ઓ આ કેવાં દેશ-સુધારા ચિન્હ જણાયછે રે; જાણે થાયછે? રે!-ઓ-૦-૧૦-૧૨.

પ્રથમ વહેમિ ને નડતી રીતી; કરતાં તાં તેસું બહુ પ્રીતી;

(પાણ) અંતે સમજણ આતી સૂધું અવાયછે રે !-ઓ આ-૦-૧૨.

કુદરત સામાં જોર કશું છે; કુદરત કંઈક અજબ વરતૂ છે;

ઉધિ સૂધિ અવળી સવળી ન કળાયછે રે !-ઓ આ કેવાં-૦-૨.

દેવી આજ પ્રસન્ન કંઈ દીસે; દિસતિ અહોનિશ જે અહિં રીસે;

આજે વહાલધિ હૈયાં સામું હસાયછે? રે !-ઓ આ કેવાં-૦-૩.

કવિતાએ પણ ખૂબજ કીધી; નડતિ વહેમિ રૂઢિઓ કિધિ ખીધી;

વળિ જેથી રળિ સુરિત, ફરજે સમજાયછે રે !-ઓ આ-૦-૪.

દેવીએ જ્યાં ગેપિ બળવી; તવ છુપિ છુપિ ઉરકરણિ આવી;

૧.-માત્ર જણાયછે-ભાસેછે. એટલુંજ નહી પણ આખુંજ જાણે પ્રત્યક્ષ રીતે થાયછે-અનુભવાયછે.

૨.-પ્રથમ અનેક વહેમી અને તરેહ તરેહની બંધીની નડતી રીતો-રૂઢિઓ પ્રમાણે ચાલવાને મનુષ્યો આગ્રહ તથા હોંસ રાખતાં હતાં, પરંતુ જેમ જેમ હોકર વાગીને તેઓને અનુભવ મળતો જાયછે, તેમ તેમ તેઓને પોતાની કાનની યદ પકડીને સુધું મારગે આવવું પડેછે-તેથી વહેમી અને તરેહ તરેહની બંધીઓની જે અનેક નડતી રીતો-રૂઢિઓ તે તેઓને હવે છોડી દેવી પડેછે.

૩.-એ કુદરત દેવી આ ભરતખંડની પ્રજા ઉપર જે કટલોક વખત સુધી, દાહાડો અને રાત અપ્રસન્ન રહેતી જણાતી હતી, તે હવે પાછી પ્રસન્ન થઈને સાનુકુળ થયલી હોય એમ જણાયછે; અને આ ભરતખંડનાં જે પોતાનાં છોકરાંઓ તેના ઉપર માતૃશ્રીતી પેઠે હેત આજીવને-એ છોકરાંઓની દયા લાવીને તેઓના સામું કૃપાદષ્ટિથી એ દેવી હવે હસતી હોય એમ માલમ પડેછે !

૪.-કવિતાએ પણ સારી પેઠે મદદ કરીને તમામ વહેમી અને નડતી રીતોને ધુળવી નાખી-થયરાવી નાંખીછે-હવે એવી રીતોએ કવિતાને દેખીને ખઠીતીની ખઠીતી અને નીચું મહોડું ખાલીને જ્યાં ત્યાં હંમેશા શર-માતી ફરેછે; અને એ કવિતાની આખખતી તે હંમેશા ચોકતી તથા નહાસતી ફરેછે ! ને જ્યારે એમ થયુંછે, ત્યારે હવે લોકોની સુસ્તિ ઉડવા માંડીછે, અને તેઓની પોતાની ફરજો શી શી છે, તે વાતની હવે તેઓને ઉતાવળી સમજણ આવવા માંડીછે !

આવી હિમ્મત ચાંતક દેવિનિ રહાય^૧ છે રે !-ઓ આ ક્રવાં-૫.
 સંપ-પ્રેમ અભિમાન-વીર રસ; ઉઠ્યો જાગિ ઝટ ગાઠો દિશ દસ;
 જગે થાય હકારા-‘દેશ હણાયછે રે’ !-ઓ આ ક્રવાં દેશ-૬.
 આહા માતા પાડ શું લહેયે; છૈયાં છોકરવાદી છૈયે;
 હવે ન કા દી ભુલિયે કિધિ શિક્ષાય^૨ છે રે.-ઓ આ ક્રવીં-૭.
 પુજતાં માતા હર્ષ ન માએ; વિનય વિનય શુભ શબ્દ વદાએ;
 માતનું કષ્ટ^૩ વિનય વશ^૪ આજ વદાયછે રે !-ઓ આ ક્રવાં-૮.

આર્યોત્કર્ષ.

(ગીતિવૃત્ત.)

આર્યોત્કર્ષેચ્છક^૫ સહુ, સભાસદો પ્રથમ જન્તપતિ વંદે;
 રવાત્માનૂભવ^૬ લેતાં, રંગ નિવિધ જોતા સહુ જો અંડે^૭.-૧.
 ‘શ્રદ્ધાંડે રંગ જોતાં, જોતાં જોયું કંઈપ દેશીનું;
 જે પૂર્વે સ્વપ્રકારો, ભાસે આજે ગંભ્ય પ્રદેશીનું.-૨.
 ભાસવું પર પરકારો, જ્યમ આકારો શશી રવી-આમે;
 માલ શું એવી^૮ ઢાલે, તાલ શું રોટિધિ પડ્યા લોટિ સાસે^૯ ? !-૩.
 અરે માહ^{૧૦} ના રહે નિત, કા દી અંતે દિયેજ પાણીયું;

૧.-કુદરત દેવીએ ગેયી અવાજ કરીને જેવી સૂચના આપી, કે તેવાજ
 ઠામ ઠામથી ઉત્તેજન આપી લાગાં, અને ઉત્તેજનની સાથે લોકોમાં
 હિમ્મત અને ચાંતક પણ ઉપજી આવી-કેમકે એ ખુદ કુદરત દેવીની
 સાહ્યતા-મદદ છે !

૨.-એ હમારી નાદાનીને માટે, અરે કુદરત માતા, તે હમને સારી-
 પેઠે-ઘટતી-પુરતી શિક્ષા-નસિહત આપી છે !

૩-૪.-‘ભરતખંડમાં હવે વિનય વિનય થઈ રહ્યો’-એવું જો કુદરત
 માતાએ વર-વરદાન આપેલું, તે આ વિનયવાણી-દારાએ પ્રસિદ્ધ
 કરવામાં આવેલું છે !

૫.-ભરતખંડની આર્યપ્રજાનાં ઉત્કર્ષ-આખાદીની ઈચ્છા કરનારા.

૬.-પોતાના આત્મા વિષેનો અનુભવ.

૭.-ગોળાકાર સૃષ્ટી-

ની જે રચના તે-‘શ્રદ્ધાંડે.

૮.-જેનું રૂપ-કાંતિ.

૯-૧૦.-એવી રીતે પારકા ઢાલ વાપરીને પોતાનો ખચાવ કરવામાં
 શો માલ ? અને આવનું મળ્યું કે પછી ઘર-જમાઈ થઈને સાસરામાંજ
 અડંગા નાંખીને પડી રહેવામાં શો પુરુષાર્થ ?

૧૧.-નવાઈથી

જોનિ પક્ષને અંતર, જાય શરી તોય જાણિને નીચું.-૪.

કાંકે મૃગઆકારે^૧ લજ્જા લાંછન^૨ દિસે શરી-વદને;

અરરર તેમજ ભાસે, દાસત્વે ડાઘ આર્યસિંહ બદને.-૫.

બગ બગ રે બદવ,^૩ છાં વરરાજા રૂડો કોડિલો તું;

સંભારી દિલ દાઝે, જોઈ રૂપ^૪ સર્વ કોઈ ધસિ^૫ મહોત્તી^૬.-૬.

દેશ દેશથી કન્યા, મલકતિ^૭ કરતી સરસાઈ^૮ વરવા;

ગૌર વદનથી મોહ્યો, ન જોયું-પ્રિત, કે બંહાલ નીર્ય હલ્લા !-૭.

વશ શું ગયો થઈ છેકઝ, ઉઠ ઉઠ દીસે વૃદ્ધપણું પાસે;

કર કસરત વેળાસર, નથિ તું હજિ પહોંચિયો કંઈ પચાસે.-૮.

પૂર્વપેર મદમાતો, ખનિજ રાતો રંગ રસે પાછો;

તનુજ^૯ તાહરા પાયે, પત્રકદ્વારે પુટીરસ આછો.-૯.

જયમ જયમ જોશે આવી,-શીક્ષી, ત્યમ ત્યમ અનુક્રમે ધાડો^{૧૦};

ચ્છાયા વિજય જય વદતો, આર્યસિંહ સાધને રણે ગાંડો^{૧૧} !-૧૦.

ઉપજતો પ્રેમ-માયા-હેત.

૧-૨.-કેમકે, અંદ્રનાં બિંબ રૂપી

મુખ ઉપર મૃગ લાંછન-હરણુની આકૃતિના સરખો ડાઘ-શરમનું ચિન્હ દેખાયછે !

૩.-ભરતખંડ માંહેલા આર્યકુળના પ્રતાપ રૂપી જીંદવ.

૪.-૨૧૩૫-કાંતિ.

૫.-હારી છબિલી કાંતિની કાંખી

કરવાને-આવારણાં લેવાને-લોકોની ત્હારાં મંદિરમાં જે કચડાકચડી-ભિ-ડાબીડ થઈ રહેતી, તેવી હલસેલાહડસેલીમાં પણ આગળ પડીને-ધુસીને-જોરસાથી મર્યાદાની આડનું ઉલ્લંઘન કરીને-ઝાપટિયાઓના કોરડાઓના સપાટાના માર કબુલ કરીને-તે ખમતાં પણ, છેક મોખરે ટેશની આગળ ધસી આવીને !

૬.-હારી છાં જોઈને સહુ કોઈ છક થઈ રહેતું-સાનંદાશ્ચર્ય પામી-ને તટસ્થ ખની રહેતું.

૭.-મલકાતી-ગાલમાં ગોભા પડે

તેવી રીતે મંદ મંદ હાસ્ય કરતી.

૮.-તુને પરણવાને માટે એ

પ્રદેશી કન્યાઓ માંહેમાંહે એક એકથી વધારે સરસ-ચ્છાડિયાતી થવાને, તે મછી અનેક તરેહની તજવીજે તથા સ્ત્રીચરિત્રો કરતી.

૯.-પુત્ર-ખંદા.

૧૦.-મેથી-ગુંદરપાક-મુસળી-સાલમપા-

ક-વિગેરેના એવો એવો અધિક પુષ્ટિકારક.

૧૧.-માથે

ચિરકો બેઠલા કનકવા જેવો !

ઠહેમસાગર અને સુધારાશેહેર.

(ગરબી.)

ઐ દિસે આવતો પાસ, આરો આ પેલો;

મળવા છેયે ભર આશરે, થાય ન ક્યમ ઠહેલો^૧?-૧.

આ જોઈ સુધારા શેહેર, હેડાં હરખાએ;

આ કિલ્લાનો જોઈ ઘેર^૨, ખુશિ રહડવા^૩ ધાએ!-૨.

કલિ કાળ કુદરતે મ્હેર, ઝટ રહડિને બેઠાં^૪;

આ જોઈયે સાગર-શેહેર, ઠહેમનિ મંદ^૫ હેઠાં.-૩.

આહા કેવો ને મરત, તોફાની પવને;

આ અર્ક સુધાગ અરત, સૂકાને ન કને.-૪.

૧.-કાંડો-કિનારો.

૨.-એ સુધાગ શેહેરમાં આપણા પૂર્વજોનાં ને જીનાં મકાનો છે તેને તથા એ શેહેરમાં આપણાં માત પિતા સહુ આને યશ રહેલાં છે તેને તથા ખીજાં સગાં બહાલાં આને તથા અનેક સદગુણો ને આપણા આગલા જીના મિત્રો છે તે સરવેને મળવા-ભેટવાને આપણે આશા-ઉમેદ ભરી છઈયે.

૩.-આપણા મનમાં જાણે એવી તાલાવેલી-ઉતાવળ-અકળામણ થઈ-ભાગી રહેલી છે કે-આ કાંડો ક્યારનો દેખાયાં કરેછે, ને તેને હજી પાસે આવતાં આવતાં આટલી આટલી વાર-વિલંબ-ઊંલ શામાટે થાયછે-લાગેછે?-ઝટ એ પાસે કાં નથી આવતો?!

૪.-ગોળ ફરતી હદ-કિલ્લાની આસપાસનો કોટ.

૫.-આપણે તો હજી આ ઠહેમસાગરમાં બહાણમાં બેઠલાં છઈયે, પણ આપણી ખુશી એવી ચપળ-હલકી ફલ-હવા સરખી અને સત-પતિયેણુ છે, કે તે આપણી આગળ આગળ દોડેછે, અને એ ખુશીને જાણી જગા ઉપર રહડીને નાચવા-ખેલવાનો ધણો શોખ છે, તેથી કરીને જેનું મન ને વાતમાં હોય તેને તેજ વિચાર સુઝ્યાં કરે-એવો ને નિયમ છે-તે નિયમ પ્રમાણે, જ્યારનો એ કિલ્લાનો જાણી કોટ એ ખુશીના દીઠામાં આવ્યોછે, ત્યારની “હું ક્યારે એના ઉપર રહડીને થોડી વાર પણ એક વાર નાચી લઉં!”-એમ એ તાકી રહેલી છે!

૬.-એમ ધારે કે એ શેહેરના કોટ ઉપર રહડીને ખેલવાનો વખત કુદરતની મેહેરખાનીથી આપણને જાણે મળી ચુકો!

૭.-હવે એ કોટ ઉપરથી જોતાં નીચે ઠહેમસાગરનાં મોજાં છેક નરમ પડી ગયલાં તથા નહીં સરખાં થઈ ગયલાં. માલમ પડેછે.

૮.-અરે એ ઠહેમસાગરનાં મોજાં વાવાઝોડાંનાં તોફાનથી આકાશ લગી જાણી ઉછળતાં અને પાછાં પાતાળ સુધી નીચે અકળાતાં-એ-

આ ચક્ર ભમર^૧ બહાણે, હુંચું નિચું ચક્ષુજાએ;

ટાંગેલ તાળવે પ્રાણ,^૩ આ કુખ્યું કુખ્યું^૪ થાએ.-૫.

આ કુખે ન એવો માર, દેવે દીધો રે;-

● મહવાસે ખનિ લાચાર, બહારી લીધો રે.-૬.

આ ઉતારુઓમાં^૬ સંપ, વૃદ્ધો જ્યારથિ રે; ●

અસાને ન જાણું કંપ, બૃદ્ધાં ત્યારથિ રે.-૭.

આ સાગર ખારે ઝેણું, બહેમનિ જાડે રે; ●●

ચહડિ ગયાં જનને ઘેન, મતિ વહિ જાધે રે.-૮.

વો એ બહેમસાગર એક વખતે મદમાતો ખની રહેલો હતો; અને તેમાં સુધારાનો સૂર્ય અરત થઈ જવાથી એ બહેમસાગરને વિષે તમામ અંધ-કાર વ્યાપી રહેલો હતો. અને વળી એવી સ્થિતિમાં આપણાં બહાણું સુકાન પણ અવ્યવસ્થિત થઈ જવાથી ભાગી તુટી જઈને ધસડાઈ ગયલું હતું-તે પણ આપણી પાસે નોહાતું. ૧.-એ બહેમસાગરનાં વમળથી કરીને ચક્રરત્ની પેઠે કરવું. ૨.-આ ભરતખંડની પૃથિવ ઉપરની આર્યપ્રજાનું જે મત તે રૂપી બહાણું.

૩.-આપણી આર્યપ્રજાના પ્રાણ તે વખતે જાણે તાળવે ટાંગેલા હતા (કે બહાણું કુખે તો પછી તે પ્રાણને મહાડાંમાંથી તરત બહાર નિકળી જતાંજ વાર!)

૪.-એ બહાણું એમ જાણ્યું કે આ હમણાં કુખ્યું-કુખરો-એમ ક્ષણે ક્ષણે ધારતી-હેબક લાગ્યાં કરતી.

૫.-પરંતુ એવી રીતે કુખાય તોપણ ખેર-પછી એ વાતની ધારતી રહેતી તો મટે-પણ આ તો તેમ પણ ન થતાં એવી રીતની ધારતી તથા હેબકમાંને હેબકમાં રિખાયાં કરવાના જેવી કુદરતે ફેટલોક વખત સુધી આપણને શિક્ષા દીધી હતી-પણ આપણે એવી શિક્ષા ખમવાને ટેવાઈ ગયલાં, તેથી તેનો કરો ઉપાય ન કરતાં-અને કુદરતની ક્ષમા તથા સાહ્યતા ન માગતાં, આપણે લાચાર ખની જઈને-સુરત ગાફિલ થઈને-પડી રહેવાથી. આપણે તે શિક્ષાને પાત્ર થયાં હતાં, અને તે આપણે પોતાની મેળેજ માગી લીધા ખરેખર હતું!

૬.-આર્યપ્રજાના લોકોમાં. ૭.-એ બહેમસાગરનાં ખારાં પાણીમાંથી જે એક પ્રકારની હવામાં રજકણા જાડી રહીને તેની ઝેણું મગજ ઉપર ચહડી જતી તેથી કરીને માણસોને કદ રહડી ગયો હોય તેવી છેક મંદ સ્થિતિ થઈ જવાથી તેઓની અક્ષલ ભુલી પડીને પછી તે અવળે રસે ચાલી જતી હતી.

આ હિંદુ-દેવ છે આજ, બુઢ્યો અતિ આણિ દયા;
 જીએ કૃપાદૃષ્ટ જીનું રાજ^૧, વસી દિલમાં છ મયા.-૯.
 આહા શો અરુણ-ઉજસ, તિમિર અસાન પાણ્ય;
 બાહુ દિને આજ આભાસ^૨, અંધનું ભાગ્ય^૩ કાણ્ય.-૧૦.
 પૂરા હતા નીરાશ, ઉતારાઓ^૪ બેઠા;
 આશિતું સૂખ વણું આશા^૫ ગયા દુખ-દી છેટા^૬.-૧૧.
 રે. બહુ વરસ સંઘુ^૭ દુખ, ખડક ન જૂલે રે;
 હાવાં થયું ખમાણું સૂખ. ખંડક ન જૂલે^૮ રે.-૧૨.
 આ અસિત છેક થઈ મંદ, સિંધૂની^૯ હાવાં;
 સહુ ગયાં વમળ^{૧૦} પાખંડ, સુધારા-ખી^{૧૧} વાવ્યા.-૧૩.
 કૃષ્ણ^{૧૨} આખો હાવાં રોજ, રાખિ સમાધાની^{૧૩};
 છે શી કૃપા કંઈ માજ^{૧૪}, ન જાય હૃદયિ વખાણી.-૧૪.

૧.-પોતાનાં અસલ-જીનાં રાજ્ય ઉપર હવે તે રહેમનજરથી જોયછે.
 ૨-૩.-એ રહેમનાં અસાનનાં અંધારાને લીધે આજ ધણા દિવસ
 થયાં જે આર્ય પ્રજા અંધ બની ગયલી હતી, તે આ આજે સુધારાના
 સૂર્યનો પ્રકાશ પામવાથી એ આર્યપ્રજાનાં ભાગ્યનો હવે ઉદય થયોછે!
 ૪.-આર્યપ્રજાના લોકો. ૫-૬.-જે સુખની આશા
 મુકીને બેઠા હતા તે સુખ આજે અકસ્માત્ દેવની કૃપાથી પ્રાપ્ત થયુંછે-
 અને હવે દુખના દિવસો દૂર-પાછળ જતા રહીને વિતી ગયાછે.
 ૭.-અરે એ રહેમસાગરને વિષે અફેકા ખડકા-ખરાબાઓ
 વચમાં આવીને નડતા અને તેની સાથે આપણું બહાણ કડાકડ અ-
 કળાઈને ધણાં વરસ સુધી આપણે જે દુખ અને ત્રાહિ તથા તોખા
 વેઠવાં પડેલાં તે હજી કેમે કર્યા ભુલાતાં-વિસરાતાં નથી;—પણ હવે એ-
 ટલું ઠીક થયુંછે કે એ રહેમસાગરનાં તમામ ખડકાનો જડમૂળથીજ
 નાશ થઈ ગયોછે! ૮.-રહેમ સાગરની.

૯-૧૦.-સુધારાના ઉપદેશ રૂપી ખી વાવ્યાથી, અનેક તરેહની ખ-
 નાવટનાં-દોંગ-ધુતારાપણાં રૂપી જે વમળ પૂર્વે એ રહેમસાગરમાં
 ઉત્પન્ન થતાં તે હવે તમામ શાંત પડી ગયાંછે.

૧૧.-એ સુધારાના ઉપદેશનાં ખી વાવેલાંછે તેનાં હવે જે શુભ
 ફળ પ્રાપ્ત થાય તે અનુભવો. ૧૨.-સાવધાની સહિત નિ-
 રાંત; અથવા સુખ દુખ સંબંધી સમાનવૃત્તિ. ૧૩.-એવી સં-
 માધાનિમાં અકલ અને વાણીએ કરીને વર્ણન ન થઈ શકે એવી જે
 કંઈ મઝા-લહેજત રહેલી છે તે.

- ઉઘમ વિદ્યા યશ ધામ, મંદિર પૂજતાં;
તથા પૂર્વ કીર્તિ કુખ્યું નામ, બંદર ઝૂંટતાં.—૧૫.
શી મતી શહેર ધુમધામ, સુધારો શો શોભે;
રહડ્યું નવિન વિજય નીશાન, મન મુજ રહ્યું લોભે!—૧૬.

આશા—વિશ્વાસ..

(તોટક વૃત્ત.)

- ન નિરાશ થવું કદિ આશ મુકી; ન સદા નેતુ રેલ કદાપિ મુકી;
વરધાનેતુ નીજ સમે વરસે; વિશ્વાસ વડે ખધું વિશ્વ વસે.—૧.
ગતિ કાળનિ છે અકળીત અતી; નળ પામિ જીવો દમયંતિ સૂતી;
જિવતો નર, તો ભદરા મળશે; વિશ્વાસ વડે ખધું વિશ્વ વસે.—૨.
રહડતી પડતી નિમ કાળ તણા; ન કશી નકસી નકસાનિ માણા;
પ્રભુ દામિ શિખૂં પરિતાપ કસે; વિશ્વાસ વડે ખધું વિશ્વ વસે.—૩.
જ્યમ ચિત્ર વિચિત્ર કદી ચિતર્યું; પણ રંગ વિના ન ઉમંગ ભર્યું;
વળિ છાંય થકી વધતું દિપશે; વિશ્વાસ વડે ખધું વિશ્વ વસે.—૪.
રતનાગર સાગરજીને જન તું; કરની વળિ ક્યાસ કંઈ મન તું;

૧.—ઉઘમ, વિદ્યા, અને કીર્તિ, એ ત્રણેનાં ભરતખંડને વિષે જે મંદિર-દેવરથાનો પૂર્વ ધણી સારી સ્થિતિમાં હતાં, તે વચમાં છેક જીર્ણ થઈ જઈને ખપ્પળી ગયલી હાલતમાં આવી ગયાં હતાં, તે મંદિરોને હવે મરામત કરીને ઉઘમ, વિદ્યા, અને કીર્તિ, એ ત્રણેની આરાધના પાછી જાશે થવાથી, અને તેમજ વળી ભરતખંડનો વ્યાપાર પણ પાછો ધમધાકારે ચાલુ થવાથી, આ ભરતખંડનો જે આગલો પ્રતાપ અને આગલી કીર્તિ વચમાં કુખી ગયાં જેવાં ભાસતાં હતાં તે હવે પાછાં ઉપર-ખેલાર તરી આવીને શોભી રહેલાં છે!

૨.—ઉઘમની મસ્તી-

ઉમંગ-ઉલટ-ઠાઠ.

૩-૪.—જેના ઉપર “ વિજય ” એવા અક્ષરો લખેલા એવા-નવાઈ ભરેલી રીતનો વાવટો કીર્તિના કોટ ઉપર રહડેલો જ્યાં આકાશમાં હવાને વિષે ઉડી રહેલો છે-તે જોઈને વિજયનું મમ મોહ પામી રહેલું છે! અથવા, વિજયના મનમાં એવો અભિલાષ છે કે હું ક્યારે એ વાવટા રૂપ બની રહું!

૫.—પરમેશ્વર મનુષ્યને સુખ દુખ આપીને તેની સાચવટ-આકીન-ટોકને

થઈ ઓટ પછી ભરતીજ હરો; વિશવાસ વડે ખધું વિશ્વ વસે.-૫.
 વિશવાસથી ખાસ ઉદાસિ મટે; ન નિરાશ થવું કદિ સાચવટે;
 ફળ આંહિં નહીં તવ તાંહિં મરો; વિશવાસ વડે ખધું વિશ્વ વસે.-૬.
 વિશવાસથી ઈષ્ટ અવરય ફળે; મનવાંછિત એ થકિ શાંતિ મળે;
 વિશવાસ વિનાશ્રમ અર્થ જશે; વિશવાસ વડે ખધું વિશ્વ વસે.-૭.
 જગમાં વિશવાસ કરો જનતે; ઉપજી અતિ બહુમ દમે મનને;
 ટળિ આરિતક નારિતક જાળે ફસે; વિશવાસ વડે ખધું વિશ્વ વસે.-૮.
 ભવસાગર ખેતિ કવચિત મળે; મગરો^૩ ખહુ માણસ બહાણુ ગળે;
 મુક્તાફળ^૪ જ્ઞાન વડે સુઝશે; વિશવાસ વડે ખધું વિશ્વ વસે.-૯.
 જગદીશ^૫ ઉપેર ન રીસ કરો; જગ માંહી નહીં કદિ ન્યાય ખરો;
 પાણુ આખર સત્ય વિજે તરશે; વિશવાસ વડે ખધું વિશ્વ વસે.-૧૦.

સહજ ખુશિ-આશા.

(પદ-શીગંધિનાસરી,)

કઈ ખુશિ થાયે આજ; ન જાણું, કઈ ખુશિ થાયે આજ ?-ટેક.
 કારણુ તો છે ઊંધું ઉલટું; તો આ ખુશિ શે કાજ ?-ન જાણું-૧.
 સહજ હસાય મરત થઈ નાચું; પનાય નીશાખાજ !-ન જાણું-૨.
 સહજ રહરું રહરું ન થાચું મળતું; આજ ખુશિનું ભલું ખાજ.-ન-૩.
 અરે મન શું સુકન દિસે કંઈ; ખચશે કુપતું કાજ ?-ન જાણું-૪.

કસી જોયછે.

૧.-આ રહ મુકયા પછી ચેતન્ય આત્માની જે રિયતિ હોય તેમાં.

૨.-અવિદ્યાની જાળમાં.

૩.-વિશ્વાસઘાત કરનારાં મનુષ્ય રૂપી મગર આ ભવસાગરને વિષે પારકાંનાં હિત રૂપી બહાણું હરાણુ કરીને હોઈયાં કરી જઈ કુપકી મારી હુમ્મી જાયછે !

૪.-ચેતન્યવશ્વ અથવા આત્મસ્વરૂપ રૂપી મોતી.

૫.-પરમાત્મા પ્રભુ-પરમેશ્વર-પરબ્રહ્મ.

૬.-પ્રસંગ-સમય તો ઉલટો વિરૂધ રીતનો-નાખુશી ઉપજાવે તેવો છે.

૭.-અરે, ચીનથી નિકળેલું માલ ભરેલું મ્હારું બહાણુ સમુદ્રમાં હુખવા વિષેના સમાચાર આવેલા, તે બહાણુ શું કંઈ ખચશે-તેના આ આવી રીતે શુભ સુકન થાયછે કે શું ? (કંઈ પણ કામમાં લાભની આશા ખાંધેલી હોય, અને તેમાં પછી કંઈ પણ કારણથી નિરાશ થઈ ગયા હોઈયે, અને તેવામાં જ્યારે એવા કંઈ શુભ સુકન થાય, ત્યારે તેનું વર્ણન, કવિજનને એવી અલંકૃત રીતે કરવાને અર્થે, સંપૂર્ણ રીતની રવાના પાળિત સત્તા-અધિકાર છે !)

- ખલૂ કાજ તો દિસે કારમું; કુદરત રાખે લાજ !-ન જાણું, કંઈ-૫.
કુદરત ખુશિ તવ હોવુંજ જોઈયે; કંઈ પણ રૂંડ કાજ !-ન જાણું-૬.
યુક્તિ શ્રમ કીધાં સહુ કળશે; ધરે ચિરજ સહસાજ. ?-ન જાણું-૭.
ઉપાય નહિં ત્યાં ધૈર્ય રાખવું; વળે કરે શું મિજાજ ?-ન જાણું-૮.
• વિજય ઠગારી લહે આશા-પુરિ; પણ કરવું પડે રાજ !-ન જાણું-૯.

આશા.

(રંગ સોરઠમહાર)

આ શી આશા-તસવીર, આશા-તસ-આ શી-ટેક.
આ શાં તસવીર આ, વધિ રે ગયાં હો ;
આછાં ઝાંઝવે જયમ નીર !-આ શી આશા-૧.^૪
મસ્તિ લાગી રહી, ઝડિતી મજાજમાં ;
મીઠા મેહુલાનાં દીઠાં હાર !-આ શી આશા-૨.^૫

૧.-પ્રમાણિકપણે તથા સુધે મારગે રહીને સઘળા ઉપાય અને પરિ-
શ્રમ કર્યાછે, એટલે તે બધા સત્કૃત રાખવાથી આપોઆપ કળીભૂત થ-
શેજ !

૨.-આવેશમાં આવી જઈને આકરી તબિયત કરી
નાખવાથી શું સજે-શું સિઝે-સો લાભ થાય ? ! (કંઈજ નહીં !)

૩.-વિજય જાણેછે-સમજેછે કે આશા-પુરી એટલે આશાની નગરીમાં
જવાથી તે હેકાણે ઠગાવું-છેતરાવું પડેછેજ, તોપણ કમનસીબે ખીલ કોઈ
નગરીનું રાજ નથી હાથ લાગતું, ત્યારે એ હેકાણે કરવું-શું ?-ખીજે કંઈ
ઉપાય-ઈલાજ નથી-તેટલામાટે એ આશાની નગરીમાં, મનુષ્ય માત્રને
તેમજ વિજયને પણ, લાચારીથી રાજ કરવું પડેછે !

૪.-એહોહોહો, આ કેટલાં એકદમ એક ચિત્રનાં અનેક ચિત્ર થઈ
જઈને વધી ગયલાંછે ? જાણે સહજ ખુશીના અને આશાના સામસામા
આયનાઓમાં-તપ્પતાઓમાં એ ચિત્રનાં પ્રતિબિંબોની હારની હારજ તો !-
મૃગજળ-રેતીનાં મેદાનમાં હુનાળામાં તડકે ઝાંઝવાંતું નીર જેવું ભાસતું
હોય તેવાં મિથ્યાભાસ સરખાં, પરંતુ જોતી વેળા જાણે ખરેખરાં હોય
તેવાં, એ આશાનાં ચિત્રો કંઈક ઝાંખા રંગનાં હોય તેવાં જાણે !

૫.-પરંતુ, આ સોરઠમહારના રાગને સૂર ધ્રુમી રહેલોછે, તેથી આ
વખતે જાણે વરસાદની હેલી થઈ રહી હોય એમ મગજને વિષે ધ્રુન લાગી
રહેલીછે; અને જો આ વરસાદનું નામ દેતાં વારનેજ મનમાનતા મેહુ-
લાની જળધારા અને નેવ પડતાં ભાસવા લાગ્યાંછે !

વિજય ખેડૂતની, આશા ફળે કહે,

અખાઓ આશાનાં અંછર !-આ શી આશા ૦-૩. ?

• સાખી:—

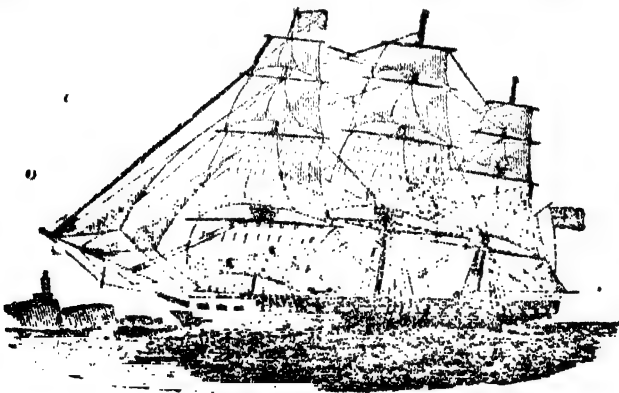
સત ઉદયમ ઝયમ ના ફળે, રાગમહાર ગવાય ?

વિજય મુઝો આશા તણી, ગાતાંમાંજ જણાય !-આ શી ૦-૧૪. ?

૧.-વિજય કહેછે કે મનુષ્ય માત્ર એ આશાનાં ખેતરનાં ખેડૂતો છે, તેટલામાટે ખેતપોતાનાં આશાનાં ખેતરમાં જેવા જેવા પ્રકારનાં ખીવા-બ્યાં હોય તેવા તેવા પ્રકારનાં ફળ તેઓને પ્રાપ્ત થાઓ-અને પછી એક દૃષ્ટાંત રૂપે વિજય કહેછે કે અંછરનાં ખીવાબ્યાં હોય તો આશાનાં અંછર ફળો-પાકો-અને એવી રીતે, તમામ મનુષ્યોની જે જે આશાઓ હોય તે તે આશાઓનાં તેવાં તેવાં તમામ ફળો પાકીને તેઓના આખવામાં આવે !-તથાસ્તુ !-(એવો એ ઠંકાણે વિજય કવિ સર્વ મનુષ્ય માત્રને આશીર્વાદ દેછે !)

૨.-જો પ્રમાણિકપણે અને સૂઝે મારગે રહીને-સત્યને અનુસરીને-ખરો ઉદયમ કરવામાં આવ્યો હોય, તો પછી તેવો ઉદયમ શામાટે ન ફળે ? અને વળી મહાર રાગ ગાતાં ગાતાં ખરા ઉમંગથી તથા ઉલટથી તે ઉદયમ કરવામાં આવ્યો હોય ત્યારે તો પછી તે ફળ્યા વિનાં કેમજ રહે ?-અર્થાત્ તેવો ખરો ઉદયમ ફળ્યા વગર નાજ રહે-વિજય કહેછે કે આશાની ખલિહારી શી કહું ?-એ આશાની ખલિહારી, ગાવામાંજ માલમ પડેછે-અર્થાત્ માત્ર ગાતાંમાંજ માલમ પડેછે, તો પછી એ પ્રમાણે ખરેખર વાસ્તવિક રીતે કર્મની ક્રિયામાં અને તેનાં ફળમાં તે કેમ માલમ પડ્યા વગર રહે ? અથવા, એનો ખીને ભાવાર્થ એવો પણ નિકળે કે-એ આશાની ખલિહારી માત્ર ગાવામાંજ માલમ પડે !

૧૪ (પાને ૨૬૪મે ટીકામાં ઠંકેલું ચીનથી નિકળેલું માલ ભરેલું પેલું બહાણ કુખી નથી ગયું- આશા ખરી પડીછે !-ફળીભૂત થઈછે !-તે બહાણ આ રહ્યું):-

શૃંગાર.

રાધિકાનું સ્વપ્ન.

(૫૬.)

(“ કાનુડો કામણગાળો રે, સાહેલી આ તો, કાનુડો” — એ અંગ.)

મધુરી મોરલી વાગે રે ; આ મોહનજીની, મધુરી મોરલી વાગે રે. — ટેક.
મધુરી મોરલી વાગે ; આહા સપ્તી કેવી લાગે ;
એમ બોલી, ઝપ્પકી જાગે રે ; — સત્રુણિ રાધે, એમ બોલી — મધુરી — ૧.
સ્વપ્ને મોરલી સુણિ પાઈ, ન શકાય તે વર્ણાઈ ;
સ્વરની શી ઘટા છાંઈ રે ; ગંભીર ગગને, સ્વરની ઘટા — મધુરી મોર — ૨.
સ્વર શું હલેકાતો ઝૂમે ; મીઠિ મીઠિ તાન ઝૂમે ; પલટા તો કાળજીનું વીધે રે ; —
આ બહેની મહારે, પલટે તો કાળજીનું ચીંધું રે — મધુરી મોરલી — ૩.
ઝપટમા ? મારી નાખી ; અરે સપ્તિ કંઈ ન પાકી ; જિવાણજીની
થઈ ઝાંખી રે ; સમણામાં દીઠી, બહાલીડાની છપિ ઝાંખી રે. — મ — ૪.
ઝાડપાનની ઘટામાં ; ઝાઝી ઝડિ વાદળીમાં ; છેલ એ પાંકી છટામાં રે ;
યમુનાનાં નિરમા, સમઝુમ સમઝુમ મેહુલો વરસે રે. — મધુરી મોરલી — ૫.
જમના — તટે બળવે ; ત્રિભંગી ઉભો શું ભાવે ;
મુજને કને બોલાવે રે ; અણસારે હસી, બહાલોજી કને — મધુરી — ૬.
એવું સપને દીકું બહેની ; એવી માયાબળ એની ;
કરં શું હવે હું કહેની રે ; સાહેલી મહારી, કરં શું હવે હું — મધુરી મો — ૭.
ખાવું પીવું કંઈ ના ગમે ; વિકળતા મનની ના સમે ; નિશદિન ચિત
એનામાં ભમેરે ; આ સપ્તિ મહારે, ચિતકું ચોરુંછે એણે રે. — મ — ૮.
અરે સપ્તિ એ વાદીડે ; અરે સપ્તિ એ કલાતૂડે ;
ભોળવી હું ભામનીને રે ; નાખીછે ભુરકી, ભોળવી હું — મધુરી — ૯.

૧. — તાન પલટાની લપટવાળી ઝડપમાં.

૨. — વિજળીના

અમકારા જેવું ઉતાવળું દર્શન.

૩. — અંધરાયલાં વાદળાંમાં.

૪-૫. — તણ ઠકાણેથી વળેલો — મોરલી બળવતો — ને કટાક્ષે કરીને
હાવભાવ કરતો, આહા કેવો અલૌકિક છટા ભરેલી રીતે ઉભેલો જણાયેલો !

એ સજની સમજવે કાં તું; હાવાંતો નથિ રહેવાતું;
મેળવની, બહેલી થા, જા^૨ તું રે, વિજય વાલમ, મેળવની૦-મધુરી૦-૧૦.

(ગરબી.*)

સખી શ્યામને^૩ મળ્યાનિ હોસ મનમાં જો ;
બહાણની વાળે વોણુ આજ વનમાં જો !-સખી૦-ટેક.
એલી વાંસળી સુણીને ફૂલે છાતડી જો ;
આવે યાદ શરદ્યુનેમ કેરી રાતડી જો !-સખી શ્યામને૦-૧.
હોય પાંખ તો ઉડીને જઈયે આ ઘડી જો ;
અરે વ્રજવધૂને પાંખ કેમ ના ઘડી જો ?!-સખી શ્યામ૦-૨.
વરીકરણ ભરી બહાણની વાંસળી જો ;
સ્વર સૂણતામાં કામ ન રહે પાંસળી જો !-સખી શ્યામ૦-૩.
વિરહ ભર્યો મધુર મોરલીના સૂર છે જો ;
એ તો વિવહળ કરે વનીતાનાં ઊર છે જો !-સખી શ્યામ૦-૪.
સુઝે કામ કાજ નાજ કંઈ ધર તાણું જો ;
નથી ભાન રહેતું લોક લાગતું ઘણું જો !-સખી શ્યામને૦-૫.
જઈ કુંજમાં મોહનજીને આંખિયે જો ;
પરીપૂર્ણ આજ પ્રેમરસ આંખિયે જો.-સખી શ્યામને મ૦-૬.
ખરો પ્રેમરસ ભાગિ છે એ છેલડા જો ;
હૃદયકમેળમાં રમી રહ્યો અલગેલડો જો.-સખી શ્યામ૦-૭.

૧.-એ મોહનવરને મળ્યા વગર મહેન હવે કંઈ પણ રહેન પડી શકતું નથી-મહારાથી જરા વાર પણ થોભી શકાતું બથી-રહી શકાતું નથી.

૨.-હવે તું વાર મા લગાડ-ઉતાવળી જઈને એ રસિકવરને આણીને તો તે વાતે હમારો સંયોગ થાય તેમ કર.

* એ ગરબી સર મંગળદાસ નયુભાઈને ખંગલે એ રાગની શીઘ્ર કવિતા ખનાવવાથી ફરમાસ કરવામાં આવેલી તે ઉપરથી ખનાવવામાં આવેલી હતી.

૩.-હે સખી, આજે શ્યામને મળવાનું મન હોય એમ જણાયછે-કેમકે મોરલીના નાદ સંભળાવીને તે આપણને તેડતો હોય એવો એ મોરલીના નાદનો ભાવાર્થ-ઈસારો સમજાયછે !-અથવા, ખીજો અર્થ એવો

સખી સાથ ગોપિ મધૂનન નીસરી જો ;

નિર્મિ નટવર, ધર કેરિ વાત વીસરી જો !-સખી શ્યામ-૮.

રસિકરાય કહે કેમ આવિ ગોપિકા જો ;

● ગોપિ કહે કહાંન જાણિ કાં કરો ટિકા ? જો ? !-સખી-૯.

બહાલે ઇચ્છા કીધી પૂર્ણ વ્રજનારની જો ;

ખલિહારિ વિજય ન્યાસરિ કુંજવિહારની જો !-સખી શ્યામ-૧૦.

• (ગરબી.)

આવોની ગોકુળ ગામ ; હવાં તો, ગોકુળ આવો ;

શિદ તરસાવો ધનશ્યામ ; હવાં તો, ગોકુળ આવો.-ટેક.

મોહનજી મથુરાં જઈ, ફરી ન લીધી ભાજ ;

હરમાં પ્રગટી રહિ સદા, વિરહ અગનજી જવાળ.-હવાં તો, ગોકુળ-૧.

વાટ જોઈ થાક્યાં હમો, પૃથ્વી નક્ષત્ર નીર ;

અગરત કરતાં વાયદો, વીધ્યાર હળધર-વીર !-હવાં તો, ગોકુળ-૨.

પંચામૃત જેવું તિષ્ણું, અકુર તેવો ફૂર ;

નામે જૂલી ભામની, જાવા દિધા મધુપૂર !-હવાં તો, ગોકુળ આ-૩.

કુખજ તં છે શીખવ્યા, છળિલાને છળ ભેદ ;

જો જાણ્યું હત આવડું, તુને કરાવત કેદ !-હવાં તો, ગોકુળ આ-૪.

જુઓ જોશિડા જોપ કંઈ, ક્યારે મળશે શ્યામ ?

કે-હે સખી, આજે મળે શ્યામને મંગવાનું ધણું મન છે, ને તેમાં વળી એની વાંસળી સંભળાયછે, એટલે એ સુકન સારા થાયછે-આજે નક્કી મળાશે !

૧.-જાણીને અજાણ્યા થઈ જઈ એમ ઠંકડી તે શું કરતા હોશે ? !

૨.-હે પ્રભુ, અગસ્ત્યપિનો વાયદો કહેવાયછે, તેના કરતાં પણ તમે અધિક છો, કેમકે તેણે તો એકજ વાયદો વિધ્યાઅળપવતને કાઢેલો, ને તમે તો હમને પ્રત્યેકને જુદા જુદા વાયદા નિરંતર ચાલુના ચાલુજ રાખ્યા જાઓછો-અને તેમાં વળી પાછા અગસ્તના એક વાયદો જેવા તમારા તો અનેક !

૩.-જે ચાખ્યાથી ચટકો લાગીને માથાંના ખાલ ઉભા થઈ જાય એવું જે કેવળ મરચાંનુંજ પાણી તેનું નામ જેમ દક્ષણી લોકો-માં પંચામૃત કહેવાયછે, તેમ અકુર નામના રાખસે કૃષ્ણને મથુરાં તેડી લઈ જઈને તેનો અને ગોપિકાઓનો વિયોગ કરાવ્યો તેણે કરીને ગો-પિકાઓની નજરમાં એ માત્ર નામનોજ અકુર જણાઈને તે ધણો ફૂર ભાસ્યો હતો.

૪.-કંસરાય પાસે.

આવી રૂડી અણ્મી, ગ્રહ' છે કાચે ઠામ ?—હવાં તો, ગોકુળ આં-૫.
 વિરહ તપે તનડાં વિષે, ટળવળિયે નિશાદન ;
 મીન જિવૂં ક્યમ જળ વિનાં; પ્રભુ છો પ્રાણજિવન.—હવાં તો, ગોકુળ-૬.
 બહાલાજી ક્યમ વીસડો, વ્રજવનિતાનો રનેહ;
 પ્રેમે પરવશ છૂંદમે, છપિલા ન દિલે છેહ.—હવાં તો, ગોકુળ-૭.
 સૂનો જમના-ઘાટ સહુ, બંહીલી વ્રજની નાર ;
 વિજય તરસિએ નિરખવા, નટવર નંદકુમાર.—હવાં તો, ગોકુળ-૮.

(ગરબી.)

વિશવાસ કંઈ પેરે આણિયે; આધવ કહો, વિશવાસ કંઈ પેરે આણિયે?—ટેક.
 મોહને મથુરાં જઈ હમને વિસાર્યો; પાણ્યું નવ વચન પ્રમાણિયે.—આધવ-૧.
 સાંભળ્યું હમે છે ને સાંભળો કર્યો વશ; કાળિ કુખજ પટરાણિયે.—આધવ-૨.
 લાખ સમ ખાચ પાણુ સાખ હવે ખોટી; વાત સર્વે બૂઠિ એની બાણિયે.—૩.
 નટવરમાં એ નવિ ગુણુ આલ્યો; કુખજની ગોળી કરાં પાણિયે!—આધવ-૪.
 હવે શી રહી એને ગરજ હમારી; છો વીલાતાં વિરહની ધાણિયે.—આધવ-૫.
 વ્રજમાં જ્યારે એનો વાંક કોઈ કહાડતું; જીકરાટું પરતું એનું તાણિયે.—આ-૬.
 એક અવગુણુ ગુણુ સંઘળા કુખાવ્યા; કહો હવાં શી રિતે વખાણિયે?—આ-૭.
 કહેજો બહાલો વિજય પધારે પ્રભુ પોતે; સંઘસો ન કહાવે હવે વાણિયે!—આ-૮.

(ગરબી.)

મળિયો અલખેલો; આજે સખી, મળિયો અલખેલો ;
 જમના-તટપર જાહેલો; આજે સખી, મળિયો અલખેલો.—ટેક.
 એકલડી દેખી મુને એણે ; પ્રશ્ન કર્યો પેલો.—આજે સખિ, મળિયો-૧.
 ઉત્તર શો દહં સૂર્યો ન મુજને; સખિ તે ન શિખવેલો.—આજે સખિ-૨.
 આણખોલી મુને દેખી ખન્યો એ તો; કાલો ને ઘેલો.—આજે સખિ-૩.
 આલિંગન દઈ લીધો અધર-રસ; રહ્યો ન રોકેલો.—આજે સખિ-૪.
 મેં કહ્યું છપિલા, છળ નવ કીતે; દેખશે કોઈ, મહેલો.—આજે સખિ-૫.

૧.—ગોકુળ ગામની ગ્રહશા આવતી ગોકુળઅણ્મીને દિવશે કેવી છે ?—પ્રભુ પધારીને આચ્છવ કરાવે એવી; કે વળી કંઈ આધવજી આવી ધસસાનનો સવારો કરી પરાણે બોધ આપવાનું કરીને ચિહ્નવે તેવી ?!

એવું સુણી એણે મહારા બોલના; અર્થ કર્યો રહેલો.—આજ સપ્તિ—૬.
રસિયે કરિએ રાખી ન પાકી; રસ લીધો ધારેલો.—આજ સપ્તિ, મ—૭.
વિજય કહ્યું મેં મહારી સાથે બહાલા; હવે તો નિત ખેલો!—આજ સપ્તિ—૮.

(દાદરો—રાગ ખમાચી.)

છેલા અલખેલડા, માયા તે લગાડી રે;
માયા તે લગાડી રે, માયા તે લગાડી રે.—છેલા—ટેક.
શિર શોભે પાધ ટેડી, મુછ તુજ વાંકડી;
ફાંકડી સુરત મુને ભાવી રે.—છેલા અલખેલડા માયા તે—૧.
મંદ^૧ મીકું હસી કહાના, ચિત મુજ ચોસ્યું;
નેહ^૨ બિંછ નજર કરી આડી રે.—છેલા અલખેલડા—૨.
સુધ પુધ બુલી હું તો, થઈછું દિવાની;
પણ નથિ પ્રિત—શીતમાં કંઈ ગાંડી રે.—છેલા અલખેલડા—૩.
નેહ ઉમરાયો મુજ, વિર હવે ના રહે;
મા તલપાવ પહેલે^૩ લલચાવી રે.—છેલા અલખેલડા મા—૪.
આવ આવ કને હવે, બહેલો તુને આપું;
દાણું એક અનુપમ પ્રેમ—વાડી^૪ રે.—છેલા અલખેલડા—૫.
બહાલા વિજય છે મહારે—બહાલ એટલું જો તુને;
નિરખ્યાં^૫ કંઈ પ્રેમે રાત દાહાડી^૬ રે.—છેલા અલખેલડા—૬.

૧.—કુમળું—ગાલમાં—મધુરં લાગે તેવું હારયવદન કરીને.

૨.—પ્રેમરસમાં પલળેલી અને નજર ખીજી તરફ પણ લક્ષ મહારા તરફ હોય એમ સુચવે એવી વાંકી દૃષ્ટિએ કરીને.

૩.—પ્રેમરસ પા-

વાની એક વાર આશા દઈને હવે મળે આતુર રાખી મુકી મા તરસાવ.

૪.—મહારાં ભિતરમાં અતુલ્ય પ્રેમની રચનાથી ભરેલો એવો જો એક રહેશે ખાગ ત્યારે માટે ખીલી રહેલો છે તે હું તને દેખાડીશ!

૫—૬.—ખીજું સધળું છોડી દઈને એક માત્ર ત્યારે મધુરં મુખડું રાત દાહાડો પ્રેમ ભરી આંખે નિહાળ્યાં કંઈ, અને એ ત્યારાં મધુરં રસિલાં રૂપમાં જો અમૃતરસ રહેલો છે તે પીધાથી પછી મળે ભુખ, તરસ, કશું નહીં રહે—કેમકે પ્રેમી જનનું પ્રેમ એજ ભોજન છે—એ કરતાં ખીજી કવી રીતે હું તને મહારો પ્રેમ બહાર ખતાવી શકું?!

(કવિતાઃ)

છેલ કહાના લાગી મુન ત્હારી એક લેહ,
 છબિ રહિ છાંઈ નિશ દિન એક મહારા મનમાં ;
 હ્રેકાઈ હ્રેકાઈને વિચાર આવે તેજ,
 કાધી એત જે મહેલમાં અને વણિ વૃંદાવનમાં ;
 મન હોડે ઉતર દિશા તે માની તેજ,
 લીધા ટેક પ્રેમે આદિશે ન ભમું આ ભુવનમાં ;
 નથી ભુલિ ઉતર દિશા, ને કમ કિતર ન,
 શું હાલાલ વાંસલડી ભુલ્યા હશે વનમાં ? !-૧.

(કુમરી.)

ગુમાની છેલ્લાં હો, ક્યોં ન સુધ લે ?-ક્યોં ન સુધ-ગુમાની-ટેક.
 છિન ભર રહેન નહીં મોહે જિયરી; ના જાનું કછુ ખટકે.-ગુમાની-૧.
 સચ કહતી પ્યારે તુજમિન હું મૈ; દીવાની, કછુત સુઝે.-ગુમાની છે-૨.
 જાનું ન અંસી, ક્યા ચુક પરી મોસે; આકે વકાઈ દેખ લે.-ગુમાની-૩.
 દહીં હોકે પ્યારે એસા કેસા તું; દહીંકા દહ ના ખુઝે ?-ગુમાની છેલા-૪.

૧.-તાળી-અગત.

૨-૩-૪.-મહારાં મન રૂપી હોકાયત્રે એકલાં

એ વૃંદાવનનેજ ઉતર દિશા માનેલીછે-અને તેણે પોતાના પ્રેમે કરીને
 એવી પ્રતિસા લીધેલીછે કે-આ જગતની આરે દિશાએ ન ફરતાં એ વૃં-
 દાવનની એકલી ઉતર દિશા તરફજ નિરંતર સ્થિર થઈને રહેતું !

૫-૬.-હું તો એ પ્રમાણે ઉતર દિશા કહેતાં વૃંદાવનને કદી પણ વિસરેલી
 નથી, અને ત્હમે મહારી દાદ લઈને મ્હને ઉતર-જવાખ શોં નથી આલતા?
 અહો પ્રાણપ્રિય રસિયાજી, મ્હને એવો સંશય ઉપજેછે કે ત્હમારે જવાખ
 આપવાનું સાધન જે ત્હમારી વાંસળી તે ત્હમે કંઈ વનમાં તો નહીં વિસ-
 રી આપ્યો હોયો ? ! અથવા, એનો ખીન્ને અર્થ એવો કે-વૃંદાવનમાં
 એક વખતે ત્હમે જ્યારે વાંસળી વગાડેલી ત્યારે હું તે ત્રવાણ કરીને મો-
 હિત થઈ ગઈ હતી, અને પછી આપણું બંને જણાં પ્રેમના પાશમાં બં-
 ધાઈ જઈને આપણે અરસ પરસ પ્રેમની પ્રતિસા લીધી હતી-તેં વાત
 હવે ત્હમે વિસરી તો નહીં ગયા હોયો ? !

૭.-મ્હને રહી રહીને કંઈ ખટક ખટક એવો રાત્ર દિવસ ખંટકો થયાં
 કરેછે-સમજાતું નથી કે એ ખટકો શેનો હશે-શરીરના રોગનો હશે કે
 મનના રોગનો?-માત્ર એટલુંજ જણાયછે કે કંઈ ખટકો થયાં કરેછે!-
 અરે ભલા સાથી, ત્હારી નિધા એવી વાતમાં ઠીક પોહાયેછે-આવીને
 જરા કંઈ તપાસ તો લે !

લપટ રહ્યા આગે રેન દીન સાથ; અપ ક્યો કપટ છેલ દે?—ગુમાની૦—૫.
ઐસા ગુમાન ન કીજે હો પ્યારે; બિજય સમજ દિલમે.¹—ગુમાની૦—૬.

(હુમરી.)

સપિ છેલાકી છતિયાં;² અપ મેં જાનગઈ³ હો.—સપિ છેલાકી૦—ટૅક.
મોહના મધુપુર મન લે ગયો હૈ; ત્રિપિ ન ઠછૂ પસિયાં;
ભઈ ક્યા વાકી ગતિયાં; સપિ⁴ છેલાકી છતિયાં.—અપ૦—સપિ૦—૧.^૪
તન યહ દર્દમેં ગઈ ક્યા કહેવે; બિજય પાલમ ખતિયાં;
રહેવે બિહ કરખતિયાં; સપિ છેલાકી છતિયાં.—અપ૦—સપિ૦—૨.^૫

(સોહીણી.)^{*}

આલી, કપ આપેગે દિલજાની; અજહુ ન આપે રજનિ રહિ થોરી;
મેં પ્યાકુલ ભઈ દીવાની.—આલી, કપ આપેગે દિલજાની?—આલી૦—ટૅક.
દિલકિ અગન યહ પવન ખઢાવત; લગેત મોહે શીકી ચાંતી.—આલી૦—૧.

૧.—હું પીચું તને કંઈ નથી કહેતી—એટલુંજ કહું છું કે તું તારા દિ-
લમાં એટલોજ ક્યાસ કરી જો કે એમ કરવું એ તને મટે છે ?!

૨.—હયાંનો આમળો—કાળજાનું કપટ. ૩.—હવે મહારા
સમજવામાં આવી ગયું છે.

૪.—અરે સગી, એ મોહનવર મહાઈ મન મહારી પાસેથી જંગડ-ઉ-
છીનું લઈને તે પોતાની સાથે મધુપુર-મથુરા નગરીમાં લઈ ગયેલા છે;
હવે તે રાખવું ઠગ્યું, કે મહેને તે પાછું આપવાનો એના વિચાર છે, કે
શી રીતે—તે પાખત એણે કકડો કાગળ પણ લખીને મહેને કશું જણાવ્યું
નથી—એવો એ કઠિણ છાતીનો કપટી કહાન છે—બહેન તને શી વાત કહું?

૫.—હવે આ મહાઈ શરીર એવી રીતે વિરહ-વિયોગ રૂપી કરવતથી
ઘેરાઈને અહિંયાં રહ્યું વિરહ-વેદનાની વ્યાકુળતા સહન કર્યા કરે છે,
અને દર્દમાં તે એવું ગરકાવે—કુબેલું—ગિરફતાર ખની ગયલું છે, કે તે તને
એ કપટી કહાનની શી વાત કહે? (હવે એ મોહનવર મહારાં મનને પોતા-
ની સાથે લઈ ગયેલા છે, એટલે એ મન તેને વશ થઈ જઈને પછી તેની
શિખવણી પ્રમાણે જેમ તે કહેશે તેમ ચાલશે—અને આ મહારાં શરીર
ઉપર એ મનની સત્તા છે, તેથી કરીને એ મહાઈ મન પોતે ત્યાં રહીને
કરાઈ આ મહારાં શરીરને અહીંથી તેડાવી લેશે, તો પછી તે દેકાણે
મહાઈ તે વેળા શું ચાલી શકનાર છે?—આ એવી રીતને મુદ્દા ભર્યો એ
મોહનવરનાં હયાંનો આમળો—અને કાળજાનું કપટ છે—હવે બહેન તું
સમજ કેની ? !)

* એ સોહીણી, શ્રીભાવનગરના ઠાકોર
સાહેબને સાહે, આસ ફરમાસ ઉપરથી, ખનાવવામાં આવેલી હતી.

सोहिनिके सुर मोहिनि भरपुर; उत्तर सगिनिनी रानी.—आली, कण०-२.
 मैं गिरहिनि बहावरि लछ औसी; सोहिनि जोगिनि सम जानी ।—आ०-३.
 सप्य प्रतिकुल यह अननुकुल होयि; पिय^१ आवै पिर^२ पीछानी.—आली०-४.
 हुठ^३ला दैया^४ पड़ तोरे पैयां;^५ पिजयकि है नीकी^६ आनी.^७—आली, क०-५.

(भैरवी. ^{१०})

आलीरी भिला दे रसिया राज; मैं तो गिनति करत तोकुं आन.—आ०-टोक.
 रसिक पात सपनेमें सुनाई; पेरन लछ मोकुं लाज.^८—आलीरी मि०-१.
 अण्य मोहें गिरह सतावत सजनी; सुजत नहीं कछु काज.—आलीरी०-२.
 छिन भर अण्य मोहें रहै न परत नहिं; ऊँची न धरत मेरी दाऊ?^९—आ०-३.
 पिन किसमत औसा उमदा मैं;—ऊँचोंमें पाछे पुअराज?^{१०}—आलीरी मि०-४.
 इय अनूप सुधाके सागर; नयन मेरि दा ऊऊँ?^{११}—आलीरी भिला दे०-५.
 तन मन सप्य कुरपान किया रंग,—जोग्यन उनके काज !—आलीरी मि०-६.
 मिले बिना अण्य मन पेराना; प्याण्य लगत सप्य साज.—आलीरी मि०-७.
 पिजय कपी जिनके गुन गावत; दैयत सकल समाज.—आलीरी मि०-८.

• प्यरां दही दिलनुं चित्र.

(राग—जोगी असावरी.)

प्रितम पिन कैसें लगे जग नीका^{१०} ?

वो तो लगत मोह सप्य शका.—प्रितम पिन कैसें लगे जग०-टोक.

१.-पियु—प्रितम २.-पिडा—दुःख. ३-४.—अरे
 सप्यी तुं शोधी लाव. ५.—पगे. ६-७.—सारी
 —सुंदर—मृदु वाणी (भावार्थ:—भार्या प्रितमनी वाणी कठोर नहीं—डोमण
 छे—माटे तुं तेनी पासे जतां बड़ा मा !)

* अरे भैरवी, वढवाणुना कठोर साहेयने साइ पनाववामां आवेली हती.

८.—प्रेमरस प्यालो अमल्ल तो रहने आपवा मांडयो, पल्ल लल्लनअ
 करीने भार्या तेनुं पान यह सकुं नहीं !

९.—जो समुद्रने विषे बहाणु पेलतां होय ते प्रमाणु भार्या ये आंण
 अरे रसियाणुनुं मधुइं इय निरणीने ते उपर तरती—गेल करती—रमती क-
 रती रहेलीछे !

१०.—रस—मञ्ज—रहेनतदार—ठीक.

જેસેં તરવર^૧ મન પાનખિરકે, વૈસો લગત સખ સૂનો^૨ ;
મન બેરાગી, ઉદાસી લગે સખ, ભાસ ભિતરકી છાંયીકા^૩ !-પ્રિતમ-૧.
શુક ચૈતન ખિન જ્યૌં તન-પિંજરા, ખિન પ્રીતમ જગ વૈસો ;
મિલે ખિજય મેહૂખૂમહિં મેરે, અભિલાખ યેહી મેરે જીકા !-પ્રિતમ-૨.^૪

(ગઝલ.)

દેખનેકું ખ્યારે દિદાર^૧ તેરા; ક્યા કહું મૈં ઇન્તિઝાર^૨ યાર.-દેખનેકું-ટેક.
લગા દિલ જખસેં મહોખત કટારે, પીનેમેં ગિરફતાર હું ;
જુદાઈકી મારી ગિરફતારીમે, દિન રેન રોતીહું ઝારઝાર^૩.-દેખને-૧.
લગી ખ્યાસ જલ-આશનાઈકી મુઝે, યહ જલમ આતશ-કટાર હૈ ;
નિધા કર ખ્યારે કુછ ખિમાતૂમીમે, ખિજય મૈં હું ખિમાર યાર.-દેખને-૨.^૪

૧.-વૃક્ષ-ઝાડ.

૨.-સુતું સુતું.

૩.-મહાઈ મન આ સંસાર ઉપરથી હવે ઉઠી ગયુંછે-અને મહારી વૃત્તિ ત્યાગી થઈ ગઈછે-તેણે કરીને સર્વ કંઈ મહેને ઉદાસી ભરેલું લાગેછે-અને આ તમામ જગતનો જે દેખાવ તે જાણે મહારાં દિલની અંદરના દેખાવનું પ્રતિબિંબ હોય-ઈયાને, આ જગતના દેખાવ રૂપી દર્પણમાં મહારાં દિલની ઉદાસી પોતાનોજ મહેરો જોઈ રહી હોય-એવું આ તમામ જગત, મહેને મહારા પ્રિતમ વગર ઉદાસી ભરેલું અને ફિક્કું ભાસેછે !

૪.-ચૈતન્ય રૂપી પોપટ વગરનું શરીર રૂપી પાંજરું જેમ સુનું-અડવું-નકામું ભાસે-તેમજ મહારા પ્રીતમ વગર આ સંસાર મહેને તવોજ સૂનો-અડવો-નકામો ભાસેછે; અરે કોઈ પણ પ્રકારે મહારો સ્વામિ-ધણી-ખેલી-સાહેબ-સાંઈ મહેને મળે-એટલો એજ એક મહારા મનને વિષે નિરંતર અભિલાખ છે-એટલી એજ એકલી મહારાં મનની મુશાદ છે ! (એ પદ એવી રીતે વિપ્રયોગ શૃંગારને વિષે, તેમ પાછું વૈરાગ્ય અને ભક્તિને વિષે પણ તેમજ લાગુ પડે એવું છે.)

૫.-મુખકું-સુરત.

૬.-આતુર-આરજીમંદ.

૭.-ખળાપો-રોક-કલ્પાંત કરીને-નાઉમેદ થઈ જઈને નિશ્વાસ મુકતી.

૮.-મહેને ત્હારી મહોખત રૂપી જળ પીવાની તરસ લાગેલીછે-અને આ વિરહાગ્નિથી મહારો કંઠ સુકાઈ જાયછે; ઈયાને, એ વિરહ જેમ અગ્નિ જેવો છે-તેમજ વળી તે કટાર જેવો છે, તેનાં જખમ ભિતરમાં દિલને એવાં ખેમાતુમ રીતે વાગેછે, કે તે અસહ્ય-સહન થઈ ન શકે તેવાં છે-અરે બહારથી કોઈને કશું માલમ ન પડી શકે તેવી રીતેહું દિલમાં આબરી-હેરાન છું-જરા કંઈ રહેમ લાવીને, મહારી તખિયત ઉપર નજર ફરીને, અરે ભલા દિલદાર, તું મહારી એક વાર તપાસ તો લે !

એક સાચી અને પ્રતિવ્રતા સ્ત્રીનાં
પોતાના સ્ત્રીમિ પ્રત્યે વચન.

(પ્રભાતિયું.)

કાં બહાલા કંથજી રોષે ભસાણા તમે, શો નથિ વદતા હસીને રે ;
એવડો શો મુજ વાંક દીઠો ને વાલમ, સૂતા જઈ આઘા ખસીને રે ?—
કાં બહાલા કંથજી—ટેક.

નથિ કંઈ કશું ઇચ્છાં ઉપરાંત કે, નથિ કો સાચું નિરખ્યું રે ;
નથિ લોખ્યું^૧ કો વચન કે નથી,—વહિ^૨ દુઃખ લાગવા સરખું રે.—કાં—૧.
એમ કરતાં ને હોઈ ચુકા હમે,—અખળા અસાન કહેવેયે રે ;
એ બહાલા તેવું હોય તો સમજાવી કહિયે પાણુ, આમ તો રોષે ના ભરેયે રે.—૨.
નાથ મહારા અરે આમ તે શું કરો. મિષ નિદ્રાનું કાં ખતાવો રે ?
અતુર રસિક થઈ આતુરને આજ, કેમ પિયુજી તલપાવો રે ?—કાં—૩.
રૂડે ટાણે^૩ આ આજ રસિયાજી તમને, ક્યાંલગિ રહેશે રોષ આવો રે ?
થાવા આવી પૂંચી પાછલિ રેણી પ્રિતમ, હાવાં તો દાસી રહોડે આવો રે.—૪.
ખળતરા દેખી મહારી આણિ દયા ધિમો, શીતળ વાયુ વાએછે રે ;
પણુ તેથી તો ભુંડી મનની આ અગનમાં, વહી ઉલટિ થાએછે રે.—કાં—૫.
કેવું કુમુદ ફુલ આ પેત્રા ખાગમાંનાં, નાએછે અંદ્રને જોઈ રે ?
રોષ—રાહુએ મહારો અંદ્ર ઘેરોએ તેથી, કર્મહિણિ હું રહું રોઈ રે.—કાં—૬.
મહારે તો મન છે અંધારું પાણુ પેત્રાં, કુમુદને અંદ્રિકા ખીલીએ રે ;
હું રાંકપર દેખી રોષ તમારો આવો, તે પાણુ શીકિ^૪ પડીએ રે.—કાં—૭.

૧.—તોડ્યું.

૨.—ખાલી.

૩.—આજ દિવાળીની

વિજયાદશમીને રૂડે ટાણાને દિવસે.

૪.—કુમુદનાં ફુલને અંદ્ર સાથે પ્રીતિ છે, એટલે અંદ્ર પ્રકાશથી તે ખીલી રહેછે—એવું એ ને કુમુદફુલ તે આ હવામાં ડાલેછે, તે એવી રીતે અંદ્રને જોઈને પોતાના હર્ષમાં જાણે નાચી રહેવું હોય—એમ લાગેછે ; અરે પાણુ હું કેવી કમનસીમ છઉં. કે મહારા સ્વામિના મુખ રૂપી અંદ્રને આજે રોષ રૂપી રાહુએ આ પ્રમાણે નકામું—અનાયાસે ગ્રહણ કરીને ઝાંખો પાડ્યોએ—તેથી કરીને, પેલાં કુમુદ ફુલને જ્યારે એ પ્રમાણે પોતાના અંદ્રને જોઈને હર્ષમાં નાચી રહેવાનો વખત છે, ત્યારે મહારે આવી રીતે આ ઉદાસીમાં નિરાશ થઈ રહેવાનો વખત આવ્યોએ !

૫.—પાછલી રાતની અંદની ને શીકી હોયછે, તે જોઈને એ રસિક અંને

સાગરમાં તો કંઈ થાય તરંગો પાણી નભ દીસે પૂરું ગંભિરતાએ રે ;
તારા શા અંખવાય અંધુકે અંખવાય, જ્યમ શું કચ્છુકિકિ થાએ રે.-કાં-૮.
સ્વામીજી આ સમે છે સૃષ્ટિમાં સર્વ વસ્તુ, નિરાંતની ચુપકીમાં રે ;
આ સમય તો બહાલ સર્વને સુખકારી, હું એકલી આ શો દુખીમાં રે?-૯.
રે દિવડા તું અંખો પડ્યો છે, ક્યમકે રહ્યો છે મેં સંતુજમાં રે ;
પણ મહારે શો આ આઘો સમય બેવો, નયિકલંકે કશું મુજમાં રે.-કાં-૧૦.
સાચી છું સાચી મહારો દાપ શો દોડા એવો, સ્વામીજી સાચું જી દોતી રે ;
તમ વિનાં મહારે આસરો કાનો બહાલ, એક વાર હસીને બોલોતી રે.-૧૧.
સાચી પ્રિયાનાં એવાં નમ્ર રસીનાં સાચાં, પ્રેમ-વચન સુણીને રે ;
'આવ આવ કને મીઠી' વદ્યો ધીમે એમ, કંથ રસિક તે હસીને રે.-કાં-૧૨.

સુકુમાર તરુણી સ્ત્રી પોતાના સ્વામિજી કહે છે કે-અરે હું જે આવી ત-
મારી રંકે દાસી સરખી છું, તેના ઉપર આજે તમે વિનાં અપરાધે આ-
વા ગુસ્સે થયા છો-એમ જોઈને કાંઈ પાણુ સ્ત્રીને આ વખતે મહારી દયા
ઉપજી આઘા વિનાં ન રહે-કારણ કે અમળા જાતિનાં હૈયાં કામળ
રહે છે ; અને આ ચંદની જોઈ નિર્જિવ પદાર્થ-ચૈતન્ય વિનાંની વસ્તુ છે-
તો પાણુ તે નારીજાતિ છે, તેથી કરીને તે પણ મહને આ પ્રમાણે વગર
તકસીરે શિક્ષા થતી જોઈને આશિયાળી-શ્રીકી-અંખી પડી ગયલી છે !-
અથવા, એનો ખીજો અર્થ એવો કે-એ ચંદની આ વખતે મહને સુખ
આપવાને પોતે અશક્ત છે-એમ જોઈને તેને શરમિંદગી પાંહોંચવાથી તે
આ વખતે એવી રીતે શ્રીકી પડી ગયલી છે !

૧.-સાગર ગંભીર કહેવાય છે, પરંતુ તેને વિષે તો તેનાં પાણીનાં જાન્ય-
થવાથી પણ કદાચ તેનાં ભારેખમપણાંમાં તથા ઠાવકાપણાંમાં કંઈ
રહેજ કસર જણાતી હોય એમ કહેવાય, પરંતુ આ નભ કહેતાં આ-
કાશ તો આ વેળા સંપૂર્ણ રીતે ગંભીર દેખાય છે ; અને આ તારાઓ
કેવા ચમકતા અને જાંખા પડતા-એમ વારંવાર ચમકવાની તથા જાંખા
પડવાની ક્રિયા કરી રહેલા-જાણે શુક કહેતાં પોપટની આંખમાંની કી-
કીઓ વારંવાર ઉઘડતી અને મિચાતી થયાં કરતી હોય, તેવી રીતે થતા-
અથવા, ખીજો અર્થ એવો કે-જેમ કંઈ નેનના તારાઓ આંખમિચાં-
મણાં કરતા હોય તેવા-અથવા, ત્રીજો અર્થ એવો કે-આકાશ રૂપી મ-
હાસાગરના તારાઓ-તરનારાઓ વારંવાર ડુબકી મારીને પાછા ઉપર
આવી નજરે પડતા હોય તેવા-ભાસે છે ? !

૨.-પાછલી રાતે દીવો જે જાંખો પડેલો, તે દીવાને જોઈને એ બિ-
ચારી જીવતી તેને પુછે છે કે-‘અરે ભાઈ દિવડા, તું જે આ જાંખો પ-

તુર્ત એવામાં તો યશું પ્રભાત ને, રંગ મૃદ્ધિનો પદલાયો રે ;
તેમ વિજય અહિં રંગમાં મળ્યો રંગ, પ્રેમ પરસ્પરે પિવાયો રે!—કાં०—૧૩.

(૫૬—રાગ જોગી.)

બહાલા આમ તે શું ગયે છેડી? પ્રીત લાંબી પલકમાં કાં તોડી?—બહાલ—૧.
નથિ વાંક બહાલા મેં કો કીધો; નથિ છેલ પ્યારા કો દી દીધો.—બહાલ—૨.
રહિ નિત્ય તુંથી હું તો રાગી; રિત પ્રીતહિની રાખી સાચી.—બહાલા—૩.
પ્રેમ—પંથે વફાઈ વળાવો; રાખે બિલ એવકાઈ ન કાચો.—બહાલા આ—૪.
જાણિદુખ મુજ દુખિ રખે થાં તું; જાણિ એમ ન કહું તે કદા હું.—બહાલ—૫.

ક્યો છે, તેનું કારણ તો કદાચ એમ ગણી શકાય કે—હારાં ભિતરમાં મેં સ
કહેલાં જે કાળો કાળજી રહેલો છે, તે જાણે હારામાં એક જાતનું કલંક
રહેલું છે, ને તેથી કરીને તું આમ જાણે પડ્યો છે; પરંતુ હું તો કેવળ
નિર્મળ-શુદ્ધ બુદ્ધિની-સુધી રહેણીની અને નિઃકલંક છું—એમ છતાં
હારી પેઠે આજે હવે મ્હારે પણ આ નિરાશ થઈને કાંખાં પડવાનો
વખત આવ્યો છે—એનું કારણ શું હશે—તે તું કંઈ જાણે છે, કે મ્હને ખતા-
વી શકે છે?—કારણ કે તું અંધારામાં પ્રકાશ કરીને સર્વ વસ્તુ ખતાવી
આપનાર છે, તો એ વાતને પણ તું પ્રકાશિત કરીને મ્હને ખતાવી આ-
પાડે!—પરંતુ દીવાએ તેને કશો જવાબ ન આપ્યો, ત્યારે પછી તે બિચા-
રીને પાછું બાન આવ્યું કે એ પ્રમાણે નિર્જીવ પદાર્થ દીવાની આગળ
કીધેલી ફરિયાદ કશા કામની નથી; અને એમ સમજીને તે પછી પોતાના
સ્વામિ પ્રત્યે કહી ૧૧મીની વાત બોલી.

૧-૨.—તેમજ વળી આપણી નાયિકાનાં ઉપર કહેલાં જે ચિત્તવેધક
અને રસ ભર્યાં વચનો, તે સમજાં સાંભળ્યાથી કરીને આપણા નાયક-
ની શીસ હવે છેક ઉતરી જઈને, તેના પદલામા તેના પ્રેમના ઉમળકાનો
જોશ હવે એ ઠકાણે—એ વખતે એટલો તો વધી જઈને ઉમરાવા લા-
ગ્યો હતો, કે એ પ્રભાતના રંગમાં તેઓના પ્રેમના રંગ પણ અચ્છો-
ધરો જામી રહેલો!—(કેમકે, સામાન્ય રીતે વૈદકશાસ્ત્રનો પ્રભાતને
સમયે એ વિષે પ્રતિબંધ છે, તેમ છતાં વિરોધ કારણને એવે પ્રસંગે એ
પ્રતિબંધમાં અપવાદ સમજીને તેઓ એવે વખતે તે પાળી શકેલાં નહીં!)

૩.—ખુશી—પ્રસંન.

૪.—પ્રેમને રસ્તે એકવચનીપણાં રૂપી
ભામિયો સાથે રાખ્યો હતો, તેથી કરીને એકમાત્રપણાં રૂપી વાટમાર—
હુંદારાનું કશું જોર કાપી શક્યું નહીં.

૫.—વખતે મ્હારું જે કંઈ ખાનગી દુખ હોય તે હું ત્હને નોહોતી જ-
ણાવતી, કેમકે મ્હારું દુખ હારા જાણ્યામાં આવે તો તું વળી મ્હારે મળે
દુખી થાય—એટલા માટે તે હું ત્હને કદી પણ જણાવતી નોહોતી.

ધ્યાર તારો હું પરચિ ખસ્યો ને; છે નું પરના મહારામાં વસ્યો તે.—૦૬૦-૬.
શું ધટે તુને મુકિ આમ જાવું? નહોતું સ્વર્પને ધાર્યું મેં તો આવું.—૦૬૦-૭.
કહે ક્યમ બહાલા આવડું સાંખું? જતો જિંવ હવે કંઈ પેરે રાખું?—૦૬૦-૮.
મહારી આશ સમુજિ છે સંતાઈ; રહ્યો આધાર ના હવે કાંઈ.—૦૬૦-૯.
અરે કહાં જાઉં ને શું કરું હું? જોઈ કાને હવે તે ઠરું હું—૦૬૦-૧૦.
બહાલા વિજય હવે વળ બેલો; ધ્યારી તારીનો નહિતો આ છેલો.—૧૧.

(ગરુડી.)

ઓ મધુકર રે, ડંખ દઈ ક્યાં જાડ્યો રે રટનાવી!
કહે ક્યમ બહાલા નાજુકડી હું શકું ધા કારિ સમાવી?—ઓ મધુકર—૧૬૬.
જાતી વેળા ના કંઈ ચેતાવી; બહાલા દયા મહારી તુને ના આવી?
છેક જાણી ન મેં તુજ પ્રિતિ આવી.—ઓ મધુકર રે, ડંખ દઈ ક્યાં—૧.
ભુંડિ હું શિદ ગઈ જળ ભરવાને; મળિં મારગડે ન દાન દીધું સાને;
એ જખમ ન કહ્યું જાય ખીજાને.—ઓ મધુકર રે, ડંખ દઈ ક્યાં—૨.
શું દીઠી તેં તેવી મુને? કે કુદરતે ભરમાવ્યો તૂને?
ગઈ ઠંડક, થઈ ધૂં વશ લૂને.—ઓ મધુકર રે, ડંખ દઈ ક્યાં જાડ્યો—૩.
મુજ ચિતડું તું પૂઠે ભમતું; તુજ રહોડ વિનાં સહુ આણુગમતું;
મુખ દયામણું નૂરે નમતું.—ઓ મધુકર રે, ડંખ દઈ ક્યાં જાડ્યો રે—૪.

૧.—તારો પ્રેમ ને મહારા ઉપરથી ખસેલો છે તે, તારા ઉપરના મહારા પ્રેમમાં ભળી જઈને ઉમેરાયલો છે—અર્થાત્ તારો પ્રેમ ધ્રુવો છે, તો પણ મહારો પ્રેમ તો ઉભરો તથા ખમણો વધેલો છે.

૨.—ભ્રમર. ૩.—મહારે કુમળું દિલ આ વિયોગનાં ખાણું ને જાડું જખમ તે કેમ કરીને સહન કરી શકે? ૪.—પ્રદેશ જતી વખતે.

૫.—હું તે વેળા જળ ભરવા શાને ગઈ—એમ હવે મહેને પરતાવો થાય છે. અરે, રસતે મળીને હું ને તારા પ્રેમની ભુખી છું તેને તે માત્ર ચિન્હથી પણ તારી રહેત નજરનું દાન ન દીધું—અરે, એ દુખ કેવું અસહ્ય છે તે મહારે મનજ એકલું જાણે છે—મહારાથી તે ખીજાં કાઈને કહી શકાતું નથી.

૬.—કાંઈ બેવચની સ્ત્રી હોય તેના નેવી શું તે મહેને જાણી, કે કુદરતે કેઈ તારે મન ખીલ્ય અમ ભમાવું, કે થયું શું?—તારા પ્રેમથી ને મહારાં કળિજાંમાં થંડક રહેતી હતી તેને ખદલે હવે તારી જુદાઈનાં દરદથી તે ઠેકાણે લૂ—ઉંઘી ઝાળ વરસી રહેલી છે.

તે ખપોર કૂવું મળેલું; તે તડકાની યાદ દિલ ખળેલું;
 તે દિવશનું ચિતકું આ ચળેલું.—ઓ મધુકર રે, ડંખ દઈ ક્યાં—૫.
 જુદિ જોઈ પુછે સખિ, પુછકું માંએ; પણ મુજધિ ન કોને કહેવાએ;
 નધિ રહેવાતાં જ્યારે દિલ ઉભરાએ.—ઓ મધુકર રે, ડંખ દઈ—૬.
 તું તો છે પ્રેમી કામળ હૈયે; એમ છેક ન વીસારી દૈયે;
 કહું પોતાનું તેની પિંડ દૈયે.—ઓ મધુકર રે, ડંખ દઈ ક્યાં ૭—૭.
 પ્રિય તું તો ખૂબુ બહાસો લાંગે; સુખ-રમૂતિ થાતાં જળું આંગે;
 હાય, વિરહ-તાર તો ખહુ વાગે.—ઓ મધુકર રે, ડંખ દઈ ક્યાં—૮.
 આ જોખનિયું જાએ દહેરે; રસ લે દે ક્યમ તું ચૂકે રે ?
 જ્યાં ક્ષમા ન, ત્યાં પ્રિતિ ન ટકે રે.—ઓ મધુકર રે, ડંખ દઈ—૯.
 પ્રિતિ તે શું હું તો સમજતિ નહોતી; સમજાવિ^૩ કરી રસ ખુબિ જોતી;
 હવે ગયો વિનય ક્યાં મહેલી રોતી^૪?—ઓ મધુકર રે, ડંખ દઈ—૧૦.

૧.—એ પ્રમાણે મહારાં ચિત્તની વૃત્તિ ફટકલ થઈ ગયલી જોઈને તેમ થવાનું કારણ શું છે—એમ મહારી સાહેલીઓ વિગેરે સહુ પુછેછે, તે વેળા મહારાથી કાઠની આંગળ મહારાં ભિતરનું દરદ કહી શકાતું નથી.—અરે પણ આ મહારું દિલ જે વેળા ઉભરાઈ જાયછે, તે વેળા તો મહારા દિલના ઉભરા દખાવી રાખતાં મહેને ખહુ દોહલું પડેછ જો !

૨.—આ જોખનને વખતે તું પ્રેમરસ પી અને મહેને પા—આ વખત તું જે ચુકી જાયછે તે પાછળથી ગમે એટલો પસ્તાવો કીધાથી પણ કરી-થી પાછો ત્હને મળનાર નથી. કદાચ ત્હારી નજરમાં મહારી કંઈ કસુર દેખાતી હોય તો તેને મારે હું ત્હારી ક્ષમા માગું છું—તું મહેને ક્ષમા કર—અરે, જ્યાં પરસ્પર ક્ષમા નથી થતી, ત્યાં તેવે ઠંકાણે કદી પણ પ્રીતિ લાંબી મુદત સુધી ટકી શકતી નથી.

૩-૪.—અરે ભલા પ્રિય સાથી, પ્રીતિ વસ્તુ શી છે તથા તેની રીતો શી છે તે વિષે રસિકજનોની જેવી સમજણ હોયછે તેવી મહેને કશી એ ખાખતની ખરોખર સમજ નહોતી, પરંતુ ત્હારે સમાગમે એ પ્રીતિનો રસ, તથા તેમાં જે દેજત રહેલી છે તે ખબર મહારા સમજવામાં આનું—એવી રીતે એ પ્રીતિનો સ્વાદ સગાડીને હવે આવી રીતે તું મહેને સ્વતી મુકીને ક્યાં જતો રહ્યો ?

(હવિત)

માયા^૧ રૂપી માયા^૨ પીવા ચાહ્યો તે માયાને^૩ કાળે,
હવે કાં તું તજે^૪ માયા માયા^૫ રાખ મનમાં;
માયામાં^૬ મઝા છે જેવી તેવી નહિં સ્વર્ગમાં તો,
જોતી બહાલા વિચારી જે ક્યાંથી હોય ધનમાં?
માયા^૭ એજ મહોટી શક્તિ માયાએ ભુલાવ્યા ભલા,
માયાપારો વિષ ખાધું રહ્યું છે બંધનમાં,
માટે પ્યારા જો તે ખરી લહું છું હું નફિ,
મુને લાવીશ હર્ષશ છુપિ ગુફા^૮ કે ગગનમાં^૯ !—૧.

હજિ ક્યમ રાખે ન વિશ્વાસ પ્યારા દાસીનો તું,
ન છુટાય એવા પ્રેમપારો તૂજાં ખાંધી છું ;
તત મન અરપણુ કર્યાં રહ્યો મેં તુને,
ન અંતર^{૧૧} જ્યાં કરો એવાં વચન^{૧૨}—પ્રેમે સાંધી છું;^{૧૩}
ખીડે તો ખીડાવું કીધું કબુલ તે કમળમાં,^{૧૪}
આ મન^{૧૫} ભમરી તેણી^{૧૬} સાજી નાં તો માદી છું ;

૧-૨.—ધન રૂપી કેફ. ૩.—પ્રીતિને માટે. ૪.—ત્યા-
ગી વૃત્તિ-વિરાગ આણે છે. ૫.—હેત રાખ. ૬.—પ્રેમ
રસમાં. ૭.—મોહમાયા. ૮.—પ્રીતિને માટે. ૯.—ત્યા-
ગી વૃત્તિ-વિરાગ આણે છે. ૧૦.—પ્રેમ રસમાં. ૧૧.—અંતર-
મન. ૧૨.—વચન-પ્રતિજ્ઞા. ૧૩.—પ્રેમ-પ્રતિજ્ઞા. ૧૪.—કમળ-
પ્રેમ. ૧૫.—મન-પ્રેમ. ૧૬.—ભમરી-પ્રેમ.

૮-૯-૧૦.—તેટલા માટે; મહારા ઉપર જો તારા ખરો પ્રેમ હશે, તો
મહારી ખાતરી છે કે કોઈ કદાચ મહને પાતાળમાં, કે આકાશમાં, કે ગમે
ત્યાં-ત્યાંમાં સર્વ ગયું હશે, તો ત્યાંથી પણ તું મહારી ખોળ કરીને મહને
રોધી કહાડીને પાછો લાવીશ ત્યારેજ તહને રહેન પડશે !

૧૧-૧૨-૧૩.—પ્રેમ-પ્રતિજ્ઞાએ કરીને હું અંતર તું બંને જાણું એવાં તો
જોડાઈ ગયલાં છઈયે કે વચનમાં કોઈ પણ પ્રકારનો અંતર-ભેદ રહેલો નથી-
તારા-મહારા પાણું જતું રહીને આપણે બંને એકાકાર-એક રૂપ બની ગયલાં
છઈયે.

૧૪-૧૫-૧૬.—અમરને કમળનાં ફૂલ સાથે પ્રીતિ છે, એમ તારા પ્રેમ
રૂપી કમળનાં ફૂલમાં આ મહારાં મન રૂપી ભમરીને રહેવું બહુ ગમે છે,
તેટલા માટે, એ પ્રેમ-કમળ કદાચ પોતે ખીડાઈ જઈને આ મન ભમરીને
પોતાનામાં ખીડી સર્વને બંધ કરી લેવી ધારે, તો તેવી રીતે ખીડાઈને

ઓ ધ્યાના વિજય તું તપાસી જો? આ બહાલી હારી,
ખિડાયા પછી કુપારે સુવાસ-હર્ષે વાંધીછૂં!-૧.

સખિ આજ સહવારમાં સૂર છે સુગાવિ ગયો,
ભેરવી-ભણકું, રહિ ગઈ છે મગજમાં ;
હજિ જાણે ભમરાં તે ભમિ ભમિ ભમ્યાં કરે,
સૂરમાંનું જાણું જો છે સહવારજ, જગમાં ;
સખિ જોતી નાજુક સુવાસ કેવો કળિ ખીલે,
સૂરમાં આનંદ રહ્યા આપી રગે રગમાં ;
બહાલા વિજય ઓ મહેને રોજ તે તું સુગાવજો,
ભાવે જો હોકાય સૂરે અમિ ઝરે અંગમાં !-૨.

બધ થઈ રહેવાની વાત પાણુ આ મન ભમરી કપ્પુત કરેછે, કમક એ
પ્રેમ-કમળમાં રહેતાં સુનીજ એ મન ભમરી નિરોગી રહેછે.-અને એ
પ્રેમ-કમળમાંથી વધુડીને બહાર નિકળતાં વારનેજ એ મન ભમરી તરત
ખિમાર પડી જાયછે,-અને પછી એની તખિયત બહુ બેચેન અને
હેરાન રહેછે.

૧-૨-૩.-એવી રીતે પ્રેમ-કમળમાં ખીડાયા પછી તેની અંદરના
સુવાસની લપટ ભરી જો હજીત મળેછે તેની ઉમેદના હરખથી જો આ
મહારી છાતી ધ્રુણાઈને વધેલી છે !

૪.-સહવારના પોહારમાં ભેરવીનું તાન અને અસાપચારી એવી તો
સંભળાવી ગયલોછે કે એ ભેરવીના સૂરના જાણે મહારા કાનમાં હજી ભ-
ણકારા પડ્યાં કરેછે, અને તેથી કરીને મહારા મગજમાં જાણે એ ભેરવી-
નાજ સૂરની ધુંત લાગી રહેલી છે-જાણે તે ભેરવાઈ ગયલા છે !

૫-૬.-ખારણે ખપોર થયલા છે, તો પાણુ હજી જાણે મહારાં મનમાં એ
ભેરવીના સૂરનાજ ભણકારો ભમરાની પેઠે ભમ્યાં કરેછે-તેથી કરીને
જાણે જગતમાં હજી સહવારનો મહારજ હોય એમ મહેને લાગ્યાં કરેછે !

૭-૮.-અરે સખી, આ મહારા પ્રેમની કળી આજે એવી તો ખીલી
રહેલી છે, કે એ ભેરવીના સૂરની ધુંત લાગી રહેવાથી જાણે મહારાં શરી-
રની તમામ રંગેરંગમાં સંપૂર્ણ રીતે આનંદ આનંદ વ્યાપી રહેલો છે !

૯-૧૦-૧૧.-અરે સુધડ રસિક પ્રિય સાયિડા, તું મહેને નિત્ય સહવાર-
માં હવે એવો ભેરવીનો સૂર સુગાવતો રહેજો-હારી ગાવાની છટામાં જો
અર્ધ સહિત હાવભાવ થતા માલમ પડેછે, ને તેમાં જો અસાપચારીના

(ઇંદ્રવિજયવૃત્ત-સવૈયો.)

નાજીક શી કળિ ખીલિ રહી ભવ-વાહિ^૧ વિષે નવ-જોખન^૨ નારી;
લોચન^૩ કામ^૪ તણી વિજિયા^૫-વિજળી^૬ ઝબુકે ઝપકાતિ ખુમારી^૭;
ચોટ^૮ પરાગનિ^૯ મ્હોટ મુનીજન તે પણ એક સમે કહ કટારી^{૧૦};
વીજય વસ્તુ^{૧૧} તો મસ્તિને^{૧૨} માન્ય^{૧૩} છે લાગિ રહી હેંજ્યાં પ્રીતમ ખ્યારી^{૧૪}.-૧.

સૂરના ધ્વનિની લહેકાતી લપટ હોયછે, તેથી કરીને શરીરમાં અને મનમાં સાકરના રવા, કે મિઠાસભર્યાં ને ગુલાખજળવાળાં ગેભરના બૂકો તો શું, પણ જાણે અમૃત-રસનાં ઝરાણું ઝરી રહેછે !

૧-૨.-આ સૃષ્ટિ રૂપી ખાગને વિષે નવું જોખન આવેલું એવી, અથવા ભરજોખનમાં હોય એવી સ્ત્રી.

૩-૪-૫-૬.-એવી સ્ત્રીનાં નયનમાં મદનની માયાના કેફની નિરંતર ખુમારી-લ્હેર આવી રહેલી હોય એમ જણાયછે, અને તેથી કરીને પછી એવી ખુમારી વાળી નેનની અદાથી જનણે વિજળીના ઝપકારા થતા હોય એવું એ પલકારા ભરેલી નેનમાં એક પ્રકારનું તેજ રમતું દેખાયછે !

૭-૮-૯.-પરાગ એટલે ફુલોમાં જે ઝીણો બૂકો-સુગંધી આપનારા પદાર્થનાં ઝીણાં રજકણો રહેછે તે. એવી નવાં જોખનવાળી અથવા ભરજોખનવાળી સ્ત્રી રૂપી કળી જ્યારે ખીલી રહેછે, ત્યારે એ ફુલમાંથી પરાગ-સુગંધી પદાર્થનાં રજકણોની ચોકરદમ આસપાસ જે લપટ પ્રસરી રહેછે, તે લપટમાં જે કદાપી કોઈ મ્હોટા તપસ્વી કે ચોગી યોગાયોગે આવી મ્હડેછે, તો પછી તે વેળા તેજ પુરૂષને પણ તે ઠંકાણે કેહેવું પડે-છે કે-“ આ સૃષ્ટિ રૂપી ખાગમાં એ યુવતી રૂપી ફુલમાં મદન રૂપી પારધી પોતે છુપો રહીને જે આ મરાગ-સુગંધી પદાર્થનાં રજકણોની લપટ રૂપે પોતાની કટારી-તીર વિગેરે અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રો, અનેક અવયવો દ્વારે, અનેક રીતે, ફેંકી રહેલોછે-એ પણ એક અદ્ભુત વાત છે-નથી કહી શકાતું કે એમાં કામળપણું રહેલુંછે કે કઠિણપણું છે-સુખ છે કે દુઃખ છે-સંકલ્પ વિકલ્પ કરાવે એવો બેશક આ એક વિષય છે-ગમે તેમ હો, પણ આટલું તો ખરું કે માયા-શક્તિ અદ્ભુત છે-ખસ, ખૂબ છે!” અને એવા પુરૂષોની પાસે તેઓની જિંદગીમાં એક વખત પણ એ માયાશક્તિ એ પ્રમાણે કબુલ કરાવ્યા વગર તો નથીજ રહેતી ! પછી પાછળથી તેવા પુરૂષો ભલે હઠયોગને મારગે આગળ વધીને ત્યાગી અને જ્ઞાની થયા હોય !

૧૦-૧૧.-જે પુરૂષો એટલે દરજ્જે હઠયોગને મારગે આગળ વધીને ત્યાગી અને જ્ઞાની થયા હોય, અને આ સંસારસુખમાં મસ્ત-રસમગ્ન-તદલીન હોયછે, તેવા પુરૂષોને તો એ વસ્તુ અને એ વાત-

(કેરળો.)

નાજીક સલના, ^૧ હાવાં તો ઊધાડું તૂં-હાવાં તો ઊધાડ તૂં;—

વેરી લાજનો પુરખો ત્હારો આજ, —નાજીક સલના, હાવાં તો—૨ક.

ઘટતી લજ્જા આબૂષણ^૨ છે શ્યામાનું,^૩ આબૂષણ છે શ્યામાનું; . .

પણ મોં હાલી આવડી^૪ તો હોય નાજ. —નાજીક સલના, હાવાં તો—૧.

દિન ઝાઝા થયાં મેં ધીરજ રાખી, જોરસાને રાખ્યો ડાખી;^૫

હજી નાવે શું ત્હને મ્હારી ઘાત?—નાજીક સલના, હાવાં તો ઊધાડ તૂં.—૨.

મનમાં રાજી, ઇતરાજી બહાર ખતાવે, મળતાં કુમળી તૂં લાજે;

ત્હારે, કહે પ્યારી અને ક્યમ કાજ?—નાજીક સલના, હાવાં તો ઊધા—૩.

પરસ્પર જ્યાં કુદરતથી^૬ બંધઈ પ્રીતડી, સ્વાભાવિક બંધઈ પ્રીતડી;

ન હોય ત્યાં આવાં^૭ સંકોચ^૮ કે લાજ!—નાજીક સલના, હાવાં તો ઊ—૪.

ઝૂંગારસ—(બહારથી ગમે એવું ડાળ ખતાવે તો પણ) પોતાના દિલોળ-
નથી કબુલ અને અત્યંત પસંદ હોયછે !

૧.—પ્રેમાળ સુંદર સ્ત્રી.

૨.—ધરેલું—શોભા—પ્રતિષ્ઠા.

૩.—સ્ત્રી માતનું. પરંતુ વિશેષકરીને મુગ્ધા સ્ત્રીનું.

૪.—તું જોડલી, જેવે ઠંકાણે, અને જેવી રીતની રાખેછે—તેડલી, તેવે ઠંકાણે, અને તેવી રીતની.

૫.—ઘણી વાર એ ત્હારો લજ્જા રૂપી પુરખો જે મ્હારો શત્રુ તેના ઉપર મ્હારો જોરસો તલપ મારીને તેને પોતાને હાથે ત્હારા મુખચંદ્ર ઉપરથી ખસેડી નાખવાને તૈયાર થઈ જતો, ત્યારે તે વખતે હું એ મ્હારા જોરસાને રોકી રાખતો—એમ ધારીને કે—રખે ત્હને એમ લાગે કે એ ત્હારા સેવક પુરખા ઉપર, મેં મ્હારા સેવક જોરસા પાસે અમલ બજવાની ને તેના ઉપર જોરજીકમ અને બળાત્કાર કરાવ્યાં, અને એમ ધારીને પછી તેથી ત્હારા મનમાં રખે મ્હારા પ્રેમ વિષે ઉલટો—હલકો વિચાર આવી જાય—એમ વિચારીને મેં મ્હારા આવેશને લગામમાં—અંકુશમાં રાખીને તેને મેં મ્હારે તાપે કરી રાખ્યો !

૬.—આપોઆપ—સહજસ્વભાવે ઉત્પન્ન થયલી પરસ્પર એક ખીજાંના પ્રેમ—સંજોગની એક ખીજાંની જે ઇચ્છા, તેણે નયન-દ્વારે પરસ્પર પોતાની મુગી પણ સ્પષ્ટ કબુલત આપેલી !

૭-૮.—એવે ઠંકાણે, એવી રીતે, દિલનો ઉભરો દિલમાં સમાવીને—આથકો ખાઈને—કલ્પિત ધાસ્તીથી પોતાનાં મનની ઇચ્છાની ખિડાયલી હાલત રાખવી—એ ત્હને ઘટતું નથી—અને એ ત્હારી લજ્જા એવે ઠંકાણે આબૂષણ નથી—પરંતુ દૂષણ છે !

ને હોય સાચો હૂંપર ધ્યાર તારો, હૂંપર પ્રેમ તારો ;
ખોલી ખુરખો' વિજયને દે જવાખર !-નીનુક લલના, હાવાં તો ઊં-૫.

(સાખી.)

• • • (રામ ખારમાસીના-“ હમકું છાંડ ચલે બન માણુ”-અ ૨૬૫૨.)

મોહનાં^૩ વેણું^૪ તારાં મન હરેછે ;
નેણાં તારાં આજ કંઈ કામણું કરેછે.-મોહનાં વેણું તારાં-૦-ટોક.
“ દીલ^૫ વિષે શક દુર કરવો”-કહિ, લે તું પ્રીતિ-પણું^૬ એવું તરેછે ;
આ મિઠિ ને તું એ વાત ન ભુલતી, આ ભુંડિ ને તું એ વાત ન ભુલતી ;
ગુદાઈ-દર્દથી વિજય ડરેછે.-મોહનાં વેણું તારાં મન હરેછે.-૧.
ધન્ય ધ્યારી તું છે સાચી રોખી^૭, રસ સાચો તું સમજિ ખરે છે ;
મિઠડિ સિતાર દરદ સહુ ભુલવે, મસ્તક સિતાર ઉદાસિ^૮ કરે દુર ;
ગાયનમાં રસ-ઝરણું^૯ ઝરેછે !-મોહનાં વેણું તારાં મન હરેછે.-૨.
કરિ ચતુરાં તે સાચિ કદર છે, ધન્ય પ્રિયા મુજ દાઝ ધરેછે ;
પ્રાણપ્યારી તારી પ્રિત શું વખાણું, દિલ લુંટનારી તારી પ્રિત શું વખાણું ;
તું તો ઊડે^{૧૦} પ્રિતિ-સિંધુ તરેછે.-મોહનાં વેણું તારાં મન હરેછે.-૩.
પુખ્ત ઠરેલ વિચારો બહાલી તારા, તે ન ખિન્નના ફેરવ્યા કરેછે ;
વણિ દિલ શુદ્ધ સ્વભાવ અમીરી, મન તુજ સ્વચ્છ સ્વભાવ અમીરી ;

૧-૨.-તારો લજ્જા રૂપી ઉપર^૧ વરણેલો ખુરખો હવે ઉઘાડી ના-
ખીને ઉપલી વાતનો નિખાલસ દિલની ઉદારતાથી તું ઉત્તર આપી દે !
ક્રમકે, તું અમીરી તખિયતની તથા યૂજની બાણનાર છે-તેવી બેકદર, નિર્દય,
અને અરસિક નથી-એ વિષે મહારી પક્ષી ખાતરી છે !

૩.-મોહ પમાડનારી સ્ત્રી.

૪.-વચનો.

૫.-ખરાં-નિખાલસ દિલની શુદ્ધ પ્રીતિ.

૬.-“ મહારી તમારા ઉપર સાચી પ્રીતિ છે-અને એ ખાખત તમારે
કાઈ પણ વેળા-કશી તરેહનો સંદેહ ન આણવો”-એમ ને તું મહેન કહેછે,
એ તારું કહેવું, એવી રીતે પ્રેમની તે પ્રતિસા લીધા સરખું છે-અને એક
પ્રકારે હંમેશાનું તે વચન આપ્યા સરખું છે !

૭.-રસશાસ્ત્ર સમજનારી.

૮.-ખરી આવડતની સાથે ખરી

હલદથી તથા ધૂનથી વણી રહેલી સિતાર.

૯.-અમૃતરસનાં

ઝરણું.

૧૦.-પ્રીતિ રસના સમુદ્રમાં હંડાણમાં કુમેલાં રહીને
તરવાની કળામાં તું ધણી ચતુર તરનારી છે !

જન સામું પરમે નજરે^૧ છે.—મોહનાં વેણુ તારાં મન હરેછે.—૪.
 સ્વાર્થ રહિત પ્રિત ઉમદા ટકતી, સ્વારથિયા બિન્ન ખિસતાં^૨ ખરેછે ;
 એ પ્યારી અંરી એ પ્રેમરસ પ્રીછે,^૩ રસિલી એ રસ અનુભવિ જાણે ;
 બિન્ને એવો રસ ન અહિં^૪ મ્હરે^૫ છે !—મોહનાં વેણુ તારાં ૦—૫.
 કરમાએ^૬ પ્રીતિ—કુલપ્રીતિ—પણ વણુ, દયા, ક્ષમા, વળિ જ્યાં ન અરે ! છે ;
 બહાલી એ વસ્તુ ન આણિ આણાએ, પ્યારી ન પ્રીત પરાણે થાએ ;
 કુદરતિ ખીલ્લ એના નસિએ ધરે^૭ છે.—મોહનાં વેણુ તારાં મન ૦—૬.
 સલના તે છે લખ્ધ^૮ કિધો મ્હને, માર્યું^૯ હવે કદિ મન ન મરેછે ;^{૧૦}
 પ્રીત અચળ હવે જાયું હું તારી, દીલ હવે શુદ્ધ માગું મિઠિ તારે ;
 તુજમાં નિશ દિન ચિત મુજ રહેછે.—મોહનાં વેણુ તારાં મન ૦—૭.
 પ્યારી તારાં આજ શુદ્ધ પ્રેમી વચનો, હું અથાગ ઉમંગે ભરેછે ;
 વિજય શું કહું બહાલી વધુ હું તૂને, વધુ શું કહું બહાલી વિજય હું તૂને ;
 તૂને દેખી મ્હારું દિલડું ઠરેછે.—મોહનાં વેણુ તારાં મન હરેછે.—૮.

૧.—જે કાઈ નવું કે જાણીતું મનુષ્ય તારી આગળ આવેછે. કે તરત તેનાં મુખચિન્હ ઉપરથી તથા તેની નેત્રચિકિત્સા ઉપરથી તેનાં મનની—મિતરની વાતની તું પરિક્ષા કરી લેછે—અને તેનું તારી આગળ આવવાનું કારણ રહેજમાં તું વરતી લેછે.

૨.—જે પ્રીતિ કાઈ પણ રીતના સ્વાર્થને લીધે બંધાયેલી હોય તેવી પ્રીતિ રૂપી કુલની કળી, ખીલવાને વખતે તો ખરી પડેછે, અથવા ખિસતાં પે-હેલાંજ એમની એમ કાચીની કાચી રહેલી તે થોડા વખતમાં ખરી પડેછે!

૩.—પિછાને. ૪-૫.—એ શૃંગારરસના સરખા એવો ખીન્ને રસ આ પૃથ્વી ઉપર પણ નથી, તેમ સ્વર્ગને વિષે પણ નથીજ !

૬.—પ્રીતિ—પણ એટલે પ્રીતિ નીભાવવાના ટેક રૂપી જળ. વગર, અને રહેમ નજર—દરગુજર—અને કાળજી રૂપી ખાતર વગર, એ પ્રીતિ રૂપી કુલ સુકાઈ જાયછે.

૭.—મ્હ.

૮.—લહુ. ૯-૧૦.—હવે હું ગમે તેટલું મ્હારાં મનને સાધ્ય કરી ઠકાણે રાખવા કદાચ આહું, તોપણ મ્હારાથી તેમ યદ્ય શકિતું નથી, કેમકે એ મનને ગમે તેટલું તાણી રાખવાનું કંઈછું, તોપણ તે મ્હારે હાથ ન રહેતાં તારા તરફ તણાઈ તણાઈને દોડી આવેછે !

(કુહા.)

ખિજય કહત દુલ્હન^૧ ખડો, યહ^૨ જગ દીલ-મિલાય^૩;

પુઝે^૪ કૌન વાકી^૫ મઝો, હોયે માપ અમ્મપ.^૬-૧.

• જમ અમાપકો માપ તમ, નિડર^૭ એકકી રેલુ ;

તાપર^૮ ચંદા^૯ પ્રેમકી, ન્યારી વાકી. રહેલ.^{૧૦}-૨.

અમુલ મોતિ^{૧૧} તમ બિતરકો, ચમકત કરત પ્રકાસ ;

જિસ આગે હે તેજહિન^{૧૨}, પેસા^{૧૩} દુખલાં દાસ.-૩.

દગા^{૧૪} જાલ જખ^{૧૫} મારના, યહ મહિયનકી^{૧૬} રીત ;

દિલ-મિલાપ ગત^{૧૭} ન્યારિ હૈ, લૂહ^{૧૮} ચમકકી પ્રીત.-૪.

ખિલ્તિ^{૧૯} ચોર ખાના^{૨૦} હુંહત, ^{૨૧} ધર ધર પિછલી રાવ ;

દેખ ભસન કુના પિછે, હેલ્યત બહિર ખાત.-૫.

મૈનાં^{૨૨} મીડે બોલસોં, રિઝવત^{૨૩} અપને નાથ ;

કનક^{૨૪} પિંજરે કૈસિ વોર^{૨૫}, ખેલતિ સ્વામિન સાથ.-૬.

૧.-મળવો મુશ્કેલ-અમુલ્ય-એક.

૨.-આ જગતમાં.

૩.-પરો પ્રેમ-એક દિલ થવું તે.

૪.-સમજે-પીછાને.

૫.-તેની.

૬.-મનુષ્યનું દિલ અથવા મન એ એક એવી

વસ્તુ છે, કે તે કદી કોઈથી માપી શકાય નહીં, એમ. છતાં પણ પ્રેમે કરીને તેનું માપ થઈ શકે !

૭.-નિર્ભય રીતની.

૮.-તેના ઉપર.

૯.-ચંદની.

૧૦.-મઝા-રહેજત.

૧૧.-આત્મા-ચૈતન્ય રૂપી મોતી.

૧૨-૧૩.-જે મોતીની

આગળ (મુકાબલે) પેસો એ વસ્તુ એક કંગાલ, નિસ્તેજ, અને છેકજ અસાન, માત્ર એક વેઠ કરી જાણે એવા દુખખાના સરખો સેવક છે !

૧૪.-દગા રૂપી જાળ નાખીને.

૧૫.-માછલાં પકડીને મા-

રવાં-અથવા જાણીપુજીને ખોટું કરીને પછી તેને માટે એવી રીતે માફ માગતી તે.

૧૬.-માછી લોકોની. (વ્યંગાર્થ:-દ્વિષથી લોકોની !)

૧૭.-જીગતી-રીત-સમજ.

૧૮.-લોહોડાંને ચમકપથર-

અથવા લોહચુંબક સાથે જેવી પ્રીતિ હોય છે તેવી.

૧૯.-ખિલાડી-

(વ્યંગાર્થ:-અભિચારિણી સ્ત્રી !)

૨૦.-ખાવાનું.

૨૧.-ચોષેછે; ખાળેછે.

૨૨.-મૈનાં-મારિકા પક્ષી.

૨૩.-પુરા કરેછે-આનંદ ઉપજાવેછે.

૨૪.-સુવર્ણને પાંજરે.

૨૫.-તે.

માયુક^૧ કુછ દરિયાશ્ત^૨ કર, ઘડી^૩ મરમઝી^૪ ખાત ;
કદર ન ચંપાફૂ^૫ કછ, લેકિન^૬, કેતકિ^૭ જાત.-૭.
કલી^૮ દેખ દુરસે જામર, આયો તેરે પાસ;
મુલ^૯ હોગા જો પ્રેમકા, બિજય કરત પિસ'માસ.^{૧૦}-૮.

(દોહોરો.)

૩. ગુલાબી^૧ ગુણુ ગાઠં શા, કામળ મિઠડાં ફૂલ ;
આપું કાની ઊપમા, તૂં તો દિસે અતૂલ.^૨-૧.
તારિક્ કરું નરમાસની, કે કરું તારિક્ આબ^૩ ;
લપટ^૪ લપટ^૫ ઊપમા, ગુલાબ તે ગુલાબ.-૨.
કંઈક સફેતિ રતાસમાં, સુરખી^૬ ગ્લાનિ^૭ મળેલ ;

૧-પ્રિયા.

૨.-વિચાર-ક્યાસ.

૩.-એજ.

૪.-ગુપ રહેલા વ્યંગાર્થની-ભાવાર્થની-રહસ્ય-

ની-ભેદ-મુદ્દાની.

૫-૬-૭.-ચંપાનાં ફુલના સરખી જે સ્ત્રી

હોય તે તો એ વાતની કશી પણ ખૂજ નહીં કરી શકે, પરંતુ તું તો
કેતકીનાં ફુલ સરખી ગુણુસ જાત,-એટલે એ વાતની ખરી ખુશી
સમજનાર-કદરદાન છે !

૮.-કેતકીનાં ફુલની કળી સરખી તરણી રૂપી કળીને જોઈને.

૯.-મૂળ-તીર્થ-ખીજ; અથવા, એ ઠંડાણુ, એનો ખીજો અર્થ એવો
કે-હને જે મહાગ પ્રેમની કિંમત-કદર હશે તો. ૧૦.-ભરોસો-

આકીન-એવી રીતે કે એનું પ્રેમ રૂપી ફળ થશે જ ! અથવા, મહારા પ્રેમની
કિંમતના અવેજમાં મહેને તું ત્હારો પ્રેમ આપશે જ !

૧૧.-ગુલાબનાં ફુલ સરખા રંગ વાળી તથા ખુશખો વાળી સુધડ પ્રિયા.

૧૨.-અનુપમ.

૧૩.-પાણી-તેજ-કાતિ (નૂરની).

૧૪-૧૫.-હને આપવાની જે ઉપમા તે ત્હારી સુગંધીની લપટ સાથે
વિટલાઈ જઈને વળગી જવાથી, ઉપમેય એટલે જેને ઉપમા આપવાની તે,
અને ઉપમાન એટલે જેની ઉપમા આપવાની તે,-એ બંને વસ્તુ એકજ રૂ-
પ ખતી ગઈ-અર્થાત્ ગુલાબ કાના સરખી. તો કે ગુલાબના સરખી-ગુલાબ
તે ગુલાબજ-એવી રીતે ઉપમાલંકારને બદલે અનન્વયાલંકાર વાપરવો
પડે છે-એવી તું તમા સૃષ્ટિ રૂપી ખાગને વિષે અઝોકિક-અસાધારણુ વસ્તુ છે !

૧૬-૧૭.-ત્હારો રંગ જે ગુલાબી છે, તે રતાસમાં કંઈક સફેતી મળવાથી
એવી રીતેના ગુલાબી રંગ બનેલો છે; હવે એ મિશ્ર રંગમાં જે રતાસ'મા-
લમ પડે છે-તે ત્હારાં જોમનના ખીલેલા બહારની સુરખીની રતાસ છે, અને

- અજબ રંગમાં મોહિની, જોના ખેલ^૧ ડરેલ.-૩.
 મિઠી શિતળ સુગંધ શી, કરે^૨ પ્રસાર.પરાગ^૩;
 અરે ગુણી કુલ ન્યાસ^૪ તું, જોતો કુદરત-ખાગ.-૪.
 •• કામળ હિલતી પાંખડી, આંખડિ નમ્રતી જોમ;
 પ્રેમ ખેલતો સાનમાં, અધરપાનમાં રહેમ.-૫.
 ભમર ભોગિ ભુલમાં હતો, ભમ્યો વન ઉપવન;
 દર્દ હાય^૬ પોકારતાં, રંગ^૭ ખિગાડ્યો તનં.-૬. ••
 વાંક ન એમાં કાઢીતો, વાંક અવધનો^૮ એહ;
 હજી માનવો પાડ ખડુ, સમય દિઠો શુભ જોહ.-૭.
 ક્યમકે તુજ મેળાપમાં, દિસે દયા ને રહેમ;
 વળિ ગુણુ એવો^૯ કે કરે, તેજ^{૧૦} ઉદ્દિપન તેમ.-૮.
 ધન્ય દર્દ ખુઝનાર તુજ, થયો આજ મેળાપ;
 તન મન-દર્દ^{૧૧} તું તો ખુઝે, નયિ છુપવ્યું મેં માપ.-૯.
 ખરે નિખાલસ મન મુજ, કામળ અંતઃકર્ણ^{૧૨};
 અંતે અનુકુળ^{૧૩} આપણે, જોતો નહિં ઉપ^{૧૪}-વર્ણ.-૧૦.
 ભમર ખિન્ન હોશે ભમિત^{૧૫}, પણ મ્હારી જે રીત;
 પ્રકૃતિ, ગુણુ, સહુ તું લહે, અરે ન ઉપલી^{૧૬} પ્રીત!-૧૧.

તેમાં જે સફેતી ભાસેછે-તે ત્હારી લજ્જા તથા ત્હારાં મનનાં દર્દની ગમી-
 એ એ વાતથી ઉપજતી જે ગ્લાનિ-ફિકાસ તે ગ્લાનિની સફેતી છે, અને
 એવી રીતે રતાસ અને સફેતી એ એ રંગ મળીને ત્હારો રંગ ગુલાબી બ-
 નેલોછે ! ૧.-કળાકુશળતા.

૨.-કુલોમાં જે સુગંધી-પદાર્થનાં ઝીણાં રજકણો રહેછે તે.

૩.-અલૌકિક.

૪-૫.-મનનાં-આધિનાં દરદથી નિરં-

તર ગુંગર કચ્ચાં કરવાથી, અફસોસના-મનના પરિતાપના તડકામાં
 એમનું એમ તમામ લોહીનું શોષણ થઈ જઈને (હું) ભમરનાં શરીરનો
 રંગ કાળો પડી ગયો !

૬.-વિધાત્રીનો પણ નહીં-પરંતુ તેણે નિર્માણ કરેલી મુદતનો !

૭-૮.-એ પ્રેમ-સંયોગમાં વળી એવો ગુણુ છે, કે હું જે આવો નિ-
 સ્તેજ અને કાળો પડી ગયલોહું, તે હવે એ પ્રેમ-સંયોગે કરીને પાછો
 તેજસ્વી અને કાંતિના અગકાટ વાળો બની રહીશ !

૯.-મન મેળાપી.

૧૦.-ઉપલો રંગ-બહારનો દેખાવ.

૧૧.-અમણ કરનારા-ભટકતા કરતા.

૧૨.-ઉપર ઉપરની-

બહાલાં કુલ હું તો હવે, તું વણુ જોવો અંધ ;
 અરે હવે શું તું છાંડશે, ખાંધી એવો? અંધ ?-૧૨.
 દિલ-મિલાપ મુખ ન્યારું છે, આ સંસારે એક ;
 દયા ક્ષમા તેમાં મળે, વળી મળે જો ટેક ?-૧૩.
 હું તો મમ્મ તુજ લપટમાં^૩, કપટ ન એમાં કાંઈ ;
 બહાલાં કુલ તું વિચારિ જો, જવામ્મ જુકું ગગળાઈ ?-૧૪.
 વસંતઋતુ આવે કંને, અરે મિઠડાં ફૂલ ;
 સૂતાં પણ મુકું રહોડ નહિ, રે રહુજે અનુકૂળ^૫ !-૧૫.

(હોળી.)

પ્યારી આજ ઘેરો રંગ લાગે;-વસંતઋતુ જોઈ આવતિ આગે.-પ્યા૦-ટેક.
 સૃષ્ટિમાં સંઘું સત્રુણું હસતું, હરખ વ્યાપ્યો જાગ જાગે;
 હારે પ્યારી, હરખ વ્યાપ્યો-વસંત ઋતુ જોઈ-પ્યારી આજ ઘેરો-૧.
 કુદરત-લીલા શી ખેતર ખાગે, રંગ કેસરિયે વાગે;
 હારે પ્યારી, રંગ કેસરિયે-વસંત ઋતુ જોઈ-પ્યારી આજ ઘેરો રંગ-૨.
 પુષ્પની લપટમાં લકુ ખની કેવો, ભ્રમર રમે અનુરાગે;
 હારે પ્યારી, ભ્રમર રમે-વસંત ઋતુ જોઈ-પ્યારી આજ ઘેરો રંગ-૩.
 અજબ કળા પ્યારી દીપે ખીલી આજ,-વદન કમળ લટનાગે,
 હારે પ્યારી, વદન કમળ લટ-વસંત ઋતુ જોઈ-પ્યારી આજ ઘે-૪.
 જો તું ઉમળકે રેહે તૂર ચળકી, રંગ મયે રુડો ક્ષણ;
 હારે પ્યારી, રંગ મયે રુડો-વસંત ઋતુ જોઈ-પ્યારી આજ ઘેરો-૫.
 દર્દીને દર્દી દોસ્ત મળે એજ,-સાચી દવા દર્દ-ડાઘે;
 હારે પ્યારી, સાચી દવા-વસંત ઋતુ જોઈ-પ્યારી આજ ઘેરો રંગ-૬.

માત્ર ખતાવવાની. ૧.-હારા વગર મહેને કશું હવે સુજેજ નહીં-
 એવી ટેવ રૂપી અશીશુનું બંધારણ બંધાવી દઈ, મહેને હારા મોહમાશમાં
 નાખી, પ્રેમના બંધે કરી ખાંધી લઈને. ૨.-પ્રેમપ્રતિષ્ઠા-એક-
 વચનીપાણું-વક્ષાદારી. ૩.-હારી ખુશમોની લપટમાં.

૪.-આપણો જ્યારે પ્રથમ પ્રેમસમાગમ થયો, તે જોના હર્ષે કરીને મહારો
 કંઠ ગદગદિત થઈ ગયો હતો-હવે એ લક્ષણ ફેટલા અને કેવા પ્રકારના પ્રે-
 મનું-તે તું હારા મનમાં તોળી જો ! ૫.-ટેકી-વચની-વક્ષાદાર.

જગ સહુ શ્રીફૂં પ્રેમિ દોસ્ત વણ, નહિં રસ ચંદનિ ખાગે;
 હાંરે પ્યારી, નહિં રસ ચંદનિ-વસંત ઋતૂ જોઈ-પ્યારી આજ ઘે-૭.
 કદર વસે જવ ભીતર ભારી, મંત મળી ભેદ ભાગે;
 હાંરે પ્યારી, મંત મળી ભેદ-વસંત ઋતૂ જોઈ-પ્યારી આજ ઘે-૮.
 મંત-મિલાંપ અજબ કંઈ વસ્તુ, દીપે આનંદ અથાગે;
 હાંરે પ્યારી, દીપે આનંદ-વસંત ઋતૂ જોઈ-પ્યારી આજ ઘે-૯.
 ભુખ નિદ્રા કશું ભાન ન રહે પ્યારી, તાન લાગે એક નાદે;
 હાંરે પ્યારી, તાન લાગે-વસંત ઋતૂ જોઈ-પ્યારી આજ ઘે-૧૦.
 હાવ ભાવ સુર મધુર અલાપે, મસ્ત સિતાર શિ વાગે;
 હાંરે પ્યારી, મસ્ત સિતાર-વસંત ઋતૂ જોઈ-પ્યારી આજ ઘે-૧૧.
 વસંતનિ તાન તો ભાન ભુલાવે, વિબળ મન વસ્તુ માગે;
 હાંરે પ્યારી, વિબળ મન-વસંત ઋતૂ જોઈ-પ્યારી આજ ઘે-૧૨.
 અધરાંમૃતરસ પીતાં ને પાતાં, લુપ્ધ તૃપા વધુ જાગે;
 હાંરે પ્યારી, લુપ્ધ તૃપા-વસંત ઋતૂ જોઈ-પ્યારી આજ ઘે-૧૩.
 મિઠિ લલનાં તે તો લગન લગાડી, એ બહાલી શું તું હવે ત્યાગે?
 હાંરે પ્યારી, શું તું હવે મને-વસંત ઋતૂ જોઈ-પ્યારી આજ ઘે-૧૪.
 ધન્ય પ્યારી હારી પ્રેમી રસિકતા, વખાણું શિ વિજય હું રાગે!
 હાંરે પ્યારી, વખાણું શિ-વસંત ઋતૂ જોઈ-પ્યારી આજ ઘે-૧૫.

(હોળી.)

હાંરે પ્યારી અધર-ચુંબન લેવા દે! ઉમળકો આપે બહુ આજે;
 અધરાંમૃત પીવા દે; હાંરે પ્યારી, અધરાંમૃત પીવા દે;-
 ન જાણે તું એમાં મઝા ને!-અધર-ચુંબન લેવા દે-૧.
 હાંરે બહાલી એમાં તે શું લજવાવું? મરોડી દે મૂખડું શાને?
 તું પ્રિયા હું પ્રિય કહાવું; હાંરે બહાલી, તું પ્રિયા હું પ્રિય-
 કહેવાય ન એમ બિજાને!-અધર-ચુંબન લેવા દે-૨.
 હાંરે સહુણી સુરખી? ભચ્યા તુજ ગાલ; અધર તુજ અંમૃત-હોળ;
 એ રસ મુજને તું આલ; હાંરે રસિલી, એ રસ મુજને તું-.

લેજે સાટે ચાહે તે મોજ ! !-અધર-ચુંપન લેવા દે !-૩.

હારે છપિલી છુંદણાં ફાડે છુંદણાં ; ત્રાજૂડાંને ઉપમા શી આપૂ ?

દાણનાં નાકાં^૧ ઠરાવ્યાં ; હારે એ તો, દાણનાં નાકાં-

નાકેદારનૂં^૨ સંધે દાપૂં ! !-અધર-ચુંપન લેવા દે !-૪.

હારે સલુણી^૩ આંચો વસંત છે દૂલો^૪ ; રસિકજનો રંગે રમેછે ;

કળિયો ખિલી કુલ્યાં^૫ દૂલો ; હારે જોની, કળિયો ખિલી કુલ્યાં-

જમર રસ^૬ લેવા ભમેછે !-અધર-ચુંપન લેવા દે !-૫.

હારે ઋતુ આવી વસંત મસ્તીની^૭ ; રંગિલી તું ખનિ જાની દૂલી ;

ના જાણે ખુખિ તું એ રસની ; હારે તરુણી, ના જાણે ખુખિ તું-

એનટોની^૮ ગયો રાજ^૯ બૂલી ! ! !-અધર-ચુંપન લેવા દે !-૬.

મૃત તેનું નાનકડું તળાવ તે, નીચલો હોઠ. ૧.-જગત લેવા-

નાં ઠકાણાં-ચોકી-થાણાં ; અથવા, એનો ખીજો અર્થ એવો કે-ચુંપન-રસ લેવાનાં કાણાં-છિદ્ર-નિશાણીઓ. ૨.-જગત ઉધરાવ-

નાર જે ત્હારો પ્રિય તેનું. ૩.-ધોતાળ-સખી, સૃષ્ટિ રૂપી ખા-

ગને, સૌંદર્ય કરીને સણગારનાર-ઉદાર મનનો (એ ઠકાણે એ શબ્દમાં લાક્ષણિક અને સૂચક ભાવાર્થ એવો છે કે-હો પ્રિયા, એ વસંત જેમ દૂલો-ઉદાર મનનો છે, તેમ તું પણ ઉદાર મનની થઈ જઈને અધરચુંપન લેવા દે !)

૪.-ખિલતી કળિએની લપટનો સુગંધી રસ- (એ ઠકાણે-એમાં પણ લાક્ષણિક અને સૂચક ભાવાર્થ એવો છે કે-હો-જીના દિવસમાં ફેટલાએક તેવા મારવાડીઓ તથા પરદેશી ચોમે ભેંયા સરખા અભણ લોકો, ફગવાને નિમિત્તે ઉડ વળડતા-હોળીનાં ભાંડ ગીત ગાતા-અને અસભ્ય ચાળા કરતા-ઠામ ઠામ જમરની પેઠે ભટકતા ફરે-છે ; તેમજ વળી ફેટલાએક તેવા વિપચી પુરૂષો, ઠામ ઠામ મંદિરોમાં-ચકલે ચકલે જ્યાં જ્યાં હોળીઓ સળગતી હોય ત્યાં ત્યાં-ધીસમાં-અને જ્યાં ત્યાં એ હોળીના દિવસોમાં મર્યાદાને જગતી મુકાને-જાણે તેમ કરવાનો પોતાને હક હોય-એમ સમજીને-તેઓ, જમરની પેઠે ભટકતા-અને મનમાનતી રીતે વર્તતા ફરે છે !)

૫.-એ વસંતઋતુમાં સ્ત્રી પુરૂષો-તેમાં વિશેષકરીને સ્ત્રીઓ ભિતરમાં, અને પુરૂષો બહારથી, કુદરતી રીતે મદમાતાં-રસમગ્ન ખની જાય છે ; અને તેટલાજ સાટે, અખીલ ગુલાલ વિગેરે રંગ ખેલવાનો ચાલ આપણા દેશમાં પરાપૂર્વથી ચાલ્યો આવેલો છે-એવી જે એ ઋતુ સહુને મદમાતાં તથા રસમગ્ન ખનાવી દે છે તેવી.

૬-૭.-રોમ રોહરના ત્રણ સહરાજીઓમાંના એક જે એનટોની તે, પા-

અરે ચતુરાં તું પણ નધિ કંઈ કાંચી; પોતે સામું ચુખન લેવી;
ચતુર રસિક તું છે સાચી; હારે ખૂબ, હલકમત આ હવે આસી ! !—
વિજયને દેછે “ના, ના,” કહેતી ! ! !—હજેનત એજ ચુખનમાં ! ! !—૭.

(કેરબો.)

રે નયની, રંગમાં કસ્યો ભંગ તે; રંગમાં કસ્યો ભંગ તે;
કેમ, થઈ તું આવી એ કુમખખત?—રે નયની રંગમાં—૧.
તુજ શેઠાણી—અધરાંમૂત પીવા આવિયો; નડિ વચમાં તું, હું ન કાવિયો;
રે આ, જાતો રહ્યો જો તે તો વખત !—રે નયની રંગમાં—૨.
ક્રોધ એવો, આવેછે હમને બંનેને; રાખીયે તારા બંધૂને;
થયાં, જો તેનાં લોચન કેવાં રક્ત?—રે નયની રંગમાં—૨.

તાની માશુક ઈજા દેશની રાણી—કિલ્લોપેટાનાં અધરચુખનનો રસ
લેવામાં લકુ ખની જઈને, પોતાનું રામનું રાજ્ય ભુલી ગયો હતો—એવું
એ રસનું મહાત્મ—પ્રતાપ છે ! (શેક્સપિયરનું એનટની અને કિલ્લો-
પેટાનું ટ્રેજડી નામનું નાટક જોવું.)

૧.—જીગતી—તદ્દયીર—કળાકુશળતા.

૨-૩.—નાકની વાળી—વિંટલી. અરે નયડી, હું પૂરા રંગમાં આવેલો હતો,
અને મહારો ઉમળકો ઉભરાઈ જતો હતો, પણ તેં હવે મહારા આનંદમાં
ભંગ કરી નાખ્યોછે—તું કેમ આવી કળત-નહાર નિકળી ?

૪.—તારી શેઠાણીના નીચલા ઝાંઠનું ચુખન લેવાને, તથા એ ચુખ-
નનો અમૃત સરખો જે મધુરો પ્રેમરસ તે પીવાને, હું ઉમળકાભરે આ-
વેલો, પણ વચમાં તું અંતે હાઈ લટકતું લોલક નડવાથી એ ચુખનની
વાતજ તદન ચુંથાઈને કચવાઈ ગઈ !—અરે હવે તે રંગનો—ઉમળકાનો
વખત તો જતોજ રહ્યો જો !

૫.—હમને બંનેને એટલે મહેન, અને તારી શેઠાણી જે મહારી પ્રિયા છે
તેને—હમને બેહુ જણાંને—એથી કરીને એવો તો ક્રોધ ઉપજી આવેછે કે—
તારા બંધુને એટલે તારો ભાઈ જે કાંટો, જે કે અગરજો નામનો કાંટો
કેહેવાયછે તો પણ તે પોતાના ગુણમાં નિરુપદ્રવી છે—અધરાંમૂત પીવામાં
તારી પેઠાં વચમાં આવીને સમુજગો નડે તેવો નથી—તે બિચારા બલા,
બેઠી બાંધણીના, અને વળી મોતીના ચળકારાથી સુશોભિત—એવા કાંટાને
હમે આજથી હવે તારે-ઠકાણે નીમવાનો વિચાર રાખીને તેને પરતરફ
કરવાં ધારીયે છઈયે, કેમકે તે મહેન એકલાને અટકાવ અને શેઠાણી ક-
રીને મહાં એવી રીતે અપમાન કર્યું હોત તો કદાચ તે વાત જીવી હતી,

ફરી પીયું, પણ હાવાં તે મજા કહાં ? અરે હાવાં તે લહેજત કહાં ?
શું કહું, લાગ્યું વિનયને જખમ શખત !-રે નયડી રંગમાં-૦-૩.

(ગરબી.)

ઓ ધ્યારી એકલડો મૂકી ક્યાં ગઈ ?
નેહ-નજર ખતલાવી દિધિ શિદ આશ જો ?
વળિ શિદને વદિ રસિક વચન ચિત ચોરિયું ?
કરવો હતો આખર જો નીરાંશ જો ?-ઓ ધ્યારી એકલ-૦-૧.
પહેલાં મેં નહોતો શોધ્યો તુજ પ્રેમ રે ;
પણ તુજ પ્રેમે કહ્યું મહારાને આમ જો ;
' ઉરકેરા તું, સાથે આપણ સોહિયે ' ;
નહિં મતલબિ એ, હતિ કુદરતિજ સલામ જો !-ઓ ધ્યારી-૦-૨.
પંદર દિવસ રહી તું મહારા સાથમાં ;
તેમાં, ધ્યારી તે દીની શી વાત જો ? !-
અમૃત મીઠી નયન-ઉમળકે પાણું તે ;
નથિજ ભુલાતું સુખ તે તો દિન રાત જો.-ઓ ધ્યારી-૦-૩.
જાતી વેળા- બહાલા, મળશો ક્યાહરે ?
પૂછ્યું બંહીલે મહોએ ભોળી એમ જો ;
બહાલી ત્યારે ગગળિ ગયો હું પ્રેમમાં ;
લાગી મુજને આગગાડિ^૨ હતિ ખેન^૩ જો !-ઓ ધ્યારી-૦-૪.

પરંતુ, આ તો તે ત્હારી શેઠાણીના જીવને પણ એ ત્હારાં કૃત્યથી છેક કચ-
વાવી નાખ્યોછે-જોની તેની આંખ કવી કોધે કરીને રક્ત-રાતી થઈ ગયલી
માલમ પડેછે ? !

૧.-મહારી તરસ હવે હમણાં જતી રહીછે-તોપણ પીવુંજ એવો આગ્રહ
કરીને હું કદાચ એ અધરામૃત, ફરીથી મહારી મરજીને ખેંચી આણીને
પીવા જાઉં, તો ત્હારી શેઠાણી શું કંઈ મહેને ના પાડનાર છે ? પરંતુ હવે તે
રંગ કહાં, તે ઉમળકો કહાં, તે લહેજત કહાં, ને તે વાત કહાં ? ! અરે ન-
યડી, ત્હને હવે હું શું કહું ?-આ એવી રીતનાં ત્હારી નરેણીનાં જખમથી
આ મહાઈ કાળજી જાણે આરપાર કારાઈ ગયું હોયતી !-આ એવું જાણે
મહેને દરદ લાગેલુંછે! ખેલાન જેવી ખેલાન-જાણે જંગલીજક !

૨-૩.-તે વેળા મહેને એમ લાગ્યું હતું કે-આપણા દેશમાં આ આગ-

તરુણાવસ્થા કેરિ સહવારે ઊઠતાં ;
 પ્રથમજ દિહું ભુંડું વિરહાસુરૂં મૂખ.જો ;
 હાય હવે મુજ દિન આપો રડતાં જશે ;
 માટે, ઓ ભુંડિ મળ, - કે ન રહે દૂખ જો ! - ઓ પ્યારી૦-૫.
 ઓ ભુંડિ શૂંતું હૈશ ગઈ વિસરી મુને ?
 નથિ શૂં સ્હાતી જ્યમ હું તુજને સ્હાઉં જો ?
 શૂં હું પ્રેમ-પરિક્ષા કરતાં ચૂકિયો ?
 ઉગતોર માટે તસ્મ્યુ શું હું ભુલ પાઉં જો ? - ઓ પ્યારી૦-૬.
 ના ના, પ્યારી નથિજ તું તો કંઈ તેવિ રે ;
 પરવશ પડિ તે હૈશ ખની લાચાર જો ;
 પાણુ પરવશમાં પરવશ પ્રેમે ખેવડો ;
 નિશ દિન તારા કરે વિજય વીચાર જો. - ઓ પ્યારી૦-૭.

(૫૬-રાજ ઉદાસી.)

આ શી કીધી ધાત^૪ રે ? ન તપાસિ તે પ્રેમનિ જાત રે ;
 ત્હારે હસવું^૫ મ્હારી થઈ હાણુ, સહુણી, - આ શી કીધી ધાત રે ! - ટેક.

ગાડીનું ખેન શું કરવા આબું ? - કે એકદમ ઉતાવળો મ્હારી પ્રિયજી અને
 મ્હારી વચ્ચે જોતાં જોતાંમાં આવી રીતે વિયોગ કરાવી દેછે ? !

૧.-તરુણાવસ્થા-યુવાવસ્થાની સહવારમાં ઊઠતાં મારને, એટલે યુવાવ-
 સ્થાની શરૂઆતમાં પહેલપહેલુંજ મ્હોડું આ દુષ્ટ વિરહાસુર કહેતાં વિયોગ
 રૂપી દૈત્યનું જોવામાં આબું; અરેરે ! હવે એવી રીતના એ અપશકુન થવા-
 થી આ મ્હારી યુવાવસ્થા રૂપી આપો તમામ દિવશ વિજોગનાં દુખની
 કવિતા ગાવામાંજ જશે કે શું ? અરે પાણુ હે પ્રિયા, તું જો વેળાસર મ્હારી
 દાઝ લાવીને મ્હને પાછી મળે-અને મ્હારો આપો દિવશ એ પ્રમાણે
 ઉદાસીમાં જતો અટકાવે, તો હજી એ વાત તારા હાથમાં છે-તુને જેમ ઘટે
 તેમ તું કરજે-પરંતુ એટલું વિચારી જોજે કે ત્હારી સાથેના જે મ્હારો પ્રથમ
 પ્રેમ, અને તે પ્રેમમાં પડેલો જે આ પ્રથમ વિયોગ, તે વિયોગનાં નિમિત્તે
 કરીને એ પ્રમાણે મ્હારો આપો દિવશ અકસોસ કરવામાં અને દિલનાં
 દરદની હાય પોકારવામાં નિર્ગમન કરવાનો વખત આવ્યોછે !

૨.-દુનિયાંદારીની રંગબૂમિ ઉપર નવો પ્રવેશ કરનાર-શિખાઉ-અનુ-
 ભવ વગરનો-ખિન માહિતગાર-કાચો જી, તેટલા માટે ? *

૩.-છેલ-દગો દે તેવી-ખેવચની.

૪.-પ્રેમ-ધાત-(જેમ રાસ્ટ્રધાત-જળધાત-આત્મધાત-પ્રાણધાત-વિ-
 આસધાત-તેમ.)

૫.-અજાણપણાંની મજાકનું હસવું.

પ્રેમનો તરસ્યો આગ્યો તું પાસે, આશા દીધી પ્રેમ-પાન ;
 હાથે કરી સાથે રાખીને છોડ્યો અધવચ મધ્યાને રાત.-સલુણી, આ૦-૧.
 હૈતું મ્હારું તો અતિસે-કામળ, હાથ કરી પ્રેમ કહામ ;
 ગદ ગદ કંઠે બોલ્યો હું વાચા, -એ મિઠિ મારે કર આમ.-સલુણી ૦-૨.
 સ્વાર્થ કરો મેં મ્હારો ન જોયો, તન મન ધન તુજ કાજ ;
 પ્રેમને સોસે ત્રણે શોષાયાં નાવે અલી તને લાજ?-સલુણી, આ૦-૩.
 એમ છતાં હજી સ્વાર્થ ન મ્હારો, -અર્થ^૪ હું ત્હારો^૫ જોઉં ;
 તુજને ન તેનું જ્ઞાન^૬ કશુંએ, હાથ બેભાન^૭ હું રોઉં!-સલુણી, આ૦-૪.
 કામળ ત્હારી કાંતિ દિસે ને, પ્રેમ ભર્યાં તુજ નેન ;
 કીર્ણ^૮ ત્હારાં તણુ કેમે પડે નહિ, ચિત-ચક્રારને^૯ રહેન.-સલુણી, આ૦-૫.

૧.-વાણી.

૨.-ના કર.

૩.-ત્હારે કારણે મેં મ્હારું શરીર, મન, અને પૈસો એ ત્રણે વાનાનો ખરચ કરવામાં કશી રીતની કસર રાખી નહીં, અને પ્રેમરસ પાન કરાવવાની તે મ્હને આશા આપેલી-વિશ્વાસ આપેલો-કરાર કરેલો-તે આશા-વિશ્વાસ-કરાર ઉપરજ માત્ર બેસી રહીને મેં મ્હારાં શરીર, મન, અને પૈસા વિષે કશી દરકાર ન રાખતાં, -એ ત્રણે વાનાંનું શોષણ થવા દીધું-હું શરીરે સુકાઈ ગયો, મ્હારું મગજ ભમતું થયું, અને મ્હારા પૈસાનું ધણું નુકસાન થયું-અને એમ કરતાં જો કંઈ ખાકી રહેલું તે નુકસાન હું પોતાની મેળે પોતાને માથે ઠેહારી લેવાને એ મ્હારાં ભમતાં મગજની ઉસ્કેરણીથી તત્પર થઈ રહ્યો-એવી રીતે મ્હારી દયા ઉપજવા જોગ સ્થિતિ બની ગઈ-એ બધું ત્હારેજ માટે-એમ જોઈને શું ત્હને સાંઝે લાગશે ? !

૪-૫-૬-૭.-તું ત્હારાં અજ્ઞાનને લીધે મ્હને છોડીને જો આડે રસ્તે ગયલીછે, તે રસ્તે ત્હને ઘણા સ્વારથિયા-પ્રપંચી-ચોર-લુટારા-ફાંસિયા જેવા લોકો મળશે-તેવે રસ્તેથી તું પાછી ત્હારી મેળે સમજીને સવળે રસ્તે ફેરી રીતે આવે-એ ત્હારાં હિતની વાત વિષે હું હંમેશા વિચાર કરતો રહું છું ; પરંતુ એ વાતથી તું ખિલકુલ અજાણુ છે-અરે આ કવિતા કરતી વખતે તેમજ આ ટીકા લખતી વખતે ત્હારી કુમળી પ્રેમાળ વાતોનું સ્મરણ થઈ આવીને મ્હારું હૈયું ભરાઈ આવવાથી મ્હારો કંઠ છેક ગદગદિત થઈ જાયછે-પણ એ મ્હારી અત્યંત ઉદાસવૃત્તિ વિષે ત્હને કશી ખબર નથી-અરેરે અફસોસ !

૮-૯.-ત્હારાં મુખ રૂપી ચંદ્રનાં કિરણોનું અમૃતપાન કીધા વગર આ મ્હારાં ચિત્ત રૂપી ચક્રારપક્ષીને કદી પણ આરામ-સુખ થતું નથી.

વિદ્યા કહેવાય ને ઇંદ્રજાળની, તે તું શિખી ક્યાંથી કેમ ?
કઠિણપણું મિઠિ તુજને ન છાજે, એ મિઠિ ધર કંઈ રહેમ.-સલુણી-૬.
સ્વાતિયુંદ તુજ આશે સદા છું, તરસ્યો હું ચાતક-જાત ;
ચિત્ત-ચક્રાર ચહે ન ખિન્ને રસ, ચંદ્રસું પ્રીત પ્રખ્યાત.-સલુણી-૭.
વિરહ દહનથી તન મુજ શામળું, સુકુમાર કળિ તુજ માટ ;
વિજય ભ્રમર આશ વિશ્વાસે જોતો, વસંતઋતુની વાટ !-સલુણી-૮.

૧.-ઇંદ્રજાળની એટલે જાદુ-માયા-છળભેદની.-અરે, તારો મુખ રૂપી ચંદ્ર વિદ્યાનો ભરેલો જણાયછે-એ તારો મુખ રૂપી ચંદ્ર વિદ્યાએ કરીને પોતે અદૃશ્ય રહેવાથી આ સધળો તમામ નજરખંધીનો એલ ભાસેછે,-ખાકી ખપોર શા, તડકો શો, જંગલ શું, મેદાન શું. તું કાણ, હું કાણ, તું ક્યાં, હું ક્યાં ? !-અરે, પણ એ પ્રમાણે કાંઈની નજર ખાંધી લેવી એ કઠિણ હૈયાનું કામ છે-એ કામ હને છાજતું નથી-અરે, હજી પણ મહારી દયા લાવીને-હૈયું કામળ કરીને-કંઈ જરા તો તું રહેમ-નજર ખતાવ !

૨.-સ્વાતિયુંદ એટલે સ્વાતિ નક્ષત્રના વરસાદનું ટીપું.-ચાતક એટલે પપૈયો.-ચહે એટલે સ્હાય.-ચંદ્રસું એટલે ચંદ્રની સાથે.-અરે ચતુર પ્રિયા, તું સ્વાતિયુંદ છે, અને તારા વગર હું ચાતક પક્ષી નિરંતર તરસ્યોજ રહુંછું-એની આશામાં કે કાંઈ વખતે કુદરતની કૃપા હોશે તો સ્વાતિ-નક્ષત્ર વહેલું મોડું પણ આવશે-તેમજ વળી આ મહારાં ચિત્ત રૂપી ચક્રારને તારા મુખ રૂપી ચંદ્ર શિવાય ખીજી કાંઈ વસ્તુ ઉપર પ્રીતિ લાગેજ નહીં-એ વાત ને આખાં જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે તે તું ચતુરને કેમ અજાણી હોય ? !

૩.-વિરહ-દહનથી એટલે વિજેગની ખળતરાથી.-શામળું એટલે કાળું.-અરે, તું એક પુષ્પની નાજુક કળી છે, અને તારા વિજેગે કરીને ભ્રમરની પોતાનાં મનની ને ખળતરા તેને લીધે તેનાં શરીરનો રંગ કાળો પડી ગયલોછે. હવે એ ભ્રમર આશામાં કુદરતના ઉપર વિશ્વાસ રાખીને રાહ જોતો રહેલોછે-માટે જો કંઈ રસસાનના ધરની વસંતઋતુ આવીને-એ તારાં મનની કળી ખિલવા માંડે, અને તેથી કરીને પછી તારાં મનની કળી પોતાના ભોગી ભ્રમરની કદર જાણીને-કુદરતી હવાથી હાલીને-તેને આવકાર દેતી હોય તેવી રીતની પ્રકૃતિય થતી માલમ પડે, તોજ એ કુદરત ઉપર ભ્રમરે એ પ્રમાણે ને આશા અને વિશ્વાસ રાખીને-આવી સખત તપશ્વર્યા કરીને-પોતાનાં તન મન ધનનાં ખળી-દાન આપેલાંછે-તે સાર્થક કહેવાય !

(પદ—રાગ ધરુજ.*)

(“ ત્હારું ગોકુળજીવાને આવ રે, મથુરાના વાસી ”—એ ઢાળ.)

ચાંદા,^૧ જયો ગગન રહ્યો ચંજકે રે, જયે તું ચળકે ;
 જાધે લેખે^૨ લલાટ^૩ આ લળકે^૪ રે, નીચું નમ્યું લળકે.—ચાંદા, જયો ૦—૨.^૬
 નાજ અવાય જાંચાં ઉડી રે, તું ન દેખે^૫ રહ્યો દૂર ;
 હાય આ આમ^૬ વદાય વિજેગડે, તુંથી તો સંધું છાંયુંછે^૭ પૂર રે.—જયે તું ૦—૨.
 પ્રેમ સંબંધની આંકડી રે, વચમાં પાતી રસ રહાય ;
 જ્યો લલાટ આ લળક્યાં કરે રે, પણ પાતળી શેં કહી રાય રે.—જાં ૦—૨.^૬
 પૂનમ—ચંદ્ર આ કેવો પ્રકારો, પોડશકળ સંપૂર્ણ ;
 પણ આછો જોઈ સંબંધ આવે આંધું, તૂર થઈ જવું ઝાંખું જાણું રે.—૩.^૬

* નિચે ઉભલા આશકનું જીંદી અટારી ઉપર બેઠેલી માથુક પ્રતિ, ચક્રાર પક્ષિનું ચંદ્ર પ્રતિ, અને ઝૂલતાં લોલકનું કોકરવાં પ્રતિ,—એમ ત્રણ રીતનું જોલવું એ પદમાં છે.

૧.—મુખ રૂપી ચંદ્ર.

૨.—કરમમાં લખેલો જાધો લેખ.

૩.—કપાળ—નસીબ.

૪.—લળકવું એટલે ઝુમી રહેવું.—અરે

ચાંદા તું આકાશમાં જયો રહેલો પ્રકારોછે, પરંતુ વિધાત્રીએ મહારાં કપાળ ઉપર મહારાં નસીબનું લખાણ અવળું—જાંધું—પ્રતિકુળ કાઢેલુંછે, તેથી કરીને મહારે આ પ્રમાણે નિરાશપણમાં ગરદન નીચી નાખી દધને ઝૂલતાં રહેવું પડેછે !

૫—૬—૭.—હું જે આ પ્રમાણે ત્હારે માટે તરસુંછું તેની ત્હને ખબર નથી. અરેરે, આ વિયોગનાં દુખના ઉભરામાં એ પ્રમાણે મ્હારે કેહેવું પડેછે—બાકી ત્હારી ચંદની તો સર્વત્ર પ્રસરી રહેલીછે—ત્હારી કાંતિ—ખુબશુરતી આખી દુનિયામાં મશહૂર છે !

૮.—ત્હારી અને મહારી વચ્ચે એક પ્રેમ રૂપી આંકડી રહેલીછે, તે આંકડીમાંથી હું ત્હારો પ્રેમરસ રહેજ રહેજ આછી રીતનો નિરંતર ધીમે ધીમે પીયાં કરુંછું—અને એ આંકડીનાજ સંબંધથી આ મ્હારું નસીબ જરા તરા પણ ટગમગુ ટકા રહીને લટક્યાં કરેછે ; પરંતુ જેમ મોર નાચી કુદીને પોતાના પગ સામું જોતો હોય, તેમ મ્હારું નસીબ, એ પ્રેમ સંબંધની આંકડી એવી છેક પાતળી શા માટે છે—એમ અકળામણ કરીને હંમેશા અફસોસ કર્યાં કરેછે !

૯.—પોડશકળ સંપૂર્ણ એટલે સોળે કળા સંપૂર્ણ એવી રીતનો આજે તું માણિકદારી પૂનેમનો ઉગતો ચંદ્ર કેવો કેસરી રંગનો પ્રકાશી રહેલોછે ? અરે પણ ત્હારી પાસે આવીને મહારાથી ત્હારો રસ પરિપૂર્ણ રીતે લઈ શકાતો નથી—એટલો મ્હારે ને ત્હારે આછો સંબંધ છે—એમ જોઈને

કસરિ રંગ શિતળ રસ મીઠા, સાખવા હારે હું રહાઉં ;
વિજય ચક્રોં દિવાનું ખની જાણે, ઉત્તર તારવડે હું પાઉંરે!-૭૫-૪.^૧

(કુહો.)

અંદા તેરે ખદનપર, લોક કહે હું દાધ;

મેં જાનું હું ખેલતા, અમર કમલ ખિચે શાગ !-૧.

(ઉપજાતિ.)

આહા સુવાયુ શિત^૨ ખૂબ વાએ; વર્ષે રુડો ઝમર હાવભાવે;^૩
વર્ષે નાગો^૪ તડકે વળી આ; આહા પ્રકાશે પુતળી^૫ મળી આ !-૧.
રે શાં ખને મસ્ત રુઆંનુરાગે^૬; પાછું વળી રવસ્થ^૭ થવાય જાગે^૮;
પ્રકાશ તે અસ્ત^૯ અરે ન આગે^{૧૦}; તરો^{૧૧} થતાં જોઈ વિહ-તીર^{૧૨} વાગે.-૨.
રે તે સલૂણી ગઈ ક્યાંહ -હાસી; મૂકી ગઈ આ ખદલે^{૧૩} ઉદાસી;

મહારાં મનને વિષે ખડુ આછું આવી જાયછે-હું દલગીર થઈ જાઉં છું-અ-
ને મહારા રહેરાનું નૂર ઝાંખું-બીલું-શીકું-જરજર થઈ જાયછે !

૧.-એ પ્રમાણે હારી સમક્ષ મહારાથી શી રીતે આવી શકાય-એ
ખાખતનો કંઈ જવાખ એ વચમાંની આંકડીના વિજળીના તાગની મારફતે
મહેને કાઢી રીતે પણ મળે એવી હું ચક્રાર પક્ષી મહારાં પ્રેમનાં દિવાનાપ-
ણાંમાં આશા રાખું છું-અને એ મહારી પ્રેમધેલછા ભરેલી ધ્રુવ છા કળે પણ
ખરી !-એમ જો હું ન રાખું ભરંસો ; -તો ઈલાજ પણ ખીજો કંઈ શો ? !

૨.-ચંડો.

૩.-વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસેછે તે જાણે
હાવભાવ કરીને પોતાની પ્રિયા જે હવા તેની સાથે પ્રેમનાં લાડ-ગેલ
કરતો હોય એવો શૃંગારી-પ્રેમી-રસિક અને રળિયામણો લાગેછે !

૪.-સુરજના તડકાનો પ્રકાશ જારી હોયછે ને જે વરસાદ આવેછે
તેવો-અંધરાયલાં વાદળાંનાં આચ્છાદન વગરનો.

૫.-એ પ્રકાશને વિષે એક મોહિનીસ્વરૂપ જોવામાં આવ્યું !

૬.-અનુરાગે-અત્યંત પ્રીતિએ કરીને શરીર ઉપરનાં રૂઆં કેવાં મસ્ત
ખની રહેછે !

૭-૮.-એવી રીતનાં એક મિઠાં-દહેજતદાર
સ્વપ્નમાંથી જાગી ઉઠતાંમાં પાછું પોતાની મૂળ-અસજ સ્થિતિમાં આવી
જઈને રવસ્થ થવાયછે !

૯-૧૦-૧૧-૧૨.-એવામાં પેલો સ્વપ્નમાં જોવામાં આવેલો જે પ્રકાશ
તે જતો રહેછે, અને પછી તરેહ તરેહના અંદેશા ઉપજી આવીને
મનને વિષે વિજોગનાં જખમ-ધા વાગીને તેની વેદના થતી લાગવા
માંડેછે !

૧૩.-પોતે જતી રહી અને પોતાના ખદલામાં
પોતાની પાછળ ઉદાસીને અવેળ તરીકે મુકતી ગઈ !

મીઠી કટાસે મન ચોરિ લીધું ; જતાં ન તે આશા-કટાક્ષ કીધું-૩.
 ધીમે ધીમે ગંભિરતા^૨ વધે છે ; તેમાં પછી જોવિ મઝા^૩ સદે છે^૪ ;
 આસક્તિ^૫ જો સાચી^૬ સદા^૭ ફળે છે ; જદા^૮ તદા કાચિ કદા^૯ ખળે છે.-૪.
 સાચાંજ રહેતાં સુખ-વૃષ્ટિ થાએ ; થંડી વળી વાડુનિ હેકિ વાએ ; •
 પ્રકાશ વળિ જોઈ જવળી હસાએ ;^{૧૦} પાછું વિજયથી પીધને પવાએ !-૫.

મિથ્યા કહ્યું મહારું ગયું સહુ છે ; આ બીલને લાગણિ થૈ ખહુ છે ;
 લાચાર આશો રહિને થયો રે ; વિશ્વાસ શો તે દિ હવે ગયો છે.-૧.
 રે તે શું પાછું નહિં દેખું હાવાં ? આવાંજ^{૧૧} ગાંડાં^{૧૨} કવનો શું ગાવાં ?
 ગાઈ પરંતુ સુણનાર^{૧૩} ક્યાં^{૧૪} છે ? વિશ્વાસ રાખું સુણનાર હ્યાં^{૧૫} છે !-૨.

૧.-પાછી મળવાની આશા આપે તેવો આંખનો તિરછી રીતનો
 જે સંકેત તે.

૨.-ઠરેલપણું-સહનશીલતા.

૩-૪.-તેમાં પછી સહજ સ્વભાવે કુદરતી રીતે જો થાય તે જોયાં કરવું
 એવી વૃત્તિ રાખીને રહેવામાં ખહુ મઝા માલમ પડે છે-અને એવાજ પ્ર-
 કારની મઝા ઠરેલ સ્વભાવને સદે છે એટલે માફક આવે છે-અનુકુળ પડે છે.

૫-૬-૭-૮-૯.-અંતઃકરણનો જો ખરો પ્રેમ હોય તો તેનો
 ધારણો અર્થ કાઢી સમે પણ તેને પ્રાપ્ત થયા વગર નજ રહે ; અને જો
 કાચો-ઉપલક-બહારનો ખતાવવાનો-મતલબી પ્રેમ હોય છે તે જ્યારે
 ત્યારે કદી પણ તુટી જાય છે, અને તે પછી દાવાનજની પેઠે આપોઆપ
 પોતે પોતાની મેળે સળગીને-ખળતો રહીને અંતે તે નિરાશ-આપ થાય છે!

૧૦.-ગંભિરતા અને સાચવટની રહેણીએ રહેવાથી એ પ્રમાણે પ-
 રિણામે ફળપ્રાપ્તિ થાય છે-એવો જ્ઞાનનો પ્રકાશ જોઈને સંતોષના ધરનું
 હાસ્ય-પ્રેમનો આનંદ ઉપજે છે.

૧૧-૧૨.-આવી રીતે મલમ રીતની-ઠામ ઠકાણાં વિનાંનીજ કવિતાએ
 મહારે ગાયાં કરવી કે શું ? ૧૩-૧૪.-અરે એવી મલમ રીતની-
 તરંગી કવિતા પણ હું તો હોંસથી ગાઉં-જો એવી કવિતા સાંભળીને તેની
 કદર કરનાર મહારી પ્રિયા મહારી આગળ હાજર હોય તો-પરંતુ જો કદ-
 રદાન સાંભળનારી મહારી પ્રિયાજ અહિંયાં-આ ઠકાણે ક્યાં છે ? !

૧૫.-અરે મહારી પ્રિયા આ મહારી કવિતા સાંભળવાને જાણે અહિંયાં
 આટલામાંજ કંઈ સંતાઈને, બરાઈ રહેલી હોય-એવા મહારા કાંનમાં
 ભણકારા પડે છે ; અને હું, મહારી પ્રિયાની એવી રીતની આસિયત છે-
 એમ જાણું છું, મારે મહારી ખાતરી છે કે એ વાત એમજ છે-એ સાં-
 ભળનારી મહારી પ્રિયા હ્યાં-એટલે અહિંયાં-આટલામાંજ કંઈ છે !

શાખાસ શાખાસ ખરૂં પડ્યું! શોધું? મૂનેજ ભલું જડ્યું આ !
આહા શિદેખું સમ-ઘેલછા? આ? મૂખે વૃદ્ધાએ? શિ મઝા અચ્છા? આ!-૩.
કેવી સુવાયૂ મિઠિ હેકિ વાએ ! વીચાર શા શા દિલ ઉભરાએ !
ખોટું નથી જ્યાં ઉભરા ઝિલાએ ; ત્યાંથી થતી ઓછિ જણાય હાએ.-૪.
ના રહિ સમૂળી થઈ ખાલિ છે આ ; ભાગ્યે ધુમાડો કુંકે મારિ ને આ ;
હંમેશ હાવાં સુખ છે થયું આ ; ગાણું વિજયનું ગાંડું ગયું આ !-૫.

(ગરબી.)

મૂગો રહેવા ધણેરો હું ચલાઉં, તોયે ખોલાઈ જાય રે ;
શૂળ રહિ રહિ પાછી સાલે ચાર, ઘટકે જિવરો જાય રે.-૧.
રહેતાં રહેતાં ગઈ સહુ હોંસ, રહ્યું ન જોર તંતમાં ;
માણસ ખાલે તોયે મૂયું જાણ, રહેવાય નહિ ને મંતમાં.-૨.
કંઈક મભમમાં ને ખોલાય, અનૂભવિ જાણે રે ;

૧.-મહારીજ ખોળ-તપાસ-શોધ કરતું (મહારી પ્રિયાનું બ્લાલ-હેત !)

૨.-જેવી મહારી પોતાની પ્રેમ-ઘેલછા છે તેવી-તેના સરખીજ સામી
પ્રેમ-ઘેલછા આ મહારી પ્રિયાની આ વખતે દેખાયછે ! અથવા, એનો
ખીજો અર્થ એવો કે-મહારી પ્રિયા આ વેળા કેવી આગ્રહ કરીને મને
પ્રેમરસ પાયછે ? એ આગ્રહ કરવામાં પોતે ને અનેક તરેહના સમ
ખાયછે, અને મને સામા સમ આપેછે, તેમાં એ મહારી પ્રિયાની કેટલી
અને કેવી પ્રેમ-ઘેલછા દેખાયછે ? ! ૩.-ખોલાયછે.

૪.-ખૂબ-ઠીક-ખાસી.

૫.-આટલું-આવી રીતનું-નીચે

પ્રમાણનું:- ૬.-પોતાનું લખેલું પોતેજ ખરેખરે સમજી શકે
એવું ને મભમ અને વિલક્ષણ વૃત્તિનું ગાયન-જેનો ખરો મુદ્દો, વિજય,
વિજયની પ્રિયા-જે હોય તે, અને વિજયની શૃંગારરસની કવિતાનો જે
પ્રેમદેવ તે, એકલાં એ ત્રણ જાણાંથીજ સમજી શકાય, અને તેટલામાટે
ખીજું સહુને સમજ ન પડી શકવાથી ગાંડું લાગે-એવું ને એ ગાયન
તે પણ વળી વિજયે એ પ્રમાણે આજે ગાઈ લાખ્યું !

૭-૮.-મનુષ્ય ખોલેછે તોપણ તે ધણેક પ્રસંગે મુગાં સરખુંજ છે એમ
જાણવું, કારણ કે તેના મનમાં જેવી રીતે દુખ કે સુખ તેને લાગતું હોયછે
તેવી રીતનું તેનાથી મ્હોડે ખોલીને બહાર ખીજાંઓને ખરાખર સ્પષ્ટ રીતે
ખતાવી-સમજાવી શકાતું નથીજ ! ૯.-સંકેતમાં.

અવળું સમજી ખીજાં તો અસાનું, યુગુને દાપ નાણું રે !-૩.

દુઃખ ગભરામણમાં મિત્ર, દૈર્ઘ્ય ને આશ છે ખરાં ;

મારી મનદૂરાખૂં ખંડુ સેહ, થાય ન તોયે દુઃખ પરાં. ૩-૪.

શકું ઝાંખું દિસે રહેરે તૂટ, મને નહિં રહેન રે ;

નીશો કરિને યુગ્મરે આ દીન, લહું સંધું ખેન રે.-૫.

હાય કહીતાં ગળું ગુંગળાય, એવી ઉઠી આરી રે ;

પ્રેમડેખ તે જાણ્યો મં આજ, ખૂરે ખટકો ભારી રે.-૬.

લલનાંએ લગાડીછે લેહ, ચોરાઈ ચિતંડૂં ત્યાં જતું ;

માથે કામ પડ્યાંછે અટાટ, તેમાનું કંઈએ ના થતું.-૭.

ઝાઝો જન્મ થકી પ્રેમ-ધેન, જાણ્યું ન હોશે દુખ રે ;

જીવમાં પણ રહુંછું હેરાન, ખરે નથિ સૂખ રે !-૮.

હાય જરો શું જવાની આર્મ, નહિંજ દેખું સુખ રે ?

છાતી સરસી હું ચાપું હાસ, કહાં છે તે મીઠી ઝંક રે ? !-૯.

હું તો જુદાઈ જખમો દાખીશ, દશા જે જે ભોગવી ;

મળ્યું મનદું મહાઈ એક તેસું, નથિ અનીતિ ભોગવી.-૧૦.

સુણિ વાત શું નહિં શરમાય, દેખી પ્રીય-દુખ આવડું ?

અમીદે શું ઉઠિ નહિં ધસાય, ઇર્ષા જે ધાયલ મડું ? !-૧૧.

૧.-જે સદાચરણનાં લક્ષણની-ખુખીની વાત હોય તેને ડોકાણે તેને ખોડ-ખામી-દુષણની વાત ગણેછે-માનેછે ! ૨.-ધીરજ અને આશા.

૩.-દુર-આધે.

૪.-ધણાં-પુઠકળ.

૫-૬.-નિદ્રા હંમેશાં સર્વ મનુષ્યને આરામ આપનારી છે, તેમ છતાં મહારી નિદ્રા સ્વપ્નાવસ્થાના સરખીજ રહેછે ; અને તેમાં એ સ્વપ્નને વિષે પણ એની એજ મહારી ચિત્તની ચોરનારી લલના નિરંતર મહારી આગળ ખેલતી ભાસેછે ; હવે એવી રીતે મહારી પ્રિયા મળે સ્વપ્નમાં મળેછે, તો તેવી રીતે પણ મળે સુખ થવું જોઈયે, પરંતુ હું જે હેરાન રહુંછું તેનું કારણ એવું કે-એ સ્વપ્નને વિષે મહારી પ્રિયા એવી તો સ્વચ્છંદી ભાસેછે કે તેથી કરીને હું જાણે ખેળાર ખતી જઈને તેથી પછી હેરાન હેરાન થઈ જાઉંછું !

૭.-એવી રીતની આ મહારી વાત સાંભળીને મહારી પ્રિયા જે એક લાજળીના છોડ સરખી મુકુમાર ને કુમળી છે તેના દિલમાં મહારે વિષે ઘાઝ ઉપજી આવવાથી તે શું લજવાઈને સંકોચાઈ નહીં જાય ? !

૮.-આ દેહ જે શખવત-શક્તિહીન અને વિરહનાં જખમથી ધાયલ

કુંળિ સાચી ભાળી પ્રીતિ મ્હારિ, શાં^૧ શાં^૨ તેને^૩ દુઃખ હશે ;
જોય ધીરજે વિજય-ચાતક^૪ વાટ, નક્ષત્ર-સ્વાતિ^૫ આવશે ૧-૧૨.

(ગરબી.) . . .

ખ્યારી પડતું પડે જીવંત આમ, આગું જીવું^૧ જ્યાં હ રે;
જોની ક્યાં હૂં રહી તું જ્યાં હ, મળવું હવાં જ્યાં હ રે ?-૧.
લાંબી^૨ અવધ કહડારો આં કેમ, ન સુઝે ખુટશે જ્યાં હ રે ;
મુઝઈ ખડુ, રાખું વળિ આશા એમ, ભાવી^૩ હશે જ્યાં હ રે.-૨.
હાય ભાવી કહેતાં તો અભાવ, થયોછે આ ભાવને ;
(તોયે) ક્યમ નિહું તરાવે એ નાવ, આ દુઃખ દરિયાવને.-૩.
(એમ) થવા ધીર હું તો ખડુ^૪ મન, પણ ન માંને^૫ મન રે ;
કહેછે ‘હું ન પડાવે^૬ ઠગાડિ, જેવું^૭ અગન^૮ રે !’-૪.

ખની ગયલીછે તે. ૧-૨.-હું આવી રીતે મ્હારાં પોતાનાં
દુખને રડું છું, પરંતુ તે બિચારી મ્હારી પ્રિયાને પણ એજ પ્રમાણે મ્હારા
વિજોગથી કાણ જાણે કેવાં કેવાં દુખ હશે ?? ૩-૪.-પૈયા-
ની પેડે પીગું બંધ પણ પાણી ન પીતાં ધીરજ રાખીને વિજય, સ્વાતિ
નક્ષત્રની એટલે સંયોગના વખતની રાહ જોયાં કરેછે, અને આશા રાખી
દિલાસો લેછે કે જોલો મોડો પણ તે વખત આવશે !

૫.- (યોધડિયું-દૈવ-પ્રાર્થન ; અથવા કુદરતનું તોફાન).

૬.-વિયોગની લાંબી દરમિયાન મુદત.

૭.-નિર્માણ થયેલો

વખત. ૮.-એરે વિરહનાં દરદયી મ્હારા સ્વભાવની વૃત્તિ પદ-
લાઈ જઈને વિલક્ષણ રીતની થઈ ગયલીછે-એવી જે વૃત્તિ તે વૃત્તિને.
“ભાવી” એ શબ્દ બોલતાં તો હવે અભાવ-અપ્રીતિ-અશ્ચિ ઉપજેછે ;
તોપણ એ “ભાવી” શબ્દ રૂપી જે નાવ-બહાણ તેની હું અવગણના કેમ
કરું ?-એ ભાવિનાં નાવ-બહાણે કરીને તો દુઃખના દરિયામાં તરી શકાય-
છે-કુખાતું નથી-કેમકે “ભાવી”-બહાણના ભંડારમાં આશા, ઉમેદ, વિ-
શ્વાસ, ધીરજ, હિંમત, દિલાસો વિગેરે ખડુ ખડુ પ્રકારનાં યોધ, ઉપાય,
તુમડાં વિગેરે અનેક વસ્તુઓ ભરેલીછે, તેથી એ દુખ દરિયાનાં હવા-
પાણી-રોગ વિગેરે જે અડચણો તે અપણને ખડુ લાગી તથા જણાઈ
શકતાં નથી ! ૯.-પરંતુ મ્હારું મન મ્હારું કહ્યું માનવું નથી-
એવી રીતે સમજાવું સમજવું નથી.

૧૦-૧૧.-એ મન કહેછે કે “એ ભાવિ રૂપી બહાણના ભંડારમાં આશા,

નહિં કંઈ ન્હાનીસુની એ અગન, હતાં દુર ત્યાંથિ આ ;
 મળવા બદલે થયાં વધુ દૂર, આવી હંધિ ક્યાંથિ આ ?!-૫.^૧
 ધ્યારી સંભારે મનકું આ મોજ, ત્યમ ત્યમ વધુ મોહમાં ;
 કસઈ અગને ચમકું^૩ આ રોજ, ચમક જ્યમ લોહમાં !-૬.
 લાગી અગન દિલે ન ખમાય, કંઈ ઉપાય કેમ રે ;
 દઈ-ઉભરાં ન રાખ્યા ખમાય, લાવે ન શું રેહમ રે ?-૭.
 શું હું વીસર્યો ? હોય ન એમ, અરે મન સાંભર્યું ;
 નથિ વાંક, ધ્યારી છાં લાચાર, પાસે પાનું આ ભર્યું-૮.^૪
 હોય ; નીભાવવું જ્યાં લાચારિ, સમો સમો લાવશે ;
 ધ્યારી વિજયમું રાખી રહે પ્રેમ, હશે દાહાડો આવશે !-૯.^૫

ઉમેદ, દિલાસો વિગરે બધું ભર્યું છે-એમ જે તું આત્મા મને સમજાવે છે, તે
 હું-(મન) ત્હાં કહેલું કદી સાચું માનનાર નથી-એ તો એમ કરીને પેલા વે-
 દાંતિઓની પેઠે તું મને પટાવીને છેતરવા માગે છે-‘ચક્ષુભિઃ સત્યં’-હું આ
 મહારી પોતાની આંખે પ્રત્યક્ષ દેખું છું-કે આ વિરહનો દુખના દરિયામાં
 અગન-આગ-ખળતરા-લાલ્યનાં મોજાં ઉછળી રહેલાં છે-અને તું મને
 સમજાવે છે કે એ તો સહુ મિથ્યાભાસ છે-તે હું કેમ માનું-સમજું ?!-એ
 ત્હાં આધવજનું, અલ્પસાન હું ગોપિકાને ન ગોઠે !”

૧.-અરે પણ એ મન એમ કહે તેમાં એનો વાંક પણ નહીં તો !-આ
 અગન કંઈ જોવી જોવી નથી. અરે પ્રિયા, જોનિ, મૂળ આપણે એક પી-
 જંથી દૂર તો હતાંજ, ત્યાંથી પાસે આવીને મળવાને બદલે બહારોબહાર
 ઉલટાં એક લંકામાં તો પીગું લાહોરમાં-એમ આપણે એક પીજંથી
 વધારે છેટે પડી ગયાં-એવી ઊંઘી-અવળી (તકદીર) વિધાત્રીએ
 આપણે માટે ક્યાંથી જોળી કહાડીને આપણાં તરફ હડસેલી દીધી ?!

૨-૩.-જેમ ચમક પથ્થર સાથે લોહોડું ઢોકાયાથી તનખા પડે છે, તે-
 મજ સ્મરણશક્તિ રૂપી લોહોડાં સાથે આ મહારાં કાળજડાં રૂપી ચમક
 પથ્થર અથડાયાથી વિરહાગ્નિના નિત્ય તનખા પડે છે !

૪.-શું તું મને ભુલી ગઈ ? અરે ના ના, તું મને ભુલી ગઈ નથી-
 મને યાદ આવ્યું, આ તારા ગઈ અપ્પતના પ્રેમ-પત્રમાં તે જે સઘળી
 સવિરતર હકીકત લખી જણાવેલી છે, તે ઉપરથી માલમ પડે છે કે તું નિરં-
 તર મહાંજ ચિંતન કર્યાં કરે છે-તારી એમાં કંઈ માણ રીતની કસુર નથી-
 તું લાચાર છે.

૫.-હોય; એ વિભેગનાં દુખના દિવશ પણ
 જતા રહેશે ; જે ઢોકાણે આપણા ધંભાજ નથી તે ઢોકાણે ધીરજ રાખવી-

૧ (ગરબી.)

ખ્યારી તું તો ખલૂ સાંભરે ;

હારે એકાંતે સુતાં ખેસંતાં વાંચતાં ખરે.-હોજરે, ખ્યારી તું-૨૬.

હારે થયોઢૂં દીવાનો ના સુઝે કંઈ મૂળને ;

હારે સુતાં ખ્યાલમાં દેખૂંછ સાણે તૂળને.-હોજરે, ખ્યારી તું-૧.

હારે દેખી ભેટવા ધસૂં ને પછી જાગતાં ;

હારે ના દેખૂં ને વાગ્યામાં શરે ખલૂ વાગતાં.-હોજરે, ખ્યારી-૨૩.

હારે પ્રથમ ઠાવકિ પણ જ્યારે પ્રેમમાં હસે ;

હારે મિઠડિ ભોળી દીવાની રંગીલી દિસે.-હોજરે, ખ્યારી તું તો-૩૬.

સમો સમો લાવશે-એટલે વખત વખતને લાવશે; અથવા, એનો ખીજો અર્થ એવો કે-હાલ ગમે એવો આડો-વાંકો-હીલો હશે જોગ, -તોપણ વખતે કરીને તે પાંસરો-પાધરો દોર થઈ જઈને તેનો ખટ્ટો જશે રોગ !-તું તારા પ્રિય સાથે નિરંતર પ્રેમ રાખી રહેજે-પ્રારબ્ધમાં હશે તો સંયોગનો દિવસ અકરમાત્ કદાચ કાલેજ આવશે !

૧.-ખરેખર, જ્યારે જ્યારે હું એકલો અને એકાંતમાં રહું છું ત્યારે ત્યારે સુતાં, ઉઠતાં, ખેસતાં, પસાર કરતાં, લખતાં, વાંચતાં અને એવી રીતે હર કંઈ કામ કરતાં એકલા તારાજ વિચારો મ્હારા મનને વિષે નિરંતર ધોળાયાં કરેછે.

૨.-એવી રીતે તારાજ ખ્યાલમાં-વિચારમાં સુધ જવાથી પછી રવપ્રમાં પણ પાછી તનેની તનેજ નિરંતર દેખું છું !

૩.-એવી રીતે રવપ્રને વિષે દેખીને હું હવે ભેટવા એટલે મળવા અથવા આલિંગન દેવા જોશભરે હારી પાસે આવવા બંધિં છું, એવામાં પછી એ ધુમાડાના ખાસકા રૂપરવપ્રની મુરતી હાથમાં ન આવતાં ઝખટીને હું જાગી ઉઠું છું-એટલે તું તો કંઈ જાણાતી નથી, ત્યારે પછી એક તો આ મ્હારું દિલ વિરહના તીરથી જખમી થઈ થઈને આજુ પની ગયલું હોય-છે-અને તે વાગેલાંમાં પાછાં કરી કરીને એવી રીતે એ વિજોગના ખાણ વાગ્યાં કરેછે-એટલે એ પ્રમાણે દુખતી આંખે ખમણી ડોક વાગવા સરખું થાયછે !

૪.-પ્રેમનો ઉમળકો આવતાં પેહેલાં પ્રથમ તું જાણે ઘણીજ ઠાવકી-શાણી-ઠેરલ-ડાહી હોય તેવી દેખાયછે, પરંતુ જ્યારે તું ખોતાના ખરા રંગમાં આંત્રી જઈને પ્રેમના ઉમળકમાં પ્રવળ ચિત્તે-મન મુકીને હસેછે, તે વેળાં જાણે તું અલખેલી-દોલી અને કંઈક પ્રેમઘેજછાં વાળી હોય તેવી પ્રેમરસમાં મગ-આબંદી-મરત પની ગયલી ભાસેછે ; અને એ વાત જ્યારે હું હવે કહું છું ત્યારે તું મ્હારી આગળ તેથી કરો સોભ પામતી નથી-એવી તું નિખાલસ મનની શુદ્ધ દિલ દેનારી પ્રેમદા છે !

હારે આંખડિ-અંજને મુને છે ખરે આંખિયો ;
 હારે ત્હારી નયને ગરબ છે મ્હારો ભાંખિયો.-હોજરે, પ્યારી-૪.
 હારે તાકી વીર^૨ કેવું વીરછું^૩ તું ફેંકતી ;
 હારે ત્યારે ખેમાડુમ^૩ કમાન^૪ કેવી લહેકતી^૫ ? !-હોજરે, પ્યારી-૫.
 હારે મીઠી એમ શું હપ્પે તું ઠપકો^૬ મુને ?
 હારે નથી યાદ શું દિધેલ ને વચન^૭ તુને ?-હોજરે, પ્યારી તું-૬.
 હારે નથી એકલી, હું છું તુંથી વધુ દુખી ;
 હારે મથતાં મળે ન જોગવાઈ,-ક્યમ સુખી ?-હોજરે, પ્યારી-૭.
 હારે આપ્યામાંજ છું એ મીઠિ ધિરજ રાખજે ;
 હારે પછે વિજય^૮-રસ ચખાય^૯ તેમ ચાખજે !-હોજરે, પ્યારી-૮.

૧.-ત્હારી અણિયાળી આંખમાં સુરમાના સરખું અંજન કર્યું હોય એવો ને ત્હારો જોખનની ખુમારીનો ઘેરો રંગ ભાસેછે-તેણે કરીને હું જાણે અંજનઈ ગયલોછું-મોહિત થઈ માલાત થઈ ગયોછું-એવી રીતની ત્હારી આંખ ઉપર ખરેખર હું ક્રિદા-કુરખાન છું; હું એમ સમજતો હતો કે ગમે તેવી કોઈ મોહિની સ્ત્રી આવીને મ્હને મોહ પમાડવા માગે તોપણ હું મ્હારે મન ચલિત થવા દઈને કદી તેનાથી લોભાઉં-અંજનહું નહીં, પરંતુ એ મ્હારે અભિમાન ત્હારી આંખનાં જાદુએ ભુલાવી દીધેલુંછે ! ૨.-કઠાક્ષપાણ. ૩-૪-૫.-એ કઠાક્ષપાણ

મારતી વખતે ત્હારી બ્રહ્મરી-ભમ્મર રૂપી કમાન-કામદું-ધનુષ્ય કેવી ખેમાડુમ રીતે-જાણે ઈસારતમાં રહેજી ધુજતું-હિલતું હોય એમ ભાસતું ? !

૬.-“ત્હમે મ્હને વિસરી ગયા હોઆ એમ લાગેછ”-એવી રીતે અનુમાને કરીને ઉઠાવેલી શંકા.

૭.-“હું ત્હને કદી વિસરનાર નથી”-એવું ને વચન-પ્રેમપ્રતિજ્ઞા તે.

૮.-તું એકલીજ વિરહના દુખથી દુખી છે એમ ન જાણીશ-હું ત્હારા કરતાં વધારે દુઃખી છું-એક તો વિરહનાં દુખથી દુખી, ને તેમાં વળી ગમે એટલી કોશીશ કરતાં પણ ત્હારા તરફ આવવાને મ્હને કંઈ તક-નિમિત્ત-પ્રસંગ નથી મળી આવતો ; વિચાર કર કે હવે હું એ પ્રમાણે એવડાં દુખમાં કેવી રીતે સુખી હોઈશકું ? !

૯-૧૦.-તે વેળા પછી ત્હારામાં ને પ્રમાણે રસિકતા-શક્તી-ગુરિયત હોય તે પ્રમાણે તુ યથેચ્છ રીતે-તૃપ્ત થવાય તેટલી અંને તેવી રીતે-ત્યાં લગી-જેમ વીરરસમાં તેમ શૃંગારરસમાં વિજયી પુરૂષ એવો ને વિજય તેનો,-પ્રેમરસ લેજે !

(દોહારા.)

ઓ પ્યારી તું ત્યાં પડી, હું તો પડ્યો છું આંહ ;
કહે શી ધારી યુક્તિ તે, મળવું હાવાં ક્યાંહ ?-૧.

• ખૂં મુકવવા હું મથ્યો, લાજ તુંથી ન મુકાય ;
મુજને પણ એ ટેક છે, મેળે? પી રસ પાય.-૨.

અરે હવે એ ના ઘટે, લાજ માન સમ લાહ ;
પ્રિત સાચે પડદો કરો, ન પતિજ^૨ તો શો સાહ?-૩.

રે કાંટો^૩ તે શું કરે, મળ્યાં મન બે એક ;
અરે એજ કાંટો લહું. થયું માન^૪ જ્યાં છેક^૫. -૪.

તક સાચવતાં કિંમતે, -ખરી, વસ્તુ વેચાય ;
અતિ મોઢી કરવા જતાં, પરતઘં સરતે જાય.-૫.

કહાવી કામિનિ^૬ વશ રહે, સહે કામનાં ખાણ ;
કેતકિ નહિં સંદેહ^૭ મન, અંપા હોશે આન^૮. -૬.

૧.-લજજા રૂપી જે સવામણનું તાણું તે પોતાની જાંભ રૂપી કૂચીએ કરીને પોતાની મેળે-જાતે ઉઘાડીને-ખોલીને.

૨.-મહારા જેમ વિષે ધ્યા મહારે વિષે કોઈ પણ રીતનો જો લેને ભ-રોસો ન પડતો હોય તો પછી શું કરવા તું એવી રીતે મહારો હાથ ડાખી-ને ઝાલી રાખેછે, અને મહારો પક્ષો પકડી રાખીને મહને મહારે રસતે જવા દેતી નથી ? !

૩.-વચમાં નડતી ચંકા રૂપી શૂળ જે હોય તે-અંદેશો-ખતરો, -અથવા હરકત-પ્રતિબંધ.

૪.-ગુમાન-અભિમાન-રીસ-તોર-પતરાજ-ફાંકો.

૫.-હૃદયી જ્યાદે-અતિશય-(લઘુમાન નહીં પરંતુ રસરાશ્વને વિષે જે ગુરુમાન કેહેવાયછે તે.)

૬.-પોતાની વસ્તુની જે યોગ્ય-વાજખી-ખરી કિંમત હોય તે જો ઉપ-જતી હોય તો પછી તેવી તક જવા ન દેવી, કેમકે તેના કરતાં વધારે નફો મેળવવાની રાહ જોઈને-વધારે ભાવ ખાવાનો લોભ કરીને, તેને અતિસેં મોઢી કરવા જતાંમાં પછી પાછળથી પરતાઈને તેની યોગ્ય કિંમત કરતાં ઉલટી સરતી-ઓછી કિંમતે ગમે તેવા બેકદરને તે વસ્તુ આપી દેવી પડેછે !

૭.-આઠગણા કામવાળી કેહેવાતી જે સ્ત્રી જાત તેમાંની તું એક.

૮.-૯.-તું કદરદાન કેતકીની પુલની જાત નહીં, પણ આન કહેતાં ખીજ કોઈ બેકદર અંપાની જાત હશે-એવો મહારા મનને વિષે એ ઉપર-

પણ ભમિ પાછો ભ્રમર આ, શોધો એનો સાથ ;
 ન હોય ચંપા તોજ એ, કેતકિ સુંદર જાત.-૭.
 ચતુરાં ક્યમ ચૂકે અરે, પળ પળ રસ છલકાય ;
 દૂર રહે ક્યમ તેહવે, હુખિ આનંદ ઝિલાય ?-૮.
 આ શીયાળે મુખ નહીં, તે ઉક-રહોડનું હાય ;
 ઘેલું^૩ દિવાના વિજયથી, પ્રેમે ગગણિ વદાય.-૯.
 મધુરસમાંતી મિઠતા, ખોલી હળવે એમ ;
 અરસિક રસના રસિક કરું ; હરિ મુકિ શક્તિ ન ક્રમ ?-૧૦.

(દોહોરો.)

તારામાં તારાપણું, આ ધ્યાસી જો હોય ;
 મુજને આમ ઉદાસિમાં, એકલડો નજ જોય !-૧.

થી સંશય ઉપજે!

૧.-પણ આ મહારો મન રૂપી ભ્રમર
 એવી રીતે સંદેહમાં ભમી ભમીને પાછો તારી તરફજ એંચાયછે-
 એ ઉપરથી એવું અનુમાન થાયછે કે તું ચંપાની જાત નહીં હોય ; અને
 જો તું ચંપા નથી, તો પછી તું કેતકીની સુંદર જાત છે-એવાં એ ઉપરથી
 એ પ્રમાણે સિદ્ધાંત થાયછે.

૨.-અરે ચતુર પ્રીયા, તું આવી તક કેમ જવા દેછે ? મહારો પ્રેમ-
 રસ ક્ષણે ક્ષણે ઉભરાઈને નકામો જતો રહેછે-અને તું તો આધે-વે-
 ગળે રહેછે-ત્યારે હવે એ પ્રેમરસના ઉભરા કાણુ ઝીલે, અને બહુથી સાથે
 વળગીને હુખડી મારીને એ આનંદરસમાં કેવી રીતે નહાઈ શકાય ?!

૩.-એવું પ્રેમધેલછા ભરવું.

૪.-શૃંગારરસ રૂપી જે અમૃતરસ ને તેમાં રહેલી જે મિઠાસ તે ધીમે
 રહીને આ પ્રમાણે ખોલી કે:-કોઈ અરસિક, -ગાયન, કવિતા, ઇત્યાદિ
 રસ-વિષયના મર્મભી કદર-ભૂજ ન કરી શકે એવી, તથા તે રસને સમજીને
 લઈ ન શકે એવી, રસના કહેતાં જીભ હોય, તો તેને એવા રસ-વિષયની
 સમજણ આપીને-તેની પાસે કદર-ભૂજ કરાવીને તેને એ રસ-વિષય
 ઉપર પ્રીતિ-શોષ ઉત્પન્ન કરાવી શકું એવી છું, પરંતુ તેવી જીભ વગર
 કોને કરું ?!-અર્થાત્ જમનાર વગર જમાડનાર કોને જમાડે ?! હે પ્રેમ-
 દેવ, શૃંગારરસ જામે એવાં સાધન અને અનુકુળતા જ્યાં જોઈયે તેવે
 ઠકાણે તે ક્રમ નથી આપ્યાં ?!

- મળવું ત્હારે હાથ છે, જાણી.કો મ્હારે સાથ ;
 સાથી ત્હારાં સ્વાસ્થી, તું તો પ્રેમી જાત.-૨.
 ઓ મિઠિ એક સમે હતું, આપણું વચ્ચે બહાલ ;
 હાલ હવે સંભારતાં, ખતૂંછ હું બેહાલ !-૩.
 સિતાર કવિતા સૂણતાં, દેતિ અધરરસપાન ;
 તે સુખ જ્યાં સંતાડ્યું, તે, ન જડે^૨ છું બેભાન !-૪.
 ડીબો ચ્હડતો છાતિયે, ભીતર મન મુઝાય ;
 મુકું નિશ્વાસ નિરાશ થઈ, રે ઉભરા^૩ ન ઝિજાય^૪ !-૫.
 હું તો પ્રેમી જીવડો, પ્રેમ મૂળ ખોરાક ;
 પ્રેમી થઈ તું જ્યમ પ્રિયા, રહેમ ન આણે કાંક ? !-૬.
 મનની વાતો મન વિષે, સમાવિ શકું હું કેમ ;
 અતિશય જેમ દખાવું^૫ હું, નિકળે ઉભરઈ^૬ તેમ !-૭.
 જ્યાં જાગે કાળી કને, વિનાં મન-મીઠાપ ;
 કંઠ મુકાતાં મળિ જશે, ધ્યાલું વખતસર^૭ આપ !-૮.
 પ્રેમભર્યું કે વિષભર્યું, મન ગમે તે આપ ;
 પ્રાણપ્રિય તું આવિને, અધવચરે^૮ દુખ કાપ !-૯.
 હું લંબાવું હાથ ખડુ, ધ્યાલું લેવા કાજ ;
 ધ્યાલે તું ન અડે^૯ જરા, ભણી ત્હારિ પતરાજ !-૧૦.
 પ્રેમિજનોની ન્યાતમાં, ઘણાંક ઘોઘાં હોય ;
 વણ તેડે વણ ન્હોતરે, જમવાની તક જોય !-૧૧.

૧-૨.-ઓહ રૂપી ત્હારાં દોલાખમાં તે સુખ તે કિયે ડોકાણે છુપાવી રાખ્યું છે ? મ્હને જડી શકવું નથી, અને તેથી કરીને પછી હું બેભાન બની જાઉં છું !

૩-૪.-અરેરે જે વિરહ-વેદનાની વ્યાકુળતાના વિચારના ઉભરા આવે છે. તે બહાર નિકળ્યા વગર આ મ્હારાં દિલમાંના દિલમાં પાછા ઝીલીને રાખી શકાતા નથી-એમ થવાથી એ મ્હારે દિલ ગુંગળાઈને અકળાઈ જાય છે !

૫-૬.-જેમ નવ સાંધે ને તેર તુટે તેમ; અથવા ખંખાતી સુંઢમાંથી ગમે તેમ કુટી નિકળીને પાણી પોતાનો રસ્તો કરે છે તેમ !

૭-૯-૧૦-વેળાસર.

૮.-અધવચ રહેલું.

૯.-અ-

શું તું મને તેવો? ગણે, નથિ હું તેવો છેક ;
 પ્રીત એકતરશી ન ચહું, મુજથી મહારા ટેક !-૧૨.
 એમ છતાં વળી પ્રેમમાં, નેમ સદા ન પળાય ;
 નથી આપણી પ્રિત નથી, તથાપિ સંશય થાય.-૧૩.
 શું હું થયો અર્જુનામણા, ગયો આગલો પ્રેમ ?
 ઉત્તર શું નથિ આલવી, મનમાં દ્વારા કેમ ?!-૧૪.
 અમિરક્ષ તુજ મુખ ચંદ્રનો, ચિત-ચકોર મુજ આય ;
 અતિશય કાં આ માનિની, ગુરુમાનમાં? જાય ?!-૧૫.
 વિમાસવું^૩ પાછળ પડે, એવું ન ધરિયે માન ;
 ચતુરાં તુજને એતવું, એત સમજિ લે સાન !!-૧૬.
 વેગિ ગમત વહિ જાય આ, નહિં રહે જવાનિ હમેશ ;
 હેજત સહુ લૂંટઈ જશે, જીંદગી લુટારો^૪ દેશ !!!-૧૭.
 સુરખી^૬ પ્રેમનિ નહિં રહે, જોખન પડશે ઝાંખ ;
 જશે ઉમળકો પડિ ફિકો, ખલક^૭ દીસશે આખ^૮ !!-૧૮.
 નથી ભુખ્યો હું વિપયનો, શુદ્ધ પ્રેમ હું આહું ;

૩૬-સ્પર્શ કરે.

૧.-વગર તેડે નહોતરે ‘આવીને “ પો-
 તીકાં માણસને નહોતરાં તેડાં કેવાં ?! ”-એમ કહીને પોતીકા ખની જમ-
 વા આડી જાય તેવા ઘોલ્લા જેવો !

૨-ઘણી રીસમાં (લઘુમાન હોય તો તે કદાચ શોભે, પરંતુ આ
 ગુરુમાન તો હોને બિલકુલ શોભતું નથી-તેમ તે હોને ઘટતું પણ નથી).

૩.-અંદેશામાં-પરતાવામાં પડીને ટક ટક જોયાં કરવું તે.

૪-૫.-ઘડપણનો પ્રદેશ-મુલક આગળ એવો આવેછે, કે તે ક-
 કાણે ઠામ ઠામ બહુ બહુ રીતે લુટાઈ જવાનો ભય છે-માટે જે કંઈ હે-
 જત ભોગવવાની પોતાના હાથમાં હોય તે ન ભોગવતાં કૃપણતાથી તેને
 સંઘરી દપટી રાખવી એમાં એવી રીતે ડાહ્યાપણ નથીજ !

૬.-રતાસ.

૭-૮.-આ આખું જગત રસ કસ વગ-
 રનું-શીકું-શુકું-સેરડીના દૂધા સરખું-ઘડપણના પોતાના રંગ જેવું-ખા-
 ખ સરખું લાગશે ! ને તે વેળા પછી “ ગોળમાંથી ગળપણ ગયાં,
 સેરડી, કેરી, વિગેરે ફળ, મેવા, અંન,-એ સરવેમાંથી રસકસ-સ્વાદ-મિ-
 ઠાસ સહુ જતાં રહ્યાં, બહાલાંમાંથી હેત-પ્રીત ગયાં ?! ”-એવું એવું પોતા-
 ની લાગણી પ્રમાણે બાલીને, પોતાનામાં તે રસ-સ્વાદ-હેજત લેવાની

કદરદાન તુજને ગણી; પ્રેમ-કવન? આ ગાઉ!-૧૯.

જિવતાં લગિ હું તો કદી, નહિંજ મુઠું, મુજ ટેક;

બહાલિ વિજયની સમજાજે, મહારે તો તું એક!-૨૦.

મર્મમાંલ્ય આ માનુની, લખે લેખ તું કીક;

સમજાં તું કે હું વિજય, પણ એ તારી બહીક!-૧.૨૦

શક્તિ નથી રહી-એમ ન જાણતાં, કે પછી જાણી જૂલને, જગતનો તથા
તે માંહેલી વસ્તુઓનો વાંક કહાડવો પડશે !

૧.-પ્રીતિ-ગીત.

૨.-અરે ગુમાન ભરેલી માનવતી, તેં ગુણ અર્થના ભેદવાળો પત્ર તો
કીક લખી મોકલ્યોછે, કે જે કોઈ ત્રીજા રાખસના હાથમાં જાય તો તેને
તે કારસીમાં કે વિલાતી બોલીમાં લખેલા જેવોજ જણાય-એ તારા પત્ર-
નું લખાણ માત્ર તું અને હું એ એ બંધુજ સમજી શકીએ તેવું છે-પણ
નિખાલસપણે પોતાનાં મનની વાત સ્પષ્ટ રીતે કહી દેવાની તારામાં હિ-
મત નહીં, તેથી તે એ પત્રનું એ પ્રમાણે વિનાં કારણે મરડાટમાં લખાણ
લખેલું;-એ શિવાય એમ કરવાનું બીજું કંઈ હને કારણ નોહોતું-અર્થાત્
તું બહીકણ છે, સાંભળ:-

(ઇંદ્રવિજય વૃત્ત-સવૈયો.)

બહીક ધરી મરવાની કહે ક્યમ આવતું શકિ શકાય બગાસું ?

છીંક વળી ક્યમ છેક રહે છુપિ ટેકથિ તરકર આવે દવા શું ?

કીક લહી બગ ધીમું ભરે ડગ નામ જગે ડગતું પડતું ખાસું !

બહીક ગુમાન ધરે શું તું માનનિ વેદ કને નખરાંપણું આ શું? !-૧.

અર્થ:-કેક મનુષ્યને માત્ર બગાસાં આવવાથીજ તેના પ્રાણ જાયછે-
એવી વાત સાંભળીને મરવાની બહીક રાખીને બગાસું આવતું હોય તે કે-
મ કરીને અટકાવી શકાય? -કોઈ ચોર કોઈ ગૃહરથના ઘરમાં રાતે અંધા-
રામાં ચોરી કરવાને ભરાયલો હોય, તે પોતાનાં પગલાં ધણી સાવચેતીથી
હળવે હળવે-અવાજ ન સંભળાય તેવી રીતે મુકીને ચાલતો હોય, તે તેનાં
કદમ તો એવી રીતે છુપાવી શકે, પરંતુ તેને તે ઠેકાણે તે વેળા છીંક આ-
વવાની થઈ હોય, (ગધેડાનાં બુંકણની પેડે!) તે છીંકના ધલાજને માટે
તે ક્રીયા વેદ પાસે શું ઔપધી લેવાજાય? ! અને છીંક નજ આવી એવો
તે ઠેકાણે તેનો ટેક પણ તેનાથી કેવી રીતે બળવી શકાય? !-નદી કિનારા
ઉપરનો બગલો (બગભગત) પોતાનાં કદમ ધણાંજ સાવચેતીથી હળવાં
હળવાં ને ધીમાં ભરીને, માછલાં જેવી ચેતીને નહાસી ન જાય તેવી રીતે તે
ચાલેછે, અને પોતાના મનમાં તે સમજેછે-કે 'આ આખાં જગતમાં

શિકાર ધાર્યો સ્હેજમાં, અપજ્ઞાથિજ લેવાય ;
 તું તો એથિ ઊલટું લખે, ઉડાવું એ કહેવાય.—૨.^૧
 નથિ મતલબ કરિ પૂજને, કે હું કંઈ તજવીજ;
 એ મુજ બેદરકારિતું, વિચાર તું મુજ ખીજ.—૩.
 જે નર સામો કરગરે, માદા^૨ સમ^૩ તે જાણ ;
 કે બેદર ગમારથી, ખુએ મદમુછમાન.—૪.
 ખરી પ્રીત તો ત્યાં લઈ, પ્રથમથિ જ્યાંહ વળાય;
 ચુકવી^૪ પાછળથી જુએ, એ નર માદા^૫ મ્હાય.—૫.
 હવે થવા માશુક ભુંડી, કરે કોટિ ઊપાય;
 વિનય ન હરગિશ લેખવું, નિયમ ન ઊઠાપાય.—૬.
 નાક ધનાળૂ તપખિરે, સદા મલિન જે રેહ;
 તે ખુશખો—ખુખિ ના ખુએ, તે પર—બદખો કેહ.—૭.^૬

બંધા જેવું કોઈ પાકું અને પોંછેંચેવું નથી !” પરંતુ જગતમાં તેનું નામ ઇગ એવું જે પડેલું છે (પગસાધુ) એ સરપાવ તેને યથાયોગ્ય—ઘટારત રીતનો મળેલો છે !—અરે માનવતી, તું વેદની આગળ પેટ છુપાવીને—આવી રીતનું સાધ્વીપણાનું ડોળ ધાલીને—નખરાંપાણ, અથવા નખરાંપાણું એટલે આ વુ ખોટાં પાણું—જુઠાણું શું પતાવે છે ?!—અર્થાત્ તું બહીકણ અને પ્રમાદી છે !

૧.—મેં કહેલું કે પ્રેમ ઉપજાવવો એ ચતુર સ્ત્રીનું—હાં કે કામ છે—હું તો એ વાતથી નિરપૂછી છું—મ્હારા સાનાનંદમાં હું નિરંતર મગ છું; ત્યારે તે લખ્યું કે—“અશક્તિમાન ભવેત્ સાધુ” —હવે એના જવાબમાં મ્હારે હ—ને કહેવાની ફરજ પડે છે કે:—બેદરદાન બેકેષ પાધું,—સમાન—મંચ, મરિ, મર્યાં, આદું!—ઉડાવું એ કહેવાય—એટલે એનું નામ આમ તેમ સમ—જાવીને ઉડાવું—ભમાવું કહેવાય !

૨-૩.—માદા—આજરી જેવો, અથવા પક્ષાની માદા જેવો, જનાની—ખાયલો.

૪.—જાણીજોઈને પાકું જોઈ નજર ચુકીને, પાછળથી—“મેં હમને જોયા નહીં હોં—માફ કરજો—કંઈ મનમાં ન આણ—શો” —એમ કહે !

૫.—આજરી ; અથવા જનાની—ખાયલા.

૬.—જેને ચમચા જેવા ચિપટા ભરી ભરીને ક્ષણે ક્ષણે તપખીર સુંધવાની ટેવ હોય તેવું માણસ ગુલાખનાં, એલચીનાં, અને હેનાનાં અતરની લહેજત કેમકરીને લઈ શકે ન—તે પર બદખો કેહ—એટલે તે ઉપરથી પછી તે સુવાસને નહારો વાસ છે એમ કહે; અથવા, એનો ખીજો અર્થ એવો કે—“જેમ આપ ભલે જગ ભલા આર આપ ખૂરે જગ ખૂરા” તેમ પોતે જાતે બેદર—અરસિક—અશક્તિમાન હોય, તેથી કરીને પછી પો—

સ્વાર્થ છતે સંતાડવો, ન સધાએ વિપરીત^૨ ;
 વધાધિ વેણુ ગુમાનમાં, વિજય ન વળું એ રીત^૩.-૮.
 જોકે પ્રિતરસ ખુબ ચહું, જોકે ઝંઘપિગંજાઈ ;
 તોપણ તું સમ શઠનું આ, સમંજિ કરજું શઠ થાઈ!-૯.
 ઝિંજાત કહું તો ચાલશે, જેનિ આડિ પાંણુ-સૂઝ^૪ ;
 વિજય તેધિ લહું રથળ ધણે, શઠતા માંહિ રમૂઝ^૫!-૧૦.

(કવિત.)

ધ્યારી આ પ્રદેશ દૂર બહારોબહાર જવું પડે,
 ન મળાયું તુને લખું પત્ર છું લાચારીથી ;
 મેં તો કીધું નફિ જોઈ નારિયોની વૃત્તિ,
 કે પળાય પતિવૃત્ત^૬ ન યુવતિઓ પિચારીથી ;
 તુને સાંઝે લાગે તેમ કરજું સુખે થકી,
 ધ્યારાને છે ખાતરી^૭ ન થાય તેવું ધ્યારીથી ;
 વિજય કહે ધ્યારી હમણાં વિયોગ-તાપે^૮ રહે જો, -
 તરસ^૯ તો સૂખ વધુ મોડાં સ્વાતી-વારીથી^{૧૦} !-૧.

તાની કમળાના રોગ ભરેલી આંખથી તે પારકાંને તેવું દેખીને તેને બદ-
 નામી આપે !

૧.-પોતાની મતલબ હોય તેમ છતાં તેને છુપાવવી.

૨.-અવળું-ટંગ ધડા નવગરનું.

૩.-એવી રીતે કદી પણ

વિજય પ્રાપ્ત ન થાય-ફતેહ ન મળે !

૪.-પ્રેમ-પ્રતિષ્ઠા વિષે-

ની સમજ.

૫.-એવાં શઠપણાંમાંજ ગંભીર-મજા !

૬.-પ્રેમ પ્રતિષ્ઠા-પ્રિયવ્રત-પ્રિતમવ્રત.

૭-૮.-જે કર્મ અ-

ધરિત અને ગેરવાળખી હોય તે સાંઝે લાગીને તેવું અધરિત અને ગેરવા-
 લખી કામધ્યારીથી કદી થઈ શકેજ નહીં-એ વિષે ધ્યારાને ખાતરજમા છે!

૯-૧૦-૧૧.-હમણાં-હાલમાં આ વિરહ-જુદાઈનાં દુઃખ રૂપી પરિતા-
 પની ગરમીથી જે તરસ અને કંઠ શોષ વેઠવો પડે તે જો તું ધીરજ રાખીને
 સહન કરે, તો પાછળથી આપણા સંયોગ-મિલાપ રૂપી જ્વાલિતનક્ષત્રના પ્રે-
 મરસના વરસાદથી એ હાલનાં દુઃખના અવેજમાં જે ઘણું-વધારે-અ-
 મહિયું સુખ પ્રાપ્ત થાય-મળે તે સુખની ખરી કદર-પૂજ તારાથી તે વખતે
 એ પ્રમાણે તરસ સહન કરી હોય તોજ થઈ શકે !

ઓ ધ્યારી તું કયમ ટેક મુકિ, આ મુકાવે આજ,
ખતાવે ખેવકાઈ જે લાવે ભુંડિ લ્હાય છે ;
ઓ ધ્યારી આ હજિ આખર લગિ આશક-જીવ,
છેલ્લો પ્રેમ જોવો સ્હાઈ પાલવંડો સ્હાયછે ;
શું આ આમ છેકજ દાખે છાતી કઠિણ,
તકશીર વનાં શૂર આણી તોડવા તું સ્હાયછે ?
વિજયને શક ધ્યાંરી એમ ત્હારી તોડી તુટે,
જખખર રખેર-પ્રીતિ ન તુટિ તણાયછે !-૧.

અરે નૂરી નૂર ત્હાં કમ લાલ જોડેં ઝાંખું,
દૂરથી હું દેખી લેને શૂર સ્હડિ આવતું ;
મનહર રસભરી કાલી કાલી વાણી ને,
અબજણી જાણે લાગળી તે જોવું મુને ભાવતું ;
અરે તે કામણગારી હીલચાલ ક્યાં સંતાઈ,
અરે ભોળા આશકને એમ મા ભમાવ તું ;
“ દિવાનો વિજય દૂદી-ભિમજકે^૧ હરચો,
હવે હવાની^૨ દવાએ જરા શ્રીવાને^૩ નચાવ તું !-૧.

અરે નૂરી આવ પાઈ પીલે પીલ નૂર,
શૂર સ્હડી ગયું દૂર નથિ હીલચાલ અંગમાં ;
અરસ પરસ હવે ઇન્તેજારી ગરમ છે,
શરમે ન દૂર ઝૂર રંગે કર ભંગ મા;”

૧-૨-૩.-એવી રીતે વિજય કુકારનાં મનને વિષે જે ફિકર તે નૂરીની નરમ-મંદ તબિયતમાં નૂરીને ન જણાવતાં તે કુકારે તે નૂરીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે-“ લે જો આ હું હૈયાનાં ખરાં હેતના ભિમજકાથી હસુંછું, માટે હવે એ મહારાં હસવાંથી મહારાં દિલનાં હેતની હવા જે પહાર નિકળી તે હવા રૂપી મહારી કુકારી દવા હું લેને આપુંછું-હવે એ મહારી કુકારી દવાને તું માન્ય કરીને તું ત્હારી શ્રીવા કહેતાં ડોકી-ગરદનને જરા નચાવ-નચાવી દે તો પા ! ”

* એ પૂર્વાર્ધનું વ્યાખ્યાન:-અરે નૂરી, તું હવે ત્હારી તબિયત

મરમ જો સમજે તો માન મૂકી મળ હવે,
હરદમ રહેતી હાય કેવી જાંઠ સંગમાં;
હસવાં રોવાનું ન મળે ઢંકાણું^૧ વિજયને,
તૂરી તે તે તણાણીછિ^૨ ત્હારાજ તરંગમાં^૩ !-૧.

વાટમાં નમુનો દીડો આ પ્યારી તદ્દૃષ્ટિ હોશે,
ધરયો હું તે પાંસે ભેંટવા આવેશી બૂતમાં;
શું કહું આ ક્યારી જે મિઠાસ લાગે ત્હારા,^૪
સંદેશા કહેનાર-વાણીમાં ન તે તો ખુલખૂલમાં^૫;
આ ક્યારી આ હોઠે ધન-તેજરીની^૬ સીસોડી^૭ વાગે,
પાગે જોતાં બુંદ^૮ સહવારે ગુલાબ-પૂલમાં^૯;

હોશિયાર-ચાલાક પનાવી દે, અને પ્રેમરસ પાઈને પીલે, અને પછી આ
ત્હારી જે લાલી ઝાંખી પડી ગયલીછે, તેને પીલી નાંખીને એ પ્રેમરસ-
માંથી નવી તાજી સુરખી આવે તેણે કરીને પાછું તું ત્હારા સ્હેરાનું તૂર
સુરખી ભરું અને ચળકતું-દીપતું પનાવી દે; અથવા, પ્રેમને પીલે-ફણગે-
અંકુરે કરીને પીલીને પ્રેમરસ પ્રાપ્ત કરી લઈ ત્હારા સ્હેરા ઉપરનું તૂર
પાછું સુરખી ભરું અને દીપતું કરી દે! ત્હને પણ હવે આ પ્રેમનો ઉમ-
ળકો આવવામાંજો હોય એમ જણાયછે, અને ત્હારાં અંગમાંની હિલ-
ચાલ કરવાની શક્તિ કંઈ જતી નથી રહી-તે ત્હારા અંગમાંજ રહેલીછે.
હવે અન્યોઅન્ય આતુરતા જોશમાં ઉભરાઈ જાયછે; માટે તું લજ્જાએ
કરીને દૂર રહી મનમાં મુઝાયાં ન કર, અને રંગ ખાસો જામે એમ છે,
તેમાં તું હવે એવી રીતે ભંગ ન કર! ત્હારો પ્રેમજવર મ્હારાં કિવનાઈ ન
વગર ખસનાર નથી! •

૧-૨-૩.-વિજયને હસવાનું કે રોવાનું-દિલ ખોલવાનું ત્હારી રૂપરૂ-
શિવાય ખીજું કોઈ ઢંકાણું નથી; અથવા, એનો ખીજો અર્થ એવો કે-
વિજયનાં હસવાં રોવાંનો કંઈ દેગ ધડો-પ્રમાણ નથી-હસવાને ખદલે રડે
અને રડવાને ખદલે હસેછે-એવો એ વિજય ક્યાર ત્હારાજ તરંગમાં-
ખ્યાલમાં હોલેદિજ જેવો ખની ગયલોછે; અથવા, એનો ખીજો અર્થ
એવો કે-અરે તૂરી, તું પ્રેમનો સાગર છે, તેથી ત્હારા તરંગમાં-મોજમાંજ
એ નિરંતર તણાયો જાયછે! ૪.-ખુલખુલ પક્ષીનાં ગાયનમાં.

૫-૬-૭-૮.-સહવારના સ્હેરમાં, પાગમાં ફરતાં, ગુલાબનાં ફૂલના
ઉપર જે ઓસનાં-ઝાકળનાં મોતી જેવાં ટીપાં હોયછે તે જોઈને ત્હારા
ગુંલાખી સુરખી ભર્યાં, પણ વિજેગના શોકનાં ચિન્હવાળા, એવા જે ગાલ
તેનું રમરણ થઈ આવેછે; અને પછી ચુંપન લેવાને સાડ આ મ્હારા

ઓ બહાલી વિચાર બહાલ આપું જો પ્રતિમા પર,
હશે વિનયને કેટલું તું ખીજ-મૂળમાં ?!-૧.

પગલાં ન ઉપડે રડાઈ જાય આંખથી,
ને કેરું આ તણાય છેલ્લું કરતાં સલામમાં;
કરે હાથ્યા વનાં કેમ કરી આહુ-મન બોલું,
કરે બોલ્યા-કરે લેવા દેવાનાં છું કામમાં;

હાઠમાં દયાભાવ સહિત આતુરતા ભરેલી ઈચ્છાનો સળવળાટ થઈ આ-
વીને એ હોઠ રૂપી વરાળયંત્રમાં પ્રેમના આવેશની ગરમીની વરાળનો
જેરસો ઉત્પન્ન થઈને તેનાથી આણુધારી રીતે સીસોડી-સિપટી વગાડી
દેવાય છે ! ૧-૨.-હવે તું વિચાર કર કે ત્હારી પ્રતિમા એટલે
ત્હારા નમુના, ત્હારા પ્રતિનિધિ, અને માત્ર ત્હારી નકલ-પ્રતિબિંબ રૂપ
મૂર્તિના ઉપરજ જો એવી રીતે મળે એટલો પ્રેમનો ઉમળકો આવે છે, તો
પછી તું પોતે જ મૂળ-અસલ કારણ ખીજ રૂપ છે તેના ઉપર મ્હારો
પ્રેમ કેટલો અને કેવો હશે ?!

૩-૪-૫.-જુદાં પડતી વખતે જો આખરે છેલ્લી સલામ-એટલે ફરી
પાછાં ઈશ્વર કૃપાથી જ્યારે ભેગાં થવાય ત્યારે ખરું, પરંતુ તે વખતે તો
છેલ્લીજ સમજવાની એવી જો કાજગરી સલામ-તે કરતાં આ કર-એટલે
જમણા હાથમાં તે વખતે કંઈ પક્ષઘાતનો રોગ થઈ આવવાની તૈયારી
થવા માંડતી હોય, તેમ એક પ્રકારની તાણ ઉત્પન્ન થઈ આવીને-એ હાથ
પાછો પાછો ખેંચાઈ જવા લાગ્યો !

૬-૭-૮.-માણસ જ્યારે ચાલે છે ત્યારે તેના ખંને હાથ વારા ફરતી
આઘા પાછા હાલે છે એવો સ્વાભાવિક કુદરતી નિયમજ છે-હવે એવી રીતે
એ ઠકાણે-“હાથ હાથ્યા વગર પગને ચાલવાનો મ્હારાથી કેમ કરીને
હુકમ આપી શકાય, અને એ પગ ચાથ્યા વગર કેમ કરીને ચાલી શકાય-
જો એ પગને એવો આણુસમજો હુકમ આપવા જાહેરું, તો તે ‘એક વાર
હાથને તો હાલવાનો હુકમ થઈને તે હાલવા માંડે, પછી હમે ચાલીશું’-
એમ પોતાના ટાચકા ફાડીને-તતડાવીને-સામે તરત જવાખ આપે તેવા
છે, ત્યારે તે વેળા મ્હારે કરવું શું ?”-એ પ્રમાણે મન બોલું! એટલે જમ-
ણા હાથ ટાંટિયાના તરફ ફરીને વચમાં બોલી ઉઠ્યો કે-“અરે ઝોં ઇંધણુ-
ધારી લંપટાંગા લખૂસો, શું અમરું સમજ્યા વગર મુગી મુગી ઇસારત ક-
રીને સૂખા સાહેબની આગળ મ્હારી ફરિયાદ કરેછો ? દેખતા નથી કે હું
આ સૂખા સાહેબનો (મનનો) હુકમ બજાવવામાં-રાજધિરાજ પ્રેમરા-
યના તરફનો જો કર-જગાત તે આપવા લેવાનાં કામમાં રોકાયેલો છું ?-

એવી ભાંજગડમાં^૧ આકરણ^૨ એવું થયું,
આપું આ શરીર સ્તબ્ધ^૩ રહિ ચયું હામમાં;
મન બોલ્યું-વાદિ^૪ પ્રતિવાદિ^૫ નો રાજ^૬ વિજય,-
.. રાજનામું^૭ પ્રેમરાય માની રાજે ધામમાં!-૧.

બોલવાનું હજિ તો ખલુ ખલુ રહ્યું તોય,
ધ્યાત્રી હવાં એટલુંજ સમો આવી રહ્યોછે;
નથિજ લગાર ગમતું આ આમ છુટાં થવું,

અમથા અમથા ટાચકા ફાડીને જાણે મહા મ્હોટા કામદાર હોઆ તેવું
ડોળ ધાલીને નકામી ટેં શું કર્યો કરોછો? કાણ હમને ચાલવાનું
કહેછે?-ઉભા થઈ રહો, અને મ્હારી અદેખાઈથી દુખવા લાગા હોઆ
તો કરારે બેસી જાઓ, પણ ફરીથી મ્હવે મ્હારું નામ લઈને મ્હને ખિજ-
વશે ના-સમજ્યા કે? નહિતો જોવીજ આ ચાખખ?!"

૧-૨-૩.-એવી રીતેની તકરાર-હા, ના,-પંચાત-માથાકુટ થતાંમાં
પેલો પક્ષધાતનો રોગ જે જમાણા હાથમાંથી પ્રથમ પ્રવેશ કરવા લાગેલો,
તે હવે એ ઠકાણે એ વખતે આખા શરીરમાં વ્યાપી જઈને-પ્રસરી જ-
વાથી આપું આ શરીર સ્તબ્ધ થઈ જઈને-હાલતું ચાલતું બંધ પડીને
ગૂમ થઈ ગયું, એટલે પેલા લંબટાંગા લંબૂસોને બેસી જવાની હિંમત
આવવાથી એ તક તરત ઝડપી લઈને તેઓ લાગલા બેસીજ ગયા, અને
એ પ્રમાણે આપું આ શરીર અટકી પડ્યું!

૪-૫-૬-૭.-ત્યારે તે વેળા પછી સૂખા સાહેબ (મન) બોલ્યા
કે-"રાજાધિરાજ કૃપાનિધાન પ્રેમરાયજી પોતાની પ્રજા ઉપર ધણી રહે-
મનજર રાખનારા છે, તેથી પોતે આ શરીરની આવી સ્થિતિ જોઈને
એવી રીતનો હુકમ આપેછે કે-વાદી પ્રતિવાદી, એટલે પ્રિતમ ધ્યાત્રીની
એકઠાં-સંયોગમાં રહેવાની જે ઈચ્છા તે ઈચ્છાકાર વાદી, અને તેઓનો
વિયોગ થવાનો જે સખખ અથવા યોગ તે પ્રતિવાદી-એ બે વાદિ પ્રતિ-
વાદી જ્યારે એવી રીતે રાજ-અનુકુળ હોય એમ આ કામના સાક્ષી-
પુરાવા ઉપરથી સિદ્ધ થાયછે ત્યારે, અને વળી પ્રિતમ ધ્યાત્રીને જીદાં પડ-
વાની મંરૂજ જણાતી નથી, તો હવે બેલાશક તેઓ રાજ રહે તેમ તેઓને
બેઠાં. રહેવા દો!-એને સાડ પ્રીતીની નીતિનો નિયમ-અથવા કાયદો
આ પ્રમાણે છે કે:-પ્રિતમ ધ્યાત્રી-એ બેમાં મન જો રીજ, તો પછી શું
કરી શકે મુક્તિ અને કાજ?!" (એવી રીતે એ શરીરના અવયવોની
મસલતથી એ પ્રમાણે પ્રિતમ ધ્યાત્રીનો વિયોગ થતો કોઈ એક વખતે
ખરખર અટકેલો!)

હાય રે લાચારી, સુખ-દી તે વહી ગયોછે;
 હોય, હવે વાત તે ન સંભારવી વારે વારે,
 આશાનો મલમ જુદાઈ-જખમે કહ્યોછે;
 વિજય કહે મીરજે જો નખ? ન મરાય,
 રૂઝેર એમ જાણું કે પ્યારી મિલાપ^૩ પાછો થયોછે!-૧.

(હાંખી-રાગ ખમાચી.)

પ્યારી પાછી મળશે તું, કહેની હવે ક્યારે ?

ધિર મને ના રહે, કહેની હવે ક્યારે ?-પ્યારી પાછી મળશે તું કહે૦-ટોક.
 મુદત ટુંકી તું રહિ મુજ સાથે; રહિ ઉમેદ જાહુ મહારે!-હારે પ્યારી, રહિ૦

૧-૨-૩.-એ જુદાઈનું-વિજ્ઞેગનું જખમ-ધા એવી રીતે હોયછે કે, પ્રિતમ પ્યારી એ પેની વચ્ચે અંતર^૪છેડું પડવાથી તે જખમમાં એ અંતર રૂપી કાટ-ચીરો-તડ પડેલી હોયછે; હવે એવી રીતની વિજ્ઞેગનાં જખમની તડમાં થોડો વખત સુધી તો તે જખમની અંદરના દુખાવાને લીધે માત્ર તેમાં કળતર અને વેદના થતી હોય એમજ લાગ્યાં કરેછે, પરંતુ જ્યારે થોડોક વખત એવી રીતે દુખમાં અને શોચ કરવામાં વિતી જાયછે, ત્યારપછી તે કળતર અને વેદના નરમ પડતી જતી જાણાંતાં કુદરતી રીતે તેમાં રૂઝ આવવા માંડીને એ વિજ્ઞેગનાં જખમની તડમાં એક પ્રકારનો ખંજવાળ થઈ આવવા માંડેછે ! હવે એવે વખતે એ વિજ્ઞેગનાં જખમનો સંજોગ અથવા સિલાપ થવાને ધણો વિજંખ કે લાંખી મુદત રહેલી હોતી નથીજ, તોપણ તેવે ખંજવાળને વખતે ગમે એવાં સમજુક-ડાહ્યાં-વિવેકી-સાની માણસોથી પણ ક્રોધ તેવે પ્રસંગે ઊંઘમાં-અસાનપણાંની તરફથી ઉત્તેજન મળીને પેલી રૂઝ આવવાની તૈયારીને વખતે એમિંતો એકદમ ક્રંધ ખંજવાળ આવવાથી લાગણું તે ઠકાણે ખંજવાળવા જતાંમાં અંગુઠાનો કે આંગળીનો એ વખતે જે ઝેરી સરખો નખ તે મારી દેવાયછે-અથવા, કોઈ ખીજી વસ્તુ સાથે ધર્પણ થઈ જાયછે, એટલે પછી જખમને જગી ઉઠીને જોતાંમાં રૂઝ આવવાને ખલે લોહી નિકળેલું જોઈને-અનુભવીને-અત્યંત તે વખતે તેઓને પશ્ચાત્તાપ થાયછે.-તેટલામાટે જો ધીરજ રાખીને એવી રીતે એ વિજ્ઞેગનાં જખમના ખંજવાળને હારાથી સહન કરી શકાય તો એમ જાણવું કે થોડી મુદતમાં તરત એ વિજ્ઞેગનું જખમ રૂઝાઈ જઈને આપણા પાછો ફરીને સંજોગ-મેળાપ થવાનો છેજ ! અને એવી રીતે એકવાર મેળાપ થયા પછી સુઝે તેમ પરસ્પર પંપાળવાથી કે ખંજવાળવાથી નખનું તે ઠકાણે પછી ઝેર નથી લાગવાનું-એ વાત સર્વાનુમતે અનુભવસિદ્ધ છે !

કહેની હવે ક્યારે ? ધિર મને ના રહે;—ધ્યારી પાછી મળશે તું—૧.
 ધ્યારી બોલી—“હશે સરજિત જ્યારે;” એમું શું કહે અલિ વાહરે ? !
 કહેની હવે ક્યારે ? ધિર મને ના રહે;—ધ્યારી પાછી મળશે તું—૨.
 “મળવા ધ્યારા હું વધુ છું અધીરી; પણ શું કહું પુછે આરે; હારે ધ્યાં
 કહેની હવે ક્યારે ? ધિર મને ના રહે;—ધ્યારા પાછો મળશે તું”—૩.
 અન્યોઅન્ય આલિંગન લઈને; પ્રશ્ન પુરો કર્યો ધ્યારે; હારે એમ, પ્ર
 એક સહવારે, વસંતને બહારે,—પ્રીતમ ધ્યારી હતાં જાગિયામાં—૪.
 અધરાંમૃતરસ પાન કરતાં; પ્રેમી નયન ચળક્યાં રે; હારે બેહુ, પ્રેમી
 ચિત્ર મુગાં રે, વિજય લાચારે,—પ્રીતમ ધ્યારી છુટાં પડ્યાં રે—૫.

(ઇંદ્રવિજય પૂત-સંવેચો.)

આજ કહે મિઠિ વાત તું, મર્મનિ શર્મ મુકી સહુ ભર્મ ઉઘાડી;
 સાત થયા દિન તોય હજી ખિન નાથ જીએ દિન છાતડિ ધાડી;

૧-૨.—એવી રીતે એવો નિરાશપણાનો—ઉદાસીનો—ઉલટ વગરનો કર્મ-
 યોગનો બોલ શું બોલેછે ?—તે તો છેજ તો—જાણિયેજ છેયે તો !

૩-૪.—વધારે (હારા કરતાં હું વધારે અધીરી છું—પણ તું કે કાઈ
 બીજું પુછે ત્યારે મહારે શું કહેવું ? !) ૫.—એવી રીતે એ
 કડીમાં પ્રિયા પોતાના પ્રિતમને ઉત્તેજ પાછું સામું પ્રશ્ન પુછેછે !

૬-૭.—પ્રિયાએ અને પ્રિતમે સામસામે પરસ્પર જે પ્રશ્ન એક બીજાં-
 ને પુછેલો તેનો ઉત્તર જવાનથી આપવાને બદલે બંને જણાંએ પરસ્પર
 પોતાનો સંપૂર્ણ આગ્રહી પ્રેમ દરસાવીને એવી રીતે પ્રેમથી પૂરો કર્યો !

૮-૯-૧૦.—વસંતઋતુમાં જે ખાગનો દેખાવ એક સહવારના મહોર-
 માં કુમળાં કીરણોથી સુંદર—પુષ્પશુરત—રમણીય બની રહેલો હતો, તેવા
 ખાગની શોભામાં—સૃષ્ટિ સૌંદર્યમાં—હરિયાળી વાળા કિત્તોમાં—ખીલી રહેલા
 ગુલલાલમાં ! (એ પ્રશ્નોત્તર થયલા !)

૧૧.—પીવાથી.

૧૨.—આંખમાં પ્રેમની લેહર—બુમારી આવવાથી તેમાં એક પ્રકારનું
 તેજ રમતું દેખાવા લાગ્યું ! (પરંતુ ઉમંગકાનો આનંદ તો માત્ર એક
 ક્ષણભરજ રહેલો,—કેમકે, જીદાં પડવાનો વખત છેક પાસે આવી પોહ્યાંચો
 હતો.) ૧૩.—એ વખતે તેઓ જાણે મુગાં ચિત્ર જેવાં દેખાયલાં !

૧૪.—ઉદાસી—રિસાયલી—દુઃખી.

૧૫.—ગરીબ—લાચાર.

ઠહેમ^૧ જુઠા સણગાર સજી તજ દે ભજિ^૨ મા હું લહીરા લખાડી^૩;
ખેલ^૪ ખિલે ફળ^૫ ફૂલ હિલે વળિ^૬ પીજય પાક^૭ લહે પ્રિતિ વાડી^૮.-૧.

(લાવણી.)

ધન ધન સમય^૧ શુભ આજ, ખુશી^૨ તે આજ^૩, મરત શો હોજી ?
સહુણી શી આ સહસાજ,^૪ પાછિ મળિ જોજી ?-ધન ધન-ટેક.
શો સજયો શોભિતો સાજ, માહરે^{૧૧} કાંજ, માહ^{૧૨} દરસાવે;
ધિમું હસે મધુરિ કુંજિ લાજ,^{૧૩} મલકતી^{૧૪} આવે.-૧.
શી ઠરી તાકતી^{૧૫} આંખ, તોય તે પાંખ, ચમકતી દીસે;
જયમ ધને^{૧૬} જગન નહિં ઝાંખ, જિજ્ઞું^{૧૭} અતીસે.-૨.

૧.-હારાં મનની ખોટી ભાંતિ-શક-અનુમાન; અથવા, કોઈ અ-
દેખાંએ આપેલો પથરો !

૨.-હારાં મનને એવા એવા ખોટા ઠહેમમાં અને મિથ્યા ભાંતિમાં
નાંખેછે-રેફેછે, તેના કરતાં તેને બદલે પ્રીતિ અને આસ્થાથી તું હારા
ઈશ્વરનું શ્રમણ કરીને તેના ગુણ ગાઈલે.

૩.-જુઠા.

૪-૫-૬-૭.-પછી આપણી પ્રીતિની વાડી
પવિત્ર-ચોખ્ખી છે, તેમાં આપણે આગળની માફક પાછાં હરિયે-ફરિયે-
ખેલિયે તો વળી પાછો એ વાડીનો રંગ જામે, અને પાછી એ વાડી
ખીલી રહીને ફળ ફૂલ ઝુકી રહેવાથી શોભી રહે !

૮-૯.-ખુશી તે આનંદ નામ-આજ ખુશી-ખીજ નહીં !

૧૦.-અકસ્માત-સુલભ-આણંધારી રીતે. ૧૧-૧૨.-સોળે સ-
ણગાર સજીને અલખેલી બનેલી છે તે મહેને મોહ ઉપજાવવાના હેતુથીજ-
૧૩-૧૪.-મીઠી સુકુમાર લાજળીના છોડની પેઠે સંકોચાતી સંકોચાતી
અને વળી પ્રેમના ઉમળકાથી ગાલમાં મંદ મંદ હાસ્ય કરતી આવેછે.

૧૫.-વચમાં વચમાં વળી અટકી જઈને પોતાની નયનનું મહારા ઉપર
કવી રીતે નિશાન તાકેછે ? !

૧૬-૧૭.-અંધારાવલાં શ્યામવાર્ણનાં આકાશમાં વિજળીના ચમકારાંથી
જેવી રીતે પ્રકાશ થઈ રહેછે, તેવી રીતે એ આંખ-પાંપણ-ભવાં તથા
આસપાસની જગાના ઘેરા શ્યામ વર્ણનો જે દેખાવ તે, નેત્રકટાક્ષના
તથા ભૂકુટીના ચપળ ઝબકારાથી જાણે ચમકતો હોય એમ લાગેછે !

•મૂલ.

રસ-સિંધુ શોભી પૂર; •

આશક માશુક ચક્રચૂર; •

પ્રિતિનિરો દિપે^૧ શાંતૂર;^૨

રસિ^૩ વધિ ઉર^૪ રહ્યાં છ શૂર, છુટ્યાં લંગૂર, રહોય શી રહોઈ^૫ સંકુણી ૦-૧.

રે વિલાસની શી વાત, યોગ્ય છે જાત, એક પીજાને;

ઘેલી^૬ શી ચાલે લાત,^૭ ગેલ, કા જાણે ?-૧.

શૂં કરે અદેખાં જાન, માળ્યાં જ્યાં મન, એક પીજાનાં;

ધન ધન પળાય વચન, વાંચિ પ્રિતિપાનાં.-૨.

ધન ધન વચનિ દિલદાર;

તુજ સમ ન અવર લહું પ્યાર;

થઈ રહે દહ, પુખ્ત તું નાર;

છઉં સાચે પ્યારે યાર, હું તાપેદાર, ન વચન હું ખોજાં.-સંકુણી શી ૦-૨.

રે સાંભરિ આવે વાત, વિતી જે રાત, જીદાઈ કરી;

નથિ ઉંઘ્યાં તોય ઉત્પાત, સ્વપ્ન^૮ જયમ વેરી.-૧.

કિધિ સાંભરતી સહુ મોજ, આગલી રોજ, રહે જિદાસી;

ના ચાલે તેમાં ખોજ, એવડી કાંસી.-૨.

તું તો કપજે લાચાર;

મેં લહું ઉતર્યો શૂં પ્યાર;

ખહુ તરે^૯ ખનું ખેજાર;

ક્યમકે ન હું ગૂંહેગાર,^{૧૦} કંઈ વીચાર^{૧૧} ન મળવાનો^{૧૨} હું.-સંકુણી શી ૦-૩.

૧-૨.-પ્રેમના કેફની હૃદયથી મુખડાંનાં નૂર-કાંતિ-તેજ કેવી તક-
તકતી રીતે શોભી રહેલાં છે ? ! ૩-૪.-દિલની ઉમંગી

આતુરતાનો ઉમંગકો જોશમાં હવે વધી ગયો છે.

૫-૬.-પ્રેમ ઘેલછાના ઉમંગકા સહિત આવેશમાં લાડની લાત કેવી
લાગે છે તે લાત ખાનારાં શિવાય પીજી કોણ જાણે ? !

૭.-જાણે કંઈ પિહામણું સપનું શત્રુવટ કરવા આવ્યું હોય, ને તેમાં
જોમ કંઈ નાશકારક ખનાવના દેખાવ ભાસતા હોય તેવી રીતે.

૮.-શોધ-ખોજ-તળવીજ.

૯.-મનના ખુદા-ખ્યાલ-

કલ્પના-અનુમાને કરીને.

૧૦.-ખેદરકારી-કસુર કરનારો-

તકશીરવાન.

૧૧-૧૨.-તું શા કારણથી-કેમ મળતી નથી એ

બહુ સહુ આપણે દુખ, મિઠડિ માશૂક, હવે શું બળવું ?

કર વિચાર બમણું સુખ, હશે આ મળવું-૧.

બહુ દિનની ભાગી બૂખ, થઈ નહિ લૂખ^૩, કાચ આપણની ;

બનિ ચળકતિ વળિ જવં ઊંક^૪, રહોડ પ્રિતિ-પણની.^૫-૨.

આ પ્યારિ હવે રહે મગન ;

મા છોડિશ ઉઠશે અગન ;

છે લાગિ વિજયને લગન ;

તુજ જોઈ પદન ને વંદન, દિવાનો તદન, પતીને મ્હોઊં.-સકુણી-૪.

(કવિત.)

ધન ધન દિન પ્યારી પ્રેમે લેહેલીન બન્યાં,

મટણું આજ જુદાઈ-જૂખમ^૬ રહેતાં રોજ ને ;

પડ્યાં અદેખાંએ માંહ અવિશ્વાસ^૭-પોરા^૮ ગયા,

થયો શુદ્ધ^૯ તે અશુદ્ધ હતો પ્રેમહોજ ને ;

વિષેનેહું વિચાર કરતો.

૧-૨.-આપણને પડેલાં વિજેગનાં દુખના કરતાં બમણું સુખ,-
હાલ હવે આ આપણને ને સંયોગનું સુખ મળેછે તેવે પ્રકારે,-મળવું
સર્જિત હશે,-અને એટલાજ માટે એ વિજેગનું દુખ પડેલું-એમ તું
વિચાર કર. ૩.-લૂખી; રંસ-તેજ વિનાંની-પ્રીકી.

૪.-કાયા.

૫-૬-૭.-પ્રેમ પ્રતિશા પ્રમાણે આજે
જ્યારે હવે પરસ્પર એક ખીજાંને પ્રેમની રહોડની શાલ રૂપી આ પ્રમાણે
બક્ષીસ-ભેટ કરવામાં આવીછે, ત્યારે હવે એ શાલની ઊંક વળવાથી સહુ-
વાળી સુખ આપતી ગરમીએ કરીને રસ અને તેજ ઉપજીને આપણી
કાયા દિપતી તથા તકતકતી રીતે શોભિતી બની રહેછે !

૮.-પ્રેમ ઘેલછામાં ઊણી-અધુરી રીતનો નહીં, પણ પૂરેપૂરો ચકચૂર !

૯-૧૦.-આપણે વિજેગનાં દુખ રૂપી જખમનું ને દરદ નિત્ય સહન
કરવું પડતું તે દરદ આજે આ આપણો આવી રીતે સંયોગ થવાથી
હવે મટી ગયુંછે.

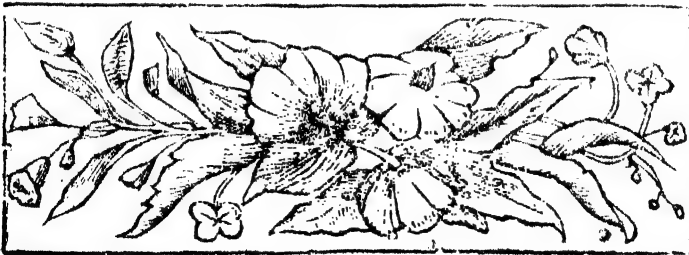
૧૧-૧૨-૧૩.-આપણી અદેખાઈ રાખનારાં મનુષ્યો, આપણને હંર-
કત કરવાના હેતુથી આપણા પ્રેમ રૂપી ને નહાનકડું તળાવ તે તળાવમાં વચ્ચે
પડ્યાં, પણ તેથી ઉલટો આપણને એટલો એક કાચદો-લાભ થયોછે કે એ
તળાવમાં ને અવિશ્વાસ-એટલે આપણો એક ખીજાંનો પ્રેમ કેટલો અને

થોડી વાર તું ભમી હું. ભમ્યો ગયો ભમી હવે,
 ન ભમ્યે ઠણિ બ્રાંતિ થયાં દૃઢ? ખોજલે^૩;
 વિજય કહે પ્યારી હવે અદેખાંઓ મારે^૪ જખ^૫,
 થયાં પાણી સ્વચ્છ લેયે હંડી^૬ હોજે મોજ^૭ ને !-૧.

કેવા પ્રકારનો છે તે વિષે ને કંઈ અન્યોઅન્ય આપણને શંકા-ઠેમ રહે-
 લાં તે શંકા અને ઠેમ સમુજગાં-તદન જતાં રહ્યાં છે-તે નાશ પામ્યાં છે;
 અથવા, એ તળાવમાં રહેનારા પાણીના પોરા વિગેરે ને દુઃખ-ધન-
 ઉપદ્રવ કરનારાં એવાં એવાં અનેક તરેહનાં જળચર જીવજંતુઓ તે
 સઘળાંઓનો હવે જડમૂળથી નાશ થઈ ગયાં છે.-અને એવી રીતે એ
 આપણા પ્રેમ હોજ ને પ્રથમ એ શંકા-ઠેમ વિગેરે પોરા-જળચર-
 જીવજંતુઓથી અશુદ્ધ-અપવિત્ર-મલિન રહેતો હતો, તે હવે સારી પેઠે
 સ્વચ્છ-પવિત્ર અને નિર્મળ થઈ રહ્યો છે !

૧-૨-૩.-અદેખાંઓએ આખણ બંનેને એક ખીજાં વિષેની ખોટી
 ખોટી વાતો સમજાવીને એક ખીજાંની વિરૂધ્ધ ભમાવ્યાં, તે તેઓનું
 કેહેલું સાચું માનીને આપણે થોડો વખત તો ભુલ કાઢી ખરી,
 પણ હવે આપણને એક ખીજાં વિષે ઠેમ તદન જતો રહીને ખાતરી
 થયેલી છે, તેથી હવે ફરીથી આપણે બંને એવી રીતે કદી પણ ભમનારે
 નથી, -એવાં આપણે દૃઢ-અચળ થયાં છઈયે-એમ તું ખોજલે-એટલે
 તપાસીને ખાતરી કરજે ! ૪-૫.-જખ, અથવા માછલી મારે.

૬-૭.-એ પ્રેમહોજનાં ળાંડાં પાણીમાં રહેવાથી મળતી ને મોજ તે !

સ્ફુટ વિપ્રય સંબંધી.

સંક્રાંતની સહવારે આકાશમાં ચગતા કનકવા.*

(શેલા વૃત્ત.)

સંક્રાંત સંગ્રામ, દેખું આ શો આકાશે ;
રણસેન આકાશ, કેવું ગંભીર પ્રકાશે ?
ઉઠી પ્રભાતે તુરત, અગાસીમાં જઈ જોતાં ;
સમય અને રણભુએ^૧, દાખચો મુજને ભો^૨ હાં.
રુપેરિ^૩ જોદો^૪ વીર, રહ્યો શો ગગને ઝૂમી ;
ગંભીર થાક્યો^૫ દિસે, નિશા^૬ આખીએ ધૂમી^૭.
ઓ ઝાંખા રણુલદે^૮, છાપરાં પર વળિ જોશે ;
દિસે પસરતા ધૂમ, કુટી તોપો^૯ શું હોશે ?
આસપાસ ને ઝાડિ, દાખવે રણની સીમા ;
પૂર્વ તરફ કંઈ ભાસ, દિસે દીગંતલિટીમાં^{૧૦}.

* સુરત શહેરમાં જોણે કનકવાનો ખેલ જોયો હશે તેનાથીજ આ ને સુરતનો (?) ખાસ વિષય તે યથાર્થ રીતે સમજી શકાશે !

૧-૨.-પ્રભાતને સુપડીને ગંભીર વખતે રણભૂમિ ને આકાશ તેના દેખાવ ધણો ભવ્ય ભાર્યો, અને તેમાં તે વખતે પવન સારીપેટે બહોળો નિકળેલો, તેથી એવા પવનમાં યુદ્ધ કેવી રીતે થઈ શકશે-એવી ધારતી લાગી !

૩-૪.-ચંદ્ર.

૫-૬-૭.-અંધકાર રૂપી શત્રુ સાથે આખી રાત લડી લડીને આખરે તેને હરાવીને-તેના પગભવ કરીને-તેને હાંકી ઝલાડી, પોતે હવે થાક ઉતારતો રિથર થઈ ઠરેલો હોય એવો ભવ્ય ભાસે છે !

૮.-ચોકરદમ આસપાસ દેખાતી દૃષ્ટિમર્યાદાની લીટીમાં.

૯.-આ ને યુદ્ધ ચાલવાનું છે તેના પ્રારંભમાં ને કંઈ તોપ કુટતી હશે તેના ધુમાડાના આ ગોટગોટ માલમ પડતા હશે કે શું ? ! (લોકોના ઘરમાં રહવારના પહેરમાં ચૂલા સળગેલા તેના ધુમાડાના ગોટ માલમ પડેલા, તે એ ડેકાણે ઉત્પ્રેક્ષારૂપક અલંકારે કરીને એ પ્રમાણે તોષની બાંતિ રૂપે કવિનો તર્ક દોડેલો તે વર્ણવેલો છે !)

૧૦.-ઉપર કહેલી દૃષ્ટિમર્યાદાની લીટીમાં-શહેરની ચોકરદમ આસપાસ, જમીન અને આસમાન ને ડેકાણે જાણે એક ખીજાને મળી જતાં હોય એવું ને ભાસે છે,-તેવી ગોળ આકારની લીટીમાં.

ઝો સૂર્યોદય થયો, રંગ આ પ્રભાત કવૂં !
 ઉઘમ ઉઘમ દિસે, ટાણું સંક્રાંતન કવૂં !
 શી ગૂલાબિ રહવાર, ગગનરંગ કેવો ભાસે !
 કુમળી આછી ટલાડ, કેવિ, કેવું સહુ હાસે !
 ખાય પિયે પશિહણી, જન સહુ ખુશિમાં આલે ;
 ધુન્ન પીગળી સ્વચ્છ, પણ્ય નભ કવૂં રાલે ?
 સુનેરિ^૧ જોદો^૨ કાર્ણ, ત્વરાથી ફેકિ^૩ શું આવી ન
 પવિત્ર સંધું દિસે, કો ન ખુશિ સમયે આવે ?
 દેવી^૪ જોદો એહ, ઠાવકો^૫ થઈને જોએ ;
 રણે સડતા વીર, અવર^૬ જોદા જે રહોએ.-૨૦.

જોદો^૭ ઝાઝા અહીં, છૂત-આરો આયડતા ;
 યોગ્ય જોઈને એક, -ખિન્નસૂં ખૂખજ સડતા.
 ઝો આ દીસે શસ્ત્ર^૮, સર્વને ખાંધ્યાં વાંસે^૯ ;
 પાણુ વાયુરુપ^{૧૦} તેથિ, અધ^{૧૧} હસ્તી ના^{૧૨} ભાસે !
 આગળ વાળો લડે, પાછલાસૂં^{૧૩} ફંટાઈ^{૧૪} ;
 અંતરિક્ષમાં અજબ, ચાલતી એમ લડાઈ !
 કો ગગને ખુબ ધુમે, છાપ^{૧૫}-હેબક કો ખાતો ;

૧-૨.-સૂર્ય. ૩-૪-૫.-એ સૂર્ય જે ઐશ્વર્યવાન
 થોદો તેજાણે પોતાનો મોઢો રાખીને ઘણા આઘો અને જાઓ રહીને
 ઠાવકું હારયવરન કરીને પરિક્ષા લેતો હોય તેવી રીતે માલમ પડેછે, અને
 અવર જોદા કહેતાં ખીજા શિખાઉ છોકરાઓ જે નીચે લડેછે તેઓની
 લડત (રમત) એ પોતે ઉપર રહીને જોયછે ! ૬.-(કનકવાઓ.)

૭.-(માળ ૩મી).

૮.-ખીઠ ઉપર-પછવાડે.

૯-૧૦-૧૧.-એ લડવૈયાઓને ખેસવાના ઘોડા-હાથીઓ એ સહુ
 છે, અને તેના ઉપર તેઓ બેઠેલાજ છે, પરંતુ તેઓના એ હાથી
 ઘોડા વાયુ રૂપ-પવનના બનેલાછે, -તેથી કરીને તે પવન રૂપ હાથી
 ઘોડા આપણા જોવામાં આવી શકતા નથી !

૧૨-૧૩.-જે આગળ વધેલો હોય તે પાછળ આવનારા સાથે લડ-
 વાને સાર પોતે થોડુંક કદમ પાછો હાકીને, અથવા મરડાઈને-થોડાક
 હાથ ખેંચાઈને-મરડાઈને એવી રીતે લડેછે-પંચ થાયછે !

૧૪.-૨એ હું હારી જઈશ-કપાઈ જઈશ-એવી ધારતીથી કાઈ એકના

લડું લડું કરિ કોક', હારિ હિંમત ધર જાતો !
 સર્વ વસ્તુનો નાશ, નાશથી ડરૂં શું રે ?
 બંધઈ થવું નિસ્તેજ, એથિ કાં પડવું ન શૂરે ?
 ધન્ય ધન્ય આ લડે, વિનાં શિરનું ધડ કવું ?
 ધુમતું કરતું કંતલ, મસ્તિમાં ગાંડું શરૂ.

ટાંટિયા શિયળ-નરમ થઈ જઈને-લપ્પુક મની જઈને તે પછી એવી રીતે છાપ ખાઈને બિસી જાયછે !

૧.-વળી કાઈ એક વગર કોમ્પતે ખોટાં ભપકામાં જેની તેની સાથે ખાથ ભીડવાનું ડોળ ધાલેછે-તે જાણે “જે સમાજ, હું લડવા આવું છું હોં. હને હમાણાં હરાવીને કાપી નાખીશ”-એમ કહીને એવી રીતે મુગાં લક્ષણથી બીજાઓને ધાક-ડર ખતાવતો હોય એમ દેખાયછે ; પણ એવામાં જે કાઈ માઈનો પૂત તૈયાર થઈ જઈને સામે લડવા નિકળી આવેછે, તો પછી તે વેળા પોતક્ષી હાંકેલી ખડાઈ પ્રમાણે કરી ખતાવવાને વખતે આખરે તેની હિંમત ધેર પૂછ તપાસવા જાયછે-પૂછમાં તો હોય એક ખામ માગે કે વખતે સમુજગો ન હોય, અને સાદીમાં હોય પાતીસનું એક પિલ્લું ! તેથી કરીને પછી પોતાની હિંમત ન ચાલી શકવાથી પોતે એકદમ મ્હોટી-ચ્છોળી, અને વાઘ કે સિંહ પાછળ લાગેલો જોઈને જેવી ઉતાવળ થઈ જાય તેવી ઉતાવળી હાંકેલી ફાંફલી છલંગો માગતો એકદમ ઉતરી પડીને પોતાને ધેર આવીને ટાલાડિયાં તાવથી થરથર ધુજતો-કાંપતો ગુપચુપ એક ખુણામાં ભરાઈ જઈને મુગામુગો પડી રહેછે !

૨.-ગણસેવમાંથી પાછાં ધેર આવીને આ સંસારના માયાપાશનાં બંધનમાં ફરીથી લપટાઈને લોહોમાં જે પોતાની અપકીર્તિ થાય તે સાંભળી સાંભળી ઝાંખા પડી જઈને આખરે કાઈ દિવસે એકવાર મરવું તો ખરું-તો તેના કરતાં મરણિયા થઈને તેજ વેળા રણમાં મારવું કે મરવું એમ કરીને યશસ્વી માતથી મરવું એશું ખોટું ?-અથવા, એનો બીજો અર્થ એવો કે-કામ કરડા છટકાવેલી રિયતિમાં બંધાઈને કાહિલાં અથાણાં થઈને ઝાંખાં પડી જવું, અને આખરે કાઠીને પોતાનાં ચિંધરડાં થઈ જાય તેવી દશાને પામવું, તેના કરતાં કાપવું કે કપાવું, પણ નાહિંમત-આયલાં ખનીને પાછું ધેર તો નાજ ઉતરી આવવું એશું ખોટું ?

૩.-મરણિયો-મરવાને તૈયાર થયેલો માથાં વગરનો એવો (લડવેયો); અથવા, માથે ચિરકો ખેડેલો એવો (કનકવો).

૪-૫-૬.-એવો જે માથાં વગરનો એ લડવેયો તે લીલું સુકું, ન્હાનું મ્હોટું-ખાળક-તરણ-વૃદ્ધ, એમાંનું કશું જોતોજ નથી, અને જે પોતાના દાવમાં-પંખમાં-હાથમાં આવેછે તેને તરત આજાદ કરીને

છટકિ બૂજ^૧ તુટિ પાગ, કપાતાં માયાં લડતાં ;

ફર ફર પવને સુકધ^૨, આવી^૩ પૃથ્વીપર પડતાં.

જોતાં જોતાં માંઘ, ઘણાં મસ્તક^૪ અંહિં તુટતાં ;

.. પડે શસ્ત્ર^૫ પોશાક, પૃથ્વીપર જન તે^૬ લુંટતાં.

નથી મુખી^૭ કે સૈન્ય, જણાતાં જુદાં^૮ કંઈ ;

સરખે સરખા દિસે, દંદયુદ્ધ કરતા અહાંઈ.

ઓ આ ખે ભડ^૯ વીર, દંદયુદ્ધ કરતા શૂરા ; ..

ખાણાસુર ખાવટે^{૧૦}, હમેલે^{૧૧} લહું હરિ પૂરા.

ઠકાણે પાડી દેછે ! એવા એ માયાં વગરના મરણિયા અને મરતાના લડવાને જોઈને નહાસા-નહાસ-ભાગાભાગ થઈ રહેલીછે.-(જેમ કોઈ આતસખાજનો ખેલ ચાલતો હોય તે જોવાને તમાશામીર લોકોની ઘણી ઠઠ મળવાથી ભીડ થયલી હોય તેની વચ્ચેમાં ટોટા અને સાપોળીયાં ભરેલું એકાદ ઝાડ સળગીને તેમાંથી ટોટા અને સાપોળીયાં નિકળવા માંડતાંમાં લોકોમાં નહાસા-નહાસ અને ભાગાભાગ થઈ રહેલી માલમ પડેછે તેમ)-અને કોઈથી એની પાસે એવી રીતે આવી શકાતું નથી !

૧-૨-ભુજ, એટલે કોઈના હાથ તુટી જાયછે-કપાઈ જાયછે (કોઈ કનકવાની કામ છટકી જાયછે), કોઈના પગ તુટી જાયછે (કોઈ કનકવાનાં ચમચક-કુનાં ઉપડીને તુટી જાયછે), કોઈનાં માયાં કપાયછે (કોઈ કનકવાને માથે ચિરકા ખેસેછે); હવે એ હાથ, પગ, માયાં, એ સહુ કપાતી વખતે તો લોહીથી ભરેલાં ખરાંજ, પાણુ તે ફર ફર ચાલી રહેલી હવામાં થઈને નીચે પૃથ્વી ઉપર આવીને પડતાં પડતાંમાં એકદમ પવને કરીને તે સુકાઈ જાયછે, તેથી કરીને તે લોહી વાળાં હોય એમ આપણા અનુભવવામાં-જોવામાં આવી શકતું નથી !

૩-૪-તેનાં હથિયાર પોશાક વિગેરે જે નીચે પૃથ્વી ઉપર પડેછે તે લોકો લુંટી લેછે (માળ-દોરી વિગેરે જે કંઈ કપાઈને પડેછે તે.)

૫-૬-એ લડાઈમાં કોઈ એ સામસામાં જુદાં જુદાં લશ્કરો હોય કે તે લશ્કરોના જુદા જુદા સરદારો હોય એમ કંઈ દેખાતું નથી ; -અર્થાત્ એ લડાઈ કંઈ આ દુનિયાંદારીની ખીજ લડાઈઓની પેઠે જર, જોડ, કે જંમીન, એ વાણુમાંની કોઈ ખાખતને માટે નથી-એક માત્ર પોતાનાં શૌર્ય-પરાક્રમના ટેકને અર્થેજ છે ! •

૭-મહોટા-ખળિયા.

૮-૯-એક ખાવટો (કનકવો)

છે તે ખાણાસુર જેવો-અને એક હમેલદાર (કનકવો) છે તે હરીના જેવો-કૃષ્ણના સરખો-દેખાયછે !

વિચિત્ર^૧ દિસતો અસુર, લડે શું ગર્વ ધરીને ?
 સાંધા^૨ શરિર પ્રણાક, હસ્ત^૩ જયમ રહ્યા ફરીને !
 કૃષ્ણ-ચક્ર^૪ ખુખ ફરે, શબ્દ મુખ ફરરર કરતું !
 લોટનું કાપતું હસ્ત^૫, અહંપણું અરિનું હરતું !
 શૂં ચાલ્યું યુદ્ધ, સમય લાગે આ કેવો !
 રથનું કેવું, શા દિસે, -સ્તબ્ધ દાનવ ને દેવો !
 ઓ આ આજુ પતંગ^૬, જેમ ખાણાસુરની મા^૭ !!
 છુટી ગયાં બે વીર, હશે એથી શું ખીની ?
 ના ના, કૃષ્ણ મુકયો, -અસુર લાજે બહેવણી !
 લાજે કયમ નવ દેખિ, -નમ^૮ વણુજરણુ^૯ વનની !!

૧.-તરેહવાર-અચરતી ઉપજાવે તેવા-લાલ, કાળા, સપેત વિગેરે રંગોના આડા ઊભા સાંધાઓથી પટપટાદાર ખનેલો અઘ્ઘાળ રીતનો દેખાતો !

૨-૩.-એવો એ તરેહ તરેહના રંગના સાંધાઓથી પટપટાદાર ખનેલો જે આવટો તે જ્યારે લોટેછે, ત્યારે ખાણાસુરના હજાર હાથ જાણે તરવારના પટા ખેલી રહ્યા હોય તેવો દેખાવ માલમ પડે છે !

૪-૫.-હમેલદાર કનકવો, જેની છાતી ઉપર મૂળ જે બે કાળા પટા તે સોકડાંની ખાજના આકારની પેઠે રહીને, એક ખીજને વચ્ચેવચ મળીને, બે પટાના ચાર પટા હોય તેવા દેખાતા, -એવા ગારદીન પોશાક ઉપરની હમેજના સરખા પટાવાળો, -એ હમેલદાર કનકવો જ્યારે લોટેછે, ત્યારે કૃષ્ણનું સુદર્શન ચક્ર જાણે ધમરૂ ચક્ર ફરીને ફરરર એવો અવાજ કરતું શત્રુ જે ખાણાસુર આવટો તેના હજાર હાથ કાળીને તેનો ગર્વ ભાંજતું હોય તેવો દેખાવ માલમ પડે છે !

૬-૭.-પતંગ એ એક એવી રીતનો ભારે મ્હોટો અને વિચિત્ર દેખાવનો કનકવો હોય છે કે તેનું માથું એક વણુજરણુનાં માથાં ઉપરના ઊંચા અંગોડાની ઉતરડ સરખું, -અથવા નળિયાં જેવડાં નાકના સરખું- (ઓખાહરણમાં જેમ બહેવણું વણું છે કે “ નળિયાં જેવડું નાક, બહેવણુ આઘ્યાં ૩ । ” તેવું) હોય છે, -વળી તેની છાતીના ભાગનો ઘાટ એક મ્હોટા ડુંચા ભરેલા-ઉપસેલા તકિયાના સરખો હોય છે, કંમરનો ભાગ કંતાયલો જાણે નમ્મ હોય તેવો દેખાય છે, અને છેલ્લી વારે પગને ઠંકાણે છાતીના ભાગના પ્રમાણમાં એક ન્હાની સરખી પલાંઠી વાળેલી હોય એવું હોય છે, -એવા દેખાવનું જે એક પતંગ આઘ્યું તે જાણે ખાણાસુર આવટાની મા-અને કૃષ્ણ હમેજદારની બહેવણુ-પોતાના છોકરા ખાણાસુરના હાથ કપાતા અટકાવવાને આવતી હોય એવું જ નક્કી જાણાયું !

૮.-દૈત્ય-ખાણાસુરને.

૯-૧૦.-વણુજરણુના માથાં

હૂલે ડાંડિ યશ-હાર^૧, જાય આ કા અસમાને;
કૃષ્ણ-શીરપર યઈ, વીર ચમર^૨ રુપ જાણે!!-૫૨.

જો આ કૃષ્ણ લાલ, ચમકતી કરતી ચાળા;
•• ઉર રૂપેરિ શા કળસ, પાન ચમચક છે કાળાં!
પણ આ બાબુદાર, પેચ કરવા આવેછે;
કુન્નું રયામ, સિંહ લાલ, ગોથ^૩ કૃષ્ણ મારેછે?!
મરોડિ ગઈ મેમુંદી, માન^૪ શું ધરતી ભાસે?!
પણ વળિ ધીમે રહી, આવી કૃષ્ણ આ પાંસે?
થયા પેચ, પણ ભુંડો, -પડ્યો વચમાં વીંગે^૫ આ;
પણ દેતાં તો દુઃખ, થયો પોતે પૂરો^૬ આ!

ઉપરનો અંગોડો ઉતરડના સરખો અથવા પાણીનાં બહેડાં મુક્યાં હોય તેવો દેખાયછે, તેમજ એ પતંગનું મધ્યું પણ તેવુંજ બીમાં નળિયાં સરખું દેખાયછે, અને વળી એ પતંગ કંતાયલી કેમરનું નમ દેખાવતું માત્રમ પડેછે, મારે તેને નંગલી-અસમ્ય ગણ્યુંછે!

૧-૨.-આ કાઈ કનકવો ભરદોરપર કપાઈને આપણા હમેલદાર કૃષ્ણનાં માથાં ઉપર યઈને ઉઘો આસમાનમાં ડોલતો ડોલતો જાયછે;- એ દેખાવ કૃષ્ણ માલમ પડેછે કે જાણે કાઈ શૂર વીર થોદો રણમાં કપાઈ મરવામાં ને કીર્તિ છે તે કીર્તિનો હાર પહેરીને પોતાની કુલવી દોરી તે જાણે ચામર-ચમરની ઘાંટી હોય તેવે ચમર રૂપે કૃષ્ણના શીર ઉપર ચમર બાળતો-ફેરવતો જતો હોય-તેવો દેખાવ માલમ પડેછે!

૩.-આતાળી પાતાળી! ૪.-પેચ કરવાની મરજી તો પાતાનાં મનમાં ખરી, તોપણ જરા મરડાટ કરીને જાણે નાખુશી-રીસ બતાવતી હોય તેવી રીતે એ મેમુંદી પ્રથમ તો એક વાર પેચ ન થવા દેતાં આધી કતરાઈને જતી રહી! આહા, એનામાં પણ એવું પોતાની જાતનું માનમાં જવાનું ને લક્ષણ (ગોલાવે ત્યારે બાકું જોવાનું!) તે એ પ્રમાણે રહેલું દેખાયછે ખરું!

૫.-આ કાઈ અતરાપુ અદેખો એ પેચને ખરખ કરવાના હેતુથી, અથવા, એ બાબુદારનો હક છિનવી લેવાની હરામ દાનતથી, વચમાં વગર તેડે ઘોઘાની પેડે આવી પડેલોછે!

•૬.-પરંતુ, 'દાનત તેવી ખરકત'-એ કહેવત પ્રમાણે હવે એ પોતે, પોતાનાજ આચકા ભરેલા, અને પોતાની રીત ગેરવાળખી છે-એવી ને પોતાની માહિતગારી તે માહિતગારીને લીધે તેમાંથી ઉપજેલા ગભરાટ-વાળા, એવા ને હુમકા તે હુમકાથીજ પોતાની મેજે એવી રીતે માત માગી લઈને, આજ્ઞા થઈ ગયો-આહા, એના સરખું પુરપાઈ અને

હોય ચાલતા પેચ, પડે વચમાં ત્રીજો ને ;
 દઈ ખીજને દુઃખ, ખૂંધે પોતે મુખો તે !
 ખેન' જાણિ એ' જય, રહેન' કરતાં ખુબ લોટે ;
 વચમાં વચમાં નમી, મેમુંદી' દિપતી કોટે' !
 રામરોટલો થયો, ગયા કંના ગંઠાઈ ;
 ઝો સૂતાં ઝો ઉઠ્યાં, અહા કેવી સરસાઈ ? !
 સરકી ચાલે કિન્નિ, લોટતાં કંવાં હોંસે ;
 છુટી ગયા ઝો પેચ, ધુમે ગઈને શાં જોસે ?
 ઝો આ આવી કેવિ, કનકવી કુમકી' ખાતી ;
 પૂછડું કવું ઉડ, ગલ' કરિ સ્ત્રી શરમાતી' !
 પણ આ ખજ' કા દિસે, કાળિને એ'ચી' જતો ;
 પણ છટકી ગઈ કાંપ', દિસે હાવાં પરતાતો'.

પગક્રમ ખીજું કિયું કહેવાય ? !—(દુનિયામાં એવી જોની રહેણી હોયછે તેજ દુનિયાંદારીની રીતે અરો હોંશિયારમાં ખપેછે !)

૧-૨.—એવે હરકત કરનારો અને વચમાં નડતો કાટો ગયો જો-
 ધને હવે ખેચ ખાસી થયેચ રીતે નિરાંતથી ચાલેછે !

૩.—પેચ છેક કજાની લગોલગ આવ્યાછે.

૪.—એક સીમંતથી, તથા એક તે વાતનાં અભિમાન અને કોડથી.

૫.—ખચ્ચાનો પ્રસવ થયા પછી તેને કેટલોક વખત સુધી ચાટણું
 આપવામાં આવેછે, અને પછી જ્યારે તે ઘોડિયાંમાં સુતું થાયછે ત્યારે
 તેની ઘોડિયાંની ઢાળીને વારે વારે—ઘડિયે ઘડિયે કુમકા આપવા પડેછે—
 તાણી—ખેચવી પડેછે—નાહિં તો તે ખચ્ચું રડ્યાં કરે ને ખોળામાં આવ-
 વાનું થાય—તેમજ તેનીજ રીતે સીમંતનાં ફળ રૂપે એ કનકવી પોતાનાં ઘો-
 ડિયાંની દોરીની કુમકી ખાતી આવી !

૬.—નાળ રૂપ.

૭-૮.—કેવી ચુચળ રીતે લાડમાં—રમતમાં આમ તેમ જાણે નૃત્ય
 કરી રહી હોય તેમ હવામાં ખેલી રહેલીછે ? ! અને વળી કોઈ વડીલને
 બોલાવતું દેખેછે એટલે તરત જાણે મર્યાદાથી લજવાઈને સંકોચાઈ જતી
 હોય તેવી ભાસેછે !

૯.—લુચ્ચો—હરામી—ખદવાનતવાળો.

૧૦.—પટાવી—ફાસલાવીને—તાણી—ખેચી લઈ જતો—અને તેમ છતાં ન
 માને તો પછી ખજાતકાર કરતો જાણારો !

૧૧-૧૨.—પોતાની ખાણુની—કુમકના સાથીઓ હવે જ્યારે ખંસી
 ગયાછે, અને પોતે પોલીસના સિપાઈના હાથમાં અથવા કુદરતના—કા-
 જના હાથમાં સપડાઈ પડ્યોછે, ત્યારે હવે પોતે અતિશય ખજાતપ કરતો
 હોય તેવો સાચાર અને દયામણા—રાંકડો બની ગયલો ભાસેછે !

ધરમડાંડિયો? જાણ, આ હા ધારો શો જૂનો ;
 શો દીસેછે રસિક, એલ એ પણ હિંદૂનો !
 રૂપકમાં? કહિ વાત, જનો સહુ શિક્ષા લેજો ;
 હંસ પઠે ગ્રહિ સાર, તજી દુર્ગુણ સહુ દેજો.
 આ હા જેવું ભિતર, બહાર તેવું નવ નિકળે;
 એ ભાષાનો દોષ, કે હું અધુરો કાવ્યભજો.
 ધન્ય દિવસ સંક્રાંતિ, ધન્ય આતુરતા મહારી ;
 હર્ષ થકી સંગ્રામ, જોઈ હજિ ધારી ધારી !
 જોઈ એમ એ ગગન^૩, લગન લાગી રહે રોજે ;
 કહે વિજય હું મગન, તર્કની એવી મોજે !!-૮૨.

ભાષાન્તર.

(ગીતિવૃત્ત.)

વિરાજ્ય-સમા, પંડિત ને, ગ્રંથો શિખવે વળી ભલું ભણતાં;
 પ્રવાસ દુનિયાંદારી, પણ ગુણિકા ચાતુરી અને જાણતાં(?)!-૧.*

૧.-જેટલી દોરી હોય તેટલી તમામ દોરી મુકી દઈને માત્ર એક રહેલ જોવાનેજ માટે જે દોરીનો આખર છેડો મુકી દેવામાં આવેછે તેવી દોરીવાળો જોયો આસમાનપર ડોલતો ડોલતો જતો જે કનકવો તે.

૨.-આ વાત દૃષ્ટાંત રૂપે અલંકૃત ભાષામાં ખીજી ધણીક આખતોને લાગુ પડી શકે તેવી રીતે વર્ણવીછે.

૩-૪.-એ પ્રમાણે *જ્ઞાનનાં આકાશમાં અનેક વિષયોના વિવિધ રંગોની લેહેમાંજ રહીને એ તર્કના ધરતી જે મૃજ એટલે નિર્મળ, તે-જરૂરી, જોયા પ્રકારનો, *અલૌકિક આનંદ તે આનંદનેજ વિષે વિજય નિરંતર રસમજ થઈને લીન ખની રહેલોછે !

* એ ગીતિમાં પૂર્વાર્ધનો અર્થ સરળ રીતે સમજાય એવો છે, તેટલા-માટે માત્ર ઉત્તરાર્ધ વિષે ખુલાસો એટલોજ કે દુનિયાંદારી સંબંધી જે વિવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન તે દેશાટન કરવાથીજ પ્રાપ્ત થાયછે-તે વગર એકલાં પુસ્તક વાંચવાથી સંપૂર્ણ રીતે કદી પણ મળી શકવું નથી. પણ વળી માત્ર ભણેલોજ જે મનુષ્ય હોય તે, ભણેલાની સાથે જે ગણેલો હોય તેનાથી હારે-છે-છેતરાયછે-મહાત્મ થઈ જાયછે. તેટલામાટે ગણેલા પણ થવાની જરૂર છે, તો તેવી હોંશીયારી-ખખરદારી-ચતુરાઈ મેળવવી હોય તો તે ગુણિકાના પ્રસંગમાં રહેલીછે!

ચલિયાંનો માળો.

.(ગીતિ નૂત.)

છતાં મુશોભિત ધરૂં આં, પાંધ્યો માળો ગરીબ શો રહેવા;
પરિશ્રમ-એ હક જાણી, નથિ પરવાનગિ રહૂં જુઓ લેવા!-૧.*

.(એકાક્ષરી દુહા.)

લેલો લે લાલુ લુલા, લેલો લેલી લાલ;
લાલ લલું લો લે લિલ, લે લીલી લે લાલ!-૧.†

*કોઈ એક ગૃહસ્થને ત્યાં મુલાકાતને પ્રસંગે, તેનાં મકાનનાં દીવાન-ખાનાંમાં એક ખુણામાં જે કંઈ ચલિયાંઓએ માળો પાંધેલો તે વિષે કંઈ અજમાસને સાર શીઘ્ર કવિતા બનાવવાનું ત્યાં બેઠેલા જે ચાર જિ-સાસુ વિદ્યાર્થીઓએ જુલું, તે ઉપરથી કાગળ તથા સીસાપેન માગી લઈને તે પ્રસંગે જે ઉપલી ગીતિ બનાવવામાં આવેલી હતી.-એમાં પણ પૂર્વાર્ધ સરળ છે. ઉત્તરાર્ધ વિષે ખુલાસો આ પ્રમાણે કે- વસ્તુ પોતાની જાત-મેહેનતથી તૈયાર કરવામાં-બનાવવામાં આવેલી હોય તે-વસ્તુને ઉપભોગ કરવાનો તેના કર્ત્તાને હક છે, તો પછી એવે હકાણે એવી વસ્તુને ઉપ-ભોગ કરવામાં પરવાનગી કોની પુછવા રહેવું? -એમ સમજીને, જે ચલિયું પોતાના માળામાં કરારે યથેચ્છરીતે વારંવાર જા-આવ કર્યાં કરેછે, પણ જુઓ જે કોઈ પણ વખતે તમારી જાણ પુછેછે કે લેછે, કે કરી પણ તેમ કરવાની રહ્યા પણ રાખેછે? -એવી રીતે મેં તેઓને તે પ્રસંગે પુ-છેલું. ત્યારે તેઓએ મોઢે ન બોલતાં માત્ર તે ચલિયાંના માળા સામું અને મહારા સામું-એમ વારાફરતી કેટલીક વાર સુધી બોલ્યાં કરેલું!

† સને ૧૮૭૦ ના સાલમાં વિજયવાણીનું જ્ઞાનું પુસ્તક છપાયલું ત્યાર-પછી તે પુસ્તકમાં જે દુહો બોધને ધણા જણ મેહેન પુછેલું કે એ દુહાનો અર્થ શો છે-અને તેમાં કોઈ એક તિખળી મિત્રે તો એમ પણ પુછેલું કે એમાં કંઈ અર્થ રહેલોછે કે માત્ર લલ્લાની પારાખડીનું એક ખાખું છે? મેં તે વખતે તેની આગળ જે જવાબો અર્થ કરી બતાવેલો તે આવી રીતે કે-કોઈ એક શ્રીમંતનો છોકરો આપારને અર્થ પ્રદેશ ગયેલો, ત્યાંથી પોતાને દેશ પાછાં ફરતી વખતે તેણે વિચાર કીધો કે મહારે ઘેર જઈ તે વેળા મહારા મિત્રો મહારી મુલાકાતને ખાટે આવે તે વેળા મહારે કંઈ તે-ઓને ફરમાસુ બેટ-આપવી જોઈએ. હવે તેના મિત્ર ત્રણ જણા હતા, અને તે ત્રણ સાથે તેને નિશાળમાં દોરતી બંધાયેલી હતી. તેમાં એક તો લાલુ કરીને મિસ્તરી હતો-એ વિચારે કમનસિબે એક વખત પોતાના ધંધામાં હોતી પાલખ ઉપરથી પડી ગયેલો ત્યારથી તેનો ડાબો હાથ જૂલો થઈ ગય-

ચિંતા વિષે.

(દોહરો.)

“ ચિંતા થકી ચિંતા વડી, અધિક એક અનુસ્વાર;
ભક્ષ ચિતાનો માત્ર રાખ, ચિંતાનો સંસાર ! ”-૧.*

કવિતાના ધંધા વિષે.

(દોહરો.)

કવિતા હૈં પારસમની, કિમિયાગર કબિજન;
જિરિક પાત બેહી ખુઝે, પાર ન પાવત અન્ય !-૧.

લો, અને ત્યાર પછી દોસ્તી-હકમાં તેનું નામ ‘લાલો. લુલો’ એવુંજ પડી ગયલું હતું. હવે એ મિસ્તરીને આપવાને માટે એક હંચા પ્રકારનો-તકસીદાર કામ કરવામાં ઘણા ઉપયોગી થઈ પડે એવો-રૂપાના સરખો પાણીદાર લેલો તે શ્રીમંતે ખરીદ કર્યો. વળી તેના બીજા મિત્ર કાંઈ એક છેલ-ધ-શકી-રંગીલો રાખસ હતો, તેને સહુ ‘લાલ’ કહીને બોલાવતા, તેને માટે એક પરી સરખી ખુશશુરત અને નામુક (જાણે લેલે મજનું-એ આરાક માશુકનાં બેડાંમાંની લેલેજ પોતે જાતે હોય તેવી) કાંઈ એક જાવાગરી તે શ્રીમંતના બેવામાં આવી તેને તેણે સાથે લઈ લીધી. ત્યાર પછી તેના ત્રીજા મિત્ર એક ‘લહુ’ નામનો ઝવેરીનો છોકરો હતો, તેને માટે ઘણી મોઢી કિંમતની એક લાલ તથા એક લીલ-એવાં બે જવાહિર ખરીદ કર્યા; અને છેલ્લી વારે, પોતાનો એક જ બાણિજ હતો, તેને માટે એક લીલી તથા એક લાલ-રાતી એવી બે પાઘડીઓ ખરીદ કરી. અને એ પ્રમાણે એ પંચી ખરીદ કરેલી વસ્તુઓ ઘેર આણીને પોતાના ત્રણ મિત્રોને તથા આપા પોતાના બાણિજને પોતાની આગળ બોલાવીને જો જો વસ્તુ જોને જોને માટે ધારીને લઈ આવેલો તે તે વસ્તુ તેને તેલે એકજ વખતે તે શ્રીમંતે એ ઉપલો દુહો કહીને ભેટ આપેલી !

* ચિંતા એ બે અક્ષરના શબ્દમાંની ચિ (એ અક્ષર) ઉપર જ્યારે તેને અથે એક અનુસ્વાર-મીઠું અધિક-વધારીયે હૈયે, ત્યારે ચિંતા એ શબ્દ બનેછે, તેટલામાટે ચિતા એટલે જો એહ તેના કરતાં ચિંતા એ-ટલે ફિકર એ વડી કહેતાં વધારે મ્હોઢી છે; કેમકે ચિતાનો ખોરાક તો માત્ર રાખ એટલે મુડદાંનોજ છે, પરંતુ ચિંતાનો ખોરાક તો આ આખો સંસાર છે-અર્થાત્ ચિતામાં તો માત્ર એકલાં મુડદાંજ બળેછે, પરંતુ ચિંતામાં તો નિરંતર આ આખી (જીવતી) દુનિયાંજ દાઝી રહેલી છે !

તત્વબોધ.

(દેહહો.)

“મન તજ મિથ્યા ભામલો, કાણુભર ન રહે ખિન;
‘બ્રહ્મ સત્ય, મિથ્યા જગત, જીવ શીવ નથિ ભિન્ન!’—૧. § ...

આગગાડી.

(કવિત.)

અખંડાઠ ધધડાટ આ શો સંભળાય કાને,
આંખે જોતાં આ શી સ્વર્ગવૈમાન અંખાડી છે;
મનમાં વિચારતાં તો માયા કો દૈવોની હોશે,
એવી તીક્ષ્ણ પુદ્ધિ ઉપયોગમાં લગાડી છે;
ગગન-અવતાર થયો, કે આ શું છે સેતુ ખાંધ્યો ?
ઉડે પૂંછે મારુતિ, કે ક્રૂપે શીસ ધાડી છે ?
એનજીન કહેછે કે-તજો વહેમ, એ ન જીન,
આગગાડી કહેછે કે-જોયું ?—આગગાડી છે !—૧.^૨

§ અરે મન, તું આ તમામ સંસારની ખટપટનો નકાનો ખટલો અને ખધો આ ત્હારી માથાકુટ છોડીદે, અને એક પણ જોટલી વાર પણ અથ ધધને તું શોચમાં ન રહે; કારણ કે લાખ વાતની એક વાત હેને કહેવાની આટલીજ કે સત્ય વસ્તુ માત્ર એક ચેતન્ય-બ્રહ્મજ છે, અને આ તમામ જગત મિથ્યાભાસ છે—એ તમામ ત્હારી પોતાની કલ્પનાસૃષ્ટિ છે—વસ્તુતઃ આત્મા ને બ્રહ્મ-પરમાત્મા એકજ છે—ભિન્ન નથી ! (તો પછી આ તમામ બધો વેશ શાને માટે જોઈયે ? !)

૧.—એ આગગાડીનાં ભુંગળાંમાંથી જે અખિના ભભુકાની સાથે ધુમાડાના ગોટગોટ ઉપરા ઉપરી નિકળ્યા જઈને છેક ઉંચાં ગગન સુધી ઉડી રહેલાછે તે, હનુમાનનાં જે સજગતાં પુંછડાંથી આખી લંકાં બળી ગયલી કહેવાયછે તે પુંછડું એ તો નહિં હોય ? ! અને આ એનજીનનું મ્હોડું જે લાત ચોળ માલમ પૂડેછે તે ક્રોધાગ્નિએ કરીને તો એમદેખાતું નહીં હોય ? !

૨.—આગગાડીનું વરાળવંત્ર જે એનજીન તે એમ કહેછે કે અરે તમે સહુ વહેમ છોડી દો—એ ન જીન—એટલે એ મ્હારી ગાડીઓ જે વગર બળદે ને વગર ઘોડે ચાલેછે, તે ઉપરથી તમે એમ વહેમ ન લાવો કે એ કંઈ જીન એટલે જૂત છે—એ ન જીન—એ જૂત નથી. આગગાડી છે—એટલે અખિનું બળ આપું ગાંડું—અદ્ભુત—અસંભવિત—કંઈનું કંઈ કરી મુકે તેવું છે—એમ હવે તમારી ખાતરી થઈ, કે હજી કંઈ બાકી છે ? ! એમ આગગાડી કહેછે—પુછેછે !

રાણી વિઠ્ઠોરિયાનો જય.

(ઇંદ્રવિજય વૃત્ત—સવૈયો.)

યંત્ર કિધા પણ મંત્ર ભણ્યા વણ તંત્રીય તાર કહેછ સંદેશા;
વાદ્ય વળાડતિ તાલ પડાવતિ આણતિ કેં કંઈ દૂર અંદેશા;
ધન્ય છે વીજળિ ધન્ય વિઠ્ઠોરિયા ધન્ય છે યુરુપ હુનરિ દેશા;
વીજય વીજય હોય સદા ભય નાહિ કદા રહિ આણિ ન રેપા.—૧.

વ્યાજસ્તુતિ.

(કવિત.)

પુત્ર જગમાં ગણાય મોઘા. પણ મ્હોટા થાય,—
ત્યારે તે સોંધામાં ખાલી વાંઢા અથડાયછે;
કન્યાનો જનમ જોઈ હરખ ન પામે કાઈ;
મ્હોટપણે કન્યા વધુ કિંમતી ગણાયછે;
મુવાંને સંભારી વડા ભક્ષયથી સરાધ સારે,
જીવતાંને ધિકારીને મુવાં જોવા રહાયછે;
દુનિયાંના વિવેકના દિપકનું તેજ દેખી,
વિજયતી આંખ જરા ઝાંખ મારી જાયછે !—૧.

પૈસાનો ગેરઉપયોગ.

(કવિત.)

મુંખાઈ અંદરપર કલાર્ક અંદર દિઠી,
ખે-ચાર હજારની આતસખાજી પૂરતી;
રાતા વીજળી લીલા આસમાની અંબુવાઈ રંગે,
એકથી સવાઈ એકે હવાઈયો છૂટતી;
કાઈ એક ખાખાસાઈ રૂપિયો ન દિયે છાઈ,
પ્રજા તણી ખોટ એક પડે જોયી પૂરતી;
“હાય આ તે શી ઘેલાઈ—કમાઈમાં બિઠી લ્હાય,”—
એમ રોઈ મમ્માઈ દેખાઈ માથાં ફૂટતી !—૧.

કામિની—લક્ષણ.

(દોહરો.)

રૂપ, ગુણ, વિદ્યા, કીર્તિ, ધન, કામિની જુએ ન કાંઈ;
એકજ વાત જુએ જરૂર,—ભરપટ્ટે મદાઈ !—૧.

વખત વિષે.

(છાંદસ વૃત્ત.)

અરે વખત વિખ્યાત, અજબ ખલિહારી ત્હારી;
 ગુણ ત્હારા સાક્ષાત રાત દિન દહે નર નારી;
 નામ તેહનો નાશ, અગર કહેવત એ ચાલે;
 તુને ન તેનો પાશ, પ્રલય^૧ પણ તુને ન ઝાલે;^૨
 વળિ સીલગિરી ને સમચરી. સર્વ વસ્તુનાં આણતો;
 પણ આદિ અંત તુજ નવ જડે, નથી મધ્ય પણ બાણતો !-૧.
 અજબ તાહરો અહાર, ક્રુધા તુજ ગજબ કરંતી;
 નિદ્રા નહિં ક્ષણવાર, નિરંતર^૩ દૃષ્ટિ^૪ કરંતી;^૫
 ખાર-માસિં ચકડોળ^૬, ક્યૂંથી વરસ ગણાતું;
 વર્ષ-નામ^૭ બદલાય, નથી તુજ રૂપ^૮ બદલાતું;
 ગતિ છે અતિ અકળ અમાપ તુજ, મતિ માનવિની થાકતી;

૧-૨.-મોહાપ્રલયને વિષે આ તમામ આખી સૃષ્ટિ કુખી જઈને તેનો નાશ થઈ જશે, તોપણ તું તો અખંડ-સ્થાયીજ રહેવાનો છે-એવા પ્રલયથી પણ ત્હને કશી અસર થઈ શકનાર નથી.

૩-૪-૫.-કદી પણ ક્રોધથી આંખ મિચાઈને ત્હને ઝોકું ન આવતાં હંમેશા ત્હારી આંખ જગૃત અને ખુલ્લી રહીને ત્હારી નજર ચોક્કસ કરતી રહેછે, અને વળી ત્હારાં કદમ કદી પણ પાછાં ન ફરતાં હંમેશા આગળનાં આગળજ વધ્યાં જાયછે.

૬-૭-૮-૯.-જાણે ચકડોળનાં જેવું ત્હારું એક ગોળ ચક્ર છે, અને ચકડોળમાં જેમ ચાર પારણાં અથવા પાંજરાં હોયછે, તેમ એ ત્હારાં ચક્રમાં ખાર મહિનાનાં ખાર પારણાં અથવા પાંજરાં છે. હવે એવું એ ખાર મહિનાનું ચકડોળ તેનો જે દરેક ફેરો તે અફેરું વરસ ગણાયછે, અને તે વેળા પછી તે વરસ ફલાણું કે આટલાંમું એમ કહેવાઈને પાછલાં વરસનું નામ ફેરવાઈને તેનું નામ નવું પડેછે.-પરંતુ તું તો એક સરખોનો સરખોજ કાયમ રહેછે-ત્હારા દેખાવમાં ફેરો ફેરફાર થતો નથી-શિયાળો, હુનાળો, ચોમાસું, તથા છ ઋતુઓ, પાછાં એનાં એજ; ટાંણાંના દિવસો પણ પાછા એના એજ; અને ખીજ બધી અનેક બાબતો તથા વાતો પરિણામે મુદ્દે એકજ ધોરણ તથા નિયમ પ્રમાણે ચાલી જાયછે-એવું ત્હારું રૂપ નિરંતર એક સરખી રીતનું કાયમ રહેછે! અર્થાત્ કાળે કદીને જે ફેરફાર થાયછે તે ફેરફાર તું ખીજ બાહ્ય વસ્તુઓમાં,

આ જિંદગાનિ છે સ્વપ્નવત્; અર્થિ^૨ જાગતી^૩ જાગતી^૪ !-૨.

મિથ્યા આ ધડિયાળું, કરેછે ટક ટક^૫ સંધાં;

માપિ ન શકતાં તુને, મપાતાં^૬ પેતે અંધાં;

શક સંવત ને સને; તત્તરિખ દંતકથાઓ;

ખીનાએમાં તથા વાતોમાં કરેછે, પરંતુ હારે પોતાનિ વિષે કરો પાણુ કદી ફેરફાર થતો નથી !

૧-૨-૩-૪.-મનુષ્યની જે આ જિંદગી છે તે સપનાં સરખી છે, કેમકે સ્વપ્નાવસ્થા એ અડધી જાગૃદવસ્થા અને અડધી સુષુપ્તિ એટલે જીવ-એ બે મળીને થાયછે. અર્થાત્ અડધું જ્ઞાન અને અડધું અજ્ઞાન એ બે મળીને આ જિંદગી બનેલીછે-એક તો એ અર્થ. ખીજો અર્થ એવો કે-આ આખો સંસાર જે ભાસેછે તે માયાનું એક સ્વપ્ન છે, તો પછી આ મનુષ્યની જે જિંદગી તે પણ એક સ્વપ્નના સરખીજ છે, કેમકે આ સંસાર ધડિકમાં જુડો ભાસેછે, અને વળી પછો માયાના કેકમાં ધડિકમાં સાચો ભાસેછે,-અર્થાત્ અડધો સંકલ્પ થાયછે અને અડધો પાછો વિકલ્પ થાયછે,-તેથી એ જે અડધો સંકલ્પ જેટલીવાર રહેછે તેટલી વાર તેટલી તે ક્ષણિક જ્ઞાનની જાગૃદવસ્થા જાણવી, અને જે અડધો વિકલ્પ જેટલી વાર રહેછે તેટલી વાર તેટલી તે અજ્ઞાનની જાણવી-એ ખીજો અર્થ થયો. વળી એનો ત્રીજો અર્થ એવો કે-આ મનુષ્યની જિંદગી સ્વપ્નના સરખીજ જાણવી જોઈયે, કેમકે મનુષ્યનું આવરદા કદાચિત્ સરાસરી સો વરસનું ગણિયે, તો તેમાંથી પચાસ વરસ તો જાણે જીવનાંજ જાય, ત્યારપછી પચાસ ખાકી રહે તેમાંથી દસ-પાંચ વરસ ખાલ્યાવરયાની રમત રમવામાં, અને છોકરવાદી-નાદાની-અણુસમજમાં જાય, તેમજ પાછાં તેટલાંજ જીવાનીની જે ગદાપચ્ચીસી કહેવાયછે તેમાં જાય, અને વળી પાછાં કેટલેક વરસો આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, અને બુદ્ધાવસ્થામાં એમનાં એમ ધસડાતાં ચાલ્યાં જાયછે!-હવે એવી જે આ મનુષ્યની સ્વલ્પ જિંદગી તેને સ્વપ્નના સરખી ન કહિયે, તો પછી કોના સરખી કહેવી ? !

૫.-ટક ટક જોયાં કરીને ટક ટક અવાજ કર્યાં કરેછે; અથવા, એનો ખીજો અર્થ એવો કે-નકામી બકવા-લવારી-ટોંટોં કર્યાં કરેછે.

૬-૭.-એ પોતે હને દેખતાં નથી-એવાં અંધાં છે, તેમ છતાં વળી મદ-અભિમાને કરીને બસાણાં આંધળાંભીત ખતી ગયલાંછે, તેથી એ બધાં હને માપવાનો ધંધો લઈ જોડલાંછે-પણુ એમ નથી સમજતાં કે એવી રીતે હને માપવા જતાંમાં તો એનું પોતાનું માપ થઈ જાયછે-કેમકે ફલાણું ધડિયાળું આટલાં વરસ ચાલું-ટાકું એમ જે કહેવાયછે તેણે કરીને એવી રીતે એ ધડિયાળોનું પોતાનું માપ થઈ જાયછે!

વર્તમાન ભુત ભવિષ, લેખ પ્રાચીન^૧ પિનાઓ;
 એ સરવે માનવિની રમત,^૨ ભુસિ^૩ નાખે તું પલકમાં^૩;
 છે પ્રત્યય, મૃત્યુ, ને નારિ^૪ એ, તણ સેવક તુજ ખલકમાં !-૩.
 એકિ વખત એ રૂપ,^૫ ખતાવે તું દુનિયાંને;
 એક ખંડપર સત્રિ, દિવશનો સૂર્ય બિજાને^૬;
 એક ઉપર પરિતાપ, બિજે ચંદની મંજેતી;
 થાય એકપર ગ્રહણ,^૭ બિજાંને ખખર મુ તેની;
 રે અદ્ભુત અગણિત છે ગુણો, ગણુતાં ગ્રંથો હારશે;
 નથિ તુજને પણ તેની સ્પૃહા^૮, ગ્રંથ^૯ લખ્યું કદિ ખારશે^{૧૦} !-૪.
 ખાળક રમતાં રમત, ચોર ન્યાયાધિશ થાતાં;
 જીઠાં થતાં વર વહૂ, આજ તે ખરાં^{૧૧} જણાતાં;
 મુઝા સ્ત્રીની દટિ, સુધીની^{૧૨} તિરછી^{૧૩} થઈ છે !
 જીવાનિ ને ખુખશુર્તિ, કેકની ન્હાસી^{૧૪} ગઈ છે !

૧.-પૂર્વની-અસલની-જૂના જમાનાની.

૨-૩.-આ દુનિયાં રૂપી કાવલા કાગળ ઉપર મનુષ્યજાતના પરિશ્રમ રૂપી સીસાપેનનાં જે અનેક તરેહનાં લખાણ, રમતો, ચિત્રો, તે બધાંને તું ત્હારાં શૈદ્રસ્વરૂપ અને સંહારશક્તિ રૂપ રખરે કરીને એક ક્ષણમાં રહે-લથી ભુસી નાખીને તે તમામ જાણે હતું ન હતું સરખું કરી મુકે છે !

૪.-ખીજા ખંડનાં-જેમ કે અમેરિકા ખંડનાં-મનુષ્યને.

૫-૬-૭.-ગમે એટલું હું ત્હારે વિષે લખાણ કરું, તોપણ તે વા-તથી તું નિસ્પૃહી છે, તેનાં બે કારણ-એક તો એવું, કે ત્હારા ગુણો સાક્ષાત સહુને જાણીતાજ છે-તો પછી તે ખખત લખાણ થવાની જરૂર શી છે ?-અને ખીજું, ત્હારાં મનમાં એમ કે-“આ વિજયવાણીનું મૂળ નામજ કાઈ દિવશે વિસ્મરણ રૂપી સમુદ્રમાં ડુબી જઈને નાખુદ થઈ જનાર છે, તો ત્યાં તેનાં લખાણની હું સ્પૃહા રાખીને શું કરું ?-જો સ્પૃહા રાખું તો વળી ત્હારે તેનું નામ ટકાવી-નિભાવી પાંખમાં રાખવું પડે !”

૮-૯.-ખાળક છોકરા છોકરી ‘રાંધી પીસી’ વિગેરેની રમતમાં જી-ઠાં-માત્ર નામનાંજ-વર વહુ ખનતાં તે હવે તેમ ખરેખરાં થયાં છે !

૧૦-૧૧.-સરખ-પાંધરી હતી તેને બદલે વાંકી-કતરાતી.

૧૨.-ઘડપણ આવવાથી;-એવી ધાસ્તીમાં-કે રખે એ ઘડપણ અપવીને હમને વારેઘડિયે જે તે વાતમાં શિખામાણ આપવાનું થઈને ઠપકા દયા કરે-અને જેમાં તેમાં માથું ધાલીને વારે વારે હમારા ઉપર બબડ્યાં કરે !

વળિં યયા બૂપ કે રંક છે. રંક યયાછે બૂપતી;
 એ મહકતી પડતી-નિયમ સહુ, બહિહારી તહારી અતી !-૫.
 રે બચપણના વખત, કૂમળા ને વનિહોપી;
 ગંમત લહેજત ભચ્યા, રહિત ચિંતા સંતોષી;
 ક્યાં ગઈ તે મિત્રાઈ, વળી જિસાસુ નંવાઈ ?
 ઉત્સાહ ભરિ સરસાઈ, રક્ષની ક્યાં સંતાઈ ?
 રે બાણિ શક્યો ન. હું તે સમે, કશી કદર કિંમત ખરી;
 પાણુ હવે વધાવું મોંતિડે, જો આવે પાછો ફરી !-૬.
 થાય કૂમળું કઠિણ, કઠિણ તે કુમળું થાયે;
 ખાટું થાએ મિષ્ટ, મિષ્ટ ખાટું થઈ જાયે;
 પાકે નહીં ત્વરાથિ, વખતનાં ગીત વખતપર;
 ગઈ તિથિ નથિ વંચાતિ, ભવિષ્ય કુમિ રહ્યું જગતપર;
 રે ખહુ છે મહોત્સુ પેટ તુજ, ખિના ચમત્કારો ભયે;
 'ઠીક',^૧ વખત વિચારી ચાલવું, ભલે વિજયને સાંભર્યું !-૭.

(દોહરો.)

બખત-આર ગોધૂમ^૩ હું, દોનો એક સમાન;
 સુરિત ગમી જ્યાં રોટિ હું, લિલમ-ધુન^૪ પકવાન !-૧.

૧.-બચપણનો વખત એક વાર જો ફરીથી પાછો આવે તો;
 અથવા, એનો ખીજો અર્થ એવો કે-હાલ તહારે જે રૂપ છે તે ફરીને-ખ-
 દલીને-બચપણના વખતનું રૂપ ધારણ કરીને તું જો પાછો આવે તો.

૨.-એ કવિતા કરતી વખતે કવિતાની ધુનમાં, તેમજ વળી ખીજ
 વાર પણ આ ટીકા લખતી વખતે, લખવાની શ્રમમાં, હું જમવાની
 વાત ભુલી ગયો હતો, અને રસોઈ તૈયાર થયલી તે દોહાડી પડી જતી
 હતી-એવામાં વખત વિચારીને ચાલવું-વખતને અનુસરીને ચાલવું-
 'વેળા તેવી રક્ષા'-એ વાત સાંભરી આવવાથી મને તે પાછી મહારી ભુ-
 ખની તથા પિરસી મુકલી થાળીની વાત યાદ આવી-એટલે પછી મેં
 પણ અંત્રમાં "ઠીક" એમ કહીને એ કવિતાની છેલ્લી લીટી એવી રીત-
 ની લખી હતી-અને ટીકા પણ એ પ્રમાણે જ લખાઈ છે !

(પછી એ પ્રમાણે જમ્યા પછી ખીજ વખત, એ વિષયના છપ્પાઓ
 નીચે પાછો એક ઉપર પ્રમાણે દોહરો કરીને ઉમેરેલો છે !)

૩.-ધર્મ.

૪.-મરતી-લેહ.-વખત અને ધર્મ એ બંને

વર્ષાઋતુમાં એક સહધારનો દેખાવ.*

(૮૨૫૦—૨૦૪ ભેરવી.)

દુર શો દિસે-વૃક્ષંડ લિલોછંમ આ !-દુર શો દિસે-ટૅક
ગભિર નભે શી, ધટા? છે ઘોર છાંધ; ?

પવને ક્ષિં રહો, ડોલે ધૂમ?.-દુર શો દિસે-વૃક્ષંડ-૧.

ઋતુવર્ષા ઠરી શી, હેડે શીતળતા ;

અમરાઈમાં? શી શોભે ફળભૂમ?.-દુર શો દિસે-વૃક્ષ-૨.

પર્જ-ચે? ટૂંક્યા? રહો, કોયલડી મારો ;

એકસરખા છે-આળસ અને ઉદાસીમાં વખત રોકવો-એ રોટલી ખનાવવાના જેવું છે, અને કોઈ અમુક ઉદ્યોગની ઉમંગી મરતીનો આ-નંદ લેવામાંજ નિરંતર એ વખતને લાગુ પાડવો-એ પકવાન ખનાવવાના સરખું છે ! (આ પુરતકમાં, મનને બાધની-શિષ્ય કરતાં ઉપયોગ-જોગનો,-શિષ્ય કરતાં ઉપયોગ-એવી જે કવિતા (પાને ૧૮૯ મે) છે તે, તથા સમયસૂચકતા વિષેની જે કવિતા (પાને ૧૯૨ મે) છે તે,-એ બે કવિતાઓ આ કવિતાના સંબંધમાં વાંચવી.)

* એ તથા એ પછીના બે વિષયો કુદરત સંબંધી વિષયોમાં ન આવતાં કુદરતીરીતે આ ડોકાણેજ બહાર આવી રહેલા છે !

૧-૨.-વરસાદ અંધરાઈ આવવાથી રયામ-ઘેરા-કાળા રંગનો જે રમણીય દેખાવ ખની રહેલો છે તે.

૩-૪-૫.-વચમાં વચમાં જે પવનનો ધુધવાટાનો ઘોષ-મેઘાડંબર જા-જતો હોય તેવો-શબ્દ સંભળાયછે, અને એ પવનથી જે પેલાં સામાં દે-ખાતાં દુરનાં વૃક્ષનો ઝુંડ-જયો-સમુદાય ડોલી રહેલો માલમ પડેછે, તેણે કરીને આ વેળા એમ લાગેછે કે જાણે આ આખું વિશ્વ-જગત ડોલી રહ્યું હોયની !-અથવા, આ જગત રૂપી આગગાડી, એક મરતાની હાથણીની પેઠે, કામ શ્રોધાદિ પડરિપુના ઉત્પાતે કરીને પ્રલય થવાનો સંભવ જણાતો હોય તેવા પ્રલય રૂપી મહાસાગર ઉપરના કુદરતની ક્ષમા ભરેલા નિભાવ-ટકાવ રૂપી પૂલ ઉપર, સંપૂર્ણ વેગથી ખખડાટ ધધડાટ કરીને મદાંધ ખની જઈને નિર્ભયપણે પોતાની પીઠ ઉપરના મેઘાડંબર (છતરીવાળી અંખા-ડી) સહિત ડોલતા-ડોલતી ચાલી રહેલી હોયની !

૬.-આંખાનાં કાડના જથ્થાવાળી જગામાં.

૭.-ઝાંડની.

૮.-જોઈએ લટકતાં ફળના જથ્થા-ઝુમખા.

૯.-જે અંધરાઈ ર-

હેલો વરસાદ તે હવે આવવા માંડ્યાથી.

૧૦.-કોયલ, માર, પપૈયા, આદિલઈ તમામ પશુ પક્ષીઓ મરત ખની

ગિરિએ? ઉઘાં એકમું? સૂમ!-દુર શો દિસે-વૃક્ષકુંડો-૩.

એ સંધું દિસે એવે, ઉઘે રથજે કુચી ;

સુણિ વિજયે સૌંદર્યની? સૂમ!-દુર શો દિસે-વૃક્ષકુંડો-૪.

જઈને સુંસ્વરા શબ્દ-ગ્રૈકા કરવા લાગ્યાં.

૧-૨-૩.-અરે પણ આ વિજય, આ ત્હારી પેલી ઉઘી એકાંત ટેકરી (ત્હારાં મકાનનાં ત્રીજાં માળનું કાતરિયું, જેના ઉપર—

(દોહોરો.)

પંખી રૂપે ભાસતું, પશ્ચિમ વાયુ-દાર ;

અવલોકે લોકા સહુ, વિરમય પામિ અપાર !-૧.

એવું જાણે કોઈ એક પક્ષી શાંતિથી ઠરીને નિવૃત્તિમાં બેસી રહેલું હોય તેવું દેખાયછે, તે કાતરિયાં રૂપી ટેકરી) ઉપર તો એકલી શાંતિની ચુપકીનોજ વાસ હોય—એટલે એવા એકાંતવાસમાં તો એકલી તેજ રહેતી હોય એમ માન્ય પડેછે,—એ પ્રમાણે વિજયનો જીવ પોતેજ પોતાને પ્રશ્ન પુછીને પાછો પોતાની મેળેજ જવાબમાં કહેછે. કે—મ્હારે કામ પણ ખીજાં કાનું છે ?! એ શાંતિની ચુપકી,—ચૌદ ભુવનમાં ખોળતાં મળતી દુર્લભ એવી જે વસ્તુ તે એજ છે !

૪-૫.—“અરે આવી મ્હારી ઘટા-લીલા-શોભાના નિર્દોષ-નિર્મળ-ઉભગઈ જતા-મરત આનંદના રસની હેલીની પૂજ-કંદર ઘણાંખરાં માનવીઓ પિછાની શકતાં નથી, અને એવો જે મ્હારો ગુણુકારી તાગે રસ ને તેઓના અનુભવવામાં—આપવામાં આવતોજ નથી; પણ અરે વિજય, તે મ્હારા રસની ખુબી કંઈક જાણેલીછે—માટે હું ત્હારા ઉપર પ્રસંન થઈને આજ ત્હને વરદાન આમુંધું—કે તું આજથી એ મ્હારા રસની ખુબીનો પ્રતિદિન અધિક અધિક અનુભવ કરતો જઈને નિરંતર એ રસનું આપતો રહે.”—એ પ્રમાણે સૃષ્ટિસૌંદર્યની એટલે સૃષ્ટિની લીલા-શોભા-કુદરતના દેખાવની સૂમ-હાક ભેરવીના ટપ્પાના સૂરમાં વિજયે એવે ઉઘે કહાણે ઉભાં રહીને અવાણુ કરી, ત્યારે તરતજ વિજય બોલ્યો કે—હે જગદ્ગનુની માતા; વિજયને દ્રવ્યલોભ-કાર્તિલોભ-રાજ્યલોભ—એવો ખીજો કોઈ પણ પ્રકારનો કશો લોભ નથી—માત્ર ત્હારા રસનો અને ત્હારી કૃપાનોજ એક જ લોભ તે તે આજ આથી રીતે પૂર્ણ કરીને સંતુષ્ટ કર્યો, એટલે હવે હું આજથી કૃતાર્થ થયોછું અને થઈશ—તથાસ્તુ !

શરદઋતુની સાંજ.

(પદ-રાગ છંદીસ કલ્યાણ.)

ઊંચાં,

કેવું દીસે આસમાન; કેવું દીસે આસમાન-ઊંચાં, આહા !

કેવું દીસે આસમાન; -ઊંચાં, કેવું દીસે આસમાન !-ટેક.

રે શરદની સૌજ શી સડુંણી ;

બોતાં રંગ રસ ? જાય ધુણી યૂં છાર ? !-ઊંચાં, કેવું દીસે-

કાજગરા રંગો ઝડ પદલાએ ;

થાય હાય, પછિ સમાય, શિખ લેવાય, જાને પમાય,-

વિજય અંતે સહ કૃયા !-ઊંચાં, કેવું દીસે આસમાન !-૧.^૩

૧.-એ આસમાનના તરેહ તરેહના રંગ બોધને આશી રસિકતા ઉઠી-
પત થાયછે, તેથી કરીને હું રસમગ્ન-મરૂત ખની જઈને હૃદયમાં ડોકુંડું !

૨.-અરે આ આસમાનના દેખાવ, તું આ વેળા કેવો રમણીય,
બહાલો, -પ્રિયકર, અને હૃદયતદાર લાગેછે ? !-હારામાં કંઈ સત્યતા છે, કે
તું એક મિથ્યાભાસના સરખો માત્ર ભાસેછે એટલુંજ ? !

૩.-અરે રે-ઉડીને આંખે વળગે એવા કારમા અને કાવલા તરેહ ત-
રેહના નાનુક-કુમળા-પુષ્પશુરત, અને ચમકતા રંગો, ક્ષણ વારમાં-
પલકમાં પલકારા કરીને, તરત અંતર્ધાન-અલોપ-ગેખ થઈ જઈને, પાછા
ધુમાડાના ખાચકા જેવા ઝાંખા-કાળા ડાઘા-ધાખાં પડી રહેતાં હોય
તેવા ખની જતા-ભાસેછે, તેથી કરીને જેમ ઘેઈ કાજગરાં-બહાલાં માણસ
મરી જવાથી છાતીએ ડીપો ચહડી આવીને કાળજમાં રૂંધન થઈને અતિ
દુઃખ લાગતું હોય તેવી હાય-ખળતરા-અકળામણું લાગેછે ; પણ તે પાછી
નરમ પડી જઈને એ ઉપરથી જ્ઞાનના ધરતી એવી રીતની શિખામણ-
સમજણ લેવામાં આવેછે કે-આ તમામ આખાં સંસારનો ખેલ તે પણ
એ આસમાનના રંગોના જેવોજ ક્ષણિક-ક્ષણભંગુર-નાશવંત છે, તેથી
કરીને એ સંસારમાં અનેક પ્રકારના જે જડ ચૈતનના રંગો તે ઉત્પન્ન
થઈને, ક્ષણ વાર પોતાનાં બેખનની કાંતિની સુરખી વાળાં તેજનો ચમ-
કારો કરીને, પાછા અંતર્ધાન-અલોપ-ગેખ થઈ જઈને, ધુમાડાના
ખાચકા જેવા ઝાંખા-કાળા ડાઘા-ધાખાંના જેવા થઈ જતા ભાસેછે,
અને સેરડીની ગંડેશીઆમાંનો રસ ચુસી લેવાયા પછી તેના જેમ કૃયા
પડી રહેતા હોય તેમ-છેલ્લી વારે કાં આસમાનના કે કાં પૃથ્વી ઉમરના
તમામ રંગોના એજ પ્રમાણે હાલ ખનેછે-તેટલા માટે એ ક્ષણિક-ક્ષણ-
ભંગુર-નાશવંત જે તમામ રંગો તેને બોધને મોહ ન પામતાં, સત્ય વસ્તુ

શરદપૂનેમની રાત.

(રાગ-સૌરઠ)

આજ કંઈ ન્યારો પરકાસ;—શો ઘેરો આભાસ !—આજ—ટેક.

શરદ-નીશાએ^૩ શી, શશિ-અમી-શિતેજતા^૪ ;

હરિને હૈડાં કહેછે હાસ^૫—આજ કંઈ—શો ઘેરો આભાસ !—૧.

છટકિ ચંદનિ આહા, કૃંચુ સલુચુ સહ;

દિપે રસ રમતાં શો રાસે^૬—આજ કંઈ—શો ઘેરો આ—૨.

આવે સમે આહા, સોરઠ-તાન^૭ શી ;

જઈ જાયાં ધુમતી આકાશ^૮—આજ કંઈ—શો ઘેરો આ—૩.

માત્ર એ એક પરપ્રભ-એને વિષે ગુણનો, રૂપનો, આકારનો, તેમજ રંગનો પાણુ વસ્તુતઃ પરિણામે અભાવ છે, તેમ છતાં એ સ્વયંપ્રકાશ છે,—તેવાં આત્મસ્વરૂપ એતન્ય પ્રભાના અનુભવ-જ્ઞાનના નિર્મળ નિજનંદની લેહ-લગનમાં નિરંતર રહીને, સહજ સ્વભાવે રહીને, આગ્રહ રહિત ખનીને, શાંતિના ધરમાં સ્થિર થઈ રહેલું—એ આ મનુષ્યાદેહને દુર્લભ અને સર્વોત્કૃષ્ટ એ ઉદ્દેશ-હેતુ-અર્થ તે એવી રીતે, આસમાનનાં સ્થો ગેયાથી, શિખામણ રૂપે પ્રાપ્ત થાયછે !

૧-૨.—ચંદ્રીનો રંગ કેવો ઘેરો એટલે ભરલો—પાકો (કાચો—આછો નહીં એવો) સફેદ છે ! અને વળી એટલી ખંધી સફેદી છતાં એ રંગમાં એક પ્રકારનો એ ચંદ્રનીનાં નૂર-તેજ-ચળકાટ રૂપી પાણીનો જાણે કંઈ આભાસ પડતો હોય તેવી રીતનો એ આભાસ મારતો ભાસેછે તે, આહા આજે માણેકઠારી પુનેમની રાતે કેવો ખિન્નતો બહાર આપેછે ? !

૩.—શરદપુનેમની રાત.

૪.—ચંદ્રનાં ચંદ્રતની થંડક.

૫.—એ ચંદ્રના અમારસની થંડકથી મનુષ્યના આત્મા આજે ઠરેછે—પ્રસંન થાયછે, અને એવી રીતે પ્રસંન થઈને “ હાસ, આ ચંદ્રની આજે કેવી કારમી રીતની—રજિયામણી દેખાતી—થંડક કરતી—અને સુખકર તથા પ્રિયકર લાગેછે—ધન્ય છે પ્રભુ ત્હારી લીલાને ! ”—એવાં એવાં અનેક પ્રકારનાં સંતોષ વચને કરીને સ્વાભાવિક રીતે જગત્કર્તાની સ્તુતિ અને તેના ગુણનું ગાન કરેછે !

૬.—શરદપુનેમનીરાત્રિએ, કૃષ્ણ ગોપિકાઓ સાથે એ રાસક્રીડા કીધી હતી તે; અથવા, એ રાત્રિએ ઠામ ઠામ એ ગરખાઓ ગાવામાં આવેછે તે !

૭-૮.—સૌરઠ રાગના અંત્રામાં એ જાઓ—બુલંદ સૂર લેવો પડેછે તેવા જાઓ—અત્તાઈ સૂરનાં તાનનો ગગનમાં રમત રમતો પલટો !

હર્ષનાં ખિલ્યાં ફુલ, સુવાસ ઉડી રહી;
 આજ સિંધુ-સીપે મોતી નક્ક!—આજ કંઈ—શો ઘેરો આ—૪.
 વિજય શરદકાંત, નિશા—નીશાને; ;
 પીતાં રસ ન ધરત્ય ધ્યાસ!—આજ કંઈ—શો ઘેરો આ—૫.

વિચારશક્તિ.

(કવિનં.)

અરે આ વિચારશક્તિ દિહી મેં તો ત્હારી ગતિ,
 જાણે જોશદાર અતિ બહુ ઇચ્છું લિયે;
 ચમું ત્હારો છડિદાર શોધી ઝલાડતો શિકાર,
 જોને ત્હાંજે તું વિચાર જોયથી તે મળિયે;
 ઘણી વાર છડિદાર નકમી શોધે શિકાર,
 શિકારી બેદરકાર બેઠું તુને હલિયે;
 અરે આ શિકારી તું તો ટોટા પેઠે મૂમે, પણ—
 છડિદાર હવે ક શિકારી ચડવો મળિયે!—૧*

૧.—આજની આવી રાત્રિએ મનુષ્યનાં મનના આનંદ રૂપી કુમુદનાં ફુલ સર્વત્ર ખીલી રહેલાં છે, તેથી કરીને એ આનંદનાં ફુલમાંથી ખુશ-બોલી લપટ સર્વત્ર પ્રસરી ઉડી રહેલી છે—અરે પણ એક અમત્કારિક વાત એ છે કે સાગરને વિષે સીપમાં વરસાદનાં બુંદ પડીને તેનાં આજે મોતીઓ પાકશે—એવું એ આજની માણિકઠારી પુનેમની રાત્રિનું મહાત્મ છે!

૨.—એ શરદપુનેમની રાત્રિએ એક પ્રકારના આનંદનો નીશો—કેક ચહડીને તેની પછી એક જાતની હહેર—ખુમારી આવે છે; અને એ નીશાની ધુનમાં, એ હહેરતદાર આનંદરસ ગમે એટલો પીયાં કરીયે હૈયે, તો પણ તરસ મટતી નથી—એ અમૃતરસ પીતાં કદી ધરાઈને તૃપ્ત થયાનું નથી—એવો એ રસ અઘૌકિક રીતનો તથા અમત્કારિક છે!

* વ્યાખ્યાન:—જેમ ધગધગતો અગ્નિ પોતાની જવાબા રૂપી જ્વલે કરીને અતિશય જોરસાથી તલપ મારી મારીને, એકથી પીગું—પીગુંથી ત્રીગું—ત્રીગુંથી ચોથું—એમ પાટો પાટ મકાનોનાં છન્ન ઝડપી ઝડપીમે, તેનું પછી તમામ સત્ત્વ ચુસી લઈને તેની આખ જતાવી મુકે છે, તેમ અરે આ વિચારશક્તિ—તર્કશક્તિ, ત્હારો વેગ અને ત્હારી રીત પણ તેવાં જ છે! એક

સ્વપ્ન પ્રત્યે ભાષણ.

(છપ્પચંદ્રિકા.)

- સ્વપ્ન વસ્તુ તું અજ્ઞ, ગજ્ઞ કેરિ મુકતૂં તૂં તો ;
 • • ભાંજતું સહુ તું બ્રમજ, સમજ • અઝી લહું હું તો ;
 છે નાટક સંસાર, લિલા અનિ યારી જેમાં ;
 સૂત્રધાર કિરતાર, ભાન આણે તું એમાં ?
 વળિ કહે વિજય • અજ્ઞાનિને, સાનં ઉરે ઉપજ્ઞવતું ;
 ભુંડિ માયા કેરો મર્મ તું, શિખ આપી સમજવતું. -૧.

વાર પ્રથમ તો આંખ (મનચક્ષુ) ત્હારી આગળ દોડીને સઘળે ઢંકાણે આ-
 કરદમ નજર ફેરવીને-તપાસ કરીને-સઘળી પાતમી આણીને-ત્હને કહે છે
 કે-ફલાણે ઢંકાણે-ફલાણી રીતના શિકાર-પોરાક-કસરત-ગંમત છે; અ-
 ટલે પછી તું તરત તે ઢંકાણે ત્હારો (પવનપાવડી રૂપ) ઘોડો દોડાવી-પોહાં-
 ચી વળીને, ઘણીજ પારીકાથી-ચીપાચીપીને, જેમ કોઈ કામલ પારિસ્થર મુ-
 દ્દાના શાહેદની ઉલટ પાલટ તપાસ કરતો હોય તેવી રીતે, તું તે વાત કે વ-
 સ્તુને નખશિખપર્યંત નિહાળી નિહાળીને તપાસી જોઈ, જેનું એ પ્રમાણે
 મથન કરીને, જે તેનું નવનિત-સત્વ-સારાંશ-મુદ્દા હોય છે, તેને ઝટ તું
 તારવી ક્લાડીને ગ્રહણ કરી લે છે-ચુસી લે છે, અને તે ખાખાંને બધી તું
 પડતું મુકી દે છે ! પણ વળી ઘણાક વખત એવું જોવામાં આવે છે કે
 પાલ્લચક્ષુની દૃષ્ટિ-નજર-નિઘા કોઈ અમુક વસ્તુ ઉપર લાગી રહેલી-
 રહોંડી રહેલી હોય એમ બહારથી પૂછી જોઈને ભાસે છે, તેમ છતાં ત્હારું-
 વિચારશક્તિનું તો તે વસ્તુના ઉપર કશું લક્ષ હોવુંજ નથી-તું તો તે
 વસ્તુને સમુગળી જોતીજ નથી-જાણે આંખ એવી વખતે દેખતી અંધ
 ખની ગયલી હોયની ! હવે એવી ત્હારી પ્રકૃતિ અકળિત અને નિરપૂર્ણ
 જોઈને હમે આશ્ચર્યમાં ગરક થઈ જઈએ છીએ ! અરે તું તો તત્વજ્ઞાનના
 શિકારની વાતમાં ઘણી પરાક્રમી અને પ્રતાપી છે, અને ધ્રુમવાનાં કા-
 મમાં તો ત્હારો વેગ એક ટોટાના સરખો છે, પણ જ્યાં આંખ મિચાઈ
 ગઈ (જિંઘ આવી) કે પછી તું, ગંજ-તાળવાં રૂપી લાકડે ટંગાઈ રહીને
 જાણે થોડી વાર સુષુપ્ત્યાવસ્થામાં (જિંઘમાં) અર્ધ મૃત્યુની રિથિમાં
 રહેતી હોયની-એમ અનુમાન થાય છે !

૧.-આ સંસાર એક નાટક રૂપ છે, અને એમાં નાટકકર્તા-સૂત્રધાર
 જગદીશ્વર છે-એ જે વાત, તેમાં.

૨.-તું હમને ત્હારું પોતાનું, દૃષ્ટાંત ખતાવીને એવી રીતની સમજણ
 આપે છે કે-જેમ સ્વપ્નાવસ્થાને વિષે સ્વપ્નની વાતો સત્ય હોય એમ તે વેળા
 ભાસે છે, પરંતુ તે તમામ ત્યારપછી જગદૃશવસ્થામાં આવતાં મિથ્યાભાસ

ભલા ભલા હંશિયાર, જેહંકાથી ન ઠગાએ;
 તૂંથી તેહ ઠગાયુ ખાદ્દિં રડિં હસિં પરતાએ;
 ખરે છે તું શી વૈરતું, નથી એ તો સમજાતું;
 જગૃત અને સુષુપ્તિ, એનિં વચમાં તું થાતું;
 ચિતવૃત્તી ફેરી જમાણુતા, કંઈક અજ્ઞાનવિકાર છે;
 વળિ રુધિર તાણાં કરવાં ઉપર, સપનાં તુજ આધાર છે.—૨.

સરખી સમજાય છે, તેમજ લૌકિક જગૃદવસ્થામાં આ સંસારની માયાનો ખેલ—પૈસો—સ્ત્રી—છોકરાં—ઘરખાર—વૈભવ—સુખ દુખ—વિગેરે તમામ એ સહુ સત્ય હોય એમ લાગે છે ખરું, પરંતુ એ જે લૌકિક જગૃદવસ્થા તે અસાનની સ્વભાવસ્થા છે—તેમાંથી જ્યારે 'ધ્વજસાનની' અલૌકિક અને સાચી જગૃદવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે પછી એ તમામ સંસારની લૌકિક જે માયા તે પણ મિથ્યાભાસ સરખીજ અનુભવાય છે !

૧-૨-૩.—સ્વપ્નમાં સુખ દુખ જોઈને તે વેળા તે વાતનાં મિથ્યા હર્ષ શોક કરે છે ને તે સાચાં માને છે, અને એવી રીતે જે નકામાં હર્ષ શોક ક્રાધેનાં હોય તેને માટે પાછળથી પછી (લૌકિક) જગૃદવસ્થામાં આવતાં તેઓ પોતાની એવી જુલ જોઈને—સમજીને પરતાય છે !

૪-૫.—જગૃત, અને સુષુપ્તિ એટલે નિદ્રા—એ એની વચમાં સ્વપ્ન થાય છે—એટલે અડધી ઉંઘતી અને અડધી જાગતી એવી જે જીવની—મનની રિથિતિ તેનું નામ સ્વભાવસ્થા અથવા સ્વપ્ન છે !

૬.—જે વાતમાં કે જે વિચારોમાં મન ભમ્યાં કરતું હોય તે વાત, કે તે વિચારો ઉપરથી સ્વપ્નનો મૂળ પાયો—ધોરણ બંધાઈને, પછી તેની શાખાઓ—ડાળાં પાંખડાં—વિગેરે તમામ વૃક્ષની ઘટા બનીને, કે પછી તેની મહોટી ઈમારત તથા તેના ગુચવણ ભરેલા રસ્તા વાળા ચોરડાઓ તથા ગોખ—ઝરૂખાઓ વિગેરે બધી તમામ રચના રચાઈને, તે તમામ આખી રચનાની રચનાજ એમની એમ એક પ્રકારનો એવી કંઈ સ્વચ્છંદી તથા વિલક્ષણ રીતની હવા ઉપર અદ્ધર ઉડતી રહે છે, કે તે ઘણી વાર પાયા વગરની હોય એમ આપણને લાગે છે—પરંતુ તેનો પાયો ઉંઘમાં ચણાયલો તથા દટાયલો હોય છે, અને વળી ચણાતાં વારને તરતજ તેના ઉપર વિસ્મૃતિનાં આચ્છાદનનો થર ચડેલો હોય છે—તેથી કરીને તે આપણી નજરે પડી શકતો નથી ! વળી એ સ્વપ્નની ઉત્પત્તિનું કારણ ઘણી વખત, કંઈક અજ્ઞાનશા—અપચો—ખદહનની—બાદી પણ હોય છે; તેથી કરીને એવી ખદહનમીને લીધે નિદ્રા અધકચરી રહેવાથી સ્વપ્ન ઉપજ આવે છે. તેમજ વળી શરીરમાં જે લોહી નિરંતર કરતું રહે છે તેની ગતિના ઉપર પણ એ સ્વપ્નનો કેટલોક દરજ્જો આધાર રહે છે.

ઝાંખો કાળો શ્વેત, રંગ મ્હાલુંકરિ એ ત્હારા ;
 રસ અદ્ભુત શ્રંગારે, ભયાનક તુજને પ્યારા ;
 ચંચળ કુદતી ઉડતિ, ગતી ત્હારી મેં ભાળી ;
 શ્વેત વસ્ત્ર રૂપ ઝાંખું, ઘોડિ નિદ્રા તું કાળી ;
 એ સ્વપ્ન, તું તો બહુ ભભક્યો, રાજ કરેછે રજનિયે ;
 ધણિ મનમાની હકુમત કરે, હમે રાંક રેયત છિયે !-૩.^૧
 ધડિમાં નદિ સરે. પહાણ, પાગ કળ પ્રૂષ કુવામ ;

૧.-એ કડીમાં સ્વપ્નનું ચિત્ર છે:-

મુખ્ય રંગ સાત પ્રકારના છે તે આવા:-ગળીનો, જંબુવો, આસમાની, લીલો, પીળો, નારંગી, અને રાતો-એવા એ જ મુખ્ય સાત રંગ તે સાત રંગ મળીને સફેત રંગ પનેલોછે. હવે એ આઠ રંગોમાંથી એક તો કાળો, બીજો સફેત, અને ત્રીજો ઝાંખો, એટલે એ સાત રંગમાંનો ગમે તે કોઈ પણ એક આછો-તપખીરીયાને મળતો-હાથા અથવા ધાખાનાં સરખો, -એવી શી-તના એ ત્રણ રંગ સ્વપ્નને ત્રિષે ભાસમાન થાયછે: કાવ્યશાસ્ત્રને વિષે-શંગાર, કરુણા, હીર, હાસ્ય, રોદ્ર, ભયાનક, અદ્ભુત, ખીભત્સ, અને શાંત-એવા જે નવ રસ કહેલાછે, તેમાંના-અદ્ભુત એટલે ભયાન્ય ઉપજાવે તેવો, શંગાર એટલે પ્રીતિ ઉપજાવે તેવો, અને ભયાનક એટલે ભય-ધારતી-બ્રહ્મક-હર ઉપજાવે તેવો, -એ ત્રણ રસ સ્વપ્નને વિષે ધણું ખરું અનુભવાયછે: એ સ્વપ્નની ચાલ, પ્રથમ ડગમગતી-ખરી-ઢળી-લપસી જાય તેવી, ત્યારપછી ધણી ધામધુમ કરતી-કેકડા મારતી-ઝંપલાવતી. અને છેલ્લી વારે ઊડી જતી-અંતર્ધાન-અલોપ-ગેળ થઈ જતી, -એવી ત્રણ પ્રકારની ગતિવાળી ભાસમાન થાયછે: એ સ્વપ્નની આકૃતિ-૩૫-એહરો ઝાંખાં એટલે ખરો-ખર સ્પષ્ટ રીતે ન દેખાય-ન સમજાય તેવાં આંતિના રંગનાં હોયછે, એનાં કપડાં સફેત ચંદની જેવાં ચમકતા રંગનાં હોયછે, અને એને એસવાની ઘોડી જે નિદ્રા-હંધ તે કાળા રંગની હોયછે-તેથી કરીને ઝાંખો, કાળો, અને સફેત-એ ઉપર કહેલા ત્રણ રંગ એવી રીતે સ્વપ્નને વિષે ભાસમાન થાયછે! અરે એ સ્વપ્ન, એવી રીતના દખ્ખાથી-જાહોજલાલીથી રાત્રિને વિષે આ આખાં જગતનું તું રાજ કરેછે, અને પછી તું ત્હારો અમલ ત્હારાં મનમાં આવે તેવી રીતે આપઅપત્યારીથી-સ્વચ્છંદી અને જુલમી રીતે બજાવેછે, પણ હમે તમામ મનુષ્ય જાત ત્હામી ગરીબ-લાચાર રેયત છંધે, એટલે તું જેવો અમલ બજાવવા માગે તેત્રો હમારે પ્રભા-ધર્મની રીતે કબુલ કરીને સહન કરવોજ જોઈયે, એ હમારી ફરજ છે-એ ઠોકાંણિ છુટવાનો ખીજો હમારો કંઈ પણ રસ્તો કે ઈલાજ નથીજ !

૨.-સરોવર.

ઘડિમાં ઉજડ રમશાન, સહેર શોભિત અતિ ન્યારાં;
 ઘડિમાં વણિ પાતાળ, ઘડિકમાં નંભ ઉપજાવે;
 ઘડિમાં નાખે નંક, ઘડિકમાં સ્વર્ગ ખતાવે;
 નવ દીડેલો^૧ નવ સાંભળ્યો,^૨ યેનાવ તૂં દેખાડતૂં;
 ખડુ ભનક મેર જાણે ખરો,^૩ વાળી આડો^૪ આંક તૂં!-૪.
 ઘડિમાં આણે મોતે, ઘડિકમાં માર મરાવે;
 થર થર ધુજિ ન વદાય, ત્રાસ ભય એવાં લાવે;
 ઘડિમાં કરિદે રાય, ઘડિકમાં રંક યેનાવે;
 વાંઢાને^૫ રુડિ નાર, મિનિટ^૬ સાર પરાણાવે!
 વણિ બહાણાં જે સ્વર્ગ વસે, સંયોગે^૭ તૂં મેળવે;
 શું નહરખંધિનો^૮ ખેલ એ, -ઝટ કરિ મત તૂં દુખવે^૯?!-૫.

૧-૨.-આગળ કોઈ દિવસે અનુભવમાં ન આવેલો એવો-જીયલો પણ નહીં અને સાંભળેલો પણ નહીં એવો.-(એક વખતે મેં સ્વપ્નને વિષે એક ટિંગડાંવાળી તથા મૂછાળી સ્ત્રી જોયલી!)

૩-૪.-તેવેળાં તે ખનાવ એવો તો સાક્ષાત-પ્રયક્ષ-આખેલખ જાણે અનુભવમાં આવતો હોય તેવો ખરેખરો ભાસમાન થતો જણાય, કે તેથી કરીને પછી ધણીક વખત તોખા પોકારવી પડે!

૫-૬.-સુખ તથા દુખનો વખત-એવિષે આ પુસ્તકમાં (પાને ૨૩૪મે) જે એક કવિત છે તેની ત્રીજીકડીમાં જે કહેલું છે કે-જાણી જોઈ નથી કોઈ દુખ માગી લેતું સપનાંમાં લાગ્યું સાઈને કટાણું મ્હોડું જાગતે-તે આતું નામ!-એમાં કહેલી વાત આ ડોકાણે લાગુ પડેછે.-તે મિચારા વાંઢાને એ સ્વપ્ન એકજ મિનિટ પરણીલાનો હાલો લેવા દઈને તરત તેને પાછો રાંડેલો ખનાવી દેછે, ત્યારે તે ખાપડાને પછી એમ થાયછે કે-અરેરે આતું મિહું સ્વપ્ન જરાં વધારે વાર રહ્યું હોત-જરા પણ વધારે વખત ચોખ્ખું હોત તો કેવું સાઈ?! અરેરે હું વળી અફરમીતી પેઠ જાગી શાને ઉઠ્યો?!-જાગી ઉઠવાની એવી શી ઉતાવળ વહી જતી હતી?!

૭.-તેને પાછાં સજીવન કરીને, તેઓનો સંયોગ કરાવીને, તું હમને ધણે વરસે પાછાં એકઠાં મેળવેછે; તે વેળા પછી હમે કંઈ કંઈ વાતો પર-પર પુછિયે છેયે-વચમાં આટલાં બધાં વરસ સુધીમાં કોઈએ કોઈની કોઈ દિવસ ખખર સરખી પણ ન લીધી-એમ કહી કહીને પરસ્પર ઠપકા દઈયે છેયે-અને સુખ દુખની અનેક વાતો કરીયે છેયે!

૮-૯.-એ પ્રમાણે ધણે ધણે વરસે જેમ તેમ કરીને ચાર બહાણાં ભેગાં થઈને હાસ્યવિનોદ કરતાં લગાર સુખસાતા વાળીને ખેડલાં હા-

ધડિમાં પોકપોક, દૂધા મુકિ રડાવે ;
 ધપ ધપ છાતી ધાય, ફીરૂંથી ચીસ પડાવે ;
 ધડિમાં અતિશય હર્ષ, રંગની રેલ મથાવે ;
 ધડિમાં આણે ક્રોધ, નવે રસ મુખ દરસાવે ;
 રુડિ વિજય કહે સપનાં તું તે, ખુબિ ધક્કરની દાખવે ;
 ઓ સ્વપ્ન તૂજ અદ્ભુત ગુણો, છડે અસમર્થ હું ભાખવે !-૬.

નિદ્રા પ્રત્યે ભાષણ.

(દોહોરા.)

ગંભિર આ શી તુજ ગુફા, ગહન^૨ અનાદિ^૩ વિકાસ^૪;
 આજ અલૌકિક ઊપન્યો, આત્મસાન-પ્રકાશ.-૧.
 મૂળ^૫ રચીત તૂ માહરી, સ્વરથ^૬ સ્વરૂપ સ્વધામ;
 નિદ્રા હોરૂં નામ છે, સુખદાયક આરામ.-૨
 રહી પરોસે દાખવે, આત્મસાનમાં મુક્તિ;.

ધ્યે છધ્યે-તે પણ તારાથી ખમાતું નથી, એવું તું અદેખું જણાયછે,-
 કેમકે, એવાનાં અધવચ રંગમાં ભંગ કરી નાંખીને, કાં તો ત્હેને પાછાં હ-
 મારી પાસેથી ઉંચકી લઈ જઈ-ઉડાવી દઈને-કાંઈ ઠકાણે સંતાડી દેછે,
 કે કાં તો હમને ઓચિંતાં ઝપકારીને જગાડી દેછે! હવે એ શું નજરખંધી,
 કે જાદુમંતર, કે એનું નામ કેહેવાય શું ? !

૧.-ઉપર ત્રીજી કડીમાં જે અદ્ભુત, શૃંગાર, અને ભયાનક-એ ત્રણ
 રસ કહેલાછે તે તો મુખ્ય છેજ, પરંતુ એ શિવાયના ખીજા જે છ રસ
 રહ્યા તેના પણ પ્રસંગે પ્રસંગે અનુભવ થાયછે; અને એવી રીતે નવે રસ
 પ્રસંગોપાત સ્વપ્નને વિષે જોવામાં-અનુભવવામાં આવેછે !

૨.-૧-૪.-સમજવો અધરો-જડો એવો, અનાદિ-આદિ-આરંભ-
 શરૂઆત વગરનો, ખુલ્લાં-પહોળાં મહોડાંનો જે શૂન્ય ગૂહની અંદરનો પો-
 લાણ ભાગ-જેમાં જેટલું જેટલું અને જે જે આવે તેટલું તેટલું તે તે
 સમાવુંજ જાય એવો જે અથાગ જડો, અને વળી જે પોલાણમાંથી ઘોર
 બોલાવતી ઘોરનો કૂવનિ નિરંતર, અને વિશેષ કરીને રાત્રિને વિષે, ઉઠી
 રહેતો સંભળાયછે, એવો જે અગાધ-અભય ખાડો-ગુફા તે.

૫.-સાનનો અભાવ-પણ અસાન નહીં, તેમ સાને નહીં.-સાન સહિ-
 ત જે જગૃદવસ્થા તે પુરીયા.

૬.-શરીર-મન સંબંધી નિરાંતની રિથતિમાં રહેવું.

કાશ તૂળ આનંદમય, નિજ આનંદિ સુષુપ્તિ.-૩.

લેપન નહિં કો જ્ઞાતુનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ સુહૃદ્;

જ્યાંલગિ ત્હારી સાર્ય દેહ, પરમ મુક્તિપદ પાહું!-૪.

અવર અવસ્થા વિકૃતી, મૂળ પ્રકૃતી તૂળ;

નિદ્રા તૂં મુજ આરસી, ભય મૃત્યુનું શૂંળ ?!-૫.

અંચળતા ત્હારી છતાં, અંજન ત્હારું અનૂપ;

અંજની અંધજ નયન, ચૈતન્ય ધર્મ, રહું ચૂપ!!-૬.

૧.-તું ગુપ્તપણે મભમમાં-મુદ્રીમાં વાત રાખીને પરભારી રીતે હમને એમ ખતાવેછે કે આત્મસાનમાં મુક્તિ રહેલીછે-એટલે આત્મસાન જે પ્રાપ્ત થાય તો પછી ચૈતન્ય વસ્તુની સદૈવ મુક્તિજ છે; વળી દેહને વિષે અનમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય, અને આનંદમય, એવા જે પંચકાશ છે તેમાંના છેલ્લો જે આનંદમય કાશ-એટલે આનંદનો ભંડાર-તે તે ત્હારે પોતાને સ્વામીન કરી લીધેલોછે-અરે તું સુષુપ્તિ એટલે નિદ્રા, નિજ આનંદી-એટલે પોતાનેજ વિષે નિરંતર આનંદી-મમ રહેનારી એકી છે! ૨.-અંતરંગમીપણે સાક્ષીભૂત આત્મસ્વરૂપ તે વેળા નિજાનંદને વિષે શોભી રહેછે.

૩.-જગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, તુરીયા, અને હ-મની-એવી જીવાત્માની જે પાંચ અવસ્થા છે, તેમાં સુષુપ્તિ-નિદ્રા જે વચલી અવસ્થા તે મૂળ પ્રકૃતિ રૂપ છે-અને આગલી પાછલી બીજી અવસ્થાઓ વિકૃતિ રૂપ છે (એટલે, જેમ દૂધ એ મૂળ પ્રકૃતિ રૂપ પદાર્થ છે-અને દહીં, છાસ, માખણ, ઘી-એ દૂધના વિકૃતિ રૂપ પદાર્થો છે તેમ). અરે નિદ્રા, અંતરંગમીપણે સાક્ષીભૂત આત્મસ્વરૂપ એકાગ્રતાથી જોઈ રહી નિજાનંદ લેવાને માટે તું જીવાત્માની આરસી છે. હવે જ્યાંલગી એ ચૈતન્ય એવી રીતે સુષુપ્ત્યાવસ્થામાં રહેછે, ત્યાંલગી તેને દેહનું ભાન નથી હોતું, અને એ અવસ્થા કટલીક વાર વળી અર્ધ મૃત્યુની અવસ્થા સરખી પણ કહેવાયછે, તો પછી પૂર્ણ મૃત્યુની અવસ્થાનો ભય શો છે?-દેહ નાશ પામે તો તેથી કરીને, એ સુષુપ્ત્યાવસ્થાના આનંદમય કાશમાં-એટલે ચૈતન્યના નિજાનંદના અખુટ ભંડારમાં-એ દેહ વગર શી ખોટ આવવાની છે ?!

૪.-ચૈતન્યવસ્તુ ધણી અંચળ-ચાલાક-ચપળ છે, જેમ છતાં નિદ્રાનાં અંજને કરીને આંખમાં એક પ્રકારનું ઘેન-દ્હેર-ખુમારી આવીને એ આંખ મિથાઈ જાયછે, અને પછી જે ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા તે એવી રીતે ચૂપ-મૂગો-શાંત-શરીર તથા મન સંબંધી નિરાંતની સ્થિતિમાં-સ્વરથ થઈ રહેછે !

ખગાસું જામુસ આવિને, કહે તુજ સ્વારી'—કહેણું;

તુર્ત આવિ તૂં વાસતી, કમીડ બંને નેણ!—૭.

પિઠપર લઈને પલકમાં, સ્વસ્થાને લઈ જાય;

• • મુકાવિ ત્યાંની વાત ત્યાં, આજે જાગૃત માંહ!—૮.

શાંતી દાતા સર્વદા, આવરદાની અર્ધ;

તૂં વણ મહારી હેત રિયતિ, દર્દ વિષે અતિ ગર્દ!—૯.

વસેછ ચિંતા સોજી જ્યાં, કરતાં કાંટિ ઉપાય;

વંકઈ તૂં આવે ન ત્યાં, મન હાંરે ન મનાય!—૧૦.

દૃઢ, રોગિ, અપરાધિ ને, અપવાસિનિ ફરિયાદ;

ધરે ન તૂં બહુ કાનપર, લેતી જવલે દાદ!—૧૧.

૧-૨.—“હવે હમાણાં મહારાણીજી જે નિદ્રા સે પોતે પધારવાની તૈયારીમાં છે—તેટલામાટે ચૂપ રહે—”જીજી તમામ ખડખડ ભડભડ એકદમ બંધ કરી દો—મટાવી દો—આટોપી—સંકેલી લો—રાણી સાહેબનો એ પ્રમાણે હુકમ છે!”—એવી રીતનો સંદેશો—વરદી.

૩.—આત્માને તે ઠકાણે પોતાના મૂળ પિતા પરમાત્માની સાથે કેવી રીતે પ્રેમનું આલિંગન થયલું, અને પછી આત્મા તેની સાથે એકત્તરે બની જઈને એ પિતા પુત્ર કેવી રીતે એકરૂપ બની ગયલા—એ વિગેરે તે ઠકાણે જે જે વાતોનો અનુભવ થયેલો તે, તે તમામ વાતની, એ આત્મા જ્યારે પાછો જાગૃદવસ્થામાં આવેછે ત્યારે તેને, વિસ્મૃતિ થઈ જાયછે—એનું કારણ એવું કે—જેમ દ્રિમેસન ધર્મવાળા પોતાના ધર્મની ગુણ વાત—ગુણ ભેદ—મુલે પ્રતિષ્ઠા આપીને કોઈને કદીપણ ખુલ્લી કરવા દેતા નથી, અને એ ધર્મનાં મનુષ્ય જીજી ધર્મનાં મનુષ્યની આગળ પોતાના ધર્મની ગુણ વાત જેમ પ્રાણાંતે પણ કદી નથીજ ખોલતાં, અને પોતાની પ્રતિષ્ઠા નિરંતર પાળેજ છે;—તેમ એ નિદ્રા જે છે તે એવી કળાકુશળ છે, કે તે એ આત્મા જાગૃદવસ્થામાં આવે તે પહેલાં એ આત્માને વિસ્મૃતિના કુંડમાં એક એવી તો ડુબકી ખવડાવેછે, કે એ આત્મા જાગૃદવસ્થામાં પાછો આવેછે ત્યારે, પોતેજ પોતાની વાત વિસરી ગયેલો હોયછે, તો પછી તે બીજાને તેમાંનું શું કહી શકે?!

૪.—જાણે સરાસરી ૧૦૦ વરસનું આયુષ્ય જાણીયે તો ૫૦ વરસ ઊંઘનાં.

૫.—આ સંસારના આધિ, બાધિ, અને ઉપાધિએ કરીને આત્માની સ્થિતિ, એ નિદ્રા જે ન હોત તો, દુઃખમાં ગરકાવ બની જાત; પરંતુ નિદ્રાએ કરીને, ગમે તેટલું ન ગમે તેવું દુઃખ હોય તોપણ, એ જીવાત્માનાં સુખ દુખનું ત્રાજવું સમતોલ થઈ રહેછે!

કુંભકર્ણ કંઈ ધોરતા, ખડે સ્વપ્નની માંહ;
હિંડતા, કરતા કૂર્મ^૨ કંઈ કુળા હારિ ન કળાય !-૧૨.
પ્રાણિ માત્ર વશ મારે, સુંઘાડતી તું ચૂર્ણ;
જગૃતની^૩ જે ખોટું તે, તૂં કરતી પરિપૂર્ણ.-૧૩.
ક્ષુધા તૃદા સીડી^૪ ન્યાં, જ્યાં ન રંક કે રાય;
સમાન^૫ સહુ હારે વિષે, જેમ પ્રલયની^૬ માંહ !-૧૪.
નિદ્રા તજ પ્રતાપથી, થયોછ સાક્ષીતાર^૭;
વિજયવાણિ રહિ મૌન અહિં, શૂન્ય હવે સંસાર !-૧૫.

જીવ પ્રત્યે નિવૃત્તિ-નિવેદન.

(રાગ મહાડ.)

(“છલકારીના ઢોલા હાલો બહેલા ચાલો મોરા રાજ.”—અ રાહ.)

મેરે પ્યારે જિયરા, મેં હું તેરી, પોકારે^૧ બેદ પુરાન;
પોકારે બેદ પુરાન રે, તું તો મેરો હું જીવન પ્રાન.-મેરે પ્યારે-૦-૮૬.
બેદ પુરાનકો બેદ પાયો તખ, આયો આતમગયાન;
અંતરપટકો ફેદ ખુલ્યો તખ, આખર એક નિદાન રે.-તું તો મેરો-૦-૧.
શાંતિ મેં હું તેરી કાંતી,^૨ નિવૃત્તિ મોહ પ્રમાન;
છોડદે આર પ્રવૃત્તિ આંતી, આપ સ્વરૂપ પિછાન રે.-તું તો મેરો હું-૦-૨.
મેં હું પ્રકૃતિ^૩ એક્કત તોસૂ^૪, તું હું પુરુષ પુરાન;
મેં ઇચ્છા હું મૂલ તેહારી, પ્રવૃત્તિ^૫ વિકૃતિ^૬ જાન રે.-તું તો મેરો હું-૦-૩.

૧-૨.-કેટલાંએક માણસો હરેછે-ફરેછે-ચાલેછે, અને જગૃદવસ્થાનાં
જેવાં ઊંઘમાં રહીને કામો કરેછે !

૩-૪.-જગૃદવસ્થામાં શરીરના અવયવોના વ્યાપાર ધમધોકારે
ચાલી રહેવાથી જે ધસારો-ક્ષીણતા થયલાં હોય તે.

૫-૬.-જેમ મહાપ્રલયને વિષે સુવર્ણ, જવાહીર, અને કાદવ-પથ્થર,
એ સહુ સરખી કિંમતનું થઈ જાયછે, તેમ નિદ્રાને વિષે રાજા-રંક-
નાનાં-મહોટાં-એ સહુ સમાન બની જાયછે !

૭.-ઐતન્ય શ્રદ્ધાનું જે અરેખરૂં-સત્ય-પ્રત્યક્ષ દર્શન તે.

૮.-જીવને સુખ આપનારી નિવૃત્તિ^૭ છે-પ્રવૃત્તિ બધી, -એ પ્રમાણે
વેદ પુરાણ પોકારીને કહેછે. ૯.-શાંતિ-નિવૃત્તિ-સમાધાન-

એ જાણે કે જીવાત્માની કાંતિ-શોભા-ખુબશુરતી-આરોગ્યતા છે.

૧૦.-શાંતિ-નિવૃત્તિ-સમાધાન-એ જીવાત્માની મૂળ પ્રકૃતિ રૂપ છે.

૧૧.-હારી સાથે.

૧૨-૧૩.-પ્રવૃત્તિ-આંતિ એ વિકૃતિ રૂપ છે

છાયા તેરી સો હું કાયા, આયા કંછેલું ન આન;
 અખંડ હું તું ચૈતનસાગર, સખ કુછ લાડી મન રે.-તું તો મેરો હૈ-૪.
 ખેલનહારો આપ તુંહી હું, તેરો હાથ સુંકાન;
 મંથીર ખિલોના-ખેલક ખિયમે, બમ ડાર્યો અસાન રે.-તું તો મે-૫.
 પ્રભુતિ બેરન સોકલડીને, પઠાયો દેહાભિમાન;
 દારુન દુઃખકિ જાલમે ડાર્યો, દેખલે સારિ જહાન રે.-તું તો મે-૬.
 સુખકી આસ બતાકે તોફાં, બૂલાયો અપદો બાન;
 માનત ક્યો ન તું મેરે પ્યારે, ક્યો તું ભયો ગુલતાવ રે!-તું તો મે-૭.
 આતમગ્યાન ખિનાં નહિ શાંતી, સુખ નહિ શાંતિ સમાન;
 બેરન દુટને કીનો અંજન, બટ ભઈ તેરી સાન રે.-તું તો મેરો હૈ-૮.
 મત ધર મેરે પ્યારે જિયરા, કહેનો ઉનકા કાન;
 છોડ રટને અખ આ તું અપને, મૂલ વતન મકાન રે.-તું તો મે-૯.
 સમાધાનિ મેં હું પટરાની, શિયાને ખિન્ય સુખન;
 આ તું અપન પિયેગે નિરંતર, ખેલ-સુધારસ-પાન રે !-તું-૧૦.

છેલું બોલનું.*

(ગરબી.)

(“ આ શું જાએ રે આંખ તું ”—એ રાહ.)

છેલું છેલું આ બોલનું, બહુ બોલી કયમ આ સૂમ?
 આજે બનિહારી ઠાવકી, શું થઈ રહેશે કંઈ ગૂમ?—છેલું છેલું આ-ટેક.

૧-ખીલ. ૨-૩-પ્રથમ ત્હારે ખેલવાનું રમકડું હુંજ
 હતી-તું પુરૂષ અને હું પ્રકૃતિ; તેમાં વચ્ચે પ્રવૃત્તિ સોએકે અસાનનો પથરો
 નાખીને એવી રીતે ભરમ-ભાંતિ ઉપજાવી, એટલે તૈથી કરીને એ ચૈતન્ય
 રૂપી તળાવનું પાણી જે રિથર હતું તે તમામ ડોહોબાઈ ગયું !

૪-દુનિયાં.

૫-રખડપટ્ટી.

૬-પીશું.

* એ વિષયનો ભાવાર્થ એવો છે કે ઉલટાવેલાં લઘુવિરામચિહ્નમાં
 લખેલા શબ્દો આ વિનયવાણીનો જે જીવાત્મા તેના છેલા બોલેલા
 બોલ છે, અને એ શિવાયનું જે વિકલ્પ તથા પ્રશ્ન રૂપે આત્મભાષણ
 તે બાજુ કવિ પરીક્ષે રહીને કોઈ એક ત્રાહિત પુરૂષની પેઠે પુછીને પોતા-
 ના જીવાત્માની પાસે એ છેલા બોલ કેહેવડાવે છે, અને પછી કવિ તે,
 વિષે સુદૃઢ પોતાનો જે વિકલ્પાત્મક વિચાર અને અભિપ્રાય તે જાણા-
 વીને એ વિષય પુરા કરે છે.

૭-૮.-આ વિનયવાણીનાં પુસ્તકમાં અપરંપરું બહુ સામટું બોલીને

શું નહિં વદાએ ખાઈ ગંભને? નહિં નિકળે ઉભરા બહાર ?
 ધડિ^૨ આ બાણ મુકલી જોમિએ, કંડીલે^૩ મ^૪ ચુકિરા યાર.-છેલ્લું-૧.
 ‘શુ’^૫ વડું, વદા^૬ વણ વધુ^૭ સમજાય રે^૮, ખોલ્યો જિવ છેલ્લું એમ;-
 ‘સાન વિમાન’^૯ ઉંચાં ઉડણું^{૧૦} ભાયરે, ન સુણાય^{૧૧} ઉંચાં વડું કમ^{૧૨}?-૨.
 વિશ્વ મુકી આ જાયાં^{૧૩} વાયુમાં, હશે જિવ^{૧૪} શા ધશે વિચાર^{૧૫};
 ધન ધન વિમાન^{૧૬} ગતિ દૃઢ^{૧૭} સાનની, ભલ મુક્યો પેલે^{૧૮} પાર!-છેલ્લું-૩.

હવે આજે-આ વખતે આમ કમ મુનિવ્રંત કારણ કયું છે ? !

૧.-એવી રીતે આણખોલ્યાં રહેવાનું કારણ ને કંઈ આધિ એટલે
 મનનાં દરદનો ઉભરા હોય તો જરા ખામોશી ખાઈને તે ઉભરા શું
 બહાર નહીં કહાય ?

૨.-લગ્ન પ્રસંગે કાળ માપવાને સાર, તળિયે ઝીણાં કાણાં વાળો પા-
 લીમાં તરતો મુકવામાં આવતો વાજો ને ૧ ધડી સુધીમાં ખરોખર પૂરે-
 પૂરો ભરાઈ રહીને પછી તરત કુપી^૧ જાય છે તે. અથવા, એનો પીળો અ-
 ધ્ય એવો ક-આ અનુકુળ પ્રસંગ-આવડિયું.

૩.-મહારત્ન જોવા ન રહી એકદમ ઝડપથી લઈ લે-એ અનુકુળ પ્રસંગ-
 ને ઉપયોગમાં લઈ લે.

૪.-એ તક જવા ન દે-ખાઈ મા નાખ.

૫.-૧-૭.-“હજી હારે મહારી પાસે ખોલાવવાનું ખાકીશું રહ્યું ?-
 મેં તને આ વિજયવાણીનાં પુરતકમાં યોડાંમાં ઘાલું કરીને કહી દીધું જ
 છે-કહેવત છે કે ‘ન ખોલ્યામાં નવ ગુણ’-તેમજ વળી ‘પીછું કહેવત
 એવી છે કે ‘અતિ સર્વત્ર વર્જયેત’-તેટલામાટે અતિશય ખોલવામાં
 ગઝા નહીં-‘રંગનાં દુયકા હોય-કુંડાં ન ભગય’-ને એમ છતાં વળી
 તગર ખોલે વધારે લક્ષ્યપૂર્વક રીતે જોતાં જેમ છે તેમ સઘળું વધારે સુલભ
 રીતે દેખાય છે, અને જે ખરેખર કુદરતી સ્વરૂપ તે આપોઆપ સમ-
 જાઈ આવે છે, અને આવશે જ !”

૮-૯-૧૦.-“એમ છતાં ખોલાય તો ખરું. પણ હવે તો સાન રૂપી
 વિમાન જાયું ઉડે છે, તેથી કરીને જાયાં રહીને જે ખોલવામાં આવે તે
 સંભળાય નહીં, અને પુરેપુરું સમજાય પણ નહીં, ત્યારે એ ઠકાણે
 ખોલવાનું શું પ્રયોજન ?”

૧૧.-અંતરિક્ષ-અદ્ધર-એક

જુદાજ પ્રકારનાં તુરંગના ધરના વાયુના પ્રદેશમાં.

૧૨-૧૩.-એજી ઠકાણે એતન્ય આત્મા આ રથૂજ દેહથી અલગ ર-
 હીને કેવી સ્થિતિમાં હશે, અને તેને તે સ્થિતિમાં કેવા કેવા પ્રકારના વિ-
 ચારો ઉત્પન્ન થતા હશે ? !

૧૪-૧૫-૧૬.-આહા, સ્વતઃસિદ્ધ
 જે સાન અને એવાં સાન રૂપી જે વિમાન તેના વેગની શી વાત!-એ
 વિમાન એવી રીતે જોતાં જોતાંમાં આ ભવસાગરને પેલે પાર ઉતરી ગયું!

શાંતિ ગભિરતા શી ધામમાં, વાયુરૂપ, શું મેદાન;
નિશ્ચય નાવ વિજય વહુ સિંધુ-વા, ન અશુભ સાનાસાન ।-છેલ્લું-૪?

સમાપ્તિ.

(કવિત્ત.)*

આહા કેવો વિજય મેં જોયો એક યંગરે આત્મે,
વિજય વિજય વાણી આકાશે વદાઈ ગઈ;

૧.-આહા, હવે આ સ્વધામને વિષે કેવી અલૌકિક શાંતિ અને કેવું ભવ્યપણું ભાસેછે ! અને આ તરંગી વાયુનો કેવો મ્હોટો વિશાળ પ્રદેશ ચોકરદમ સર્વત્ર પ્રસરી રહેલોછે-એ વિનાં અન્ય વસ્તુ આ સ્થળે કંઈ ભાસતીજ નથી-હવે એ તર્કના વાયુનો જે સિંધુ તેને વિષે જ્ઞાનના સંક-
દપ રૂપી નીકા નિર્ભયપણે તથા યુથેચ્છ રીતે-સ્વતંત્રપણે અહિં તહિં નિ-
રંતર ખેલતી રહેશે-અને જ્ઞાન તથા અજ્ઞાનના મિશ્રિત-ભેજસેજ થઈ
ગયલા-એવા ખડકો જે ભવસાગરને વિષે નડેછે-નડતુ હતા-તેવા હવે
અહિંયાં કોઈ પણ ઢકાણે કદી પણ નડવાના નથીજ-કેમકે, એવા ખડકો
આ સિંધુને વિષે સમુજગા છેજ નહીં !

* એ કવિત્તનો વિષય એવો છે કે જેમ કોઈ એક નાટકનો ખેલ જો-
વામાં આવ્યો હોય તેમાંનાં તરેહ તરેહનાં વેશ, પ્રોશાક, રૂપ, રંગ, અ-
લંકાર, હાવભાવ, નૃત્ય, ગાયન, સંભાષણ, વિગેરે તમામ ખાખટોનાં ચિત્ર
અને આભાસ જાણે મનચક્ષુની આગળ નિરંતર ભાસમાન થઈ રહેલાં
હોય-એવા પ્રકારના નાટકના ખેલના દેખાવનું માત્ર સંક્ષેપમાં ઉપલક
ઉપલક રીતનું કોઈ મિત્રની આગળ વર્ણન કરી ખતાવવામાં આવતું
હોય, તેમ એ કવિત્તમાં કવિ એ ડકાણે સૂત્રધારના આદાનું કામ પો-
તાને માથે લઈને, આ વિજયવાણીનાં પુસ્તક રૂપી નાટકના ખેલના સા-
રાંશ-સત્વ-મુદ્દા-વ્યંગ-છુપા ભેદ રૂપે છેલ્લી વારે એ નાટકની રંગભૂમિ
ઉપરના પડદાની પાછળ જ્ઞાનનાં આકાશને વિષે એક અલૌકિક-અમ-
તકારિક-ગુપ્ત ભેદ અને ગુહ્યાર્થ સહિત જે દેખાવ જિવામાં આવેછે, તે
દેખાવનું તમામ ઓતાજનોની સનમુખ પડદાની આગળ આવીને
કવિ સંક્ષેપમાં વર્ણન કરી સંભળાવીને આ વિજયવાણીનાં પુસ્તક
રૂપી નાટકનાં ખેલની એવી રીતે છેલ્લી વારે સમાપ્તિ કરેછે.-હવે એ ક-
વિત્ત માંહેલા કઠિણ શબ્દાર્થ તથા વાક્યાર્થ આ પ્રમાણે છે:—

૨.-તર્કની સાથે યુક્તિ સહિત અને એમ છતાં વળી સ્વાભાવિક-કુદ-
રતી એવી જે કંઈ તાર્કિક અને માર્મિક રચના તે.

૩.-જેમ જેવી અવાજ રૂપે, આકાશવાણી થતી સંભળાતી હોય તેમ

વિદ્યુતને ચમકારે ચમકિં આજ્ઞાન નહાઈ
 દિઠિ ધનધોર એવે ધન નભે છાંઈ રહિ ;
 શાંતિ થતાં જોયું સહજ, રહેલું તો હસ્યું ને રોયું,
 અસથી ન ગુગડાઈ જડાઈ કળાઈ કંઈ ;

જ્ઞાનનાં આકાશને વિષે વિજયવાણીનો સ્વર સંભળાયો તેના ધ્વનીનો ધોય હજી ભણકારા રૂપે એ જ્ઞાન આકાશને વિષે ચોકરદમ ફેલાઈ રહીને ધુમી રહેલોછે !

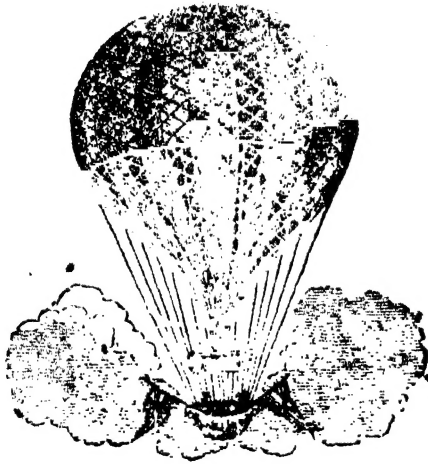
૧.-નીતિ-ધર્મના ઉપદેશકારક અને સુમોધકારક જ્ઞાનની વિજળીના ચમકારાથી, અથવા શિક્ષા-નસિદ્ધતાના ચમચમતા ચાખખા રૂપી વિજળીના ચમકારાથી, અજ્ઞાન જે હતું તે હવે જીવલઈને-કાળ મારવું-હાસી-ભાગી ગયલુંછે !

૨.-એવે-એવામાં જ્ઞાનનાં આકાશને વિષે સહજનંદ-નિજનંદનો વરસાદ અંધરાઈ આવવાથી ઘેરા રંગનો રમચૂપ દેખાવ છવાઈ રહીને જ્ઞાનનંદની ધનધોર ઘટા થઈ રહેલી ભાસમાન થઈ !

૩-૪.-પ્રથમ તો આ અજ્ઞાન ભરેલું એવું જે મન તે ઘડિકમાં એ આકાશને વિષે નાનાપ્રકારના ઉડીને આંખે વળગે એવા કારમા-કાવલા-નાચુક-કુંમળા-પુમશુરત-અને ચમકતા રંગો જોઈને અતિશય હર્ષ પામીને પ્રસન્ન થઈ જઈ સારીપેઠે હસવા લાગું. અને પાછું ઘડિકમાં વળી એ આકાશને વિષે વિજળીના ઝમકારા થઈને ધનગર્જનાના ગગડાટા તથા કડાકા અને ભડાકા જોઈ સાંભળીને અતિશય ભયભિત થઈ જઈને ધાસ્તીથી ચોંકી ચોંકીને હેબક ખાઈ જઈ છાતીફાટ રડવા લાગું, અને એ જે એવી રીતે સદ્ગુણ દુર્ગુણોની તથા જ્ઞાન અજ્ઞાનની લડાઈના કડાકા ભડાકા થયલા, તે વાત તે વખતે પોતાનાં અજ્ઞાનને લીધે એ મનના સમજવામાં કંઈ પણ આવી શકેલી નહીં, પરંતુ હવે તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સુમોધકારક જ્ઞાનની વિજળીના તથા નસિદ્ધતાના ચમચમતા ચાખખા રૂપી વિજળીના ચમકારાથી ચોંકીને અજ્ઞાન નહાસી-ભાગી ગયલુંછે, અને જ્ઞાનનંદના ધરનો સહજનંદ તથા નિજનંદનો વરસાદ જે અંધરાઈ રહેલો-જે હવે આગ્યોછે, તેથી કરીને સર્વથ થંડક થંડક અને શાંતિ શાંતિ થઈ રહેલીછે-એટલે એ ખૂબો તમામ નાટક રૂપ જે ખેલ તે એ મનના સમજવામાં હવે આખોઆખો સહજ સ્વભાવે આવી ગયા હોય એમ ભાસેછે-અને એ ઠકાણે કવિ આશા રાખેછે કે સર્વ શ્રોતાજનોનાં મનમાં પણ એ પ્રમાણે એ તમામ નાટકના ખેલનો સારાંશ-મુદ્દો-સત્ય-અને વ્યંગચમત્કૃતિ ભરેલો જે છુપો ભેદ તે હવે પૂરેપૂરો ખુલાસાથી સમજાયો હશે

વસ્તુ-સિંધુમાં' વિજય વમળે આ રહેજે સમુદ્ર,
આપોઆપ બાંતિ ઉપજી નેતે સમ્રાટ જઈ !-૧.

૧-૨.- કવિ કહેછે કે ચૈતન્યપ્રસાદ રૂપી નેત્રે મહાદેવ સભર અંને વિ-
સ્તીર્ણ મહાસાગર તેને વિષે આ વિજયવાણી રૂપી નેત્રે એક બાંતિના
વમળ રૂપ પરપોટો-તરંગ તે આપોઆપ સહજ સ્વભાવે પોતાની મેળે
પોતાનામાંથી ઉત્પન્ન થઈને પાછો પોતાને વિષે જ એવી શીત સમાઈ ગ-
યાછે ! હવે સર્વત્ર નિરંતર એ પ્રમાણે શાંતિ શાંતિ વ્યાપી રહેલી છે ! અંને
તેમજ વળી સર્વ શ્રોતાજનોનાં મનને વિષે પણ શાંતિ થઈ રહ્યા-એવો
વિજય કવિનો છેલ્લો વારે વિજયવાણીની સમાપ્તિ વેળા સર્વને આશીર્વાદ
છે-તથાસ્તુ !

‘સોન વિમાન હંચાં ઉડયું જાય રે, ન સુણાય હંચાં વહું કુંમ ?!’—છેલ્લું
પ્રશ્ન (ખંડન)..... (પાને ૩૫૪ મે જુઓ.)

